KALKINMA AJANSLARI
GENEL MÜDÜRLÜĞÜ

İZMİR
KALKINMA
AJANSI

İZMİR KOOPERATİF ANALİZİ

2022

İZMİR KOOPERATİF ANALİZİ - 2022

Yayın Sahibi
İzmir Kalkınma Ajansı
Megapol Çarşı Kule, Halkapınar Mahallesi,
1203/11. Sk. No: 5-7, Kat: 19
35170 Konak/İzmir
Tel : 0232 489 81 81
Faks : 0232 489 85 05
E-posta: info@izka.org.tr

Çalışma Ekibi
Doç. Dr. Derya Nizam, İzmir Ekonomi Üniversitesi
Doç. Dr. Altuğ Akın, İzmir Ekonomi Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Değer Eryar, İzmir Ekonomi Üniversitesi
Doç. Dr. Gül Özateşler Ülkücan, Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Gençer, İzmir Ekonomi Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Zeynep Elburz, İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü
Aslı Gülelçin, İzmir Ekonomi Üniversitesi
Gizem Dinçseven, İzmir Ekonomi Üniversitesi

Akademik Danışma Kurulu
Prof. Dr. Alp Yücel Kaya, Ege Üniversitesi
Dr. Fatih Kılıç, İzmir İl Tarım ve Orman Müdürlüğü
Prof. Dr. Fikret Adaman, Boğaziçi Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nisa Akın, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Dr. Ödül Bozkurt, Sussex Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Özlem Yıldırır Kocabaş, Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr. Simel Eşim, ILO COOP
Prof. Dr. Zafer Yenal, Boğaziçi Üniversitesi

Yayına Hazırlayanlar
Sinem Özdemir Durmuşlar
Sena Gürsoy

Grafik Tasarım
Orçun ANDIÇ
Hasan Can ÇAKIR

ISBN
978-605-5826-37-6

© 2023, İZKA. Tüm hakları saklıdır. Bu eserin tamamı ya da bir bölümü, 4110 sayılı Yasa ile değişik 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu uyarınca, kullanılmazdan önce hak sahibinden 52. maddeye uygun yazılı izin alınmadıkça, hiçbir şekil ve yöntemle işlenmek, çoğaltılmak, çoğaltılmış nüshaları yayılmak, satılmak, kiralanmak, ödünç verilmek, temsil edilmek, sunulmak, telli/telsiz ya da başka teknik, sayısal ve/veya elektronik yöntemlerle iletilmek suretiyle kullanılamaz.

Hazırlanmış olan çalışmanın tüm hakları İzmir Kalkınma Ajansı'na aittir. Bu İZKA eserinden kaynak gösterilmek suretiyle alıntı yapılabilir.

KALKINMA AJANSLARI
GENEL MÜDÜRLÜĞÜ

İZMİR
KALKINMA
AJANSI

İZMİR KOOPERATİF ANALİZİ

2022

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM 1.	**GİRİŞ**	**22**
1.1.	Araştırmanın Amaç ve Hedefleri	23
1.2.	Araştırma Metodolojisi ve Örneklem	24
1.3.	Kooperatifleşme Kavramı: Geleneksel ve Yeni Nesil Kooperatifler	26
1.4.	Dünyada Kooperatifçilik	30
1.5.	Dünyadan İyi Uygulama Örnekleri	32
1.6.	Türkiye'de Kooperatifçilik Tarihi	34
1.7.	Türkiye'de Kooperatifçilik Mevzuatı	36
1.8.	İzmir'de Kooperatifçiliğin Tarihsel Gelişimi	42
BÖLÜM 2.	**İZMİR KOOPERATİFÇİLİK ENVANTERİ**	**44**
2.1.	Türkiye'de KooperatiflerinGenel Görünümü ve İzmir'in Yeri	45
2.1.1.	Türkiye Geneli Tarım ve Orman Bakanlığı'na Bağlı Kooperatiflerin İstatistikleri	45
2.1.2.	Türkiye Geneli Ticaret Bakanlığı'na Bağlı Kooperatiflerin İstatistikleri	51
2.1.3.	Türkiye Geneli Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'na Bağlı Kooperatifler	54
2.2.	Türkiye ve İzmir'de Kurulan/Kapanan Kooperatifler ve İstihdam	57
2.2.1.	Türkiye Geneli Kurulan ve Kapanan Kooperatif Sayısı	57
2.2.2.	İzmir, Ankara ve İstanbul İllerinde Kurulan ve Kapanan Kooperatif Sayısı	60
2.2.3.	İzmir'de Kurulan ve Kapanan Kooperatiflerin Sektöre Göre Dağılımı	64
2.2.4.	Türkiye ve İzmir'de Kooperatiflerin İstihdamdaki Yeri ve Ciroları	69
2.2.5.	Net Satışlara Göre İzmir Kooperatifleri	71
2.3.	İzmir'de Kooperatiflerin Genel Görünümü	75
2.3.1.	Bakanlıklara Göre Dağılım	75
2.3.2.	Kooperatif Türüne Göre Dağılım	81

2.3.3.	İlçelere Göre Dağılım	82
2.3.4.	Kuruluş Yılına Göre Dağılım	88
2.3.5.	Ortak Sayısına Göre Dağılım	94
2.4.	İzmir'de Tarım ve Orman Bakanlığı'na Bağlı Kooperatifler için Ayrıntılı Envanter	99
2.4.1.	Ortak sayısı	99
2.4.2.	Kuruluş Yılı	100
2.4.3.	İlçelere Göre Dağılım	100
2.4.4.	Gelir Seviyelerine Göre Dağılım	101
2.4.5.	Çalışan Sayısına Göre Dağılım	102
2.4.6.	Birliklere Göre Dağılım	102
2.4.7.	Hukuki Statüsüne Göre Dağılım	103
2.4.8.	Sahip Olunan Varlıklara Göre Dağılım	103
2.4.9.	Uygulanan Projelere Göre Dağılım	104
2.4.10.	Ürünlere Göre Dağılım	105
2.5.	İzmir'de Kooperatif Türleri	106
2.5.1.	Tarımsal Kalkınma Kooperatifi	106
2.5.2.	Sulama Kooperatifi	108
2.5.3.	Su Ürünleri Kooperatifi	110
2.5.4.	Tarım Satış Kooperatifi	112
2.5.5.	Üretim ve Pazarlama Kooperatifi	114
2.5.6.	Yaş Sebze ve Meyve Üretim Kooperatifi	116
2.5.7.	Kadın Girişimi Üretim ve İşletme Kooperatifi	118
2.5.8.	İşletme Kooperatifi	120

2.5.9. Hizmet Kooperatifi 122
2.5.10. Tüketim Kooperatifi 123
2.5.11. Eğitim Kooperatifi 125
2.5.12. Bilimsel Araştırma ve Geliştirme Kooperatifi 126
2.5.13. Fikri Mülkiyet Hakları ve Proje Danışmanlığı Kooperatifi 127
2.5.14. Turizm Geliştirme Kooperatifi 128
2.5.15. Deniz Yolcu Taşıma Kooperatifi 130
2.5.16. Yenilenebilir Enerji Üretim Kooperatifi 131
2.5.17. Elektrik Enerjisi Üretim ve Tüketim Kooperatifi 132
BÖLÜM 3. İZMİR'DE KOOPERATİFLERİN MEKÂNSAL DAĞILIMI 134
3.1. Kooperatiflerin İlçelere Dağılımı 135
3.2. Kooperatiflerin Mahallelere Dağılımı 154
BÖLÜM 4. İZMİR KOOPERATİFLERİ VE EKONOMİK DAYANIKLILIK ENDEKSİ 168
4.1. Ekonomik Dayanıklılık Endeksleri 170
4.1.1. İdari Dayanıklılık Endeksi 170
4.1.2. Stratejik Dayanıklılık Endeksi 172
4.1.3. Sermaye Dayanıklılığı Endeksi 174
4.1.4. Endeks Dışı Kalan Değişkenler ve Analizde Kullanılan Diğer Değişkenler 176
4.2. Endeks Analizleri 180
4.2.1. İdari Dayanıklılık Endeksi 180
4.2.2. Stratejik Dayanıklılık 183
4.2.3. Sermaye dayanıklılığı 186
4.3. Sonuç 189

BÖLÜM 5.	**İZMİR KOOPERATİFLERİ AĞ ANALİZİ**	**190**
5.1.	Anket Çalışması: Kooperatifler Arasındaki Ağlar	193
5.2.	Anket Çalışması: Kooperatiflerin Diğer Kurumlarla Ağları	197
5.3.	Girişimci Bilgi Sistemi-Kooperatiflerin Arasındaki Ticari İlişkiler	199
5.4.	GBS Verileri- Ağ Haritası ve Merkezilik Ölçütleri	201
5.5.	Kooperatif ortak ilişkileri	203
5.6.	Kooperatif ağları ve ekonomik dayanıklılık	204
BÖLÜM 6.	**İZMİR'DE KOOPERATİFLERİN GELİŞME DİNAMİKLERİ**	**206**
6.1.	Sosyal Dışlanma, Yoksulluk ve Kooperatifler	207
6.2.	Toplumsal Cinsiyete Dayalı Eşitlik ve Kooperatifler	211
6.3.	İnsana Yakışır İş ve Kooperatifler	215
6.4.	Tarım, Kırsal Kalkınma ve Kooperatifler	217
6.5.	Kooperatifler ve Toplumsal Dönüşüm: Yeşil Ekonomi	222
6.6.	Sonuç Yerine	228
BÖLÜM 7.	**ARAŞTIRMA BULGULARI VE POLİTİKA ÖNERİLERİ**	**230**
	KAYNAKÇA	**238**
EK-1	**Katılımcı Listesi**	**241**
EK-2	**Anket Soru Formu**	**244**
EK-3	**Anket Çalışması Katılımcı Bilgileri**	**256**
EK-4	**Diğer Kooperatif Türleri**	**259**
EK-5	**Ekonomik Dayanıklılık Endeksi Ek Tablolar**	**274**
EK-6	**Anket Ağ Verileri**	**278**
EK-7	**Kooperatiflerin İhtiyaçları, Beklentileri Ve Önerileri**	**281**

TABLO LİSTESİ

TABLO 1.	Kooperatif türleri ve kuruluş amaçları	37
TABLO 2.	Faal olan tarım satış kooperatifleri	41
TABLO 3.	Tarım ve Orman Bakanlığı'na bağlı tarımsal örgütler	46
TABLO 4.	Tarım ve Orman Bakanlığı'na bağlı kooperatif birlikleri	47
TABLO 5.	Türkiye genelinde Ticaret Bakanlığı'na bağlı kooperatiflerin türlerine göre dağılımı	52
TABLO 6.	Ticaret Bakanlığı'na bağlı kooperatiflerin üst birliklere göre dağılımı	53
TABLO 7.	Türkiye geneli Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'na bağlı kooperatifler ve ortak sayıları	54
TABLO 8.	İzmir'de Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'na bağlı kooperatif türlerinin hukuki durumuna göre dağılımı	56
TABLO 9.	Türkiye'de 2012-2021 yıllarında kurulan kooperatiflerin türlere göre dağılımı	58
TABLO 10.	Türkiye'de 2010-2021 yılları arasında kurulan, tasfiye edilen ve kapanan kooperatifler	62
TABLO 11.	İzmir'de 2018-2021 yıllarında kurulan kooperatiflerin sektörlere göre dağılımı	64
TABLO 12.	İzmir'de 2018-2021 yıllarında kapanan kooperatiflerin sektörlere göre dağılımı	65
TABLO 13.	İzmir'de 2011-2021 yıllarında Ticaret Bakanlığı'na bağlı kurulan ve kapanan kooperatifler	67
TABLO 14.	2015-2020 yıllarında İzmir kooperatifleri satış artış oranları (yıllık basit ortalama)	73
TABLO 15.	İzmir'de Tarım ve Orman Bakanlığı'na bağlı kooperatif ve ortak sayıları	77
TABLO 16.	İzmir'de Ticaret Bakanlığı'na bağlı kooperatif ve ortak sayılarının türlerine göre dağılımı	78
TABLO 17.	İzmir'de Ticaret Bakanlığı'na bağlı kooperatif ve ortak sayılarının türlerine göre dağılımı	80
TABLO 18.	İzmir'de kooperatif türlerine göre toplam kooperatif sayısı	81
TABLO 19.	İlçelere göre bakanlıklara bağlı kooperatif, ortak ve ortalama ortak sayıları	83
TABLO 20.	Kooperatif sayısına göre ilçelerin sıralaması	85
TABLO 21.	İlçelere göre ortak sayısı dağılımı	87
TABLO 22.	Kooperatiflerin kuruluş yılı ve bağlı bulundukları bakanlığa göre dağılımı	90
TABLO 23.	Kooperatif türleri ve kuruluş yılları	91
TABLO 24.	İzmir'de kuruluş yılı en eski kooperatifler sıralaması	93
TABLO 25.	İzmir'de kooperatiflerin ortak sayısı ve kuruluş yılına göre dağılımı	97
TABLO 26.	İzmir'de ortak sayısı 1000'in üzerinde olan kooperatifler	98
TABLO 27.	İzmir'de Tarım ve Orman Bakanlığı'na bağlı kooperatiflerin gelir seviyelerine göre dağılımı	101
TABLO 28.	İzmir'de tarımsal kalkınma kooperatiflerinin ilçelere göre dağılımı	106
TABLO 29.	İzmir'de sulama kooperatiflerinin ilçelere göre dağılımı	108
TABLO 30.	İzmir'de su ürünleri kooperatiflerinin ilçelere göre dağılımı	110
TABLO 31.	İzmir'de tarım satış kooperatiflerinin ilçelere göre dağılımı	112
TABLO 32.	İzmir'de üretim ve pazarlama kooperatiflerinin ilçelere göre dağılımı	114

TABLO 33.	İzmir'de yaş meyve ve sebze üretim kooperatiflerinin ilçelere göre dağılımı	116
TABLO 34.	İzmir'de kadın girişimi üretim ve işletme kooperatiflerinin ilçelere göre dağılımı	118
TABLO 35.	İzmir'de işletme kooperatiflerinin ilçelere göre dağılımı	120
TABLO 36.	İzmir'de hizmet kooperatiflerinin ilçelere göre dağılımı	122
TABLO 37.	İzmir'de tüketim kooperatiflerinin ilçelere göre dağılımı	123
TABLO 38.	İzmir'de eğitim kooperatiflerinin ilçelere göre dağılımı	125
TABLO 39.	İzmir'de bilimsel araştırma ve geliştirme kooperatiflerinin ilçelere göre dağılımı	126
TABLO 40.	İzmir'de fikri mülkiyet hakları ve proje danışmanlığı kooperatiflerinin ilçelere göre dağılımı	127
TABLO 41.	İzmir'de turizm geliştirme kooperatiflerinin ilçelere göre dağılımı	128
TABLO 42.	İzmir'de deniz yolcu taşıma kooperatiflerinin ilçelere göre dağılımı	130
TABLO 43.	İzmir'de yenilenebilir enerji üretim kooperatiflerinin ilçelere göre dağılımı	131
TABLO 44.	İzmir'de elektrik enerjisi üretim ve tüketim kooperatiflerinin ilçelere göre dağılımı	132
TABLO 45.	İdari dayanıklılık endeksine yönelik anket soruları ve sonuçları	170
TABLO 46.	Endeks frekans ve oranları	171
TABLO 47.	Stratejik dayanıklılık endeksine yönelik anket soruları ve yanıtları	173
TABLO 48.	Stratejik endeks frekans ve oranları	173
TABLO 49.	Sermaye dayanıklılığı endeksine yönelik anket soruları ve sonuçları	175
TABLO 50.	Sermaye dayanıklılığı endeksi frekans ve oranları	175
TABLO 51.	Endeks dışı değişkenler: karar verme süreçlerine katılım	176
TABLO 52.	Endeks dışı değişkenler: finansmanda kamu kaynaklarının önem düzeyi	177
TABLO 53.	Endeks dışı değişkenler: ciro değişimi	177
TABLO 54.	Endeks dışı değişkenler: şokların ciro değişimine etkisi	178
TABLO 55.	Kooperatif türleri değişkeni	178
TABLO 56.	Diğer değişkenler	179
TABLO 57.	Kooperatif türleri ve idari dayanıklılık endeksi	180
TABLO 58.	Ortak sayısı ve idari dayanıklılık endeksi	180
TABLO 59.	Kooperatif yaşı ve idari dayanıklılık endeksi	181
TABLO 60.	Ciro büyüklüğü ve idari dayanıklılık endeksi	181
TABLO 61.	Yönetime katılım ve idari dayanıklılık endeksi	181
TABLO 62.	Kadınların yönetime katılımı ve idari dayanıklılık endeksi	182
TABLO 63.	Son 3 yılda ciro artışı ve idari dayanıklılık endeksi	182
TABLO 64.	Şoklar ve idari dayanıklılık endeksi	182
TABLO 65.	Kamu kaynaklarına bağımlılık ve idari dayanıklılık endeksi	182

TABLO 66. Kooperatif türleri ve stratejik dayanıklılık endeksi 183
TABLO 67. Ortak sayısı ve stratejik dayanıklılık endeksi 183
TABLO 68. Kooperatif yaşı ve stratejik dayanıklılık endeksi 183
TABLO 69. Ciro büyüklüğü ve stratejik dayanıklılık endeksi 184
TABLO 70. Yönetime katılım ve stratejik dayanıklılık endeksi 184
TABLO 71. Kadınların yönetime katılımı ve stratejik dayanıklılık endeksi 184
TABLO 72. Son 3 yılda ciro artışı ve stratejik dayanıklılık endeksi 185
TABLO 73. Şoklar ve stratejik dayanıklılık endeksi 185
TABLO 74. Kamu kaynaklarına bağımlılık ve stratejik dayanıklılık endeksi 185
TABLO 75. Kooperatif türleri ve sermaye dayanıklılık endeksi 186
TABLO 76. Ortak sayısı ve sermaye dayanıklılık endeksi 186
TABLO 77. Kooperatif yaşı ve sermaye dayanıklılık endeksi 186
TABLO 78. Ciro büyüklüğü ve sermaye dayanıklılık endeksi 187
TABLO 79. Yönetime katılım ve sermaye dayanıklılık endeksi 187
TABLO 80. Kadınların yönetime katılımı ve sermaye dayanıklılık endeksi 187
TABLO 81. Son 3 yılda ciro artışı ve sermaye dayanıklılık endeksi 188
TABLO 82. Şoklar ve sermaye dayanıklılık endeksi 188
TABLO 83. Kamu kaynaklarına bağımlılık ve sermaye dayanıklılık endeksi 188
TABLO 84. İlişkisel verilerin teminine yönelik anket soruları 191
TABLO 85. Toplanan anketlerin kooperatif türlerine göre kırılımı 193
TABLO 86. Kooperatif türlerinin belediye ve kamu iştiraklerine satışlarının tüm satışları içerisindeki yüzdesi 197
TABLO 87. GBS ağ analizinde kullanılan kooperatif türleri ve sayıları 199
TABLO 88. GBS verilerine göre kooperatif türleri arasındaki alım-satım adetleri 200
TABLO 89. Farklı kooperatif türlerinin GBS alım-satım ağındaki yapısal merkezilik ölçümleri 202
TABLO 90. Ortakların kooperatif ile ilişki kurma veya faydalanma biçimleri (1-5 ölçeğinde) 203
TABLO 91. Kooperatif ortaklarının toplumsal cinsiyete göre dağılımı 213
TABLO 92. İzmir'de kooperatiflerin sahip olduğu değerler ve toplumsal dönüşüme katkısı 223
TABLO 93. Kooperatiflerin ekolojik sürdürülebilirlik hedeflerine yönelik faaliyetleri 224

ŞEKİL LİSTESİ

ŞEKİL 1.	Kooperatiflerin popülasyon ve örneklem içindeki dağılımları	25
ŞEKİL 2.	Türkiye genelinde türlerine ve ortak sayılarına göre kooperatifler	45
ŞEKİL 3.	Tarımsal kooperatiflerin illere göre dağılımı ve İzmir'in yeri	48
ŞEKİL 4.	Tarım ve Orman Bakanlığı'na bağlı kooperatiflerin ortak sayısının illere göre dağılımı	49
ŞEKİL 5.	Tarım kredi kooperatiflerinin ve ortak sayılarının illere göre dağılımı	50
ŞEKİL 6.	Ticaret Bakanlığı'na bağlı kooperatiflerin illere göre dağılımı	51
ŞEKİL 7.	Ticaret Bakanlığı'na bağlı kooperatiflerin ortak sayılarının illere göre dağılım	51
ŞEKİL 8.	Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'na bağlı kooperatiflerin illere göre dağılımı	55
ŞEKİL 9.	Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'na bağlı kooperatiflerin ortak sayılarının illere göre dağılımı	55
ŞEKİL 10.	Türkiye'de yıllara göre kurulan, kapanan ve tasfiye olan kooperatif sayısı	58
ŞEKİL 11.	Türkiye'de son 10 yılda kurulan kooperatiflerin türlere göre dağılımı	60
ŞEKİL 12.	İzmir'de yıllara göre kurulan, kapanan, tasfiye kooperatif sayısı	61
ŞEKİL 13.	İstanbul'da yıllara göre kurulan, kapanan, tasfiye kooperatif sayısı	61
ŞEKİL 14.	Ankara'da yıllara göre kurulan, kapanan, tasfiye kooperatif sayısı	62
ŞEKİL 15.	Kurulan, tasfiye edilen ve kapanan kooperatiflerin 10 yıllık dönemde gelişimi	63
ŞEKİL 16.	2011-2021 İzmir'de kurulan ve kapanan Tarım ve Orman Bakanlığı'na bağlı kooperatifler	66
ŞEKİL 17.	2011-2020 İzmir'de kurulan ve kapanan Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'na bağlı kooperatifler	68
ŞEKİL 18.	Türkiye ve İzmir'de kooperatif başına ortalama ücretli çalışan sayısı	69
ŞEKİL 19.	İzmir'deki kooperatiflerde ücretli çalışanların Türkiye'deki ücreti çalışanlara oranı	70
ŞEKİL 20.	Türkiye ve İzmir'de ciroların kooperatif başına ortalaması	70
ŞEKİL 21.	2020 yılı toplam net satış ve matrah büyüklüklerine göre İzmir'deki kooperatif türlerinin dağılımı	71
ŞEKİL 22.	2020 yılı toplam net satış ve matrah büyüklüklerine göre Türkiye'deki kooperatif türlerinin dağılımı	71
ŞEKİL 23.	2015 yılı toplam net satış ve matrah büyüklüklerine göre İzmir'deki kooperatif türlerinin dağılımı	72
ŞEKİL 24.	2015 yılı toplam net satış ve matrah büyüklüklerine göre Türkiye'deki kooperatif türlerinin dağılımı	72
ŞEKİL 25.	2015 yılı toplam net satış ve matrah büyüklüklerine göre Türkiye'deki kooperatif türlerinin dağılımı	73
ŞEKİL 26.	İzmir'de bakanlıklara göre kooperatif ve ortak sayıları	76
ŞEKİL 27.	İzmir'de bakanlıklara göre ortak sayıları	76
ŞEKİL 28.	İzmir'de Tarım ve Orman Bakanlığı'na bağlı kooperatif ve ortak sayılarının türlerine göre dağılımı	77
ŞEKİL 29.	İzmir'de Ticaret Bakanlığı'na bağlı kooperatif türleri	79
ŞEKİL 30.	İzmir'de Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'na bağlı kooperatif türleri	80
ŞEKİL 31.	İlçelere göre kooperatif, ortak ve ortalama ortak sayıları	84
ŞEKİL 32.	İlçelere göre kooperatiflerin bağlı oldukları bakanlıklar	86

ŞEKİL 33.	İlçelere göre kooperatiflerin ortak sayısı temelinde dağılımı	88
ŞEKİL 34.	Kuruluş yılına göre kooperatifler	89
ŞEKİL 35.	Kuruluş yılına göre kooperatif sayıları ve oranları	90
ŞEKİL 36.	2011-2021 yılları arasında kurulan kooperatifler	92
ŞEKİL 37.	Seçili kooperatif türlerinin kuruluş yılına göre dağılımı	93
ŞEKİL 38.	İzmir'de ortak sayılarına göre kooperatifler	94
ŞEKİL 39.	Kooperatif türlerinin ortak sayısına göre sıralaması	95
ŞEKİL 40.	Kooperatif türlerinin ortalama ortak sayısına göre sıralaması	96
ŞEKİL 41.	İzmir'de Tarım ve Orman Bakanlığı'na bağlı kooperatiflerin ortak sayısına göre dağılımı	99
ŞEKİL 42.	İzmir'de Tarım ve Orman Bakanlığı'na bağlı kooperatiflerin kuruluş yılına göre dağılımı	100
ŞEKİL 43.	İzmir'de Tarım ve Orman Bakanlığına bağlı kooperatiflerin ilçelere göre dağılımı	101
ŞEKİL 44.	İzmir'de Tarım ve Orman Bakanlığı'na bağlı kooperatiflerin çalışan sayısına göre dağılımı	102
ŞEKİL 45.	İzmir'de Tarım ve Orman Bakanlığı'na bağlı kooperatiflerin üst birlik üyeliği	102
ŞEKİL 46.	İzmir'de Tarım ve Orman Bakanlığı'na bağlı kooperatiflerin hukuki statüsüne göre dağılımı	103
ŞEKİL 47.	İzmir'de Tarım ve Orman Bakanlığına bağlı kooperatiflerin sahip olduğu varlıklar	103
ŞEKİL 48.	İzmir'de Tarım ve Orman Bakanlığı'na bağlı kooperatiflerin uyguladığı projeler	104
ŞEKİL 49.	İzmir'de Tarım ve Orman Bakanlığı'na bağlı kooperatiflerin ürün dağılımı	104
ŞEKİL 50.	İzmir'de ortak sayısına göre tarımsal kalkınma kooperatiflerinin dağılımı	107
ŞEKİL 51.	İzmir'de kuruluş yılına göre tarımsal kalkınma kooperatiflerinin dağılımı	107
ŞEKİL 52.	İzmir'de tarımsal kalkınma kooperatiflerinin ilçelere göre dağılımı	107
ŞEKİL 53.	İzmir'de ortak sayısına göre sulama kooperatiflerinin dağılımı	109
ŞEKİL 54.	İzmir'de kuruluş yılına göre sulama kooperatiflerinin dağılımı	109
ŞEKİL 55.	İzmir'de ilçelere göre sulama kooperatiflerinin dağılımı	109
ŞEKİL 56.	İzmir'de ortak sayısına göre su ürünleri kooperatiflerinin dağılımı	110
ŞEKİL 57.	İzmir'de kuruluş yılına göre su ürünleri kooperatiflerinin dağılımı	111
ŞEKİL 58.	İzmir'de su ürünleri kooperatiflerinin ilçelere göre dağılımı	111
ŞEKİL 59.	İzmir'de ortak sayısına göre tarım satış kooperatiflerinin dağılımı	112
ŞEKİL 60.	İzmir'de kuruluş yılına göre tarım satış kooperatiflerinin dağılımı	113
ŞEKİL 61.	İzmir'de tarım satış kooperatiflerinin ilçelere göre dağılımı	113
ŞEKİL 62.	İzmir'de ortak sayısına göre üretim ve pazarlama kooperatiflerinin dağılımı	114
ŞEKİL 63.	İzmir'de kuruluş yılına göre üretim ve pazarlama kooperatiflerinin dağılımı	115
ŞEKİL 64.	İzmir'de üretim ve pazarlama kooperatiflerinin ilçelere göre dağılımı	115
ŞEKİL 65.	İzmir'de ortak sayısına göre yaş sebze ve meyve üretim kooperatiflerinin dağılımı	116
ŞEKİL 66.	İzmir'de kuruluş yılına göre yaş sebze ve meyve üretim kooperatiflerinin dağılımı	116
ŞEKİL 67.	İzmir'de yaş sebze ve meyve üretim kooperatiflerinin ilçelere göre dağılımı	116
ŞEKİL 68.	İzmir'de ortak sayısına göre kadın kooperatiflerinin dağılımı	118
ŞEKİL 69.	İzmir'de kuruluş yılına göre kadın kooperatiflerinin dağılımı	119
ŞEKİL 70.	İzmir'de kadın kooperatiflerinin ilçelere göre dağılımı	119
ŞEKİL 71.	İzmir'de ortak sayısına göre işletme kooperatiflerinin dağılımı	120
ŞEKİL 72.	İzmir'de kuruluş yılına göre işletme kooperatiflerinin dağılımı	121
ŞEKİL 73.	İzmir'de işletme kooperatiflerinin ilçelere göre dağılımı	121

ŞEKİL 74.	İzmir'de ortak sayısına göre hizmet kooperatiflerinin dağılımı	122
ŞEKİL 75.	İzmir'de kuruluş yılına göre hizmet kooperatiflerinin dağılımı	122
ŞEKİL 76.	İzmir'de hizmet kooperatiflerinin ilçelere göre dağılımı	122
ŞEKİL 77.	İzmir'de ortak sayısına göre tüketim kooperatiflerinin dağılımı	123
ŞEKİL 78.	İzmir'de kuruluş yılına göre tüketim kooperatiflerinin dağılımı	124
ŞEKİL 79.	İzmir'de tüketim kooperatiflerinin ilçelere göre dağılımı	124
ŞEKİL 80.	İzmir'de ortak sayısına göre eğitim kooperatiflerinin dağılımı	125
ŞEKİL 81.	İzmir'de kuruluş yılına göre eğitim kooperatiflerinin dağılımı	125
ŞEKİL 82.	İzmir'de eğitim kooperatiflerinin ilçelere göre dağılımı	125
ŞEKİL 83.	İzmir'de ortak sayısına göre araştırma ve geliştirme kooperatiflerinin dağılımı	126
ŞEKİL 84.	İzmir'de kuruluş yılına göre araştırma ve geliştirme kooperatiflerinin dağılımı	126
ŞEKİL 85.	İzmir'de bilimsel araştırma ve geliştirme kooperatiflerinin ilçelere göre dağılımı	126
ŞEKİL 86.	İzmir'de ortak sayısına göre fikri mülkiyet hakları ve proje danışmanlığı kooperatiflerinin dağılımı	127
ŞEKİL 87.	İzmir'de kuruluş yılına göre fikri mülkiyet hakları ve proje danışmanlığı kooperatiflerinin dağılımı	127
ŞEKİL 88.	İzmir'de turizm geliştirme kooperatiflerinin ilçelere göre dağılımı	128
ŞEKİL 89.	İzmir'de ortak sayısına göre turizm geliştirme kooperatiflerinin dağılımı	129
ŞEKİL 90.	İzmir'de kuruluş yılına göre turizm geliştirme kooperatiflerinin dağılımı	129
ŞEKİL 91.	İzmir'de deniz yolcu taşıma kooperatiflerinin ilçelere göre dağılımı	130
ŞEKİL 92.	İzmir'de ortak sayısına göre deniz yolcu taşıma kooperatiflerinin dağılımı	130
ŞEKİL 93.	İzmir'de kuruluş yılına göre deniz yolcu taşıma kooperatiflerinin dağılımı	130
ŞEKİL 94.	İzmir'de yenilenebilir enerji kooperatiflerinin ilçelere göre dağılımı	131
ŞEKİL 95.	İzmir'de ortak sayısına göre yenilenebilir enerji kooperatiflerinin dağılımı	131
ŞEKİL 96.	İzmir'de kuruluş yılına göre yenilenebilir enerji kooperatiflerinin dağılımı	131
ŞEKİL 97.	İzmir'de elektrik enerjisi üretim ve tüketim kooperatiflerinin ilçelere göre dağılımı	132
ŞEKİL 98.	İzmir'de ortak sayısına göre elektrik enerjisi üretim ve tüketim kooperatiflerinin dağılımı	132
ŞEKİL 99.	İzmir'de kuruluş yılına göre elektrik enerjisi üretim ve tüketim kooperatiflerinin dağılımı	132
ŞEKİL 100.	Kooperatif türlerine göre idari dayanaklılık endeksi	172
ŞEKİL 101.	Kooperatif türlerine göre stratejik dayanaklılık endeksi	174
ŞEKİL 102.	Kooperatif türlerinin diğer kooperatif türlerine satışları	194
ŞEKİL 103.	Kooperatif türlerinin diğer kooperatif türlerinden yaptığı satın almalar	195
ŞEKİL 104.	Kooperatif türlerinin diğer aktörlerle bilgi ve deneyim alışverişleri	196
ŞEKİL 105.	Kooperatif türlerinin diğer kurumlara satışları	198
ŞEKİL 106.	GBS alım-satım verilerine göre kooperatif türleri arası ağ haritası	201
ŞEKİL 107.	Anket sonuçları: karşılaşılan şokların ortaklara sunulan ekonomik katkıya etkisi	207
ŞEKİL 108.	Anket sonuçları: kooperatiflerin yürüttükleri eğitim çalışmaları	208
ŞEKİL 109.	Anket sonuçları: kooperatiflerin topluluğun devamına yönelik çalışmaları	208
ŞEKİL 110.	Anket sonuçları: kooperatiflerin iş güvenliği çalışmaları	209
ŞEKİL 111.	Anket Sonuçları: kadın ortakların karar verme süreçlerine katılımı	213
ŞEKİL 112.	Anket sonuçları: kooperatiflerin kadınların güçlendirilmesine yönelik çalışmaları	214
ŞEKİL 113.	Kooperatifleşmede ölçek stratejileri	218
ŞEKİL 114.	Türkiye ve İzmir'de coğrafi işaret tescil ettiren kurumların dağılımı	221

HARİTA LİSTESİ

HARİTA 1.	İlçe düzeyinde kooperatif sayısı (üç bakanlık toplamı)	137
HARİTA 2.	İlçe düzeyinde kooperatif ortak sayısı (üç bakanlık toplamı)	137
HARİTA 3.	İlçe düzeyinde kooperatif kuruluş yılı (üç bakanlık toplamı)	138
HARİTA 4.	İlçe düzeyinde Tarım ve Orman Bakanlığı'na bağlı kooperatiflerin sayısı	138
HARİTA 5.	İlçe düzeyinde Tarım ve Orman Bakanlığı'na bağlı kooperatiflerin ortak sayısı	139
HARİTA 6.	İlçe düzeyinde Tarım ve Orman Bakanlığı'na bağlı kooperatiflerin kuruluş yılı	139
HARİTA 7.	İlçe düzeyinde tarımsal kalkınma kooperatifleri sayısı	140
HARİTA 8.	İlçe düzeyinde tarımsal kalkınma kooperatifleri ortak sayısı	140
HARİTA 9.	İlçe düzeyinde tarımsal kalkınma kooperatifleri kuruluş yılı	141
HARİTA 10.	İlçe düzeyinde sulama kooperatifleri sayısı	141
HARİTA 11.	İlçe düzeyinde sulama kooperatifleri ortak sayısı	142
HARİTA 12.	İlçe düzeyinde sulama kooperatifleri kuruluş yılı	142
HARİTA 13.	İlçe düzeyinde su ürünleri kooperatifleri sayısı	143
HARİTA 14.	İlçe düzeyinde su ürünleri kooperatifleri ortak sayısı	143
HARİTA 15.	İlçe düzeyinde su ürünleri kooperatifleri kuruluş yılı	144
HARİTA 16.	İlçe düzeyinde Ticaret Bakanlığı'na bağlı kooperatiflerin sayısı	144
HARİTA 17.	İlçe düzeyinde Ticaret Bakanlığı'na bağlı kooperatiflerin ortak sayısı	145
HARİTA 18.	İlçe düzeyinde Ticaret Bakanlığı'na bağlı kooperatiflerin kuruluş yılı	145
HARİTA 19.	İlçe düzeyinde işletme kooperatifleri sayısı	146
HARİTA 20.	İlçe düzeyinde işletme kooperatifleri ortak sayısı	146
HARİTA 21.	İlçe düzeyinde kadın girişimi üretimi ve işletme kooperatifleri sayısı	147
HARİTA 22.	İlçe düzeyinde kadın girişimi üretimi ve işletme kooperatifleri ortak sayısı	147
HARİTA 23.	İlçe düzeyinde tarım satış kooperatifleri sayısı	148
HARİTA 24.	İlçe düzeyinde tarım satış kooperatifleri ortak sayısı	148
HARİTA 25.	İlçe düzeyinde tüketim kooperatifleri sayısı	149
HARİTA 26.	İlçe düzeyinde tüketim kooperatifleri ortak sayısı	149
HARİTA 27.	İlçe düzeyinde üretim ve pazarlama kooperatifleri sayısı	150
HARİTA 28.	İlçe düzeyinde üretim ve pazarlama ortak sayısı	150
HARİTA 29.	İlçe düzeyinde turizm geliştirme kooperatifleri sayısı	151
HARİTA 30.	İlçe düzeyinde turizm geliştirme kooperatifleri ortak sayısı	151

HARİTA 31.	İlçe düzeyinde Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'na bağlı kooperatiflerin sayısı	152
HARİTA 32.	İlçe düzeyinde Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'na bağlı kooperatiflerin ortak sayısı	152
HARİTA 33.	İlçe düzeyinde Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'na bağlı kooperatiflerin kuruluş yılı	153
HARİTA 34.	Mahalle düzeyinde kooperatif sayısı (üç bakanlık toplamı)	155
HARİTA 35.	Mahalle düzeyinde kooperatif ortak sayısı (üç bakanlık toplamı)	155
HARİTA 36.	Mahalle düzeyinde Tarım ve Orman Bakanlığı'na bağlı kooperatiflerin sayısı	156
HARİTA 37.	Mahalle düzeyinde Tarım ve Orman Bakanlığı'na bağlı kooperatiflerin ortak sayısı	156
HARİTA 38.	Mahalle düzeyinde tarımsal kalkınma kooperatifleri sayısı	157
HARİTA 39.	Mahalle düzeyinde tarımsal kalkınma kooperatifleri ortak sayısı	157
HARİTA 40.	Mahalle düzeyinde sulama kooperatifleri sayısı	158
HARİTA 41.	Mahalle düzeyinde sulama kooperatifleri ortak sayısı	158
HARİTA 42.	Mahalle düzeyinde su ürünleri kooperatifleri sayısı	159
HARİTA 43.	Mahalle düzeyinde su ürünleri kooperatifleri ortak sayısı	159
HARİTA 44.	Mahalle düzeyinde Ticaret Bakanlığı'na bağlı kooperatiflerin sayısı	160
HARİTA 45.	Mahalle düzeyinde Ticaret Bakanlığı'na bağlı kooperatiflerin ortak sayısı	160
HARİTA 46.	Mahalle düzeyinde işletme kooperatifleri sayısı	161
HARİTA 47.	Mahalle düzeyinde işletme kooperatifleri ortak sayısı	161
HARİTA 48.	Mahalle düzeyinde kadın girişimi üretimi ve işletme kooperatifleri sayısı	162
HARİTA 49.	Mahalle düzeyinde kadın girişimi üretimi ve işletme kooperatifleri ortak sayısı	162
HARİTA 50.	Mahalle düzeyinde tarım satış kooperatifleri sayısı	163
HARİTA 51.	Mahalle düzeyinde tarım satış kooperatifleri ortak sayısı	163
HARİTA 52.	Mahalle düzeyinde tüketim kooperatifleri sayısı	164
HARİTA 53.	Mahalle düzeyinde tüketim kooperatifleri ortak sayısı	164
HARİTA 54.	Mahalle düzeyinde üretim ve pazarlama kooperatifleri sayısı	165
HARİTA 55.	Mahalle düzeyinde üretim ve pazarlama ortak sayısı	165
HARİTA 56.	Mahalle düzeyinde turizm geliştirme kooperatifleri sayısı	166
HARİTA 57.	Mahalle düzeyinde turizm geliştirme kooperatifleri ortak sayısı	166
HARİTA 58.	Mahalle düzeyinde Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'na bağlı kooperatiflerin sayısı	167
HARİTA 59.	Mahalle düzeyinde Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'na bağlı kooperatiflerin ortak sayısı	167

KISALTMALAR

ADEME	:	Fransız Çevre ve Enerji Yönetim Ajansı (French Environment and Energy Management Agency)
CICOPA	:	Uluslararası Sanayi ve Hizmet Kooperatifleri Örgütü (International Organisation of Industrial and Service Cooperatives)
COPAC	:	Kooperatif Tanıtım ve Geliştirme Komitesi (The Committee for the Promotion and Advancement of Cooperatives)
CVR	:	Vacche Rosse Konsorsiyumu (Consorzio Vacche Rosse)
ÇAM	:	Çalışma ve Araştırma Merkezi
ÇAY-KOOP	:	Çay Kooperatif Birlikleri Merkez Birliği
EU	:	Avrupa Birliği (European Union)
EURICSE	:	Avrupa Kooperatifler ve Sosyal Girişimcilik Araştırma Enstitüsü (European Research Institute on Cooperative and Social Enterprises)
HAY-KOOP	:	Türkiye Hayvancılık Kooperatifleri Merkez Birliği
ICA	:	Uluslararası Kooperatif Birliği (International Cooperative Association)
ILO	:	Uluslararası Çalışma Örgütü (International Labor Organization)
İSO 500	:	Türkiye'nin 500 Büyük Sanayi Kuruluşu
İZKA	:	İzmir Kalkınma Ajansı
GAP	:	Güneydoğu Anadolu Projesi
GBS	:	Girişimci Bilgi Sistemi
KDV	:	Katma Değer Vergisi
KHK	:	Kanun Hükmünde Kararname
KOOPBİS	:	Kooperatif Bilgi Sistemi
KÖY-KOOP	:	Köy Kalkınma ve Diğer Tarımsal Amaçlı Kooperatifler Birlikleri Merkez Birliği
KSS	:	Kurumsal Sosyal Sorumluluk
KW	:	Kruskal-Wallis Testi
NACE	:	Avrupa Topluluğunda Ekonomik Faaliyetlerin İstatistiki Sınıflaması (Nomenclature des Activités Économiques dans la Communauté Européenne)
OR-KOOP	:	Türkiye Ormancılık Kooperatifleri Merkez Birliği
SGK	:	Sosyal Güvenlik Kurumu
STK	:	Sivil Toplum Kuruluşları
SU-KOOP	:	Sulama Kooperatifleri Birliği
SÜR-KOOP	:	Su Ürünleri Kooperatifleri Merkez Birliği
TAHAE	:	Tanzanya Ev Ekonomileri Birliği (Tanzania Home Economics Association)
TARİŞ	:	İncir, Üzüm, Pamuk ve Yağlı Tohumlar Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri
TAR-KOOP	:	Tarım Kooperatifleri Merkez Birliği
TBMM	:	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TÜİK	:	Türkiye İstatistik Kurumu
TÜRKİYE KOOP	:	Türkiye Milli Kooperatifler Birliği
TÜS-KOOP	:	Türkiye Sulama Kooperatifleri Merkez Birliği

YÖNETİCİ ÖZETİ

İzmir'deki kooperatiflerin mevcut durumunu betimlemeyi ve Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri'ne sağladıkları ve sağlayabilecekleri katkılar konusunda bilgi dağarcığını genişletmeyi hedefleyen İzmir Kooperatif Analizi çalışması, kentteki ilgili kurum ve kuruluşlarla iş birliği içinde yürütülmüş, bilgilendirme, danışma ve koordinasyon faaliyetleriyle bölgedeki paydaşların araştırmaya katılımı sağlanmıştır.

Çalışma sonucunda İzmir Kalkınma Ajansı ve diğer ilgili kurumların kooperatiflere yönelik faaliyetlerine rehberlik edecek çıktılar elde edilmiştir. Bu bağlamda çalışma, gelecekte olası bir kooperatifçilik stratejisi/eylem planı geliştirme sürecine yol gösterici bir niteliğe sahiptir.

İzmir Kooperatif Analizi çalışması kapsamında kooperatifçilik hakkında genel çerçeve değerlendirilmiş, farklı kooperatif modelleri tespit edilmiş, kentteki kooperatiflerin sayısal görünümleri üzerinden mevcut durumları ve mekânsal dağılımları incelenmiştir. Yerel kalkınma için kritik öneme sahip sektörlerdeki kooperatiflerin ekonomik dayanıklılıkları analiz edilmiş, bu kooperatifler için ağ analizi çalışması yürütülmüş, İzmir'de kooperatifçiliğin geliştirilmesine yönelik sorunlar tespit edilmiş ve gelecekte hazırlanacak kooperatifçilik stratejisi/eylem planı için politika geliştirme önerileri sunulmuştur.

Literatür değerlendirmesi, envanter çalışması, haritalandırma, anket çalışması, veri analizi, ağ analizi, çalıştaylar, odak grup görüşmeleri, derinlemesine mülakatlar ve yerinde inceleme yöntemi gibi niceliksel ve niteliksel yöntemlerle gerçekleştirilen çalışmada sosyoloji, ekonomi, iletişim, kentsel planlama ve işletme alanlarında uzman akademisyenler yer almıştır.

Envanter Çalışmasının Temel Bulguları

Ticaret İl Müdürlüğü, Tarım ve Orman İl Müdürlüğü ve Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği İl Müdürlüğü'nden alınan veriler doğrultusunda gerçekleştirilen analiz sonuçlarına göre; İzmir'de Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'na bağlı kooperatifler diğer bakanlıklara bağlı kooperatiflere kıyasla sayıca daha fazladır. Toplam ortak sayısı ve ortalama ortak sayısı (bir kooperatife düşen ortak sayısı) açısından Ticaret Bakanlığı'na bağlı kooperatifler ilk sırada gelmektedir. Tarım ve Orman Bakanlığı'na bağlı kooperatifler ise kırsal alandaki toplulukları temsil eden ve doğal kaynakların yönetimini üstlenen kooperatifler olarak daha kapsayıcı ve kitlesel bir örgütlenme yapısına sahiptir.

Envanter çalışmasının öne çıkan bulgularından birisi, Türkiye'deki gayrimenkul işletme kooperatiflerinin dörtte birinin İzmir'de yer aldığının tespitidir. 2011-2021 döneminde yeni kurulan kooperatif sayısında meydana gelen büyük artış ise öne çıkan diğer bir bulgudur. İzmir'de özellikle 2017 yılından itibaren kooperatifleşme hareketinin yeniden canlandığı görülmektedir. Bu artışın, ekonomik krizlere karşı dayanışma ve yardımlaşma kültürünün yeniden gelişim göstermesinden ya da "yeni nesil kooperatifler" olarak isimlendirilen ve toplumsal sorunlara yenilikçi ve yaratıcı çözümler getiren sosyal girişimcilik hareketinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Yeni kurulan kooperatiflerin sayısında pandemi etkisiyle kısa bir süre düşüş yaşanmış olsa da bu etki çok uzun sürmemiştir. İzmir'de kooperatiflerin sayısının ve çeşitliliğin önümüzdeki yıllarda artmaya devam edeceği öngörülmektedir.

İzmir'de tarım, yapı, ulaşım ve işletme faaliyetlerine odaklanan geleneksel kooperatifler hâlâ önemini korurken; kültür, sanat, eğitim, araştırma-geliştirme ve enerji gibi yeni alanlarda faaliyet gösteren kooperatifler daha görünür olmuştur. Yeni nesil kooperatif türlerinin sayısı her geçen gün artmaktadır.

İzmir'de kooperatifleşme hareketi 2011-2021 yılları arasında kadın emeğini değerlendirmek ve güçlendirmek, dezavantajlı toplulukların refahını artırmak gibi sosyal içermeye dönük kimlik hareketleri ekseninde yeni formlar kazanmaya başlamıştır. Başta İtalya olmak üzere Avrupa'daki başarılı sosyal kooperatif modelleri örnek alınarak oluşturulan bu yeni nesil kooperatifler henüz emekleme aşamasındadır. Kooperatifçilikle ilgili geleneksel mevzuatlar yeni kooperatifleşme dinamiklerini kapsamaktan uzaktır ve yeni yasal düzenlemeler gereklidir.

Kooperatiflerin mekânsal dağılımı açısından üç bakanlığa ait veriler toplu olarak değerlendirildiğinde, Konak ilçesinin 180'in üzerinde kooperatif ve 20.000'e

yaklaşan ortak sayısı ile üstün bir konuma sahip olduğu görülmektedir. Ortalama ortak sayısı açısından ise Kiraz, Tire, Dikili gibi ilçeler ön plana çıkmaktadır. Kooperatif ortak sayıları ilçe nüfuslarına oranlandığında, kooperatifleşme oranının en yüksek olduğu ilçeler Karaburun, Dikili ve Seferihisar'dır. Tarım ve Orman Bakanlığı'na bağlı kooperatiflerin mekânsal dağılımında Ödemiş ilçesi hem kooperatif sayısı hem de ortak sayısı ile öne çıkmaktadır. Ticaret Bakanlığı'na bağlı kooperatifler çoğunlukla Konak ilçesinde bulunurken, Bornova en yüksek ortak sayısına sahip ilçe olarak dikkat çekmektedir. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'na bağlı kooperatiflerde ise Konak ilçesinde yer seçme eğiliminin yüksek olduğu görülmektedir.

Ekonomik Dayanıklılık, Ağ İlişkileri ve Yerel Kalkınma

Kooperatiflerin tür, yaş, ortak sayıları ve ciro büyüklükleri gibi temel yapısal özellikleri ile ekonomik dayanıklılığın farklı boyutları arasında istatiksel anlamda önemli bulgulara rastlanmıştır. Farklı alanlarda profesyonel insan kaynağı gibi dış destek ihtiyacı konusunda en donanımlı kooperatif türleri işletme ve sulama kooperatifleri olarak öne çıkarken, ağırlıklı olarak kadın girişimi, tarım satış ve turizm geliştirme kooperatiflerini kapsayan "diğerleri" kategorisi profesyonel insan kaynağı desteğine daha fazla ihtiyaç duymaktadır. İşletme ve sulama kooperatifleri sermaye dayanıklılığı açısından da en yüksek değerlere sahip kooperatif türleridir. Stratejik dayanıklılık açısından ise kooperatif türleri arasında önemli bir ayrım görülmemiştir.

Kooperatif türlerinin birbiriyle ve diğer ekonomik aktörlerle ticari ilişki ağı incelendiğinde yapısal bazı özellikler dikkat çekmektedir. Bu özellikler kooperatiflerin deneyimlediği haliyle ekonomik sistemin güçlü ve zayıf yönlerine veya farklı kooperatif türlerinin sistemde oynadığı rollere işaret etmektedir. Bazı kooperatif türleri diğer kooperatiflerden yoğun alım yaparken daha az satış yapmaktadır. Bazıları ise daha çok kamu ve belediyelere satış yapmakta olup bu satışlar ekonomik faaliyetlerinin vazgeçilmez bir niteliğidir. Ayrıca kooperatif türlerinin kendi içindeki ekonomik ağına bakıldığında tarımsal kalkınma kooperatifi gibi bazı türlerin bu ağda köprü rolüne sahip olduğu görülmektedir. Sistemin bu yapısal özellikleri bir yandan güçlendirilmesi gereken doğal özellikler, diğer yandan ise kırılganlık olarak görülebilir.

İzmir'de sosyal kooperatifçilik anlayışı kapsamında toplumsal dışlanma ve marjinalleştirilme riski altında olan toplulukları kapsayan, bu toplulukları iktisadi ve iktisadi olmayan boyutlarıyla güçlendirmeyi amaçlayan ve bu toplulukların ekonomiye, sosyal hayata ve toplumsal gelişmeye katkı sunmalarına olanak veren oluşumlar mevcuttur. Yeni nesil kooperatiflerin bir örneği olan kadın kooperatifleri de kadınların işgücüne, sosyal hayata, kamusal alana ve karar alma mekanizmalarına aktif katılımını güçlendirerek toplumsal cinsiyet eşitliğine katkı sunabilmektedir. Sadece kadın ortaklardan oluşan kooperatifler, kadınların söz alma, yönetime katılma, karar mekanizmalarına dâhil edilme, ortaklaşma ve dayanışmaları açısından büyük katkılar sunmaktadır. Ne var ki toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanabilmesi için kültürel etmenleri, kurumsal dinamikleri ve bireysel eğilimleri kapsayacak çok boyutlu çözümler hedeflenmelidir.

Araştırmada, kooperatiflerin "insana yakışır iş" bağlamındaki katkılarını daha iyi anlamak için, İzmir'de son dönemde ortaya çıkan geri dönüşüm çalışanlarının kooperatifleşme sürecine odaklanılmıştır. Katı atıkların ayrıştırılmasını sağlayıp bu atıkları önemli ölçüde geri dönüştürerek sürdürülebilir ekonomiye çok önemli bir katkıda bulunan geri dönüşüm çalışanları, kişi başına gelirin ve şehirleşmenin hızla arttığı bölgelerde ortaya çıkan katı atık yönetimine dair sorunların giderilmesinde önemli roller oynamaktadır. Bu bağlamda yapılan görüşmelerde, geri dönüşüm sektöründe çalışanların yukarıda bahsedilen sorunların çözümüne dair talepleri olduğu ve bu taleplerin yerel düzeydeki kanaat önderleri ve sivil toplum kuruluşları tarafından desteklenip kooperatifleşmeye yönelik bir model haline getirildiği tespit edilmiştir. Ayrıca kooperatifleşmeye yönelik talebin de yerel yönetimin farklı kademeleri tarafından dikkate alınarak somut çalışmalara dönüştürüldüğü gözlemlenmiştir.

İzmir'de kooperatifçilik hareketi son yıllarda alternatif gıda hareketi olarak isimlendirebileceğimiz yeni bir toplumsal hareket temelinde yeniden keşfedilmiştir. Bu yeniden canlanma döneminde kooperatifler topluluk ya da çok paydaşlı kooperatifler olarak isimlendirdiğimiz yeni nesil formlar kazanarak dönüşmektedir. Bu dönüşüm sürecinin kazananı tarımsal kalkınma kooperatifleri ve kadın kooperatifleri olmuştur.

İzmir'de tarımsal amaçlı faaliyet yürüten kooperatiflerin üretim ölçeği düzeyinde ayrıştığı görülmektedir. Tarım satış kooperatifleri birliği dikey entegrasyon modeliyle ölçek ekonomisi kuran bölgesel bir kooperatifleşme deneyimi iken, tarım kalkınma kooperatifleri ilçe-mahalle düzeyinde örgütlenen orta-ölçek ya da küçük ölçek üretim yapan kooperatifleşme modelidir. Tarım satış kooperatifleri birliği modelinde verimlilik, küresellik ve üretim baskısı ön plana çıkarken tarımsal kalkınma kooperatifleri modelinde katılım, yerellik ve tüketim baskısı ortaya çıkmaktadır. Küçük ölçek üretime sahip olsa bile ürünlerini niş piyasada satabilen kooperatifler ortaklarına görece daha yüksek gelirler sağlamaktadır.

İzmir'de yerel tarım ürünlerini işleyen ve pazarlayan kadın kooperatiflerinin sayısı her geçen gün artmaktadır. Tarımsal kalkınma kooperatifleri ve kadın kooperatifleri arasında kurulan koordinasyon ve çeşitli iş birlikleri Türkiye'deki çok-paydaşlı kooperatifleşme deneyiminin ilk örnekleri olarak kabul edilebilir. Ayrıca söz konusu iş birliktelikleri kırsal kalkınma açısından örnek bir modele dönüşme potansiyeli taşımaktadır. Bir diğer önemli bulgu ise İzmir yerelinde tüketici talepleri her ne kadar tedarik zincirlerini dönüştürücü bir güce sahipse de (süpermarket zincirlerinde kooperatif ürünlerinin çeşitlik kazanması örneğinde olduğu gibi) tüketici kooperatiflerinin her geçen gün gücünü yitirdiği ve sayıca azaldığı görülmektedir. Ucuzluk marketleriyle rekabetin zorlaşması ve orta sınıfların alım gücünün azalması tüketici kooperatiflerinin güç yitirmesinin temel nedenleri olarak kabul edilmektedir.

Ekonomik, sosyal ve ekolojik sürdürülebilirliğin ülke ve dünya ekonomisi için tek geçerli gelecek tahayyülü olarak kabul görmesiyle eş zamanlı olarak, İzmir'deki kooperatifler de dahil olmak üzere, dünyanın farklı noktalarındaki kooperatiflerde çevresel farkındalık artmaktadır. İzmir'de çeşitli kooperatifler yeşil ekonomi doğrultusunda toplum çıkarını gözetmekte, bunun için çeşitli faaliyetlerde bulunmaktadır. Şüphesiz ki bu faaliyetler henüz emekleme aşamasındadır ve alınacak epey yol vardır. Ancak yine de İzmir'deki kooperatiflerin yeşil ekonomiye geçiş sürecinde önemli roller üstlenebilecekleri aşikârdır.

Politika Önerileri

İzmir Kooperatif Analizi çalışmasının ampirik bulgulara dayalı olarak geliştirdiği politika önerileri aşağıda maddeler olarak sıralanmıştır:

- Kooperatifçilikle ilgili geleneksel mevzuatlar yeni kooperatifleşme dinamiklerini kapsamaktan uzaktır ve yeni yasal düzenlemeler geliştirilmelidir. Kooperatiflerin faaliyetlerine ilişkin kamusal kayıtlar daha düzenli ve standart olarak tutulmalı ve bu şekilde kooperatifçilik faaliyetlerinin sağlıklı olarak ölçülebilmesinin ve etkili olarak desteklenmesinin önü açılmalıdır.
- Kooperatiflere Yönelik Eğitim Kurumları: Dışarıdan alınacak profesyonel insan kaynağı ihtiyacı üzerinden tanımlanan idari dayanıklılık endeksinin daha düşük bulunduğu kooperatifler görece daha yeni ve düşük cirolu kooperatif türlerinde gözlemlenmektedir. Özellikle bu kooperatiflerin geliştirilmesi açısından ihtiyaç duyulan insan kaynağı desteğinin öncelikli olduğu alanlar üretim bazlı alanlardan çok mali kaynak bulma ve kullanma ile satış ve pazarlama konularında görülmektedir. Adı geçen alanlarda kamu kurumlarının kooperatiflere danışmanlık hizmeti vermesi ve ilgili alanlarda deneyime sahip kişilerin istihdam edilmesi teşvik edilmelidir.
- Katılım mekanizmalarını güçlendirme: Kooperatiflerin üretim yöntemleri/teknikleri, ürün kalitesi/çeşitliliği, pazara erişim, pazar çeşitliliği, yenilikler ve yeni iletişim mecraları gibi konularda izledikleri stratejileri güçlendirmek için hem ortakların hem ortaklar arasındaki kadınların karar alma süreçlerine katılımlarını artırmaya yönelik politikalar geliştirilmelidir. Bu öneri tüm kooperatifler için geçerlidir. Kooperatifler karar alma süreçlerini sadece yönetim kurulu ile sınırlandırmamalı, aksine yeni iletişim mecralarını daha etkili kullanarak ortaklarını kooperatiflerin faaliyetleri, planları ve sorunları konusunda bilgilendirmelidir. Bu alanlarda ortakların seslerini daha fazla duyurmaya imkân tanıyacak iletişim mecralarının geliştirilmesi kooperatiflerin topluluk oluşturmasında ve ortak strateji geliştirmesinde de önemli katkılar sunacaktır.
- Devlet ve yerel yönetim ile daha eşit düzeyde etkileşim içinde olmak: Devlet/yerel yönetimler ile kooperatifler arasındaki ilişki bir himayecilik ilişkisinden daha ziyade kooperatiflerin ekonomik ve kültürel alanda yarattığı toplumsal faydaların daha net tanımlandığı ve takdir edildiği, hiyerarşisiz bir iletişim diline sahip olan, daha denk bir ilişki

olarak tasarlanmalıdır. Bu amaç için bir taraftan yasal düzenlemelerle kooperatiflerin idari ve stratejik özerkliklerini güçlendirmek, diğer taraftan kooperatiflerin toplumsal sorunların çözümünde oynadığı kilit rollerin daha iyi tanınmasını ve takdir görmesini sağlayacak sosyal ağlar geliştirmek gereklidir. Bu sosyal ağların geliştirilmesi için her şeyden önce üniversite, sivil toplum kuruluşları, yerel yönetimler ve kooperatifler arasındaki iletişim ağlarının geliştirilmesi hedeflenmelidir.

- Yoksulluk ve sosyal dışlanma ile mücadele edebilen sosyal kooperatifçilik oluşumlarının sayısını artırmak, bu kooperatifleri desteklemek ve geliştirmek toplumsal barışa, eşitliğe, kapsayıcılığa ve insani gelişmeye katkı sunabilecektir. Yoksullukla mücadele kapsamında sosyal kooperatifçiliği geliştirmek için mevzuatı yeniden düzenleyen ve sosyal kooperatiflerin arasındaki koordinasyonu birleştirici bir üst yapı ile güçlendiren çalışmalar yürütmek gerekmektedir.
- Sadece kadın ortaklardan oluşan kooperatifler çalışmalarını toplumsal cinsiyet eşitsizliğine dayalı olarak gelişen geleneksel iş bölümüne paralel beceri ve işlere dayanan sınırlı bir alanda yürütmektedir. Toplumsal cinsiyet eşitliğini geliştirmek için kadınların yeni bilgi, beceri ve deneyim kazanmaları sağlayacak ve böylelikle daha farklı sektörlerde de istihdam edilmelerine imkân verecek kooperatifleşme deneyimlerini geliştirmek hedeflenmelidir. Bir başka ifadeyle, daha geniş kapsamlı bir toplumsal cinsiyet eşitliği sağlamak için kadınların tüm sektörlerdeki görünürlüğünü arttırmak önemlidir. Salt kadın ortaklardan oluşan kooperatifler kurmak toplumsal cinsiyet eşitliğini geliştirmek için tek başına yeterli bir uygulama değildir. Bunun yanı sıra toplumsal cinsiyete göre karma yapıda olan kooperatiflerdeki kadınların karar verme süreçlerine aktif katılımını artırmak gereklidir. Toplumsal cinsiyet eşitliğini geliştirmek adına faaliyet yürüten karma kooperatifler için de hibe, kota vb. destek programları geliştirmek daha eşitlikçi bir kooperatifçilik ve toplum yapısı için faydalı olacaktır.
- Çok-paydaşlı yapılar temelinde yereldeki tedarik zincirleri güçlendirilmelidir. İzmir'de tarımsal kalkınma kooperatiflerinin ölçek ekonomisi kuran tarım satış kooperatiflerine göre son dönemde daha çok ortak çekebildiği gözlemlenmiştir. Bilindiği gibi neoliberal dönüşüm sürecinde tarım satış kooperatifleri güç kaybetmiştir. Buna paralel, ilçe ya da mahalle ölçeğinde kurulan tarımsal kalkınma kooperatifleri ise ön plana çıkmıştır. Tarımsal kalkınma kooperatifleri kimi yerlerde yerel ürünleri markalaştırmış, unutulan atalık tohumlardan niş piyasalar yaratmış, kırsal turizmi canlandırmış, kısacası kırsal yaşamı yeniden cazip hale getirmiştir. Bu bağlamda görece daha küçük ölçekli bir üretime dayalı ve yerel toplulukların ihtiyaçlarına cevap veren bu kooperatifleşme modelinin kırsal kalkınma açısından oldukça etkili sonuçlar üretebildiği gözlemlenmiştir. Tarım satış kooperatifleri ve tarımsal kalkınma kooperatifleri arasında bir tercih yapmak yerine sahip oldukları işlevleri geliştirmek bakımından her ikisinin bir arada var olabileceği bir tedarik yapılanması desteklenmelidir. Bu bağlamda kooperatiflere sunulan destekler tür özelinde farklılaştırılmalıdır. Daha da önemlisi, kamu kurumları tarafından yereldeki kooperatif türlerinin kendi içinde geliştirdikleri tedarik ilişkilerini desteklemek/geliştirmek için platform ya da ağ kurma işlevine sahip projeler yürütülmelidir.
- Türkiye'de olduğu gibi İzmir'de de tüketici kooperatiflerinin gücünü her geçen gün yitirdiği görülmektedir. Ucuzluk marketlerinin artması ve kentli orta sınıfların alım güçlerinin düşmesiyle birlikte son yıllarda tüketim kooperatiflerinin sayısı bir hayli azalmıştır. Tüketicilerin kendileri için ayrıca bir kooperatif kurması yerine çok-paydaşlı kooperatiflere dâhil olabilecek tüketici gruplarıyla yerelde kısa tedarik zincirlerinin güçlenmesi sağlanabilir.
- Yeşil ekonomi ve yeşil dönüşüm konularında hem farkındalığı arttırmak hem farkındalıktan eyleme geçişi hızlandırmak için kooperatiflere yönelik destek programları geliştirilmelidir. Uluslararası Kooperatif Birliği'nin (ICA) temel ilkeler metnindeki beşinci madde uyarınca eğitim ve bilgilendirmeye yoğunlaşmak, öncelikli olarak belirli kooperatiflerin uluslararası tecrübeler doğrultusunda kapasitelerini artırmak hedeflenmelidir. Bu araştırmada tespit edildiği üzere İzmir'de kooperatiflerinin hâlihazırda bu alana dair bir hassasiyeti ve dahası bölgenin kadim bir bilgi birikimi mevcuttur. Dolayısıyla hedef, bu yerel hassasiyet ve birikimle uluslararası yeşil ekonomiye geçiş tecrübesini buluşturmak olmalıdır.

BÖLÜM 1.
Giriş

Bu çalışma İzmir ilinde faaliyet gösteren kooperatiflerin envanterini oluşturmak ve mekânsal dağılımlarını incelemek, bölgesel kalkınma açısından stratejik öneme sahip kooperatif türlerinin ekonomik dayanıklılıklarını ve sosyal ağlarını analiz etmek; kooperatiflerin gereksinimlerini ve gelişme potansiyellerini yoksullukla mücadele, toplumsal cinsiyet eşitliği, insana yakışır iş, tarım ve kırsal kalkınma ve son olarak yeşil dönüşüme etkileri bağlamında araştırmak üzere yürütülmüştür. İzmir'de kooperatiflerin mevcut durumunun betimlenmesi, sürdürülebilir kalkınma hedeflerine sağladıkları ya da sağlayabilecekleri katkı kapsamında bilgi dağarcığının genişletilmesi, ilgili kurumların kooperatiflere yönelik faaliyetlerine rehberlik edecek çıktıların elde edilmesi hedeflenmiştir.

1.1. Araştırmanın Amaç ve Hedefleri

İzmir Kooperatif Analizi çalışması İzmir'deki ilgili kurum ve kuruluşlarla iş birliği içinde yürütülmüş, analiz ve araştırma çalışmalarının yanı sıra bilgilendirme, danışma ve koordinasyon faaliyetleriyle bölgedeki paydaşların çalışmaya katılımı sağlanmıştır. Gelecekte hazırlanacak kooperatifçilik stratejisi/eylem planı geliştirme sürecine yol gösterici niteliğe sahip olan çalışma, aşağıda belirtilen aşamalardan oluşmaktadır:

- **Kooperatifçilik hakkında genel çerçevenin değerlendirilmesi ve farklı kooperatif modellerinin tespiti**
  Çalışmanın ilk bölümünde Türkiye'de ve Dünya'da kooperatif kavramı, kooperatifçiliğin tarihi, kooperatifçilik politikaları, eski ve yeni nesil kooperatif modelleri, iyi uygulama örnekleri ve kooperatiflerin mevcut durumu incelenerek betimlenmiştir.
- **İzmir'de faaliyet gösteren kooperatiflerin sayısal olarak durum analizi**
  İkinci bölümde resmi veri kaynaklarına dayalı olarak kooperatiflerin sayı ve türleri, bağlı oldukları bakanlıklar, faaliyet gösterdikleri ilçeler, kuruluş yılları, ortak ve çalışan sayıları, sektör ve ürün dağılımları, çatı kuruluşları ve kooperatifler tarafından yürütülen projelere dair bir envanter çalışması gerçekleştirilmiştir.
- **İzmir'de faaliyet gösteren kooperatiflerin mekânsal dağılım analizi**
  Üçüncü bölümde kooperatiflerin sayı ve türlerine, bağlı oldukları bakanlıklara, kuruluş ilçelerine ve mahallelerine, ortak sayılarına ve kuruluş yıllarına göre dağılımları tematik haritalandırma çalışması ile görselleştirilmiştir.
- **İzmir ilinde yerel kalkınma için kritik öneme sahip sektörlerdeki kooperatiflerin ekonomik dayanıklılık analizi**
  Dördüncü bölümde bölgesel kalkınma açısından stratejik öneme sahip kooperatif türlerinin ekonomik, idari, stratejik ve sermaye dayanıklılıkları anket çalışmasından elde edilen verilere dayalı olarak üç boyutta analiz edilmiştir.
- **İzmir'de yerel kalkınma için kritik öneme sahip sektörlerdeki kooperatiflerin ağ analizi_**
  Beşinci bölümde anket çalışması sonuçları ile Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı bünyesinde bulunan Girişimci Bilgi Sistemi'nde (GBS) yer alan veriler kullanılarak bölgesel kalkınma açısından stratejik öneme sahip kooperatif türlerinin ağ yapıları analiz edilmiştir. Bu kapsamda kooperatiflerin hem kendi aralarında hem de diğer kurumlarla (kamu kurumları, belediye, özel sektör kuruluşları ve sivil toplum kuruluşları) geliştirdikleri ilişkiler tespit edilmiş ve ağ haritalandırılması yapılmıştır.
- **İzmir'de kooperatifçiliğin geliştirilmesi kapsamında yaşanan sorunların tespiti ve gelecekte hazırlanacak kooperatifçilik stratejisi/eylem planları için politika önerilerinin belirlenmesi**
  Altıncı bölümde İzmir'de farklı kooperatifleşme modellerinin yoksullukla mücadele, toplumsal cinsiyet eşitliği, insana yakışır iş, tarım ve kırsal kalkınma ve yeşil ekonomi hedeflerine ulaşmadaki etkileri çalıştaylar, odak grup görüşmeleri, derinlemesine mülakatlar, yerinde inceleme yöntemleri yoluyla elde edilen niteliksel verilere ve anket çalışmasından elde edilen niceliksel verilere dayalı olarak incelenmiş, politika önerileri geliştirilmiştir.

İzmir Kooperatif Analizi çalışmasında, sosyoloji, ekonomi, iletişim, kentsel planlama ve işletme alanlarını içeren disiplinler arası bir perspektifle kooperatifleşme ve yerel kalkınma/yeşil dönüşüm arasındaki ilişkiye dair genel bilgi dağarcığı geliştirilmiştir. Analiz, niceliksel ve niteliksel verilere dayalı karma araştırma yöntemlerinin yanında ekonomik dayanıklılık analizi, ağ analizi, tematik analiz gibi çok sayıda veri analiz yöntemini içermesi bakımından özgün bir çalışmadır; kooperatifleşme alanındaki sorunların tespiti, çözümlerin geliştirilmesi ve alternatif modellerin değerlendirilmesi açısından yenilikçi bir perspektif sunmaktadır. Çalışmada Türkiye'de kooperatiflerin yeşil dönüşüm aracı olarak geliştirilmesi ve kurumsallaşmasını destekleyecek bütüncül politikaların tespit edilmesi ve geliştirilmesine katkı sağlanması hedeflenmiştir.

1.2. Araştırma Metodolojisi ve Örneklem

Araştırmada ikincil veri kaynakları ile anket çalışması, çalıştaylar, odak grup görüşmeleri, derinlemesine mülakatlar, yerinde inceleme gibi tekniklerle elde edilen veriler kullanılmıştır. Envanter çalışmalarında İzmir ilinde faal olan tüm kooperatifler çalışmaya dâhil edilmiştir. Derinlemesine analizler için İzmir Kalkınma Ajansı ve çalışma ekibi tarafından yoksullukla mücadele, toplumsal cinsiyet eşitliği, tarım ve kırsal kalkınma, insana yakışır iş ve yeşil ekonomi için kritik öneme sahip kooperatif türleri belirlenmiştir.

Anket çalışması için seçilen 18 kooperatif türü temel alınarak tabakalı örneklem oluşturulmuştur. Örneklemde Tarım ve Orman Bakanlığı'na bağlı üç kooperatif türü ve Ticaret Bakanlığı'na bağlı 15 kooperatif türü yer almıştır. Bilgisayar destekli telefon görüşmeleri tekniği ile yürütülen anket çalışmasında bazı kooperatif türlerinden yanıt alınamadığı için örneklemde yer alan 18 kooperatif türünden 14'ü çalışmaya dâhil edilebilmiştir. Ticaret Bakanlığı'na bağlı elektrik enerjisi üretim ve tüketim, fikri mülkiyet hakları ve proje danışmanlığı, yaş sebze ve meyve pazarlama ve tüketim kooperatif türlerine dair niceliksel verilere araştırmada yer verilememiştir.

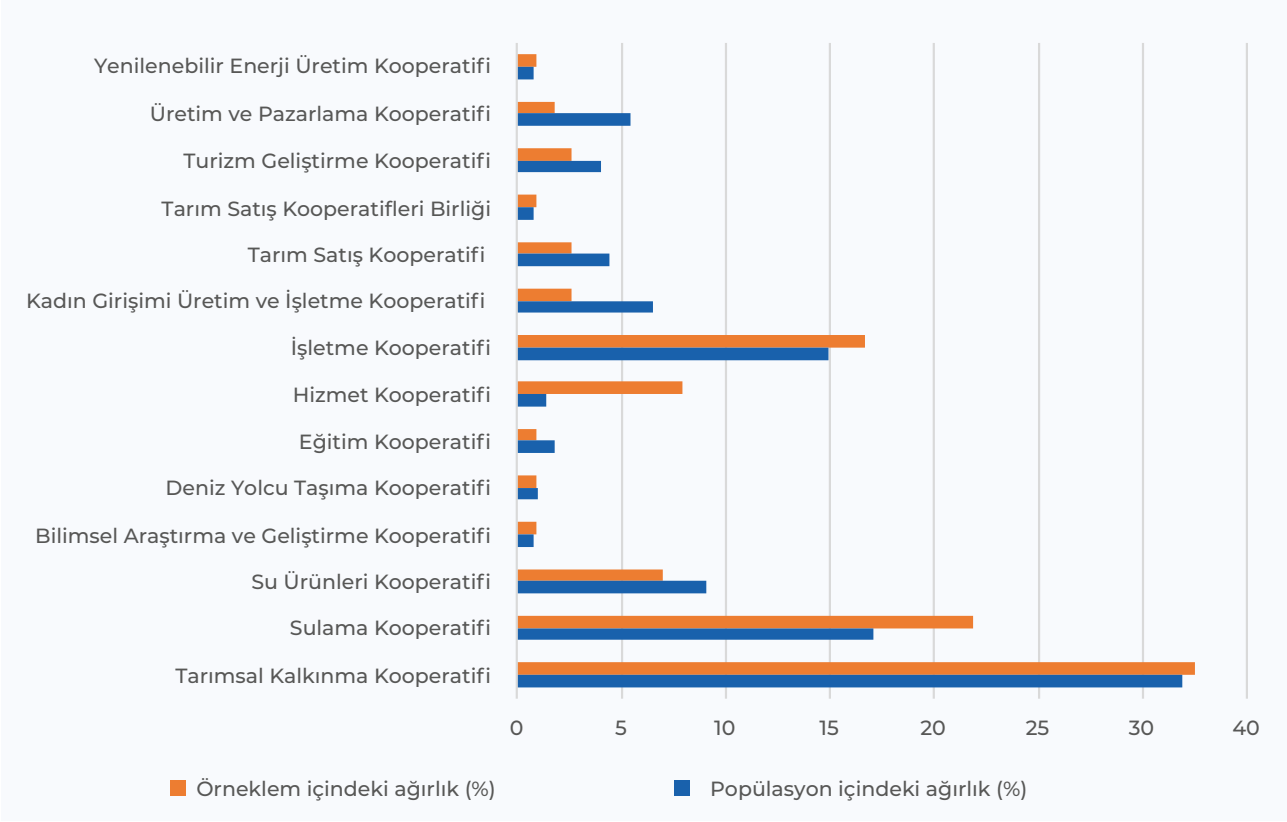
Anket çalışmasına dâhil olan kooperatif türlerinin İzmir popülasyonu ve örneklem içindeki dağılımları Şekil 1'de gösterilmektedir. Şekil 1 incelendiğinde, bazı kooperatif türlerinin İzmir'deki ağırlıkları ile örneklem içindeki ağırlıkları arasında farklar olduğu görülmektedir. Popülasyon oranı yüksek olan tarımsal kalkınma, sulama ve işletme kooperatifleri gibi kooperatif türlerinin örneklem içinde temsil düzeyi popülasyon oranları ile uyumludur. Hizmet kooperatiflerinin örneklemdeki oranları İzmir popülasyonu içindeki oranlarından daha yüksektir. Kadın girişimi üretim ve işletme kooperatifleri ile üretim ve pazarlama kooperatiflerinin örneklemdeki temsiliyet düzeyi ise İzmir popülasyonlarından daha düşüktür. Bu doğrultuda kooperatif türleri özelinde anket sonuçları kullanılarak yapılan değerlendirmelerde, örnekleme dair kısıtlamaların dikkate alınması önemli olacaktır.

Anket çalışmasına katılan 114 kişinin %80'i erkeklerden, %40'ı orta yaş grubundan (50-59 yaş aralığında), %40'ı üniversite mezunlarından, %60'ı ise kooperatif başkanlarından oluşmaktadır. Anket soru formu, anket katılımcıları ve anket çalışmasında yer alan kooperatiflere ilişkin bilgiler raporun ekler bölümüne yer almaktadır.

Derinlemesine Analiz Kapsamında Seçilen Kooperatif Türleri

- Tarımsal kalkınma
- Sulama
- Su ürünleri
- Bilimsel araştırma ve geliştirme
- Deniz yolcu taşıma
- Eğitim
- Elektrik enerjisi üretim ve tüketim
- Fikri mülkiyet hakları ve proje danışmanlığı
- Hizmet
- İşletme
- Kadın girişimi üretim ve işletme
- Tarım satış
- Tarım satış kooperatifleri birliği
- Tüketim
- Turizm geliştirme
- Üretim ve pazarlama
- Yaş sebze ve meyve pazarlama
- Yenilenebilir enerji üretim

ŞEKİL 1. Kooperatiflerin popülasyon ve örneklem içindeki dağılımları

Niteliksel veriler çalıştaylar, odak grup görüşmeleri, derinlemesine mülakatlar ve yerinde inceleme teknikleriyle elde edilmiştir. 2021 yılının Ağustos ve Eylül aylarında öncelikle tarımsal kalkınma, kadın girişimi üretim ve işletme, araştırma ve geliştirme kooperatif temsilcilerinin ve kamu ya da sivil toplum kuruluşlarında kooperatifleşme üzerine çalışmalar yürüten uzmanların katıldığı beş adet çevrimiçi görüntülü odak grup görüşmesi gerçekleştirilmiştir. 12 Kasım 2021 tarihinde geleneksel tarım ve gıda kooperatiflerine ve 26 Kasım 2021 tarihinde ise yeni nesil kooperatiflere odaklanan iki çevrimiçi görüntülü çalıştay düzenlenmiştir. Çalıştay katılımcıları arasında kooperatif/birlik temsilcileri, kamudan ve sivil toplum kurumlarından uzmanlar ve akademisyenler yer almış olup katılımcı listesi EK 1'de sunulmuştur. Derinlemesine mülakatlar için yukarıda belirtilen 18 kooperatif türü ağırlıklı olmak üzere İzmir'deki tüm kooperatif türlerinden seçilen temsilciler, bürokratlar, uzmanlar ve akademisyenlerle farklı tekniklerin kullanıldığı görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda 13 adet çevrimiçi görüntülü görüşme, 16 adet telefonla sesli görüşme ve 8 adet yerinde inceleme tekniği kullanılmış, nihai durumda araştırmaya toplamda 68 katılımcı dâhil edilmiştir. Niteliksel araştırma yöntemlerine dayalı olarak yürütülen görüşmelerde kadın-erkek katılımcı dengesinin eşit olması sağlanmıştır. Görüşmeler kayıt altına alınmış, transkripsiyonları çıkarılmış ve tematik analiz yöntemiyle analiz edilerek raporlanmıştır.

1.3. Kooperatifleşme Kavramı: Geleneksel ve Yeni Nesil Kooperatifler

Geleneksel yaklaşımlar kooperatif kavramını, aracıları ortadan kaldırarak ortakların ihtiyaç duydukları girdileri daha uygun koşullarda almaları ya da ürün ve hizmetlerini daha iyi koşullarla pazarlamaları için kurdukları ticari işletmeler olarak tanımlamaktadır. Güncel yaklaşımlar ise kooperatifleşmenin bir topluluk oluşturma süreci, diğer bir ifadeyle toplumsal değerler ve ortak çıkarlar etrafında örgütlenme süreci olduğuna işaret etmektedir. Toplum ya da topluluklar insanların bir araya gelmesi ve ortak amaç temelinde eylem birlikteliği kurmasıyla oluşmaktadır. Çıkar birliklerinin oluşmasında ekonomik kazanç kadar toplumsal değerler de önemlidir. Kooperatif ortakları arasında dayanışma, aidiyet duygusu ve kooperatife bağlılık gibi toplumsal değerlerin oluşması gerekmekte olup müşterek değerler ortakların kendilerini kooperatife ait hissetmelerini sağlamaktadır. Ortak değerler olmaksızın filizlenen ve kök salan bir kooperatifleşme deneyimi mümkün değildir. Kooperatifleri diğer ticari işletmelerden ayıran temel değerler arasında ilk sıralarda demokrasi, dayanışma ve özerklik ilkesi gelmektedir (Forney ve Haberli, 2017).

Kooperatifler "bir üye, bir oy" prensibi ile demokratik karar alma süreçlerine dayalı olarak yönetilmektedir. Her ortak, sermaye payından bağımsız olarak eşit söz hakkına sahiptir. Dayanışma ilkesi kooperatif ortakları arasında bir aidiyet duygusu (ortak kimlik) oluşturmaktadır. Kooperatifler, ortaklarına piyasada diğer firmalarla rekabet etme şansı sunarken, ortaklar arasında rekabet oluşturmak yerine dayanışmayı güçlendirmektedir. Kısaca topluluğa ait olma (aidiyet) hissi yaratarak bireysel çıkarlar yerine kolektif faydanın özümsenmesini sağlamaktadır. Özerklik ilkesi kooperatiflerin piyasada özerk bir kuruluş olarak, ortakların ise "kendi işinin patronu" olarak hareket etmesini sağlamaktadır (Forney ve Haberli, 2017). Ortaklar birey olarak tek başlarına ulaşamadıkları hedeflere kooperatifler sayesinde ulaşmaktadır. Bu anlamda kooperatifleşme özerkliği tehdit eden değil aksine besleyen bir kolektif irade (ortak eylem/akıl) olarak görülebilir.

Kooperatifçiliğin gelişmesinde gıdanın önemli bir rolü vardır. Dünyadaki ilk modern kooperatif deneyimi olarak kabul edilen "Rochdale Pioneers", ortakların ihtiyaç duydukları temel maddelerin bakkallara göre daha ucuza temin edilebilmesi amacıyla kurulmuştur. 1844 yılında İngiltere'nin Rochdale kasabasında kurulan kooperatif, ortakları için şeker, yağ, un gibi temel gıda maddelerini tedarik etmiştir. Bu ilk kooperatiften günümüze kadar gıda, kooperatifleşme hareketinde önemini korumuştur. Geleneksel gıda kooperatiflerinin temel hedefi ortaklarına ucuz gıda tedarik etmek iken günümüzde gıda kooperatifleri öncelikle gıdanın daha sağlıklı, daha çevre dostu ve daha adil bir biçimde üretildiği ve tüketildiği tedarik zincirleri oluşturmayı hedeflemektedir (Fourat ve ark., 2020).

Dünyada sanayileşme, kentleşme ve ulusallaşma hareketinin bir tezahürü olarak ortaya çıkan kooperatifleşme hareketi günümüzde yeni formlar kazanmakta ve küreselleşmenin derinleştirdiği toplumsal ve çevresel sorunlara çözüm sunmaya çalışmaktadır. 21 yy.'da kooperatifleşme hareketi form değiştirerek yeniden canlanmış ve yeni nesil bir karakter kazanmıştır (Nizam, 2021). Topluluk kavramı yeni-nesil kooperatifçilik anlayışının merkezinde duran anahtar bir kavramdır. Topluluk kooperatifleri sınıfsal çıkarları farklı olsa bile beraber çalışan ve iş birliği kuran toplumsal grupların oluşturduğu kooperatiflere verilen isimdir. Bu bağlamda topluluk kooperatifleri, sadece ortakları için ticari fayda üreten geleneksel kooperatiflerden farklı olarak çevredeki topluluklar için sosyal, ekonomik, kültürel ve çevresel faydalar geliştirmektedir. Topluluk kooperatifleri topluluk aidiyetini güçlendiren, katılımcılık ilkesini ön plana çıkaran ve ortakların sosyal sermayesini artıran örgütlerdir.

Dünyada bilinen ilk topluluk kooperatifi İtalya'da küçük bir köyde kurulan Valle dei Cavalieri Kooperatifidir (Bianchi ve Vieta, 2019). Bu kooperatif 1950'lere kadar atölyeleri, kafeleri, manavları bulunan ancak 1960'larda üst üste yaşanan toprak kaymaları nedeniyle hızla göç veren bir köyde kurulmuştur. 1990'lara gelindiğinde köydeki okul ve dükkânlar kapatılmış, otobüs seferleri kaldırılmış ve sosyal yaşam durma noktasına gelmiştir. Köyü yeniden canlandırmak için gençler tarafından kurulan kooperatif ilk faaliyet olarak köydeki kafe ve manavı yeniden açmıştır. Daha sonra köyde metruk durumda olan binalar çeşitli fonlar sayesinde restore edilmiş, köye yılda yaklaşık 15.000 turist gelmeye başlamış, bu sayede yılda 700.000 Avro'ya ulaşan bir gelir sağlanmıştır. Melpignano Kooperatifi İtalya'daki topluluk kooperatiflerine verilebilecek bir diğer örnektir. 2008-2009 yıllarında bölgedeki üniversite ve belediye işbirliğinde geliştirilen bir projeyle köydeki evlerin çatılarına güneş panelleri yerleştirmiştir (Bianchi ve Vieta, 2019). Çatılarını ücretsiz olarak kullanıma açan köy sakinlerinin elektrik faturalarına indirim uygulanmıştır. Belediyenin girişimine dayalı olarak 2011 yılında 70 aile tarafından kurulan kooperatif yerel halkın katılımıyla güçlenmiş olup ortaklar yeşil enerji projelerinden hem işletmeci hem de yöre sakini olarak fayda sağlamıştır.

Son yıllarda kooperatifçilik literatüründe çok paydaşlı kooperatifler önem kazanan bir diğer kavramdır. Bu kooperatifler çok sayıda paydaşı bir araya getiren, paydaşlar arasında ortak çıkar geliştiren ve iş birliği sağlayan kooperatiflerdir. Geleneksel kooperatifler faaliyetlerini sadece kendi ortaklarının çıkarlarını korumak için yürütürken çok paydaşlı kooperatifler ayrıca çevrelerindeki toplulukların ortak çıkarları için çalışmaktadır. Çok paydaşlı kooperatiflere üreticiler, tüketiciler, işçiler, uzmanlar, gönüllüler, kurum ve kuruluşlar gibi özel ya da tüzel çok sayıda paydaş ortak olabilmektedir. İspanya'da 2011 yılında kurulan Actyva Kooperatifi çok paydaşlı kooperatifleşme örneklerinden biridir (Gonzalez, 2017). Yerel ve sürdürülebilir bir gıda üretim modelinin geliştirmesi için kurulan kooperatifin paydaşları arasında üreticiler, sanayiciler, tüccarlar, danışmanlar, profesyoneller, gönüllüler ve 207 tüketici bulunmaktadır. Kooperatife hem küçük ölçek üretim yapan 24 çiftçi hem kendi işleme tesisi olan ve büyük ölçek üretim yapan üreticiler ortaktır. Çok paydaşlı kooperatiflere bir diğer örnek İngiltere'de 2007'de kurulan Manchester Veg People Kooperatifidir. Yerel bir gıda zinciri modeli geliştirmek için kurulan kooperatifin ortakları arasında üreticiler, restoran sahipleri, kamu kuruluşları, yemek şirketleri, Manchester Üniversitesi gibi farklı alıcılar bulunmaktadır. Kooperatife ortak olan çiftçiler tarıma yeni başlayan genç çiftçilerden oluşmaktadır. Kooperatifin ilkeleri arasında girdilerin mümkün olduğunca kooperatif ortağı olan kişilerden alınması ve şehir merkezinden en fazla 50 mil uzakta yetişen ürünlerin tedarik zincirine dâhil edilmesi kuralı bulunmaktadır. Bu kooperatif yerel ve organik gıdayı taze bir şekilde bölge insanına ulaştıran ve gıda israfını minimuma düşüren başarılı bir örnektir (Gonzalez, 2017).

Yeni nesil kooperatif türlerinden biri olan çevre kooperatifleri, tarımda artan endüstriyelleşmenin beraberinde getirdiği toplumsal sorunlarla mücadele etmek için kurulan kooperatiflerdir. Dünyada bilinen ilk çevre kooperatifi 1992 yılında Hollanda'da merkezi hükümetin tepeden inmeci bir anlayışla uyguladığı çevre koruma politikalarının yarattığı olumsuz etkilere karşı kurulmuştur (Renting ve Van der Ploeg, 2001). 2000'li yılların başında sayısı 100'ü aşan çevre kooperatifleri bölgelerindeki tarımsal üretimin yeniden yerel ve geleneksel pratiklerle sürdürülmesini sağlamaktadır.

Vel & Vanla Hollanda'nın en çok bilinen ve tanınan çevre kooperatiflerinden biridir. Kooperatif ortakları hem üretim maliyetini düşürmek hem doğaya verdikleri zararı azaltmak için endüstriyel tarım yerine sürdürülebilir bir yerel tarım modeline geçiş yapmıştır. Bu kooperatifleşme deneyimi çiftçiler için niş tedarik zincirlerine dâhil olabilme ve agro-turizm gibi ek gelir kaynakları yaratabilme imkânı sunmuştur. Çevre kooperatifleri, kırsal bölgelerde çıkarları birbirinden farklılaşan çok sayıda aktörü (çiftçiler, çevreci topluluklar, doğayı koruma dernekleri, yöredeki turizmciler, diğer girişimciler ya da yöre sakinleri vb.) bir araya getirerek koalisyon oluşturmayı sağlamaktadır. Bu anlamda çatışma yerine uzlaşma sağlayan yenilikçi kırsal kalkınma politikalarının ve katılımcı çevre politikalarının gelişimine öncülük etmektedir. Hollanda devleti çevre kooperatiflerinin gelişmesiyle birlikte çevresel politikaların geliştirilmesi ve uygulanmasında kırsal halka daha fazla sorumluluk vermektedir.

Türkiye'de yeni nesil kooperatifler denilince akla ilk gelen sosyal kooperatifler olmaktadır. İtalya'da 1980'lerde ortaya çıkan bir kooperatif türü olmasına karşın ülkemizde bu kooperatiflere dair toplumsal farkındalık son birkaç yılda artmıştır. Sosyal kooperatiflerin en belirgin özelliği yardıma muhtaç kişilerin (engelliler, uyuşturucu bağımlıları, evsizler vb.) sosyal hizmetlere erişimini ve iş hayatına entegrasyonunu sağlamalarıdır. Dünyadaki ilk sosyal kooperatif İtalya'da 1972 yılında psikiyatrik hastalıkları olan kırılgan bireylerin sosyal yaşama katılımını artırmak amacıyla kurulmuştur. Kuruluşundan 10 yıl sonra kooperatif statüsüne dönüşen bu girişim Avrupa'da bireylerin uzun yıllar, toplumdan tecrit edilerek tedavi edilmesine karşı çıkan ve hukuki mücadele yürüten ünlü psikiyatrist Franco Basaglia'nın ismini almıştır. Bu bağlamda, sosyal kooperatifler İtalya'da damgalanma ve dışlanma yerine toplumsal katılım ve paylaşımı savunan kimlik temelli sosyal hareketlerin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır (Fonte ve Cucco, 2017).

İtalya'da sosyal yardım sisteminin dönüşümü sırasında oluşan boşluğu doldurmak amacıyla ortaya çıkan sosyal kooperatifler refah düzeyini artırmak ve toplumsal fayda yaratmak için hizmet üretmektedir. Sosyal kooperatifler ilk olarak 1991 yılında İtalya'da yasal bir zemine kavuşmuş, ilgili yasada geleneksel sosyal kooperatifler A ve B tipi olmak üzere ikiye ayrılmıştır. A tipi sosyal kooperatifler sosyal, sağlık ve eğitim hizmetleri; B tipi kooperatifler dezavantajlı grupların iş yaşamına entegrasyonunu sağlayan hizmetler sunmaktadır. İtalya'dan sonra Avrupa'da birçok ülkede de sosyal kooperatifler için yasal düzenlemeler geliştirilmiştir. Son 25 yılda Avrupa'da sosyal kooperatiflerin sayıları giderek artmıştır. 2014 yılında yapılan bir araştırmaya göre sosyal kooperatiflerin en yaygın olduğu Avrupa ülkeleri sırasıyla İtalya, Polonya, İspanya, Yunanistan, Fransa ve Portekiz'dir (Vidovic ve Rakin, 2017). Günümüzde sosyal kooperatifler yukarıda bahsi geçen çok-paydaşlı kooperatif yapılarına dönüşmektedir (Münkner, 2004). Yeni tür sosyal kooperatifleri geleneksel sosyal kooperatiflerden farklı kılan özellik sadece dışlanan gruplara odaklanmak yerine toplumun ihtiyaçlarına yeni ve yaratıcı çözümler üretebilmeleridir.

Yeni dönemde sayıları hızla artan bir başka yeni nesil kooperatif türü ise kadın kooperatifleridir. Sadece kadın ortaklardan oluşan bu kooperatif türü kadınların sosyo-ekonomik açıdan güçlendirilmesini amaçlamaktadır. Ortakların sadece kadınlardan oluşması, kadınların karar alma süreçlerine daha aktif katılım sağlamasını kolaylaştırsa da tek başına yeterli değildir (Dohmwith ve Hanisch, 2019). Aktif katılım "fikirlerini ifade etmek ya da inisiyatif göstermek"; "topluluk adına karar verilirken söz sahibi ve etki sahibi olmak" ile ilgilidir (Agarwal, 2001). Kadın kooperatifleri genellikle "yemek" ya da "ev pansiyonculuğu" gibi kadınların ev eksenli girişimcilik faaliyetlerine odaklanmaktadır. Kadınlara toplumsal cinsiyet kimliğinden dolayı yüklenen işler ve sorumluluklar kadın kooperatiflerinin faaliyet alanlarına dönüşmektedir (Kimura, 2010). Bu tür kooperatif faaliyetleri kimi zaman kadınlar için üçüncü bir vardiyaya dönüşse de birçok araştırma bu kooperatiflerin kadınların kamusal alanda görünürlüğünü artırdığını, özgüvenini geliştirdiğini ve iş yaşamında deneyim kazanmasını sağladığını göstermektedir (Nizam, 2020). Bazı kadın kooperatiflerinin başarısız olmasının nedeninin kadınların anne, eş ya da çocuk olarak sahip oldukları toplumsal cinsiyet rolleri ve sorumluluklarıyla (zaman ve enerji ayıramamayla) ilgili olduğu tespit edilmiştir (Morgan ve Winkler, 2020).

Tüm dünyada yeni nesil kooperatifleşme deneyimlerinin ortaya çıkmasının en önemli nedeni, neoliberal politikaların bir sonucu olarak devletin sosyal ve ekonomik alandaki yükümlülüklerini özel girişimlere bırakmasıdır. Bu gelişmenin ardından birçok ülkede sağlık ve eğitim gibi hizmet alanlarında sorunlar ortaya çıkmıştır. Münkner'e (2004) göre teknolojik dönüşümün hızı toplumun belirli kesimlerini sistematik biçimde ekonomik ve sosyal yaşamın dışına itmektedir. Bu bağlamda dışlanma ve işsizlik gibi sorunlarla mücadele etmek için kurulan sosyal kooperatifler yaygınlaşmaya başlamıştır. Devletin ve piyasanın çözüm sunamadığı sorunlar karşısında çok paydaşlı kooperatif yapıların etkili çözümler geliştirebildiği görülmüştür. Bunun nedeni çok paydaşlı yapıların ortak çıkar geliştirilmesi, eylem birliği oluşturulması, bilginin toplumsallaşması ve yerel kaynakların mobilize edilebilmesinde daha başarılı olmasıdır. Kısaca, neoliberalleşme döneminde çok paydaşlı kooperatifler yerel toplulukların kendi sorunlarını çözme kapasitesini geliştirmiştir.

1.4. Dünyada Kooperatifçilik

Uluslararası Kooperatif Birliği, kooperatifi insanı merkeze alan, ortaklaşa sahip olunan ve ortakların ekonomik, sosyal ve kültürel müşterek ihtiyaçlarını karşılamak ve isteklerini gerçekleştirmek için ortaklar tarafından demokratik şekilde kontrol edilen ticari işletmeler olarak tanımlar.[1] Adalet, eşitlik gibi ilke/değerleri benimseyen işletmeler olarak kooperatifler yarattıkları ekonomik refahın daha uzun vadeli ve sürdürülebilir olmasını sağlamaktadır. Üretici, tüketici, işçi ya da çok sayıda paydaş tarafından kurulan kooperatifler "bir ortak, bir oy" kuralıyla demokratik bir şekilde yönetilmektedir. Özetle kooperatif, ortaklaşan ekonomik, sosyal ve kültüre l ihtiyaç ve isteklere kavuşmak için gönüllülük temelinde bir araya gelen insanların müştereken sahip olduğu ve demokratik şekilde yönettiği özerk ticari işletmelerdir.

Uluslararası Kooperatif Birliği demokrasi, eşitlik, hakkaniyet, dayanışma, sosyal sorumluluk, dürüstlük, açıklık ve öz yardım gibi değerlerin kooperatifler tarafından benimsenmesi gerektiğini ifade etmektedir. Tüm dünyada kooperatiflerin uyması gereken yedi ilke belirlenmiştir:

1. **Gönüllü ve Açık Ortaklık:** Kooperatifler gönüllü örgütlenmeler olarak toplumsal cinsiyet, etnisite, siyasi ve dini kimlik temelinde ayrımcılık yapmadan kooperatife hizmet sunabilecek ve ortak olmanın sorumluluklarını yerine getirebilecek herkesi ortağı olarak kabul etmelidir.
2. **Ortakların Demokratik Kontrolü:** Kooperatifler karar alma ve politika belirleme süreçlerine aktif katılım sağlayan, ortaklar tarafından denetlenen demokratik örgütlenmelerdir. Kooperatiflerde ortaklar "bir ortak, bir oy" kuralı temelinde eşit oy hakkına sahiptir ve seçtikleri yöneticiler kendilerine hesap verebilir durumda olmalıdır.
3. **Ortakların Ekonomik Katılımı:** Ortaklar kooperatifin sahip olduğu sermayeye eşit şekilde katkı sunar ve bu sermayeyi demokratik biçimde denetler. Örneğin ihtiyatlar (yedek akçe) ortaklar tarafından alınan kararlar doğrultusunda kooperatifi geliştirmek, rezerv oluşturmak, risturn dağıtmak ya da benzeri amaçlar için kullanılır.
4. **Özerklik ve Bağımsızlık:** Kooperatifler özerktir ve öz yardım kuruluşları olarak kendi ortakları tarafından denetlenir. Hükümet dâhil başka örgütlerle ortak bir anlaşma yapmak ya da dış kaynak kullanmak gerekliyse, kooperatifin ortaklar tarafından demokratik denetiminin ve kooperatifin özerkliğinin sürdürülebilmesi için gerekli önlemler alınmalıdır.
5. **Eğitim, Staj/Kurs ve Bilgilendirme:** Kooperatifler gelişmek için ortaklarına, seçilmiş temsilcilere, yöneticilere ve çalışanlara eğitim, staj ve kurs imkânı sunar. Kooperatifler gençler ve kanaat önderleri başta olmak üzere toplumun tüm kesimlerini kooperatifleşmenin doğası ve faydaları üzerine bilgilendirir.
6. **Kooperatiflerarası İş Birliği:** Kooperatifler ortaklarına en etkin şekilde hizmet eder ve kooperatifçilik hareketini yerel, ulusal, bölgesel ve uluslararası işbirliklerine dayalı olarak güçlendirir.
7. **Topluluğu Gözetme:** Kooperatifler ortakları tarafından kabul gören politikalara dayalı olarak ait olduğu toplulukların sürdürülebilirliği için çalışır.

Kısaca, kooperatifler öz yardım kuruluşları olarak ortakların ihtiyaç ve isteklerini dayanışma, mütekabiliyet ve yardımlaşma temelinde düşük maliyetle karşılamaya dönük ekonomik işletmelerdir. Kooperatifler bireylerin tek başına gerçekleştirmekte güçlük çektikleri hedeflere diğer ortaklarla kurdukları iş birliği sayesinde ulaşmalarını sağlar. Karar alma mekanizmalarının demokratik olması sayesinde kooperatifler birçok toplumsal sorunun çözülmesinde ya da toplumsal faydanın geliştirilmesinde oldukça etkindir.

1 ICA. What is a cooper ? https://www.ica.coop/

Dünya Kooperatif İstatistikleri

Kooperatiflerle ilgili istatistikler ülkeden ülkeye değişiklik gösterdiği için dünyada kooperatiflerin tümü için istatistiksel bilgi sunan ortak bir veri tabanı bulunmamaktadır. Uluslararası Kooperatif Birliği, kooperatiflerle ilgili yürütülen istatistiksel çalışmaları aşağıdaki şekilde özetlemiştir[2] :

- Dünya Kooperatif İzleme Raporu (World Cooperative Monitor): Uluslararası Kooperatif Birliği (ICA) ve Avrupa Kooperatifler ve Sosyal Girişimcilik Araştırma Enstitüsü (European Research Institute on Cooperative and Social Enterprises EURICSE) tarafından yıllık olarak yayınlanan rapordur.
- Kooperatiflerin Küresel Sayımı (Global Census on Cooperatives): David Grace tarafından 2014 yılında hazırlanmıştır.
- Kooperatifler ve İstihdam: Uluslararası Sanayi ve Hizmet Kooperatifleri Örgütü (International Organisation of Industrial and Service Cooperatives – CICOPA) tarafından 2014 ve 2017 yılları için hazırlanmıştır.
- Veri Gezgini (Data Explorer): Kooperatif Tanıtım ve Geliştirme Komitesi (The Committee for the Promotion and Advancement of Cooperatives -COPAC) tarafından geliştirilmiştir.

2020 yılı Dünya Kooperatif İzleme Raporuna göre dünyada yaklaşık 3 milyon kooperatif bulunmaktadır. Dünya sıralamasında ilk 300'e giren kooperatiflerin bildirdiği ciro toplamı 2.146 milyar $'dır. Toplam nüfusun %12'si kooperatif ortağıdır ve çalışan nüfusun %10'u (yaklaşık 280 milyon kişi) kooperatiflerce istihdam edilmektedir.

Avrupa Kooperatifleri isimli örgütlenme 34 farklı Avrupa ülkesinden 86 kooperatifi temsil eden bir birliktir; kooperatiflerin güçlendirilmesi ve yaygınlaştırılması için çalışmalar yürütmektedir. Birliğin yayınladığı bir rapora göre Finlandiya nüfusunun %75'i bir kooperatife ortaktır; Belçika'da girdiğiniz bir eczanenin kooperatif olma olasılığı %20'dir; Polonya'da 3 kişiden biri kooperatiflere ait evlerde ikamet etmektedir; Fransa'da kooperatifler istihdamın %3,5'ini temsil etmektedir; Almanya'da kooperatif bankacılığı 16 milyondan fazla ortağa sahiptir; İtalya'da tarım ve gıda sektörünün %50'si kooperatiflerin elindedir ve son olarak İngiltere'de adil ticaret sertifikalı ürünlerin ticareti büyük ölçüde kooperatifler tarafından üstlenilmektedir (Cooperatives Europe, 2012).

COVID-19 Pandemisi ve Kooperatifler

Ekonomik kriz, iklim değişimi ve pandemi gibi şoklar karşısında kooperatifler diğer ticari işletmelere göre daha dayanıklıdır. Cooperative Europe'a (2020a) göre kooperatiflerin şoklar karşısında dayanıklılığını artıran iki temel unsurdan ilki karar alma mekanizmalarının demokratik olması, ikincisi ise diğer kooperatiflerle iş birliği içinde hareket edebilmeleridir. Dayanışma, katılımcılık, mütekabiliyet gibi ortak değerler sayesinde kooperatiflerin dayanıklılığı artmaktadır. Karar alma süreçlerinin demokratik olması izlenecek politikaların ortak akıl ve eylemle geliştirilmesini sağlamaktadır. Bu sayede alınan kararlar herkes tarafından kabul görmekte ve uygulanabilmektedir.

Türkiye'de COVID-19 pandemisine rağmen kurulan kooperatif sayısının artış gösterdiği bilinmektedir. Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği'nin paylaştığı verilere göre 2020 yılında kurulan kooperatif sayısı bir önceki yıla göre %27,13 oranında artış göstermiştir. Kooperatiflerin sayısı özellikle Ankara, İzmir, Bursa, Konya ve İstanbul gibi büyükşehirlerde daha çok artış göstermiştir. Cooperatives Europe'un (2020b) yayınladığı bir raporda Türkiye'de Covid-19 pandemisinin baş gösterdiği ilk aylarda birçok tarım satış kooperatifinin daha önce ürün yelpazelerinde bulunmayan alkol, dezenfektan, kolonya, sabun, maske ve eldiven gibi toplumun ihtiyaç duyduğu maddeleri üretmeye başladığı ifade edilmektedir. Örneğin tarım kredi kooperatifleri sayesinde çiftçilerin ihtiyaç duyduğu girdilerin tedariğinde sorun yaşanmamıştır. Kadın kooperatifleri tarım ürünlerinin işlenmesinde/pazarlanmasında ve maske üretilmesinde etkin rol oynamıştır. Sosyal kooperatifler yaşlı, hasta, engelli ve çocuk bakım hizmetlerini devam ettirebilmiştir. Tüketim kooperatifleri gıda üretiminde sorun yaşanmaması için üreticilerin ihtiyaçlarını desteklemeye yönelik stratejiler geliştirmiştir.

2 https://www.ica.coop/en/cooperatives/facts-and-figures

1.5. Dünyadan İyi Uygulama Örnekleri

Aşağıda dünyanın farklı ülkelerinden kooperatifleşmeye dair iyi uygulama örnekleri paylaşılmıştır. Bu örnekler kooperatiflerin yoksullukla mücadele, toplumsal cinsiyet eşitliği, insana yakışır iş, tarım ve kırsal kalkınma ve yeşil dönüşüm gibi sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmak için günümüzde önemi giderek artan örgütsel ve kurumsal yapılar olduğunu göstermektedir.

Avustralya: Hepburn Wind Park Kooperatifi

Hepburn Wind Park Avustralya'da bir grup insan tarafından 2007 yılında 10 milyon $ yatırım ile kurulan bir rüzgâr enerjisi kooperatifidir (ICA-EU, 2021). İklim değişikliğinin getirdiği sorunlarla mücadele etmek için kurulan kooperatifin günümüzde 2.013 ortağı bulunmaktadır. İlk yıllarda rüzgâr enerjisine yönelik faaliyetler yürüten kooperatif 2017 yılından sonra güneş enerjisi konusunda projeler geliştirmiştir. Bugün orta ölçekli bir güneş enerjisi santralinin inşası için gerekli teknik kapasiteye ve fiziksel altyapıya sahip olan kooperatifin 1.800 evin enerji ihtiyacını karşılayabilecek duruma geleceği tahmin edilmektedir. Kooperatif, ortak olduğu Hepburn Z-NET isimli proje kapsamında 2030 yılına kadar karbon emisyonunu sıfıra indirmeyi amaçlamaktadır. Gönüllülerden oluşan bir uzman heyeti, bilgi ve deneyim paylaşımı yoluyla kooperatife destek sunmaktadır. Hepburn Wind, yenilenebilir enerji üretiminin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması konusunda oldukça başarılı bir kooperatifleşme deneyimidir. Sürdürülebilir bir enerji üretim ve tüketim modeliyle yeşil ekonominin gelişmesine katkı sunmaktadır.

Tanzanya: Buchosa Yapı Kooperatifi

Buchosa Kooperatifi 2018 yılında kadınlar ve gençler için uygun fiyatlı konut inşa etmeyi hedefleyen bir proje kapsamında kurulmuş ve 2018-2022 yıllarında WeEffect tarafından fonlanmıştır (ICA-EU, 2021). 312'si kadın ve 156'sı erkek olmak üzere kooperatifin toplamda çoğunluğu genç olan 468 ortağı bulunmaktadır. Buchosa Yapı Kooperatifi yerel, bölgesel ve uluslararası çalışmalar yürüten ve çevresel sürdürülebilirliği sağlamayı hedefleyen Tanzania Home Economics Association (TAHEA) örgütüne üyedir. Bu kooperatif, ev yapımında pirinç kabuklarından üretilen tuğlaları tercih ederek ormanların yok olmasının ve olası çevresel sorunların önüne geçmektedir. Buchosa Yapı Kooperatifi ortaklarına öncelikle ev sahibi olma imkânı tanıyarak, bölgesel kalkınmayı ekolojiye uygun yaklaşımlarla desteklemekte, ayrıca ortaklarına doğayı korumaya yönelik eğitimler vermektedir. Kooperatifleşme süreciyle birlikte, ortakların dayanışma, sorumluluk sahibi olma, eşitlik ve kendi kendine yetebilme gibi konularda kendilerini geliştirdiği gözlemlenmiştir.

Fransa: Toutenvélo Kooperatifi

Toutenvélo Kooperatifi 2009 yılında Rennes'te işçi kooperatifi olarak kurulmuştur. Kooperatifin kuruluş amacı, ortakların seslerini duyurabilmek ve çevreye zararı olan ulaşım araçları yerine bisiklet gibi çevre dostu araçların kullanımını yaygınlaştırmaktır (ICA-EU, 2021). Kooperatif şehir içerisinde bisikletle dağıtım yapılabilmesi için özel yollar inşa etmiştir. Fransa Çevre ve Enerji Yönetim Ajansı (ADEME) ile ortaklaşa çalışmalar yürüten kooperatif, bisikletle teslimat hizmetinin geliştirilmesi sayesinde sera gazı salınımını azaltmayı amaçlamaktadır. Toutenvélo Kooperatifi kullandığı "Freechise" modeli sayesinde büyümüştür. "Freechise" kelimesi "Free" ve "Franchise" kelimelerinden türetilmiştir. Kooperatifin geliştirdiği sistem diğer şehirlerdeki topluluklarca ücretsiz olarak kullanılabilmekte, sisteme dâhil olmak için herhangi bir ücret alınmamaktadır. Bu sayede, kooperatifin geliştirdiği model Fransa'nın farklı illerine hızla yayılmış, tek bir logo etrafında çok sayıda insan bir araya gelerek topluluk bilinci ile bağlarını güçlendirebilmiştir. Proje çevre çevresel kazanımların yanında ekonomik getiri de sağlamıştır.

Finlandiya: Metsäliitto Kooperatifi

Metsäliitto Kooperatifi 1934 yılında kurulmuş olsa da hukuki olarak kooperatif unvanını 1947 yılında almıştır (ICA-EU, 2021). Kuruluş amacı bölgede kereste fabrikası kurmak ve işletmek olan kooperatif 1950'lerde kimyasal orman endüstrisine dâhil olmuştur. Hızla büyüyen kooperatif 2000'lerde uluslararası ormancılık grubuna sahip olarak dünyanın farklı yerlerinde faaliyetlerine devam etmiş, uluslararası alanda işveren konumuna gelerek istihdam açısından ekonomiye katkı sağlamıştır. Kooperatifin amacı günümüzde sürdürülebilir orman yönetiminin sağlanması ve ortaklara ait odun ve kerestelerin ekonomik ve teknolojik açılardan daha iyi koşullarda pazarlanabilmesi olarak değişmiştir. 2020 yılında 100.000 ortağı olan kooperatif 9.200 çalışanı ile 30 ülkede aktif olarak faaliyetlerini yürütmektedir. Ayrıca gençleri ve çocukları destekleyen kooperatif, yaz dönemlerinde öğrencilere staj imkânı sağlamaktadır.

İspanya: Mandragon İşçi Kooperatifi

İşçi kooperatifleri, iş güvenliği için gerekli koşulların belirlenmesi ve sağlanmasında işçilerin söz sahibi olabilmesi açısından oldukça önemli kooperatiflerdir. Mandragon işçi kooperatifi dünyada en çok bilinen işçi kooperatiflerinden biridir. İspanya'da 1950'li yıllarda "Katolik Hareket Projesi" olarak başlayan kooperatif, günümüzde 257 alanda hizmet vermektedir (Kasmir, 2016). Hizmet alanları arasında finans, endüstri, perakende, araştırma ve geliştirme çalışmaları yer almaktadır. Yaklaşık 74.000 işçiye istihdam sağlayan kooperatif, mutfak araç gereçlerinden endüstriyel robotlara kadar oldukça geniş bir ürün yelpazesine sahiptir. Kooperatifin tüm dünyada bilinirliğini sağlayan temel unsur İspanya'da yaşanan ekonomik krize rağmen tüm çalışanlarının işlerine devam edebilmiş olmasıdır. Kooperatif, kriz sürecindeki zorlukları ortaklarının sunduğu yatırım destekleri ve diğer kooperatiflerle iş birliği içinde geliştirilen finansal destekler sayesinde dayanışma içinde atlatabilmiştir.

Hindistan: Swashrayi Mahila Sewa Bank

Swashrayi Mahila Sewa Bank 1974 yılında Hindistan'da kurulmuş önemli bir kadın kooperatifidir (Jan, 2008). 4.000 kadın tarafından kurulan kooperatif ticari banka yerine hizmet bankası fikrini benimsemiştir. Bu sebeple ticari bankalardan farklı olarak finansal kaynaklar konusunda kadın ortaklara daha güçlü imkânlar yaratabilmiştir. Ayrıca kooperatif kadın ortaklarına finans alanında eğitim vermektedir. Bu eğitimler sayesinde, kadınların kendi finansal kaynaklarını yönetebilmesi ve özgüven kazanması sağlanmıştır. Kadın ortaklar kooperatif yöneticilerini demokratik bir şekilde seçebilmektedir. 1994 yılındaki verilere göre, kooperatifin yatırımcı sayısı 47.000'e, sermayesi ise 96,7 milyon Hindistan Rupisi (yaklaşık 3 milyon $) değerine ulaşmıştır. Aracılara ve tüccarlara olan borçluluk ve bağımlılık döngüsünü kıran kooperatif kadınların finans piyasalarındaki gücünü artırmıştır. Özetle, bankacılık ve finans alanında eğitimler veren ve hizmet bankası çerçevesinde kadınların yatırımlarını destekleyen bu kooperatifleşme deneyimi kadınları ekonomik olarak güçlendirmiştir.

1.6. Türkiye'de Kooperatifçilik Tarihi

Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde esnaf dayanışma teşkilatı olarak çalışan Ahilik teşkilatı Anadolu topraklarında bilinen en eski kooperatifleşme deneyimidir. Daha yakın bir tarihe odaklanıldığında, birçok kaynakta Mithat Paşa'nın kurduğu Memleket Sandıkları kooperatifçilik hareketinin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Niş Valisi Mithat Paşa 1863 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun Rumeli'deki Pirot kasabasında çiftçileri yüksek faizli kredi veren tefecilerin elinden kurtarmak için Memleket Sandıkları kurmuştur. Başarılı bir örnek olduğu için 1867 yılında hazırlanan "Memleket Sandıkları Nizamnamesi" ile Memleket Sandıklarının diğer bölgelerde de uygulanması hedeflenmiştir. İlk olarak Menafi sandıklarına dönüşen Memleket Sandıkları, Ziraat Bankası'nın kuruluşunun ardından bu bankanın şubeleri olarak işlev görmüştür. Modern anlamdaki ilk kooperatifleşme deneyimi Aydın İncir Üreticileri Anonim Şirketi'nin kurulması olarak kabul edilmektedir. Kuruluş tarihinde (1915) kooperatiflerle ilgili mevzuat olmadığı için Aydın İncir Üreticileri Anonim Şirketi kooperatif yerine anonim şirket olarak kurulmuştur. Bugün TARİŞ İncir Üreticileri Satış Kooperatifi olarak bildiğimiz bu kooperatif İzmir'de tröstlerin egemen olduğu incir ticaretinde, adil olmayan koşullara karşı bir tepki olarak doğmuştur.

Cumhuriyet ilan edilmeden önce Mustafa Kemal Atatürk kooperatif şirketlerle ilgili bir kanun tasarısı hazırlanmasını istemiştir. Bu kanun tasarısı hiçbir zaman yasalaştırılmamış olsa da Cumhuriyetin ilk yıllarında kooperatifçiliğin geliştirilmesi için izlenen devlet politikalarına yön vermiştir. Çiftçilerin uygun girdi ve kredilere ulaşabilmesi ve tarım ürünlerinin pazarlanma koşullarının iyileştirilmesi için 1935 yılında 2834 sayılı "Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Hakkında Kanun" ve 2836 sayılı "Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunu" çıkarılmıştır. 1956 yılında 6762 sayılı Türk Ticaret Kanunu'nda ticari şirketlerle ilgili hükümlerin yer aldığı bölümde kooperatiflerle ilgili düzenlemelere yer verilmiştir. 1961 Anayasası'nda kooperatifçilikle ilgili hükümler yer almış ve ardından 1969 yılında Kooperatifler Kanunu kabul edilmiştir.

1163 sayılı Kooperatifler Kanununa göre, kooperatifler tüzel kişiliği haiz olmak üzere ortaklarının belirli ekonomik menfaatlerini ve özellikle meslek ve geçimlerine ait ihtiyaçlarını, işgücü ve parasal katkılarıyla karşılıklı yardım, dayanışma ve kefalet suretiyle sağlayıp korumak amacıyla gerçek ve tüzel kişiler tarafından kurulan değişir ortaklı ve değişir sermayeli ortaklıklardır.

1982 Anayasası ise devlete kooperatifçiliğin geliştirilmesi için gerekli tedbirleri alma görevi vermiştir: "Devlet, milli ekonominin yararlarını dikkate alarak, öncelikle üretimin artırılmasını tüketicinin korunmasını amaçlayan kooperatifçiliğin gelişmesini sağlayacak tedbirleri alır" (1982 tarihli Anayasa 171. madde).

Kooperatifler 1960'larda Türkiye'de kırsal ve kentsel alanlarda yaşanan çeşitli ekonomik ve toplumsal sorunlara çözüm geliştirmek için hazırlanan kalkınma planlarına konu olmuştur. Türkiye'de devlet, kooperatiflerin tarihsel gelişim süreçlerinde oldukça etkin bir role sahip olmuştur. Kooperatifçilik hareketinin devlet kontrolünden bağımsız olarak geliştiği ya da dönüştüğü bir dönem neredeyse hiç olmamıştır. Özellikle tarımsal kooperatiflerin üzerindeki devlet himayesi nedeniyle kırsal alanlarda kooperatifler devletin bir unsuru olarak algılanmıştır. Ulusal kalkınma politikalarını uygulamak için enstrüman olarak kullanılan tarım satış kooperatifleri ve tarım kredi kooperatifleri devlet destekleriyle yatırımlar yapmış, sanayi tesisleri kurmuş ve büyük işletmelere dönüşmüştür. Çiftçilerin yüksek faiz veren tefecilerden kurtulması için devlet tarafından desteklenen ve devletin sunduğu desteklere aracılık eden tarım satış kooperatifleri tarımın modernize edilmesi, tarıma dayalı sanayinin kurulması, diğer sanayi kollarının geliştirilmesi gibi alanlarda kamusal fayda geliştirmiştir.

Neoliberal dönemde merkezi hükümetin uyguladığı kooperatifçilik politikası da dönüşmüştür. Üretim hacmi büyük olan ve ölçek ekonomisi kuran kooperatiflere yönelik destekler yerine üretim hacmi küçük olan fakat yerel kalkınmayı güçlendiren kooperatiflere yönelik destekler geliştirilmiştir. Yöresel ürünleri markalaştıran tarımsal kalkınma kooperatiflerinin ve sosyal ekonomiyi geliştirmeye dönük diğer yeni nesil kooperatifleşme deneyimlerinin (daha çok kadın kooperatifleri) daha fazla desteklendiği bir döneme geçiş yapılmıştır. Küresel piyasalarla bütünleşme sürecinde Birleşmiş Milletler, Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) ve Uluslararası Kooperatifler Birliği gibi küresel aktörlerle iş birlikleri güçlendirilmiş ve ortak hedeflere ulaşmak için stratejik planlar geliştirilmiştir. 2012-2016 döneminde, Türkiye Kooperatifçilik Strateji ve Eylem Planı çerçevesinde kooperatifçilik ilkeleri yeniden tanımlanmış, yapısal sorunlar ve çözüm yolları tespit edilmiş, kooperatifleri ve kooperatiflerin yürüttükleri işlevleri çeşitlendiren politikalar geliştirilmiştir. Kısacası sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmak için kooperatiflerin sahip olduğu kilit roller yeniden keşfedilmiştir. Kooperatifleri güçlendirmek için tasarlanan destek politikaları daha çok mevzuat, markalaşma gibi konularda verilen eğitimlere ve kooperatif bilgi sistemi gibi dijital veri bankası oluşturmaya dönük projelere odaklanmıştır.

26 Ekim 2021 tarihli ve 7339 sayılı Kooperatifler Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun kapsamında 1163 sayılı Kooperatifler Kanunu'nda çeşitli değişiklikler olmuştur. Kooperatif Bilgi Sisteminin (KOOPBİS) etkin işlemesine, böylelikle kooperatifçilik politikalarının geliştirilmesinde ihtiyaç duyulan güvenilir bir veri bankasının oluşturulmasına dönük kararlar alınmıştır. Kooperatiflere elektronik genel kurul yapma imkânı verilirken, yöneticilerin kooperatifçilik eğitimi alma ve bilanço dâhil önemli bilgileri KOOPBİS sistemine aktarma zorunluluğu getirilmiştir. Kamu kaynaklı desteklerin verilmesine aracılık eden esnaf ve sanatkârlar kredi kefalet kooperatifi ve tarım kredi kooperatifi gibi kooperatiflerin, ana sözleşmede belirtilen koşullara uygun olan herkesi ortak olarak kabul etmesi mecburi hale gelmiştir. Ayrıca ortaklarının çoğunluğu kadınlardan oluşan, kadın emeğinin değerlendirilmesi için kurulan kooperatifler ile ortakları engellilerden oluşan kooperatiflere tescil, ilan, oda kayıt gibi ücretler konusunda muafiyet getirilmiştir. 2021 yılında TBMM Dilekçe Komisyonu tarafından kurulan "Sosyal Kooperatifçilik Kapsamında İsrafın Önlenmesine Yönelik Uygulamaların Araştırılması ve Yaygınlaştırılması Alt Komisyonu" sosyal kooperatiflerin mevzuatta kapsanması için çalışmalar yürütmektedir. Bu alt komisyonun çalışmaları neticesinde Türkiye'de dezavantajlı grupların işgücüne ve sosyal yaşama katılması için hizmet yürüten kooperatiflerin sosyal kooperatif olarak yasal bir tanıma kavuşması söz konusu olabilir.

1.7. Türkiye'de Kooperatifçilik Mevzuatı

Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte kooperatifçilik kanununun hazırlanması için yürütülen çalışmalar 1969 yılında sonuç vermiş, 1163 sayılı Kooperatifler Kanunu'nun kabul edilmesiyle kooperatifler 6762 sayılı Türk Ticaret Kanunu'ndan ayrılmıştır. Günümüzde kooperatifler 24/04/1969 tarihli ve 1163 sayılı Kooperatifler Kanunu, 18/04/1972 tarihli ve 1581 sayılı Tarım Kredi Kooperatifleri ve Birlikleri Kanunu ve 01/06/2000 tarihli ve 4572 sayılı Tarım Satış Kooperatif ve Birlikleri Hakkında Kanun kapsamında faaliyetlerini sürdürmektedir.

1163 sayılı Kooperatifler Kanunu: Tüm kooperatifler için kooperatiflerin kuruluş, işleyiş ve denetimi gibi düzenlemeleri ve uygulamaları tanımlar. Temel kanun niteliğindedir; 98'inci maddeye göre Kanun'da aksi bulunmayan konularda Türk Ticaret Kanunu'nda anonim şirketlere için yer alan hükümler kooperatifler için uygulanabilmektedir. 26 Ekim 2021 tarihli ve 7339 sayılı Kooperatifler Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun 1163 sayılı Kooperatifler Kanunu'na güncel değişiklikler getirmiştir.

1581 sayılı Tarım Kredi Kooperatifleri ve Birlikleri Kanunu: 1929 tarihli Zirai Kredi Kooperatifleri Kanunu tarım kredi kooperatifleri için çıkarılan ilk yasal düzenlemedir. 1935 tarihli ve 2836 sayılı Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunu tarım kredi kooperatiflerinin kuruluş ve işleyişlerini daha kapsamlı bir şekilde tanımlamıştır. Bu kanun 18/04/1972 tarihli ve 1581 sayılı Tarım Kredi Kooperatifleri ve Birlikleri Kanunu ile yürürlükten kaldırılmıştır.

4572 sayılı Tarım Satış Kooperatif ve Birlikleri Hakkında Kanun: 21/10/1935 tarihli ve 2834 sayılı Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Hakkında Kanun tarım satış kooperatif ve birlikleri için hazırlanan ilk yasal düzenlemedir. Bu Kanun 1984 tarihli ve 238 sayılı KHK ile 3186 sayılı Kanun ile değiştirilmiş, ardından 01/06/2000 tarihli ve 4572 sayılı Tarım Satış Kooperatif ve Birlikleri Kanunu ile tamamen yürürlükten kaldırılmıştır.

Türkiye'de temel kooperatifçilik hizmetleri Tarım ve Orman Bakanlığı, Ticaret Bakanlığı ve Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı olmak üzere üç bakanlığın aşağıda isimleri belirtilen hizmet birimleri tarafından yürütülmektedir. Bakanlıklara bağlı kooperatiflerin türleri ve kuruluş amaçları ise Tablo 1'de yer almaktadır.

- Tarım ve Orman Bakanlığı, Tarım Reformu Genel Müdürlüğü, Teşkilatlanma Daire Başkanlığı Kooperatifçilik Koordinatörlüğü
- Ticaret Bakanlığı, Esnaf, Sanatkârlar ve Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü[3]
- Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, Mesleki Hizmetler Genel Müdürlüğü, Yapı Kooperatifleri Daire Başkanlığı

3 10 Ocak 2019 tarihinde yayımlanan 27 nolu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi doğrultusunda Esnaf ve Sanatkârlar Genel Müdürlüğü ve Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü birleştirilmiş, Esnaf, Sanatkârlar ve Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü ismini almıştır.

TABLO 1. Kooperatif türleri ve kuruluş amaçları

Kooperatif	Bağlı Olunan Bakanlık	Görev Tanımı/Amaç/Faaliyet Alanı
Gayrimenkul işletme Kooperatifi	Ticaret Bakanlığı	Ortaklarının ekonomilerini iyileştirmek üzere menkul ve gayrimenkul edinmek, işletmek, gayrimenkule yönelik üretim faaliyetinde bulunmak, menkul ve gayrimenkulü amacına uygun bir şekilde değerlendirmek.
Bilimsel Araştırma ve Geliştirme Kooperatifi	Ticaret Bakanlığı	Ortaklarının bilimsel Ar-Ge çalışmaları ile ilgili her türlü ihtiyaçlarını karşılamak ve kalkınmalarına yönelik bireysel ve müşterek menfaatlerini korumak.
Çocuk Bakım Hizmetleri Kooperatifi	Ticaret Bakanlığı	0-6 yaş grubu çocukların gelişim, bakım, korunma ve beslenmelerini temin etmek için kreş ve gündüz bakım hizmeti vermek; ortakların 7-14 yaş grubu çocuklarının boş zamanlarının değerlendirilmesine yönelik uygun programlar düzenleyerek çocukların bakımını ve korunmalarını sağlamak.
Hizmet Kooperatifi	Ticaret Bakanlığı	Hizmet sektöründe iş ve istihdam imkânı sağlamak için faaliyetlerde bulunmak, ortakların mesleki hizmetleri ile ilgili her türlü ihtiyaçlarını karşılamak ve hizmetlerinin pazarlanması konusunda destek olmak, ortakların ekonomik menfaatlerini korumak.
Eğitim Kooperatifi	Ticaret Bakanlığı	Ortaklarının eğitim, öğretim ve araştırma gereksinimlerini karşılamak üzere, özel eğitim kurumları açmak, işletmek; araştırma ve incelemelere imkân sağlamak.
Deniz Yolcu Taşıma Kooperatifi	Ticaret Bakanlığı	Yolcu taşımacılığı hizmetlerinin yürütülmesini ve pazarlanmasını sağlamak, gerektiğinde bizzat yolcu taşımacılığı yapmak veya yaptırmak ve ortakların taşıma hizmetleriyle ilgili ihtiyaçlarını karşılamak.
Deniz Yük Taşıma Kooperatifi	Ticaret Bakanlığı	Yük taşımacılığı hizmetlerinin yürütülmesini ve pazarlanmasını sağlamak, gerektiğinde bizzat yük taşımacılığı yapmak veya yaptırmak ve ortakların taşıma hizmetleriyle ilgili ihtiyaçlarını karşılamak.
Yaş Sebze ve Meyve Pazarlama Kooperatifi	Ticaret Bakanlığı	Yaş sebze ve meyve ürünlerini iyi şartlarda değerlendirmek, pazarlamak ve ortaklarının ekonomik menfaatlerini korumak.
Küçük Sanat Kooperatifi	Ticaret Bakanlığı	Ortaklarının sanat ve mesleki faaliyetleri ile ilgili ihtiyaçlarını karşılamak, gerektiğinde bizzat yahut ortakları tarafından yarı mamul ya da mamul maddeler üretmek üzere tüzel kişiliği adına işletmeler, imalathaneler, tesis ve atölyeler kurarak işletilmesini sağlamak, böylece ortakların ekonomik menfaatlerinin korunmasına yardımcı olmak.
Turizm Geliştirme Kooperatifi	Ticaret Bakanlığı	Doğal, tarihi arkeolojik ve kültürel turizm değerleri ile diğer turizm potansiyelinin gelişmesine yardımcı olmak ve ortaklarının turizm ile ilgili ihtiyaçlarını karşılamak.
Temin ve Tevzi Kooperatifi	Ticaret Bakanlığı	Ortakları için gerekli olan mesleki ihtiyaç maddelerini sağlamak.

Kooperatif	Bağlı Olunan Bakanlık	Görev Tanımı/Amaç/Faaliyet Alanı
Tüketim Kooperatifi	Ticaret Bakanlığı	Ortakların tüketim maddelerine olan ihtiyaçlarını karşılamak.
Kadın Girişimi Üretim ve İşletme Kooperatifi	Ticaret Bakanlığı	Ortaklarının ekonomik, sosyal ve kültürel ihtiyaçları ile ekonomik faaliyetleri kapsamında yer alan mal ve hizmet üretimi ile bunların pazarlanmasına yönelik ihtiyaçlarını karşılamak, girişimlerini desteklemek, üretim becerilerini geliştirmek, böylece ekonomik menfaatlerini koruyarak sağlıklı ve gelişmiş bir çevrede yaşamalarını sağlamak.
Karayolu Yolcu Taşıma Kooperatifi	Ticaret Bakanlığı	Ortaklarının yolcu taşımacılığı hizmetlerini pazarlamak, bizzat taşımacılık yapmak ve yaptırmak, ortaklarının bu hizmetlerle ilgili ihtiyaçlarını karşılamak.
Karayolu Yük Taşıma Kooperatifi	Ticaret Bakanlığı	Ortaklarının karayoluyla yük taşıma hizmetlerini pazarlamak, bizzat taşımacılık yapmak ve yaptırmak, ortaklarının bu hizmetlerle ilgili ihtiyaçlarını karşılamak.
Tedarik ve Dağıtım Kooperatifi	Ticaret Bakanlığı	Ortağı olan esnaf ve sanatkâr işletmelerince satışa sunulan malların etkin bir şekilde piyasadan teminini sağlamak.
Üretim ve Pazarlama Kooperatifi	Ticaret Bakanlığı	Kooperatif ortaklarının ürettiği ürünleri iyi şartlarla değerlendirmek ve ortakların ekonomik menfaatlerini korumak.
Hizmet ve Dayanışma Kooperatifi	Ticaret Bakanlığı	Çalışmada ve yaşamada beraber olmak isteyen kişileri bir araya getirmek, ortaklarının kuracakları ortaklıklara ve/veya işletme ortaklıklarına hizmet ortağı olarak katılmak, bu maddede sayılan hizmetleri gerçekleştirerek ortaklar arasında iktisadi, sosyal dayanışma ve yardımlaşmayı sağlamak.
Fikri Mülkiyet Hakları ve Proje Danışmanlığı Kooperatifi	Ticaret Bakanlığı	Ortaklarının, bilgi birikimleri ve mesleki çalışmalarından somut projeler üretmelerini sağlamak üzere her türlü danışmanlık hizmeti vermek ve ortaklarının projelerinden doğacak her türlü fikri mülkiyet haklarını; hukuki ve ekonomik menfaatlerini korumak.
Yenilenebilir Enerji Üretim Kooperatifi	Ticaret Bakanlığı	Ortaklarının elektrik enerjisi ihtiyaçlarını karşılamak üzere, elektrik piyasasına ilişkin ilgili mevzuata uygun olarak yenilenebilir enerji kaynaklarından elektrik enerjisi üretmek.
Karşılıklı Sigorta Kooperatifi	Ticaret Bakanlığı	Yalnızca ortaklarıyla sigorta sözleşmesi düzenlemek suretiyle hayat dışı sigorta branşlarında her nevi sigortacılık hizmet ve işlemlerini yapmaktır. Kooperatif yalnızca sigortacılık işlemleri ve bunlarla doğrudan bağlantısı bulunan diğer işleri yapar. Bu amacı gerçekleştirmek üzere sigortacılık işlemlerinin gerektirdiği konularda bütün hukuki, mali ve ticari işlemleri yapabilir ve faaliyette bulunabilir.
Tarım Satış Kooperatifi	Ticaret Bakanlığı	Ortaklarının mesleki faaliyetleri ile ilgili ihtiyaçlarını karşılıklı yardım, dayanışma ve kefalet suretiyle karşılamak, ortakların ve gerektiğinde diğer üreticilerinin ürünlerini daha iyi şartlarla değerlendirmek ve ekonomik menfaatlerini korumak.

Kooperatif	Bağlı Olunan Bakanlık	Görev Tanımı/Amaç/Faaliyet Alanı
Site İşletme Kooperatifi	Ticaret Bakanlığı	Ortaklarının sahibi bulunduğu konutlardan oluşan sitenin ve site sakinlerinin ortak ihtiyaçlarını karşılamak, yetki verildiğinde site yönetimini üstlenmek, siteyi geliştirmek ve güzelleştirmek.
Esnaf ve Sanatkârlar Kredi ve Kefalet Kooperatifi	Ticaret Bakanlığı	Ortağı esnaf ve sanatkâra faaliyetleri için gerekli krediyi sağlamak veya kredi ve banka teminat mektubu almak üzere kefil olmak.
Sağlık Hizmetleri Kooperatifi	Ticaret Bakanlığı	Etkin, verimli ve kaliteli sağlık hizmeti sunmak üzere, özel sağlık kurumları açmak ve işletmek, sağlık hizmetleri ile ilgili gereksinimleri karşılamak, ortakların mesleki, ekonomik, kültürel ve sosyal ihtiyaçlarının iyileştirilmesini sağlamak.
Konut Yapı Kooperatifi	Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı	Ortaklarının konut ihtiyaçlarını karşılamak.
İhtisas Sanayi Sitesi Yapı Kooperatifi	Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı	İmalat ve tamiratla ilgili meslek kollarında faaliyet gösteren esnaf ve sanatkârlar ile sanayicilerin, günün icaplarına uygun modern ve teknik şartları haiz birer işyerine sahip olmalarını sağlamak ve topluluğun genel hizmetlerini karşılayacak tesisleri içine alan bir sanayi sitesi kurarak teknik görgü ve bilgilerini artırmak, modern imalat metotlarından faydalandırmak, işbirliği ve ihtisaslaşmanın gerçekleştirilmesi gibi çalışmaları yaparak mesleki gelişmelerini sağlamak.
Karma Sanayi Sitesi Yapı Kooperatifi	Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı	İmalat ve tamiratla ilgili meslek kollarında faaliyet gösteren esnaf ve sanatkârlar ile sanayicilerin, günün icaplarına uygun modern ve teknik şartları haiz birer işyerine sahip olmalarını sağlamak ve topluluğun genel hizmetlerin karşılayacak tesisleri içine alan bir sanayi sitesi kurarak; teknik görgü ve bilgilerini artırmak, modern imalat metotlarından faydalandırmak, işbirliği ve ihtisaslaşmanın gerçekleştirilmesi gibi çalışmaları yaparak mesleki gelişmelerini sağlamak.
Toplu İşyeri Yapı Kooperatifi	Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı	Ortaklarının toplu işyeri ihtiyaçlarını karşılamak.
Yapı Kooperatifi Birliği	Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı	Ortak kooperatiflerin konut ve işyeri üretimine yönelik çalışmalarına öncülük etmek, ortak çıkarlarını korumak, yerleşim sonrasında ortakların temel gereksinimlerini karşılamak üzere gerekli tesisleri kurmak ve işletmek, yerleşim ve işyeri bölgelerinin ağaçlandırılması çalışmalarında bulunmak, ortak kooperatiflerin hesap ve işlemlerini denetlemek ve kentleşmenin sağlıklı oluşumuna katkıda bulunmak.
Tarımsal Kalkınma Kooperatifi	Tarım ve Orman Bakanlığı	Ortakların her türlü bitkisel, hayvancılık, ormancılık konularındaki istihsalini geliştirmek ve ihtiyaçları ile ilgili temin, tedarik, işletme, pazarlama, değerlendirme faaliyetlerinde bulunmak; ekonomik ve sosyal yönden gelişmelerine yardımcı olmak, iş sahası temin etmek; ekonomik gücünü arttırmak için tabii kaynaklardan faydalanmak, el ve ev sanatları ile tarımsal sanayiinin gelişmesini sağlayıcı tedbirler almak.

Kooperatif	Bağlı Olunan Bakanlık	Görev Tanımı/Amaç/Faaliyet Alanı
Sulama Kooperatifi	Tarım ve Orman Bakanlığı	Devletçe ikmal edilmiş veya edilecek sulama tesislerinden alınacak veya her ne suretle olursa olsun tarım sahalarından çıkarılacak suyun ziraatta kullanılması ile ilgili arazi tesviyesi, tarla başı kanalları, tarla içi sulama ve drenaj gibi zirai sulama tesislerini kurmak veya kurulmuş olan sulama tesislerini işletmek, işlettirmek ve bakımını yapmak ve yaptırmak.
Su Ürünleri Kooperatifi	Tarım ve Orman Bakanlığı	Her türlü su ürünlerinin üretimi, yetiştiriciliği, avcılığı, işleme, depolama, pazarlama konularında ortaklarına hizmet vermek ve gerektiğinde bu konularla ilgili tesisleri kurmak ve işletmek.
Pancar Ekicileri Kooperatifi	Tarım ve Orman Bakanlığı	Ortaklarının tüm tarımsal faaliyetlerinde birim alanda verim ve kalitenin arttırılması vb. konularda gerekli teknik ve idari tedbirleri almak ve bu konularda eğitimlerinde yardımcı olmak; tarımsal danışmanlık hizmeti vermek; ortaklarının ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmalarını sağlamak; ortaklarını ilgilendiren tarımsal faaliyetlerin ve kooperatif amaçlarının geliştirilmesi yolunda, Şeker Fabrikalarının merkez ve bölge teşkilatı ile ilişki kurmak ve gereğinde işbirliği yapmak.
Tarım Kredi Kooperatifi	Tarım ve Orman Bakanlığı	Ortakların kısa ve orta vadeli kredi ile her türlü tarımsal girdi ihtiyaçlarını karşılamak; mahsullerini değerlendirmek ve pazarlamak; müştereken faydalanabilecekleri her çeşit makine, ekipman ve tesisleri temin etmek.

Kaynak: İfadeler kooperatiflerin ana sözleşmelerinden alıntılanmıştır.

Kooperatifler ve üst kuruluşlara katılım

1163 sayılı Kooperatifler Kanunu, müşterek çıkarları korumak ve ortak hedeflere ulaşmak için kooperatifleri koordine edecek ve temsil edecek birlik, merkez birlik ve Türkiye Milli Kooperatif Birliği gibi üst yapıların kurulmasına olanak vermiştir. Yasanın yürürlüğe girmesinden 22 yıl sonra, 30 Aralık 1991 tarihinde Türkiye Milli Kooperatifler Birliği (TÜRKİYE KOOP) kurulmuştur. Günümüzde Türkiye Milli Kooperatifler Birliği ortakları arasında aşağıdaki merkez birlikleri ve kooperatif birlikleri yer almaktadır:

Kooperatif Merkez Birlikleri:

- Su Ürünleri Kooperatifleri Merkez Birliği
- Tarım Kooperatifleri Merkez Birliği
- Tüm Motorlu Taşıyıcılar Kooperatifleri Merkez Birliği
- Tüm Tüketim Kooperatifleri Merkez Birliği
- Türkiye Esnaf ve Sanatkârlar Kredi ve Kefalet Kooperatifleri Birlikleri Merkez Birliği
- Türkiye Kent Kooperatifleri Merkez Birliği
- Türkiye Köy Kalkınma ve Diğer Tarımsal Amaçlı Kooperatif Birlikleri Merkez Birliği
- Türkiye Ormancılık Kooperatifleri Merkez Birliği
- Türkiye Sulama Kooperatifleri Merkez Birliği
- Türkiye Tarım Kredi Kooperatifleri Merkez Birliği
- Türkiye Yapı Kooperatifleri Merkez Birliği

Kooperatif Birlikleri:

- Marmara Bölgesi Küçük Sanayi Siteleri Yapı Kooperatifleri Birliği
- Pancar Ekicileri Kooperatifleri Birliği
- Tüm Eczacılar Üretim, Temin ve Dağıtım Kooperatifleri Birliği

Türkiye'de 2016 yılında yürütülen envanter çalışmasına göre kooperatiflerin birliklere katılım oranı %30,1; birliklerin merkez birliğine katılım oranı %57,3; merkez birliklerinin Türkiye Milli Kooperatifler Birliğine katılım

oranı ise %78,6'dır (Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, 2017).

Tarım ve Orman Bakanlığı'na bağlı kooperatifler için 1163 sayılı Kanuna göre yedi adet ve 1581 sayılı Kanuna göre bir adet olmak üzere ulusal düzeyde kurulan sekiz adet kooperatif merkez birliği bulunmaktadır. Tarımsal kooperatifler için yasayla çeşitli bölgeler belirlenmiş ve bu bölgelerde tarım, çay, ormancılık, hayvancılık, sulama ve su ürünlerinde faaliyet gösteren 101 adet kooperatif bölge birliğinin kurulması sağlanmıştır. İlgili yasadan önce tüzel kişilik kazanan 14 adet köy kalkınma ve diğer tarımsal amaçlı kooperatif birlikleri ve bir adet pancar ekicileri kooperatif birliği dâhil edildiğinde toplam 116 kooperatif bölge birliği bulunmaktadır. Diğer taraftan 5330 sayılı Kanunla Değişik 1581 sayılı Kanun kapsamında belirlenen bölgelerde 17 adet tarım kredi kooperatifleri bölge birliği mevcuttur. Tarım kredi kooperatiflerinin bölge birliklerine katılımı %100'dür.

Pancar ekicileri kooperatifleri, tarım kredi kooperatifleri, tarımsal kalkınma kooperatifleri, sulama kooperatifleri, su ürünleri gibi tarımsal amaçlı kooperatifler Tarım ve Orman Bakanlığı'nın kontrolünde iken tarım satış kooperatifleri ve yaş sebze ve meyve pazarlama kooperatifleri hem tarımsal üretim hem ticari pazarlama alanında faaliyet gösteren kooperatifler Ticaret Bakanlığı'nın kontrolündedir. Türkiye'de tarım satış kooperatifleri köklü bir geçmişe sahiptir. Tarım satış kooperatifleri hem ortak sayısı bakımından hem üretim hacmi bakımından Türkiye'de ölçek ekonomisi kuran kooperatiflerin başında gelir. İSO 500 listesine giren kooperatiflerin çoğu tarım satış kooperatif birlikleri ve iştiraklerinden oluşmaktadır. Tarım satış kooperatif ve birlikleri ortaklarına kredi, tarımsal girdi tedarikinde ve ürünlerin ham veya işlenmiş olarak pazarlanmasında önemli roller oynamıştır. Ayrıca merkezi hükümetler tarafından tarımsal destekleme politikalarının uygulanması için bir enstrüman olarak görülmüş ve devlet adına destekleme alımları yapmakla görevlendirilmiştir.

Günümüzde faal olan tarım satış kooperatifleri Tablo 2'de belirtilmiştir.

TABLO 2. Faal olan tarım satış kooperatifleri

Kooperatif Adı	Kuruluş Yılı	Kuruluş Yeri
TARİŞ İncir Birliği	1937	İzmir
TARİŞ Üzüm Birliği	1937	İzmir
FİSKOBİRLİK	1938	Giresun
ÇUKOBİRLİK	1940	Adana
KOZABİRLİK	1940	Bursa
TARİŞ Zeytin Birliği	1949	İzmir
TARİŞ Pamuk Birliği	1949	İzmir
ANTBİRLİK	1952	Antalya
MARMARABİRLİK	1954	Bursa
GÜLBİRLİK	1954	Isparta
TRAKYABİRLİK	1967	Edirne
TİFTİKBİRLİK	1969	Ankara
KARADENİZBİRLİK	1978	Samsun

Türkiye'de küçük meta üretiminin yaygınlaşması ve korunmasında önemli roller oynayan tarım satış kooperatif ve birlikleri, 2000 yılında yürürlüğe giren 4572 sayılı Tarım Satış Kooperatif ve Birlikleri Hakkında Kanun ile özerkleştirilmiştir. Bu gelişmenin ardından kimi tarım satış kooperatifleri ortaklarına kredi ve girdi tedarik etmekte zorluk yaşamış ve ortak sayılarında, üretim miktarlarında ciddi düşüşler olmuştur. Örneğin TASKOBİRLİK, KAYISIBİRLİK ve GÜNEYDOĞUBİRLİK tasfiye sürecine girmiş ve 2000 yılında kurulan GAPBİRLİK ise hiç faaliyete geçmemiştir. Özetle, devlet vesayetinde korunan kooperatiflerin bazıları bu yeni sürece uyum sağlayamayarak tasfiye olurken bazıları şirketleşerek serbest piyasa koşullarına uyum sağlamıştır. İzmir'de faaliyet gösteren tarım satış kooperatifleri ve birlikleri de bu süreçte çok güç kaybetmiş ve küçülme eğilimi içine girmiştir.

1.8. İzmir'de Kooperatifçiliğin Tarihsel Gelişimi

Kooperatifçilik tarihi üzerine önemli çalışmaları olan Zeki Arıkan, İzmir ve Ege Bölgesi'nin Memleket Sandıkları haricinde kooperatifçiliğin merkezi olduğunu belirtmektedir. Birçok kaynak, ilk modern kooperatifleşme deneyimini, merkezi İzmir olan Aydın İncir Müstahsilleri Anonim Şirketi ve Milli Aydın Bankası olarak kabul etmektedir. Zeki Arıkan ve Özlem Yıldırır Kocabaş'ın çalışmaları ise İzmir'de köy tüketim kooperatifçiliği ile ilgili 1900 yıllarında yaşanan bazı gelişmelerin ilk modern kooperatifleşme deneyimi olarak kabul edilebileceğini göstermektedir. Ziraat Bankası'nın kuruluşunun ardından İzmir'de 1900'lü yıllarda köy bakkalları oluşmaya başlamıştır. Vali Kâmil Paşa, köylülerin soyguncu tüccar ve gezici esnaflardan korunabilmesi için kendi kooperatif bakkallarını kurmalarını teşvik etmiştir (Yıldırır Kocabaş, 2010: 41). Bu dönemde Ahenk Gazetesi'nde çıkan yazılar köylülerin insafsız bakkallara karşı kendi kooperatif bakkallarını kurmasını teşvik etmiş ve köy bakkalları üzerine anketler düzenlemiştir (Yıldırır Kocabaş, 2010: 41-44).

II. Meşrutiyet döneminde kooperatifçilik üzerine yazılar kaleme alan Muhittin Birgen, imece şirketleri ismini verdiği kooperatiflerin milli iktisat kurmak ve ulusal kalkınmacı politikaları uygulamak için kullanılması gerektiğini savunmuştur. "Halka Doğru" dergisinde ülkede ticareti ve ekonomik girişimciliği geliştirmek ve yaygınlaştırmak için kooperatiflerin önemli bir araç olduğunu ifade eden yazılar kaleme almıştır (Yıldırır Kocabaş, 2010:83). İzmir'de yaşayan ve Nazmi Topçuoğlu'yla birlikte Türk Kooperatifçisi Dergisini çıkaran Muhittin Birgen devletin kooperatifler kurmasına karşı çıkmış ve kooperatifçiliğin tabandan yukarı bir örgütlenme temelinde teşvik edilmesi gerektiğine dair eleştirel bir yaklaşım ortaya koymuştur. Günümüzde kooperatifçilik üzerine akademik çalışma yürüten çok sayıda araştırmacıya göre İzmirli Muhittin Bey Türkiye'de kooperatifçilik hareketinin düşünsel gelişimine ciddi katkılar sunmuştur.

15-17 Şubat 1923 tarihinde düzenlenen İzmir İktisat Kongresi kooperatifçilik hareketi açısından kilit bir öneme sahiptir (Yıldırır Kocabaş, 2010: 109). Kongre'de kooperatiflerin kurulmasına, kuruluş sermayelerinin devlet tarafından karşılanmasına ve çiftçilerin kooperatiflere ortak edilmesine karar verilmiştir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında kooperatifleşmenin içinde yer aldığı kanunlardan biri olan İtibar-i Zirai Birlikleri Kanunu her ne kadar beklenen başarıyı getirmese de İzmir'de ve Trabzon Yomra'da çiftçilere düşük faizli kredi verebilecek ve ürünleri kolaylıkla satabilecek birliklerin kurulmasını sağlamıştır (Yıldırır Kocabaş, 2010:112). İlk zirai kredi kooperatifi Giresun'un Bulancak ilçesinde kurulmuş olsa da İzmir Cumhuriyet'in ilk yıllarında zirai kredi kooperatiflerinin sayıca en yoğun olduğu illerden biri olmuştur.

Kooperatifçilik literatürüne önemli katkılar sunan Ziya Gökalp Mülayim ise Mahmut Türkmenoğlu tarafından kurulan Bademler Köyü Tarımsal Kalkınma Kooperatifi ve KÖY-KOOP İzmir Birliği'nin kooperatifçilik tarihinde çok önemli bir yere sahip olduğunu belirtmektedir. Bademler Köyü Tarımsal Kalkınma Kooperatifi devlet eliyle değil köylüler tarafından, köylülerin kendi ihtiyaçlarını karşılamak için kurdukları bir köy kalkınma kooperatifi olarak tabandan yukarı bir kooperatifçilik hareketinin doğmasını sağlamıştır. KÖY-KOOP 1975 yılında Romanya'dan Universal marka traktör ithal etmek istemiş fakat Ticaret Bakanlığı tarafından engellenmiştir. KÖY-KOOP İzmir Birliği halk desteği sayesinde 1975 yılında 1.000 adet ve 1976 yılında 2.250 adet traktör ithal edilmesini sağlamıştır. Köylülerin yoksullukla mücadele etmek ve Almanya'ya işçi göndermek için ortak olduğu Bademler Köyü Tarımsal Kalkınma Kooperatifi bugün mirasçılarına değeri emsalsiz bir arazinin hissedarı olma imkânını sağlamıştır.

İlhan Tekeli İzmir'de belediyelerin üretici kooperatiflerle kurduğu iş birliği modelini "İzmir Modeli" yaklaşımı içinde tanımlamaktadır. Daha önce belirtildiği gibi, 2000'li yılların başında tarımın neoliberal dönüşümü için uygulanan politikalar kapsamında tarım satış kooperatifleri özerkleştirilmiştir. Böylesi bir dönüşümün

ardından küçük çiftçilerin ayakta durabilmeleri ve değişen piyasa koşullarına uyum sağlayabilmeleri için yerelleşme, girişimcilik ve kendini geliştirme odaklı faaliyetler yürüten tarımsal kalkınma kooperatifleri önem kazanmıştır. 2015 yılında Tire Süt Müstahsilleri Kooperatifi, Birleşmiş Milletler Gıda Örgütü tarafından kırsal geçim kaynaklarını geliştirmek ve kırdan kente göçü önlemek için yenilikçi stratejiler geliştiren en başarılı kırsal kalkınma modeli olarak seçilmiştir. Tire Süt Müstahsilleri Kooperatifi, 1967 yılında kurulmuş olmasına rağmen İzmir Büyükşehir Belediyesi ile ortak yürüttüğü projeler sayesinde hem İzmir hem Türkiye'de bilinen bir kooperatiftir. 2008 yılında uygulanan "Okul Sütü Projesi" ve 2012 yılından sonra uygulanan "Süt Kuzusu" isimli proje kapsamında İzmir Büyükşehir Belediyesi Tire Süt Kooperatifi'nden düzenli olarak süt alarak çocuklara dağıtmıştır. Tire Süt Kooperatifi'nin başarısının ardındaki temel mekanizmalardan biri belediye ile kurduğu iş birliğinin bir sosyal inovasyona dönüşmüş olmasıdır (Nizam, 2021). Belediye ile kurulan iş birliği tüketicilerle güven ilişkisi kurulması, üreticilerin görünürlüğü ve kültürel aidiyetinin güçlendirilmesi, ticari-bürokratik süreçlerle ilgili bilgi ve deneyim kazanılması gibi çarpan etkileri yaratmıştır.

Seferihisar Belediyesi'nin düzenlediği tohum takas şenliklerinin ardından, atalık bir buğday tohumunun yeniden üretimini sağlayan ve yerel bir ekonomi yaratan kooperatifleşme süreci, belediye çalışanlarının da dâhil olduğu çok paydaşlı bir kooperatif yapısının Türkiye'deki ilk örnekleri arasında kabul edilebilir (Nizam ve Yenal, 2020). İtalya'da 70'li yıllarda ortaya çıkan ve 80'li yıllarda yasal bir mevzuata kavuşan sosyal kooperatiflere ülkemizde verilebilecek en iyi örnekler 2000'li yıllarda İzmir'de ortaya çıkmıştır. Örneğin Genç İşi Bilimsel Araştırma ve Geliştirme Eğitim Kooperatifi gençler, kadınlar ve mültecilerin sosyal yaşama ve iş yaşamına entegrasyonu için yürüttüğü eğitim-araştırma faaliyetleri ve sosyal kooperatifler üzerine yürüttüğü savunuculuk ve ağ kurma faaliyetleri sayesinde sosyal kooperatiflere verilebilecek iyi örnekler arasında ilk sıralarda anılmaktadır. İzmir'de Roman toplulukların güçlendirilmesi, mültecilerin sosyal hayata ve iş yaşamına entegrasyonu, toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması, sokak toplayıcılarının geçim kaynaklarının iyileştirilmesi ve döngüsel ekonominin geliştirilmesi için faaliyet gösteren kooperatifler Türkiye'deki yeni nesil kooperatifleşme hareketine öncülük etmektedir.

BÖLÜM 2.

İzmir Kooperatifçilik Envanteri

Bu bölümde ilk olarak Türkiye geneli için bakanlık bazında kooperatiflerin sayıları, türleri, ortak sayıları ve illere göre dağılımlarına ilişkin veriler ile İzmir'in ülke içindeki payına dair bilgi sunulmuştur. İkinci olarak Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği istatistiklerine göre Türkiye ve İzmir'de kurulan ve kapanan kooperatiflere ilişkin veriler raporlanmıştır. Daha sonra İzmir'de faaliyet gösteren kooperatiflerin bağlı oldukları bakanlıklar, türleri, ortak sayıları, ortalama ortak sayıları, kuruluş ilçeleri ve yıllarına göre dağılımına yer verilmiştir. Ardından İzmir'de Tarım ve Orman Bakanlığı'na bağlı olarak faaliyet gösteren tarımsal amaçlı kooperatiflerin gelirleri, çalışan sayıları, bağlı oldukları üst birlikler, faydalandıkları destekler ve üretim faaliyetleri gibi görece daha kapsamlı verilere yer verilmiştir. Son kısımda ise İzmir'de faaliyet gösteren her bir kooperatif türü için detaylı bilgiler sunulmuştur.

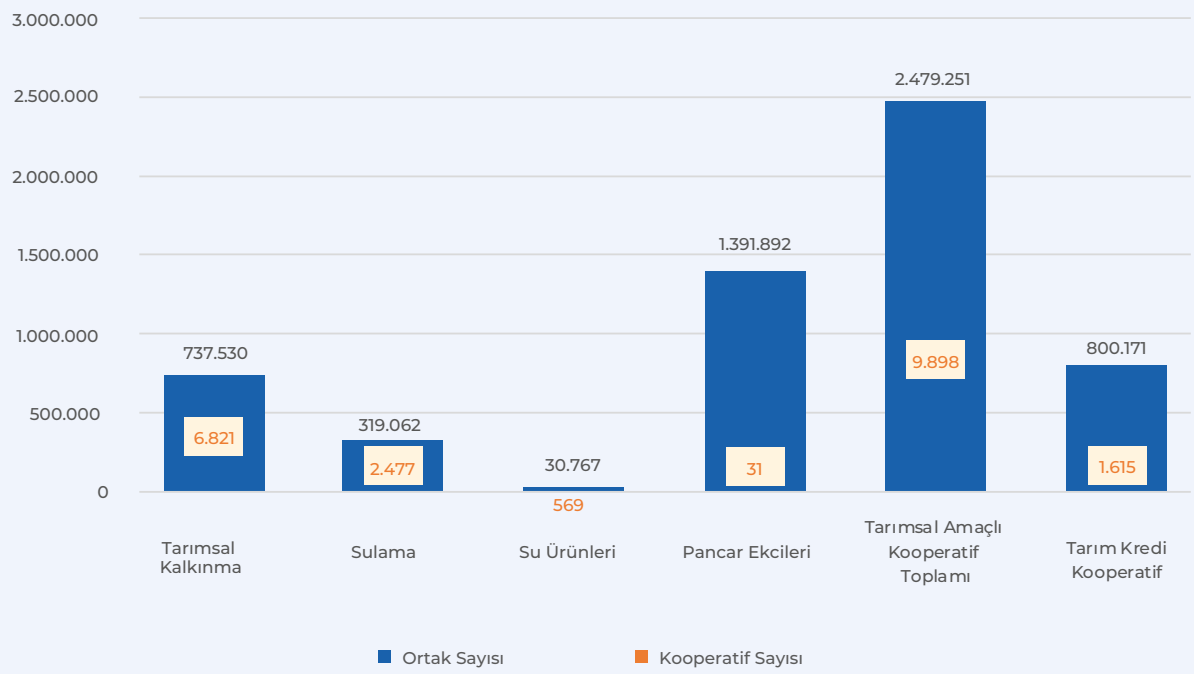
2.1. Türkiye'de Kooperatiflerin Genel Görünümü ve İzmir'in Yeri

Bu bölümde Türkiye genelinde kooperatiflerin mevcut durumu ve İzmir'in bu genel durum içindeki yerine dair istatistiki veriler paylaşılmıştır. Tarım ve Orman Bakanlığı ile Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'na bağlı kooperatif türleri için 2021 yılına ait veriler kullanılmış, Ticaret Bakanlığı'na bağlı kooperatifler için güncel veriler temin edilemediğinden 2019 yılı verileri üzerinden ilerlenmiştir. Ticaret Bakanlığı'na bağlı kooperatiflerin Türkiye genelinde toplam sayısı ise bakanlığın güncel bir raporundan temin edilmiştir.

2.1.1. Türkiye Geneli Tarım ve Orman Bakanlığı'na Bağlı Kooperatiflerin İstatistikleri

Türkiye genelinde Tarım ve Orman Bakanlığı'na bağlı kooperatiflere ilişkin veriler tarımsal kalkınma kooperatifleri, sulama kooperatifleri, su ürünleri kooperatifleri ve pancar ekicileri kooperatiflerini kapsayan "tarımsal amaçlı kooperatifler" ve "tarım kredi kooperatifleri" olmak üzere iki grup altında ele alınmıştır. Ülke genelinde kooperatif sayısı açısından ilk sırada tarımsal kalkınma kooperatifleri yer almakta olup bunu sırasıyla sulama kooperatifleri ve tarım kredi kooperatifleri takip etmektedir. Tarımsal amaçlı kooperatifler toplamın %69'unu oluşturmaktadır.

ŞEKİL 2. Türkiye genelinde türlerine ve ortak sayılarına göre kooperatifler (Tarım ve Orman Bakanlığı)

Pancar ekicileri kooperatifleri en az sayıda kooperatife ve en fazla sayıda ortağa sahip kooperatif türüdür. Toplam 31 kooperatifin ortak sayısı yaklaşık 1.4 milyon kişi olup bu sayı tarımsal amaçlı kooperatiflerin toplam ortak sayısının %56'sını oluşturmaktadır. Ortak sayısının yüksek olması, üreticilerin pancar üretiminde uygulanan kota nedeniyle zaruri olarak kooperatif ortağı olmalarından kaynaklanmaktadır. Ortak sayılarına göre sıralamada pancar ekicileri kooperatiflerini sırasıyla tarım kredi kooperatifleri ve tarımsal kalkınma kooperatifleri izlemektedir (Şekil 2).

Türkiye genelinde tarımsal amaçlı örgütler incelendiğinde, Tarım ve Orman Bakanlığı'na bağlı beş kooperatif türü (tarımsal kalkınma, sulama, su ürünleri, pancar ekicileri ve tarım kredi kooperatifleri) dışında tarım satış, tütün üretim ve pazarlama, yaş meyve ve sebze pazarlama gibi farklı kooperatif türleri göze çarpmaktadır. Ticaret Bakanlığı'nın sorumluluk alanına giren bu üç kooperatif türüne ilişkin detaylı veriler diğer bir bölümde paylaşılacaktır.

TABLO 3. Tarım ve Orman Bakanlığı'na bağlı tarımsal örgütler

			Kooperatif Bölge Birlikleri			Kooperatif Merkez Birlikleri			
Tabi Olduğu Kanun	**Türü**	**Türü/Çeşidi**	**Sayısı**	**Ortak Kooperatif Sayısı**	**Ortak Sayısı**	**Sayısı**	**Ortak Birlik Sayısı**	**Ortak Kooperatif Sayısı**	**Ortak Sayısı**
1163 S.K.	Tarımsal Kalkınma	Köy-Koop.	14	1.423	166.444	1	13	1.277	146.332
		Tarım	13	543	62.250	1	15	952	109.005
		Hayvancılık	35	1.734	179.301	1	36	1.806	194.000
		Ormancılık	18	853	110.809	1	28	1.664	206.026
		Çay	5	35	65.752	1	5	35	65.752
1163 S.K.	Sulama	Sulama	13	673	93.228	1	13	617	88.930
1163 S.K.	Su Ürünleri	Su Ürünleri	17	232	14.304	1	14	199	11.403
1163 S.K.	Pancar Ekicileri	Pancar Ekicileri	1	31	1.391.892	0	0	0	0
1581 S.K.	Tarım Kredi	Tarım Kredi	17	1.618	800.023	1	17	1.618	800.023
Toplam			**133**	**7.142**	**2.884.003**	**8**	**141**	**8.168**	**1.621.471**

Kaynak: Tarım ve Orman Bakanlığı (30.06.2021) [4]

Tarım ve Orman Bakanlığı'na bağlı merkez kooperatif birliklerine dair verilere göre, Türkiye Hayvancılık Kooperatifleri Merkez Birliği (HAY-KOOP) bünyesinde bulundurduğu birlik sayısına göre (36 birlik) ilk sırada yer almaktadır. HAY-KOOP'u 28 birlik ile Türkiye Ormancılık Kooperatifleri Merkez Birliği (OR-KOOP) ve 15 birlik ile Tarım Kooperatifleri Merkez Birliği (TARKOOP) izlemektedir. İzmir'de faaliyet gösteren Köy Kalkınma ve Diğer Tarımsal Amaçlı Kooperatifler Birlikleri Merkez Birliği (KÖY-KOOP) ise toplamda 13 birlik ile 5. sırayı Türkiye Sulama Kooperatifleri Merkez Birliği (TÜS-KOOP) ile paylaşmaktadır (Tablo 4).

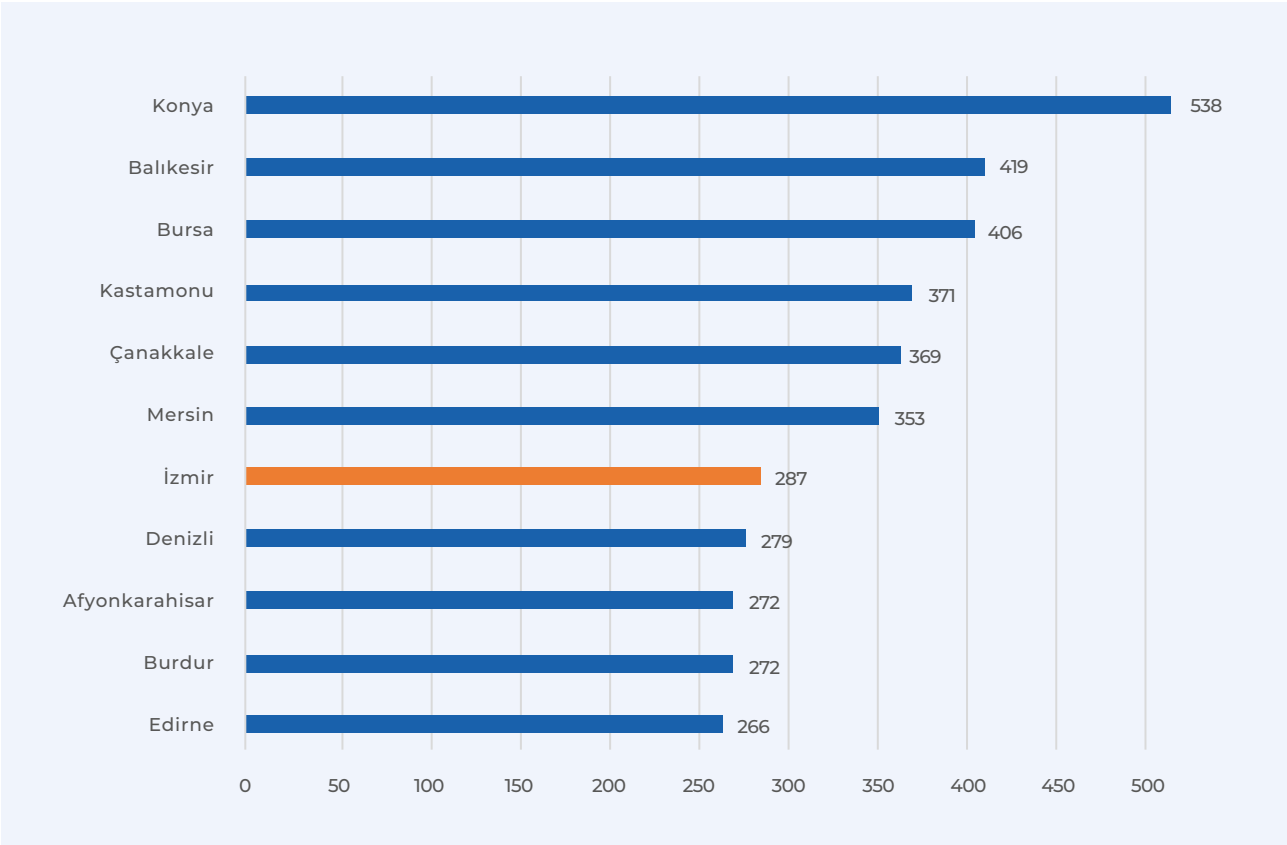
4 Tarım ve Orman Bakanlığı'nın web sitesindeki "Tarımsal Örgütlenme isimli tablosundaki verilere göre oluşturulmuştur, veriler 30.06.2021 ve öncesini kapsamaktadır.

TABLO 4. Tarım ve Orman Bakanlığı'na bağlı kooperatif birlikleri

MERKEZ BİRLİK	ORTAK BİRLİK TÜRÜ VE SAYILARI	TOPLAM BİRLİK SAYISI
KÖY- KOOP Merkez Birliği	9 Köy kalkınma ve diğer tarımsal 3 Tarım 1 Hayvancılık	13 Kooperatif Birliği
TAR- KOOP Merkez Birliği	8 Tarım 5 Köy kalkınma ve diğer tarımsal 1 Hayvancılık 1 Orman	15 Kooperatif Birliği
HAY- KOOP Merkez Birliği	34 Hayvancılık 2 Köy kalkınma ve diğer tarımsal	36 Kooperatif Birliği
OR – KOOP Merkez Birliği	18 Ormancılık 8 Köy kalkınma ve diğer tarımsal 1 Hayvancılık 1 Tarım	28 Kooperatif Birliği
TÜS- KOOP Merkez Birliği	10 Sulama 3 Köy kalkınma ve diğer tarımsal	13 Kooperatif Birliği
SÜR- KOOP Merkez Birliği	14 Su ürünleri	14 Kooperatif Birliği
ÇAY- KOOP Merkez Birliği	5 Çay	5 Kooperatif Birliği

Kaynak: Tarım ve Orman Bakanlığı (30.06.2021)

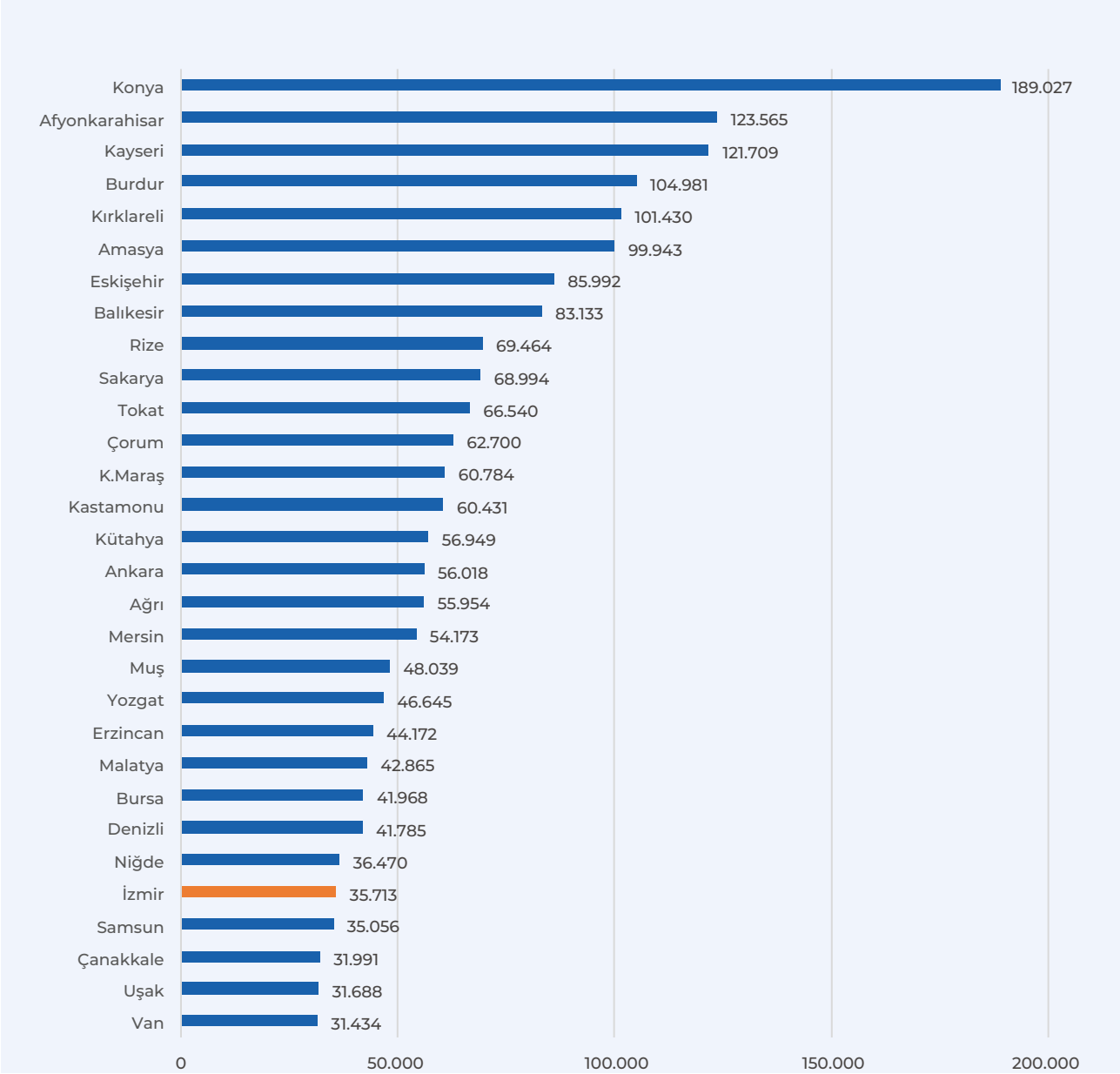
ŞEKİL 3. Tarımsal kooperatiflerin illere göre dağılımı ve İzmir'in yeri

Tarım ve Orman Bakanlığı'na bağlı kooperatiflerin toplam sayısı açısından ilk üç sırada Konya, Balıkesir ve Bursa yer alırken, İzmir Türkiye genelinde yedinci sırada gelmektedir. İlk sırada yer alan Konya ilinde 538 kooperatif bulunurken, İzmir'de bu sayı 287'dir. Tarım ve Orman Bakanlığı'na bağlı kooperatiflerin türlerine göre iller sıralaması incelendiğinde İzmir'in tarımsal kalkınma kooperatifi türünde sekizinci, sulama kooperatifi türünde dokuzuncu, su ürünleri kooperatifi türünde ise ikinci sırada yer aldığı görülmektedir (Şekil 3).

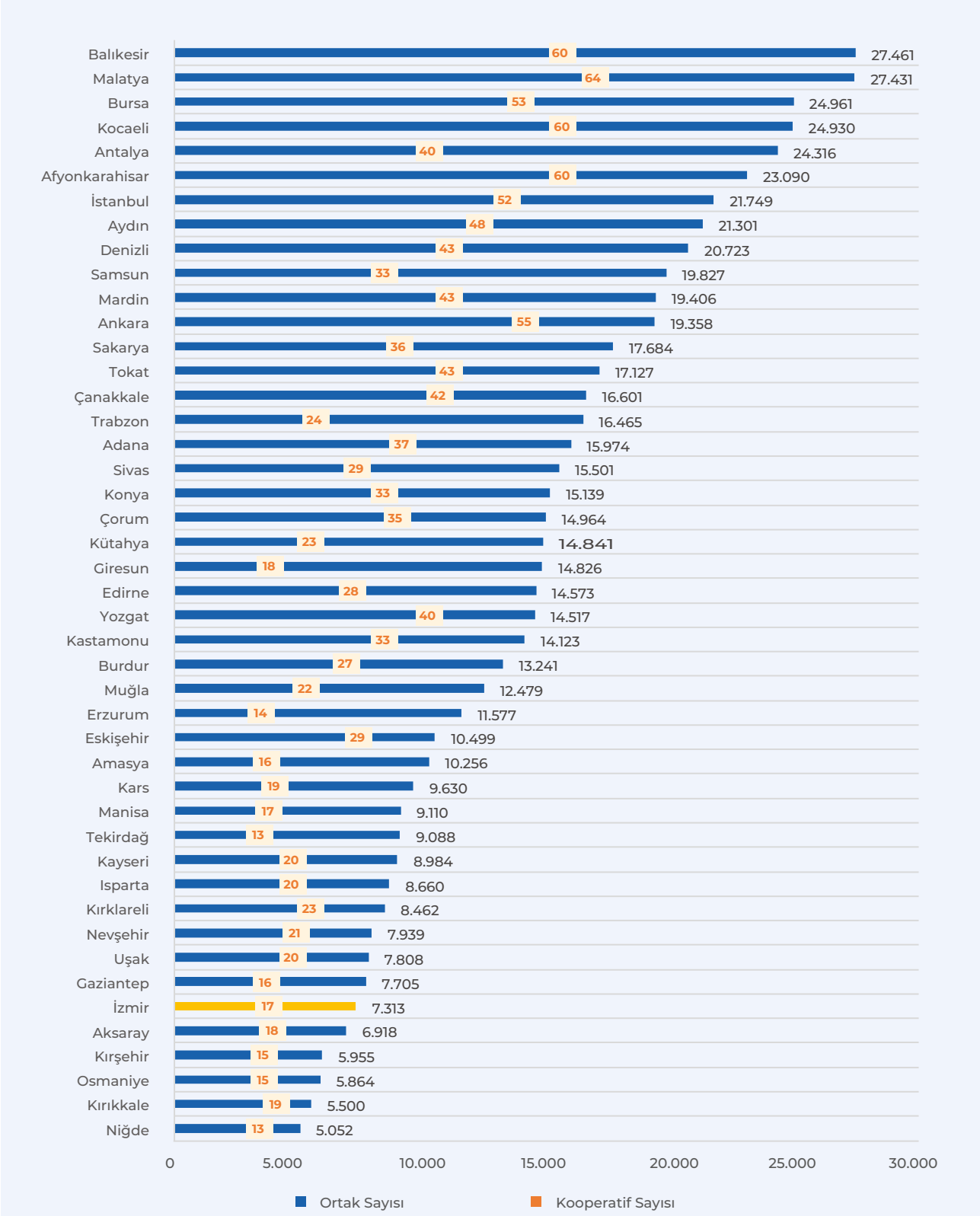
Tarım ve Orman Bakanlığı'na bağlı kooperatif türlerinin toplam ortak sayıları açısından İzmir 26. sırada yer almaktadır. İllerin ortak sayısına göre sıralamasında ilk sırada Konya, ikinci sırada Afyonkarahisar, üçüncü sırada Kayseri gelmektedir (Şekil-4). Ortak sayılarına kooperatif türleri özelinde bakıldığında, İzmir'in tarımsal kalkınma kooperatiflerinde 11. sırada, sulama kooperatiflerinde sekizinci sırada ve su ürünleri kooperatiflerinde ise ikinci sırada yer aldığı görülmektedir. Kooperatif başına düşen ortalama ortak sayısı Afyonkarahisar için 454, Konya için 351 ve İzmir için 124 olarak hesaplanmıştır. Afyonkarahisar'da kooperatif başına düşen ortak sayısının görece fazla olmasının en temel nedeni bu ilde iki adet pancar ekici kooperatifinin bulunmasıdır.

ŞEKİL 4. Tarım ve Orman Bakanlığı'na bağlı kooperatiflerin ortak sayısının illere göre dağılımı (TOB, 2021)

Tarım ve Orman Bakanlığı'na bağlı kooperatiflerden tarım kredi kooperatifleri ayrıca incelendiğinde Türkiye genelinde 1.615 tarım kredi kooperatifi olduğu görülmektedir. Bu kooperatiflerin toplamda 800.171 ortağı bulunmaktadır (TOB, 2021). Tarım kredi kooperatiflerinin sayıca en fazla olduğu il, 64 kooperatifle Malatya'dır. Malatya'yı 60'ar kooperatif ile Afyonkarahisar, Balıkesir ve Kocaeli izlemektedir. Bu illeri 50 tarım kredi kooperatifi ile Ankara takip etmektedir. Tarım kredi kooperatiflerinin illere göre dağılımı sıralamasında İzmir sahip olduğu 17 tarım kredi kooperatifi ile 37. sırada yer almaktadır (Şekil 5).

ŞEKİL 5. Tarım kredi kooperatiflerinin ve ortak sayılarının illere göre dağılımı (TOB, 2021)

Tarım kredi kooperatiflerinin ortak sayılarının illere göre dağılımı açısından İzmir 7.313 ortak ile 40. sırada yer almaktadır. Balıkesir 27.461 ortak ile ilk sırada, Malatya 27.431 ortakla ikinci sırada, Bursa ise 24.961 ortakla üçüncü sırada gelmektedir (Şekil 5).

2.1.2. Türkiye Geneli Ticaret Bakanlığı'na Bağlı Kooperatiflerin İstatistikleri

Türkiye genelinde Ticaret Bakanlığı'na bağlı faal kooperatif sayısı 8.398, faal olmayan kooperatif sayısı ise 3.837'dir. Faal kooperatiflerin ortak sayısı (1.379.647) toplam ortak sayısının %88'ini oluşturmaktadır.

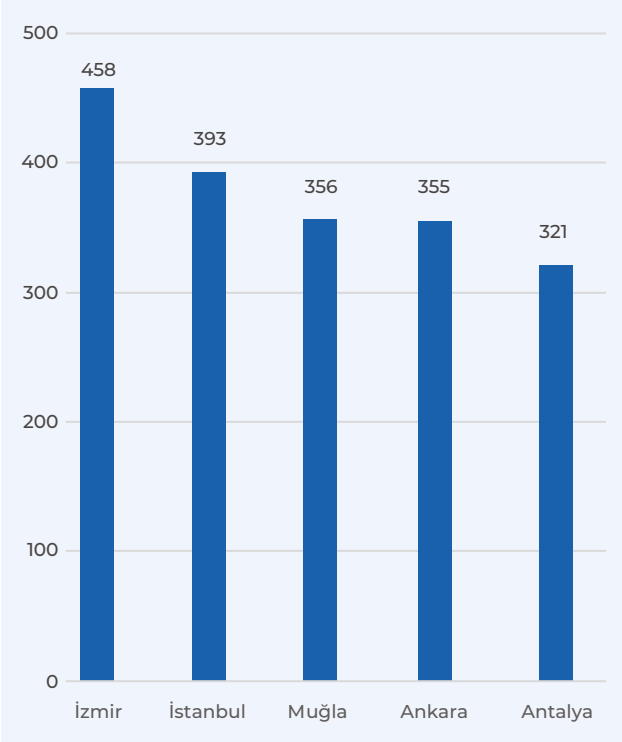
Ticaret Bakanlığı'na bağlı kooperatiflerin illere göre dağılımında faal olan kooperatifler üzerinden ilerlenmiştir. İzmir hem kooperatif sayısı hem de ortak sayısı bakımından Türkiye'de ilk sırada yer almaktadır. İzmir'de Ticaret Bakanlığı'na bağlı 458 kooperatif ve 89.923 kooperatif ortağı bulunmakta olup bu sayılar Türkiye genelinin sırasıyla %5.5'ine ve % 6.5'ine karşılık gelmektedir. Kooperatif sayısı açısından İzmir'i 393 kooperatif ile İstanbul ve 356 kooperatif ile Muğla takip etmektedir. Ortak sayısı açısından ise ikinci sırada 84.944 ortak ile Bursa, üçüncü sırada 77.136 ortak ile İstanbul bulunmaktadır (Şekil6, Şekil 7).

Ülkemizde Ticaret Bakanlığı'na bağlı 34 farklı kooperatif türü bulunmakta olup bunların arasında basın yayım ve iletişim kooperatifi ile çocuk bakım hizmetleri kooperatifi henüz bulunmamaktadır. İzmir'de 24 farklı kooperatif faaliyet göstermektedir.

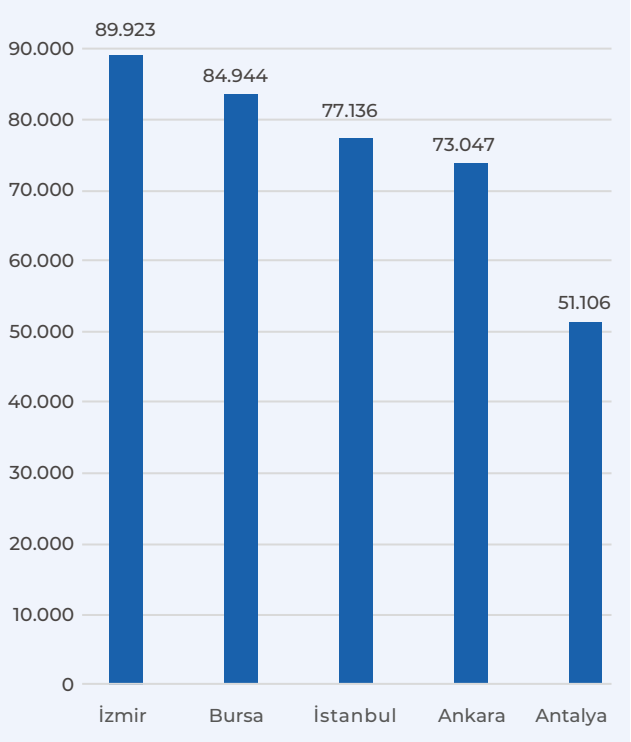
Kalkınma kooperatifi, tütün tarım satış, pazarcılar işletme kooperatifi, hamallar taşıma kooperatifi, yayıncılık kooperatifi, tedarik ve kefalet kooperatifi, deniz yük taşıma kooperatifi, tedarik ve dağıtım kooperatifi gibi kooperatif türleri İzmir'de mevcut değildir.

Sağlık hizmetleri kooperatifi, fikri mülkiyet hakları ve proje danışmanlığı, bilimsel araştırma ve geliştirme kooperatifi, sigorta kooperatifi gibi Türkiye'de az sayıda bulunan yeni kooperatif türlerinde ise İzmir öncü konumdadır. Türkiye'deki gayrimenkul işletme kooperatiflerinin %25,5'i, eğitim kooperatiflerinin %18'i, elektrik enerjisi üretim ve tüketim kooperatiflerinin %16,6'sı, hizmet kooperatiflerinin %16,6'sı, deniz yolcu taşıma kooperatiflerinin %14,7'si, yaş sebze ve meyve pazarlama kooperatiflerinin %11,1'i ve işletme kooperatiflerinin %10,8'i İzmir'de faaliyet göstermektedir. Ayrıca tarım satış kooperatiflerinin %7,2'si, kadın girişimi üretim ve işletme kooperatiflerinin %5,3'ü ve tüketim kooperatiflerinin %5,1'i İzmir'de yer almaktadır (Tablo 5).

ŞEKİL 6. Ticaret Bakanlığı'na bağlı kooperatiflerin illere göre dağılımı

ŞEKİL 7. Ticaret Bakanlığı'na bağlı kooperatiflerin ortak sayılarının illere göre dağılım

TABLO 5. Türkiye genelinde Ticaret Bakanlığı'na bağlı kooperatiflerin türlerine göre dağılımı

Kooperatif Türü	Kooperatif Sayısı*	Ortak sayısı
Motorlu Taşıyıcılar Kooperatifi	4.319	138.202
Esnaf ve Sanatkârlar Kredi ve Kefalet Kooperatifi	965	678.749
İşletme Kooperatifi	665	104.207
Karayolu Yolcu Taşıma Kooperatifi	598	9.994
Kadın Girişimi Üretim ve İşletme Kooperatifi	594	6.743
Tüketim Kooperatifi	352	66.536
Üretim ve Pazarlama Kooperatifi	317	14.633
Tarım Satış Kooperatifi	305	317.284
Gayrimenkul İşletme Kooperatifi	302	4.974
Turizm Geliştirme Kooperatifi	267	13.599
Karayolu Yük Taşıma Kooperatifi	161	4.574
Temin Tevzi Kooperatifi	88	17.638
Eğitim Kooperatifi	50	2.885
Hizmet Kooperatifi	42	409
Yenilenebilir Enerji Üretim Kooperatifi	40	637
Deniz Yolcu Taşıma Kooperatifi	34	562
Küçük Sanat Kooperatifi	29	2.137
Kalkınma Kooperatifi	29	216
Yaş Sebze ve Meyve Pazarlama Kooperatifi	18	1.832
Bilimsel Araştırma ve Geliştirme Kooperatifi	14	123
Yardımlaşma Kooperatifi	12	9.936
Tütün Tarım Satış Kooperatifi	8	2.005
Pazarcılar İşletme Kooperatifi	7	251
Elektrik Enerjisi Üretim ve Tüketim Kooperatifi	6	42
Hamallar Taşıma Kooperatifi	5	302
Fikri Mülkiyet Hakları ve Proje Danışmanlığı	5	41
Sigorta Kooperatifi	4	657
Yayıncılık Kooperatifi	4	121
Sağlık Hizmetleri Kooperatifi	2	53
Tedarik ve Kefalet Kooperatifi	2	19
Deniz Yük Taşıma Kooperatifi	2	17
Tedarik ve Dağıtım Kooperatifi	1	7
Basın Yayım ve İletişim Kooperatifi	0	0
Çocuk Bakım Hizmetleri Kooperatifi	0	0
Toplam	**9.247**	**1.399.385**

Kaynak: Ticaret Bakanlığı, 2021[5]
**Sadece faal kooperatifler listelenmiştir.*

5 Ticaret Bakanlığı tarafından 14.06.2021 tarihinde oluşturulan "Türkiye Geneli Kooperatif ve Birlik Raporu" isimli rapordan alınmıştır.

Ticaret Bakanlığı'na bağlı kooperatiflerin üye olduğu 82 birlik toplamda 1.733 kooperatifi ve 1.042.821 kooperatif ortağını temsil etmektedir. Ticaret Bakanlığı'na bağlı kooperatiflerin üst birliklere katılım oranı kooperatif sayısı bazında %18,75 iken ortak sayısı bazında %75,51'dir. Esnaf sanatkârlar kredi kefalet kooperatifleri birliği, tarım satış kooperatifleri birliği, tüketim kooperatifleri birliği, motorlu taşıyıcılar kooperatifleri birliği ve üretim temin dağıtım kooperatifleri birlikleri ortak sayısı bakımından temsil gücü en yüksek olan birliklerdir. Ticaret Bakanlığı'na bağlı 3 merkez birliği; esnaf sanatkârlar kredi ve kefalet kooperatifleri birlikleri merkez birliği, motorlu taşıyıcılar kooperatifleri merkez birliği ve tüketim kooperatifleri merkez birliğidir. Milli Kooperatifler Birliği Türkiye genelinde 14 üye ile faaliyet göstermektedir. Ticaret Bakanlığı'na bağlı kooperatiflerin ve birliklerin üst yapılara katılımına ilişkin bilgilere Tablo 6'da yer verilmiştir.

TABLO 6. Ticaret Bakanlığı'na bağlı kooperatiflerin üst birliklere göre dağılımı

		Birlik Sayısı	Kooperatif Sayısı	Ortak sayısı
Üst Birlikler	Esnaf Sanatkârlar Kredi ve Kefalet Kooperatifleri Birliği	32	958	672.555
	Motorlu Taşıyıcılar Kooperatifleri Birliği	26	395	19.063
	Tarım Satış Kooperatifleri Birliği	13	279	308.195
	Tüketim Kooperatifleri Birliği	3	35	23.201
	Üretim ve Pazarlama Kooperatifleri Birliği	2	22	1.797
	Karayolu Yolcu Taşıma Kooperatifleri Birliği	2	14	857
	İşletme Kooperatifleri Birliği	2	14	289
	Üretim Temin Dağıtım Kooperatifleri Birliği	1	9	16.750
	Deniz Yolcu Taşıma Kooperatifleri Birliği	1	7	114
	Karayolu Yük Taşıma Kooperatifleri Birliği	0	0	0
	Küçük Sanat Kooperatifleri Birliği	0	0	0
	Yapı Kooperatifleri Birliği	0	0	0
	Turizm Geliştirme Kooperatifleri Birliği	0	0	0
	Toplam	82	1.733	1.042.821
Merkez Birlikler	Esnaf ve Sanatkârlar Kredi ve Kefalet Kooperatifleri Birlikleri Merkez Birliği	1	32	958
	Motorlu Taşıyıcılar Kooperatifleri Merkez Birliği	1	17	387
	Tüketim Kooperatifleri Merkez Birliği	1	9	86
	Toplam	**3**	**58**	**1.431**

Kaynak: Ticaret Bakanlığı, 2021

2.1.3. Türkiye Geneli Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'na Bağlı Kooperatifler

Türkiye genelinde Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'na bağlı kooperatiflerin %15'i faal durumdadır. 10.950 faal kooperatifin toplam ortak sayısı 560.923 olup bu sayı toplam ortak sayısının %19,6'sını oluşturmaktadır.

Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'na bağlı kooperatifler arasında sayıca en fazla kooperatif içeren tür konut yapı kooperatifleridir. Konut yapı kooperatifleri bu bakanlığa bağlı kooperatiflerin %86'sını oluşturmaktadır. Konut yapı kooperatiflerini sırasıyla toplu işyeri yapı kooperatifleri ve küçük sanayi sitesi yapı kooperatifleri izlemektedir. Ortak sayılarına ilişkin veriler incelendiğinde ilk sırada yine konut yapı kooperatiflerinin yer aldığı görülmektedir. Bu kapsamda ikinci ve üçüncü sıralarda küçük sanayi sitesi yapı kooperatifleri ve toplu işyeri yapı kooperatifleri bulunmaktadır (Tablo 7).

TABLO 7. Türkiye geneli Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'na bağlı kooperatifler ve ortak sayıları

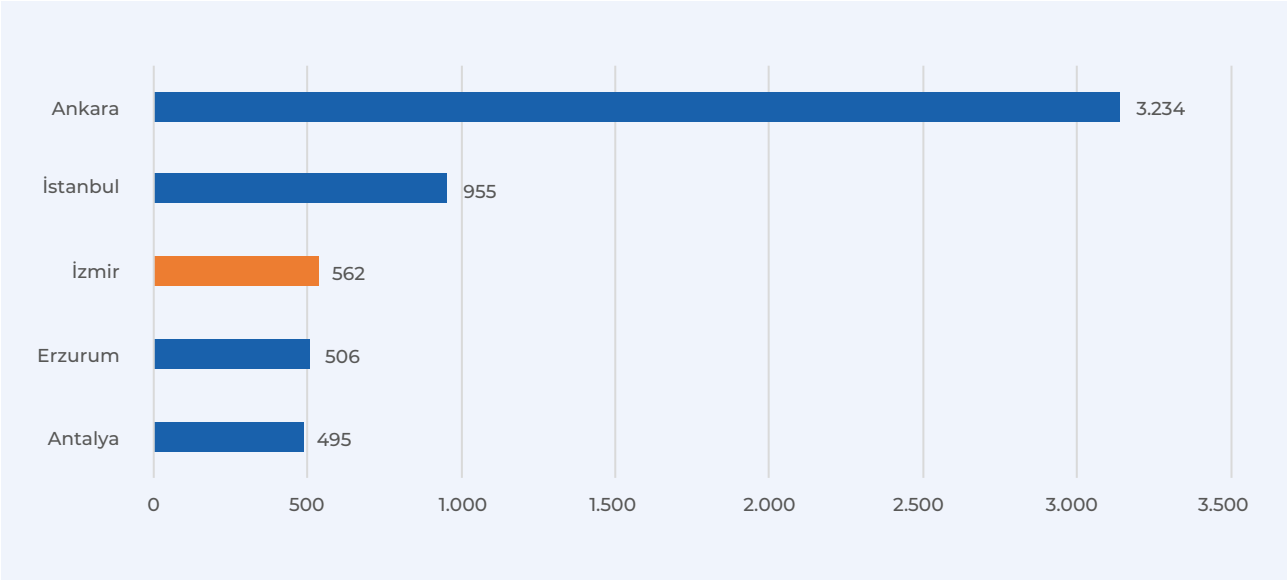
Kooperatif Türü	Kooperatif Sayısı	Ortak Sayısı
Konut Yapı Kooperatifi	9.376	407.303
Toplu İşyeri Yapı Kooperatifi	705	51.459
Küçük Sanayi Sitesi Yapı Kooperatifi	701	98.352
Konut Yapı Kooperatifleri Birliği	108	2.604
Karma Sanayi Sitesi Yapı Kooperatifi	43	794
İhtisas Sanayi Sitesi Yapı Kooperatifi	8	280
Toplu İşyeri Yapı Kooperatifleri Birliği	4	28
Küçük Sanayi Sitesi Yapı Kooperatifleri Birliği	3	83
Yapı Kooperatifleri Merkez Birliği	2	20
Toplam	**10.950**	**560.923**

Kaynak: Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2021

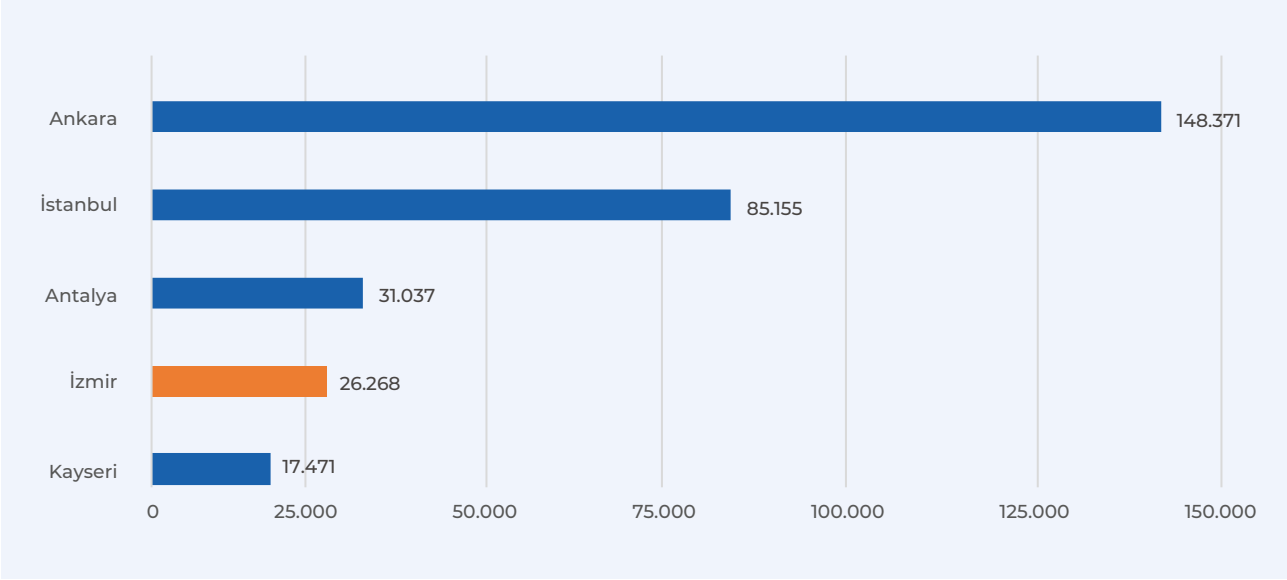
Türkiye'de Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'na bağlı faal kooperatiflerin illere göre dağılımı aşağıda sunulmuştur (Şekil-8). Kooperatif sayısı açısından ilk sırada Ankara, ikinci sırada İstanbul gelmektedir. İzmir kooperatif sayısına göre üçüncü, ortak sayısına göre ise dördüncü sırada yer almaktadır. Bu bakanlığa bağlı tüm kooperatiflerin %5'i İzmir'de bulunmaktadır. Kooperatiflerin ortak sayısı dağılımına göre ilk sırada Ankara, ikinci sırada İstanbul, üçüncü sırada Antalya gelmektedir. İzmir bu bakanlığa bağlı kooperatiflerin ortak toplamının %4,7'sini kapsamaktadır (Şekil 9).

Son olarak İzmir'de konut yapı kooperatif türlerinin hukuki durumuna göre dağılımı Tablo 8'de verilmiştir. Faal kooperatiflere dair bilgiler incelendiğinde, İzmir'de Türkiye geneline benzer olarak, konut yapı kooperatiflerinin sayıca en fazla olan tür olduğu görülmektedir. Bu kooperatif türü aynı zamanda ortak sayıları bazında da ilk sırada yer almaktadır. Konut yapı kooperatiflerini toplu işyeri yapı kooperatifleri ve küçük sanayi sitesi yapı kooperatifleri izlemektedir. Hukuki duruma ilişkin verilerde dikkat çeken husus, tasfiye edilen konut yapı kooperatiflerinin sayısının, faal olanları geçmiş olmasıdır. Faal olan 503 konut yapı kooperatifi bulunurken, tasfiye olan konut yapı kooperatifinin sayısının 510 olduğu görülmektedir (Tablo 8).

ŞEKİL 8. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'na bağlı kooperatiflerin illere göre dağılımı

ŞEKİL 9. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'na bağlı kooperatiflerin ortak sayılarının illere göre dağılımı

Kaynak: Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2021

Sadece faal kooperatifler dahil edilmiştir.

TABLO 8. İzmir'de Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'na bağlı kooperatif türlerinin hukuki durumuna göre dağılımı

Hukuki Durum	Resen Terkin		Faal		Kuruluş izni		Tasfiye		Terkin		Münfesih		İntibak	
Kooperatif Türü	Kooperatif Sayısı	Ortak Sayısı	Kooperatif Sayısı	Ortak Sayısı	Kooperatif Sayısı	Ortak Sayısı	Kooperatif Sayısı	Ortak Sayısı	Kooperatif Sayısı	Ortak Sayısı	Kooperatif Sayısı	Ortak Sayısı	Kooperatif Sayısı	Ortak Sayısı
Konut Yapı Kooperatifi	475	12.056	503	23.017	1	7	510	40.884	2.700	144.068	1.251	27.460	22	3.118
Küçük Sanayi Sitesi Yapı Kooperatifi	7	40	16	1.205			9	899	28	2.757	18	657		
Toplu İşyeri Yapı Kooperatifi	15	1.319	33	1.945	1	7	24	1.683	68	5.468	42	626	1	7
Konut Yapı Kooperatifleri Birliği	1	34	6	66			2	104	17	347	6	77		
Toplu İşyeri Yapı Kooperatifleri Birliği											1	7		
Karma Sanayi Sitesi Yapı Kooperatifi			4	35										
Toplam	**498**	**13.449**	**562**	**26.268**	**2**	**14**	**545**	**43.570**	**2.813**	**152.640**	**1.318**	**28.827**	**23**	**3.125**

Kaynak: Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2021

2.2. Türkiye ve İzmir'de Kurulan/Kapanan Kooperatifler ve İstihdam

Bu bölümde Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği[6] tarafından paylaşılan veriler kullanılarak Türkiye genelinde ve İzmir'de kurulan ve kapanan kooperatiflerin türlerine ve ortak sayılarına göre dağılımları incelenmiştir. İzmir iline ilişkin veriler ayrıca İstanbul ve Ankara verileriyle karşılaştırılmıştır. Daha sonra İzmir'de kurulan ve kapanan kooperatiflerin sektörel dağılımı ve bağlı oldukları bakanlıklara göre dağılımları ele alınmıştır. Son olarak Girişimci Bilgi Sistemi'nden temin edilen verilerle Türkiye ve İzmir'de kooperatiflerin istihdamdaki yerine ilişkin değerlendirme yapılmıştır.

2.2.1. Türkiye Geneli Kurulan ve Kapanan Kooperatif Sayısı

2010-2021 yılları arasında Türkiye'de kurulan, kapanan ve tasfiye olan kooperatiflerin istatistikleri incelediğinde, kapanan ve tasfiye olan kooperatif sayılarının 2020 yılına dek genellikle azalma eğiliminde olduğu gözlemlenmektedir. 2010 yılında 2.042 kooperatif kapanırken bu sayı 2020 yılında 583'e kadar düşmüştür. 2016-2018 yılları arasında azalma hızı yavaşlarken, 2019-2020 yılları arasında kapanan kooperatiflerin sayısı 853'ten 583'e düşmüştür. 2020 yılında görülen azalış eğiliminin pandeminin yarattığı şok etkisiyle ilişkili olduğu, 2020 yılından sonra bu eğilimin tersine dönerek kapanan kooperatif sayısının artışa geçtiği görülmektedir.

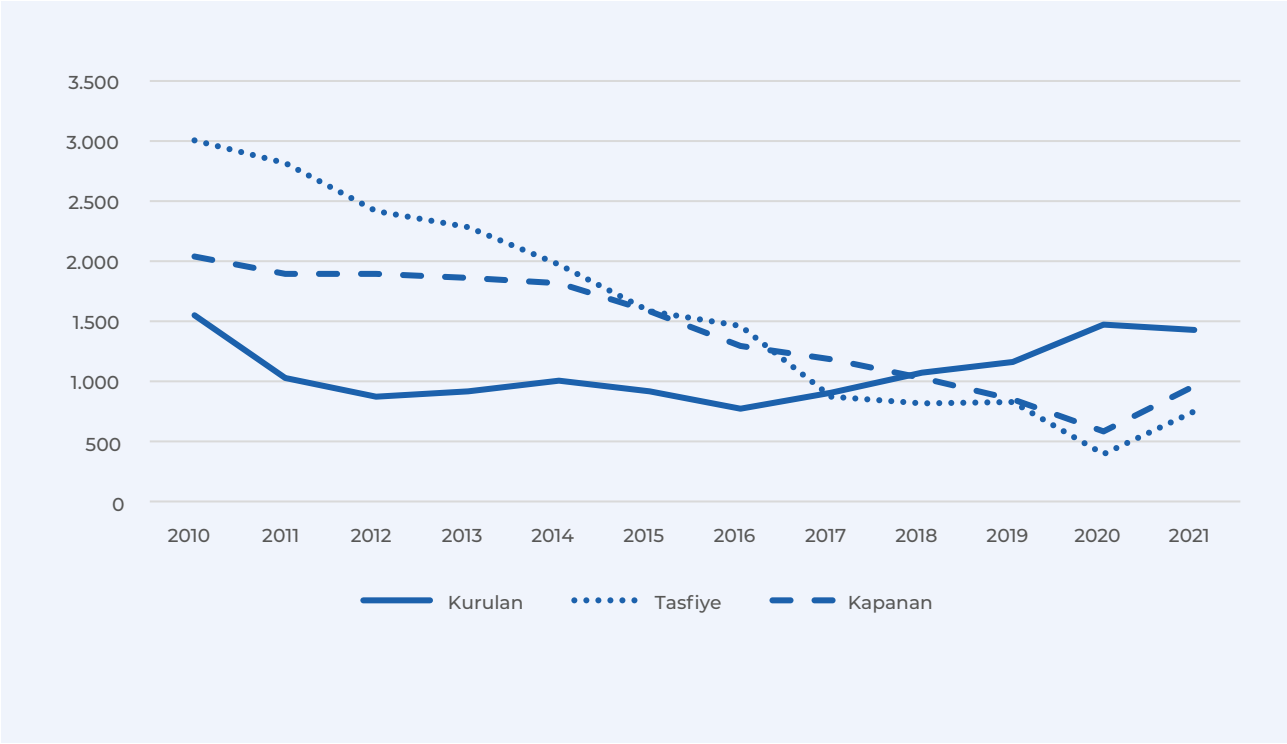
Son 10 yılda Türkiye genelinde tasfiye olan kooperatiflerin istatistikleri, kapananlar ile benzer bir eğilim göstermektedir. 2010 ve 2016 yılları arası tasfiye olan kooperatiflerin sayısı 3.004 ile başlamış, istikrarlı bir azalış eğilimi izleyerek 1.463'e inmiştir. 2016-2017 arası bu azalış eğilimi bir hayli hız kazanmış, 2020'ye dek hız keserek aşağı yönlü hareketine devam etmiştir. Kapanan kooperatif sayısına benzer şekilde, 2020-2021 arası tasfiye olan kooperatiflerin sayısı da ani bir artış göstermiştir.

Kurulan kooperatiflerin durumunu incelendiğinde dalgalı bir hareket gözlemlenmektedir. 2010 ve 2012 yılları arası kurulan kooperatiflerin sayısı azalış gösterirken, 2013-2014 yılları arasında artmış, 2014 ve 2016 yılları arasında ise azalma eğilimi göstermiştir. 2017 yılından 2020 yılına kadar kurulan kooperatiflerin sayısı artış göstermiş, 2020 yılından sonra ise tekrar azalma eğilimine girmiştir (Şekil 10).

Türkiye'de son 10 yılda kurulan kooperatiflerin türlerine göre dağılımları Tablo 9'da sunulmaktadır. Konut yapı kooperatifleri 2012-2021 yılları arasında en çok kurulan kooperatif türü olmuştur. Konut yapı kooperatiflerini sırasıyla işletme kooperatifleri ve tarımsal kalkınma kooperatifleri izlemektedir. Sağlık hizmetleri kooperatifi, yayıncılık kooperatifi ve tütün satış kooperatifi bu yıllar arasında kuruluş sayısı en az olan kooperatif türleri arasındadır.

6 31/03/2009 tarihinde yapılan IV. İstatistik Konseyi'nde alınan karar gereğince, TÜİK tarafından açıklanan şirket, kooperatif ve gerçek kişilere ait işletmeler ile ilgili Kurulan/Kapanan Şirket İstatistiklerinin 5429 sayılı kanun uyarınca Resmi İstatistik kapsamında yayımlanma sorumluluğu 2010 yılı başından itibaren Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği'ne devredilmiştir.

ŞEKİL 10. Türkiye'de yıllara göre kurulan, kapanan ve tasfiye olan kooperatif sayısı (TTSG, 2022)

TABLO 9. Türkiye'de 2012-2021 yıllarında kurulan kooperatiflerin türlere göre dağılımı

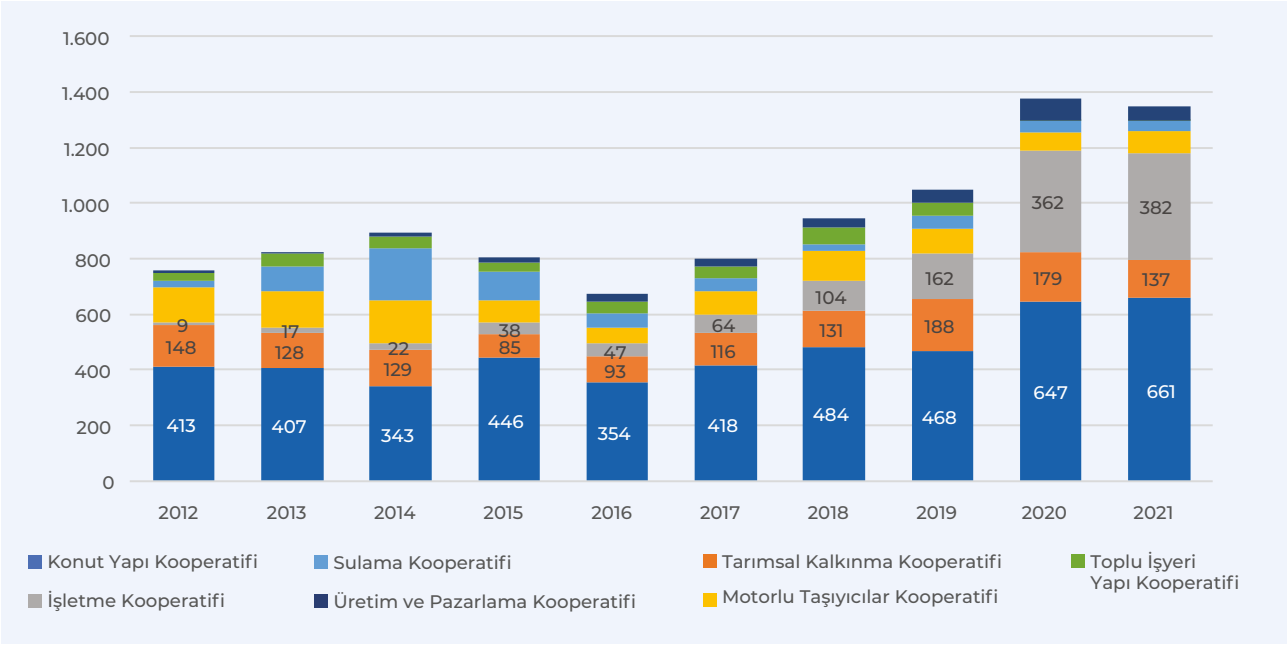
Kooperatif Türü	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	Toplam
Konut Yapı Kooperatifi	413	407	343	446	354	418	484	468	647	661	**4.641**
İşletme Kooperatifi	9	17	22	38	47	64	104	162	362	382	**1.207**
Tarımsal Kalkınma Kooperatifi	148	128	129	85	93	116	131	188	179	137	**1.334**
Motorlu Taşıyıcılar Kooperatifi	127	133	156	82	57	87	112	92	68	80	**994**
Üretim ve Pazarlama Kooperatifi	8	6	12	19	28	25	37	49	81	52	**317**
Sulama Kooperatifi	24	86	189	101	53	46	23	47	39	35	**643**
Turizm Geliştirme Kooperatifi	16	8	7	10	5	11	20	29	40	25	**171**
Su Ürünleri Kooperatifi	15	8	11	10	17	10	6	11	10	15	**113**
Hizmet Kooperatifi			1	3	1	3	3	9	16	14	**50**
Tüketim Kooperatifi	1	2	8	7	5	9	10	14	7	10	**73**
Eğitim/Araştırma ve Geliştirme Kooperatifi	2	6	9	6	3	9	8	8	5	8	**64**
Küçük Sanayi Sitesi Yapı Kooperatifi	28	36	48	31	35	49	50	20		2	**299**

Kooperatif Türü	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	Toplam
Temin Tevzi Kooperatifi	2	6	2	3	2	1	5	4	3	2	**30**
Site İşletme Kooperatifi	3	3	1	7		2			2	2	**20**
Birlikler	38	8	11	17	8	12	10	10	4	2	**120**
Toplu İşyeri Yapı Kooperatifi	30	46	41	34	43	43	57	45	1	1	**341**
Deniz Motorlu Taşıyıcılar Kooperatifi		3	3	3	2	3	5		2	1	**22**
Tedarik Kooperatifi									1	1	**2**
Esnaf ve Sanatkârlar Kredi ve Kefalet Kooperatifi	10	9	7	15	17		3	2	2		**65**
Danışmanlık Kooperatifi				1		2			3		**6**
Küçük Sanat Kooperatifi		1	1	1				1	2		**6**
Yardımlaşma Kooperatifi									2		**2**
Sigorta		1		2	1			1			**5**
Enerji						1	2	1			**4**
Tütün Satış Tarım Kooperatifi						1					**1**
Tarım Satış Kooperatifi	2		4								**6**
Sağlık Hizmetleri Kooperatifi		1									**1**
Yayıncılık Kooperatifi	1										**1**
Toplam	**877**	**915**	**1.005**	**921**	**771**	**912**	**1.070**	**1.161**	**1.476**	**1.430**	**10.538**

Kaynak: Türkiye Ticaret Sicili Gazetesi

Kuruluş oranı en yüksek olan konut yapı kooperatiflerine ilişkin veriler incelendiğinde, 2012-2014 yılları arasında kurulan kooperatif sayısının düştüğü, 2014-2016 yılları arasında önce artış ve düşüş yönünde dalgalı bir seyir izlediği, 2016 yılından sonra artış eğiliminin devam ettiği görülmektedir. İstisnai olarak 2018-2019 yılları arasında kısa süreli bir düşüş yaşanmıştır. İşletme kooperatiflerinin kuruluş sayıları 2012 yılından 2019 yılına kadar azalan bir ivmeyle artmaya devam etmiş, 2019 yılından sonra ise 162'den 362'ye yükselerek ivme kazanmıştır. Kuruluş oranı açısından üçüncü sırada bulunan tarımsal kalkınma kooperatiflerinin kuruluş oranı 2012-2015 yılları arasında genel olarak azalmış, 2015-2019 yılları arasında sürekli bir artış göstermiş, 2019 yılından sonra ise kademeli bir azalış eğilimine girmiştir (Şekil 11).

ŞEKİL 11. Türkiye'de son 10 yılda kurulan kooperatiflerin türlere göre dağılımı

2012-2021 yıllarını kapsayan dönemde kooperatif kuruluş sayıları açısından 2021 yılı verileri dikkat çekmektedir. 2021 yılında kurulan 131 kooperatifin 75'i konut yapı, 28'i işletme, 10'u ise tarımsal kalkınma kooperatifidir; bu üç kooperatif türü belirtilen dönemde kurulan kooperatiflerin %86'sını oluşturmaktadır.

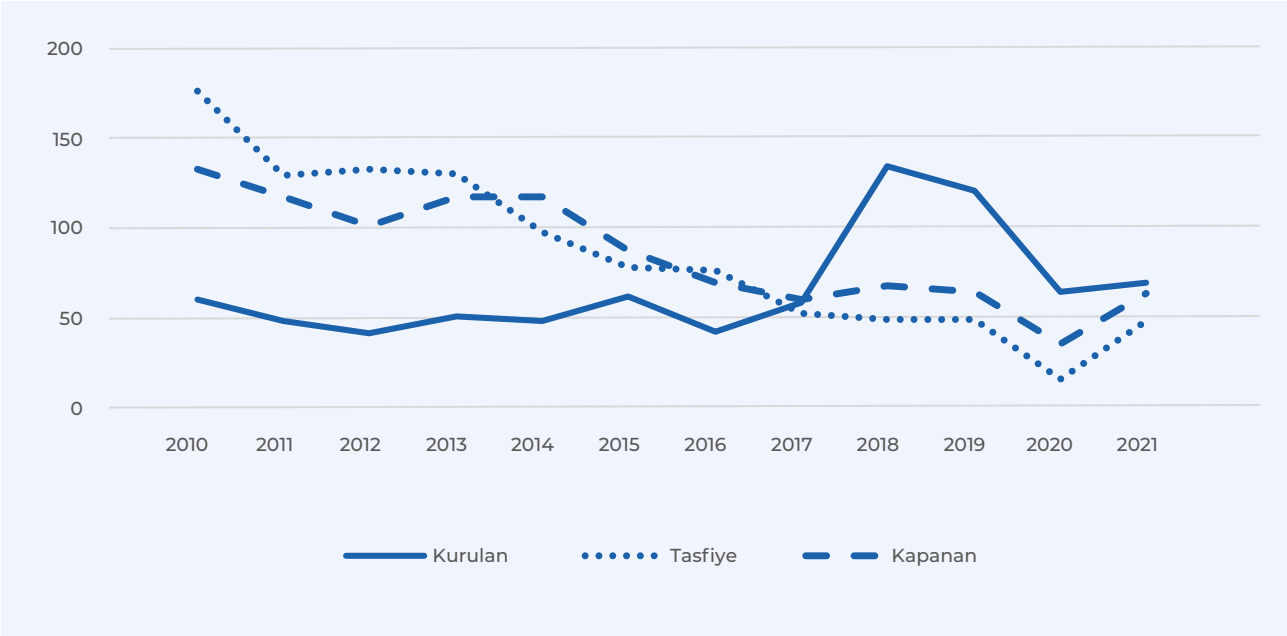
2013-2015 yılları arasında sulama kooperatiflerinin sayısında meydana gelen artışın oldukça yüksek olduğu görülmektedir.

2014 yılında 189 adet sulama kooperatifi kurulmuş olup 2015 yılından sonra artış oranı yarı yarıya düşmüş ve azalış eğilimi 2021 yılına kadar devam etmiştir. Üretim ve pazarlama kooperatiflerinin kuruluş oranları 2020 yılına kadar sürekli artış, 2020-2021 yıllarında ise azalma eğilimi göstermiştir. Son olarak motorlu taşıyıcılar kooperatifleri türünde yeni kurulan kooperatif sayısının 2012-2015 döneminde dalgalı bir görünümle bir azalıp bir arttığı, 2014-2016 döneminde ise keskin bir şekilde düştüğü görülmektedir. 2016 yılı sonrasında ise kurulma oranı daha dengeli bir dalgalanma eğilimi göstermiştir (Şekil 11).

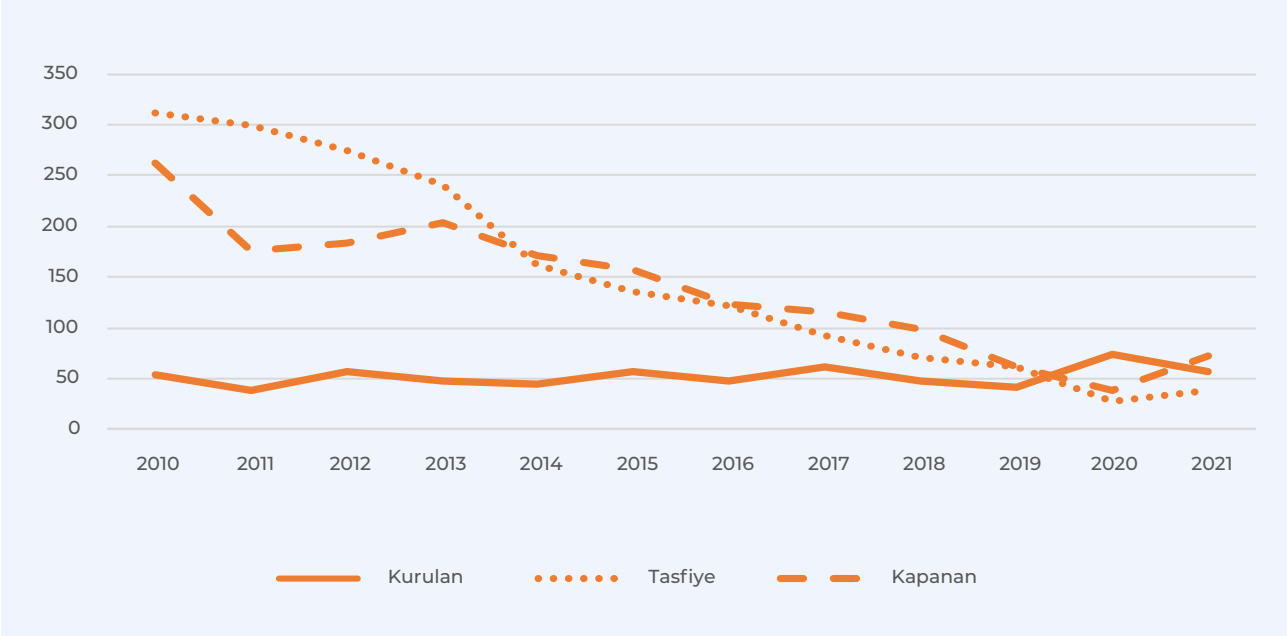
2.2.2. İzmir, Ankara ve İstanbul İllerinde Kurulan ve Kapanan Kooperatif Sayısı

İzmir'de son 10 yılda kapanan ve tasfiye olan kooperatiflerin sayısı 2020 yılına kadar azalma eğilimi göstermiştir. Pandeminin etkisiyle 2020 yılından itibaren kapanan kooperatif sayısındaki azalış eğilimi aksi yöne dönmüştür. Kurulan kooperatiflerin oranında da Türkiye geneli tablosuna benzer bir durum görülmekle birlikte 2017-2019 yılları arasında önemli ölçüde artış yaşandığı, 2019 yılından sonra artış eğiliminin düşüşe geçtiği, 2020 yılından itibaren ise oranı azalmakla birlikte kurulan kooperatif sayısında yeniden bir artış yaşandığı görülmektedir (Şekil 12).

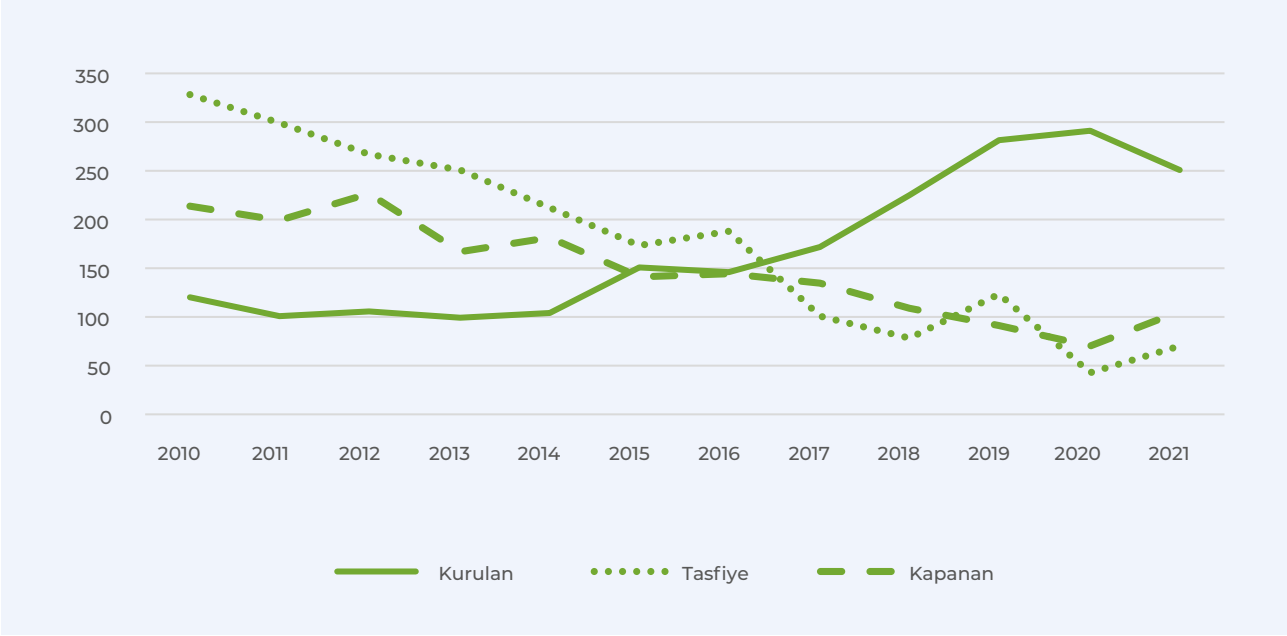
ŞEKİL 12. İzmir'de yıllara göre kurulan, kapanan, tasfiye kooperatif sayısı (TSG, 2022)

ŞEKİL 13. İstanbul'da yıllara göre kurulan, kapanan, tasfiye kooperatif sayısı (TSG, 2022)

ŞEKİL 14. Ankara'da yıllara göre kurulan, kapanan, tasfiye kooperatif sayısı (TSG, 2022)

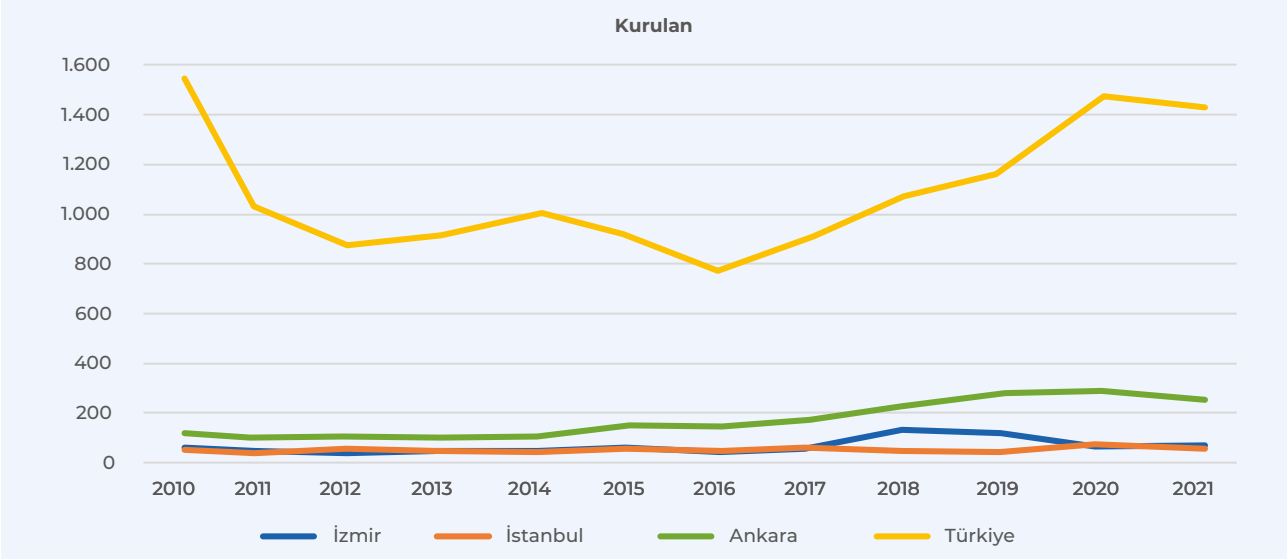
İzmir, İstanbul ve Ankara'da kurulan, kapanan ve tasfiye halinde olan kooperatiflerin verileri (Şekil 12; Şekil 13 ve Şekil 14) incelendiğinde, en belirgin benzerlik kapanan ve tasfiye halinde olan kooperatif sayılarında gözlemlenmektedir. Kapanan ve tasfiye olan kooperatifler 2020 yılına dek farklı oranlarda azalma eğilimi, 2020 yılından sonra ise artma eğilimi göstermiştir.

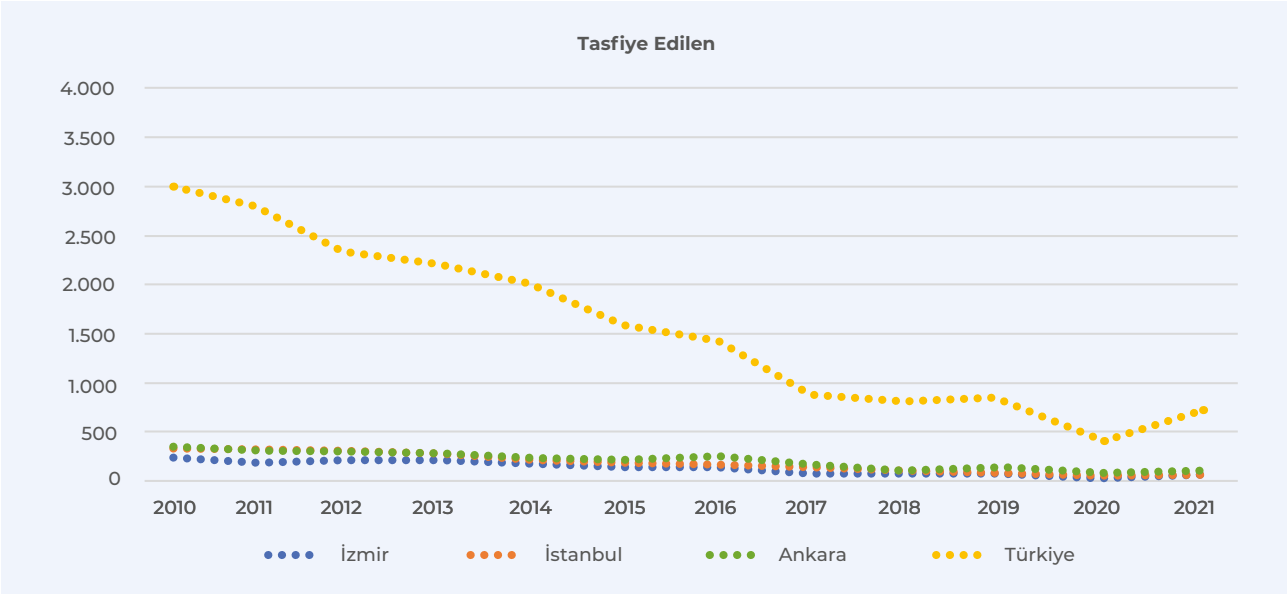
Kurulan kooperatiflerin oranları İstanbul dışında iki ila dört yıllık periyotlarla artmıştır. İstanbul ise kurulan kooperatif sayısı bakımından son 10 yılda göze çarpan bir değişim göstermemiş, İstanbul'da kurulan kooperatif sayısı diğer illere ve Türkiye geneline göre hayli düşük kalmıştır (Tablo 10).

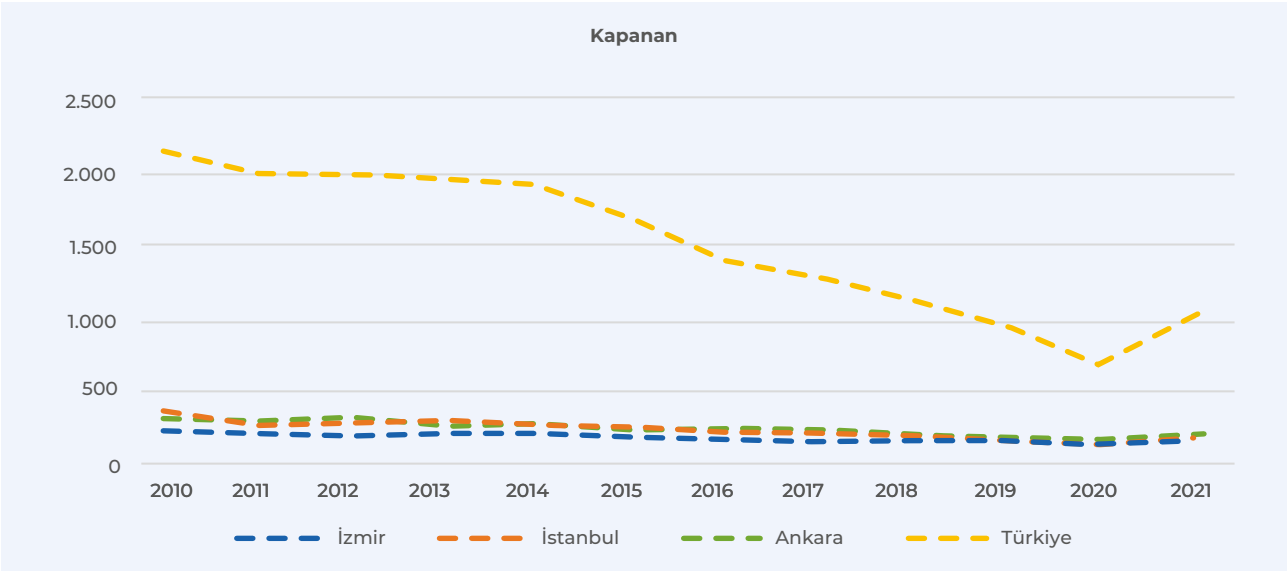
TABLO 10. Türkiye'de 2010-2021 yılları arasında kurulan, tasfiye edilen ve kapanan kooperatifler

	İZMİR			İSTANBUL			ANKARA		
	Kurulan	Tasfiye	Kapanan	Kurulan	Tasfiye	Kapanan	Kurulan	Tasfiye	Kapanan
2010	59	175	131	53	311	262	120	328	214
2011	47	128	116	38	299	176	100	298	198
2012	40	131	100	56	275	184	105	267	226
2013	49	129	116	48	241	203	99	250	166
2014	47	96	116	44	162	171	104	212	181
2015	60	77	86	57	136	157	150	173	140
2016	41	75	68	47	122	123	146	188	144
2017	57	51	59	61	92	115	171	101	135
2018	133	48	66	47	70	98	225	78	108
2019	119	48	63	42	61	62	281	123	90
2020	63	14	34	73	27	38	290	43	69
2021	68	47	62	56	38	72	251	70	106
Toplam	**783**	**1.019**	**1.017**	**622**	**1.834**	**1.661**	**2.042**	**2.131**	**1.777**

ŞEKİL 15. Kurulan, tasfiye edilen ve kapanan kooperatiflerin 10 yıllık dönemde gelişimi

2.2.3. İzmir'de Kurulan ve Kapanan Kooperatiflerin Sektöre Göre Dağılımı

İzmir'de 2018-2021 yılları arasında kurulan kooperatiflerin sektörlere göre dağılımları incelendiğinde, yeni kurulan kooperatif sayısının en çok inşaat sektöründe arttığı görülmektedir. İkinci sırada gayrimenkul faaliyetleri, üçüncü sırada ise toptan ve perakende ticaret; motorlu kara taşıtları ve motosikletlerin onarım sektörü yer almaktadır. İnşaat sektöründe en fazla sayıda kooperatif 2018 yılında kurulmuş, sonraki iki yılda artış hızı bir miktar azalmış, 2021 yılında ise tekrar yükselmeye başlamıştır. Gayrimenkul faaliyetleri sektöründe 2018 yılında kooperatif kurulma oranı yüksek bir artış göstermiş ancak sonraki dönemde bu sektörün artış oranı giderek azalmıştır. 2021 yılında da bu sektörde sadece bir kooperatif kurulmuştur. Toptan ve perakende ticaret; motorlu kara taşıtları ve motosikletlerin onarım sektöründe en fazla artış 2019 yılında yaşanmış, daha sonra artış hızı düşmüştür. Artış oranı açısından inşaat, gayrimenkul ve toptan ve perakende ticaret sektörlerini tarım, ormancılık ve balıkçılık; ulaştırma ve imalat sektörleri izlemektedir. Bu sektörler toplam sayı açısından sıralamada üst sıralarda yer almalarına rağmen kurulan kooperatif sayıları oldukça düşüktür. Örneğin, ilk üç sektörde kurulan kooperatif sayısı 2018-2021 yılları arasında 299 iken; tarım, ormancılık ve balıkçılık, ulaştırma ve imalat sektörlerinde bu sayının sadece 56 olduğu görülmektedir (Tablo 11).

TABLO 11. İzmir'de 2018-2021 yıllarında kurulan kooperatiflerin sektörlere göre dağılımı

İktisadi Faaliyetler (NACE Rev.2)	2018	2019	2020	2021	Toplam
A-Tarım, Ormancılık ve Balıkçılık	2	10	12	8	**32**
B-Madencilik ve Taş Ocakçılığı	0	0	0	0	**0**
C-İmalat	1	2	2	5	**10**
D-Elektrik, Gaz, Buhar ve İklimlendirme Üretimi ve Dağıtımı	1	3	0	0	**4**
E-Su Temini; Kanalizasyon, Atık Yönetimi ve İyileştirme Faaliyetleri	1	0	0	0	**1**
F-İnşaat	68	51	25	39	**183**
G-Toptan ve Perakende Ticaret; Motorlu Kara Taşıtlarının ve Motosikletlerin Onarımı	6	25	13	9	**53**
H-Ulaştırma ve Depolama	4	4	2	4	**14**
I-Konaklama ve Yiyecek Hizmeti Faaliyetleri	1	0	1	0	**2**
J-Bilgi ve İletişim	0	0	0	0	**0**
K-Finans ve Sigorta Faaliyetleri	1	0	0	0	**1**
L-Gayrimenkul Faaliyetleri	41	19	2	1	**63**
M-Mesleki, Bilimsel ve Teknik Faaliyetler	1	1	2	0	**4**
N-İdari ve Destek Hizmet Faaliyetleri	1	0	3	0	**4**
O-Kamu Yönetimi ve Savunma; Zorunlu Sosyal Güvenlik	1	3	0	0	**4**
P-Eğitim	3	0	0	1	**4**
Q-İnsan Sağlığı ve Sosyal Hizmet Faaliyetleri	0	0	0	0	**0**
R-Kültür, Sanat, Eğlence, Dinlence ve Spor	0	0	0	1	**1**
S-Diğer Hizmet Faaliyetleri	1	1	1	0	**3**
T-Hanehalklarının İşverenler Olarak Faaliyetleri; Hanehalkları Tarafından Kendi Kullanımlarına Yönelik Olarak Ayrım Yapılmamış Mal ve Üretim Faaliyetleri	0	0	0	0	**0**
U-Uluslararası Örgütler ve Temsilcilerinin Faaliyetleri	0	0	0	0	**0**
Toplam	**133**	**119**	**63**	**68**	**383**

Kaynak: Türkiye Ticaret Sicili Gazetesi

İzmir'de 2018-2021 yıllarında kapanan kooperatiflerin verileri incelendiğinde, kurulan kooperatif sayılarına benzer olarak ilk sırada inşaat sektörünün yer aldığı görülmektedir. İnşaat sektörü, belirtilen yıllar arasında kapanan kooperatiflerin %79,5'ini oluşturmaktadır. Bu sektörde kapanan kooperatif sayısı 2018-2019 yılları arasında en yüksek düzeye ulaşmış, 2020 yılında bir miktar düştükten sonra 2021 yılında tekrar artış göstermiştir. İnşaat sektörünü ikinci sırada toptan ve perakende ticaret; motorlu kara taşıtlarının ve motosikletlerin onarımı sektörü; üçüncü sırada ise ulaştırma ve depolama sektörü izlemektedir. Bu iki sektör her ne kadar üst sıralarda yer alsa da toplamda inşaat sektörünün oldukça gerisinde kalmaktadır. İnşaat sektöründe 2018-2021 yılları arasında kapanan kooperatif sayısı 179 iken toptan ve perakende ticaret; motorlu kara taşıtlarının ve motosikletlerin onarımı ve ulaştırma ve depolama sektörlerinde kapanan kooperatif sayısı toplam 26'dır (Tablo 12).

TABLO 12. İzmir'de 2018-2021 yıllarında kapanan kooperatiflerin sektörlere göre dağılımı

İktisadi Faaliyetler (NACE Rev.2)	2018	2019	2020	2021	Toplam
A-Tarım, Ormancılık ve Balıkçılık	1	0	2	4	**7**
B-Madencilik ve Taş Ocakçılığı	0	0	0	0	**0**
C-İmalat	0	0	0	0	**0**
D-Elektrik, Gaz, Buhar ve İklimlendirme Üretimi ve Dağıtımı	0	0	0	1	**1**
E-Su Temini; Kanalizasyon, Atık Yönetimi ve İyileştirme Faaliyetleri	0	0	0	0	**0**
F-İnşaat	55	52	23	49	**179**
G-Toptan ve Perakende Ticaret; Motorlu Kara Taşıtlarının ve Motosikletlerin Onarımı	3	7	3	3	**16**
H-Ulaştırma ve Depolama	4	2	1	3	**10**
I-Konaklama ve Yiyecek Hizmeti Faaliyetleri	0	0	1	0	**1**
J-Bilgi ve İletişim	0	0	0	0	**0**
K-Finans ve Sigorta Faaliyetleri	1	0	0	1	**2**
L-Gayrimenkul Faaliyetleri	1	0	1	1	**3**
M-Mesleki, Bilimsel ve Teknik Faaliyetler	1	0	1	0	**2**
N-İdari ve Destek Hizmet Faaliyetleri	0	1	2	0	**3**
O-Kamu Yönetimi ve Savunma; Zorunlu Sosyal Güvenlik	0	0	0	0	**0**
P-Eğitim	0	1	0	0	**1**
Q-İnsan Sağlığı ve Sosyal Hizmet Faaliyetleri	0	0	0	0	**0**
R-Kültür, Sanat, Eğlence, Dinlence ve Spor	0	0	0	0	**0**
S-Diğer Hizmet Faaliyetleri	0	0	0	0	**0**
T-Hanehalklarının İşverenler Olarak Faaliyetleri; Hanehalkları Tarafından Kendi Kullanımlarına Yönelik Olarak Ayrım Yapılmamış Mal ve Üretim Faaliyetleri	0	0	0	0	**0**
U-Uluslararası Örgütler ve Temsilcilerinin Faaliyetleri	0	0	0	0	**0**
Toplam	**66**	**63**	**34**	**62**	**225**

Kaynak: Türkiye Ticaret Sicili Gazetesi

İzmir'de kurulan ve kapanan kooperatiflerin bakanlıklara göre dağılımları incelendiğinde, 2011-2021 yılları arasında Tarım ve Orman Bakanlığı'na bağlı olarak kurulan kooperatiflerin büyük çoğunluğunu tarımsal kalkınma kooperatiflerinin oluşturduğu görülmektedir. Bu yıllar arasında kurulan kooperatiflerin %80'i tarımsal kalkınma kooperatifleridir. 2011-2021 döneminde kurulan toplam 83 kooperatifin 13'ü sulama kooperatifi, ikisi ise su ürünleri kooperatifidir.

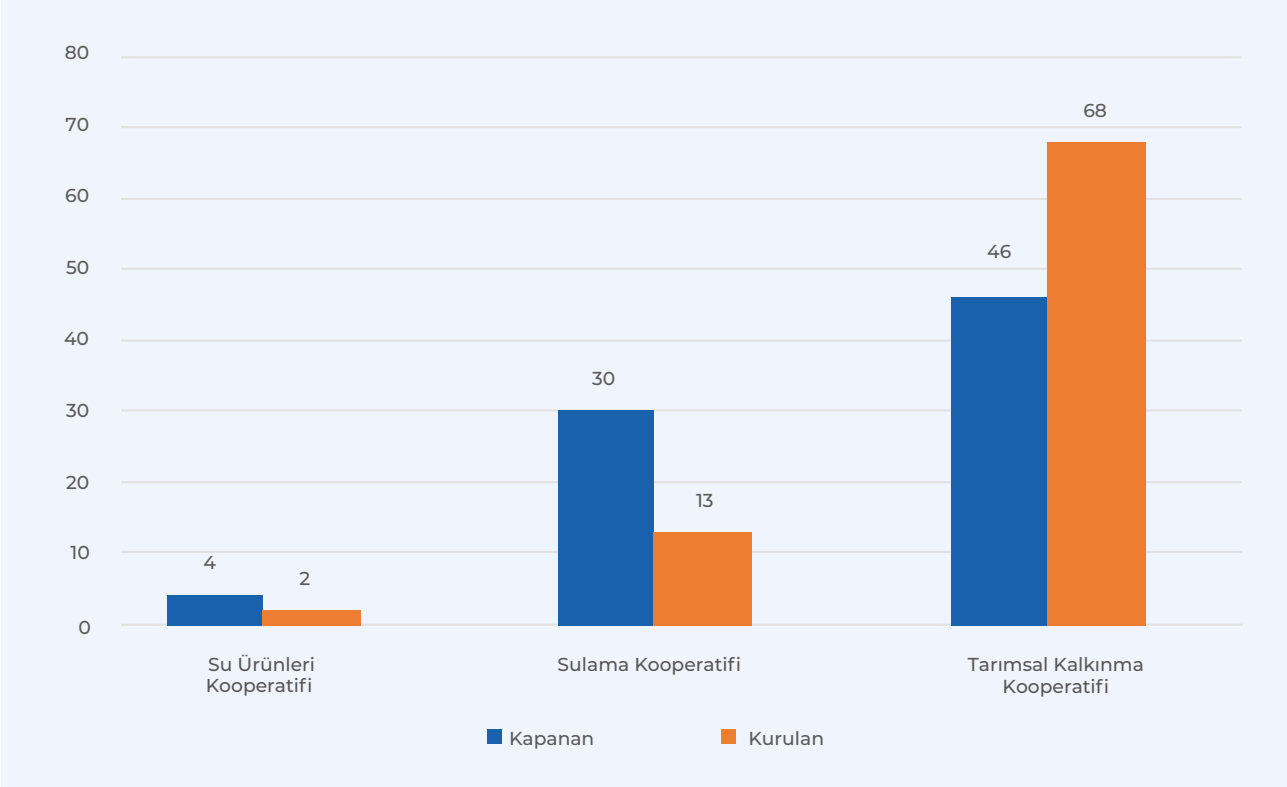
2011-2021 yılları arasında İzmir'de Tarım ve Orman Bakanlığı'na bağlı kooperatiflerin kapanma verileri incelendiğinde kurulan kooperatiflere ilişkin sıralamanın bir benzeri ortaya çıkmaktadır. Yine ilk sırada gelen tarımsal kalkınma kooperatifleri kapanan kooperatiflerin %57,5'ini oluşturmaktadır. İkinci ve üçüncü sırada ise sulama kooperatifleri ve su ürünleri kooperatifleri gelmektedir.

Tarım ve Orman Bakanlığı'na bağlı kooperatif türleri arasında, kurulan kooperatif sayısının kapanan kooperatif sayısından daha fazla olduğu tek tür tarımsal kalkınma kooperatifidir (Şekil 16).

İzmir'de 2011-2021 arası Ticaret Bakanlığı'na bağlı kooperatiflerin kurulma ve kapanma durumuna bakıldığında, kapanan 213 kooperatiften 92'sinin tüketim kooperatifi olduğu görülmektedir. Bu kooperatif türünü 35 kooperatifle motorlu taşıyıcılar kooperatifleri ve 22 kooperatif ile işletme kooperatifleri izlemektedir. Son 10 yılda kurulan 236 kooperatifin türler arasındaki dağılımında gayrimenkul işletme kooperatifleri 76 kuruluş ile ilk sırada gelmektedir.

Gayrimenkul işletme kooperatiflerini 36 kooperatif ile kadın girişimi üretim ve işletme kooperatifleri, 24 kooperatif ile üretim ve pazarlama kooperatifleri izlemektedir. Bu istatistiklere göre popülaritesi en çok düşen kooperatif türünün tüketim kooperatifleri olduğu göze çarpmaktadır (Tablo 13).

ŞEKİL 16. 2011-2021 İzmir'de kurulan ve kapanan Tarım ve Orman Bakanlığı'na bağlı kooperatifler

TABLO 13. İzmir'de 2011-2021 yıllarında Ticaret Bakanlığı'na bağlı kurulan ve kapanan kooperatifler

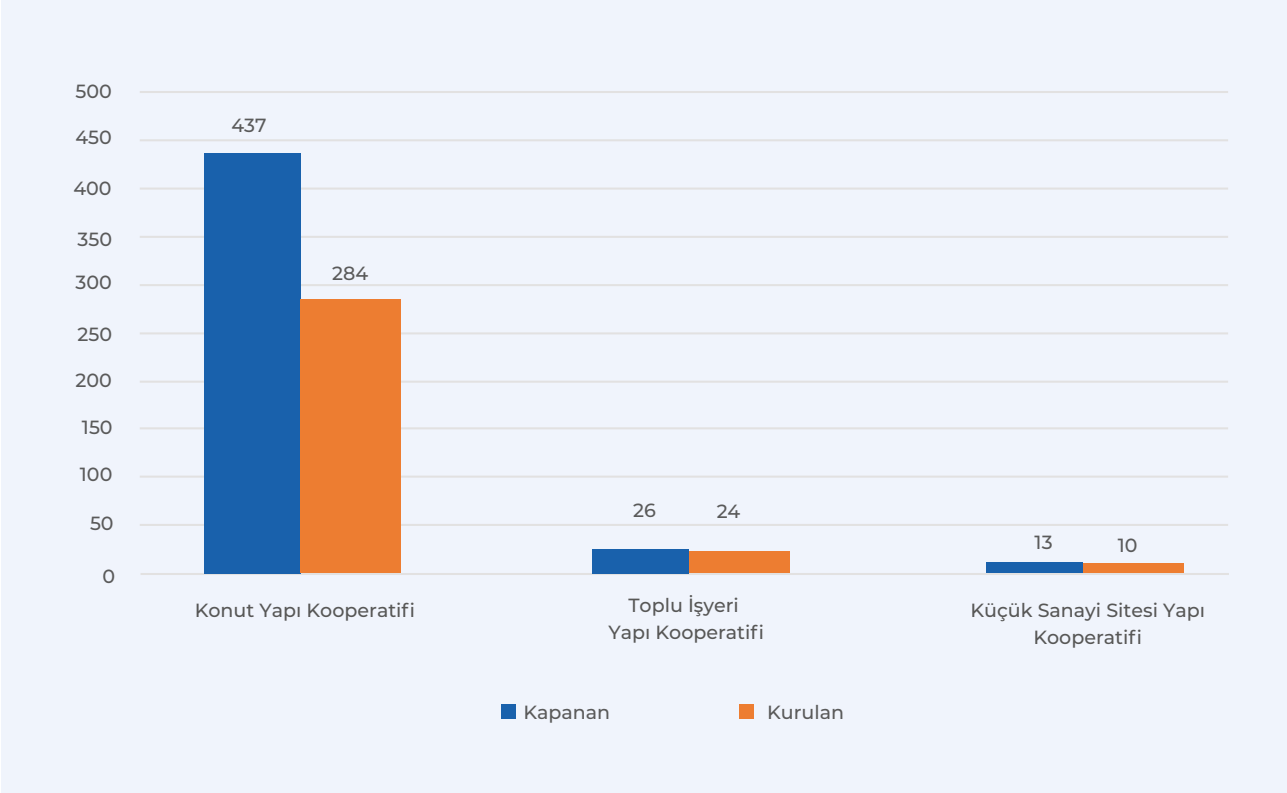
Kooperatif Türleri	Kapanan	Kurulan
Basım Yayın ve İletişim Kooperatifi	-	-
Bilimsel Araştırma ve Geliştirme Kooperatifi	-	4
Deniz Yolcu Taşıma Kooperatifi	-	5
Eğitim Kooperatifi	2	10
Elektrik Enerjisi Üretim ve Tüketim Kooperatifi	-	1
Esnaf Sa. Kredi Kefalet Kooperatifleri Birliği	-	-
Esnaf Sanatkâr Kredi ve Kefalet Kooperatifi	1	5
Fikri Mülkiyet Hakları ve Proje Danışmanlığı	-	2
Gayri Menkul İşletme Kooperatifi	-	76
Hizmet Kooperatifi	-	8
İşletme Kooperatifi	22	21
Kadın Girişimi Üretim ve İşletme Kooperatifi	-	36
Karayolu Yolcu Taşıma Kooperatifi	1	12
Karayolu Yük Taşıma Kooperatifi	1	2
Küçük Sanat Kooperatifi	7	-
Motorlu Taşıyıcılar Kooperatifi	35	5
Motorlu Taşıyıcılar Kooperatifleri Birliği	-	-
Sağlık Hizmetleri Kooperatifi	-	1
Sigorta Kooperatifi	-	1
Tarım Satış Kooperatifi	9	-
Tarım Satış Kooperatifleri Birliği	-	-
Temin Tevzi Kooperatifi	11	3
Turizm Geliştirme Kooperatifi	21	6
Tüketim Kooperatifi	92	10
Üretim ve Pazarlama Kooperatifi	8	24
Yardımlaşma Kooperatifi	1	-
Yaş Sebze ve Meyve Pazarlama Kooperatifi	2	-
Yenilenebilir Enerji Üretim Kooperatifi	-	4
Toplam	**213**	**236**

Kaynak: Ticaret Bakanlığı

İzmir'de Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'na bağlı olarak faaliyet gösteren kooperatif türlerinden konut yapı kooperatifleri, son 10 yıllık dönemde kuruluş ve kapanma sayıları açısından başta gelmektedir. Söz konusu dönemde kapanan kooperatiflerin %91'i ile kurulan kooperatiflerin %89'unu konut yapı kooperatifleri oluşturmuştur.

Kapanan kooperatifler kategorisinde konut yapı kooperatiflerini toplu işyeri kooperatifleri ve küçük sanayi sitesi yapı kooperatifleri izlemektedir. Kurulan kooperatifler kategorisinde de sıralama aynı şekildedir. Her iki kategoride en alt sırada yapı kooperatifleri üst birlikleri yer almaktadır. Son 10 yılda 5 adet üst birlik kapanmış, 1 adet üst birlik kurulmuştur (Şekil 17).

ŞEKİL 17. 2011-2020 İzmir'de kurulan ve kapanan Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'na bağlı kooperatifler

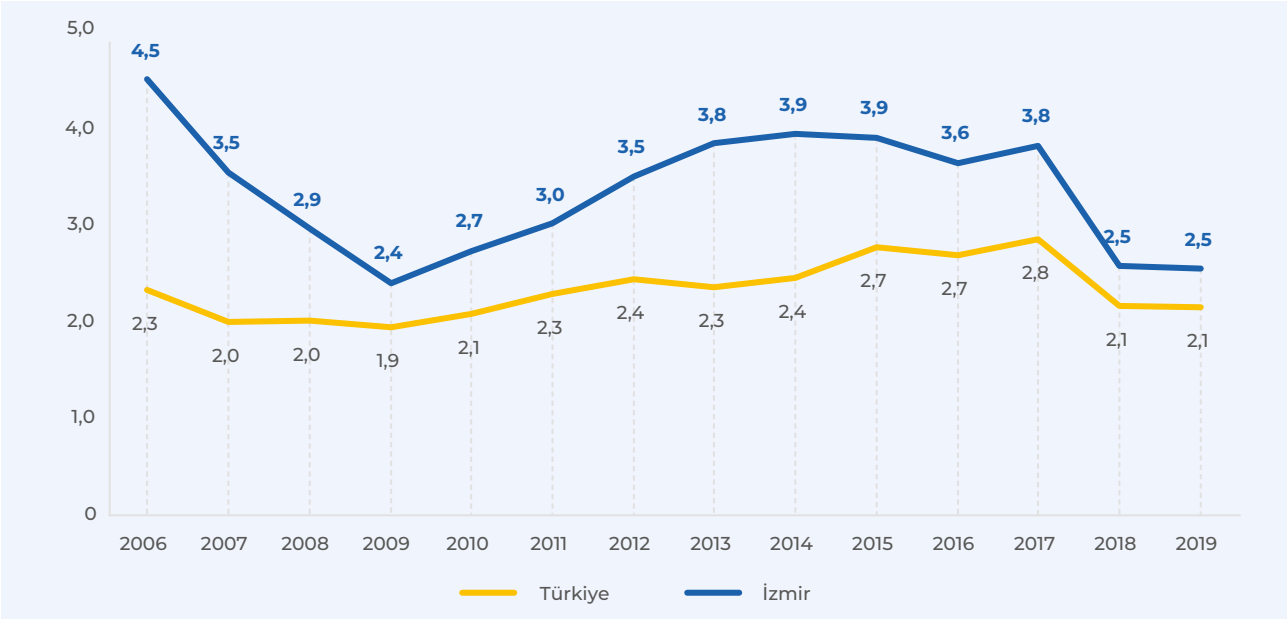

2.2.4. Türkiye ve İzmir'de Kooperatiflerin İstihdamdaki Yeri ve Ciroları

Türkiye genelinde ve İzmir'de kooperatiflerin ücretli çalışan sayıları 2006-2019 yılları arasında azalmıştır[7]. Türkiye genelinde 2006-2019 yılları arasında kooperatif başına ortalama ücretli çalışan sayısı 2-3 kişi arasında değişmektedir. İzmir'de ise bu sayı 2006 yılında 4,5 iken 2009 yılında 2,4'e gerilemiş, sonra yeniden artarak 2014-2015 yıllarında 3,9'a yükselmiştir (Şekil 18).

2017 yılında ise bir kırılma yaşanarak bu sayının 2,5'lere gerilediği görülmektedir. 2017 yılında kooperatif başına ortalama çalışan sayısının 2,5'lere düşmesinin çok çeşitli nedenleri olabilir. 2017 yılında İzmir'de kooperatif sayısında meydana gelen artışa (yeni kurulan ve ücretli çalışanı olmayan kooperatiflerin sayısının artışına) bağlı olarak ortalama ücretli çalışan sayısının dramatik ölçüde düştüğü tahmin edilebilir. Lakin Şekil 18'de görüldüğü üzere 2018 yılında hem Türkiye'de hem İzmir'de kooperatiflerde ücretli çalışan sayısı net olarak azalmış görülmektedir. Bu azalışın sebebinin 2017 yılı sonunda yayınlanan "Kurumlar Vergisi Genel Tebliği'nde Değişiklik Yapılmasına Dair Tebliğ" ile bağlantılı olduğu düşünülmektedir. Kooperatiflere yönelik düzenlemeleri kapsayan tebliğ ile kooperatifler ortak dışı işlemleri için kooperatif tüzel kişiliğine bağlı ayrı iktisadi işletmeler kurmuş, bu doğrultuda mevcut istihdamları kooperatif ve iktisadi işletmesi arasında bölünmüştür. 2019 yılında tüm ülkede 19,2 milyon ücretli çalışan varken, bunun sadece binde 1,4'ü kooperatiflerde çalışmaktadır.

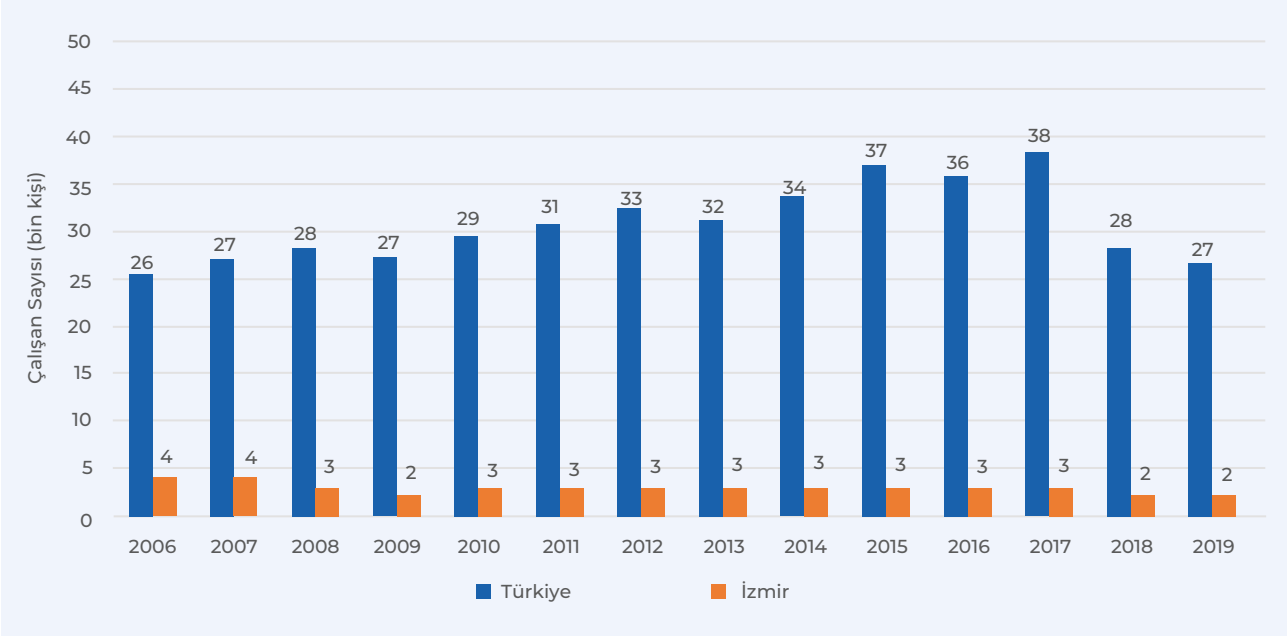
ŞEKİL 18. Türkiye ve İzmir'de kooperatif başına ortalama ücretli çalışan sayısı

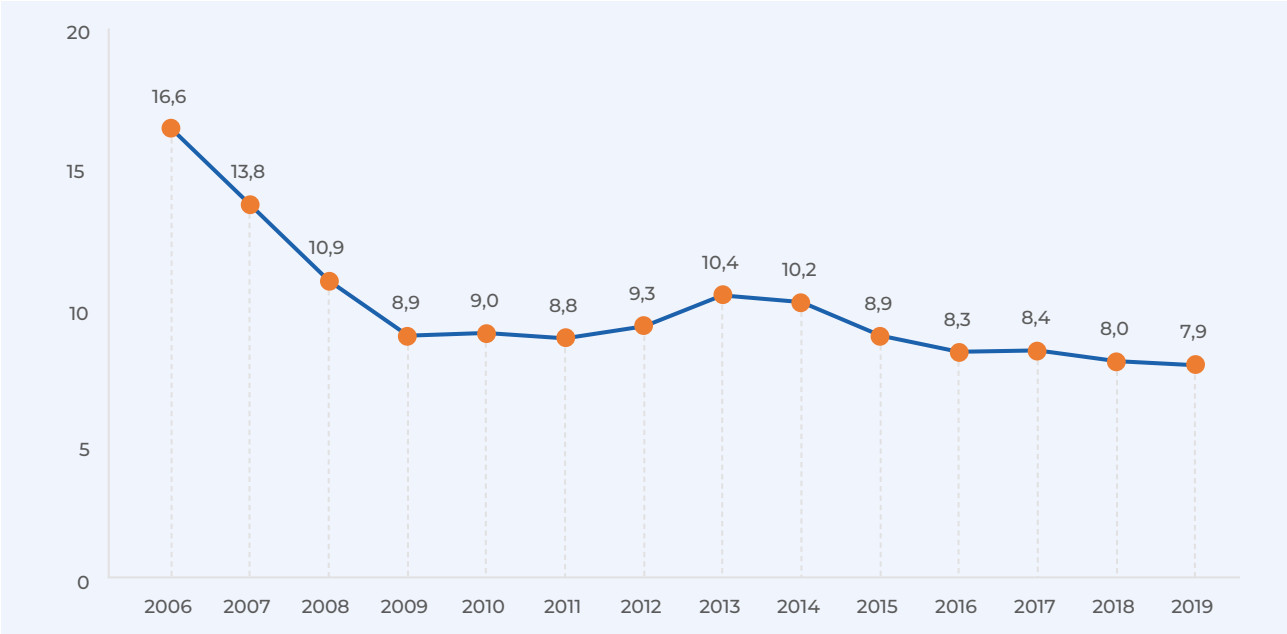
7 Bu bölümde yer alan bilgiler Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'nın Girişimci Bilgi Sistemi'nden temin edilen verilere dayanmaktadır. Analiz birimi Girişimci Bilgi Sisteminde tanımlanan "girişim sayısı" temeline dayanmaktadır: "Girişim birinci derecede karar alma özerkliğini kullanarak mal ve hizmet üreten bir organizasyon biçimidir. Girişim birden fazla yerde birden fazla faaliyet gerçekleştirebilir; Bir girişim yasal birime ya da yasal birimlerin birleşimine karşılık gelmektedir." Girişim Sayısı: GBS kapsamında yer alan ve ilgili dönemde bildirimde bulunan/idari kayıtlara giren girişimlerin sayısıdır"; "Çalışan Sayısı: İlgili dönemin son ayında adlarına bildirimde bulunulan 4/a zorunlu sigortalı çalışanların sayısıdır".

İzmir'de toplam 1,2 milyon ücretli çalışanın binde 1,7'si kooperatif çalışanıdır. İzmir'de faaliyet gösteren kooperatiflerde ücretli çalışan sayılarının Türkiye geneline oranına bakıldığında düzenli bir azalma görülmektedir. Bu oran 2006'da %16,6 iken 2019 yılında %7,9'a gerilemiştir (Şekil 19; Şekil 20).Kooperatiflerde ücretli çalışan sayısı (bin kişi)

ŞEKİL 19. İzmir'deki kooperatiflerde ücretli çalışanların Türkiye'deki ücreti çalışanlara oranı

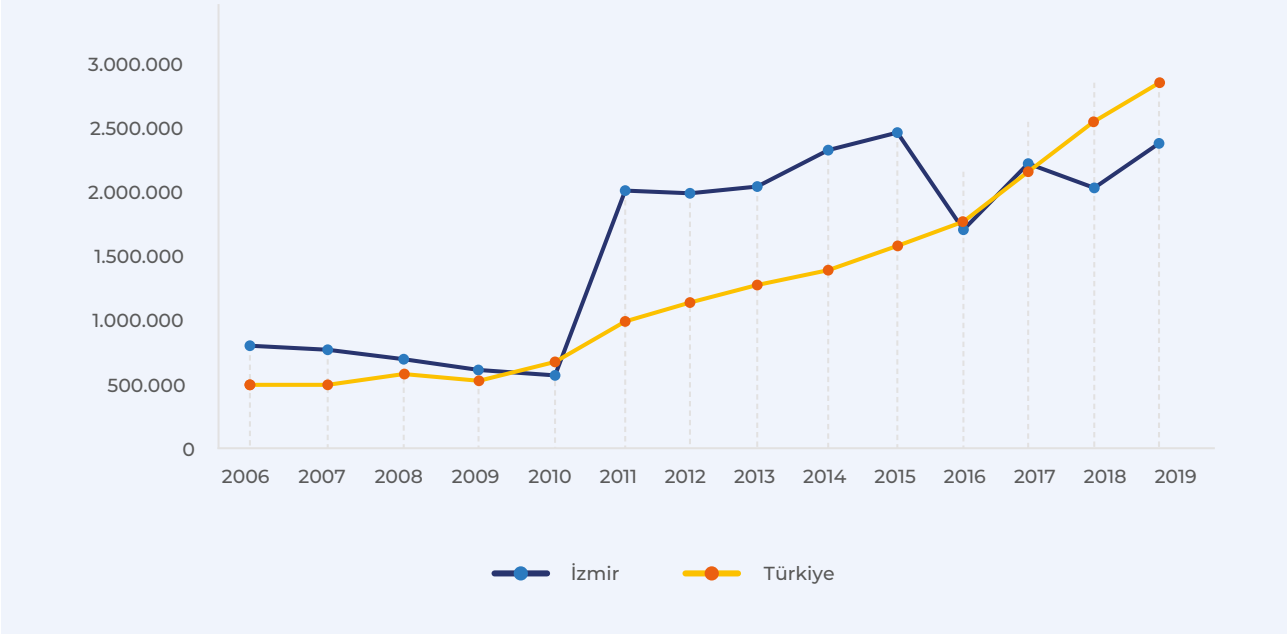
ŞEKİL 20. Türkiye ve İzmir'de ciroların kooperatif başına ortalaması

Türkiye ve İzmir'deki kooperatiflerin ciroları 2011-2015 yılları arasında artış göstermiştir (Şekil 21).

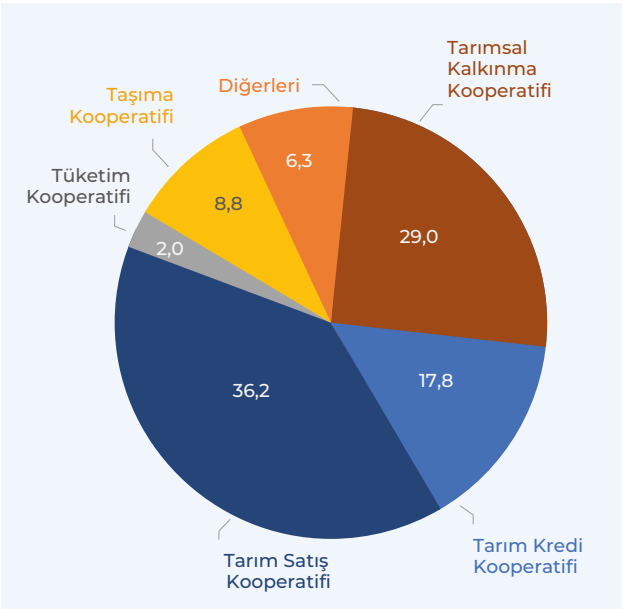
Kooperatiflerin cirosu Türkiye genelinde 2015 yılından sonra da artmaya devam ederken İzmir için azalma eğilimi göstermiştir.

ŞEKİL 21. 2020 yılı toplam net satış ve matrah büyüklüklerine göre İzmir'deki kooperatif türlerinin dağılımı

2.2.5. Net Satışlara göre İzmir Kooperatifleri

ŞEKİL 22. 2020 yılı toplam net satış ve matrah büyüklüklerine göre Türkiye'deki kooperatif türlerinin dağılımı

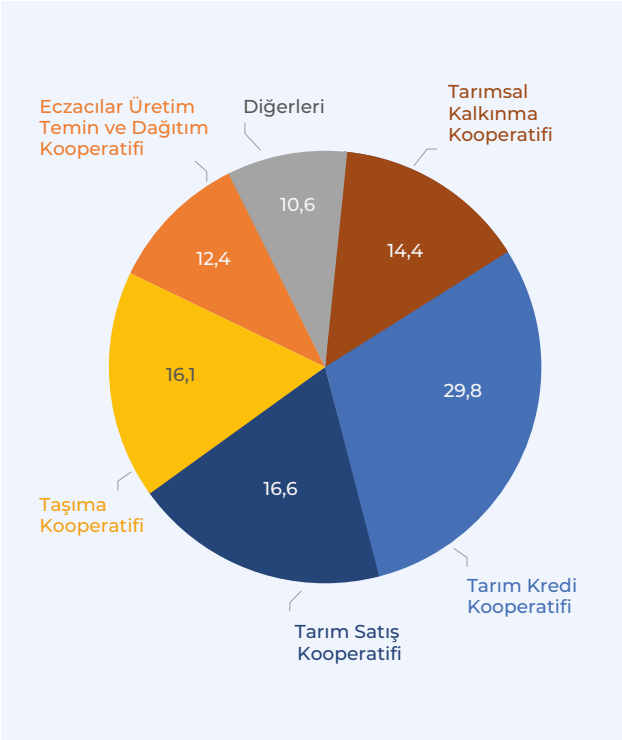
Bu bölümde, İzmir'de kurumlar vergisine tabi olan ve olmayan kooperatiflerin net satış ve toplam matrah verilerine göre 2015-2020 yıllarındaki performansları değerlendirilmiştir. Net satış ve toplam matrah olarak iki ayrı grupta elde edilen veriler kooperatif türleri üzerinden birleştirilmiştir.

Veri elde edilemeyen bazı kooperatif türleri değerlendirme dışında tutulmuştur[8]. Şekil 22'de 2020 yılı verilerine göre toplam net satış ve matrah büyüklükleri açısından en yüksek 5 kooperatif türü görülmektedir.

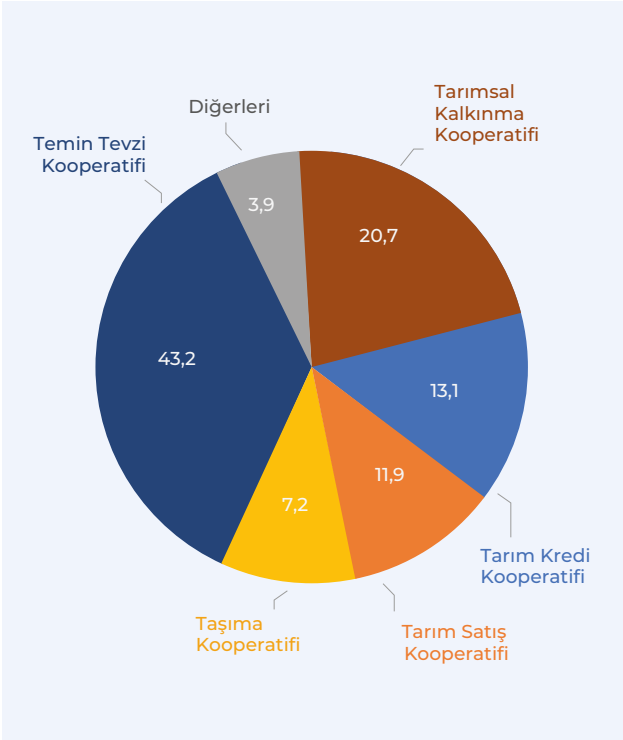
Tüm kooperatiflerin toplam satış ve matrah miktarı 2020 yılında 5,62 milyar TL olarak gerçekleşmiştir. Tarım satış kooperatifleri, 2.03 milyar TL ile İzmir'de 2020 yılında en yüksek satış ve matrah toplamına sahip kooperatif türünü oluştururken İzmir'deki tüm kooperatifler içinde yüzde 36,2'lik bir paya sahip olmaktadır. Takip eden diğer kooperatif türlerini sırası ile yüzde 29'luk pay ile tarımsal kalkınma kooperatifleri ve yüzde 17,8'lik pay ile tarım kredi kooperatifleridir. Yüzde 8,8'lik pay ile taşıma kooperatifleri dördüncü ve yüzde 2'lik pay ile tüketim kooperatifleri beşinci sıradadır. Geri kalan kooperatif türleri yüzde 6,3'lük bir paya sahip olup, bunların içinde de yüzde 1,8'lik orana sahip konut kooperatifleri ve yüzde 1,35'lik orana sahip sulama kooperatifleri öne çıkmaktadır.

Şekil 23'te ise aynı değerler için 2020 yılında Türkiye geneline bakılmış ve İzmir'deki kooperatiflerin kazanç dağılımları Türkiye geneliyle karşılaştırılmıştır. Türkiye'de 2020 yılında gözlenen toplam net satış ve matrah büyüklüklerine göre en yüksek paya sahip kooperatif türü toplam 26,5 Milyar TL ile yüzde 29,8'lik paya sahip olan tarım kredi kooperatifleridir. Takip eden kooperatif türleri yüzde 16,6'lık oran ile tarım satış kooperatifleri ve yüzde 16,1'lik oran ile taşıma kooperatifleridir. Yüzde 14.4'lük paya sahip olan tarımsal kalkınma kooperatiflerini yüzde 10,6'lık pay ile ecza üretim temin ve dağıtım kooperatifleri takip etmektedir. İzmir'in bazı noktalarda Türkiye genelinden farklılaştığı görülmektedir. Öncelikle İzmir'de tarım satış kooperatiflerinin ağırlığı Türkiye genelindeki aynı kooperatif türlerinin ağırlığının iki katından fazla gözükmektedir.

ŞEKİL 23. 2015 yılı toplam net satış ve matrah büyüklüklerine göre İzmir'deki kooperatif türlerinin dağılımı

ŞEKİL 24. 2015 yılı toplam net satış ve matrah büyüklüklerine göre Türkiye'deki kooperatif türlerinin dağılımı

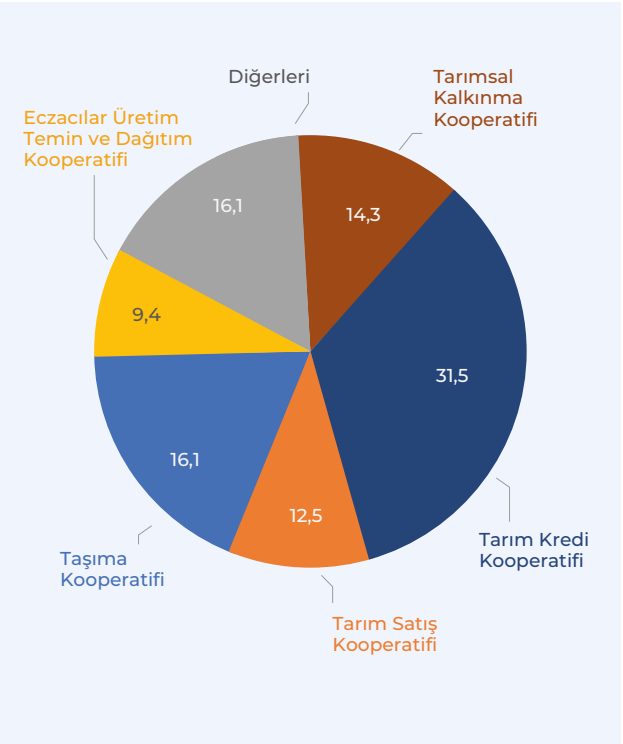

8 Veri elde edilmeyen kooperatif türleri şunlardır: Tedarik ve Dağıtım Kooperatifi, Yayıncılık Kooperatifi, Tütün Tarım Satış Kooperatifi, Yenilenebilir Enerji Üretim Kooperatifi, Deniz Yolcu Taşıma Kooperatifi, Gayrimenkul İşletme Kooperatifi, Hizmet Kooperatifi Kalkınma Kooperatifi, Karayolu Yolcu Taşıma Kooperatifi, Karayolu Yük Taşıma Kooperatifi, Motorlu Taşıyıcılar Kooperatifi, Taşıma ve İşletme Kooperatifi ve Toplu İşyeri Yapı Kooperatifi.

Son beş yıl içinde kooperatif türlerinin toplam net satış ve matrah büyüklükleri dağılımı açısından süreklilik gösterip göstermediği ise Şekil 24 üzerinden incelenmiştir. Bu kapsamda en büyük değişiklik temin tevzi kooperatiflerinde ortaya çıkmaktadır. 2015 yılı toplam net satış ve matrah verilerine göre İzmir içinde yüzde 43,2'lik bir paya sahip olan temin tevzi kooperatifleri 2020 yılında bu ağırlıklarını tümüyle kaybetmiş ve yüzde 0,3 oranına gerilemiştir. Bunun en önemli sebebinin eczacılık alanında faaliyet gösteren bir temin tevzi kooperatifinin 2018 yılında yaşamaya başladığı sorunlar olduğu düşünülmektedir. 2015 yılında sadece yüzde 11,9'luk paya sahip olan tarım satış kooperatifleri son beş yılda net satış ve matrah toplamlarını en hızlı artıran türlerden biri olarak, toplam içindeki paylarını üç kat artırmıştır. Tarımsal kalkınma ve tarım kredi kooperatifleri de son beş yılda paylarını artıran önemli kooperatif türleri arasındadır. 2020 yılında yüzde 2'lik oran ile en büyük beşinci kooperatif türü olan tüketim kooperatiflerinin payı 2015 yılında ise sadece yüzde 0,4 düzeyinde kalmaktadır.

Türkiye genelinde kooperatif türlerinin toplam net satış ve matrah içindeki oranları 2015 ve 2020 yılları içinde önemli bir değişiklik göstermemiş, hemen hemen aynı düzeylerde kalmıştır (Şekil 25). Ancak Türkiye genelinde de tarım satış kooperatiflerinin payında artış yaşanmıştır. Tarım satış kooperatiflerinin 2015 yılında yüzde 12,5 olan payı 2020 yılında yüzde 16,6'ya çıkmıştır. İzmir ilinde son beş yılda tarım satış kooperatiflerinin gerçekleştirdiği sıçrama aynı hızda olmasa da Türkiye genelinde de gerçekleşmiştir.

ŞEKİL 25. 2015 yılı toplam net satış ve matrah büyüklüklerine göre Türkiye'deki kooperatif türlerinin dağılımı

TABLO 14. 2015-2020 yıllarında İzmir kooperatifleri satış artış oranları (yıllık basit ortalama)

Kooperatif Türleri	İzmir'deki kooperatiflerin satış büyüme oranları	Türkiye'deki kooperatiflerin satış büyüme oranları	İzmir kooperatiflerinin Türkiye satışları içindeki payı (2015)	İzmir kooperatiflerinin Türkiye satışları içindeki payı (2020)
Eğitim Kooperatifi	% 495	% 12,1	% 0,26	% 4,23
Üretim Pazarlama Kooperatifi	% 305	% 18,2	% 0,69	% 5,85
Küçük Sanayi Sitesi Yapı Kooperatifi	% 269	% 12,38	% 0,37	% 3,28
İş Yeri Yapı Kooperatifi	% 130	% -9,15	% 0,07	% 0,94
Tüketim Kooperatifleri	% 107,5	% 16,78	% 3,33	%
Yaş Sebze ve Meyve Kooperatifi	% 86,5	% 21,58	% 0,32	% 0,81
Tarım Satış Kooperatifi	% 59,6	% 27,85	% 8,29	% 13,78
Pancar Ekicileri Kooperatifi	% -8,1	% -8,57	% 0,13	% 0,13
Eczacılar Üretim Temin ve Dağıtım Kooperatifi	% - 11,5	% 27,2	% 0,04	% 0,007
Temin Tevzi Kooperatifi	% - 19,8	% -19,6	% 98	% 48

Tablo 14'de toplam satışların son beş yıllık değişimleri üzerinden İzmir'in en hızlı büyüyen ve en hızlı küçülen kooperatif türleri değerlendirilmiştir. Buna göre 2015 yılından beri ortalama yıllık büyümesi %495 olan eğitim kooperatifleri büyüme hızı açısından ilk sırada yer almaktadır. Üretim pazarlama kooperatifleri yıllık %305 büyüme ile ikinci sırada yer almakta, bu kooperatif türlerini yapı alanındaki iki kooperatif türü takip etmektedir. Küçük sanayi sitesi yapı kooperatiflerinin ortalama yıllık satış oranı %269, iş yeri yapı kooperatifleri için ise aynı oran %130 düzeyindedir. İzmir'in en büyük beşinci kooperatif türü olan tüketim kooperatiflerindeki son beş yıllık satış artış oranı ortalama %107,5 düzeyinde gerçekleşmiştir. Yaş sebze ve meyve kooperatiflerinde de 2015'ten beri satışlar ortalama yıllık %86,5 düzeyinde artmaktadır. Toplam satışlar üzerinden İzmir'in en büyük kooperatif türü olan tarım satış kooperatifleri de yıllık %59,6'lık büyüme ile İzmir'in en dinamik kooperatif türlerinden birisi olmaktadır.

İzmir'de satışlarını son beş yılda en hızlı artıran kooperatif türlerine bakıldığında bu artışların Türkiye'de aynı tür kooperatiflerin satışlarına göre çok daha hızlı gerçekleştiği ortaya çıkmaktadır. Bunun sonucunda da İzmir'in en hızlı büyüyen kooperatif türlerinin Türkiye toplam satışları içindeki payları da önemli ölçüde artmıştır. Tarım satış kooperatifleri dışında kalan ve hızlı büyüyen kooperatif türlerinin hepsinin İzmir toplam satışları içindeki payları yüzde 2 ile yüzde 0,04 arasında kalmaktadır. Dolayısı ile bu kooperatif türlerinin gelecekte de hızlı büyüme potansiyeli barındırmaya devam ettiği söylenebilir. Toplam satışlar üzerinden değerlendirildiğinde, İzmir'de en büyük paya sahip olan tarım satış kooperatiflerinin de aynı şekilde son beş yılda Türkiye ortalamasının iki katından fazla büyümesi dikkat çeken diğer önemli bir bulgu olmaktadır.

Diğer taraftan son beş yılda satışları azalan kooperatif türleri olarak pancar ekicileri kooperatifleri, eczacılar üretim temin ve dağıtım kooperatifleri ile temin ve tevzi kooperatifleri öne çıkmaktadır. Pancar ekicileri kooperatiflerindeki azalma oranları İzmir ve Türkiye geneli için benzer düzeydedir. Bu daralmanın nedeni olarak, Türkiye genelinde pancar sektörüne özgün sorunlar öne çıkmaktadır. Eczacılar üretim temin ve dağıtım türündeki satışlar ise İzmir'de Türkiye'deki eğilimin tam tersi bir doğrultuda azalmaktadır. Son olarak temin tevzi kooperatiflerinin satışlarının azalma düzeyi ilk bakışta İzmir ve Türkiye geneli için benzer görünse de, 2015 yılı verileri incelendiğinde farklı bir durumla karşılaşılmaktadır. 2015 yılında İzmir'deki kooperatifler Türkiye genelindeki satışların tamamına yakınını gerçekleştirmiştir. Bu nedenle İzmir satışlarında yaşanan hızlı düşüşün Türkiye genelindeki düşüşe de neden olduğu ortaya çıkmaktadır.

2.3. İzmir'de Kooperatiflerin Genel Görünümü

İzmir'de faal olan kooperatiflerin genel görünümünün anlaşılması için kooperatif bazında elde edilen çeşitli verilere (bağlı olunan bakanlık, kooperatif türü, ortak sayısı, kuruluş yılı ve ilçesi vb.) dayalı olarak bir envanter oluşturulmuştur. Bu bölümde tüm kooperatif türleri için mevcut veriler temelinde genel bir görünüm sunulmuştur. Kooperatiflerin bakanlıklara göre dağılımı gösterildikten sonra bakanlıklar kendi içlerinde kooperatif tür ve sayıları bakımından ayrıca incelenmiştir. Daha sonra kooperatiflerin bulundukları ilçelere ve kuruluş yıllarına göre analizi sunulmuştur. Son olarak, kooperatiflerin ortak sayısı temelinde ayrışmasına dair bir analiz ile bölüm sonlandırılmıştır.

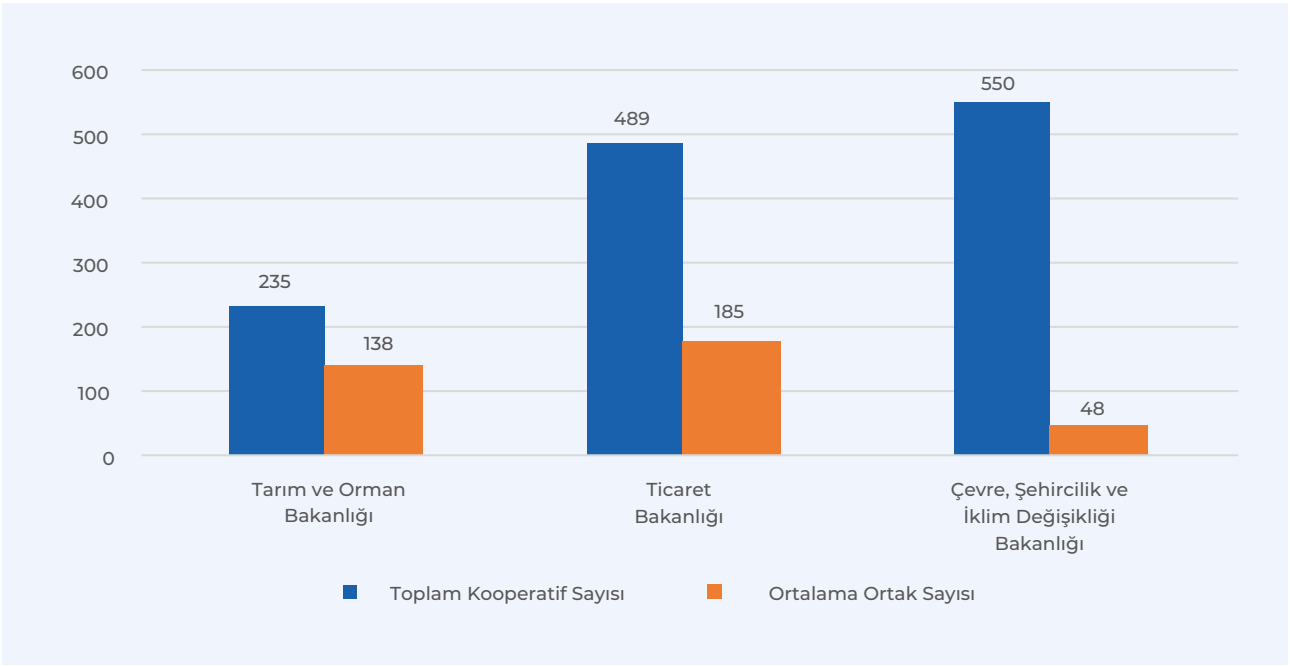
Kullanılan veriler 2021 yılında İzmir İl Tarım ve Orman Müdürlüğü, İzmir İl Ticaret Müdürlüğü ve İzmir Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği İl Müdürlüğü'nden temin edilmiştir. İl müdürlüklerinin kooperatif bazında oluşturdukları veriler farklılık göstermektedir. Kooperatiflerin türü, ortak sayısı, ilçesi, hukuki statüsü, adresi gibi veriler tüm müdürlükler tarafından sağlanmıştır. Kooperatif bazında ihtiyaç duyulan "kuruluş yılı" gibi diğer veriler ise araştırma ekibinin Merkezi Sicil Kayıt Sistemi (MERSİS) gibi çevrimiçi platformlardan elde ettiği bilgiler temelinde oluşturulmuştur.

2.3.1. Bakanlıklara Göre Dağılım

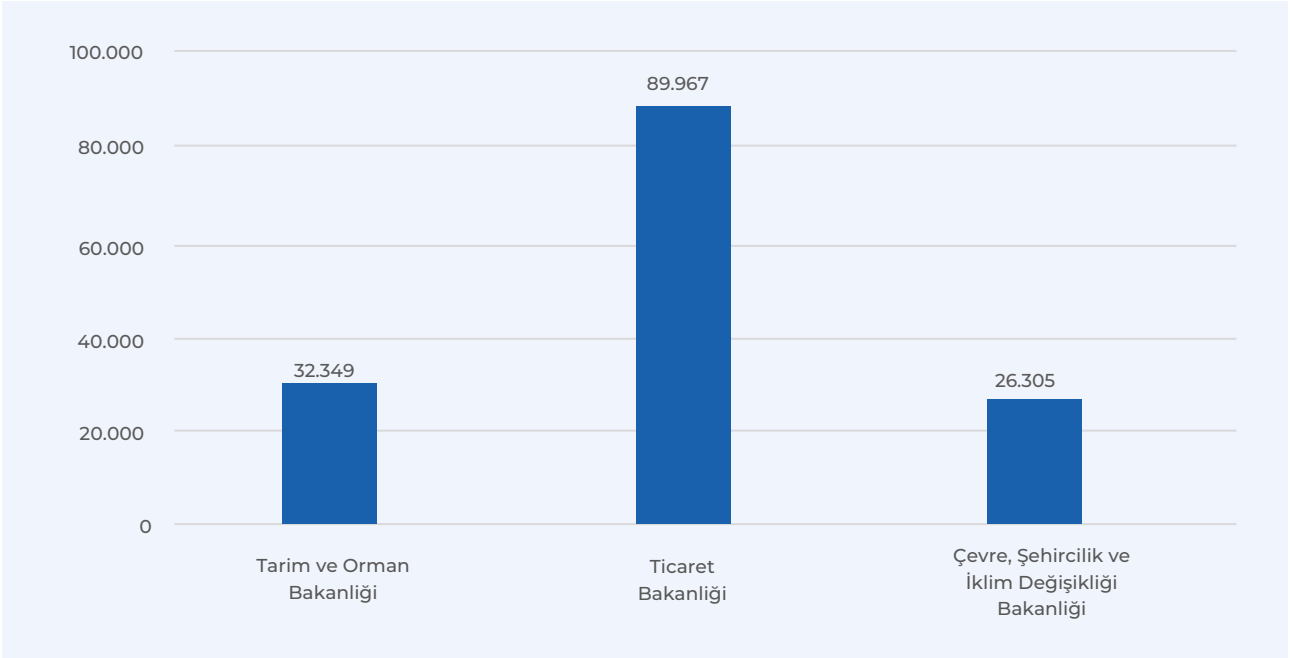
İzmir'de Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'na bağlı kooperatif sayısı 550, Ticaret Bakanlığı'na bağlı kooperatif sayısı 489, Tarım ve Orman Bakanlığı'na bağlı kooperatif sayısı 285 olarak kaydedilmiştir. Tarım ve Orman Bakanlığı tarafından kuruluş, işleyiş ve denetimleri gerçekleştirilen kooperatif türleri arasında tarımsal kalkınma, sulama, su ürünleri ve pancar ekicileri kooperatifleri yer almaktadır. Ticaret Bakanlığı tarafından esnaf ve sanatkârlar kredi kefalet kooperatifleri, tarım satış kooperatifleri, işletme kooperatifleri, motorlu taşıyıcılar kooperatifleri, işletme, hizmet ve tüketim kooperatifleri gibi çok sayıda kooperatif türünün kuruluş ve işleyiş süreçleri denetlenmektedir. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'na bağlı kooperatifler ise konut yapı ve toplu iş yeri yapı kooperatifleri gibi kooperatif türlerini içermektedir.

İzmir'de kooperatiflerin ortalama ortak sayıları (bir kooperatife düşen ortak sayısı) incelendiğinde en yüksek sayının Ticaret Bakanlığı'na bağlı kooperatif türlerinde olduğu görülmektedir. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'na bağlı olan kooperatiflerin ortalama ortak sayısı 48 iken, Ticaret Bakanlığı'na bağlı kooperatiflerde bu sayı 185, Tarım ve Orman Bakanlığı'na bağlı kooperatiflerde ise 138'dir. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'na bağlı kooperatif sayısı diğer iki bakanlığa bağlı kooperatif sayısına oranla daha yüksek olsa da bu kooperatifler ortalama ortak sayısı bakımından son sırada yer almaktadır (Şekil 26, Şekil 27).

ŞEKİL 26. İzmir'de bakanlıklara göre kooperatif ve ortak sayıları

ŞEKİL 27. İzmir'de bakanlıklara göre ortak sayıları

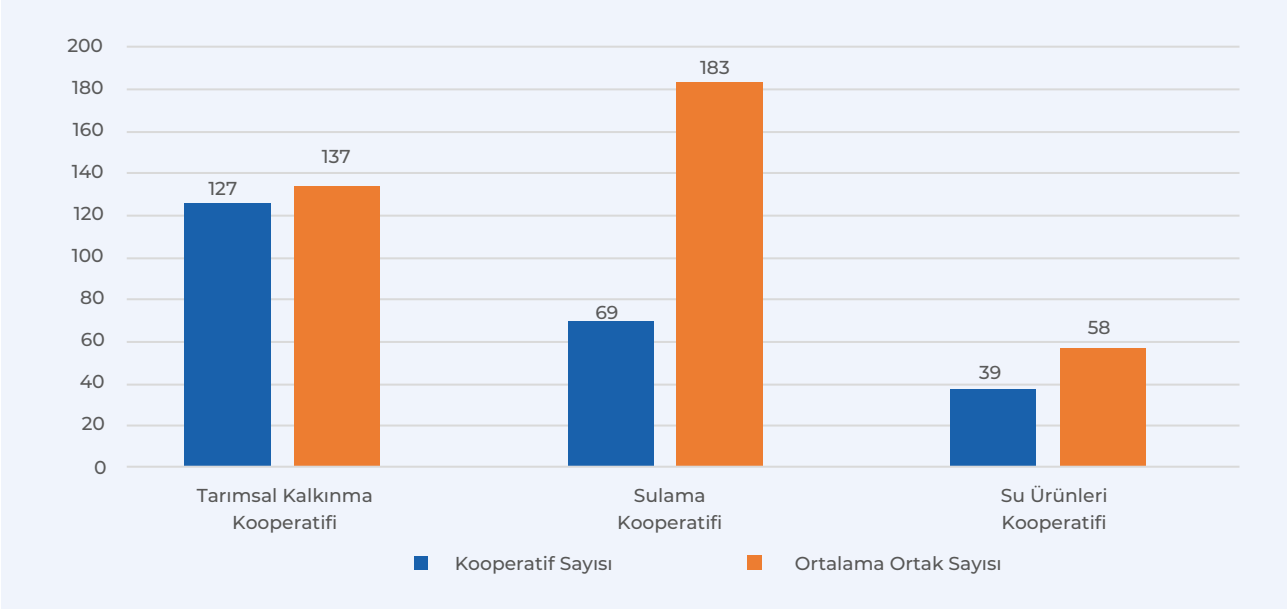
2.3.1.1. İzmir'de Tarım ve Orman Bakanlığı'na Bağlı Kooperatifler

Tarım ve Orman Bakanlığı'na bağlı kooperatifler arasında tarımsal kalkınma kooperatifi, sulama kooperatifi, su ürünleri kooperatifi ve pancar ekicileri kooperatifi bulunmaktadır. İzmir'de 127 tarımsal kalkınma kooperatifi, 69 sulama kooperatifi ve 39 su ürünleri kooperatifi bulunurken pancar ekicileri kooperatifi mevcut değildir. İzmir'de tarımsal kalkınma kooperatifleri sulama ve su ürünleri kooperatiflerine kıyasla sayıca daha fazladır. Ortak sayıları bakımından da aynı durum söz konusudur, tarımsal kalkınma kooperatiflerinin toplam ortak sayısı 17.417 kişi, sulama kooperatiflerinin 12.657 kişi, su ürünleri kooperatiflerinin ise 2.275 kişidir. Daha kalabalık örgütlenme sağlayan kooperatif türlerinin belirlenmesi için ortak sayısından ziyade ortalama ortak sayısına bakılması gerekmektedir. İzmir'de tarımsal kalkınma kooperatiflerinin ortalama ortak sayısı 137 kişi, sulama kooperatiflerinin 183 kişi ve su ürünleri kooperatiflerinin 58 kişidir. Bu veriler, sulama kooperatiflerinin diğer iki kooperatif türüne göre ortalama ortak sayıları bakımından daha kalabalık örgütler olduğunu göstermektedir. İzmir en çok su ürünleri kooperatifine sahip iller sıralamasında ikinci sırada yer alsa da su ürünleri kooperatif sayısı diğer iki kooperatif türüne göre oldukça azdır. Kooperatif sayısı ve ortak sayısına bakıldığında İzmir'de en revaçta olan kooperatif türünün tarımsal kalkınma kooperatifi olduğu belirtilebilir (Tablo 15).

TABLO 15. İzmir'de Tarım ve Orman Bakanlığı'na bağlı kooperatif ve ortak sayıları

Kooperatif Türleri	Kooperatif sayısı	Ortakların Toplamı	Ortalama ortak sayısı
Tarımsal kalkınma Kooperatifi	127	17.417	137
Sulama Kooperatifi	69	12.657	183
Su Ürünleri Kooperatifi	39	2.275	58
Toplam	**235**	**32.349**	**126**

ŞEKİL 28. İzmir'de Tarım ve Orman Bakanlığı'na bağlı kooperatif ve ortak sayılarının türlerine göre dağılımı

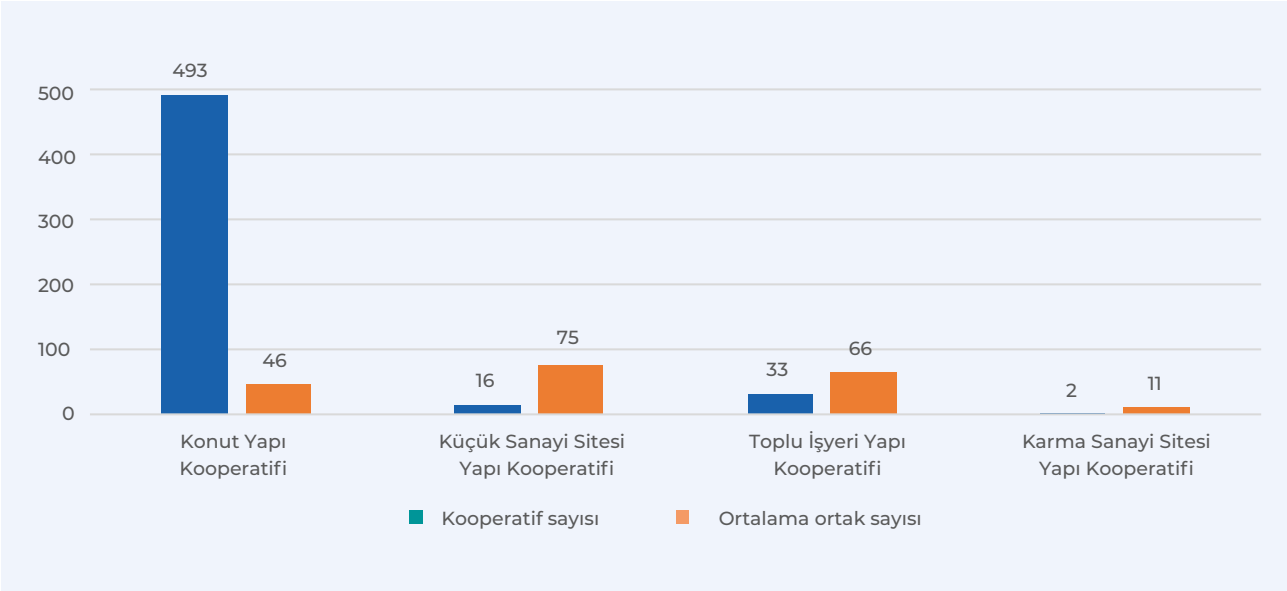
2.3.1.2. İzmir'de Ticaret Bakanlığı'na Bağlı Kooperatifler

Ticaret Bakanlığı'na bağlı kooperatif türleri arasında sayısı en fazla olan kooperatif türleri motorlu taşıyıcılar, gayrimenkul işletme ve işletme kooperatifidir. İlk sırada 110 kooperatif ile motorlu taşıyıcılar kooperatifleri, ikinci sırada 77 kooperatif ile gayrimenkul işletme kooperatifleri ve üçüncü sırada 72 kooperatif ile işletme kooperatifleri yer almaktadır (Tablo 16).

TABLO 16. İzmir'de Ticaret Bakanlığı'na bağlı kooperatif ve ortak sayılarının türlerine göre dağılımı

Kooperatif Türleri	Kooperatif sayısı	Ortakların Toplamı	Ortalama ortak sayısı
Bilimsel Araştırma ve Geliştirme Kooperatifi	4	28	7
Deniz Yolcu Taşıma Kooperatifi	5	35	7
Eğitim Kooperatifi	9	154	17
Elektrik Enerjisi Üretim ve Tüketim Kooperatifi	1	7	7
Esnaf Sanatkârlar Kredi ve Kefalet Kooperatifi	49	48.179	983
Fikri Mülkiyet Hakları ve Proje Danışmanlığı Kooperatifi	2	15	8
Gayri Menkul İşletme Kooperatifi	77	749	10
Hizmet Kooperatifi	7	126	18
İşletme Kooperatifi	72	16.380	228
Kadın Girişimi Üretim ve İşletme Kooperatifi	32	1071	33
Karayolu Yolcu Taşıma Kooperatifi	12	141	12
Karayolu Yük Taşıma Kooperatifi	3	69	23
Küçük Sanat Kooperatifi	1	27	27
Motorlu Taşıyıcılar Kooperatifi	110	3.477	32
Sağlık Hizmetleri Kooperatifi	1	46	46
Sigorta Kooperatifi	1	220	220
Tarım Satış Kooperatifi	22	10.312	469
Tarım Satış Kooperatifleri Birliği	4	100	25
Temin Tevzi Kooperatifi	5	4.865	973
Tüketim Kooperatifi	18	1.702	95
Turizm Geliştirme Kooperatifi	20	1.283	64
Üretim ve Pazarlama Kooperatifi	27	669	25
Yardımlaşma Kooperatifi	1	25	25
Yaş Sebze ve Meyve Pazarlama Kooperatifi	2	252	126
Yenilenebilir Enerji Üretim Kooperatifi	4	35	9
Toplam	**489**	**89.967**	**139,56**

ŞEKİL 29. İzmir'de Ticaret Bakanlığı'na bağlı kooperatif türleri

Tüm Türkiye'de olduğu gibi İzmir'de de dolmuş, otobüs gibi karayolu ulaşımını düzenlemede kooperatiflere duyulan ihtiyacın fazla olduğu görülmektedir. Gayrimenkul işletme kooperatiflerinin sayısının son yıllarda artış göstermesinin en önemli nedeni tarım arazilerinin hobi bahçeleri olarak küçük parsellere bölünmesi ve çitlenerek satılmasıdır. Tapu müdürlükleri üzerinden parsellenerek satılması imkânsız olan bu araziler noter sözleşmesi yöntemiyle kooperatif ortaklarına satılmaktadır.

İzmir'de yazarlar, engelliler ve atık toplayıcıları gibi topluluklar tarafından kurulan az sayıda işletme kooperatifi olsa da bu tip kooperatiflerin yoğun olarak konut sitelerinin yönetiminin düzenlenmesi amacıyla kurulduğu anlaşılmaktadır.

Motorlu taşıyıcılar kooperatifleri sayıca fazla olsa da esnaf sanatkârlar kredi ve kefalet kooperatifleri hem toplam ortak sayısı hem ortalama ortak sayısı bakımdan daha ön sırada gelmektedir.

Tarım satış kooperatifleri, temin tevzi kooperatifleri gibi kooperatiflerin ortak sayısı motorlu taşıyıcılar kooperatifleri gibi sayıca kendisinden daha fazla olan kooperatiflerin ortak sayılarından görece daha fazladır.

Özetle, kooperatif sayıları ile ortak sayıları arasında her zaman doğru orantı bulunmamaktadır. Yürüttükleri işlev ve faaliyet koluna bağlı olarak kimi kooperatif türleri daha fazla ortağa sahip olma eğilimi, kimi kooperatif türleri daha az ortağa sahip olma eğilimi göstermektedir(Şekil 29).

2.3.1.3. İzmir'de Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'na Bağlı Kooperatifler

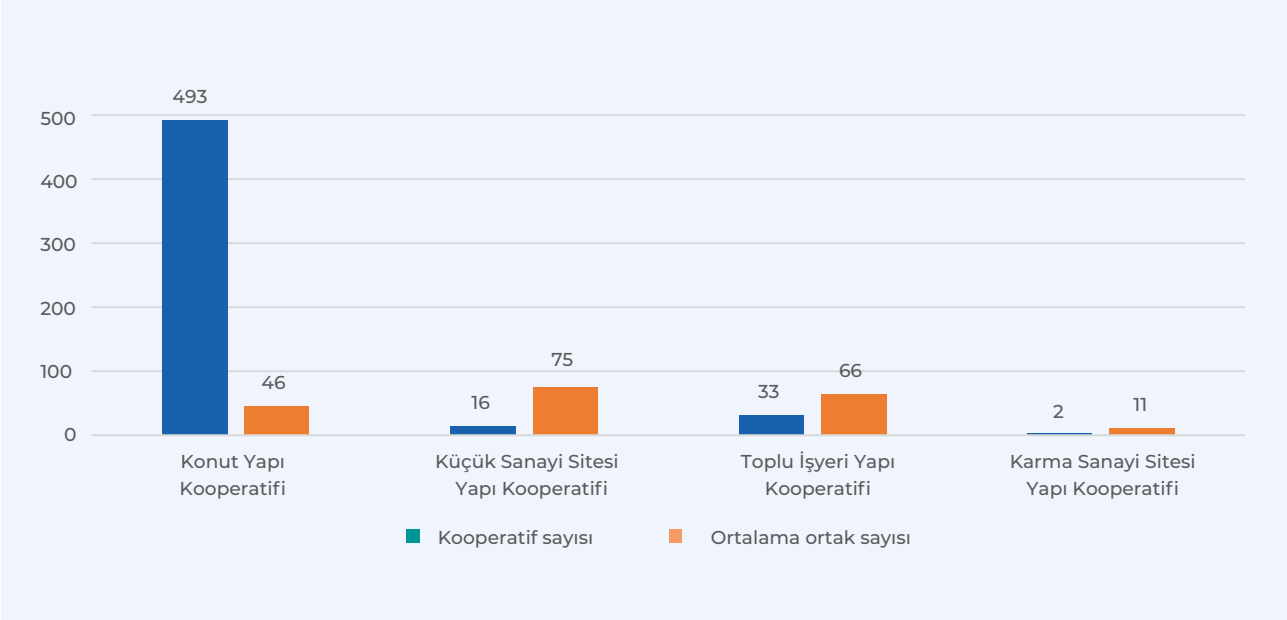
Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'na bağlı kooperatif türleri incelendiğinde karşımıza dört ana kooperatif türü çıkmaktadır: konut yapı kooperatifi, küçük sanayi sitesi yapı kooperatifi, toplu işyeri yapı kooperatifi ve son olarak karma sanayi sitesi yapı kooperatifi. Bu kooperatifler içerisinde, konut yapı kooperatifleri hem kooperatif sayısı hem de ortak sayısı bakımından diğer kooperatif türlerine oranla daha yoğundur. İzmir'de konut yapı kooperatifi türleri, sanayi sitesi yapı kooperatifi türlerine oranla daha çok yaygındır.

Özetle, tüm Türkiye'de olduğu gibi İzmir'de de yapı kooperatifleri en çok kurulan ve sayıca en fazla olan kooperatif türü olarak ilk sırada gelmektedir. Ortalama ortak sayılarına bakıldığında ise ilk sırada 75 kişi ile küçük sanayi sitesi yapı kooperatifi, ikinci sırada 66 kişi ile toplu işyeri yapı kooperatifleri ve ardından 46 kişi ile konut yapı kooperatifleri yer almaktadır. Sayıca daha az olan küçük sanayi sitesi yapı kooperatifleri ortak sayısı bakımından ilk sırada gelmektedir (Tablo 17, Şekil 30).

TABLO 17. İzmir'de Ticaret Bakanlığı'na bağlı kooperatif ve ortak sayılarının türlerine göre dağılımı

Kooperatif Türleri	Kooperatif sayısı	Ortakların Toplamı	Ortalama ortak sayısı
Konut Yapı Kooperatifi	493	22.835	46
Küçük Sanayi Sitesi Yapı Kooperatifi	16	1.198	75
Toplu İşyeri Yapı Kooperatifi	33	2.185	66
Konut Yapı Kooperatifleri Birliği	6	66	11
Karma Sanayi Sitesi Yapı Kooperatifi	2	21	11
Toplam	**550**	**26.305**	**41,8**

ŞEKİL 30. İzmir'de Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'na bağlı kooperatif türleri

2.3.2. Kooperatif Türüne Göre Dağılım

İzmir'de kooperatif sayısı olarak ilk üçte yer alan kooperatif türleri; konut yapı kooperatifi, tarımsal kalkınma kooperatifi ve motorlu taşıyıcılar kooperatifidir. Tablo 18'de İzmir'de mevcut 33 kooperatif türünün sayıca azalan bir sıralaması sunulmaktadır. Veriler incelediğinde İzmir'de en çok barınma, beslenme ve ulaşım gibi ihtiyaçlara dönük kooperatiflerin kurulduğu anlaşılmaktadır. Küçük sanatlar, elektrik enerjisi üretimi, sigorta kooperatifi, sağlık kooperatifi, yardımlaşma kooperatifi gibi kooperatif türlerinin sayıca marjinal bir düzeyde kaldığı görülmektedir.

TABLO 18. İzmir'de kooperatif türlerine göre toplam kooperatif sayısı

Kooperatif Türleri	Kooperatif sayısı
Konut Yapı Kooperatifi	493
Tarımsal Kalkınma Kooperatifi	127
Motorlu Taşıyıcılar Kooperatifi	110
Gayri Menkul İşletme Kooperatifi	77
İşletme Kooperatifi	72
Sulama Kooperatifi	69
Esnaf ve Sanatkârlar Kredi ve Kefalet Kooperatifi	49
Su Ürünleri Kooperatifi	39
Toplu İşyeri Kooperatifi	33
Kadın Girişimi Üretim ve İşletme Kooperatifi	32
Üretim ve Pazarlama Kooperatifi	27
Tarım Satış Kooperatifi	22
Turizm Geliştirme Kooperatifi	20
Tüketim Kooperatifi	18
Küçük Sanayi Sitesi Yapı Kooperatifi	16
Karayolu Yolcu Taşıma Kooperatifi	12
Eğitim Kooperatifi	9
Hizmet Kooperatifi	7
Konut Yapı Kooperatifleri Birliği	6
Deniz Yolcu Taşıma Kooperatifi	5
Temin Tevzi Kooperatifi	5
Bilimsel Araştırma ve Geliştirme Kooperatifi	4
Tarım Satış Kooperatifleri Birliği	4
Yenilenebilir Enerji Üretim Kooperatifi	4
Karayolu Yük Taşıma Kooperatifi	3
Fikri Mülkiyet Hakları ve Proje Danışmanlığı Kooperatifi	2
Yaş Sebze ve Meyve Pazarlama Kooperatifi	2
Karma Sanayi Sitesi Yapı Kooperatifi	2
Elektrik Enerjisi Üretim ve Tüketim Kooperatifi	1
Küçük Sanat Kooperatifi	1
Sağlık Hizmetleri Kooperatifi	1
Sigorta Kooperatifi	1
Yardımlaşma Kooperatifi	1
Toplam	**1.274**

2.3.3. İlçelere Göre Dağılım

İzmir'de kooperatiflerin ilçelere göre dağılımı incelediğinde, en fazla kooperatifin sırasıyla Konak, Bornova, Menderes, Aliağa ve Buca ilçelerinde kurulduğu görülmektedir. Tablo 19'da ilçelere göre kooperatif sayıları ile kooperatiflerin toplam ve ortalama ortak sayıları gösterilmiştir. Bazı kooperatiflerin hizmet sundukları alan ve merkez olarak seçtikleri alan (idari bina ya da ofis) farklılık göstermektedir. Bornova ve Konak ilçelerinde kooperatif sayısının yoğun olmasının en önemli sebebi, bu ilçelerin şehir içerisinde sahip oldukları merkezi konumdur. Kooperatiflerin merkezi bu iki ilçe olarak görünse de faaliyet gösterdikleri alanların farklı olabileceği tahmin edilmektedir.

Kooperatiflerin ortak sayısının yoğun olduğu ilçeler arasında ilk sıralarda Konak, Bornova, Ödemiş, Dikili ve Tire gelmektedir. Ortalama ortak sayısı açısından ise sırasıyla Kiraz, Tire, Dikili, Ödemiş ve Bayındır gibi ilçeler ön sırada gelmektedir. Veriler daha dikkatli incelediğinde Tire, Ödemiş gibi şehir merkezinden uzak ilçelerde kooperatiflerin ortak sayısının bir hayli yüksek olduğu görülmektedir. Bu durumun şehir merkezine uzak ilçelerde daha fazla sayıda tarım temelli kooperatifin bulunmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Ticaret Bakanlığı ya da Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'na bağlı kooperatiflerin çoğu görece daha az ortağa sahipken, Tarım Bakanlığı'na bağlı kooperatiflerin daha çok ortağa sahip olduğu görülmektedir. İlçelerin nüfusları ve kooperatiflerin toplam ortak sayısı karşılaştırıldığında, İzmir'de kooperatifleşme oranının en yüksek olduğu ilçe olarak Karaburun karşımıza çıkmaktadır. Karaburun'u sırasıyla Dikili ve Seferihisar ilçeleri takip etmektedir.

Kooperatiflerin ilçelere göre dağılımları Tarım ve Orman Bakanlığı, Ticaret Bakanlığı ve Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'na bağlı kooperatifler temelinde ayrıca analiz edilmiştir. Tarım ve Orman Bakanlığı'na bağlı kooperatif türleri en çok Ödemiş, Tire ve Kemalpaşa ilçelerinde yer almaktadır. Buca, Gaziemir, Karabağlar ve Konak ilçelerinde Tarım ve Orman Bakanlığı'na bağlı hiçbir kooperatif yer almamaktadır. Ticaret Bakanlığı'na bağlı kooperatiflerin dağılımı incelendiğinde ise tüm ilçelerde yer aldığı belirtilebilir. Ticaret Bakanlığı'na bağlı kooperatifler tür bakımından ve coğrafik yayılım açısından çeşitlilik gösteren bir niteliğe sahiptir. Bu sebeple de şehrin her yerinde konumlanabilmiştir. Ticaret Bakanlığı'na bağlı kooperatiflerin konumlanmayı en çok tercih ettiği ilçe ise şehir merkezinde yer alan Konak ilçesidir. Diğer taraftan, Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'na bağlı kooperatifler Beydağ, Kınık ve Kiraz ilçeleri haricinde tüm ilçelerde yer almakla birlikte en çok Konak ve Bornova ilçelerinde konumlanmıştır. Yapı kooperatiflerinin merkez olarak kendilerine bu ilçeleri seçtikleri tahmin edilebilir.

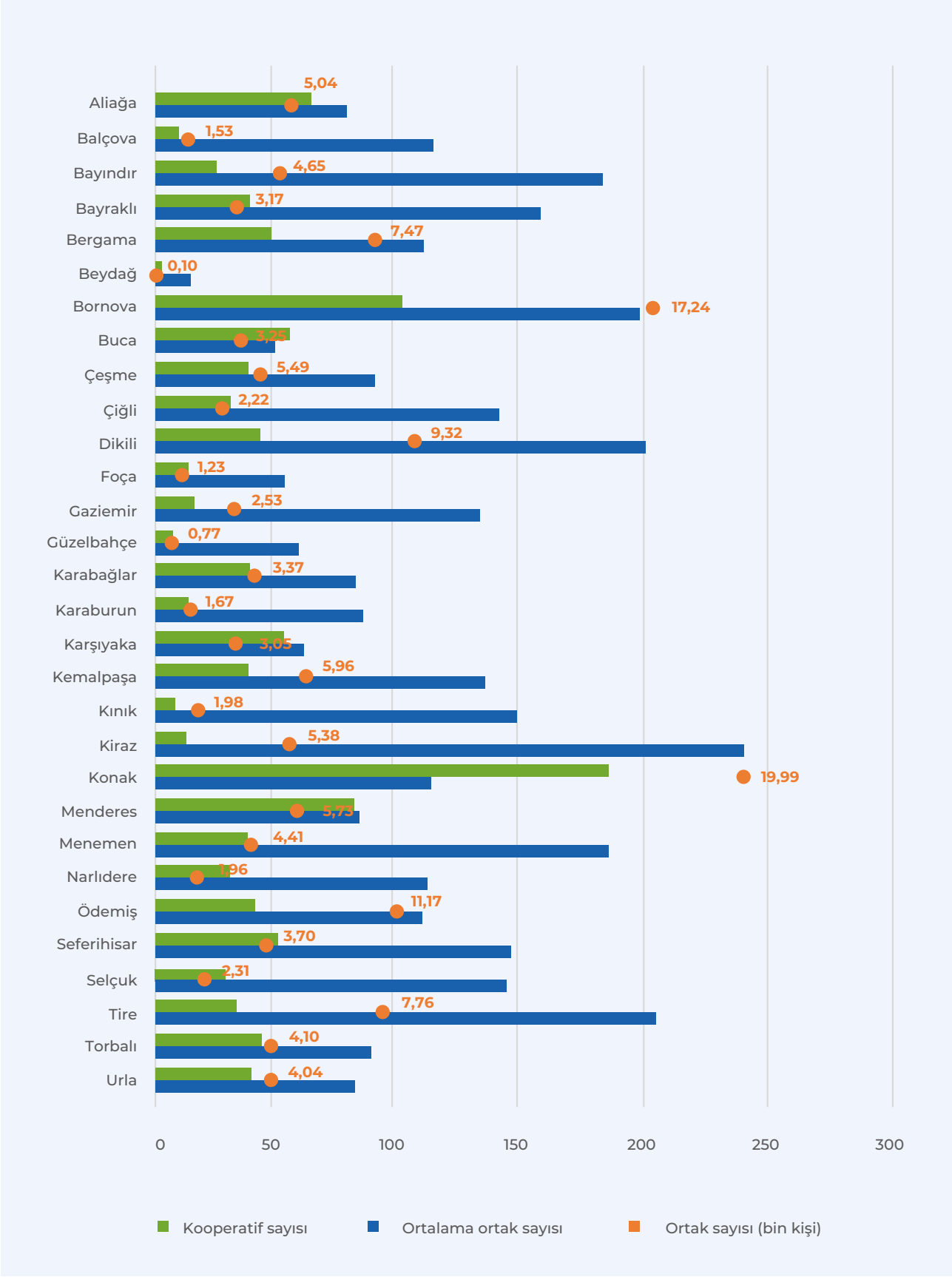
Kooperatiflerin ilçelere göre dağılımındaki farklar ortak sayısı temelinde analiz edilmiştir. İzmir'de 7-10 ortağa sahip kooperatif sayısı 360, 11-50 ortağa sahip kooperatif sayısı 460'dır. Görece olarak daha az ortak sayısına sahip kooperatif türleri genellikle Konak, Buca ve Bornova ilçelerinde bulunmaktadır. Yukarıda belirtildiği üzere şehrin nüfus bakımından yoğun merkez ilçelerinde ortak sayısı daha az olan kooperatifler, kırsal alanda ise ortak sayısı daha fazla olan kooperatifler faaliyet göstermektedir. Diğer taraftan Bornova ve Konak ilçelerinde ortak sayısı binin üzerinde olan kooperatifler de bulunmaktadır. Bu istisnalar dışında genel bir eğilim olarak kırsaldaki kooperatif sayısının az, ortalama ortak sayısının fazla; kentsel alanlarda ise kooperatif sayısının fazla, ortalama ortak sayısının daha az olduğu ifade edilebilir.

İzmir'de kooperatiflerin en az konumlandığı ve çeşitlendiği ilçe Beydağ'dır (Tablo 20). Ancak Beydağ İzmir'in en az nüfusuna sahip ilçelerinden biridir; nüfus sayısı ve ilçelerde bulunan kooperatiflerin toplam ortak sayıları karşılaştırıldığında, kooperatifleşme oranı en düşük olan ilçeler sırasıyla Karabağlar, Buca, Çiğli ve Bayraklı'dır. Bu yaklaşım temelinde kooperatifleşme oranları açısından şehir merkezinde yer alan birçok ilçenin arka sırada, kırsal alanların orta sırada ve turizmin hâkim olduğu bölgelerin ise ilk sırada geldiği anlaşılmaktadır.

TABLO 19. İlçelere göre bakanlıklara bağlı kooperatif, ortak ve ortalama ortak sayıları

İlçeler	Tarım				Ticaret				Çevre				Toplam			
	Ortak Sayısı	Kooperatif Sayısı	Bir Kooperatife Düşen Ortak Sayısı	Yüz bin Kişiye Düşen Kooperatif Sayısı	Ortak Sayısı	Kooperatif Sayısı	Bir Kooperatife Düşen Ortak Sayısı	Yüz bin Kişiye Düşen Kooperatif Sayısı	Ortak Sayısı	Kooperatif Sayısı	Bir Kooperatife Düşen Ortak Sayısı	Yüz bin Kişiye Düşen Kooperatif Sayısı	Ortak Sayısı	Kooperatif Sayısı	Bir Kooperatife Düşen Ortak Sayısı	Yüz bin Kişiye Düşen Kooperatif Sayısı
Aliağa	920	10	92	9,7	2.915	27	108	26,1	1.202	32	38	31,0	5.037	69	79	66,8
Balçova	20	1	20	1,2	1.237	4	309	5,0	277	8	35	9,9	1.534	13	121	16,1
Bayındır	1.610	13	124	32,5	3.044	13	234	32,5				0,0	4.654	26	179	64,9
Bayraklı	304	1	304	0,3	1.923	14	137	4,7	942	26	36	8,8	3.169	41	159	13,8
Bergama	1.565	19	82	18,1	5.689	25	228	23,8	220	5	44	4,8	7.474	49	118	46,7
Beydağ	97	3	32	24,6	7	1	7	8,2				0,0	104	4	20	32,8
Bornova	272	3	91	0,7	13.720	30	457	6,6	3.244	70	46	15,5	17.236	103	198	22,7
Buca				0,0	1.754	32	55	6,2	1.500	30	50	5,8	3.254	62	52	12,0
Çeşme	327	7	47	14,5	2.163	14	155	29,1	1.000	15	67	31,1	3.490	36	89	74,7
Çiğli	256	1	256	0,5	641	7	92	3,3	1.325	20	66	9,5	2.222	28	138	13,3
Dikili	579	9	64	19,3	6.740	26	259	55,8	1.999	7	286	15,0	9.318	42	203	90,2
Foça	459	7	66	20,8	657	7	94	20,8	115	3	38	8,9	1231	17	66	50,6
Gaziemir				0,0	2.014	9	224	6,5	517	13	40	9,4	2.531	22	132	16,0
Güzelbahçe	160	3	53	8,0	415	5	83	13,3	199	4	50	10,6	774	12	62	31,9
Karabağlar				0,0	2.461	13	189	2,7	905	28	32	5,8	3.366	41	111	8,6
Karaburun	1.076	13	83	109,0	194	6	32	50,3	401	3	134	25,2	1.671	22	83	184,5
Karşıyaka	221	3	74	0,9	1.204	17	71	4,9	1.629	34	48	9,8	3.054	54	64	15,6
Kemalpaşa	4.630	16	289	14,3	1.243	12	104	10,7	88	6	15	5,4	5.961	34	136	30,3
Kınık	280	5	56	17,5	1.703	7	243	24,6				0,0	1.983	12	150	42,1
Kiraz	4.599	14	329	32,1	784	5	157	11,4				0,0	5.383	19	243	43,5
Konak				0,0	13.616	53	257	15,7	6.372	131	49	38,9	19.988	184	153	54,7
Menderes	1.303	13	100	12,5	3.220	39	83	37,4	1.210	24	50	23,0	5.733	76	78	73,0
Menemen	592	7	85	3,6	3.076	7	439	3,6	744	21	35	10,9	4.412	35	186	18,1
Narlıdere	173	2	87	3,2	932	4	233	6,3	851	21	41	33,1	1.956	27	120	42,6
Ödemiş	5.459	28	195	21,1	5.675	24	236	18,1	35	3	12	2,3	11.169	55	148	41,4
Seferihisar	1.894	15	126	28,6	1.408	20	70	38,1	401	9	45	17,1	3.703	44	80	83,8
Selçuk	335	4	84	10,6	1.828	14	131	37,1	143	6	24	15,9	2.306	24	79	63,7
Tire	3.517	16	220	18,4	3.854	14	275	16,1	390	3	130	3,5	7.761	33	208	38,0
Torbalı	866	12	72	6,0	2.841	17	167	8,4	397	18	22	8,9	4.104	47	87	23,3
Urla	835	10	84	13,7	3.009	23	131	31,6	199	10	20	13,7	4.043	43	78	59,1

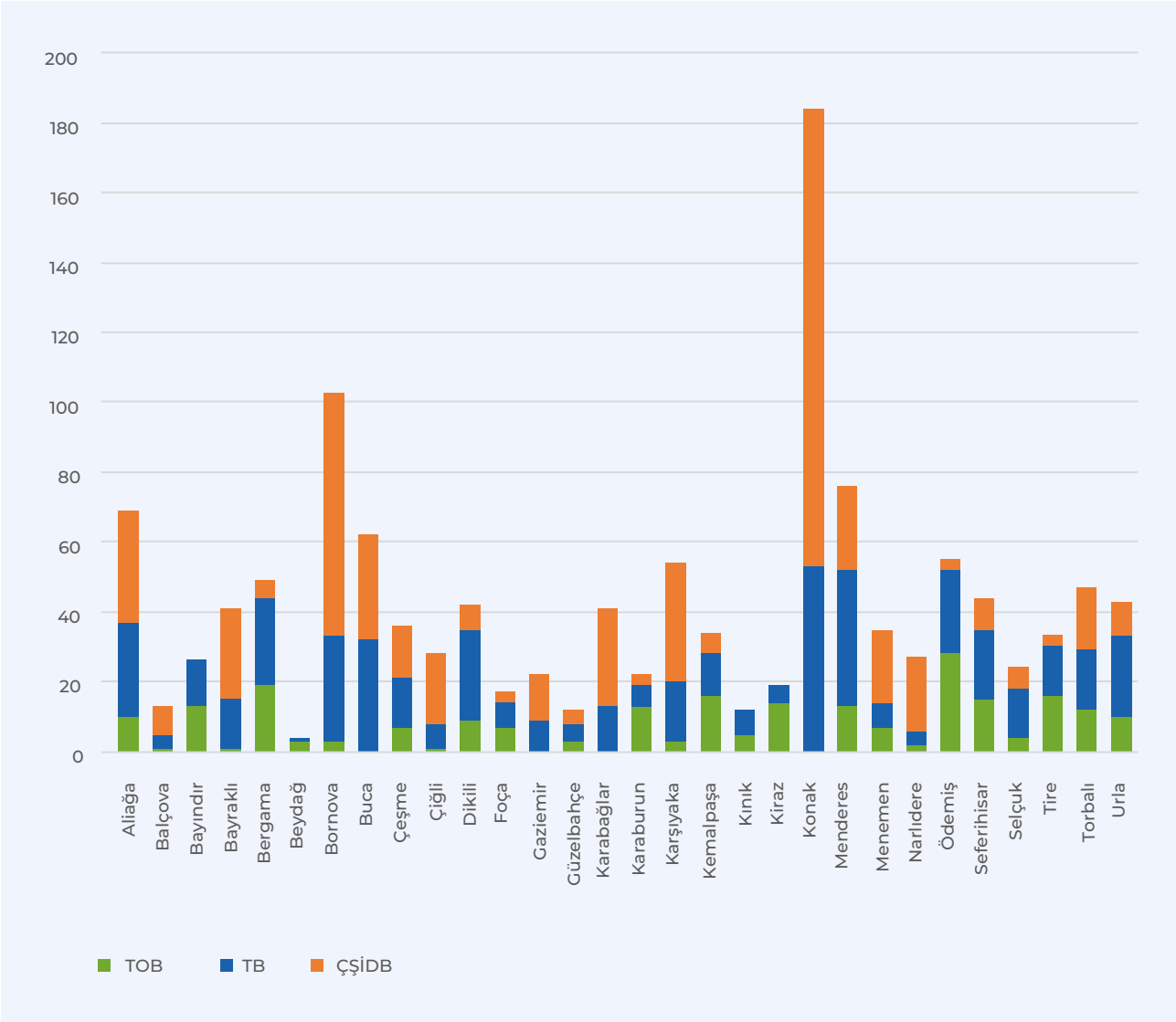
ŞEKİL 31. İlçelere göre kooperatif, ortak ve ortalama ortak sayıları

TABLO 20. Kooperatif sayısına göre ilçelerin sıralaması

İlçe	Tarım ve Orman Bakanlığı	Ticaret Bakanlığı	Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı	Toplam
Konak	0	53	131	184
Bornova	3	30	70	103
Menderes	13	39	24	76
Aliağa	10	27	32	69
Buca	0	32	30	62
Ödemiş	28	24	3	55
Karşıyaka	3	17	34	54
Bergama	19	25	5	49
Torbalı	12	17	18	47
Seferihisar	15	20	9	44
Urla	10	23	10	43
Dikili	9	26	7	42
Bayraklı	1	14	26	41
Karabağlar	0	13	28	41
Çeşme	7	14	15	36
Menemen	7	7	21	35
Kemalpaşa	16	12	6	34
Tire	16	14	3	33
Çiğli	1	7	20	28
Narlıdere	2	4	21	27
Bayındır	13	13	0	26
Selçuk	4	14	6	24
Gaziemir	0	9	13	22
Karaburun	13	6	3	22
Kiraz	14	5	0	19
Foça	7	7	3	17
Balçova	1	4	8	13
Güzelbahçe	3	5	4	12
Kınık	5	7	0	12
Beydağ	3	1	0	4
Toplam	**235**	**489**	**550**	**1.274**

ŞEKİL 32. İlçelere göre kooperatiflerin bağlı oldukları bakanlıklar

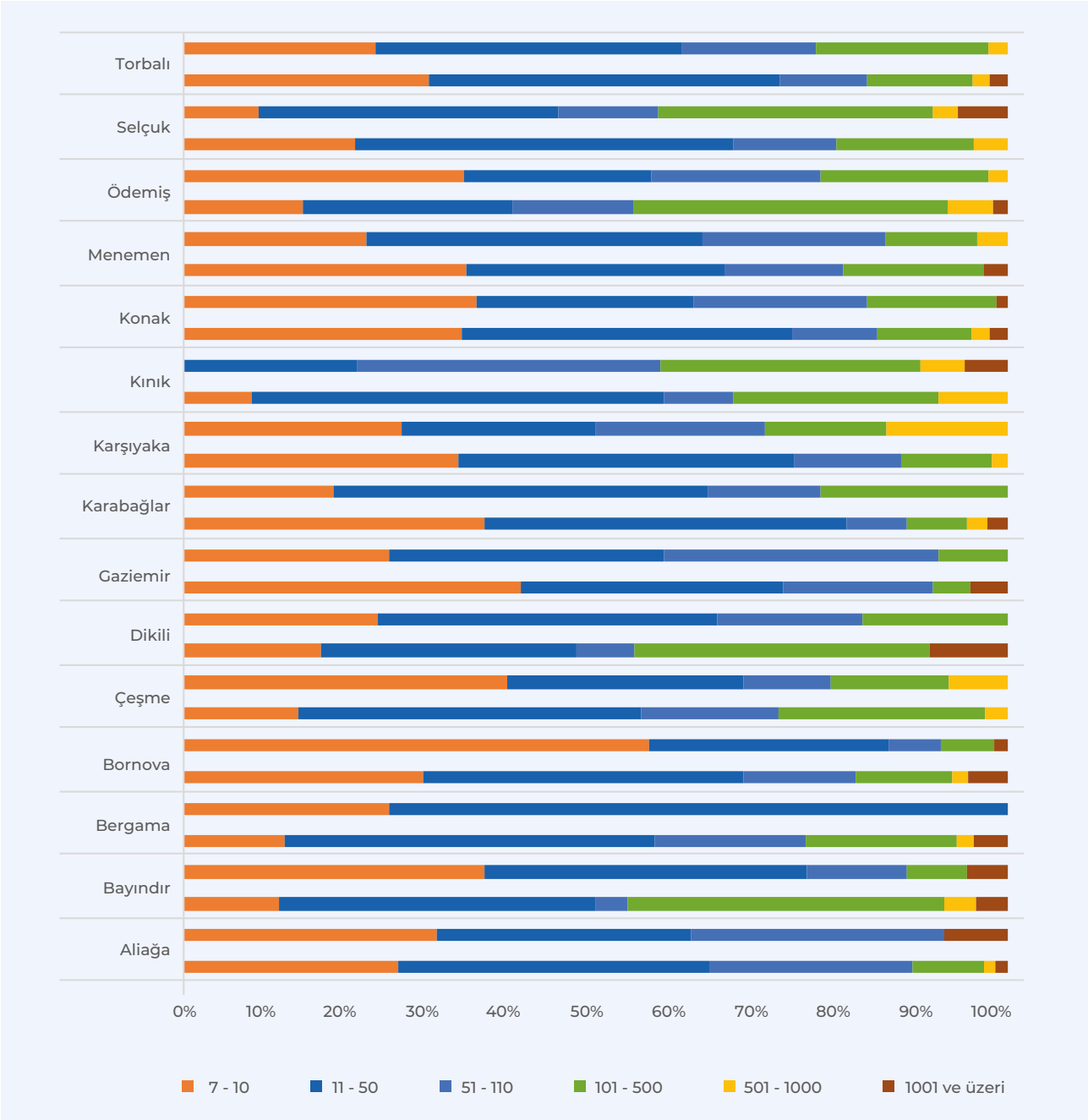

Kooperatiflerin ortak sayısı temelinde ilçelere göre dağılımı Tablo 21'de gösterilmiştir. İzmir'de 7-10 ortağa sahip kooperatiflerin genele oranı %28,3; 11-50 ortağa sahip kooperatiflerin genele oranı ise %36,1'dir. Görece daha az ortağa sahip kooperatifler genellikle Konak, Buca ve Bornova ilçelerinde bulunmaktadır. Diğer taraftan, Bornova ve Konak'ta ortak sayısı binden daha fazla olan birkaç istisna kooperatif de mevcuttur. İstisnalar dışında genel olarak kırsal alanlarda kooperatif sayısı az, ortalama ortak sayısı fazla; kentsel alanlarda ise kooperatif sayısı fazla ancak ortalama ortak sayısı azdır.

TABLO 21. İlçelere göre ortak sayısı dağılımı

Ortak Sayısına Göre Dağılım						
İlçe	**7-10**	**11-50**	**51-100**	**101-500**	**501-1000**	**1001 ve üzeri**
Aliağa	18	26	17	6	1	1
Balçova	4	4	4	0	0	1
Bayındır	3	10	1	10	1	1
Bayraklı	15	16	5	3	0	2
Bergama	6	22	9	9	1	2
Beydağ	1	3	0	0	0	0
Bornova	30	40	14	12	2	5
Buca	35	18	4	4	0	1
Çeşme	5	15	6	9	1	0
Çiğli	11	8	3	4	2	0
Dikili	7	13	3	15	0	4
Foça	4	7	3	3	0	0
Gaziemir	9	7	4	1	0	1
Güzelbahçe	3	4	4	1	0	0
Karabağlar	15	18	3	3	1	1
Karaburun	4	10	3	5	0	0
Karşıyaka	18	22	7	6	1	0
Kemalpaşa	9	8	7	5	5	0
Kınık	1	6	1	3	1	0
Kiraz	0	4	7	6	1	1
Konak	62	74	19	21	4	4
Menderes	27	20	16	12	0	1
Menemen	12	11	5	6	0	1
Narlıdere	6	11	6	3	1	0
Ödemiş	8	14	8	21	3	1
Seferihisar	15	10	9	9	1	0
Selçuk	5	11	3	4	1	0
Tire	3	12	4	11	1	2
Torbalı	14	20	5	6	1	1
Urla	10	16	7	9	1	0
Toplam	**360**	**460**	**187**	**207**	**30**	**30**

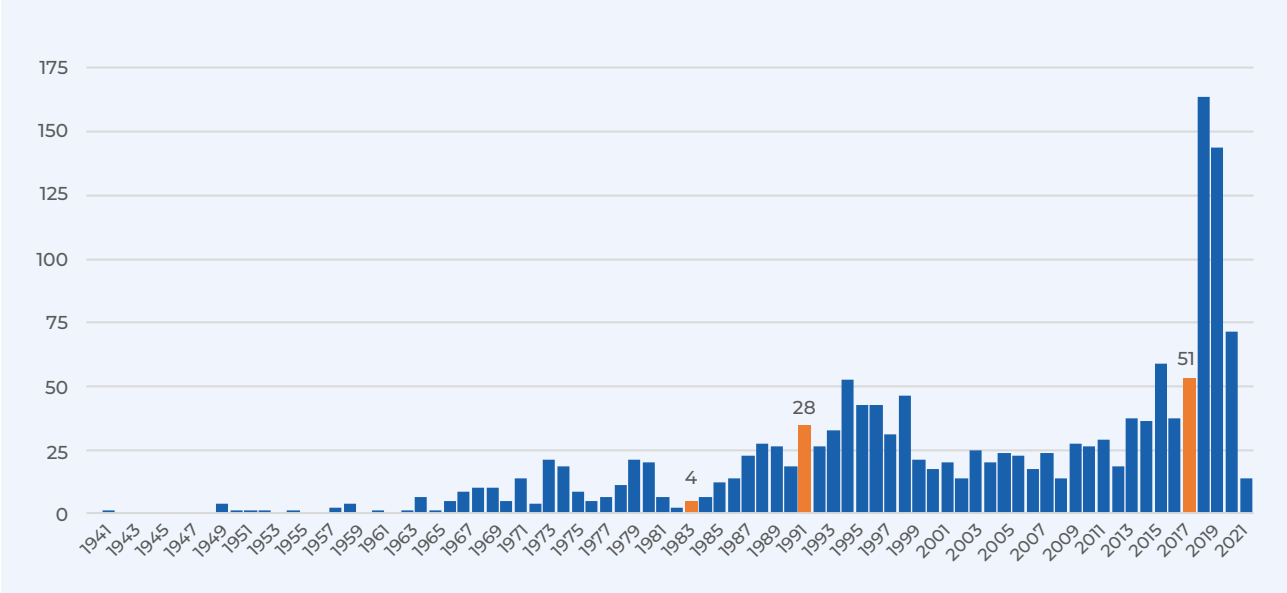
ŞEKİL 33. İlçelere göre kooperatiflerin ortak sayısı temelinde dağılımı

2.3.4. Kuruluş Yılına Göre Dağılım

İzmir'de kooperatif türlerinin kuruluş sayılarında dönemsel değişiklikler ve dalgalanmalar mevcuttur. Ulusal ve küresel düzlemde yaşanan toplumsal, siyasal, ekonomik ve kültürel gelişmeler hem kooperatifleşme hareketinin hem kooperatif ekonomilerinin seyrini etkilemiştir. İzmir'de mevcut kooperatiflerin kuruluş yılları detaylı bir şekilde incelendiğinde 1960, 1980 ve 2016 yılları gibi olağanüstü olayların yaşandığı dönemlerde ya sayıca az kooperatifin kurulduğu ya da kurulan kooperatiflerin kısa ömürlü oldukları anlaşılmaktadır (Şekil 34). Kooperatifleşme ve sivil toplum kültürü arasında çok güçlü bir ilişki vardır. Askeri müdahalelerin sivil toplum kültürüne ve toplumsal muhalefete verdiği zarar kooperatifleşme hareketini de derinden etkilemiştir.

ŞEKİL 34. Kuruluş yılına göre kooperatifler

Türkiye'de 1980 sonrası ithal ikameci politikalar terk edilmiş, ihracata yönelik sanayileşme politikaları uygulanmaya başlanmıştır. İzmir'de bu dönemde artan şehirleşmenin özellikle ticaret ve yapı kooperatiflerinin sayısında artışa neden olduğu anlaşılmaktadır. 1980 askeri darbesi sonrasında kurulan kooperatifler sayıca az iken 1990 sonrası kurulan kooperatif sayıları görece daha fazladır. Ayrıca 2017 yılı ve sonrasında hissedilen ekonomik kriz ve diğer siyasal ve toplumsal sorunlar İzmir'de kooperatifleşme hareketine bir ivme kazandırmıştır. Tüm dünyada ekonomik krizlerin derinleştiği dönemlerde kooperatifleşme hareketinin güç kazandığı bilinmektedir. Bu gelişme Türkiye geneli için de geçerli olmakla birlikte İzmir'de daha keskin bir biçimde gözlenmektedir. Diğer taraftan COVID 19 pandemisinin etkisinde geçen son iki yılda kooperatif kurulma hızının bir miktar düştüğü görülmektedir.

İzmir'de mevcut kooperatifler kuruluş yıllarına göre 1941-1960, 1961-1980, 1981-2000, 2001-2010 ve 2011-2021 yılları arasında kurulan kooperatifler olmak üzere beş ana kategori altında analiz edilmiştir (Şekil 35).

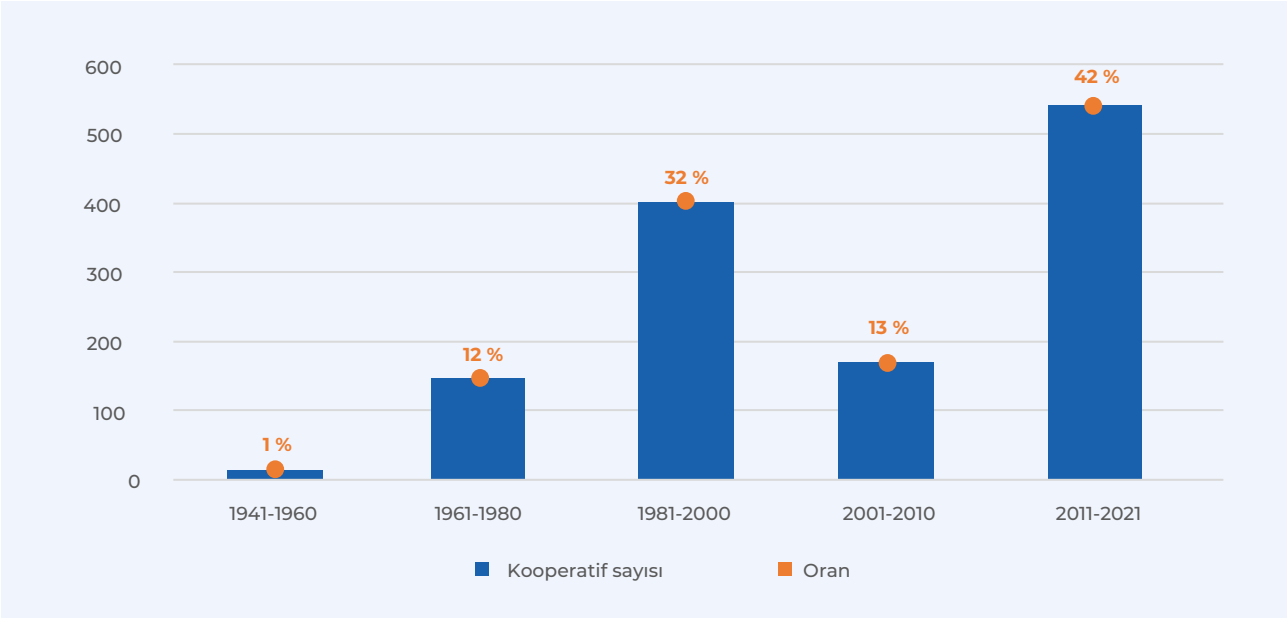
1941-1960 yılları arasında kurulan az sayıda kooperatifin ağırlıklı olarak Ticaret Bakanlığı'na bağlı olduğu görülmektedir. 2. Dünya Savaşı'nın etkilerinin devam ettiği dönemde kooperatifçilik fikri yeni yeni önem kazanmıştır. Bu sebeple kooperatif kuruluş sayılarının az olması doğaldır.

1961-1980 yıllarına gelindiğinde, Tarım ve Orman Bakanlığı'na bağlı kooperatiflerin diğer türlere kıyasla daha fazla kurulduğu gözlenmektedir. 1960 öncesinde kooperatifleşme kırsal topluluklar arasında yaygınlık göstermemiştir. 1960-1980 yılları arasında hem tarımsal üretimi artırmak hem de tarımsal ürün pazarlarını geliştirmek için uygulanan ulusal kalkınmacı politikalar, çeşitli destekleme programlarıyla kooperatifleşmeyi teşvik etmiştir.

1981-2000 yıllarında uygulanan liberalleşme politikalarıyla hızlanan şehirleşme süreci tarımsal kooperatiflerin sayısında bir durgunluk yaşanmasına neden olmuştur. Bu dönemde şehirleşme ve sanayileşme ile artan barınma ve konut ihtiyacı Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'na bağlı konut yapı kooperatiflerinin ve Ticaret Bakanlığı'na bağlı tüketici kooperatiflerinin sayılarında çok hızlı bir yükselişe sebep olmuştur.

2001-2010 yılları arasında tüm dünyada uygulanan neoliberal politikalar ve küreselleşmenin etkisinde yaşanan siyasi değişimler sebebiyle kooperatifleşme hızında bir düşüş yaşandığı bilinmektedir.

ŞEKİL 35. Kuruluş yılına göre kooperatif sayıları ve oranları

2011-2021 yıllarında ise artan ekonomik kriz karşısında kooperatifleşmenin yeniden hız kazandığı görülmektedir. Bu dönemde tarımda yerelleşme paradigmasının gelişmesi neticesinde, tarımsal kooperatiflerin yeniden önem kazandığı; Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'na bağlı olarak kurulan yapı kooperatiflerinin eski gücüne kavuştuğu ve Ticaret Bakanlığı'na bağlı kooperatif türlerinin hiç olmadığı kadar çeşitlendiği ve sayıca artış gösterdiği anlaşılmaktadır (Tablo 22). "Yeni nesil kooperatifçilik" ya da "sosyal kooperatifçilik" olarak isimlendirilen kooperatiflerin Ticaret Bakanlığı bünyesinde kurulması bu ivmenin en önemli sebepleri arasındadır. Tarım, ulaşım, konut yapı gibi zaten var olan kooperatifler yanında kadın emeği, eğitim, Ar-Ge, yenilenebilir enerji, sağlık, hizmet, işletme gibi kooperatifler de ortaya çıkmıştır.

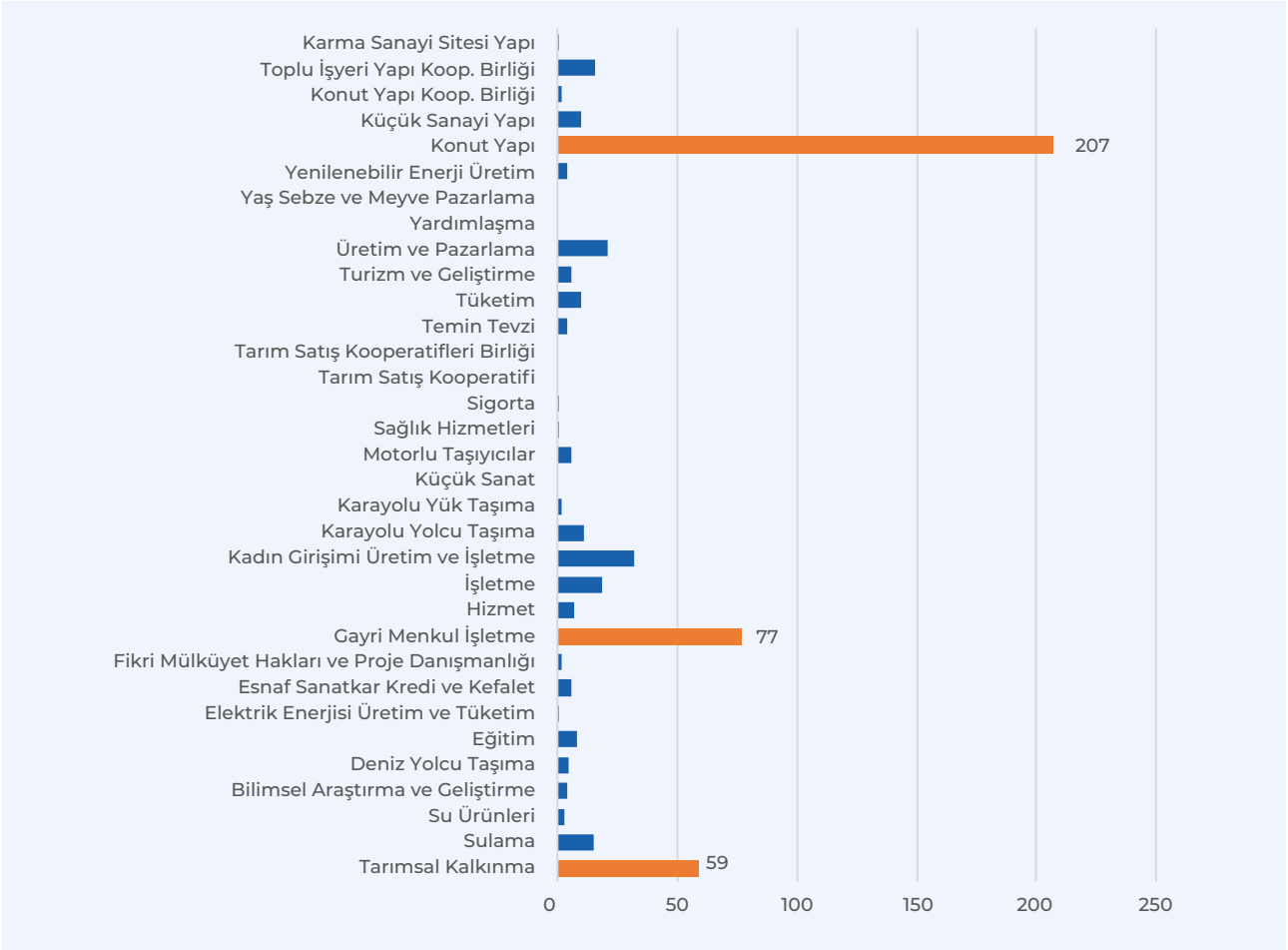
TABLO 22. Kooperatiflerin kuruluş yılı ve bağlı bulundukları bakanlığa göre dağılımı

	Tarım ve Orman Bakanlığı	Ticaret Bakanlığı	Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı	Toplam
1941-1960	2	10	2	14
1961-1980	64	60	23	147
1981-2000	49	127	226	402
2001-2010	43	65	63	171
2011-2021	77	227	236	540
Toplam	**235**	**489**	**550**	**1274**

TABLO 23. Kooperatif türleri ve kuruluş yılları

KOOPERATİF TÜRÜ	Kuruluş Yılları					Toplam
	1941-1960	1961-1980	1981-2000	2001-2010	2011-2021	
Tarımsal Kalkınma	1	35	11	21	59	**127**
Sulama	0	25	16	13	15	**69**
Su Ürünleri	1	4	22	9	3	**39**
Bilimsel Araştırma ve Geliştirme	0	0	0	0	4	**4**
Deniz Yolcu Taşıma	0	0	0	0	5	**5**
Eğitim	0	0	1	0	8	**9**
Elektrik Enerjisi Üretim ve Tüketim	0	0	0	0	1	**1**
Esnaf Sanatkârlar Kredi ve Kefalet	3	28	12	0	6	**49**
Fikri Mülkiyet Hakları ve Proje Danışmanlığı	0	0	0	0	2	**2**
Gayri Menkul İşletme	0	0	0	0	77	**77**
Hizmet	0	0	0	0	7	**7**
İşletme	0	4	19	30	19	**72**
Kadın Girişimi Üretim ve İşletme	0	0	0	0	32	**32**
Karayolu Yolcu Taşıma	0	0	1	0	11	**12**
Karayolu Yük Taşıma	0	0	1	0	2	**3**
Küçük Sanat	0	0	0	1	0	**1**
Motorlu Taşıyıcılar	0	8	71	25	6	**110**
Sağlık Hizmetleri	0	0	0	0	1	**1**
Sigorta	0	0	0	0	1	**1**
Tarım Satış Kooperatifi	2	17	3	0	0	**22**
Tarım Satış Kooperatifleri Birliği	4	0	0	0	0	**4**
Temin Tevzi	0	0	0	1	4	**5**
Tüketim	0	0	4	4	10	**18**
Turizm Geliştirme	0	2	12	0	6	**20**
Üretim ve Pazarlama	1	0	2	3	21	**27**
Yardımlaşma	0	1	0	0	0	**1**
Yaş Sebze ve Meyve Pazarlama	0	0	1	1	0	**2**
Yenilenebilir Enerji Üretim	0	0	0	0	4	**4**
Konut Yapı	2	23	207	54	207	**493**
Küçük Sanayi Sitesi Yapı	0	0	6	0	10	**16**
Konut Yapı Koop Birliği	0	0	3	1	2	**6**
Toplu İşyeri Yapı Koop Birliği	0	0	10	7	16	**33**
Karma Sanayi Sitesi Yapı	0	0	0	1	1	**2**
Toplam	**14**	**147**	**402**	**171**	**540**	**1.274**

ŞEKİL 36. 2011-2021 yılları arasında kurulan kooperatifler

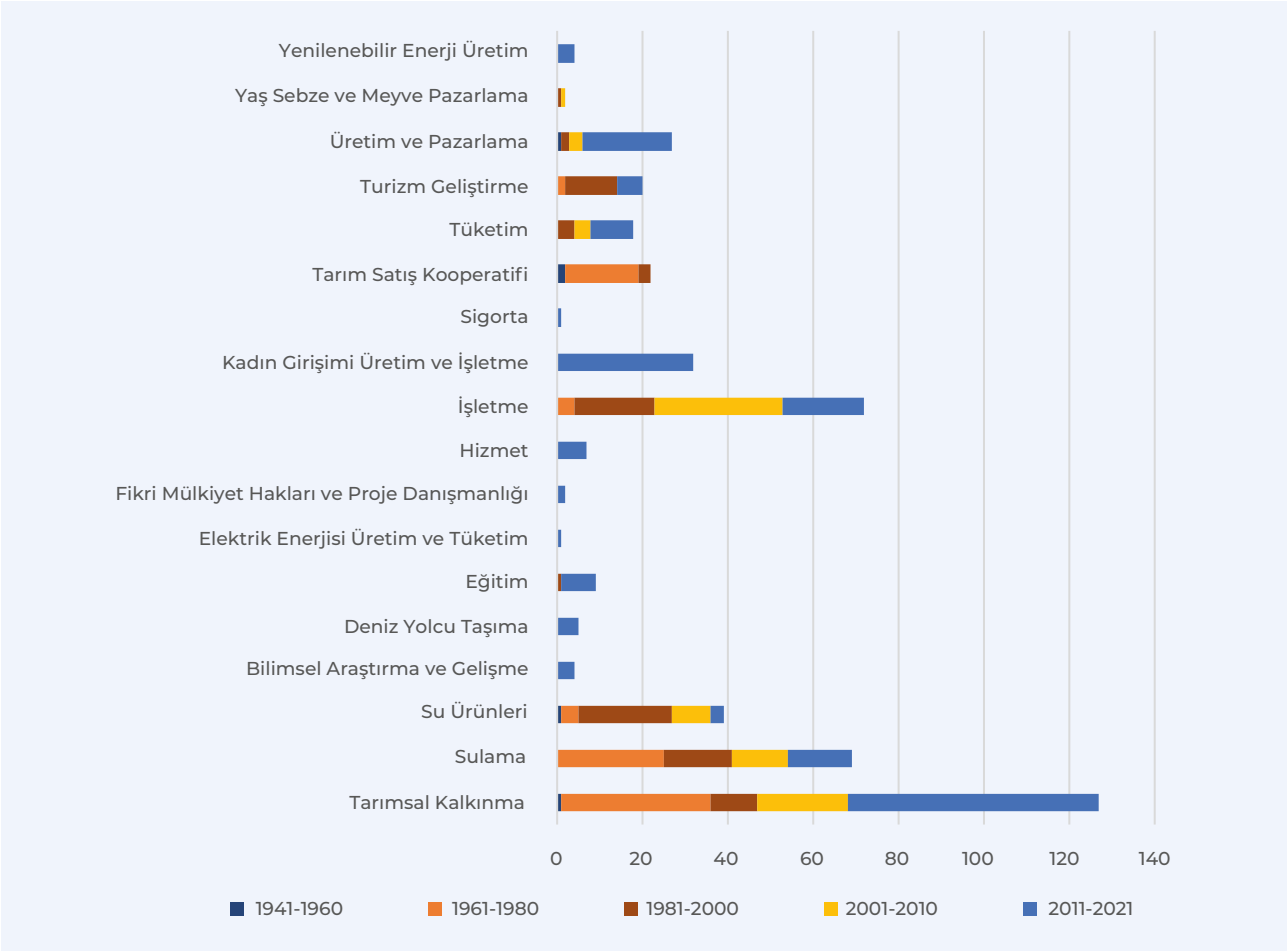
2011-2021 döneminde en çok kurulan kooperatif türlerinden birisi kadın girişimi üretim ve işletme kooperatifleridir. Kadın emeğinin değer kazanması ve kadınların sosyo-ekonomik olarak güçlendirilmesi amacıyla kadın kooperatiflerine verilen destekler (kamusal destekler) bu kooperatif türünün sayıca artış göstermesini sağlamıştır. Kadın kooperatifleri yanında eğitim kooperatifleri, fikri mülkiyet hakları ve proje danışmanlığı kooperatifleri, sigorta kooperatifi, yenilenebilir enerji üretim kooperatifleri ve sağlık hizmetleri kooperatifleri de 2011-2021 yılları arasında kurulan yeni kooperatif türleri arasındadır.

2011-2021 döneminde en çok kurulan kooperatif türü konut yapı kooperatifleridir (Tablo 23, Şekil 36). Bu dönemde kentsel dönüşüm, konut yapı kooperatiflerine olan talebi yeniden artırmıştır. Aynı dönemde en çok kurulan ikinci kooperatif türü ise gayrimenkul işletme kooperatifidir. Daha önce değinildiği gibi, hobi bahçelerinin yaygınlık kazanması nedeniyle gayrimenkul işletme kooperatiflerinin sayısı artış göstermiştir.

Üçüncü sırada tarımsal kalkınma kooperatifleri yer almaktadır. 2000'li yılların başında özelleştirilen tarım satış kooperatifleri, özelleştirme sonrasında ortaklarına sağladıkları uygun girdi-kredi tedariğini sürdürmekte ve piyasa güçlerini korumakta zorluk yaşamışlardır. Tarımın neoliberal dönüşümüyle birlikte karşılaşılan zorlukların aşılması, yereldeki tarımsal üretime sahip çıkılması ve devlet desteklerinden yararlanılması amacıyla son dönemde köy ya da ilçe ölçeğinde kurulan tarımsal kalkınma kooperatifleri yaygınlaşmaya başlamıştır.

Şekil 37, bu araştırma kapsamında yerel kalkınma için öneme sahip kooperatif türleri arasında bulunan kooperatiflerin kuruluş yıllarına göre dağılımını göstermektedir. Tarımla ilişkili kooperatiflerin kuruluş yılları görece daha eskiyken diğerlerinin kuruluş yıllarının oldukça yeni olduğu görülmektedir. Bu kooperatifler son dönemde ortaya çıkan yeni nesil kooperatif türlerine işaret etmektedir.

ŞEKİL 37. Seçili kooperatif türlerinin kuruluş yılına göre dağılımı

İzmir'de kuruluş yılı en eski olan kooperatif 1941 yılında Ticaret Bakanlığı'na bağlı olarak kurulan TARİŞ Bayındır 62 No'lu Tarım Satış Kooperatifidir (Tablo 24). Esnaf sanatkârlar kredi kefalet kooperatifleri ve yapı kooperatifleri de kuruluş yılı eski olan kooperatifler arasında yer almaktadır. İzmir'de 1949 yılında kurulan tarım satış kooperatifleri birliği, 1950 yılında kurulan konut yapı kooperatifi, 1954 yılında kurulan esnaf sanatkâr kefalet ve kredi kooperatifler birliği, 1958 yılında kurulan su ürünleri kooperatifi, 1960 yılında kurulan üretim ve pazarlama kooperatifi ve 1964 yılında kurulan sulama kooperatifi hâlâ faaliyetlerine devam etmektedir. Kuruluş yılı en eski olan kooperatifler arasında hem kentsel hem kırsal alanlarda faaliyet gösteren kooperatifler yer almaktadır (Tablo 24).

TABLO 24. İzmir'de kuruluş yılı en eski kooperatifler sıralaması

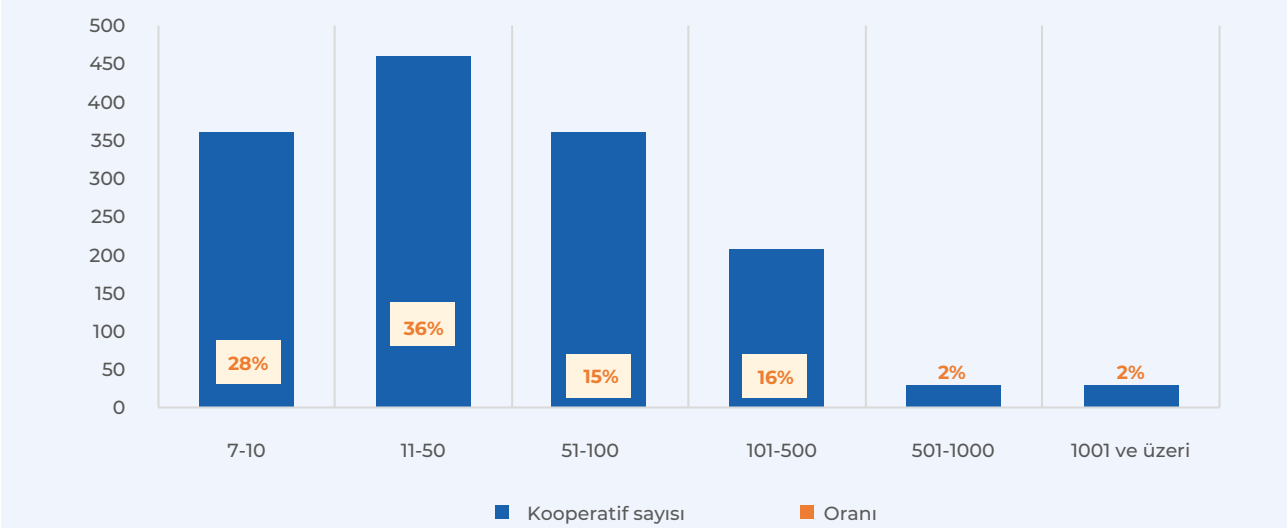
Bakanlık	İlçe	Kooperatif Türü	Kuruluş Yılı
Ticaret Bakanlığı	Bayındır	Tarım Satış Kooperatifi	1941
Ticaret Bakanlığı	Konak	Tarım Satış Kooperatifleri Birliği	1949
Ticaret Bakanlığı	Bornova	Tarım Satış Kooperatifleri Birliği	1949
Ticaret Bakanlığı	Konak	Tarım Satış Kooperatifleri Birliği	1949
Çevre, Şehircilik ve İklim...	Konak	Konut Yapı Kooperatifi	1950
Ticaret Bakanlığı	Bergama	Tarım Satış Kooperatifi	1951

Bakanlık	İlçe	Kooperatif Türü	Kuruluş Yılı
Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği	Konak	Konut Yapı Kooperatifi	1952
Ticaret Bakanlığı	Bergama	Esnaf Sanatkârlar Kredi Kefalet Kooperatifleri Birliği	1954
Ticaret Bakanlığı	Ödemiş	Esnaf Sanatkârlar Kredi Kefalet Kooperatifleri Birliği	1957
Ticaret Bakanlığı	Tire	Esnaf Sanatkârlar Kredi Kefalet Kooperatifleri Birliği	1957
Tarım ve Orman Bakanlığı	Güzelbahçe	Su Ürünleri Kooperatifi	1958
Tarım ve Orman Bakanlığı	Menderes	Tarımsal Kalkınma Kooperatifi	1958
Ticaret Bakanlığı	Çiğli	Tarım Satış Kooperatifleri Birliği	1958
Ticaret Bakanlığı	Menderes	Üretim ve Pazarlama Kooperatifi	1960
Tarım ve Orman Bakanlığı	Urla	Tarımsal Kalkınma Kooperatifi	1962
Tarım ve Orman Bakanlığı	Menderes	Tarımsal Kalkınma Kooperatifi	1963
Ticaret Bakanlığı	Torbalı	Esnaf Sanatkârlar Kredi Kefalet Kooperatifleri Birliği	1963
Ticaret Bakanlığı	Dikili	Tarım Satış Kooperatifi	1963
Ticaret Bakanlığı	Bergama	Tarım Satış Kooperatifi	1963
Ticaret Bakanlığı	Bergama	Tarım Satış Kooperatifi	1963
Tarım ve Orman Bakanlığı	Narlıdere	Sulama Kooperatifi	1964

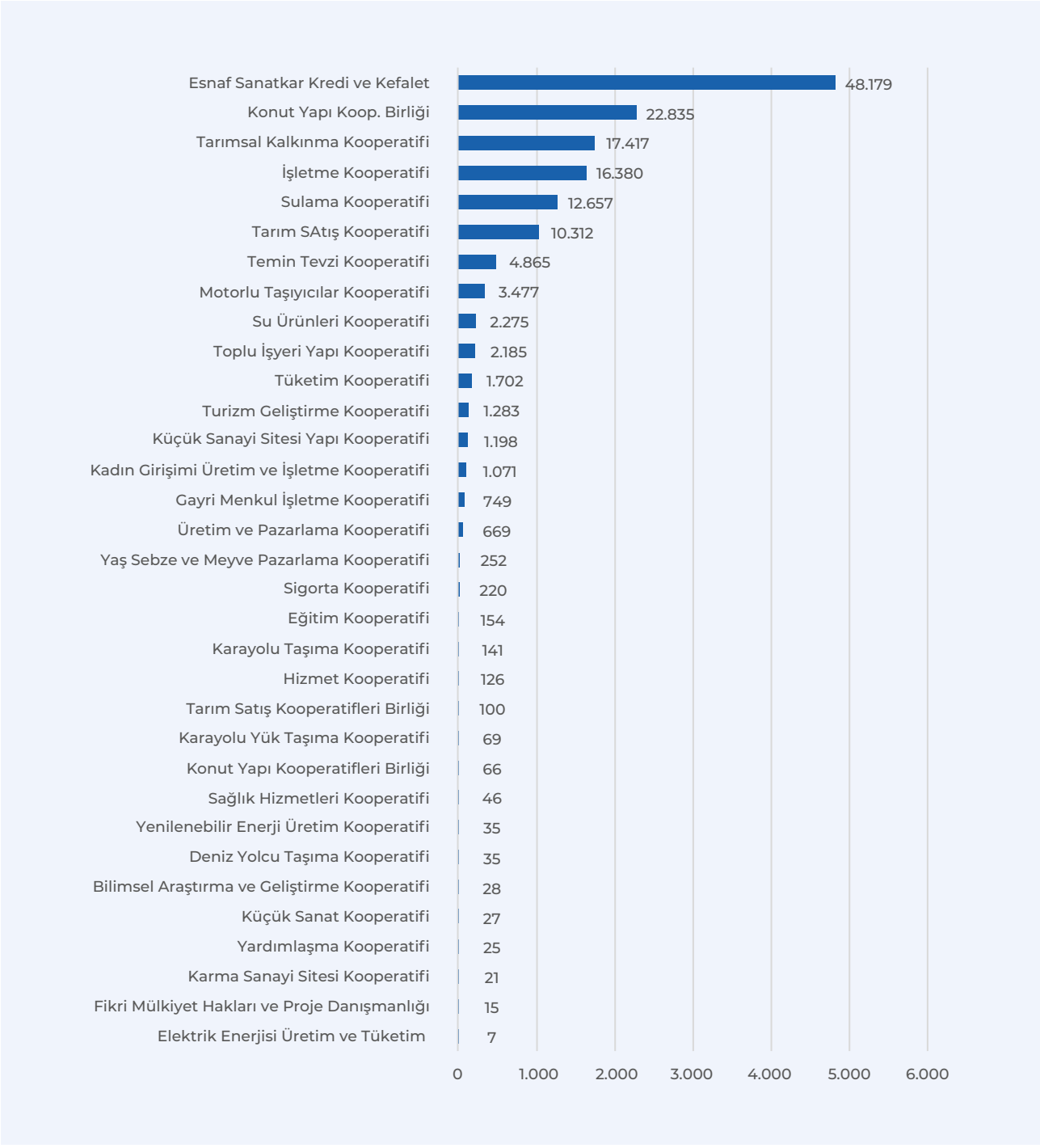
2.3.5. Ortak Sayısına Göre Dağılım

İzmir'de faaliyet yürüten kooperatiflerin ortak sayısına göre dağılımı incelendiğinde kooperatiflerin çoğunun (%36,1) 11-50 ortağa sahip olduğu görülmektedir. Kooperatiflerin %28,3'ü 7-10 ortağa, %16,2'si 101-500 ortağa, %2,4'ü 501-1000 ortağa ve yine %2,4'ü 1001 ve üzeri sayıda ortağa sahiptir (Şekil 38). Ortak sayısı 501-1000 ile 1001 ve üzeri olan kooperatiflerin sayısı oldukça azdır. 101-500 ortaklı kooperatif yapıları arasında genellikle tarımsal kalkınma kooperatifleri yer almaktadır. Ortak sayısı 501 ve üzerinde olan kooperatif türleri ise genellikle tarım satış kooperatifleri, temin tevzi kooperatifleri ve esnaf sanatkârlar kredi ve kefalet kooperatifleridir. Ortakların girdi ve kredi ihtiyacını karşılamaya dönük faaliyet gösteren geleneksel kooperatiflerin ortak sayısı çok olma eğilimi gösterirken son dönemde girişimcilik perspektifiyle kurulan ve yeni sektörlerde faaliyet gösteren yeni nesil kooperatiflerin daha az ortak sayısına (7-10 ortak) sahip olduğu gözlemlenmektedir.

ŞEKİL 38. İzmir'de ortak sayılarına göre kooperatifler

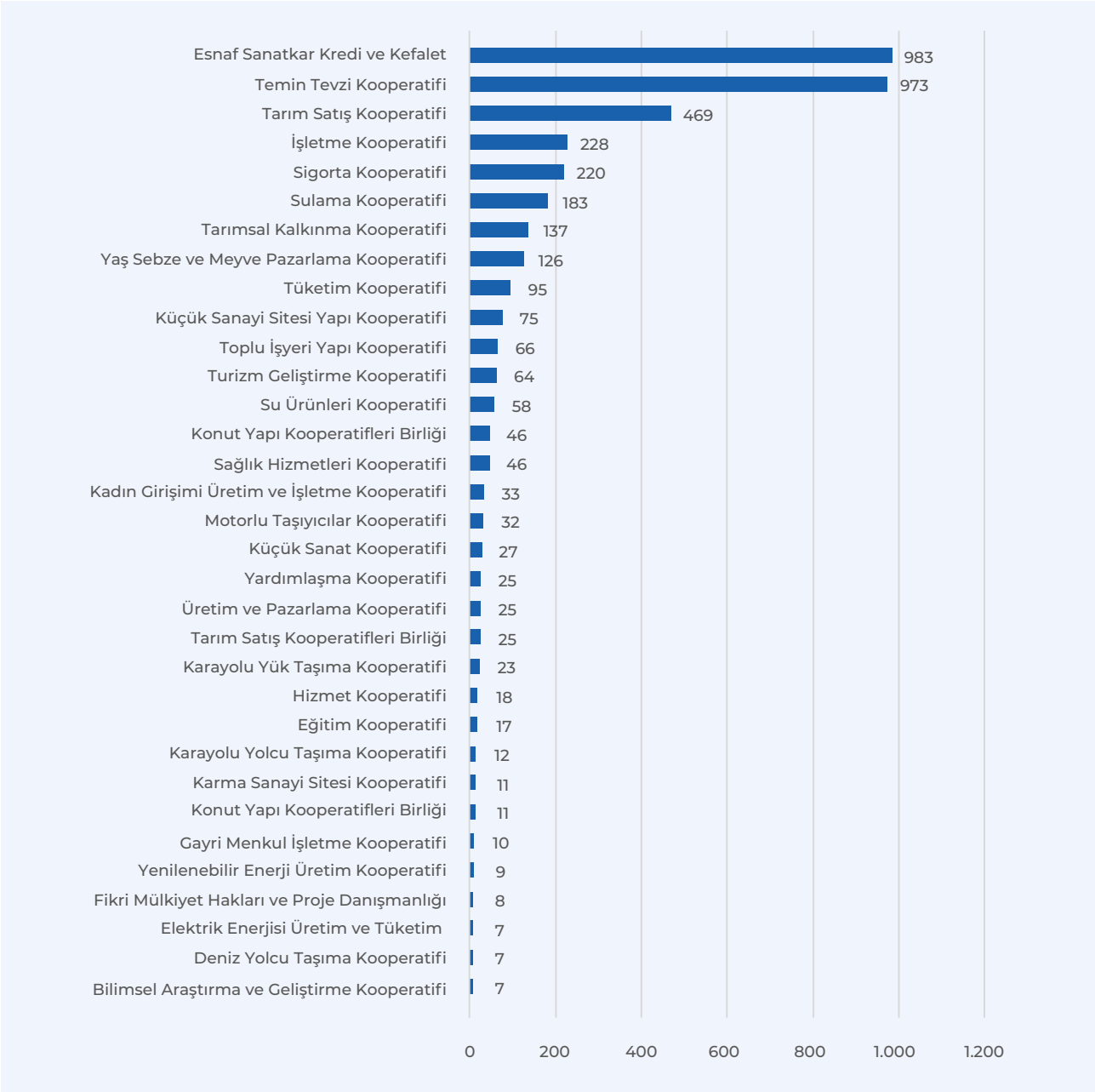
ŞEKİL 39. Kooperatif türlerinin ortak sayısına göre sıralaması

En çok ortak sayısına sahip ilk üç kooperatif türü esnaf sanatkârlar kredi kefalet kooperatifleri, konut yapı kooperatifleri ve tarımsal kalkınma kooperatifleridir (Şekil 38). Esnaf sanatkârlar kredi kefalet kooperatifleri kamusal kaynaklardan desteklenen kredilere kefil oldukları için kooperatif sayısı az olsa bile toplam ortak sayısı bakımından ilk sırada gelmektedir. Bununla birlikte konut yapı kooperatiflerinin, sayılarının çok fazla olması nedeniyle toplam ortak sayısı bakımından ikinci sırada yer aldığı anlaşılmaktadır. Tarımsal kalkınma kooperatiflerinin toplam ortak sayısının yüksek olmasının nedeni ise faaliyet gösterdikleri ilçe veya havzada çoğu çiftçinin topluluk olarak kooperatiflere ortak olmasıdır.

Kooperatif türlerine göre ortalama ortak sayısı incelendiğinde, ilk üç sırada yer alan kooperatifler esnaf sanatkârlar kredi kefalet, temin tevzi ve tarım satış kooperatifleridir (Şekil 39). Bu listede konut yapı kooperatifleri, yerlerini temin tevzi kooperatiflerine bırakmıştır. Sayıca temin tevzi kooperatiflerinden oldukça fazla olan konut yapı kooperatifleri ortak sayısı bakımından temin tevzi kooperatifleri kadar kalabalık değildir. Örneğin eczacılar tarafından kurulan bir temin tevzi kooperatifinin 1.000 kişiden fazla ortağı bulunmaktadır. Tarımsal kalkınma kooperatiflerinin ortalama ortak sayısı bakımından tarım satış kooperatiflerine kıyasla oldukça alt sıralarda kalması da dikkat çekici bir husustur. Toplam ortak sayısı bakımından ise tam tersi bir durum söz konusudur. Tarım satış kooperatifleri bölge temelli, çok ortaklı ve ölçek ekonomisi kuran bir kooperatifleşme modeliyken tarımsal kalkınma kooperatifleri yöre temelli, az ortaklı ve yerel ekonomi kuran bir kooperatifleşme modelidir.

ŞEKİL 40. Kooperatif türlerinin ortalama ortak sayısına göre sıralaması

Kooperatiflerin ortak sayıları kooperatiflerin kuruluş yıllarına göre incelendiğinde, 7-10 ortağa sahip kooperatiflerin çoğunun 2011-2021 yılları arasında kurulmuş olduğunu görülmektedir (Tablo 25). Bir önceki bölümlerde de bahsedildiği gibi 2011-2021 döneminde girişimcilik perspektifine dayalı olarak yeni tür kooperatif yapılanmaları (yeni nesil kooperatifler) ortaya çıkmıştır. Eğitim, sanat, sağlık, kadın, kültür ve yenilenebilir enerji temelli kurulan bu yeni kooperatif türlerinin daha az sayıda ortağa sahip olmayı tercih ettiği anlaşılmaktadır. Henüz yeni kuruldukları için ortak sayılarının az olduğunu, kooperatiflerin yaşı arttıkça ortak sayılarının da artacağını varsaymak bir noktaya kadar doğru olabilir. Lakin derinlemesine görüşmelerde elde edilen veriler temelinde, son dönemde kurulan kooperatiflerin anonim şirket gibi hareket edebilmek amacıyla ortak sayılarını düşük tutmayı tercih ettikleri anlaşılmaktadır. Ortak sayısı fazla olan kooperatiflerin kuruluş yıllarının oldukça eski olması dikkat çeken bulgulardan biridir. 501 ve daha fazla ortağa sahip olan kooperatiflerin kuruluş yılları eskidir ve son dönemlerde bu ortak sayısına sahip kooperatiflerin sayıca azalma eğilimi gösterdiği anlaşılmaktadır. Özetle, yakın tarihte (özellikle 2011-2021) kurulan kooperatiflerin sayısı artış gösterse de kurulan kooperatiflerin büyük çoğunluğu çok ortak yerine az ortak tercih eden örgütlenme yapıları olarak karşımıza çıkmaktadır.

TABLO 25. İzmir'de kooperatiflerin ortak sayısı ve kuruluş yılına göre dağılımı

Ortak Sayısı	Kuruluş Yılı				
	1941-1960	1961-1980	1981-2000	2001-2010	2011-2021
7-10	0	2	34	19	305
11-50	7	23	211	82	137
51-100	1	25	78	30	53
101-500	2	65	61	38	41
501 -1000	0	20	7	2	1
1001 ve üzeri	4	12	11	0	3
Toplam	14	147	402	171	540

İzmir'de 1.000'in üzerinde ortağa sahip olan kooperatifler Tablo 26'da listelenmiştir. Ortak sayısı en fazla olan kooperatifler çoğunlukla Ticaret Bakanlığı'na bağlı esnaf sanatkârlar kredi ve kefalet kooperatifleri ve tarım satış kooperatiflerinden oluşmaktadır. Tarım ve Orman Bakanlığı belirli bir fiziki çevre içinde aynı işleve sahip birden çok kooperatif kurulmasını engelleyen bir politika izlediği için kooperatif bazında ortak sayısının artış göstermesi kaçınılmaz bir durumdur. Hem mevcut yasal düzenlemeler hem kırsal toplulukların dayanışmacı kültürü nedeniyle tarımsal kooperatiflerin ortak sayısı diğer kooperatif türlerine göre daha yüksek seyretmektedir. İzmir'de en çok ortağa sahip bir diğer kooperatif türü ise eczacılar tarafından kurulan bir temin tevzi kooperatifidir. Herhangi bir kamu kaynaklı kredinin dağıtımına aracılık etmediği halde bu kooperatif türünün ortak sayısı bakımından ilk sırada gelmesi bu mesleki örgütlenmenin güçlü bir sivil toplum kültürüne sahip olduğunu göstermektedir. Diğer taraftan hâkim bir görüşe göre, ilaç sektöründe Türkiye'de devletin tekel bir güce sahip olması kooperatifleşme gibi örgütlenmelere dayalı tedarik zincirlerini bir nevi zorunlu kılmaktadır.

TABLO 26. İzmir'de ortak sayısı 1000'in üzerinde olan kooperatifler

Bakanlık	İlçe	Kooperatif Türü	Ortak Sayısı
Ticaret Bakanlığı	Bornova	Temin Tevzi Kooperatifi	4.649
Ticaret Bakanlığı	Konak	Esnaf Sanatkârlar Kredi Kefalet Kooperatifleri Birliği	3.846
Ticaret Bakanlığı	Ödemiş	Esnaf Sanatkârlar Kredi Kefalet Kooperatifleri Birliği	3.035
Ticaret Bakanlığı	Konak	Esnaf Sanatkârlar Kredi Kefalet Kooperatifleri Birliği	2.934
Ticaret Bakanlığı	Menemen	Esnaf Sanatkârlar Kredi Kefalet Kooperatifleri Birliği	2.567
Tarım ve Orman Bakanlığı	Kiraz	Tarımsal Kalkınma Kooperatifi	2.408
Ticaret Bakanlığı	Tire	Esnaf Sanatkârlar Kredi Kefalet Kooperatifleri Birliği	2.115
Tarım ve Orman Bakanlığı	Tire	Tarımsal Kalkınma Kooperatifi	1.994
Ticaret Bakanlığı	Gaziemir	Esnaf Sanatkârlar Kredi Kefalet Kooperatifleri Birliği	1.812
Ticaret Bakanlığı	Bayraklı	Esnaf Sanatkârlar Kredi Kefalet Kooperatifleri Birliği	1.698
Ticaret Bakanlığı	Bornova	Esnaf Sanatkârlar Kredi Kefalet Kooperatifleri Birliği	1.632
Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı	Dikili	Konut Yapı Kooperatifi	1.631
Ticaret Bakanlığı	Bornova	Esnaf Sanatkârlar Kredi Kefalet Kooperatifleri Birliği	1.625
Ticaret Bakanlığı	Bayındır	Tarım Satış Kooperatifi	1.495
Ticaret Bakanlığı	Karabağlar	Esnaf Sanatkârlar Kredi Kefalet Kooperatifleri Birliği	1.484
Ticaret Bakanlığı	Menderes	Esnaf Sanatkârlar Kredi Kefalet Kooperatifleri Birliği	1.460
Ticaret Bakanlığı	Bergama	Tarım Satış Kooperatifi	1.393
Ticaret Bakanlığı	Dikili	İşletme Kooperatifi	1.375
Ticaret Bakanlığı	Bornova	Esnaf Sanatkârlar Kredi Kefalet Kooperatifleri Birliği	1.347
Ticaret Bakanlığı	Torbalı	Esnaf Sanatkârlar Kredi Kefalet Kooperatifleri Birliği	1.212
Ticaret Bakanlığı	Bergama	Esnaf Sanatkârlar Kredi Kefalet Kooperatifleri Birliği	1.182
Ticaret Bakanlığı	Konak	Esnaf Sanatkârlar Kredi Kefalet Kooperatifleri Birliği	1.168
Ticaret Bakanlığı	Konak	Esnaf Sanatkârlar Kredi Kefalet Kooperatifleri Birliği	1.142
Ticaret Bakanlığı	Balçova	Esnaf Sanatkârlar Kredi Kefalet Kooperatifleri Birliği	1.130
Ticaret Bakanlığı	Bornova	İşletme Kooperatifi	1.121
Ticaret Bakanlığı	Buca	Esnaf Sanatkârlar Kredi Kefalet Kooperatifleri Birliği	1.085
Ticaret Bakanlığı	Dikili	İşletme Kooperatifi	1.081
Ticaret Bakanlığı	Aliağa	Tüketim Kooperatifi	1.071
Ticaret Bakanlığı	Dikili	Esnaf Sanatkârlar Kredi Kefalet Kooperatifleri Birliği	1.014

2.4. İzmir'de Tarım ve Orman Bakanlığı'na Bağlı Kooperatifler için Ayrıntılı Envanter

Çalışma kapsamında, tarımsal amaçlı kooperatiflerle ilgili İzmir il Tarım ve Orman Müdürlüğü tarafından paylaşılan veri seti görece daha kapsamlı ve detaylı bilgiler içermektedir. Bu doğrultuda İzmir'de Tarım ve Orman Bakanlığı'na bağlı olarak faaliyet gösteren kooperatiflerle ilgili veriler bu bölümde daha ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır. Raporun ilk bölümde hukuki statüsü sadece aktif olan kooperatiflere ilişkin veriler paylaşılmışken bu bölümde hukuki statüsü aktif olmayan (tasfiye sürecinde) kooperatifler de analize dâhil edilmiştir. Tarımsal kooperatiflerin sayıları bu nedenle iki bölümde farklılık göstermektedir.

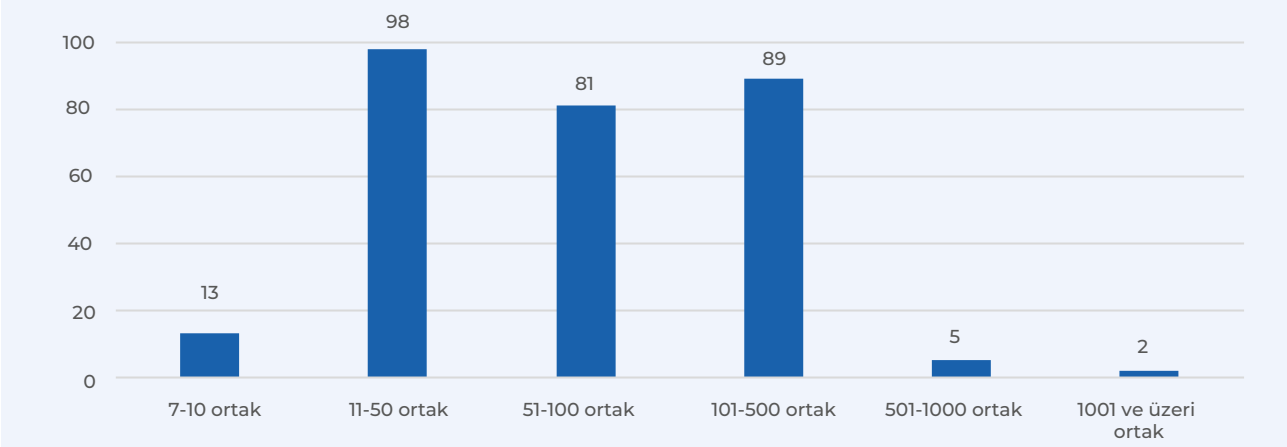
İzmir'de Tarım ve Orman Bakanlığı'na bağlı olarak faaliyet gösteren kooperatif türleri tarımsal kalkınma, sulama ve su ürünleri kooperatifleridir. Bu üç kooperatif türüne ilişkin ortak sayısı, kuruluş yılı, bulundukları ilçeler gibi veriler ilk bölümde paylaşılmıştır. Bu bölümde ise kooperatiflerin gelir düzeyleri, çalışan sayıları, birliklere üyelik durumları, hukuki statüleri, yürüttükleri projeler ve ürettikleri ürünler gibi daha detaylı veriler sunulacaktır.

2.4.1. Ortak sayısı

Tarımsal kooperatifler kırsal toplulukların geçim kaynaklarını sürdürmek, üretimlerini düzenlemek ya da doğal kaynakların sürdürülebilir yönetimini sağlamak amacıyla kurulmaktadır. Bu işlevlere sahip olan kooperatifler yöre-temelli ve küçük ölçeklidir. Yapısal olarak, kuruldukları bölgede üretim yapan tüm çiftçiler bu tür kooperatiflerin doğal bir ortağıdır. Ticaret Bakanlığı ve Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'na bağlı kooperatiflerle kıyaslandığında, Tarım ve Orman Bakanlığı'na bağlı kooperatifler 7-10 ortak gibi görece daha az ortağa sahip diğer kooperatiflerden ayrışmaktadır. Tarım ve Orman Bakanlığı'na bağlı kooperatifler yapısal olarak daha kitlesel (ortak yoğun) örgütleri temsil etmektedir.

Şekil 41'de 7-10 ortaklı kooperatif sayısının oldukça az olduğu, 100 ve üzeri ortağa sahip kooperatif sayısının ise bir hayli yüksek olduğu görülmektedir. Ayrıca, 11-50 ortaklı kooperatiflerin de yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Toplam ortak sayısı bakımından ilk sırada tarımsal kalkınma, ikinci sırada sulama ve üçüncü sırada su ürünleri kooperatifi bulunmaktadır. Ortalama ortak sayısı bakımından ise sulama ilk sırada, tarımsal kalkınma ikinci sırada ve su ürünleri kooperatifi üçüncü sırada yer almaktadır.

ŞEKİL 41. İzmir'de Tarım ve Orman Bakanlığı'na bağlı kooperatiflerin ortak sayısına göre dağılımı

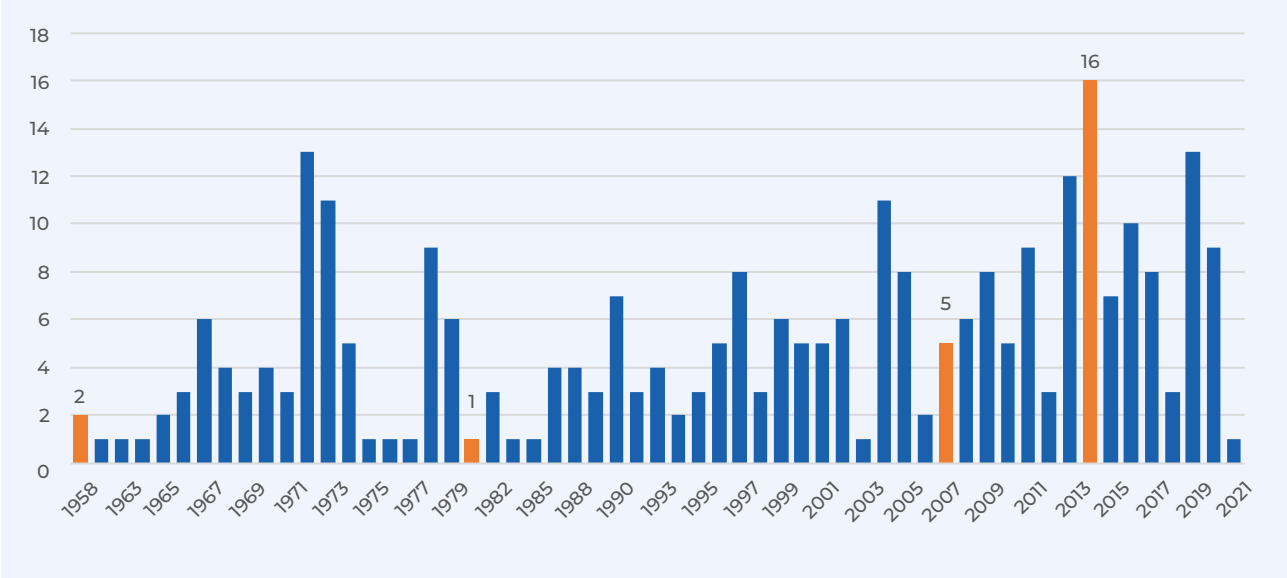

2.4.2. Kuruluş Yılı

İzmir'de Tarım ve Orman Bakanlığı'na bağlı kooperatiflerin kuruluş yıllarının 1958-2021 döneminde dalgalı bir seyir izlediği görülmektedir. Yeni kurulan kooperatifler 70'li yılların başında ve 2000'li yılların ortalarında yoğunluk göstermektedir. 1980 askeri darbesinin tarımsal kooperatifler üzerinde de yıkıcı bir etkisinin olduğu Şekil 42'de görülmektedir. O yıllarda kurulan ve günümüze ulaşan kooperatif sayısı oldukça azdır.

İzmir'de Tarım ve Orman Bakanlığı'na bağlı ilk kooperatif 1958 yılında kurulmuştur. Kooperatif bazında kuruluş yılları dağılımı incelendiğinde, son yıllarda sayısı en çok artış gösteren kooperatif türünün tarımsal kalkınma kooperatifi olduğu görülmektedir. Tarımla ilgili kooperatiflerin devlet desteklerine oldukça duyarlı örgütlenmeler oldukları ifade edilebilir. Tarımda yerelleşme dinamikleri ve kamu kaynaklı destekler sayesinde bu tür kooperatiflerin sayısında artış olduğu anlaşmaktadır. Araştırma kapsamında gerçekleştirilen görüşmelere dayalı olarak İzmir'de belediye ve diğer yerel kurumlar tarafından verilen desteklerden daha çok süt üretimine odaklanan kooperatiflerin faydalandığı görülmektedir. İzmir'de son dönemde özelikle süt üretimine odaklanan tarımsal kalkınma kooperatifleri sayıca artış göstermiştir.

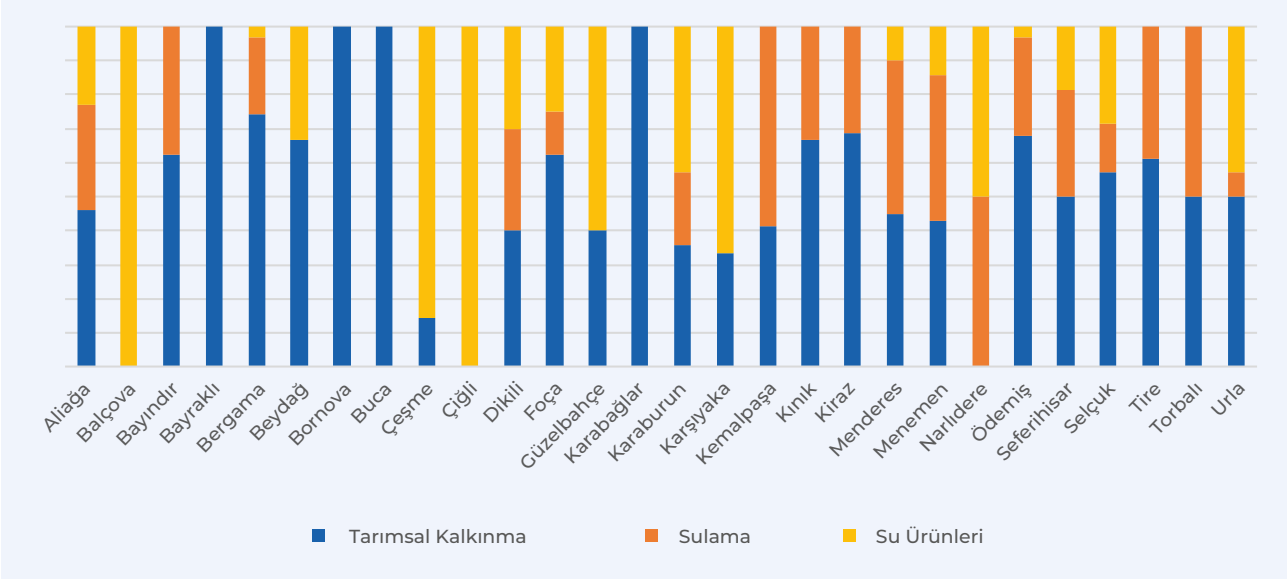
ŞEKİL 42. İzmir'de Tarım ve Orman Bakanlığı'na bağlı kooperatiflerin kuruluş yılına göre dağılımı

2.4.3. İlçelere Göre Dağılım

İzmir'de Ödemiş ve Bergama gibi kırsal alanlardaki kooperatif sayıları diğer ilçelere göre daha yüksektir. Şekil 43'de tarımsal kalkınma kooperatiflerinin özellikle Bergama, Ödemiş, Tire, Bayındır ve Kiraz ilçelerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bu yoğunlaşma, ilçelerin nüfusları ve tarımsal alanlarının büyüklüğü ile ilişkilendirilmektedir. İşlevleri gereği sulama kooperatifleri de su kaynaklarına yakın bölgelerde, havza bazında yoğunluk göstermektedir. Tarımsal kalkınma kooperatiflerinin yoğun olduğu bölgelerde sulama kooperatifleri de yaygındır. Çalışma kapsamında yürütülen görüşmelerde tek bir köyde hem tarımsal kalkınma hem sulama kooperatifi olması yerine çok amaçlı tarım kooperatiflerinin kurulması gerektiğine dair görüşün yaygınlık kazandığı gözlemlenmiştir.

ŞEKİL 43. İzmir'de Tarım ve Orman Bakanlığına bağlı kooperatiflerin ilçelere göre dağılımı

Su ürünleri kooperatifleri deniz ile bağlantısı olan Çeşme, Karaburun ve Urla gibi ilçelerde daha yaygın olarak karşımıza çıkmaktadır. İzmir Türkiye'de en çok su ürünleri kooperatifine sahip il sıralamasında ikinci sırada yer almaktadır. Lakin diğer iki kooperatif türüne kıyasla su ürünleri kooperatiflerinin sayısı oldukça düşüktür.

Su ürünleri kooperatiflerinin işlevlerinin sınırlı olması, tarımsal kalkınma kooperatifleri kadar köklü bir tarihe ve deneyime sahip olmamaları ve kamu desteklerinin tarımsal üretime odaklanması nedenleriyle bu türdeki kooperatiflerin sayısında ve artışında bir durağanlık olduğu görülmektedir.

2.4.4. Gelir Seviyelerine Göre Dağılım

Kooperatiflerin ekonomik dayanaklılığının analiz edilebilmesi için gelirle ilgili çeşitli verilerin incelenmesi gerekmektedir. Tablo 27'de kooperatiflerin yaklaşık %28'inin gelir bildirmediği görülmektedir. Mevcut veriler temelinde bu kooperatiflerin ya gelir elde edemediği ya da gelirini bildirmek istemedikleri düşünülmektedir.

Gelir bildiren kooperatifler arasında ortalama geliri en fazla 100.000 TL olan kooperatif sayısının görece daha yoğun olduğu anlaşılmaktadır. 1.000.000 TL'den daha fazla gelire sahip kooperatif sayısı 58'dir. Bu gelire sahip kooperatifler Tarım ve Orman Bakanlığı'na bağlı tüm kooperatiflerin %20'sine tekabül etmektedir. Gelirleri yüksek olan kooperatiflerin önemli bir kısmının kuruluş yıllarının eski ve ortak sayıları görece daha fazla olduğu görülmektedir. 2011-2021 döneminde kurulan ve ortak sayısı az olan kooperatifler düşük gelir düzeyinde yer almaktadır.

TABLO 27. İzmir'de Tarım ve Orman Bakanlığı'na bağlı kooperatiflerin gelir seviyelerine göre dağılımı

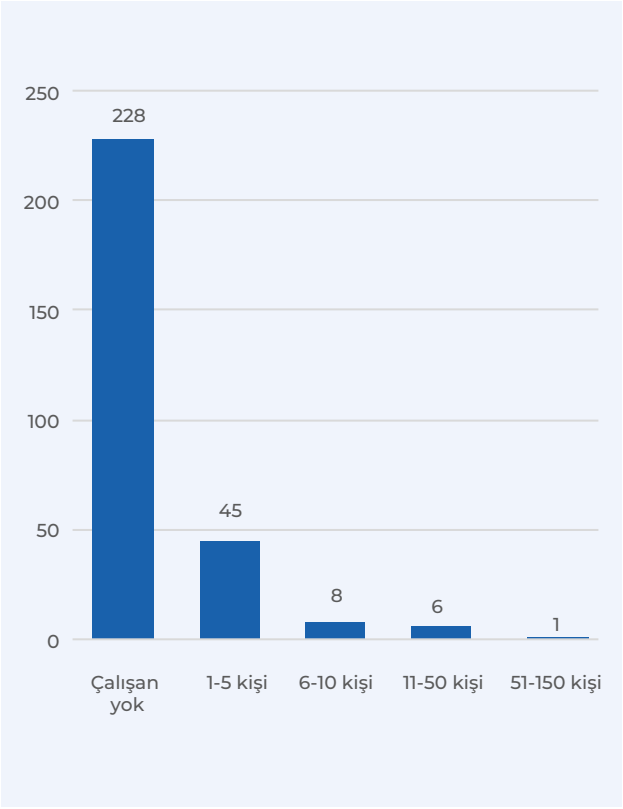
Gelir	Kooperatif Sayısı
Gelir bildirmeyen	80
1-100.000 TL	82
101.001-300.000 TL	42
300.001-500.000 TL	9
500.001-1.000.000 TL	17
1.000.001-10.000.000 TL	33
10.000.001 TL ve üzeri	25
Toplam	**288**

2.4.5. Çalışan Sayısına Göre Dağılım

İzmir'de Tarım ve Orman Bakanlığı'na bağlı kooperatiflerin çoğunun çalışanı bulunmamaktadır. Ücretli işçiye sahip olan kooperatiflerin önemli bir bölümünün ise istihdam sayısı bir ya da ikidir (Şekil 44).

Çalışan sayısı 1-5 arasında olan 48 kooperatif, 6-10 kişi arasında olan sekiz kooperatif, 11-50 kişi arasında olan altı kooperatif bulunmaktadır (Şekil-44). Çalışan sayısı fazla olan kooperatiflerin ortak sayısı ve gelir düzeyinin yüksek olduğu görülmektedir. Markalaşan kooperatiflerin çalışan sayılarında artış olduğu anlaşılmaktadır. İzmir'de Tarım ve Orman Bakanlığı'na bağlı kooperatifler toplamda 460 kişiyi istihdam etmektedir. Bu veriler temelinde tarımsal kooperatiflerin istihdama sunduğu katkı çalıştırdığı ücretli işçi sayısı bakımdan oldukça düşüktür.

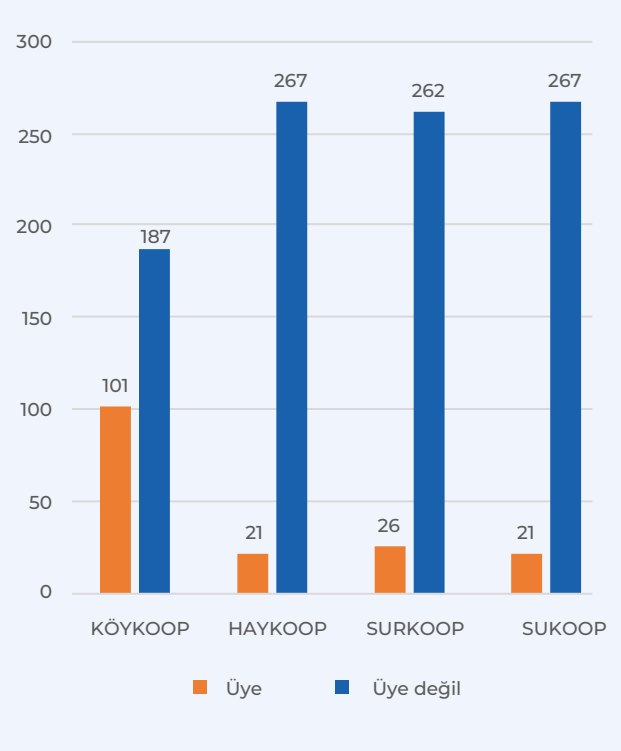
ŞEKİL 44. İzmir'de Tarım ve Orman Bakanlığı'na bağlı kooperatiflerin çalışan sayısına göre dağılımı

2.4.6. Birliklere Göre Dağılım

İzmir'de Tarım ve Orman Bakanlığı'na bağlı kooperatifler KÖY-KOOP, HAY-KOOP, SUR-KOOP ve SU-KOOP gibi üst birliklere üyedir. Tarımsal kooperatiflerin amaç ve faaliyet esaslarına dayalı olarak belirlenen üst birliklere üye olmaları yasal bir zorunluluktur. Bu yasal düzenlemeden önce tüzel kişilik kazanan KÖY-KOOP gibi üst birlikler nedeniyle bir kooperatif birden fazla üst birliğe üye olabilmektedir (Şekil 45).

ŞEKİL 45. İzmir'de Tarım ve Orman Bakanlığı'na bağlı kooperatiflerin üst birlik üyeliği

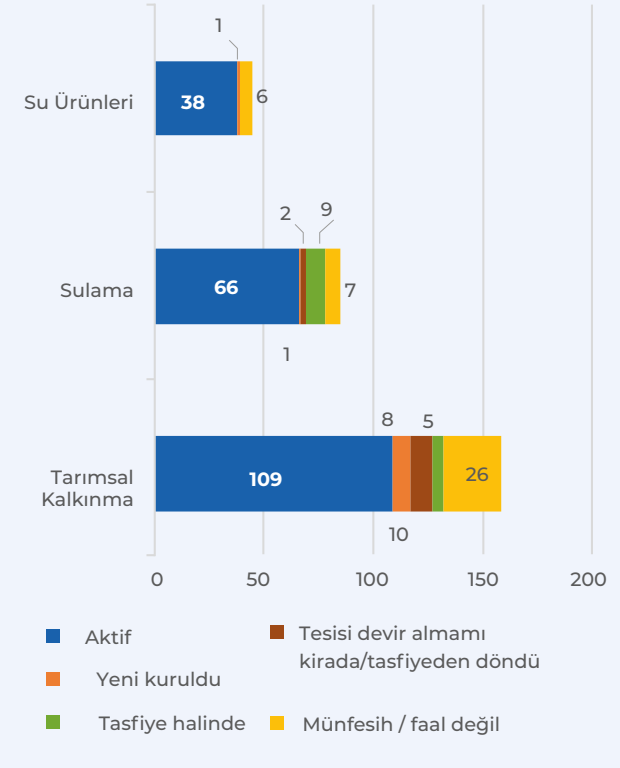

İzmir'de 116 kooperatif bir üst birliğe, 22 kooperatif iki farklı üst birliğe, iki kooperatif üç farklı üst birliğe üyedir; 148 kooperatif ise herhangi bir üst birliğe üye değildir. Üst birliklere göre üyelik dağılımına göre 101 kooperatif KÖY-KOOP'a, 21 kooperatif HAY-KOOP'a, 26 kooperatif SUR-KOOP'a ve 21 kooperatif SU-KOOP'a üyedir. Veriler, İzmir'de kurulan ve köklü bir geçmişe sahip KÖY-KOOP Birliği'nin diğer birliklere göre daha kapsayıcı olduğunu göstermektedir.

2.4.7. Hukuki Statüsüne Göre Dağılım

Kooperatiflerin hukuki statüleri, başarı düzeylerinin anlaşılması açısından önem taşımaktadır. Resmi veri kaynaklarına göre kooperatiflerin hukuki statüleri aktif, yeni kuruldu, tesisi devir almamış, tesis kirada, tasfiyeden döndü, tasfiye halinde, münfesih, aktif değil olarak gruplandırılmaktadır. İzmir'de aktif olan kooperatif sayısının toplam kooperatif sayısına oranı yaklaşık %74'dür (Şekil 46). Tarımsal kalkınma kooperatiflerinin yaklaşık %69'u, sulama kooperatiflerinin yaklaşık %78'i ve su ürünleri kooperatiflerinin yaklaşık %84'ü aktif durumdadır.

ŞEKİL 46. İzmir'de Tarım ve Orman Bakanlığı'na bağlı kooperatiflerin hukuki statüsüne göre dağılımı

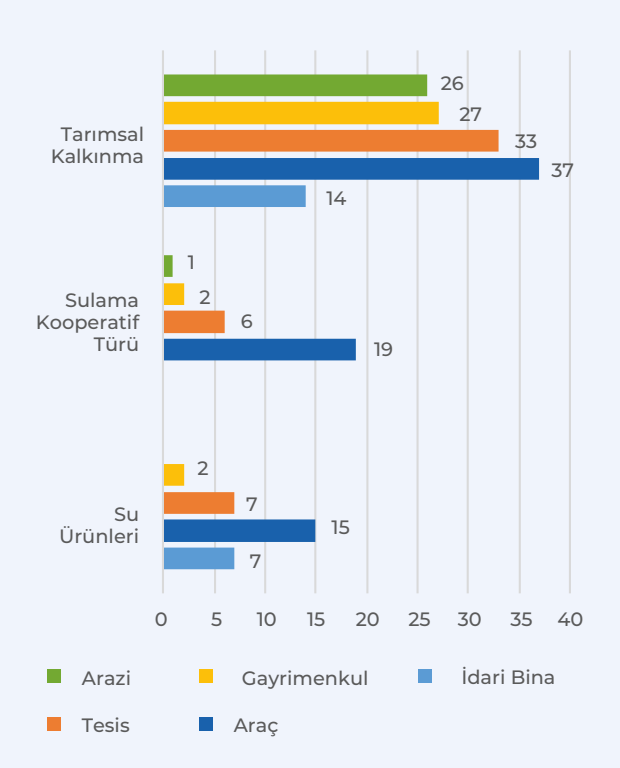

Veriler detaylı incelendiğinde, tarımsal kalkınma kooperatiflerinin aktiflik oranı açısından sulama ve su ürünleri kooperatiflerinin gerisinde kaldığı anlaşılmaktadır. Türkiye'de kamusal desteklemelerden yararlanabilmek için kurulan birçok kooperatifin etkin olmadığı ve kısa süre içinde tasfiye sürecine girdiği bilinmektedir. Verilere dayalı olarak İzmir'de devlet desteklerinden yararlanmak için kurulan ve sonrasında aktif faaliyet yürütmeyen kooperatiflerin tarımsal kalkınma kooperatifleri arasında bir miktar daha fazla yer aldığı anlaşılmaktadır.

2.4.8. Sahip Olunan Varlıklara Göre Dağılım

İzmir'de Tarım ve Orman Bakanlığı'nın denetiminde faaliyetlerini sürdüren kooperatiflerin sahip oldukları mal varlıkları incelediğinde tarımsal kalkınma kooperatiflerinin arazi, gayrimenkul, tesis ve araç bakımından diğer iki kooperatif türüne göre daha fazla kaynağa sahip olduğu anlaşılmaktadır (Şekil 47). İzmir'de sulama kooperatifleri en az varlığa sahip kooperatif türü olarak görünmektedir. Sulama kooperatiflerinin sahip olduğu mal varlıklarını daha çok araçlar ve tesisler oluşturmaktadır.

ŞEKİL 47. İzmir'de Tarım ve Orman Bakanlığına bağlı kooperatiflerin sahip olduğu varlıklar

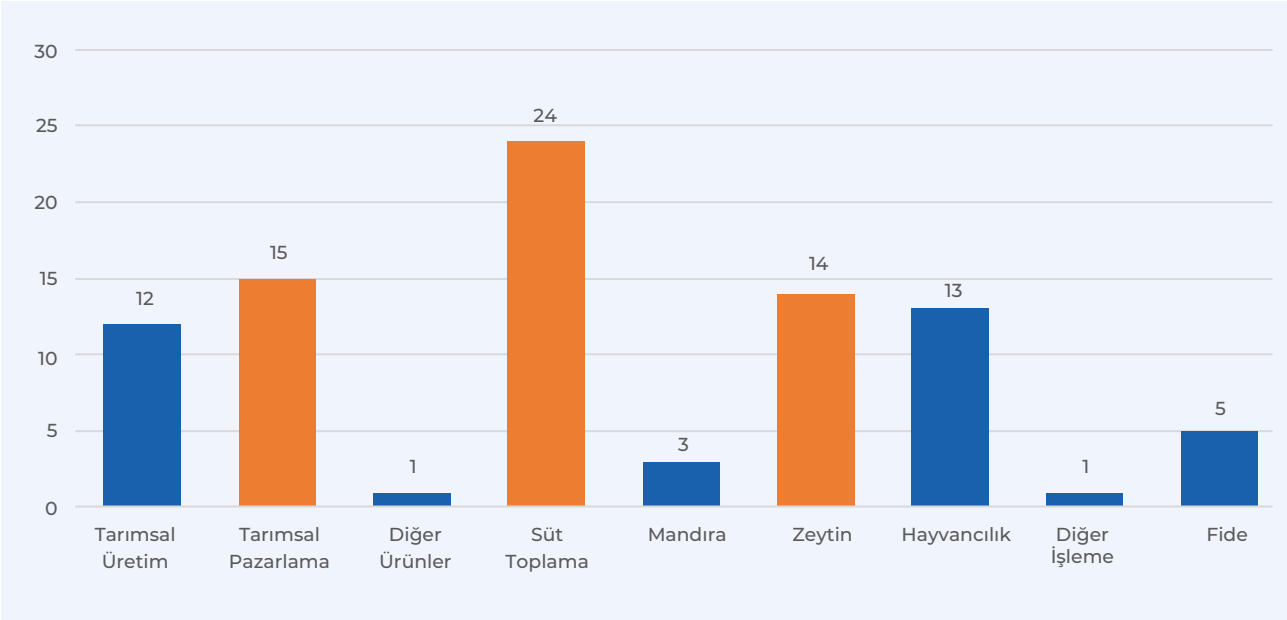

Mal varlığı açısından su ürünleri kooperatiflerinin durumu sulama kooperatiflerine kıyasla daha iyi bir durumda iken tarımsal kalkınma kooperatiflerine kıyasla oldukça gerilerdedir. Su ürünleri kooperatiflerinin sahip olduğu mal varlıkları arasında daha çok araç, idari bina ve tesis yer almaktadır. Hem sulama hem su ürünleri kooperatiflerinin sahip olduğu gayrimenkul sayısı düşüktür. Sulama kooperatifleri arasında araziye sahip tek bir kooperatif bulunmaktadır. Su ürünleri kooperatifi arasında arazi sahibi herhangi bir kooperatif bulunmamaktadır.

2.4.9. Uygulanan Projelere Göre Dağılım

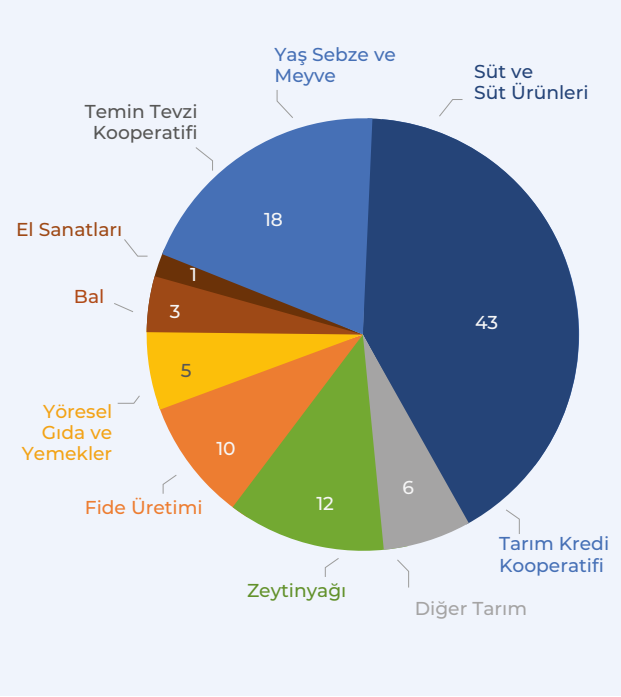
İzmir'de kooperatiflerin daha çok süt toplama, zeytin işleme, tarımsal pazarlama, tarımsal üretim ve hayvancılık konularında proje yürüttükleri görülmektedir. Proje yürüten kooperatiflerin genele oranı yaklaşık %30'dur (Şekil 48).

ŞEKİL 48. İzmir'de Tarım ve Orman Bakanlığı'na bağlı kooperatiflerin uyguladığı projeler

En fazla sayıda proje yürüten kooperatif türü tarımsal kalkınma kooperatifidir. Tarımsal kalkınma kooperatifleri süt toplama ve işleme, tarımsal pazarlama, hayvancılık gibi farklı alanlarda projeler yürütmektedir. Yürütülen projeler ile ilgili veriler İzmir'de hibe desteklerinin sütçülük üzerine yoğunlaştığını kanıtlar niteliktedir. Aynı şekilde, İzmir Kalkınma Ajansı tarafından verilen desteklerden süt sektöründe faaliyet gösteren kooperatiflerin daha etkin faydalandığı anlaşılmaktadır.

ŞEKİL 49. İzmir'de Tarım ve Orman Bakanlığı'na bağlı kooperatiflerin ürün dağılımı

2.4.10. Ürünlere Göre Dağılım

İzmir'de tarımsal kooperatiflerin ürünlere göre dağılımı incelendiğinde süt ve süt ürünlerinin ilk sırada geldiği görülmektedir (Şekil 49). Süt ve süt ürünlerini zeytinyağı, yaş sebze ve meyve, diğer tarımsal ürünler takip etmektedir.

İzmir'de bal üretimi yapan kooperatiflerin sayısı oldukça azdır. Tarım ve Orman Bakanlığı'na bağlı kooperatiflerin ürünleri arasında yöresel gıda, yemek ve el işleri de yer almaktadır. Yapılan mülakatlarda kimi tarımsal kooperatiflerin kadın odaklı olduğu ve kadın emeğini değerlendirmek ve güçlendirmek amacıyla yöresel gıda ve yemekler üzerine çalışmalar yürüttüğü vurgulanmıştır.

2.5. İzmir'de Kooperatif Türleri

Bu bölümde İzmir İl Tarım ve Orman Müdürlüğü, İzmir İl Ticaret Müdürlüğü ve Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği İl Müdürlüğü'nden temin edilen verilere göre kooperatif türleri bazında oluşturulan envanter yer almaktadır.

Envanter hukuki durumu aktif olan kooperatifler üzerinden hazırlanmış olup bu bölümde yerel kalkınmada öncelikli olarak belirlenen kooperatif türlerinin, Ek-4'te ise diğer kooperatif türlerinin envanterine yer verilmiştir.

Sırasıyla aşağıdaki kooperatif türlerine yer verilecektir.

- Tarımsal Kalkınma Kooperatifi
- Sulama Kooperatifi
- Su Ürünleri Kooperatifi
- Tarım Satış Kooperatifi
- Üretim ve Pazarlama Kooperatifi
- Yaş Sebze ve Meyve Üretim Kooperatifi
- adın Girişimi Üretim ve Pazarlama Kooperatifi
- İşletme Kooperatifi
- Hizmet Kooperatifi
- Tüketim Kooperatifi
- Eğitim Kooperatifi
- Bilimsel Araştırma ve Geliştirme Kooperatifi
- Fikri Mülkiyet Hakları ve Proje Danışmanlığı Kooperatifi
- Turizm Geliştirme Kooperatifi
- Deniz Yolcu Taşıma Kooperatifi
- Yenilenebilir Enerji Üretim Kooperatifi
- Elektrik Enerjisi Üretim ve Tüketim Kooperatifi

2.5.1. Tarımsal Kalkınma Kooperatifi

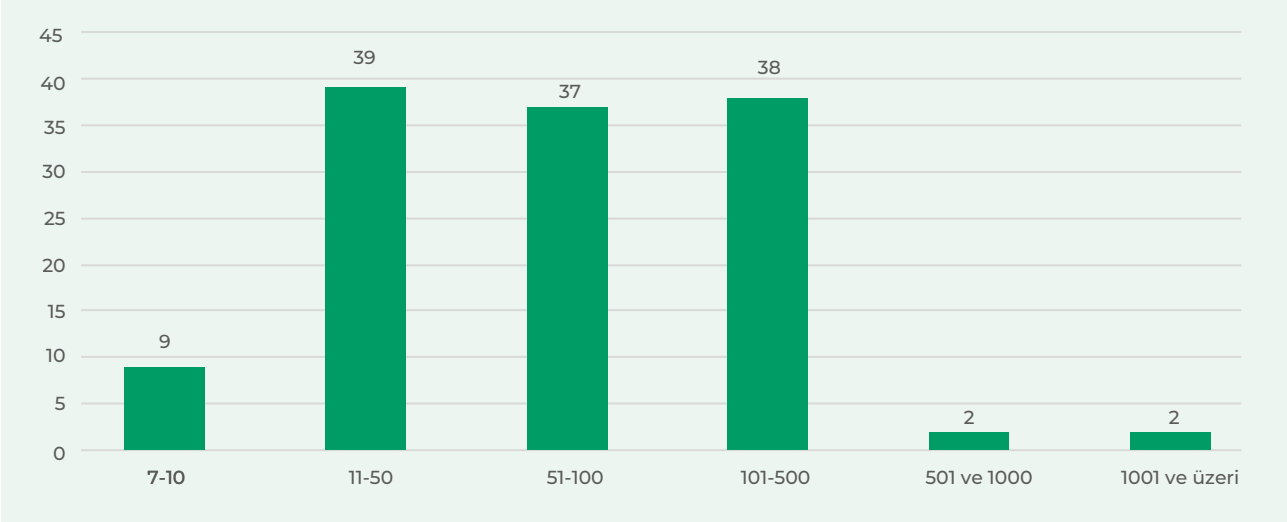
İzmir ili sınırlarında,

- Aktif olan kooperatif sayısı: 127
- Kooperatiflerin toplam ortak sayısı: 17.417
- Ortalama ortak sayısı: 137
- En eski kuruluş yılı: 1958
- En yeni kuruluş yılı: 2020
- Kooperatif sayısı olarak 2., toplam ortak sayısı olarak 3., ortalama ortak sayısı olarak 7. sırada yer alan kooperatif türüdür.
- Son yıllarda sayısı en çok artan kooperatif türlerinden birisidir.
- Bu türdeki kooperatiflerin büyük kısmı 2011-2021 ve 1961-1980 yılları arasında kurulmuştur.
- Kooperatif sayısının en yüksek olduğu ilçe Ödemiş'tir. Ödemiş, Bergama ve Bayındır'da kurulan kooperatif sayıları son yıllarda görece daha çok artış göstermiştir.
- Ortak sayısı 11-500 arasında yoğunluk göstermektedir.

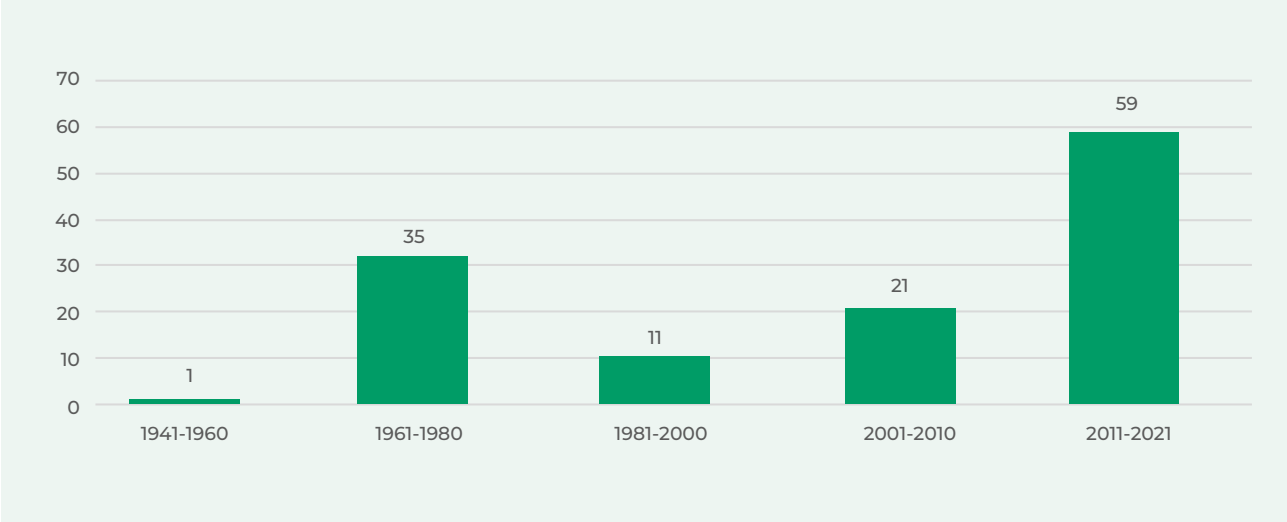
TABLO 28. İzmir'de tarımsal kalkınma kooperatiflerinin ilçelere göre dağılımı

İlçe	Kooperatif Sayısı	Yüzdelik Oran
Aliağa	3	2,4
Bayındır	9	7,1
Bayraklı	1	,8
Bergama	14	11,0
Beydağ	2	1,6
Bornova	3	2,4
Çeşme	1	,8
Dikili	3	2,4
Foça	4	3,1
Güzelbahçe	1	0,8
Karaburun	4	3,1
Karşıyaka	1	0,8
Kemalpaşa	7	5,5
Kınık	4	3,1
Kiraz	10	7,9
Menderes	5	3,9
Menemen	3	2,4
Ödemiş	20	15,7
Seferihisar	8	6,3
Selçuk	3	2,4
Tire	10	7,9
Torbalı	7	5,5
Urla	4	3,1
Toplam	**127**	**100,0**

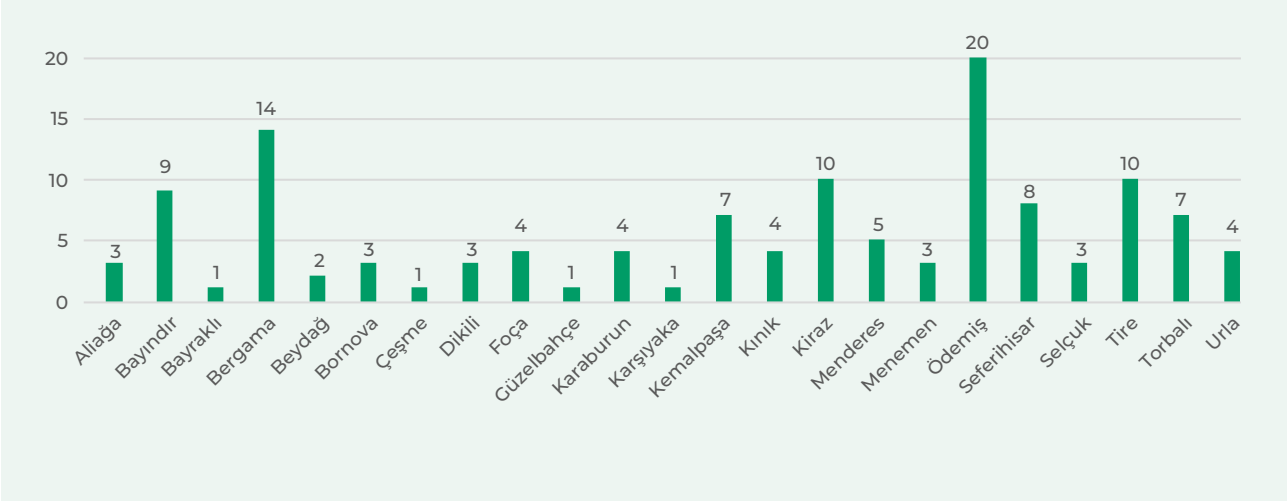
ŞEKİL 50. İzmir'de ortak sayısına göre tarımsal kalkınma kooperatiflerinin dağılımı

ŞEKİL 51. İzmir'de kuruluş yılına göre tarımsal kalkınma kooperatiflerinin dağılımı

ŞEKİL 52. İzmir'de tarımsal kalkınma kooperatiflerinin ilçelere göre dağılımı

2.5.2. Sulama Kooperatifi

İzmir ili sınırlarında,

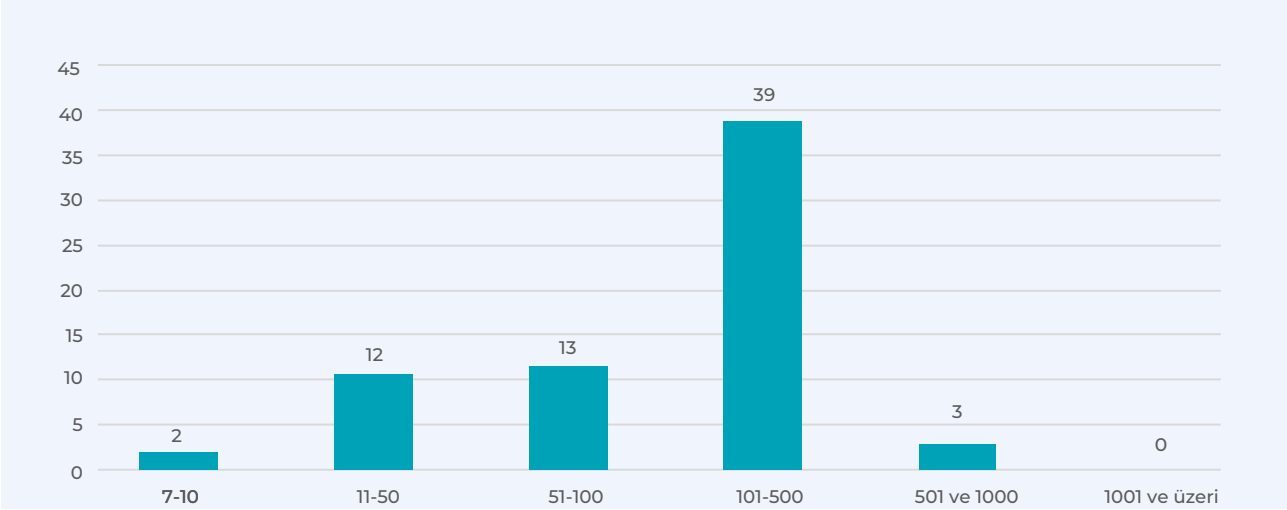
- Aktif olan kooperatif sayısı: 69
- Kooperatiflerin toplam ortak sayısı: 12.657
- Ortalama ortak sayısı: 183
- En eski kuruluş yılı: 1964
- En yeni kuruluş yılı: 2020
- Kooperatif sayısı ve ortalama ortak sayısı olarak 6., toplam ortak sayısı olarak 5. sırada yer alan kooperatif türüdür.
- Sadece 18 ilçede yer almaktadır. Kooperatif sayısının yoğunlaştığı ilçeler Kemalpaşa, Ödemiş, Menderes ve Tire'dir.
- Büyük kısmı 1961-1980 yılları arasında kurulmuştur fakat son yıllarda kurulan kooperatifler de mevcuttur.
- Ortak sayısı 101-500 kişi arasında yoğunluk göstermektedir. Sadece 1961-1980 yılları arasında kurulan kooperatiflerin 500'ün üzerinde ortağı mevcuttur. Kuruluş yılı arttıkça ortak sayısı azalma eğilimi göstermektedir.

TABLO 29. İzmir'de sulama kooperatiflerinin ilçelere göre dağılımı

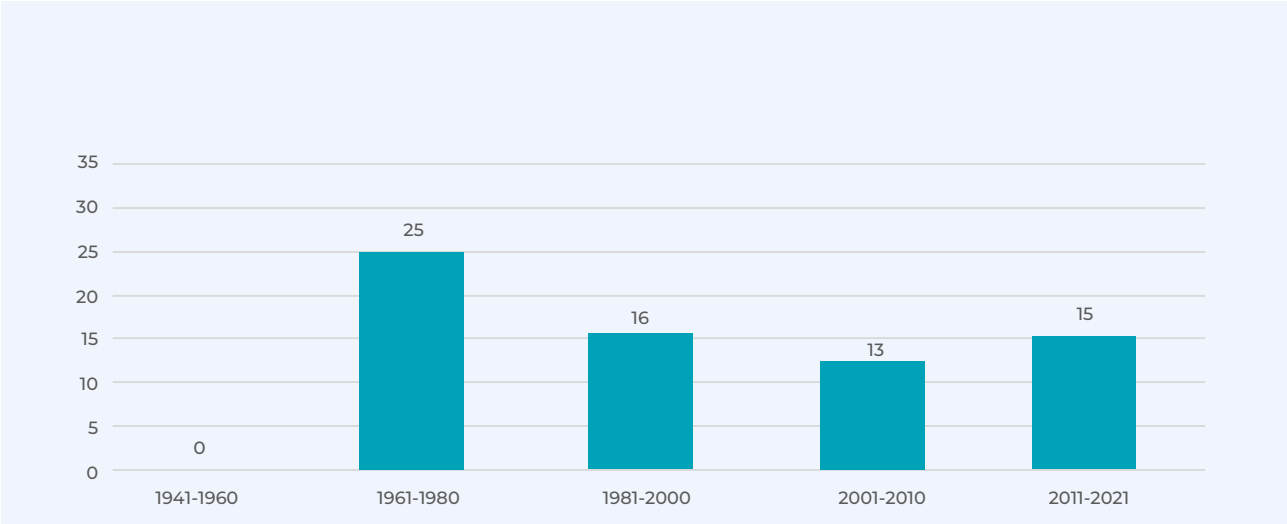
İlçe	Kooperatif Sayısı	Yüzdelik Oran
Aliağa	4	5,8
Bayındır	4	5,8
Bergama	5	7,2
Dikili	3	4,3
Foça	1	1,4
Karaburun	3	4,3
Kemalpaşa	9	13,0
Kınık	1	1,4
Kiraz	4	5,8
Menderes	6	8,7
Menemen	3	4,3
Narlıdere	1	1,4
Ödemiş	8	11,6
Seferihisar	4	5,8
Selçuk	1	1,4
Tire	6	8,7
Torbalı	5	7,2
Urla	1	1,4
Toplam	**69**	**100,0**

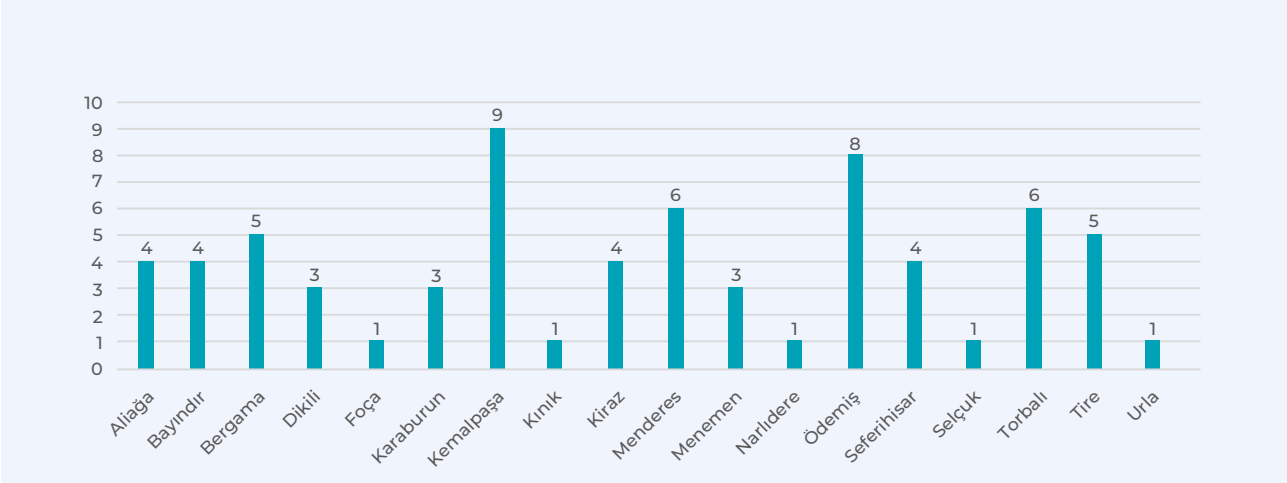
ŞEKİL 53. İzmir'de ortak sayısına göre sulama kooperatiflerinin dağılımı

ŞEKİL 54. İzmir'de kuruluş yılına göre sulama kooperatiflerinin dağılımı

ŞEKİL 55. İzmir'de ilçelere göre sulama kooperatiflerinin dağılımı

2.5.3. Su Ürünleri Kooperatifi

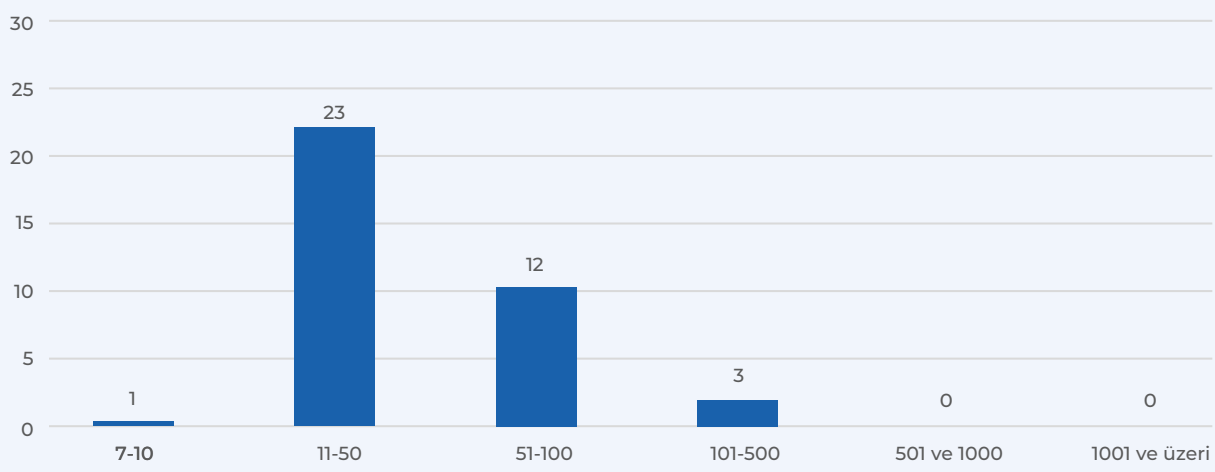
İzmir ili sınırlarında,

- Aktif olan kooperatif sayısı: 39
- Kooperatiflerin toplam ortak sayısı: 2.275
- Ortalama ortak sayısı: 58
- En eski kuruluş yılı: 1958
- En yeni kuruluş yılı: 2021
- Kooperatif sayısı olarak 8. sırada, toplam ortak sayısı olarak 9. sırada yer alan kooperatif türüdür.
- Sadece 15 ilçede bulunmaktadır. Kooperatif sayısının en yüksek olduğu ilçeler sırasıyla Çeşme, Karaburun ve Urla'dır.
- Ortak sayısı 11-50 kişi arasında yoğunluk göstermektedir. 2011-2021 tarihleri arasında kurulan kooperatiflerin hiçbirinin ortak sayısı 100 kişiden daha fazla değildir.
- Kooperatiflerin büyük çoğunluğu 1981-2000 yılları arasında kurulmuştur. Son yıllarda kurulan kooperatiflerin oranı oldukça düşüktür.

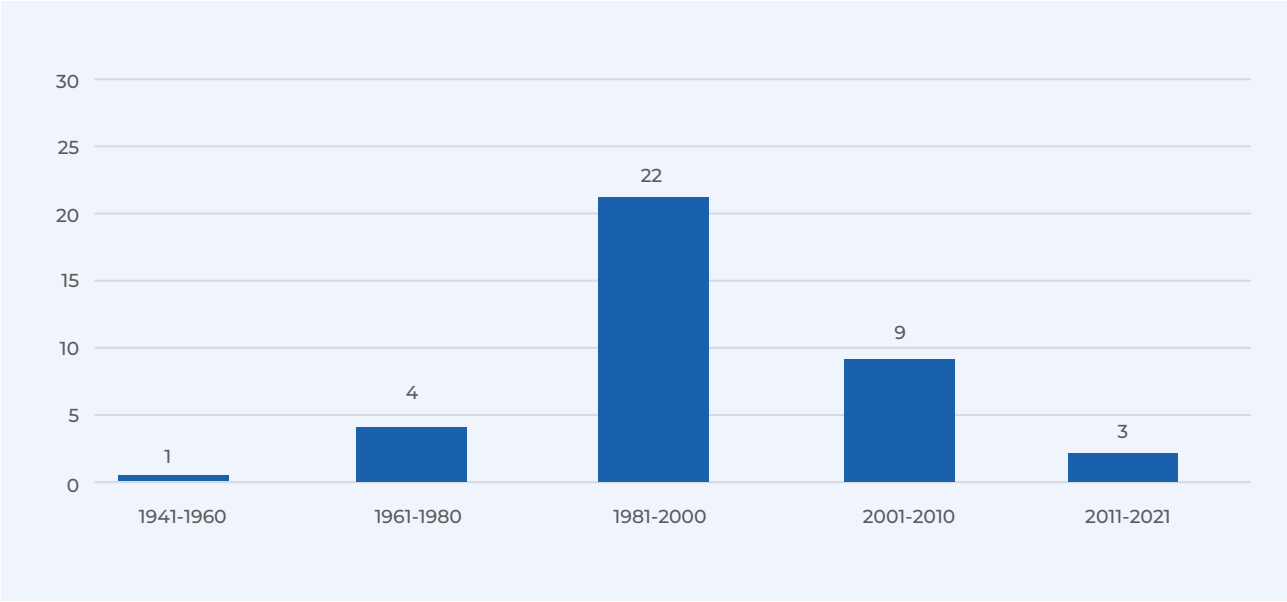
TABLO 30. İzmir'de su ürünleri kooperatiflerinin ilçelere göre dağılımı

İlçe	Kooperatif Sayısı	Yüzdelik Oran
Aliağa	3	7,7
Balçova	1	2,6
Beydağ	1	2,6
Çeşme	6	15,4
Çiğli	1	2,6
Dikili	3	7,7
Foça	2	5,1
Güzelbahçe	2	5,1
Karaburun	6	15,4
Karşıyaka	2	5,1
Menderes	2	5,1
Menemen	1	2,6
Narlıdere	1	2,6
Seferihisar	3	7,7
Urla	5	12,8
Toplam	**39**	**100,0**

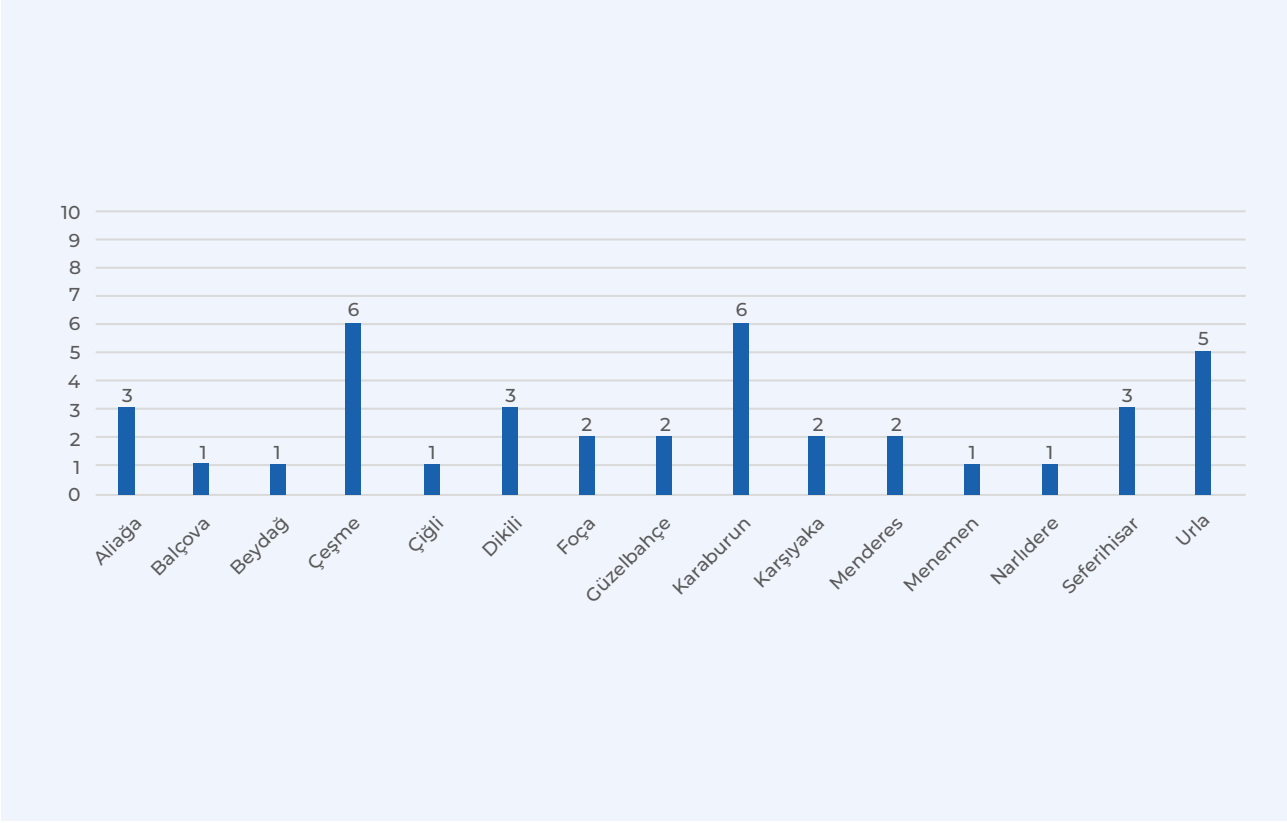
ŞEKİL 56. İzmir'de ortak sayısına göre su ürünleri kooperatiflerinin dağılımı

ŞEKİL 57. İzmir'de kuruluş yılına göre su ürünleri kooperatiflerinin dağılımı

ŞEKİL 58. İzmir'de su ürünleri kooperatiflerinin ilçelere göre dağılımı

2.5.4. Tarım Satış Kooperatifi

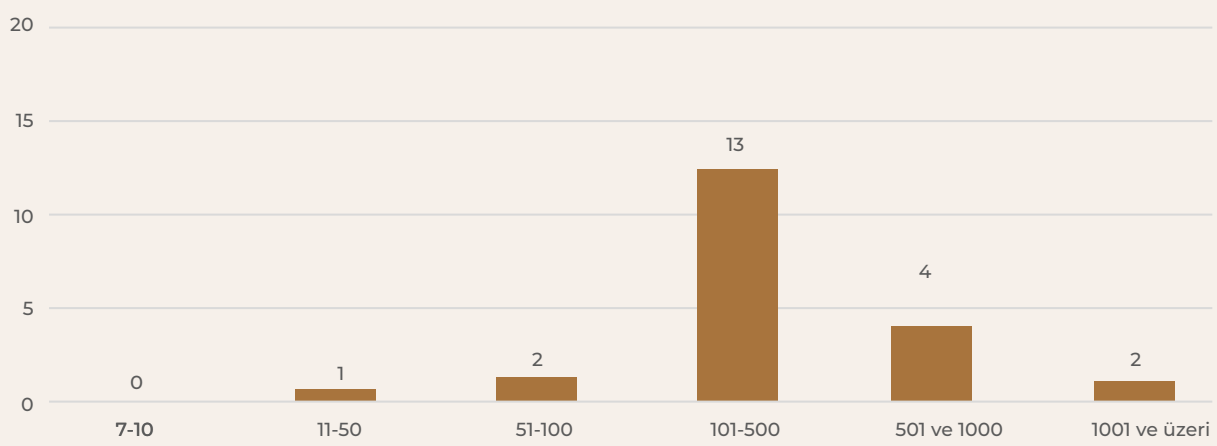
İzmir ili sınırlarında,

- Aktif olan kooperatif sayısı: 22
- Kooperatiflerin toplam ortak sayısı: 10.312
- Ortalama ortak sayısı: 469
- En eski kuruluş yılı: 1941
- En yeni kuruluş yılı: 1990
- Kooperatif sayısı az olsa da toplam ortak sayısı olarak 6. ve ortalama ortak sayısı olarak 3. sırada yer almaktadır.
- Sadece 10 ilçede bulunmaktadır. Kooperatif sayısı Bergama, Bayındır, Selçuk ve Tire'de görece daha yüksektir.
- Ortak sayısı 101-500 arasında yoğunluk göstermektedir.
- Kuruluş yılı en eski olan kooperatif türüdür. Kooperatiflerin çoğu 1961-1980 yılları arasında kurulmuştur. 1990 yılından sonra kurulan kooperatif mevcut değildir. 2000 yılında tarım satış kooperatiflerini özerkleştiren yasanın ardından güç kaybeden bir kooperatif türü olmuştur.

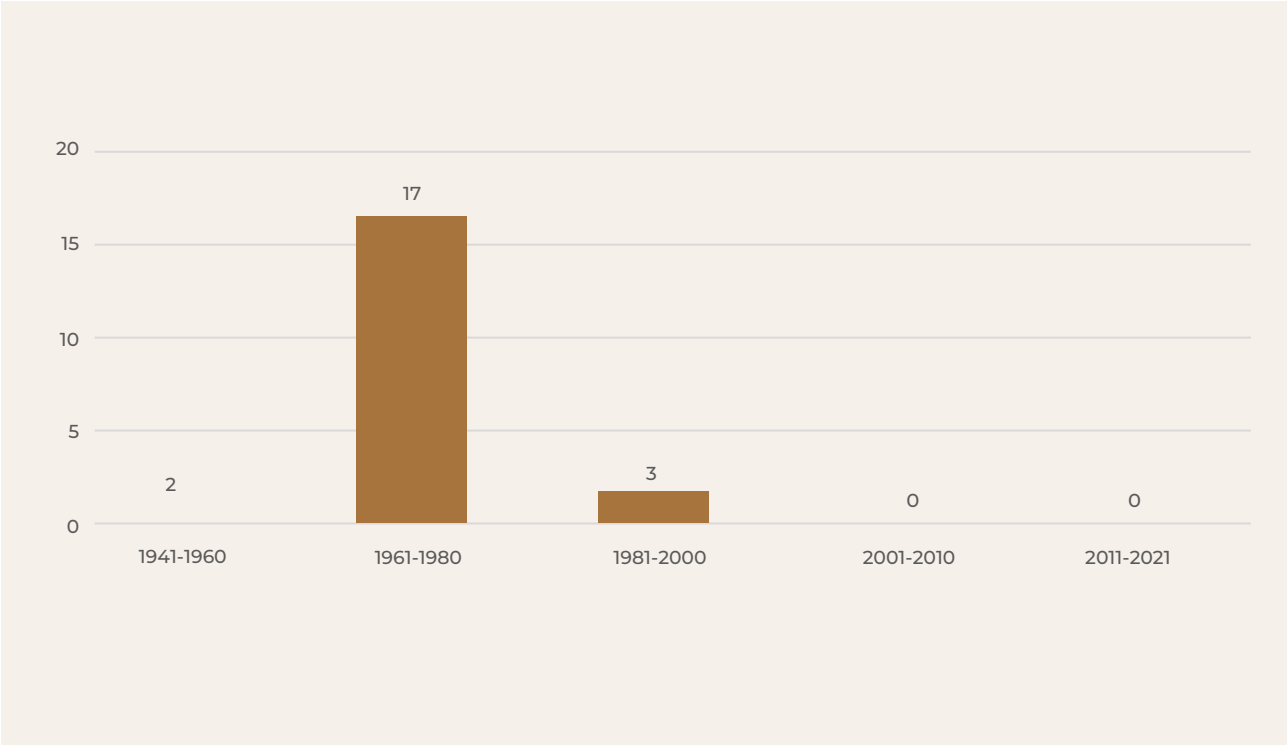
TABLO 31. İzmir'de tarım satış kooperatiflerinin ilçelere göre dağılımı

İlçe	Kooperatif Sayısı	Yüzdelik Oran
Bayındır	3	13,6
Bergama	4	18,2
Dikili	1	4,5
Foça	1	4,5
Kınık	1	4,5
Menemen	2	9,1
Ödemiş	2	9,1
Selçuk	3	13,6
Tire	3	13,6
Torbalı	2	9,1
Toplam	**22**	**100,0**

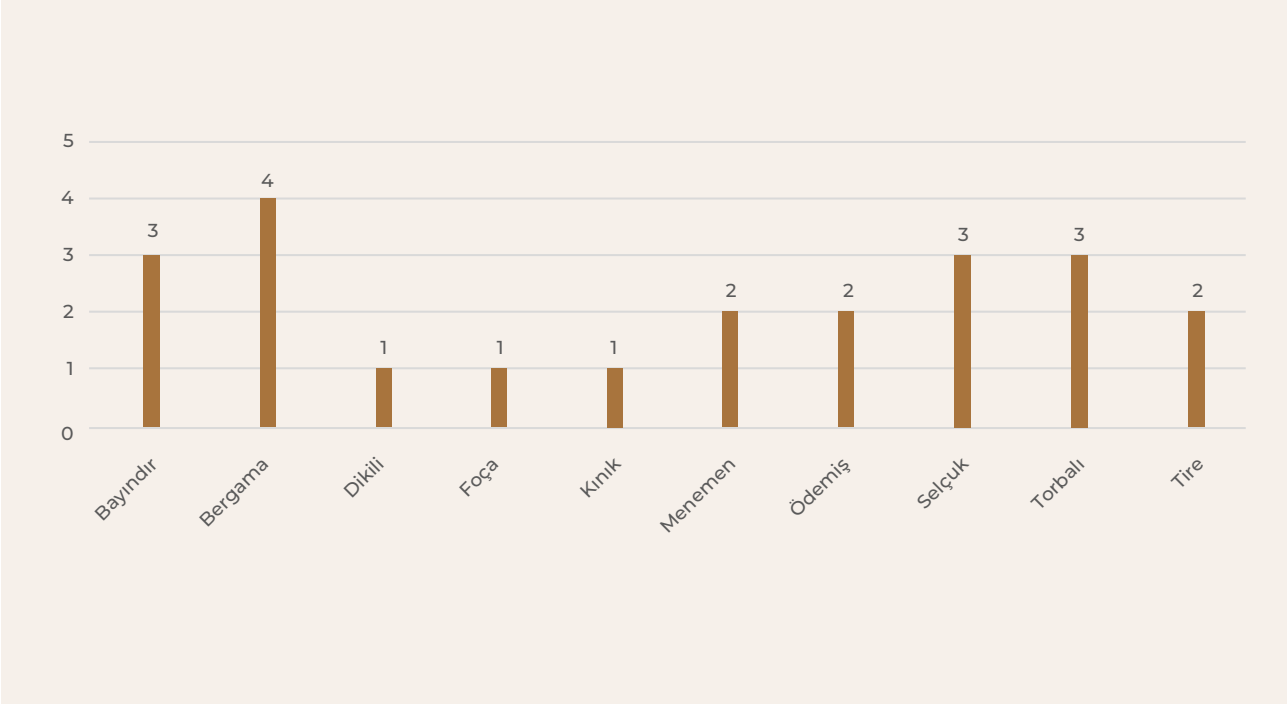
ŞEKİL 59. İzmir'de ortak sayısına göre tarım satış kooperatiflerinin dağılımı

ŞEKİL 60. İzmir'de kuruluş yılına göre tarım satış kooperatiflerinin dağılımı

ŞEKİL 61. İzmir'de tarım satış kooperatiflerinin ilçelere göre dağılımı

2.5.5. Üretim ve Pazarlama Kooperatifi

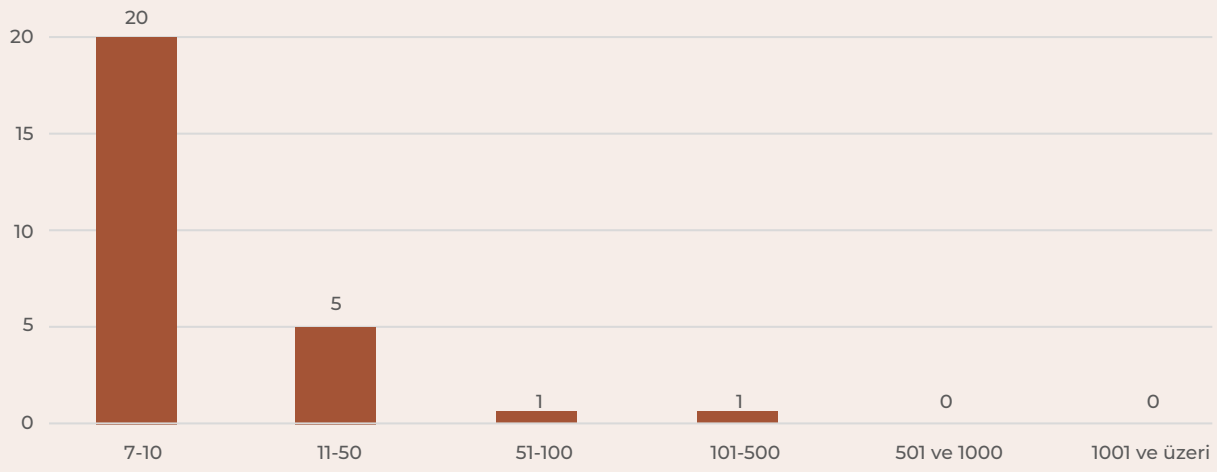
İzmir ili sınırlarında,

- Aktif olan kooperatif sayısı: 27
- Kooperatiflerin toplam ortak sayısı: 669
- Ortalama ortak sayısı: 25
- En eski kuruluş yılı: 1960
- En yeni kuruluş yılı: 2021
- Kooperatif sayısı olarak 11., toplam ortak sayısı olarak 16. sırada yer alır. Ortalama ortak sayısı ise oldukça düşüktür.
- Sadece 15 ilçede bulunmaktadır. Kooperatif sayısının en yüksek olduğu ilçe Bayındır'dır.
- Ortak sayısı 7-10 arasında yoğunluk göstermektedir. Çoğunluğu 7 ortağa sahiptir.
- Bu türdeki kooperatiflerin çoğu 2011-2021 yılları arasında kurulmuştur. Özellikle 2020 yılında bir sıçrama yaşanmıştır. Son on yılda sayısı hızla artan kooperatif türlerinden biridir.

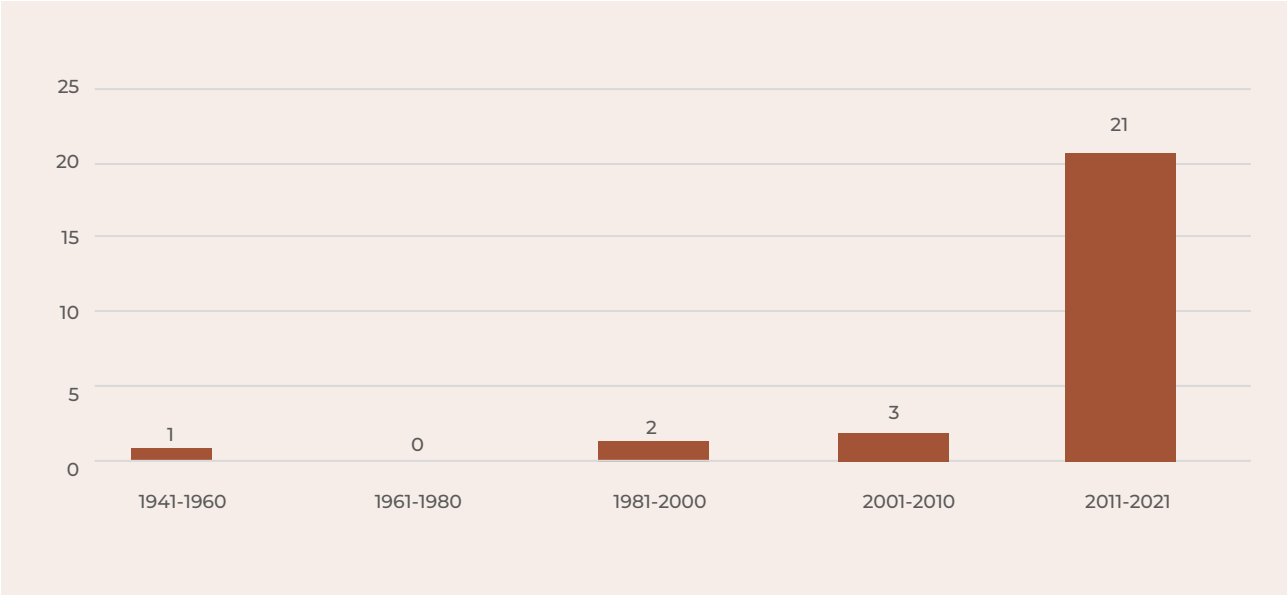
TABLO 32. İzmir'de üretim ve pazarlama kooperatiflerinin ilçelere göre dağılımı

İlçe	Kooperatif Sayısı	Yüzdelik Oran
Bayındır	5	18,5
Bayraklı	1	3,7
Bergama	1	3,7
Bornova	1	3,7
Buca	1	3,7
Karabağlar	3	11,1
Karaburun	1	3,7
Karşıyaka	2	7,4
Konak	3	11,1
Menderes	2	7,4
Ödemiş	2	7,4
Seferihisar	2	7,4
Tire	1	3,7
Torbalı	1	3,7
Urla	1	3,7
Toplam	**27**	**100,0**

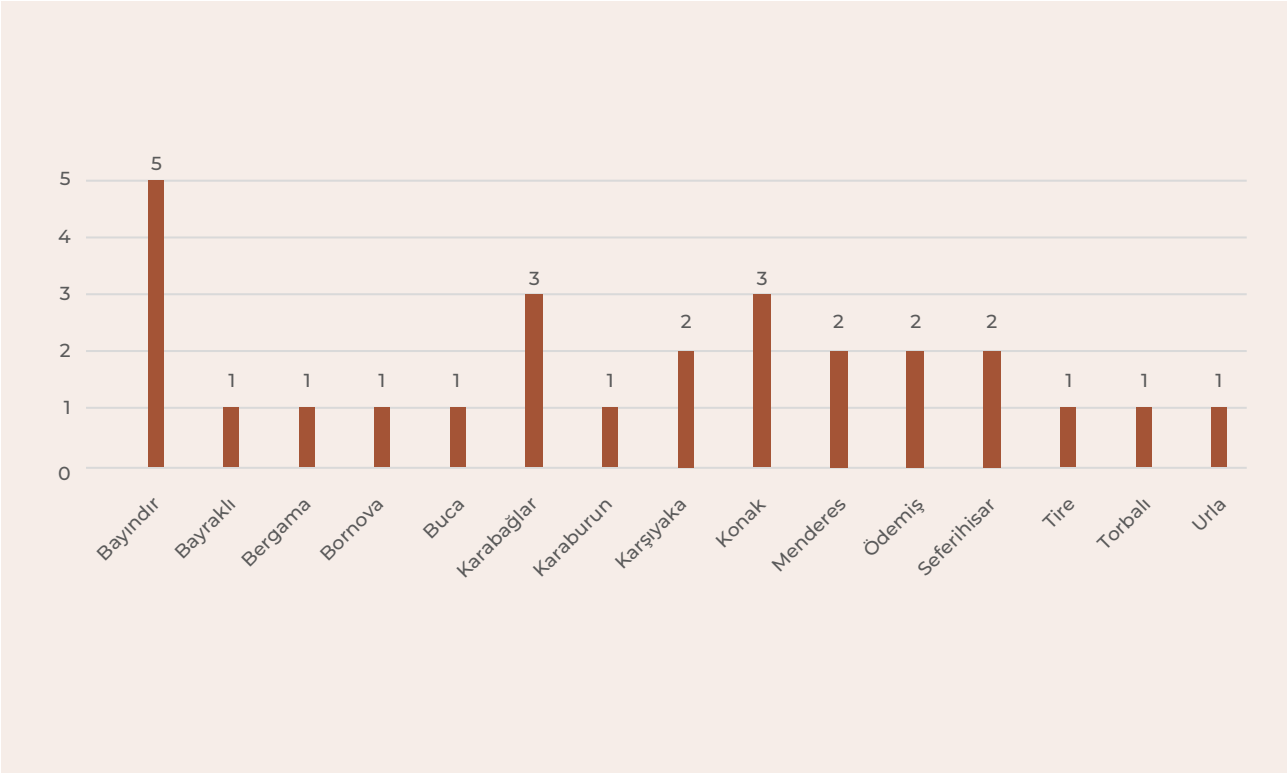
ŞEKİL 62. İzmir'de ortak sayısına göre üretim ve pazarlama kooperatiflerinin dağılımı

ŞEKİL 63. İzmir'de kuruluş yılına göre üretim ve pazarlama kooperatiflerinin dağılımı

ŞEKİL 64. İzmir'de üretim ve pazarlama kooperatiflerinin ilçelere göre dağılımı

2.5.6. Yaş Sebze ve Meyve Üretim Kooperatifi

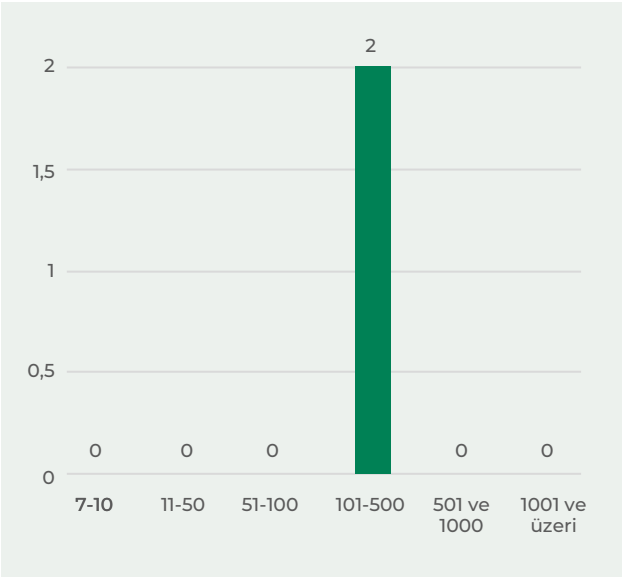
İzmir ili sınırlarında,

- Aktif olan kooperatif sayısı: 2
- Kooperatiflerin toplam ortak sayısı: 252
- Ortalama ortak sayısı: 126
- En eski kuruluş yılı: 2000
- En yeni kuruluş yılı: 2003
- Sadece iki ilçede bulunmaktadır. İki kooperatiften birisi Kemalpaşa, ikincisi Selçuk'tadır.
- İki kooperatifin de ortak sayısı 101-500 kişi arasındadır.
- Yeni bir kooperatif türü olduğu için 2000 yılı öncesinde kurulan bir kooperatif mevcut değildir.

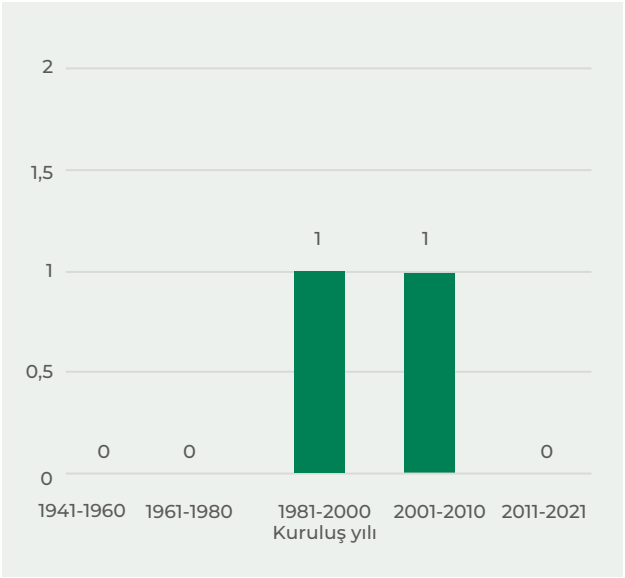
TABLO 33. İzmir'de yaş meyve ve sebze üretim kooperatiflerinin ilçelere göre dağılımı

İlçe	Kooperatif Sayı	Yüzdelik Oran
Kemalpaşa	1	50
Selçuk	1	50
Toplam	**2**	**100**

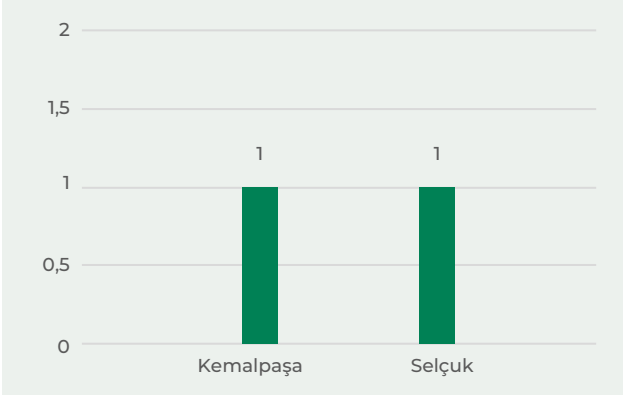
ŞEKİL 65. İzmir'de ortak sayısına göre yaş sebze ve meyve üretim kooperatiflerinin dağılımı

ŞEKİL 66. İzmir'de kuruluş yılına göre yaş sebze ve meyve üretim kooperatiflerinin dağılımı

ŞEKİL 67. İzmir'de yaş sebze ve meyve üretim kooperatiflerinin ilçelere göre dağılımı

2.5.7. Kadın Girişimi Üretim ve İşletme Kooperatifi

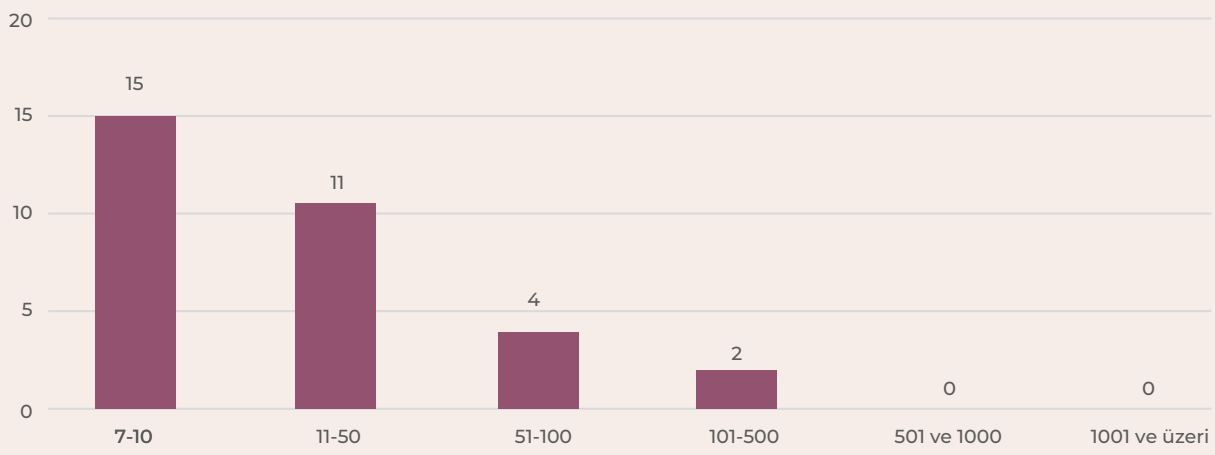
İzmir ili sınırlarında,

- Aktif olan kooperatif sayısı: 32
- Kooperatiflerin toplam ortak sayısı: 1.071
- Ortalama ortak sayısı: 33
- En eski kuruluş yılı: 2013
- En yeni kuruluş yılı: 2020
- 19 ilçede bulunmaktadır. Kooperatif sayısı Urla, Konak, Karşıyaka ve Bayraklı'da görece daha yüksektir.
- Ortak sayısı 7-10 kişi arasında yoğunluk göstermektedir. En çok ortağa sahip olan kadın kooperatifinin 249 ortağı vardır.
- Son yıllarda devlet desteklemeleri nedeniyle sayıca en çok kurulan kooperatif türlerinden biridir. Verilere göre mevcut kooperatiflerin çoğu 2019 yılında kurulmuştur. Kadın kooperatiflerinin sayısının son bir yılda daha çok artış gösterdiği tahmin edilmektedir.

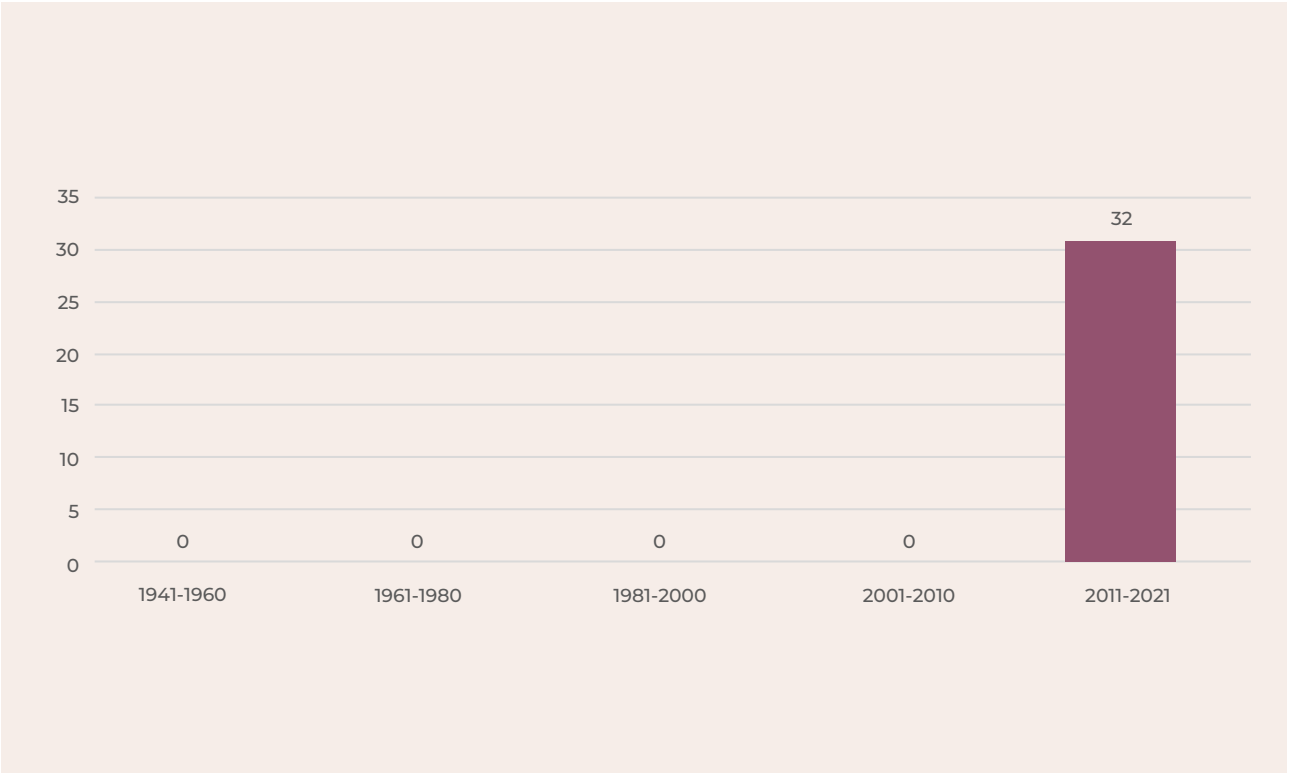
TABLO 34. İzmir'de kadın girişimi üretim ve işletme kooperatiflerinin ilçelere göre dağılımı

İlçe	Kooperatif sayısı	Yüzdelik Oran
Aliağa	1	3,1
Bayraklı	3	9,4
Bergama	1	3,1
Beydağ	1	3,1
Bornova	2	6,3
Buca	1	3,1
Çeşme	1	3,1
Çiğli	2	6,3
Gaziemir	1	3,1
Güzelbahçe	1	3,1
Karabağlar	2	6,3
Karşıyaka	3	9,4
Kemalpaşa	1	3,1
Konak	3	9,4
Menderes	2	6,3
Menemen	1	3,1
Narlıdere	1	3,1
Seferihisar	1	3,1
Urla	4	12,5
Toplam	**32**	**100,0**

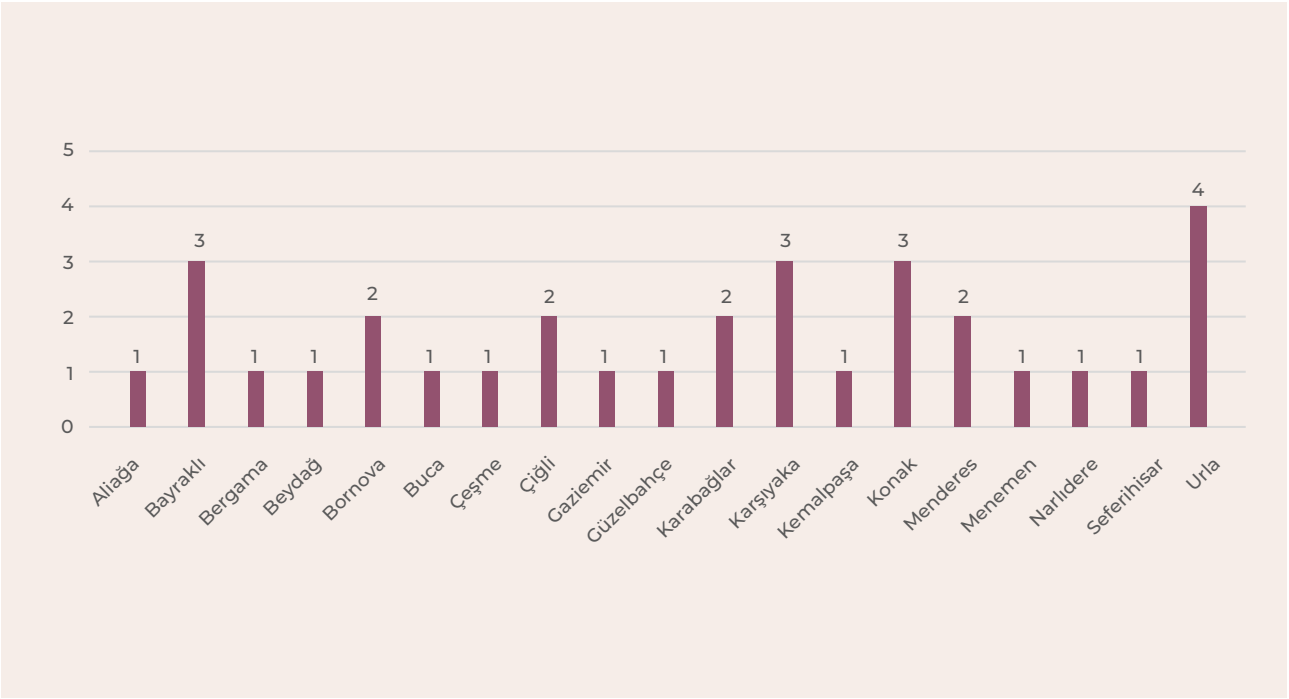
ŞEKİL 68. İzmir'de ortak sayısına göre kadın kooperatiflerinin dağılımı

ŞEKİL 69. İzmir'de kuruluş yılına göre kadın kooperatiflerinin dağılımı

ŞEKİL 70. İzmir'de kadın kooperatiflerinin ilçelere göre dağılımı

2.5.8. İşletme Kooperatifi

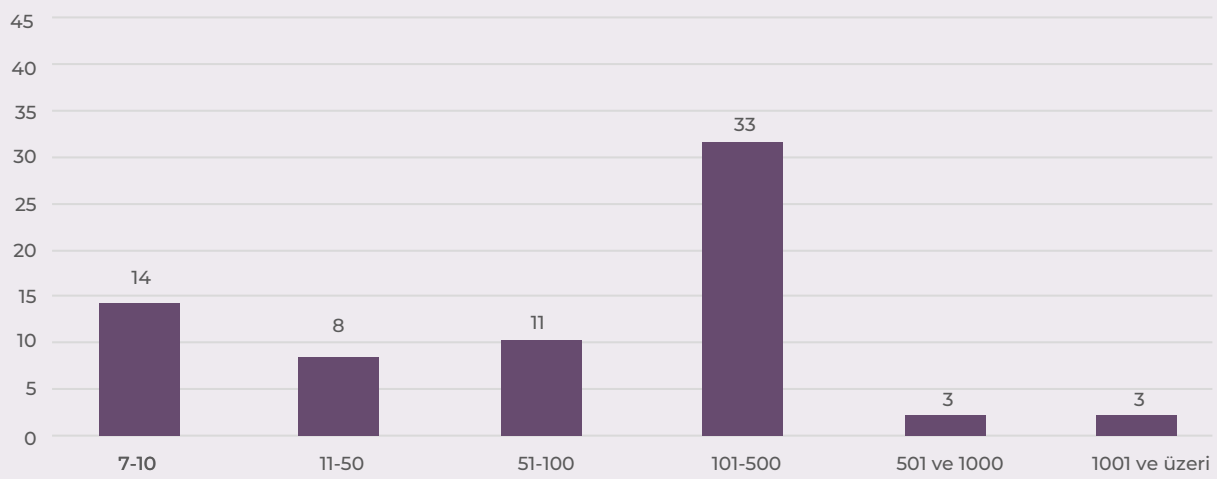
İzmir ili sınırlarında,

- Aktif olan kooperatif sayısı: 72
- Kooperatiflerin toplam ortak sayısı: 16.380
- Ortalama ortak sayısı: 228
- En eski kuruluş yılı: 1968
- En yeni kuruluş yılı: 2020
- Kooperatif sayısı olarak 5., toplam ortak sayısı ve ortalama ortak sayısı olarak 4. sırada yer almaktadır
- 20 ilçede mevcuttur. Kooperatif sayısının en yüksek olduğu ilçeler Dikili ve Urla'dır. Bu türdeki kooperatiflerin yüzde 35'i bu iki ilçede bulunmaktadır.
- Ortak sayısı 101-500 kişi arasında yoğunluk göstermektedir. Kuruluş yılı arttıkça ortak sayısı artma eğilimi gösterirken, son 10 yılda kurulan işletme kooperatiflerinin ortak sayısı 7-10 kişi arasındadır.
- Kooperatiflerin çoğu 2001-2010 yılları arasında kurulmuştur. Eski bir kooperatif türü olmasına rağmen son yıllarda kurulan kooperatiflerin sayısı artış göstermiştir.

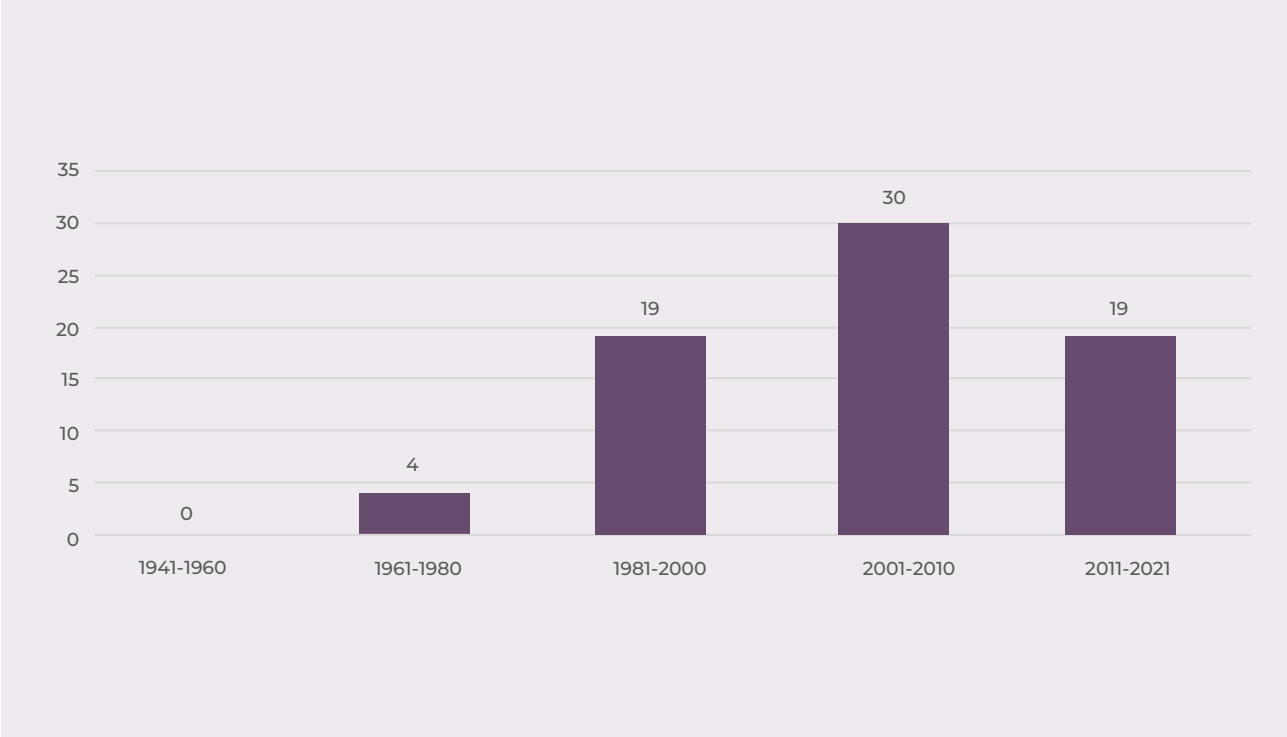
TABLO 35. İzmir'de işletme kooperatiflerinin ilçelere göre dağılımı

İlçe	Kooperatif Sayı	Yüzdelik Oran
Aliağa	2	2,8
Balçova	3	4,2
Bayındır	1	1,4
Bergama	1	1,4
Bornova	7	9,7
Buca	1	1,4
Çeşme	5	6,9
Çiğli	1	1,4
Dikili	14	19,4
Güzelbahçe	1	1,4
Karabağlar	3	4,2
Karaburun	2	2,8
Karşıyaka	2	2,8
Konak	5	6,9
Menderes	5	6,9
Narlıdere	1	1,4
Ödemiş	3	4,2
Seferihisar	4	5,6
Selçuk	1	1,4
Urla	10	13,9
Toplam	**72**	**100,0**

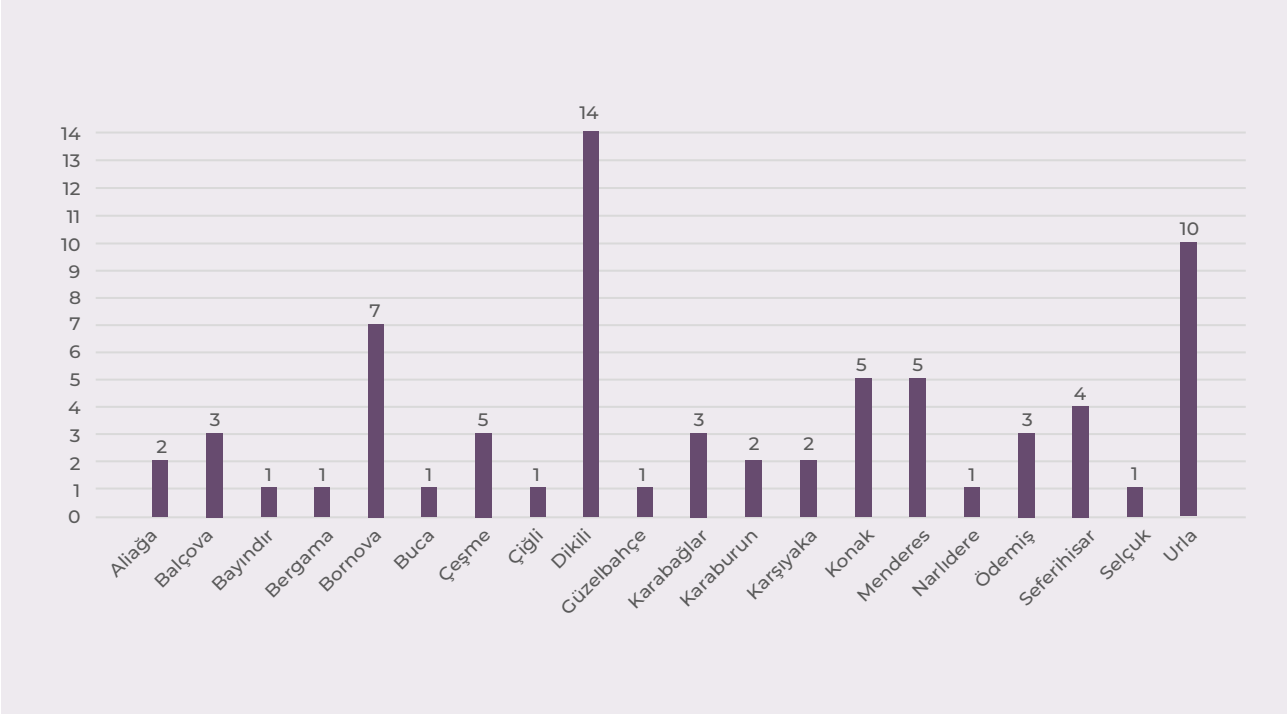
ŞEKİL 71. İzmir'de ortak sayısına göre işletme kooperatiflerinin dağılımı

ŞEKİL 72. İzmir'de kuruluş yılına göre işletme kooperatiflerinin dağılımı

ŞEKİL 73. İzmir'de işletme kooperatiflerinin ilçelere göre dağılımı

2.5.9. Hizmet Kooperatifi

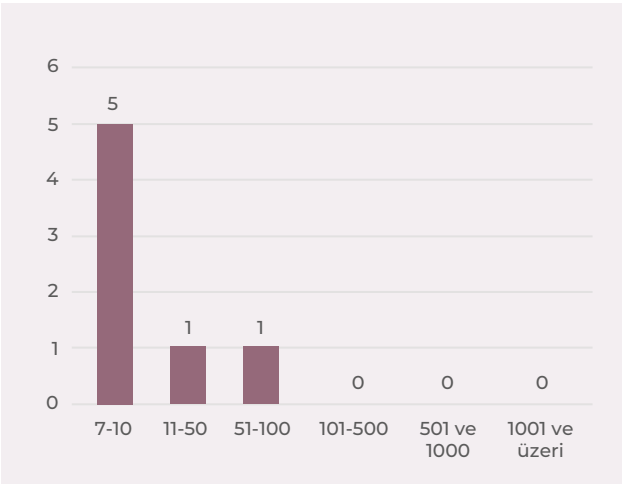
İzmir ili sınırlarında,

- Aktif olan kooperatif sayısı: 7
- Kooperatiflerin toplam ortak sayısı: 126
- Ortalama ortak sayısı: 18
- En eski kuruluş yılı: 2015
- En yeni kuruluş yılı: 2020
- Sadece 5 ilçede bulunmaktadır. Karabağlar ve Konak ilçelerinde ikişer tane, Bayraklı, Karşıyaka ve Kemalpaşa'da birer tane mevcuttur.
- 2018-2020 yılları arasında her yıl iki hizmet kooperatifi kurulmuştur. Son yıllarda sayıca artış gösteren bir kooperatif türüdür.
- Ortak sayısı 7-10 kişi arasında yoğunluk göstermektedir.

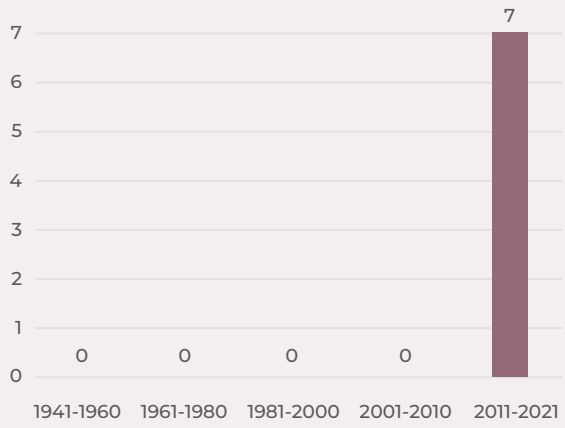
TABLO 36. İzmir'de hizmet kooperatiflerinin ilçelere göre dağılımı

İlçe	Kooperatif Sayısı	Yüzdelik Oran
Bayraklı	1	14,3
Karabağlar	2	28,6
Karşıyaka	1	14,3
Kemalpaşa	1	14,3
Konak	2	28,6
Toplam	**7**	**100,0**

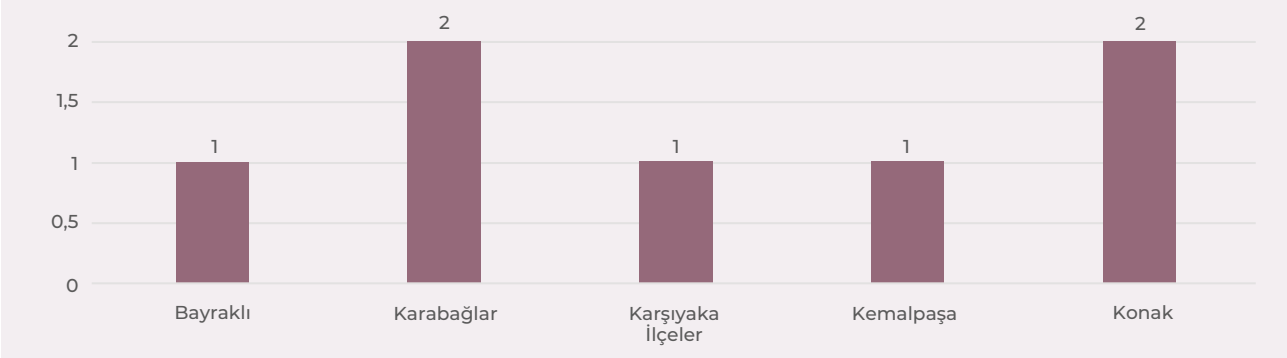
ŞEKİL 74. İzmir'de ortak sayısına göre hizmet kooperatiflerinin dağılımı

ŞEKİL 75. İzmir'de kuruluş yılına göre hizmet kooperatiflerinin dağılımı

ŞEKİL 76. İzmir'de hizmet kooperatiflerinin ilçelere göre dağılımı

2.5.10. Tüketim Kooperatifi

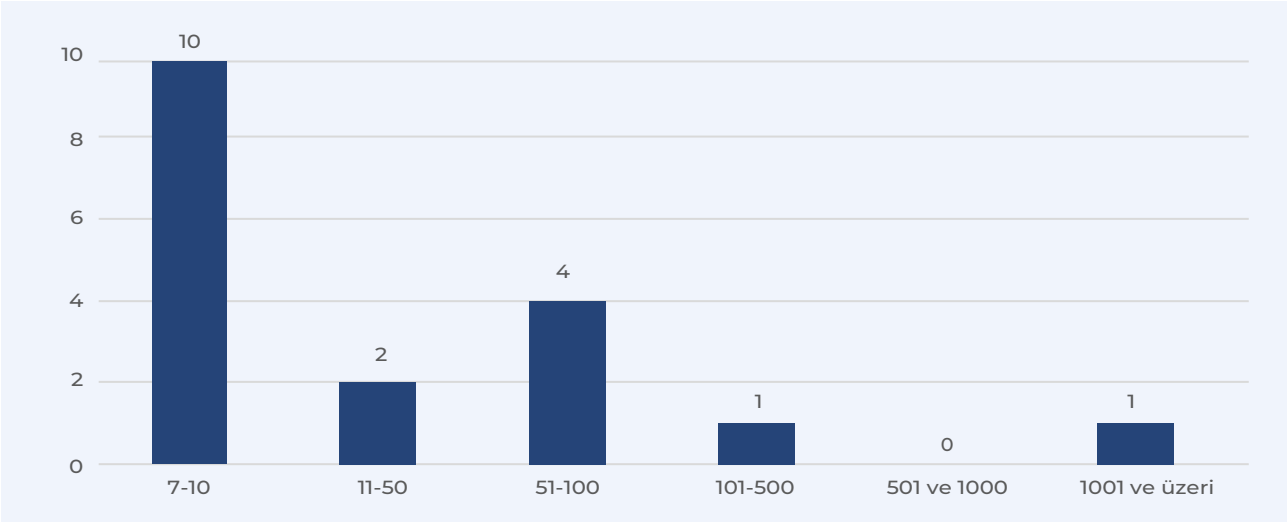
İzmir ili sınırlarında,

- Aktif olan kooperatif sayısı: 18
- Kooperatiflerin toplam ortak sayısı: 1.702
- Ortalama ortak sayısı: 95
- En eski kuruluş yılı: 1984
- En yeni kuruluş yılı: 2019
- Kooperatif sayısı olarak 14., toplam ortak sayısı olarak 11. ve ortalama ortak sayısı olarak 9. sırada yer almaktadır.
- Sadece 10 ilçede bulunmaktadır. Bornova ve Konak tüketim kooperatifi sayısının görece daha çok olduğu ilçelerdir.
- Son yıllarda kurulan kooperatiflerin çoğu sadece 7 ortağa sahiptir. Buna karşın İzmir'de en eski tarihli tüketim kooperatiflerinden birinin ortak sayısı 1.000'den fazladır.
- Mevcut kooperatiflerin çoğu 2011-2021 yılında kurulmuştur. Tüketim kooperatifleri son on yılda en çok kapanan kooperatif türlerinden biridir. Ucuzluk marketleri ve ekonomik krizin etkileri nedeniyle tüketim kooperatiflerinin sayısı azalmaktadır. Sağlıklı ve ekolojik gıda hareketi kapsamında son dönemde yeni nesil tüketim kooperatifleri kurulmaktadır. Fakat bu tüketim kooperatiflerinin ortak sayısı oldukça azdır.

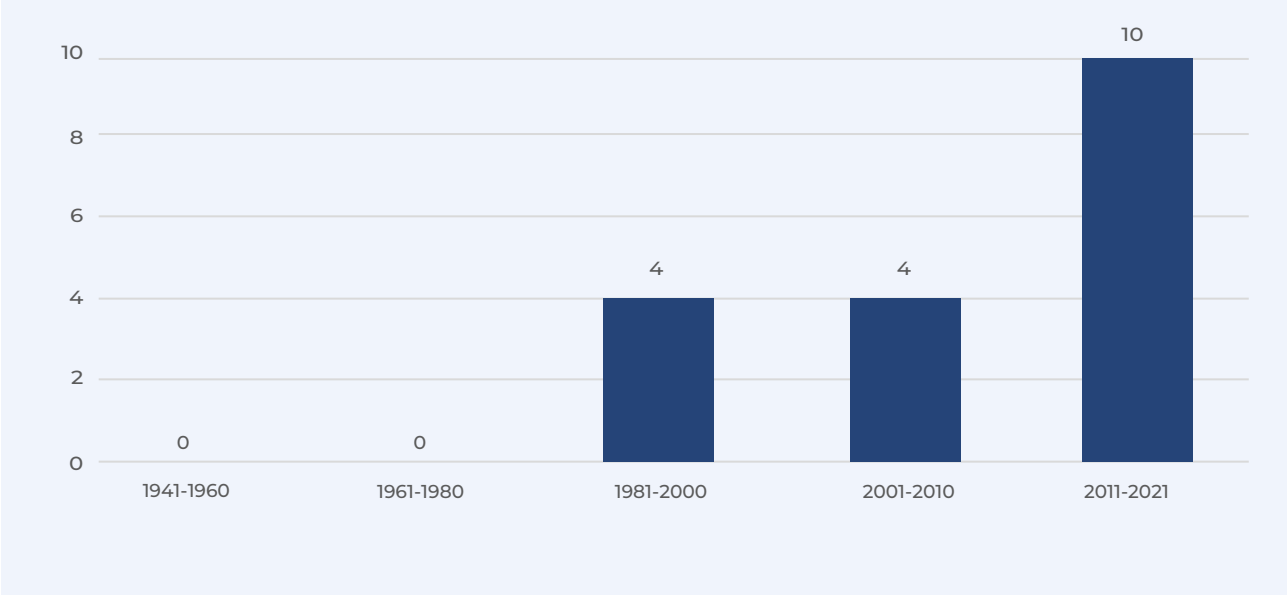
TABLO 37. İzmir'de tüketim kooperatiflerinin ilçelere göre dağılımı

İlçe	Kooperatif Sayısı	Yüzdelik Oran
Aliağa	2	11,1
Bayraklı	1	5,6
Bornova	4	22,2
Buca	2	11,1
Çiğli	1	5,6
Gaziemir	2	11,1
Karşıyaka	1	5,6
Konak	3	16,7
Narlıdere	1	5,6
Tire	1	5,6
Toplam	**18**	**100,0**

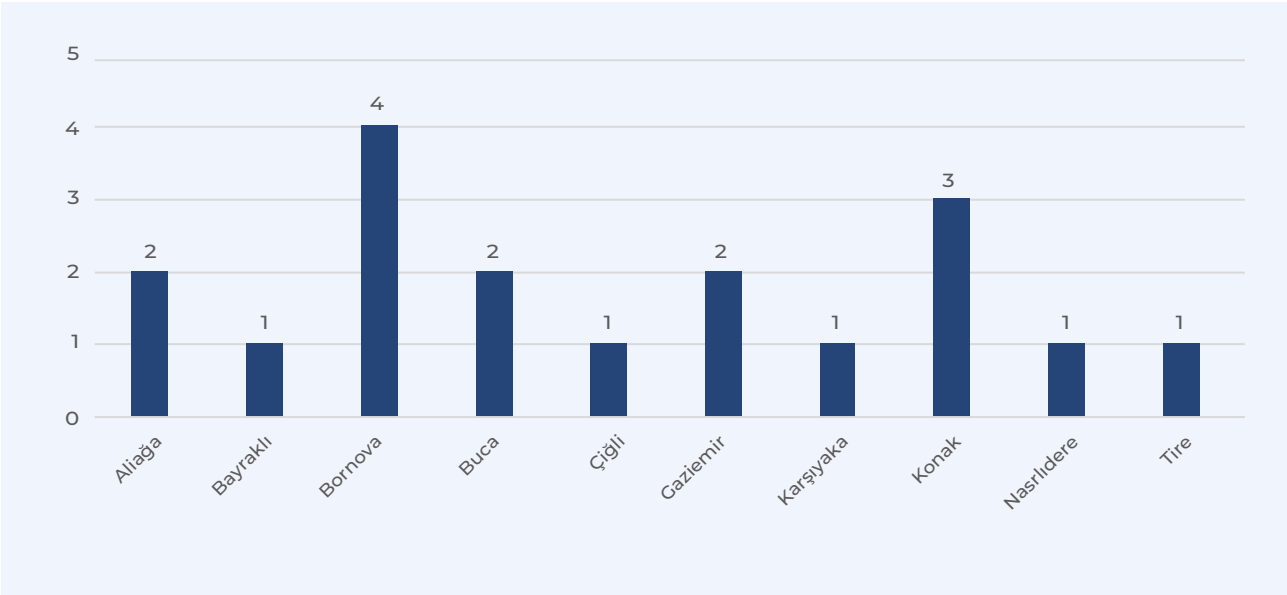
ŞEKİL 77. İzmir'de ortak sayısına göre tüketim kooperatiflerinin dağılımı

ŞEKİL 78. İzmir'de kuruluş yılına göre tüketim kooperatiflerinin dağılımı

ŞEKİL 79. İzmir'de tüketim kooperatiflerinin ilçelere göre dağılımı

2.5.11. Eğitim Kooperatifi

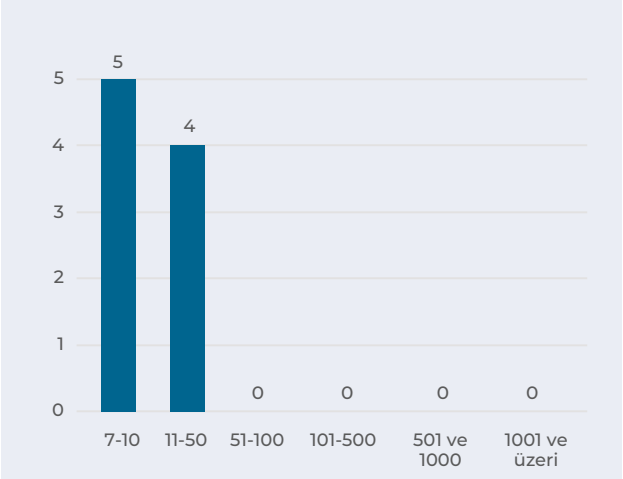
İzmir ili sınırlarında,

- Aktif olan kooperatif sayısı: 9
- Kooperatiflerin toplam ortak sayısı: 154
- Ortalama ortak sayısı: 17
- En eski kuruluş yılı: 1996
- En yeni kuruluş yılı: 2018
- Sadece 6 ilçede bulunmaktadır. Karşıyaka ve Konak ilçelerinde iki, Bayraklı, Çiğli, Seferihisar, Urla'da bir eğitim kooperatifi mevcuttur.
- Ortak sayısı 7-10 kişi arasında yoğunluk göstermektedir. Ortak sayısı 50 kişinin üzerinde kooperatif yoktur.
- Son on yılda eğitim kooperatiflerinin sayısı artış göstermiştir.

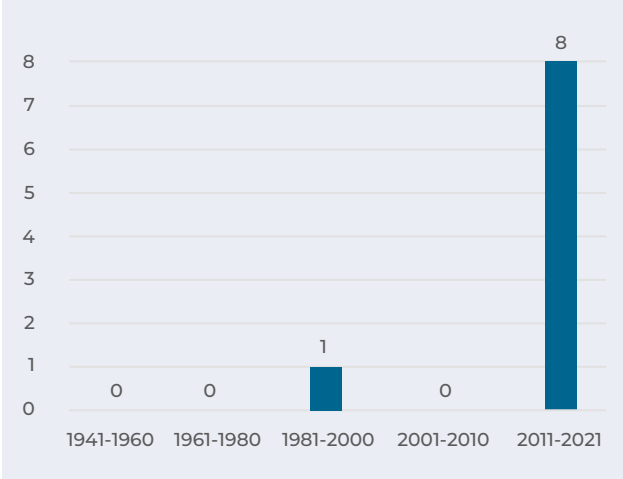
TABLO 38. İzmir'de eğitim kooperatiflerinin ilçelere göre dağılımı

İlçe	Kooperatif Türü	Yüzdelik Oran
Bayraklı	1	11,1
Çiğli	1	11,1
Karabağlar	1	11,1
Karşıyaka	2	22,2
Konak	2	22,2
Seferihisar	1	11,1
Urla	1	11,1
Toplam	**9**	**100**

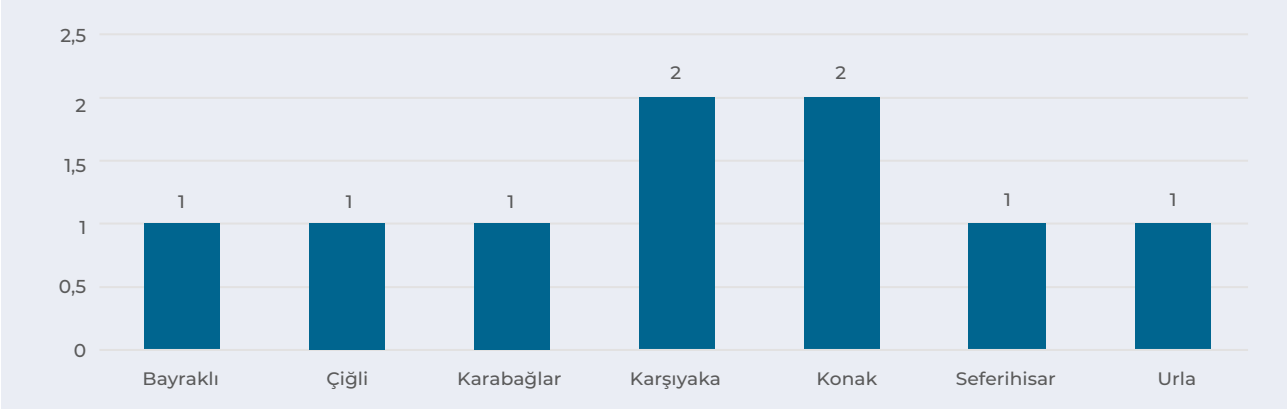
ŞEKİL 80. İzmir'de ortak sayısına göre eğitim kooperatiflerinin dağılımı

ŞEKİL 81. İzmir'de kuruluş yılına göre eğitim kooperatiflerinin dağılımı

ŞEKİL 82. İzmir'de eğitim kooperatiflerinin ilçelere göre dağılımı

2.5.12. Bilimsel Araştırma ve Geliştirme Kooperatifi

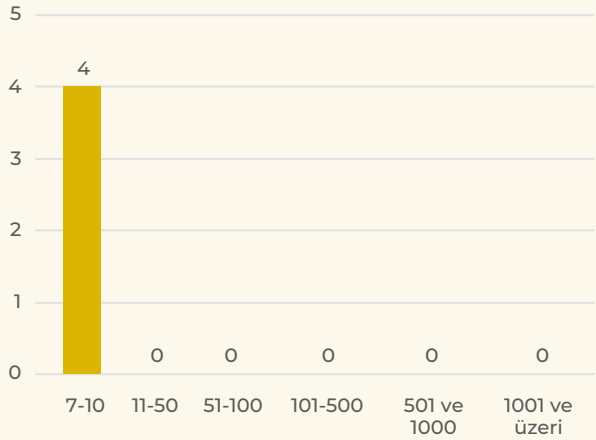
İzmir ili sınırlarında,

- Aktif olan kooperatif sayısı: 4
- Kooperatiflerin toplam ortak sayısı:28
- Ortalama ortak sayısı: 7
- En eski kuruluş yılı: 2015
- En yeni kuruluş yılı: 2020
- Sadece üç ilçede bulunmaktadır. Konak'ta iki adet, Bornova ve Urla'da birer adet bilimsel araştırma geliştirme kooperatifi vardır.
- Bu türdeki kooperatiflerin hepsinin ortak sayısı sadece yedi kişidir.
- Mevcut kooperatifler 2011-2021 yılları arasında kurulmuştur. Son yıllarda sayısı artış gösteren bir kooperatif türüdür.

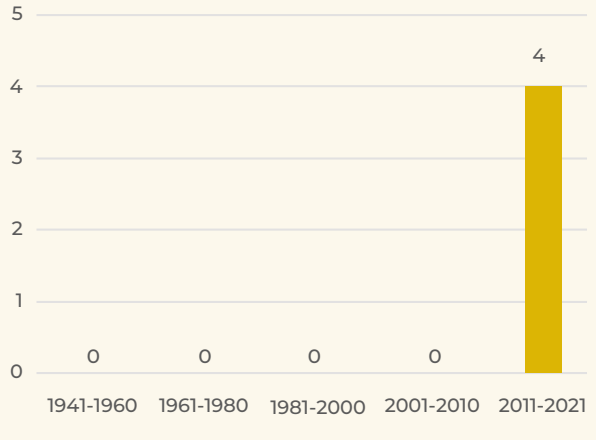
TABLO 39. İzmir'de bilimsel araştırma ve geliştirme kooperatiflerinin ilçelere göre dağılımı

İlçe	Kooperatif sayısı	Yüzdelik Oran
Bornova	1	25
Konak	2	50
Urla	1	25
Toplam	4	100

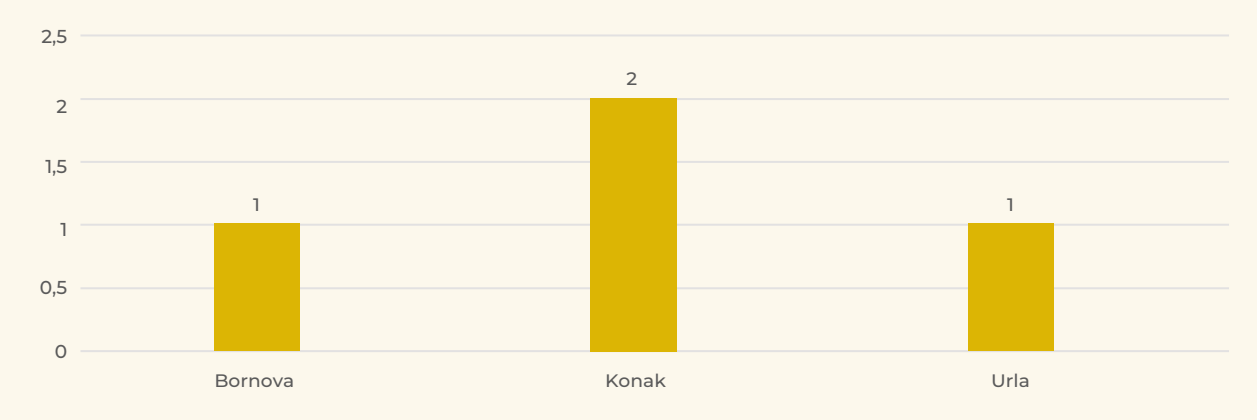
ŞEKİL 83. İzmir'de ortak sayısına göre araştırma ve geliştirme kooperatiflerinin dağılımı

ŞEKİL 84. İzmir'de kuruluş yılına göre araştırma ve geliştirme kooperatiflerinin dağılımı

ŞEKİL 85. İzmir'de bilimsel araştırma ve geliştirme kooperatiflerinin ilçelere göre dağılımı

2.5.13. Fikri Mülkiyet Hakları ve Proje Danışmanlığı Kooperatifi

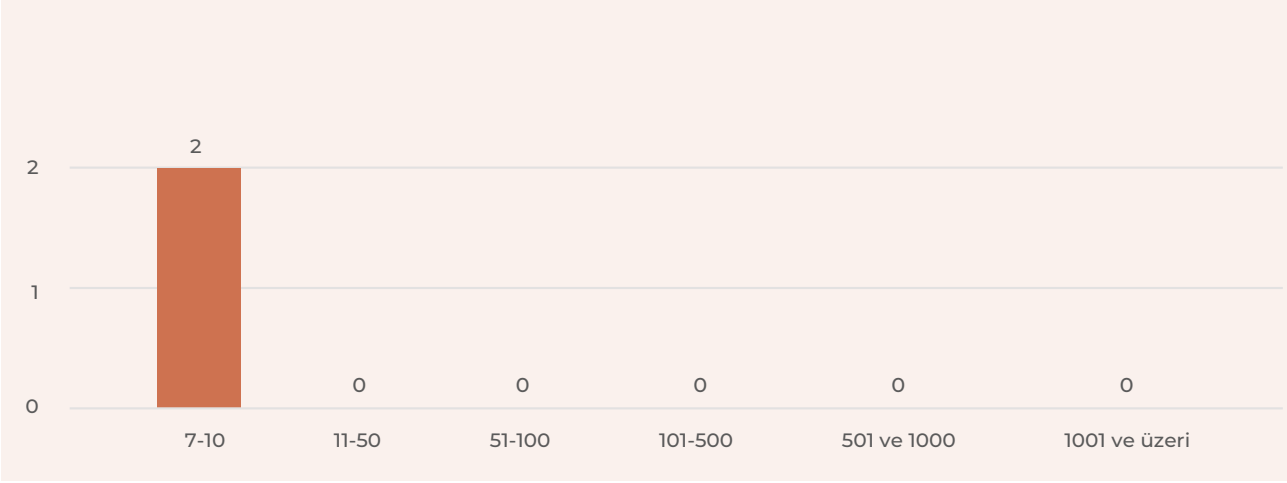
İzmir ili sınırlarında,

- Aktif olan kooperatif sayısı: 2
- Kooperatiflerin toplam ortak sayısı: 15
- Ortalama ortak sayısı: 8
- En eski kuruluş yılı: 2017
- En yeni kuruluş yılı: 2020
- Sadece bir ilçede bulunmaktadır. Mevcut iki kooperatifin merkezi Bayraklı'dır.
- Her iki kooperatifin ortak sayısı 7-10 kişi arasındadır.
- Her iki kooperatif 2011-2021 yılları arasında kurulmuştur. Son yıllarda kurulan yeni kooperatif türlerinden biridir.

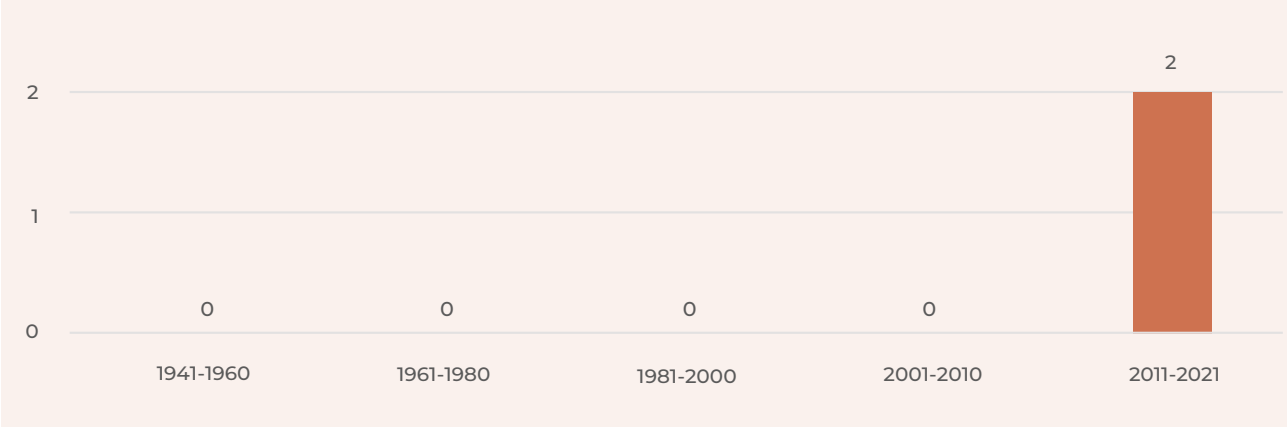
TABLO 40. İzmir'de fikri mülkiyet hakları ve proje danışmanlığı kooperatiflerinin ilçelere göre dağılımı

İlçe	Kooperatif sayısı	Yüzdelik Oran
Bayraklı	2	100
Toplam	**2**	**100**

ŞEKİL 86. İzmir'de ortak sayısına göre fikri mülkiyet hakları ve proje danışmanlığı kooperatiflerinin dağılımı

ŞEKİL 87. İzmir'de kuruluş yılına göre fikri mülkiyet hakları ve proje danışmanlığı kooperatiflerinin dağılımı

2.5.14. Turizm Geliştirme Kooperatifi

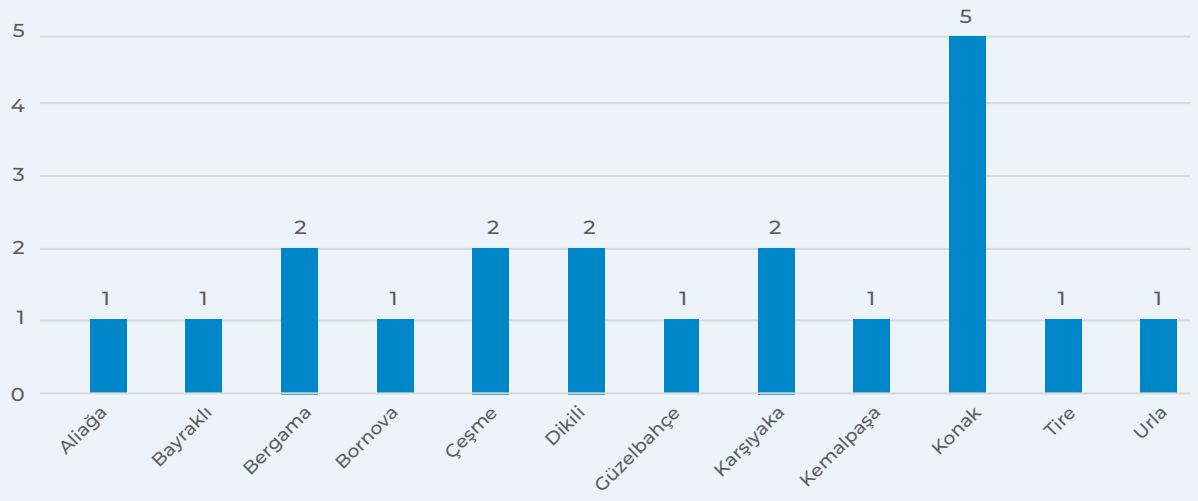
İzmir ili sınırlarında,

- Aktif olan kooperatif sayısı: 20
- Kooperatiflerin toplam ortak sayısı: 1.283
- Ortalama ortak sayısı: 64
- En eski kuruluş yılı: 1983
- En yeni kuruluş yılı: 2021
- Kooperatif sayısı olarak 13., toplam ortak sayısı ve ortalama ortak sayısı olarak 12. sırada bulunuyor.
- Sadece 12 ilçede bulunmaktadır. Turizm geliştirme kooperatifin en çok bulunduğu ilçe Konak'tır.
- Ortak sayısı 11-50 kişi arasında yoğunluk göstermektedir.
- Mevcut kooperatiflerin çoğu 1981-2000 yılları arasında kurulmuştur. Son on yılda yeniden sayıca artış gösteren bir kooperatif türüdür.

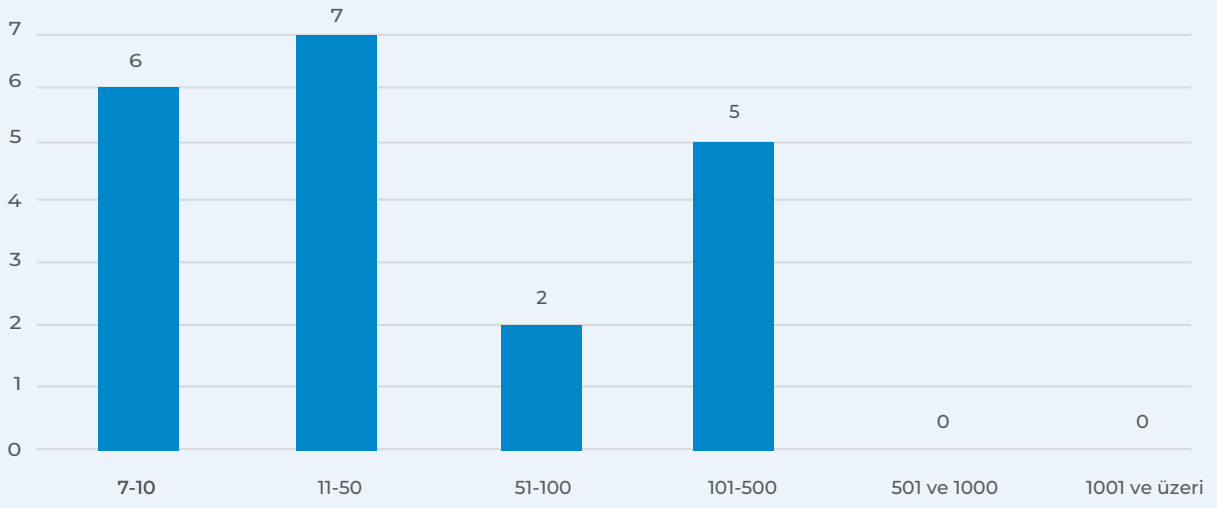
TABLO 41. İzmir'de turizm geliştirme kooperatiflerinin ilçelere göre dağılımı

İlçe	Kooperatif Sayısı	Yüzdelik Oran
Aliağa	1	5,0
Bayraklı	1	5,0
Bergama	2	10,0
Bornova	1	5,0
Çeşme	2	10,0
Dikili	2	10,0
Güzelbahçe	1	5,0
Karşıyaka	2	10,0
Kemalpaşa	1	5,0
Konak	5	25,0
Tire	1	5,0
Urla	1	5,0
Toplam	**20**	**100,0**

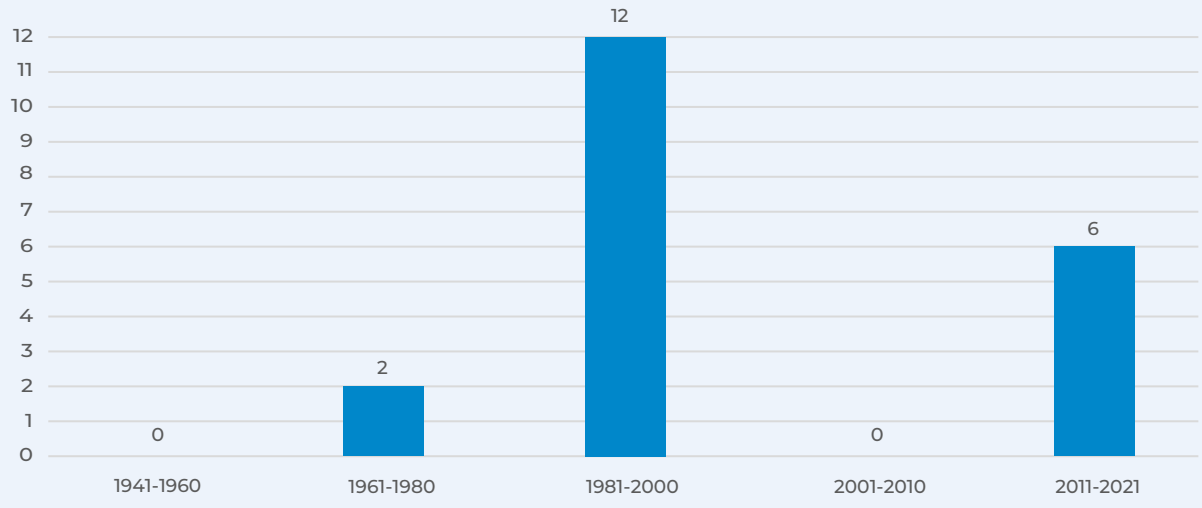
ŞEKİL 88. İzmir'de turizm geliştirme kooperatiflerinin ilçelere göre dağılımı

ŞEKİL 89. İzmir'de ortak sayısına göre turizm geliştirme kooperatiflerinin dağılımı

ŞEKİL 90. İzmir'de kuruluş yılına göre turizm geliştirme kooperatiflerinin dağılımı

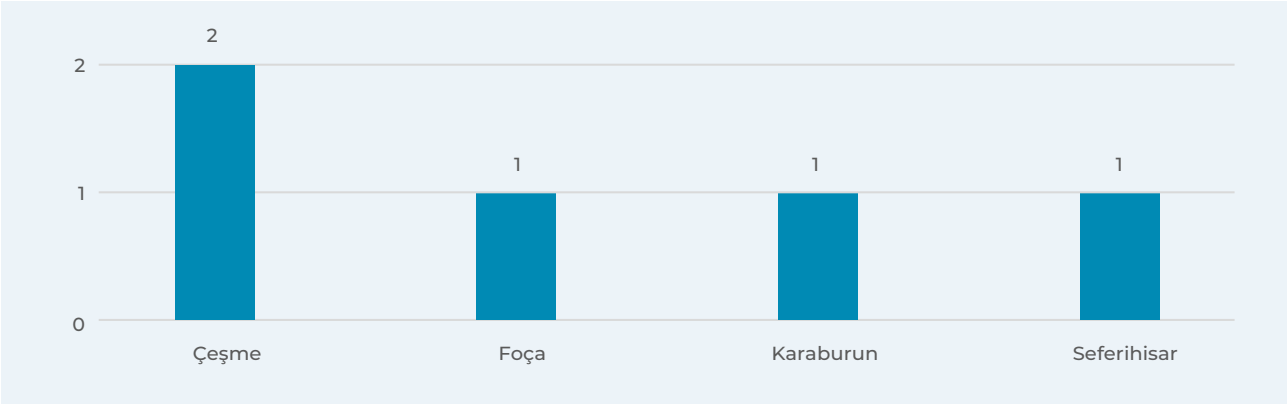
2.5.15. Deniz Yolcu Taşıma Kooperatifi

İzmir ili sınırlarında,
- Aktif olan kooperatif sayısı: 5
- Kooperatiflerin toplam ortak sayısı: 35
- Ortalama ortak sayısı: 7
- En eski kuruluş yılı: 2015
- En yeni kuruluş yılı: 2018
- Sadece 4 ilçede bulunmaktadır. Çeşme'de iki, Foça, Karaburun ve Seferihisar'da bir tane deniz yolcu taşıma kooperatifi mevcuttur.
- Deniz yolcu taşıma kooperatiflerinin hepsinin ortak sayısı 7'dir.
- Mevcut kooperatifler 2015, 2017 ve 2018 yıllarında kurulmuştur. Son yıllarda sayısı artan bir kooperatif türüdür.

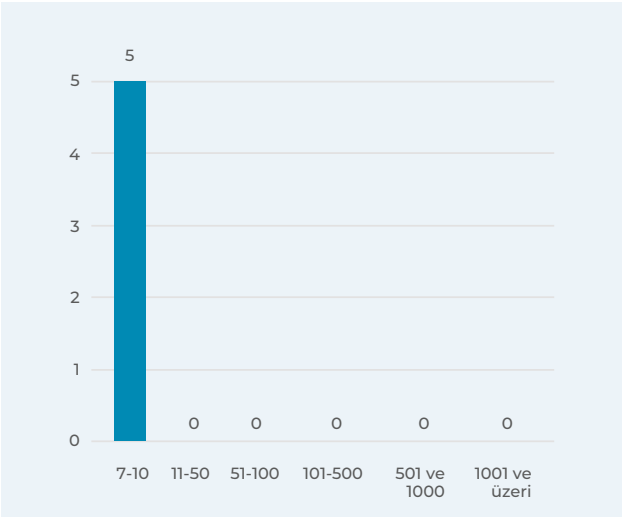
TABLO 42. İzmir'de deniz yolcu taşıma kooperatiflerinin ilçelere göre dağılımı

İlçe	Kooperatif sayısı	Yüzdelik Oran
Çeşme	2	40,0
Foça	1	20,0
Karaburun	1	20,0
Seferihisar	1	20,0
Toplam	**5**	**100,0**

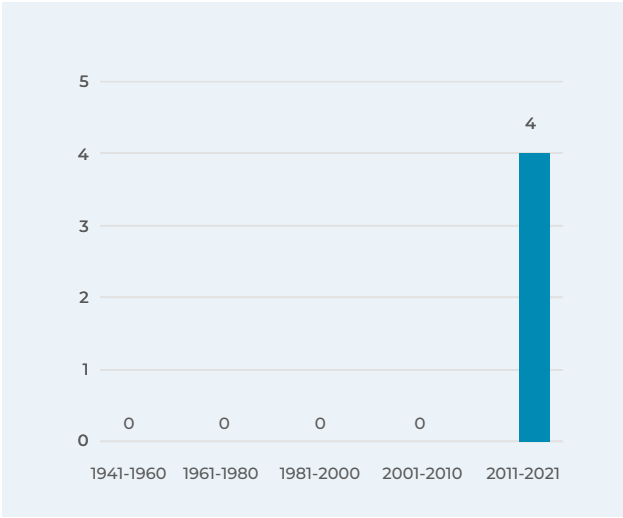
ŞEKİL 91. İzmir'de deniz yolcu taşıma kooperatiflerinin ilçelere göre dağılımı

ŞEKİL 92. İzmir'de ortak sayısına göre deniz yolcu taşıma kooperatiflerinin dağılımı

ŞEKİL 93. İzmir'de kuruluş yılına göre deniz yolcu taşıma kooperatiflerinin dağılımı

2.5.16. Yenilenebilir Enerji Üretim Kooperatifi

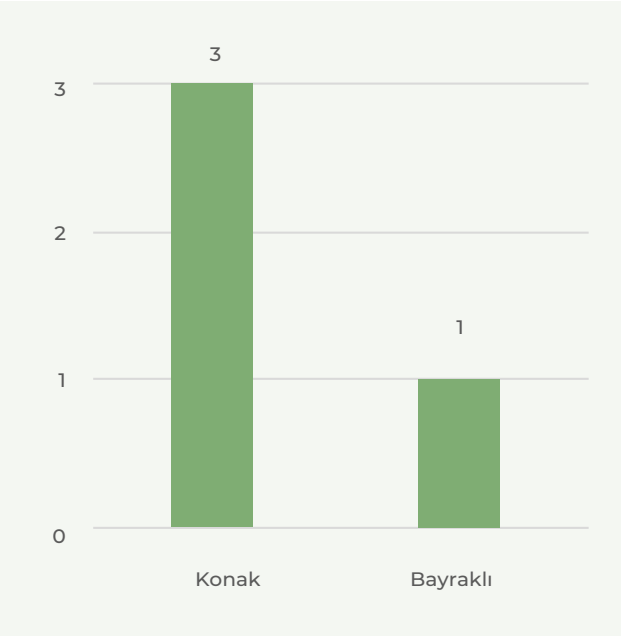
İzmir ili sınırlarında,

- Aktif olan kooperatif sayısı: 4
- Kooperatiflerin toplam ortak sayısı: 35
- Ortalama ortak sayısı: 9
- En eski kuruluş yılı: 2016
- En yeni kuruluş yılı: 2019
- Sadece iki ilçede bulunmaktadır. Kooperatiflerin üçünün merkezi Bayraklı iken birisinin merkezi Konak'tır.
- Ortak sayısı 7-10 kişi arasında yoğunluk göstermektedir.
- Mevcut kooperatiflerin tümü 2011-2021 yılları arasında kurulmuştur.

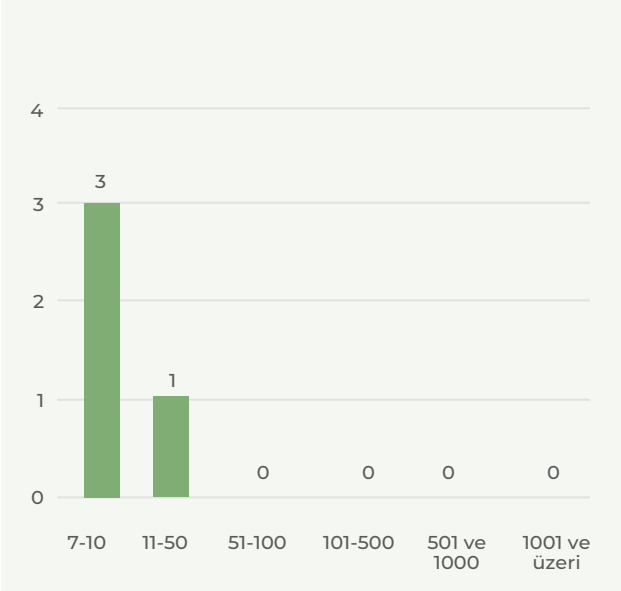
TABLO 43. İzmir'de yenilenebilir enerji üretim kooperatiflerinin ilçelere göre dağılımı

İlçe	Kooperatif Sayı	Yüzdelik Oran
Bayraklı	3	75,0
Konak	1	25,0
Toplam	**4**	**100,0**

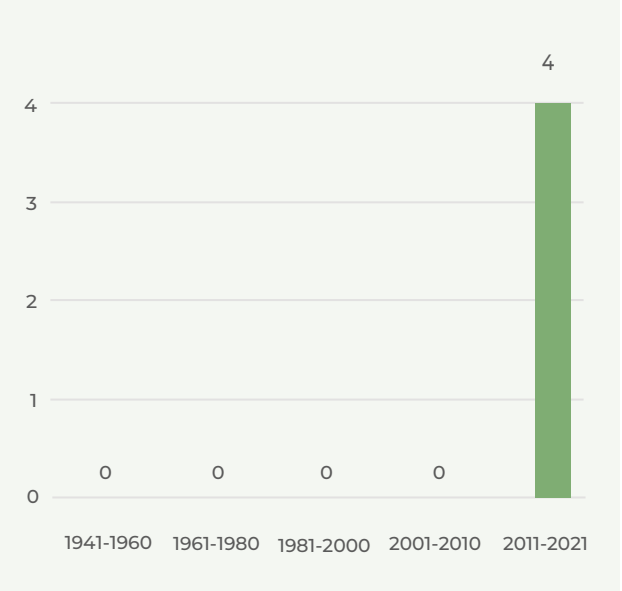
ŞEKİL 94. İzmir'de yenilenebilir enerji kooperatiflerinin ilçelere göre dağılımı

ŞEKİL 95. İzmir'de ortak sayısına göre yenilenebilir enerji kooperatiflerinin dağılımı

ŞEKİL 96. İzmir'de kuruluş yılına göre yenilenebilir enerji kooperatiflerinin dağılımı

2.5.17. Elektrik Enerjisi Üretim ve Tüketim Kooperatifi

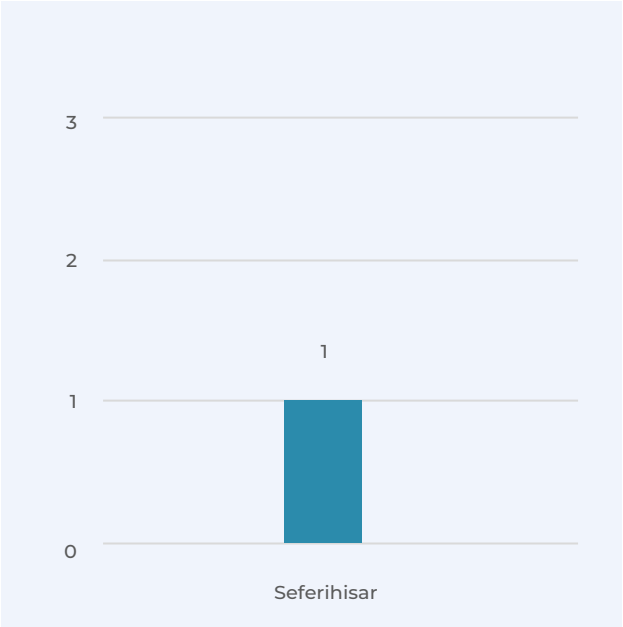
İzmir ili sınırlarında,

- Aktif olan kooperatif sayısı: 1
- Kooperatifin toplam ortak sayısı: 7
- Kuruluş yılı: 2017
- Seferihisar ilçesinde bulunmaktadır.

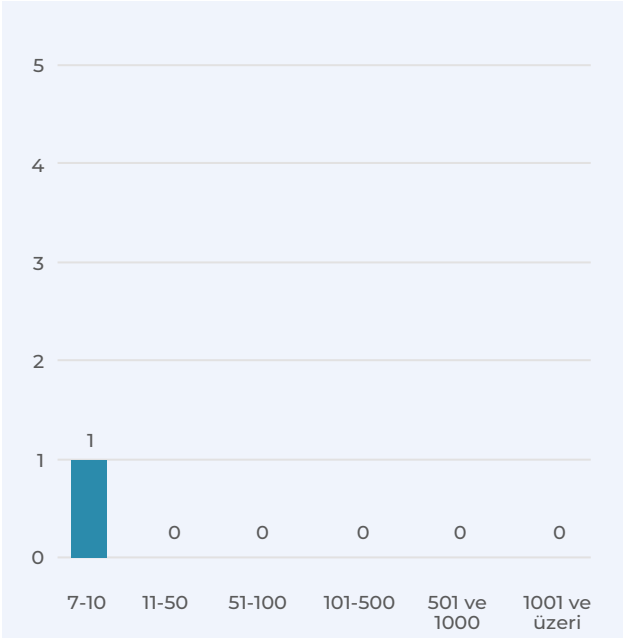
TABLO 44. İzmir'de elektrik enerjisi üretim ve tüketim kooperatiflerinin ilçelere göre dağılımı

İlçe	Kooperatif sayısı	Yüzdelik Oran
Seferihisar	1	100
Toplam	**1**	**100**

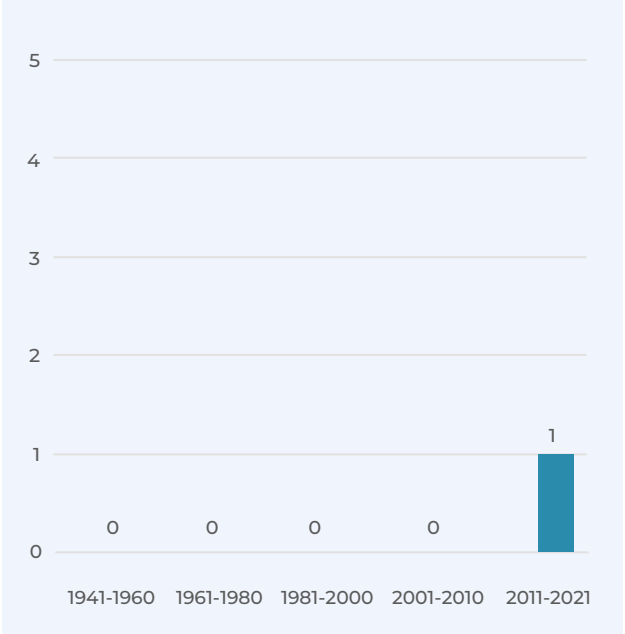
ŞEKİL 97. İzmir'de elektrik enerjisi üretim ve tüketim kooperatiflerinin ilçelere göre dağılımı

ŞEKİL 98. İzmir'de ortak sayısına göre elektrik enerjisi üretim ve tüketim kooperatiflerinin dağılımı

ŞEKİL 99. İzmir'de kuruluş yılına göre elektrik enerjisi üretim ve tüketim kooperatiflerinin dağılımı

BÖLÜM 3.

İzmir'de Kooperatiflerin Mekânsal Dağılımı

Bu bölümde, İzmir'de mevcut kooperatiflerin mekânsal dağılımına ilişkin bir haritalandırma çalışmasına yer verilmiştir. Çalışma, İzmir İl Tarım ve Orman Müdürlüğü, İzmir İl Ticaret Müdürlüğü ve Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği İl Müdürlüğü'nden temin edilen kooperatif bazlı veriler kullanılarak ve sadece aktif olan kooperatifler dâhil edilerek hazırlanmıştır.

3.1. Kooperatiflerin İlçelere Dağılımı

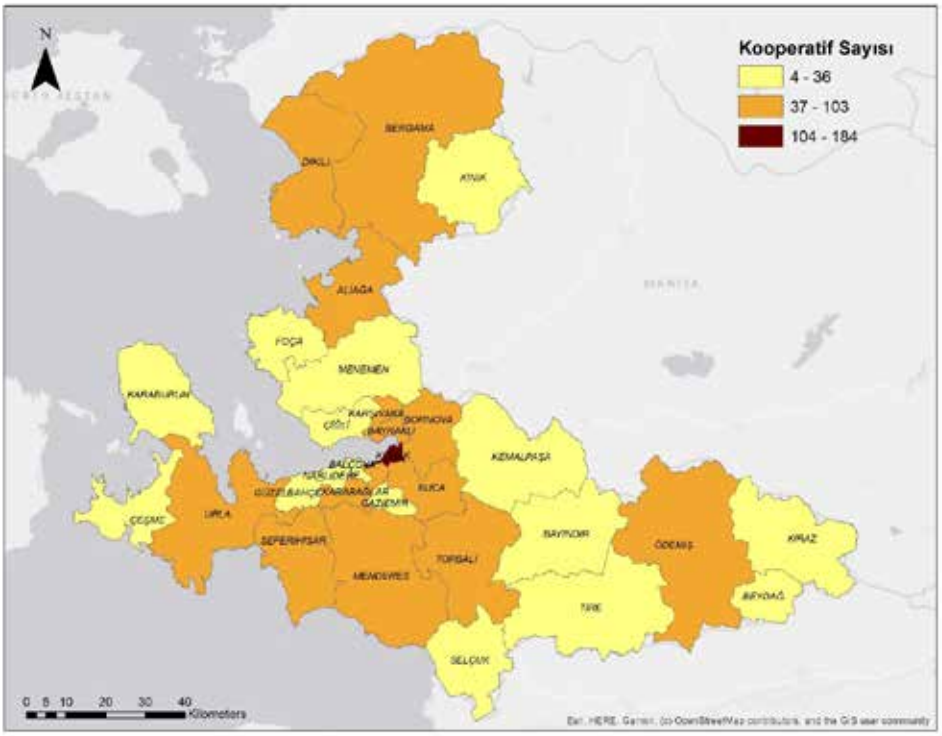
Tarım ve Orman Bakanlığı, Ticaret Bakanlığı ve Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'na bağlı kooperatiflerin İzmir ili içerisindeki mekânsal dağılımı ilçe ve mahalle olmak üzere iki farklı ölçekte incelenmiştir. Dağılımlar kooperatiflerin sayıları, türleri, toplam ortak sayıları ve kuruluş tarihleri baz alınarak görselleştirilmiştir. Görselleştirme çalışmasında öne çıkan hususlar aşağıda belirtilmiştir:

- Üç bakanlığa bağlı tüm kooperatifler bir bütün olarak incelendiğinde, en fazla kooperatifin kent merkezi olan Konak ilçesinde yer aldığı; komşu ilçelerin de (Bayraklı, Karşıyaka, Bornova, Buca, Karabağlar) fazla sayıda kooperatife ev sahipliği yaptığı görülmektedir. Nüfusun daha az olduğu kırsal karakterli ilçelerde (Beydağ, Kiraz, Kınık) toplam kooperatif sayısı diğer ilçelere oranla daha azdır.
- En yüksek ortak sayısı Konak ilçesi ile birlikte Bornova ilçesindeki kooperatiflerde bulunmakta, bu ilçeleri özellikle kırsal özellikleri ile öne çıkan ilçeler (Ödemiş, Tire, Bergama) takip etmektedir.
- Konak, Balçova, Güzelbahçe, Urla ve Karaburun dışındaki 25 ilçede genel olarak 2000 sonrası dönemde daha çok kooperatif kurulmuştur. Genel eğilimin dışında kalan bu beş ilçede ise en aktif dönem 1981 ile 2000 yılları arasındadır.
- Tarım ve Orman Bakanlığı'na bağlı kooperatifler tarımsal üretimin hâkim olduğu Ödemiş (28), Bergama (19), Tire (16), Kemalpaşa (16) ve Seferihisar (15) ilçelerinde yer almakta olup kent merkezinde bulunan Konak, Buca, Karabağlar ve Gaziemir ilçelerinde bu bakanlığa bağlı faal kooperatif bulunmamaktadır.
- Kooperatiflerin ortak sayıları Ödemiş (5.459), Kemalpaşa (4.630), Kiraz (4.599) ve Tire (3.517) ilçelerinde en fazladır. Bu bölgede 2000 sonrası kurulan kooperatiflerin sayısı önceki dönemlerden daha fazladır. 2000 sonrası kurulan kooperatif sayısı açısından 15 kooperatif ile Bergama ilçesi de öne çıkmaktadır.
- Tarım ve Orman Bakanlığı'na bağlı Tarımsal Kalkınma kooperatifleri en çok Ödemiş (20) ve Bergama (14) ilçelerinde yer almakta, bu ilçeleri Tire (10) ve Kiraz (10) ilçeleri takip etmektedir. Ortak sayısı açısından Ödemiş (4.042), Kiraz (3.669) ve Tire (2.757) ilçeleri öne çıkmaktadır. En fazla kooperatif ve ortak sayısına sahip olan ilçelerde 2000 sonrası dönemde görülen artış da dikkat çekmektedir.
- Dokuz adet sulama kooperatifi ile en fazla sulama kooperatifi Kemalpaşa ilçesinde yer alırken merkez kent ilçeleri ile Beydağ ve Çeşme ilçelerinde ise sulama kooperatifi bulunmamaktadır. Ayrıca Kemalpaşa 3.749 ortak sayısı ile en fazla ortağın bulunduğu ilçe olma özelliğine sahiptir. 1940-1980 dönemi sulama kooperatiflerinin sayısının doğu ilçelerinde (Bayındır, Ödemiş, Torbalı, Tire), 2000 sonrası ise özellikle kuzey ilçelerinde (Aliağa, Bergama, Dikili) artış gösterdiği dönemler olmuştur.
- Su ürünleri kooperatiflerinin Karaburun (6), Çeşme (6) ve Urla (5) ilçelerini kapsayan Çeşme yarımadasında yoğunlaştığı, kooperatiflerin ortak sayısında ise bu ilçelere Çiğli ve Karşıyaka ilçelerinin de katıldığı görülmektedir. Ayıca su ürünleri kooperatiflerinin, sulama ve tarımsal kalkınma kooperatiflerinin aksine çoğunlukla 1981-2000 arası dönemde kurulmuş olduğu gözlemlenebilir.
- Ticaret Bakanlığı'na bağlı kooperatifler incelendiğinde Konak (53), Menderes (39), Buca (32) ve Bornova (30) ilçelerinin önemli sayıda kooperatife ev sahipliği yaptığı anlaşılmaktadır. Kooperatiflerin toplam ortak sayılarında ise Konak ve Bornova ilçeleri sırasıyla 13.616 ve 13.720 ortak ile öne çıkmaktadır. Beydağ ilçesi ise 7 ortak ile en düşük değere sahip ilçedir. Ticaret Bakanlığı kooperatif verilerinde kuruluş tarihi bilgisi yer alan kooperatifler (15) için gerçekleştirilen kuruluş yılları dağılımı analizinde ise 1980-2000 ve 2000 sonrası dönemleri arasında dengeli bir dağılım olduğu izlenebilir. Fakat Ticaret Bakanlığı'na bağlı kooperatiflere ait verilerde kuruluş yılı bilgisine sadece 15 adet kooperatifte sahip olunması nedeniyle Tarım ve

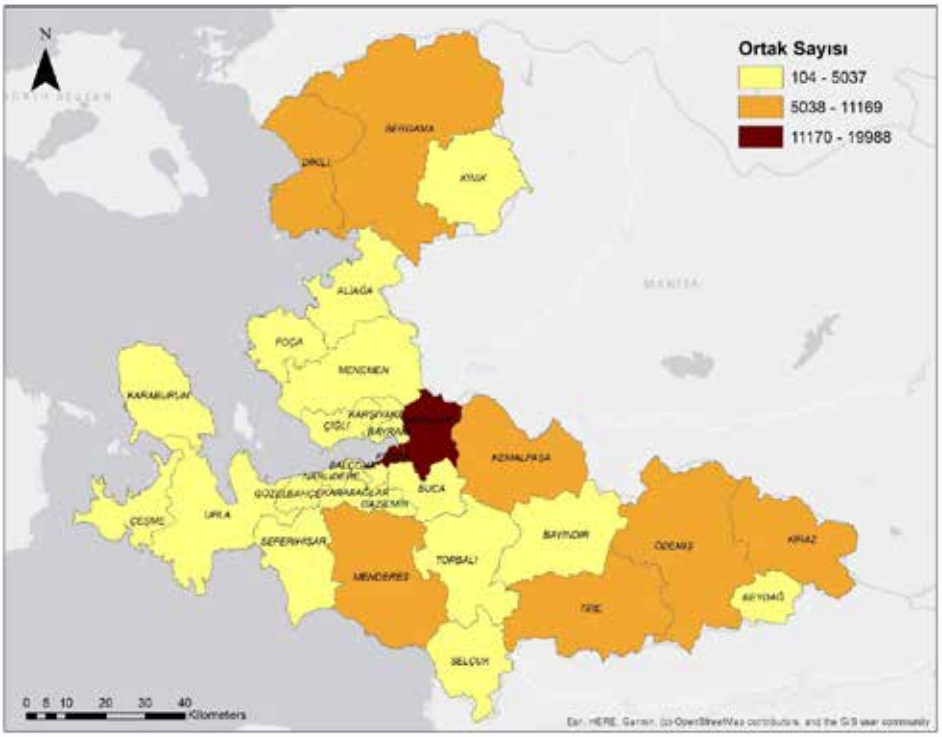
Orman Bakanlığı'na bağlı kooperatiflerde olduğu gibi kooperatif türlerine göre kuruluş yılı üzerinde detaylı bir analiz yapılamamıştır.

- Ticaret Bakanlığı'na bağlı kooperatiflerden işletme kooperatifleri, kadın girişimi üretimi ve işletme koope ratifleri, tarım satış kooperatifleri, tüketim kooperatifleri, üretim ve pazarlama kooperatifleri, üretim ve pazarlama ve turizm geliştirme kooperatifleri olmak üzere 7 tür kooperatif detaylıca incelenmiştir. İşletme kooperatiflerinin mekânsal dağılımına göre Dikili (14) ve Urla (10) en yüksek kooperatif sayısına sahip ilçeler olmakla birlikte Dikili aynı zamanda en yüksek ortak sayısına (5.327) sahip ilçe özelliğine de sahiptir. Kınık, Menemen, Foça, Kemalpaşa, Torbalı, Gaziemir, Tire, Beydağ ve Kiraz ilçelerinde ise işletme kooperatifi bulunmamaktadır.
- Kadın girişimi üretimi ve işletme kooperatifleri Urla (4), Karşıyaka (3) ve Konak (3) ilçelerinde yoğunlaşmakta olup kooperatiflerin ortak sayısı ise en fazla 264 ortak ile Karşıyaka ve 196 ortak ile Urla ilçelerindedir.
- Tarım satış kooperatiflerinde ise Bergama (4), Tire (3), Bayındır (3) ve Selçuk (3) ilçeleri öne çıkmaktadır. Bergama ilçesi 3.088 ortak ile en fazla ortağın yer aldığı ilçe olurken onu bir diğer tarımsal karakterli ilçe olan Bayındır 1.699 ortak ile izlemektedir.
- Tüketim kooperatifleri çoğunlukla kent merkezinde yoğunlaşma eğilimi göstermekte ve yalnızca 10 ilçede bulunmaktadır. Bornova ilçesinde 4 adet tüketim kooperatifi bulunmasına karşın 1.165 ortak ile Aliağa ilçesi en yüksek ortak sayısına ulaşan ilçe olarak görülmektedir.
- Bayındır ilçesinde bulunan 5 adet üretim ve pazarlama kooperatifine karşılık Bergama ilçesinde yer alan 1 adet kooperatif 374 ortak ile en fazla sayıda ortağa sahip olduğu görülmektedir. Anlaşıldığı üzere kooperatif sayısı ile ortak sayısı doğru orantılı olarak artma eğiliminde olmayabilmektedir.
- Turizm geliştirme kooperatifleri 5 adet kooperatif ile en fazla Konak ilçesinde yer almasına rağmen kooperatiflerin ortak sayısında 27 ortak ile Konak, 368 ortak ile Bergama ilçesini takip etmektedir. İlin önemli turizm bölgelerinden Çeşme (158) ve Urla (216) da yüksek ortak sayısına sahip olan diğer ilçelerdir.
- Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'na bağlı kooperatiflerin ilçelere dağılımı incelendiğinde Konak ilçesi (131) başta olmak üzere merkez kent ilçeleri ile Menderes ve Aliağa ilçelerinde yoğunlaşan bir eğilim gözlemlenmektedir. Kınık, Bayındır, Kiraz ve Beydağ gibi çeper ilçelerde ise kooperatife rastlanılmamaktadır. Buna göre Konak 6.372 ortak ile en yüksek sayıda ortağın bulunduğu ilçe olma özelliğini de elinde tutarken, onu 3.244 ortak ile Bornova ve 1.999 ortak ile Dikili ilçeleri takip etmektedir. Özellikle 2000 sonrası dönemde kurulan kooperatif sayısının önceki dönemlerden daha fazla olduğu da dikkat çekmektedir.

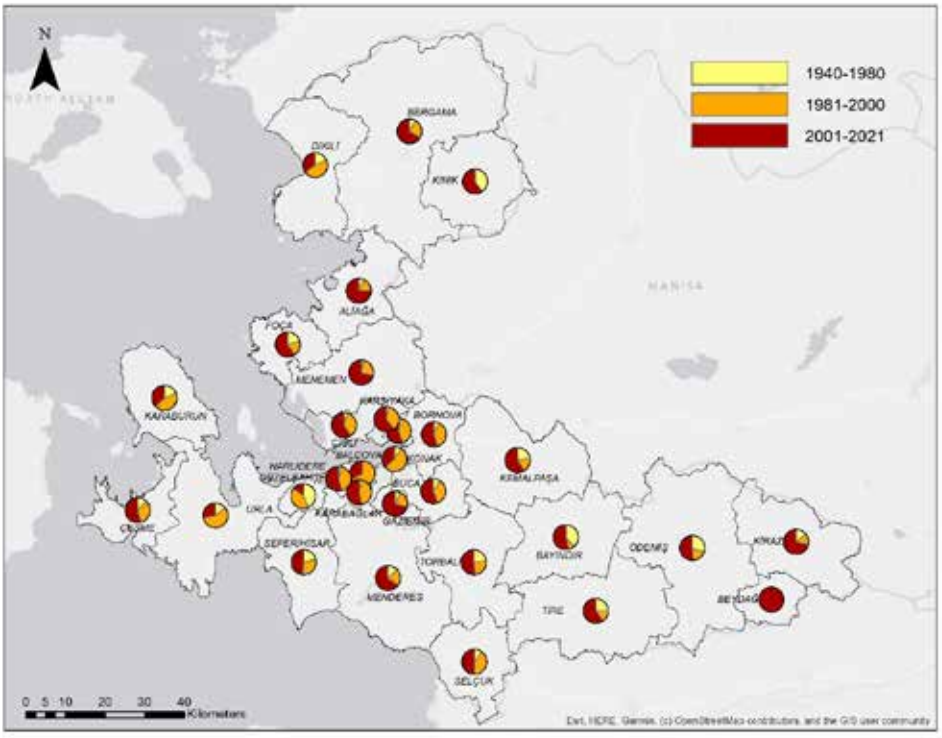
HARİTA 1. İlçe düzeyinde kooperatif sayısı (üç bakanlık toplamı)

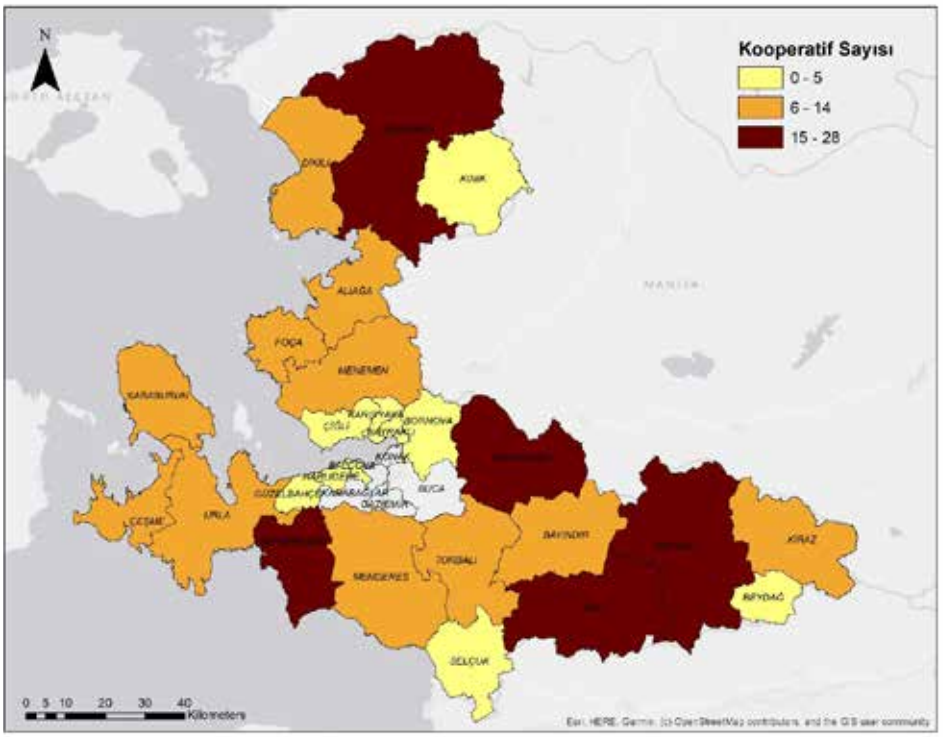
HARİTA 2. İlçe düzeyinde kooperatif ortak sayısı (üç bakanlık toplamı)

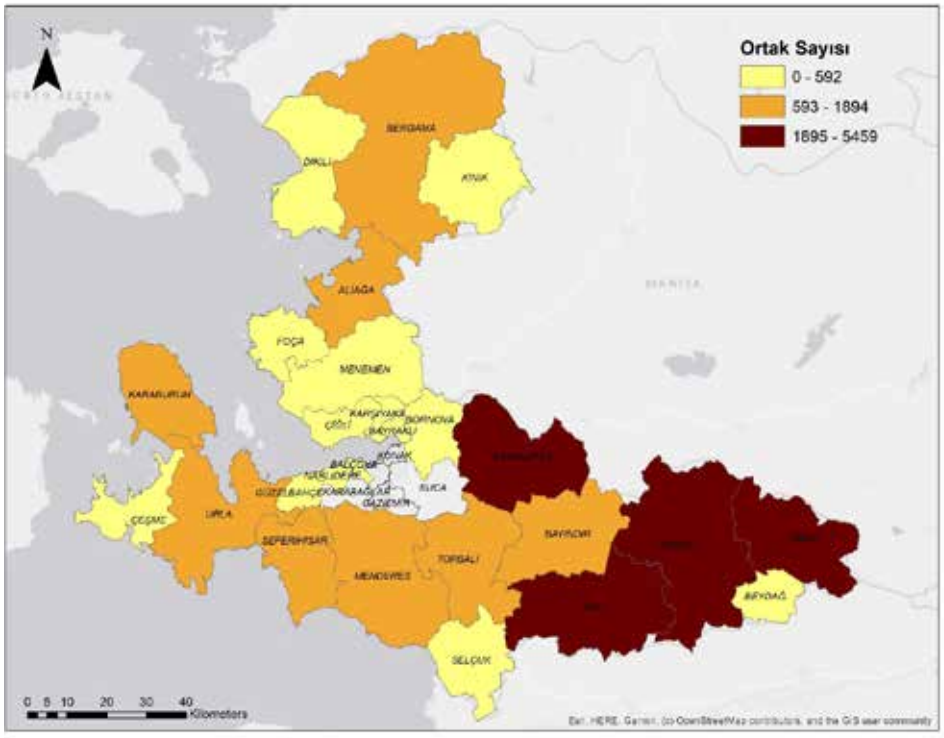
HARİTA 3. İlçe düzeyinde kooperatif kuruluş yılı (üç bakanlık toplamı)

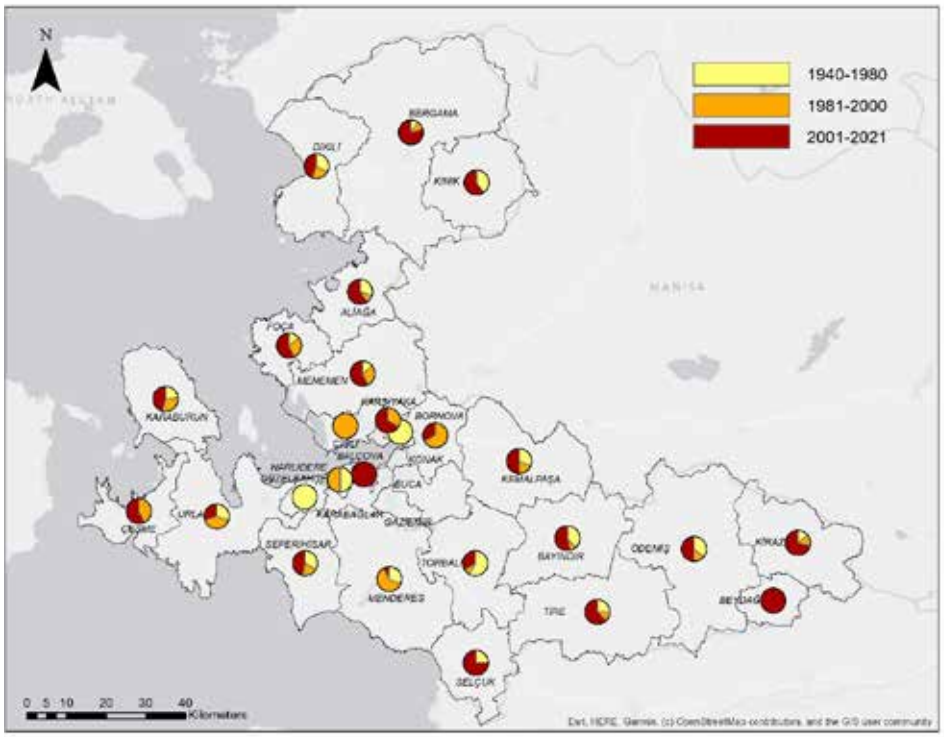
HARİTA 4. İlçe düzeyinde Tarım ve Orman Bakanlığı'na bağlı kooperatiflerin sayısı

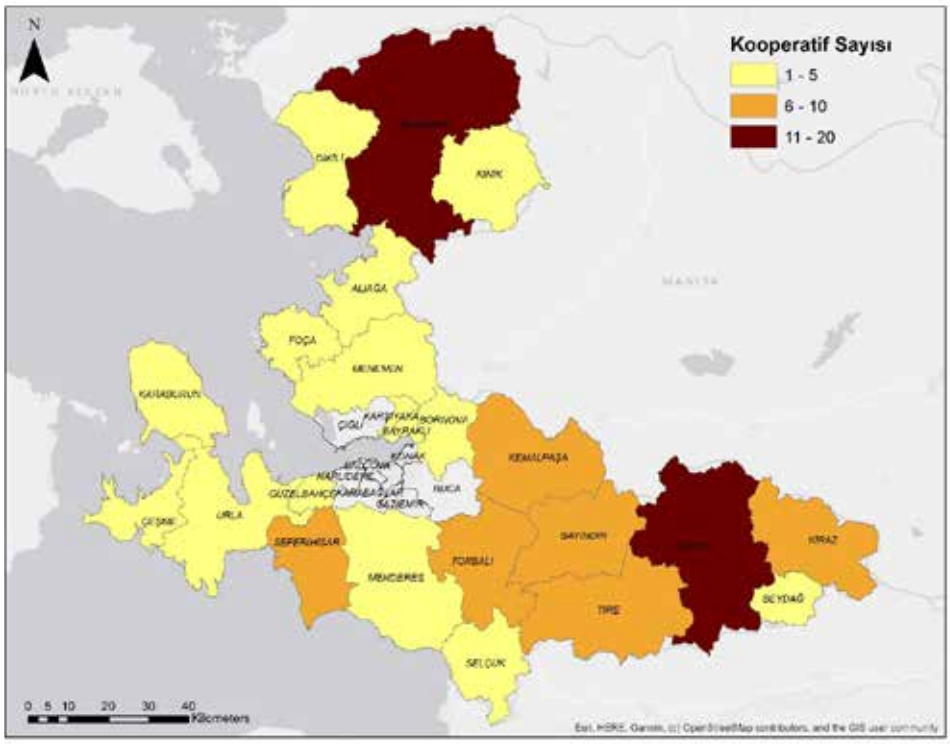
HARİTA 5. İlçe düzeyinde Tarım ve Orman Bakanlığı'na bağlı kooperatiflerin ortak sayısı

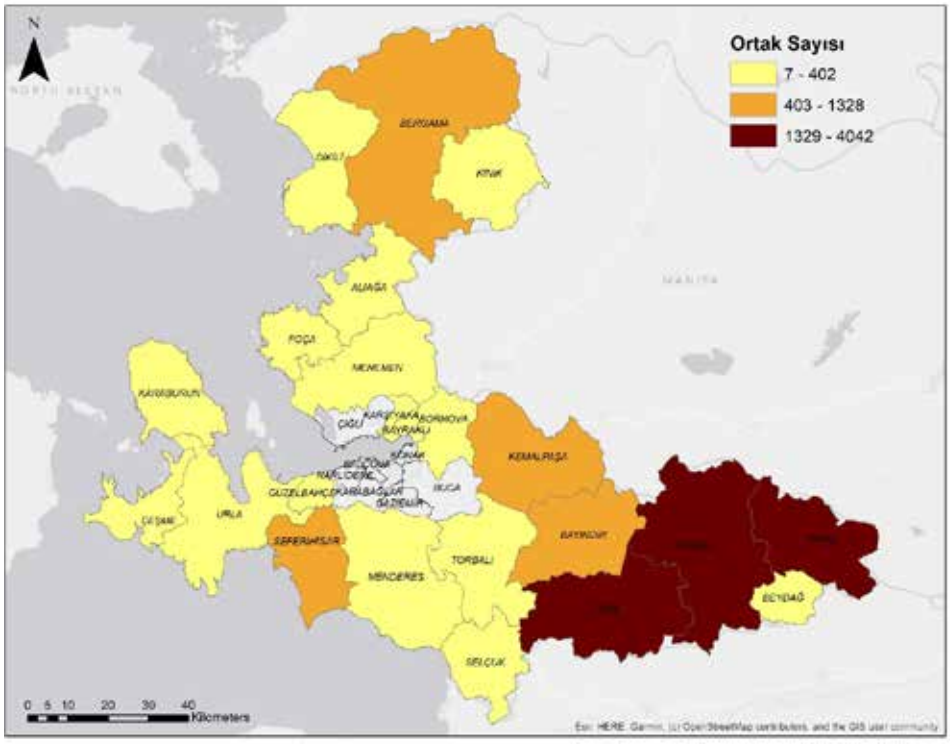
HARİTA 6. İlçe düzeyinde Tarım ve Orman Bakanlığı'na bağlı kooperatiflerin kuruluş yılı

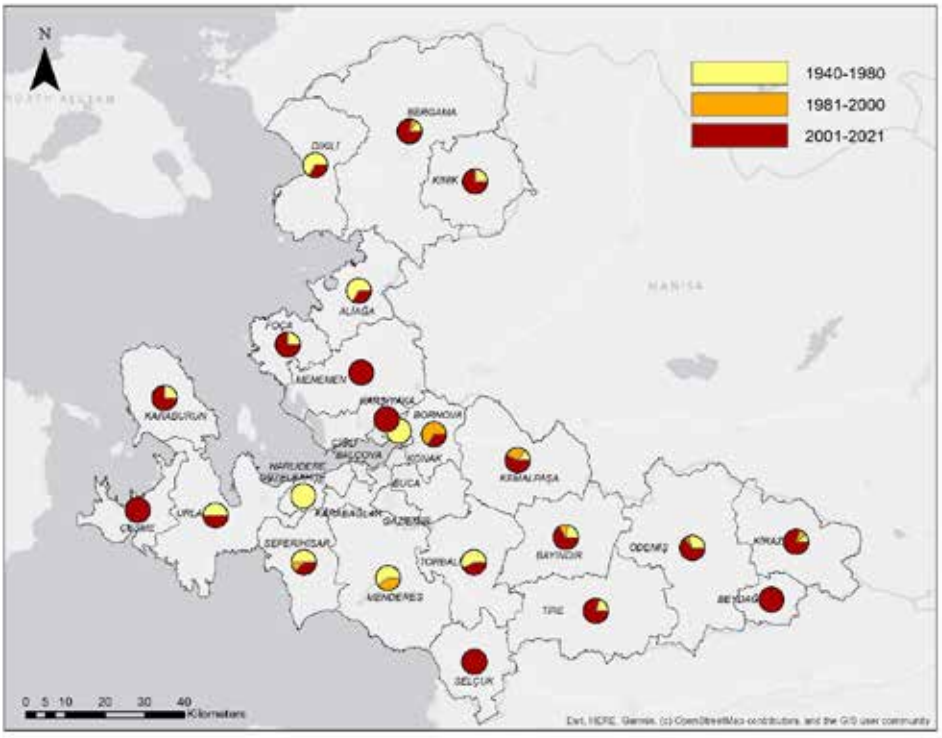
HARİTA 7. İlçe düzeyinde tarımsal kalkınma kooperatifleri sayısı

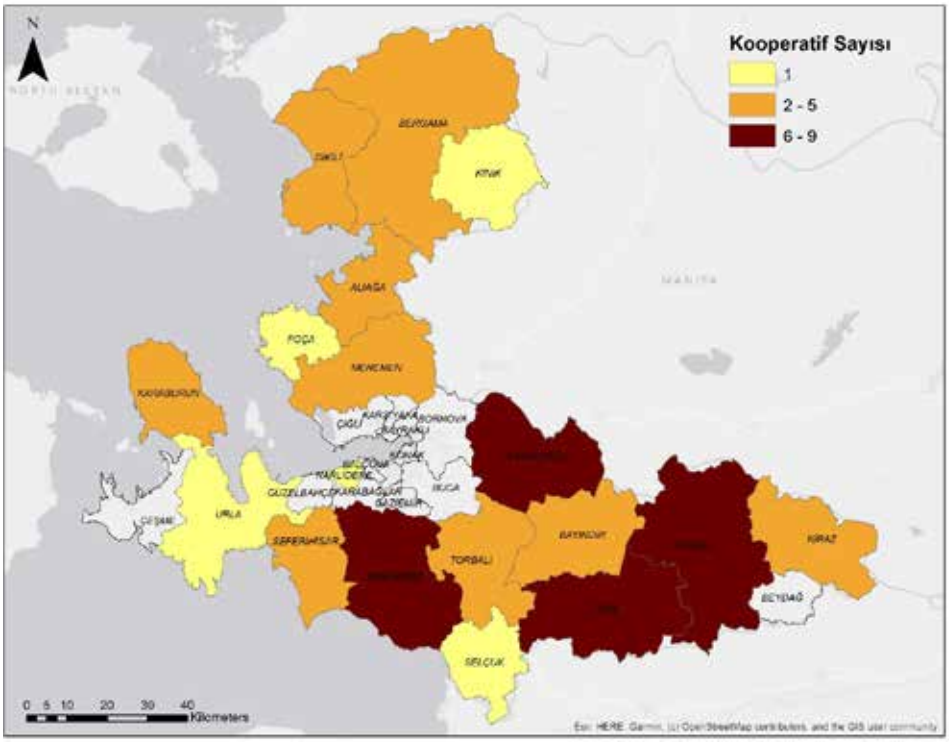
HARİTA 8. İlçe düzeyinde tarımsal kalkınma kooperatifleri ortak sayısı

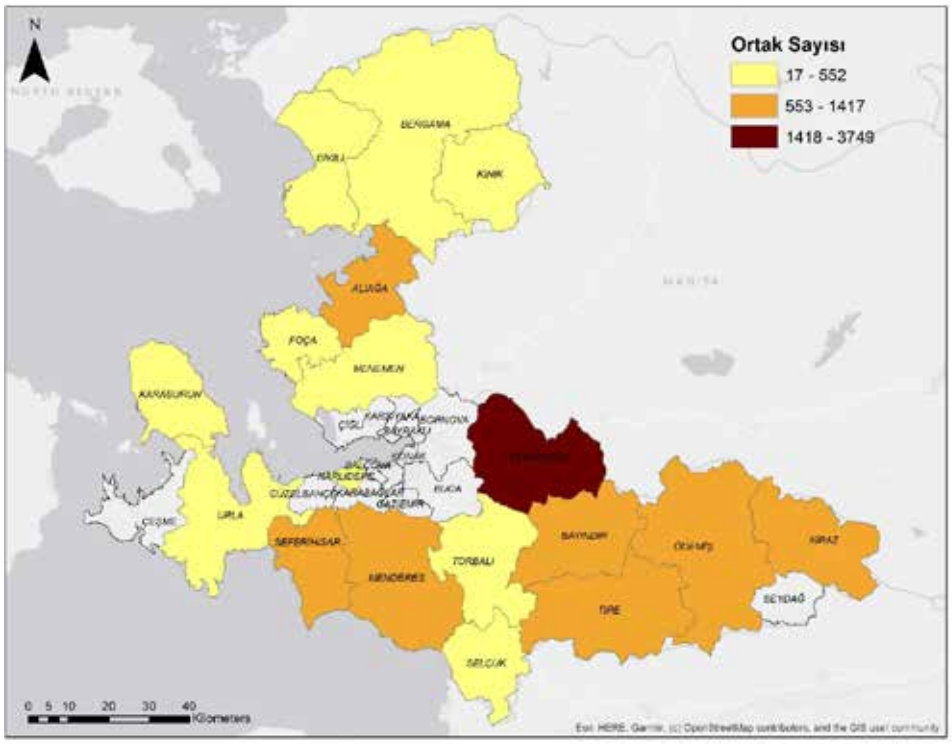
HARİTA 9. İlçe düzeyinde tarımsal kalkınma kooperatifleri kuruluş yılı

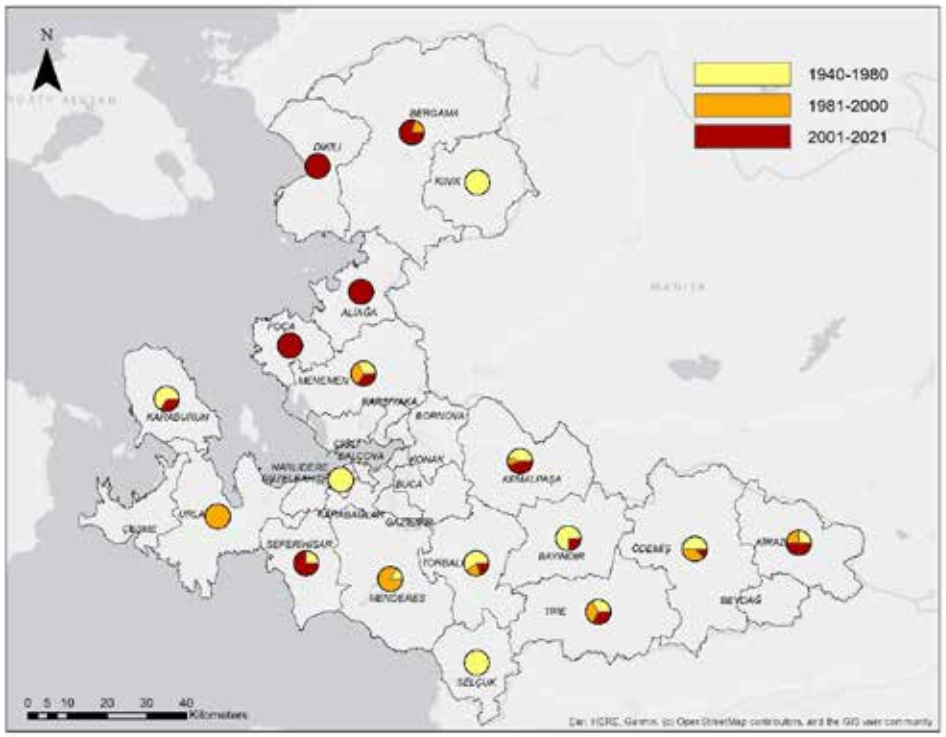
HARİTA 10. İlçe düzeyinde sulama kooperatifleri sayısı

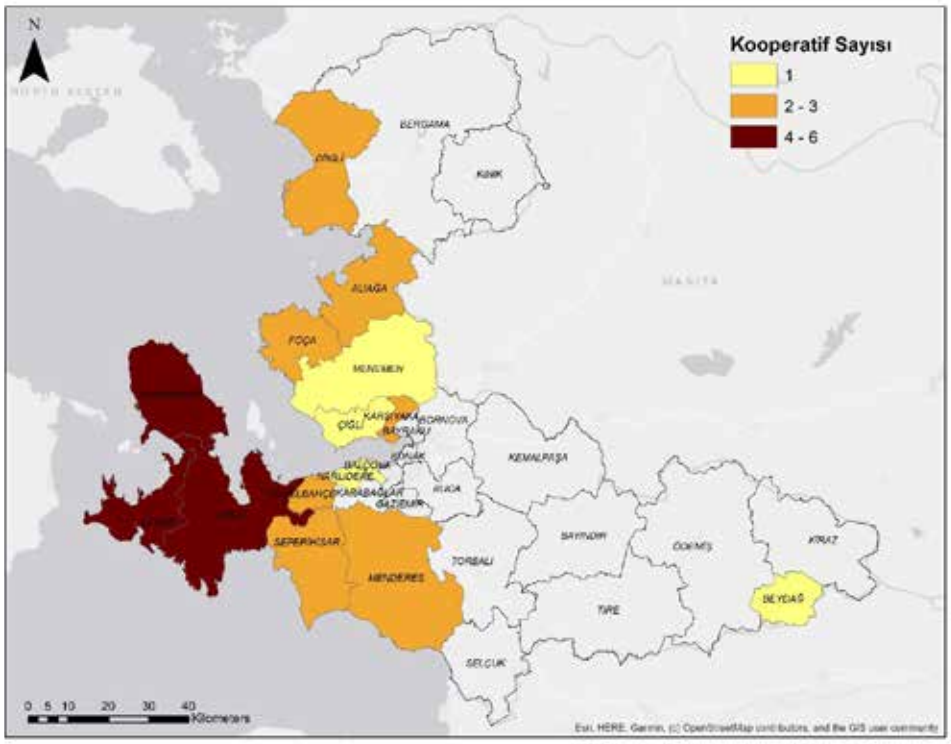
HARİTA 11. İlçe düzeyinde sulama kooperatifleri ortak sayısı

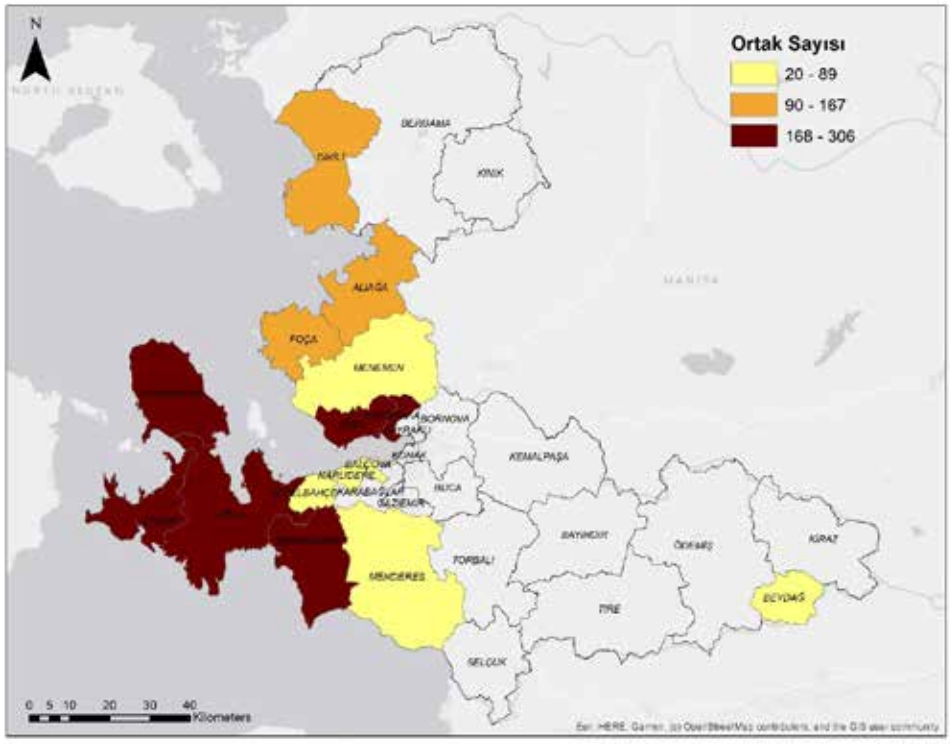
HARİTA 12. İlçe düzeyinde sulama kooperatifleri kuruluş yılı

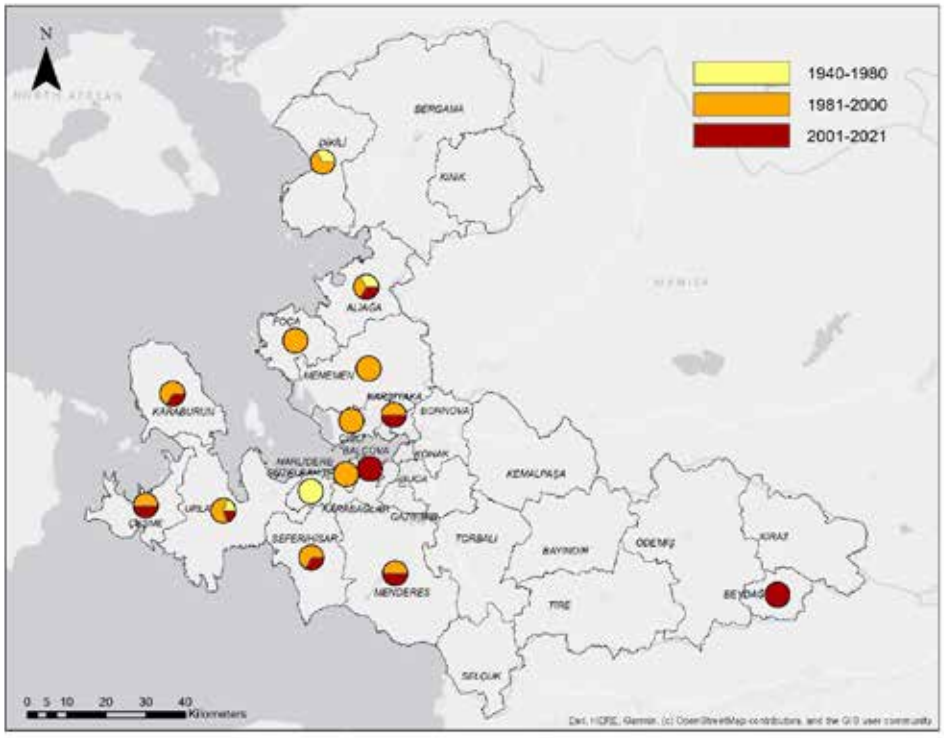
HARİTA 13. İlçe düzeyinde su ürünleri kooperatifleri sayısı

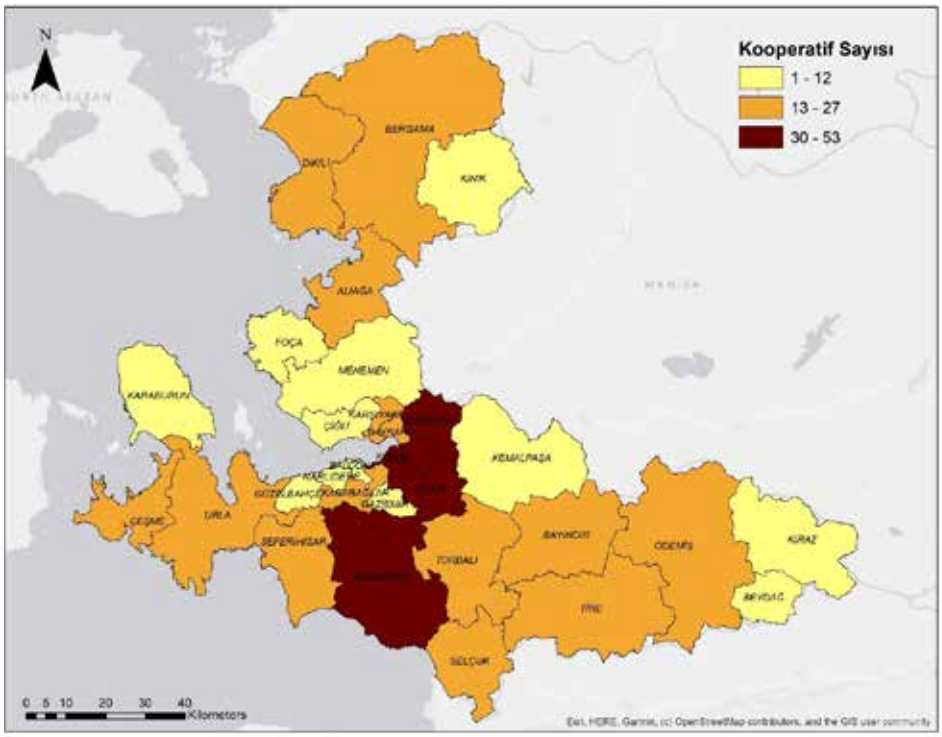
HARİTA 14. İlçe düzeyinde su ürünleri kooperatifleri ortak sayısı

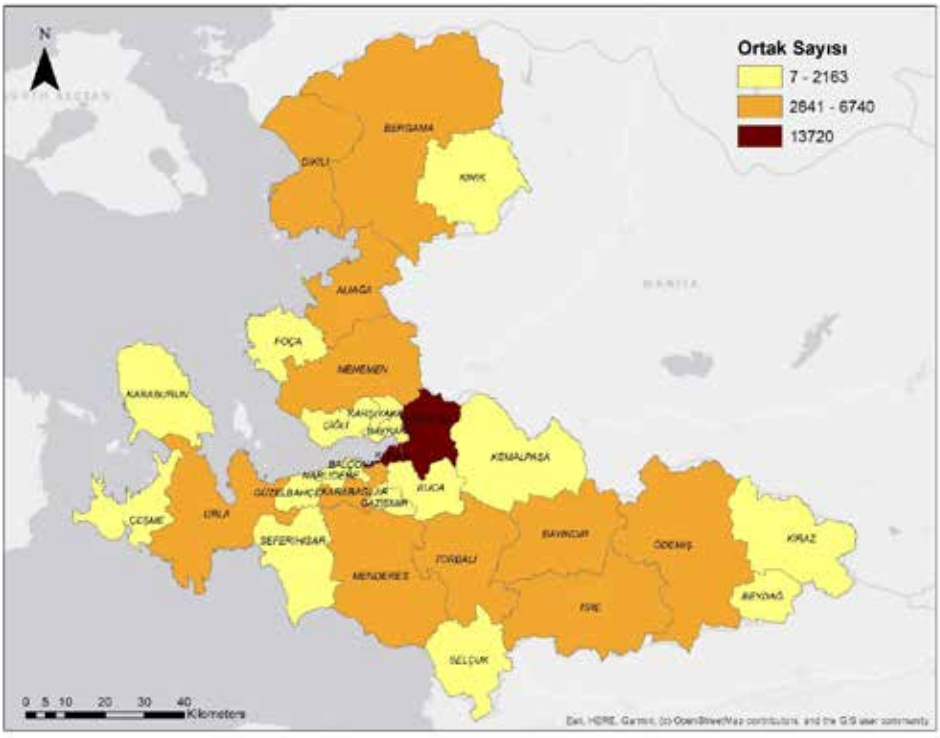
HARİTA 15. İlçe düzeyinde su ürünleri kooperatifleri kuruluş yılı

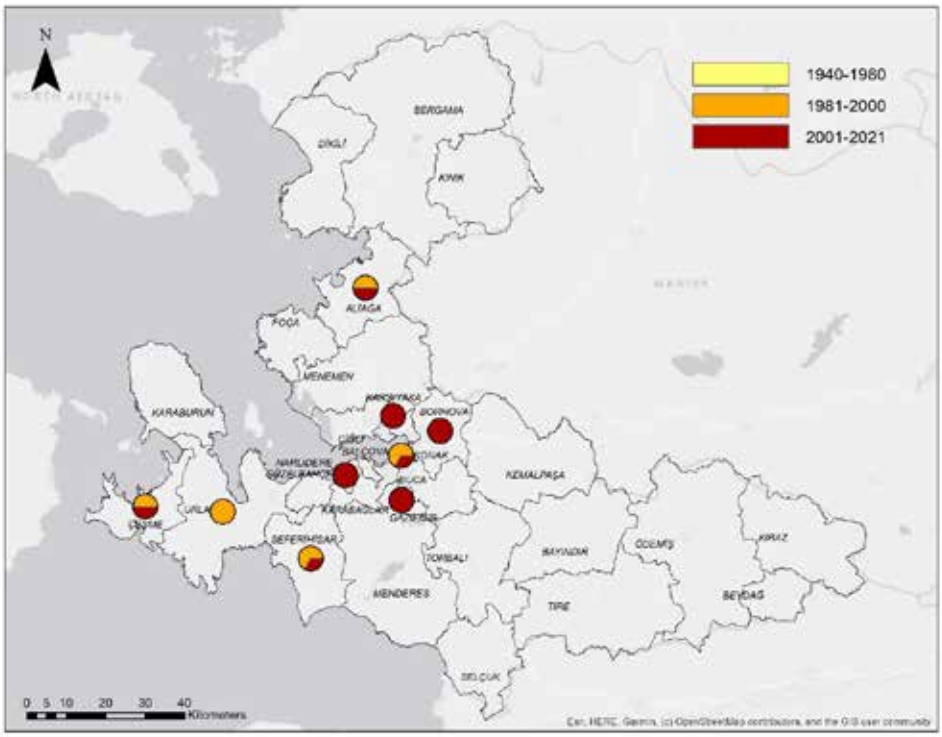
HARİTA 16. İlçe düzeyinde Ticaret Bakanlığı'na bağlı kooperatiflerin sayısı

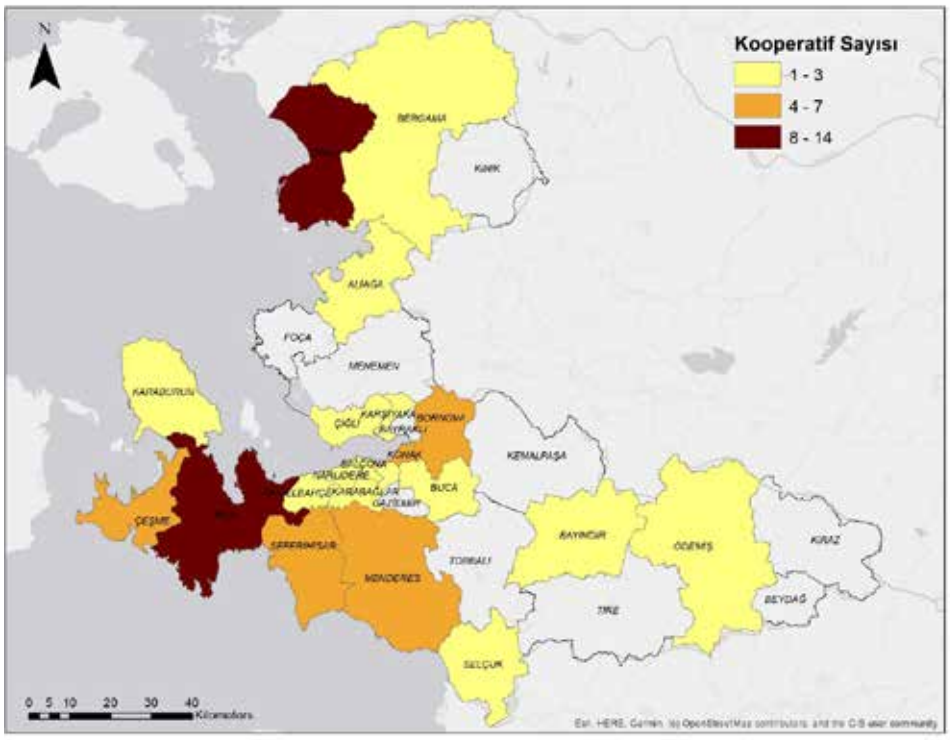
HARİTA 17. İlçe düzeyinde Ticaret Bakanlığı'na bağlı kooperatiflerin ortak sayısı

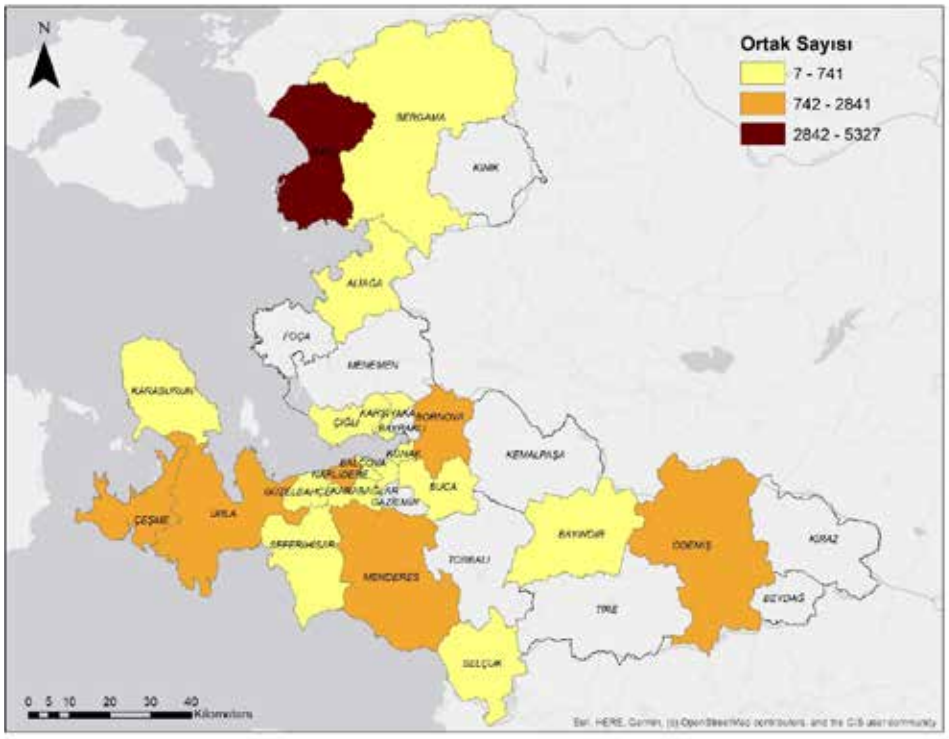
HARİTA 18. İlçe düzeyinde Ticaret Bakanlığı'na bağlı kooperatiflerin kuruluş yılı

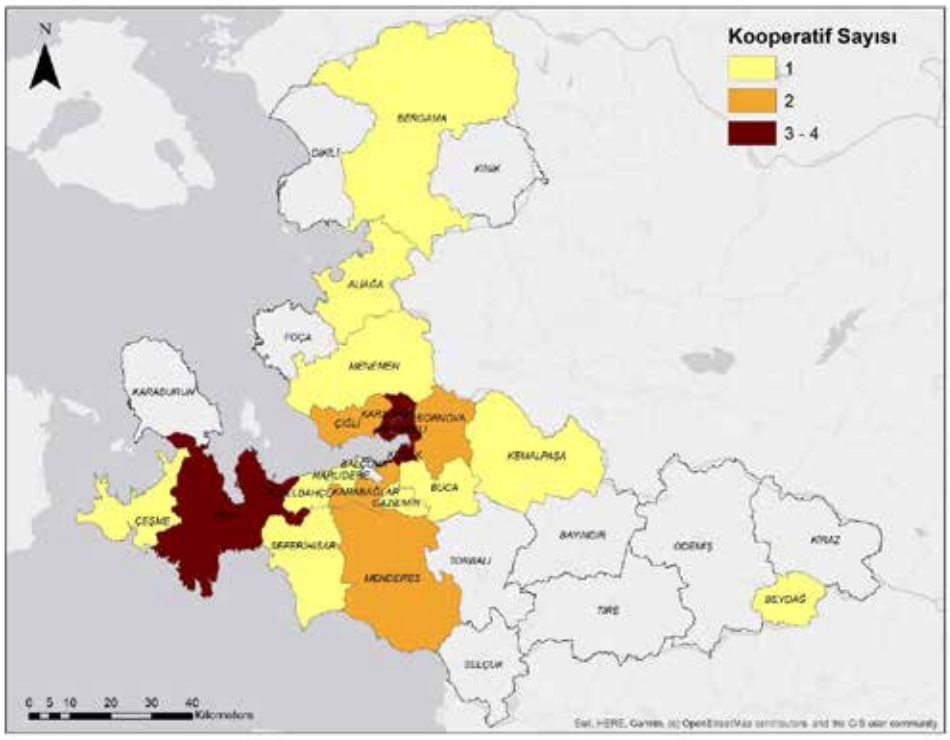
HARİTA 19. İlçe düzeyinde işletme kooperatifleri sayısı

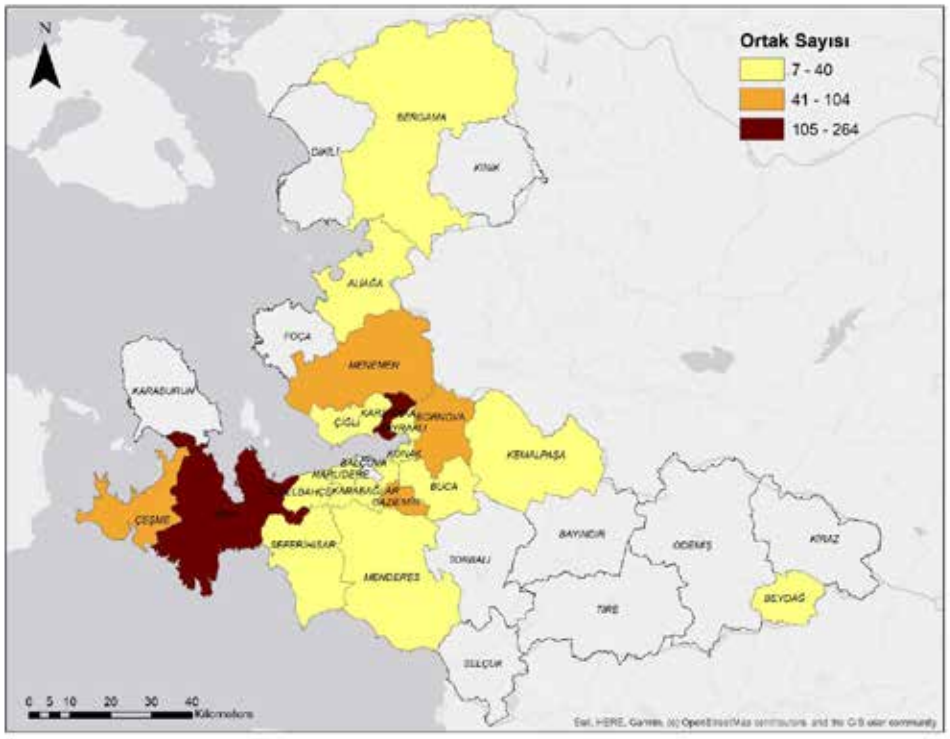
HARİTA 20. İlçe düzeyinde işletme kooperatifleri ortak sayısı

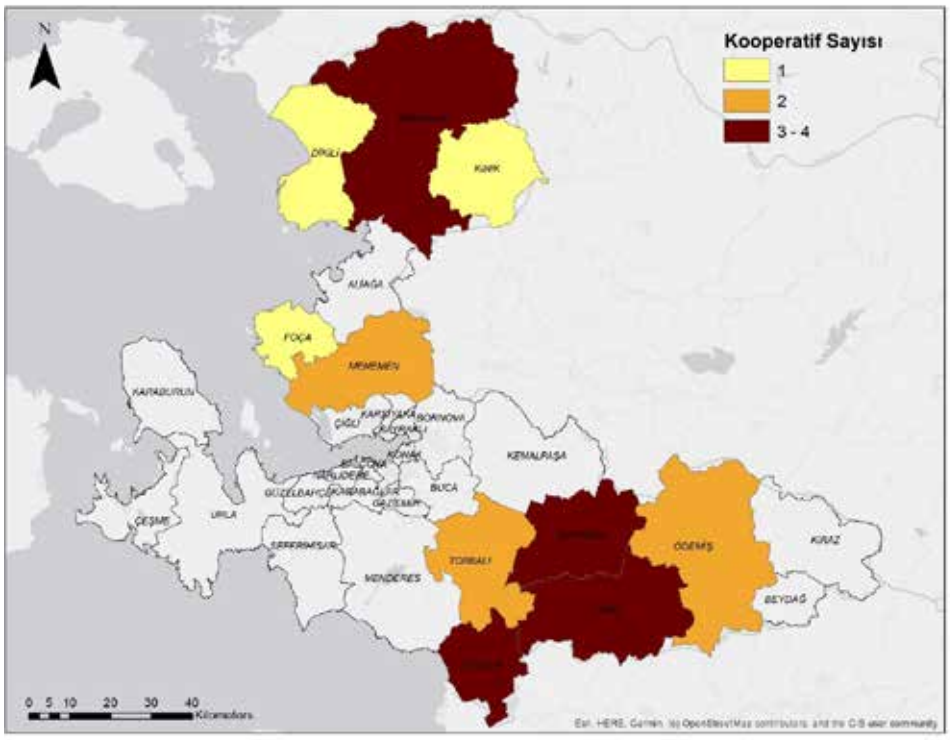
HARİTA 21. İlçe düzeyinde kadın girişimi üretimi ve işletme kooperatifleri sayısı

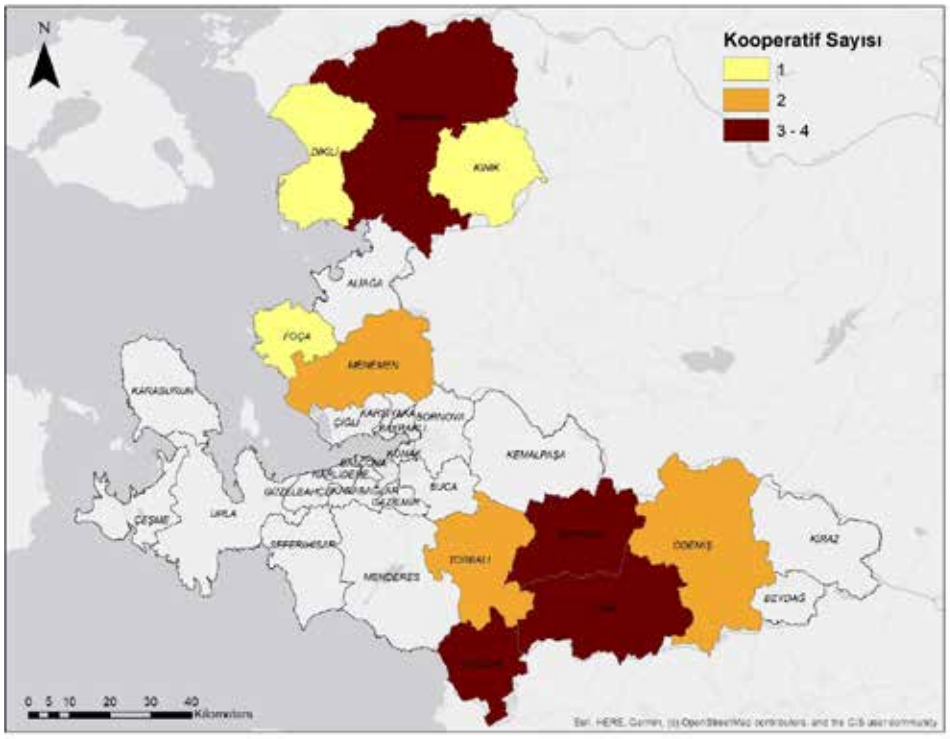
HARİTA 22. İlçe düzeyinde kadın girişimi üretimi ve işletme kooperatifleri ortak sayısı

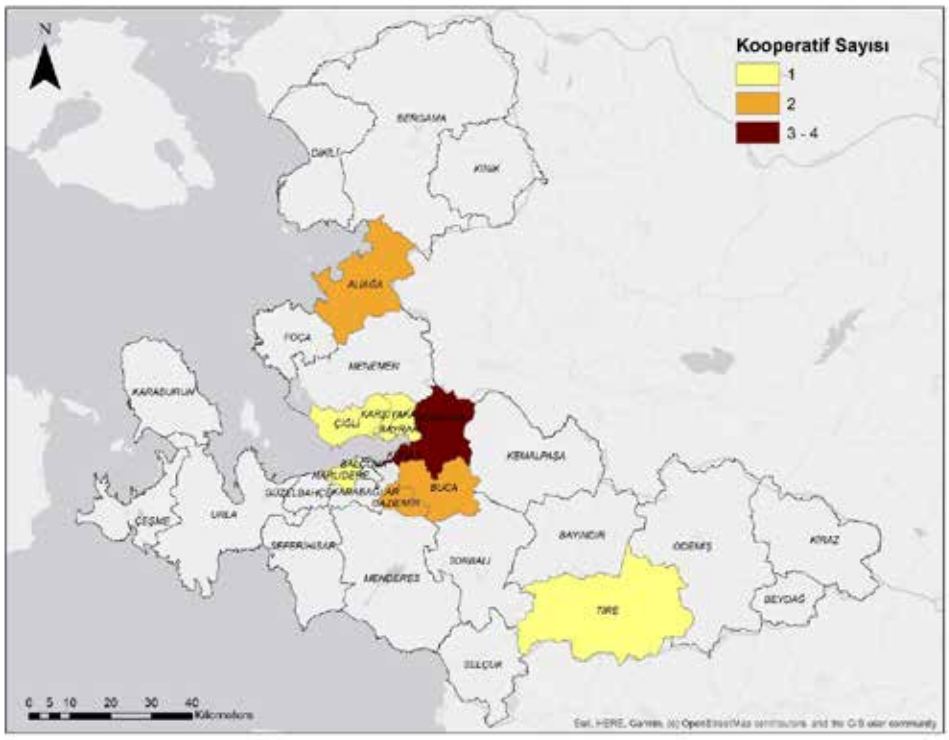
HARİTA 23. İlçe düzeyinde tarım satış kooperatifleri sayısı

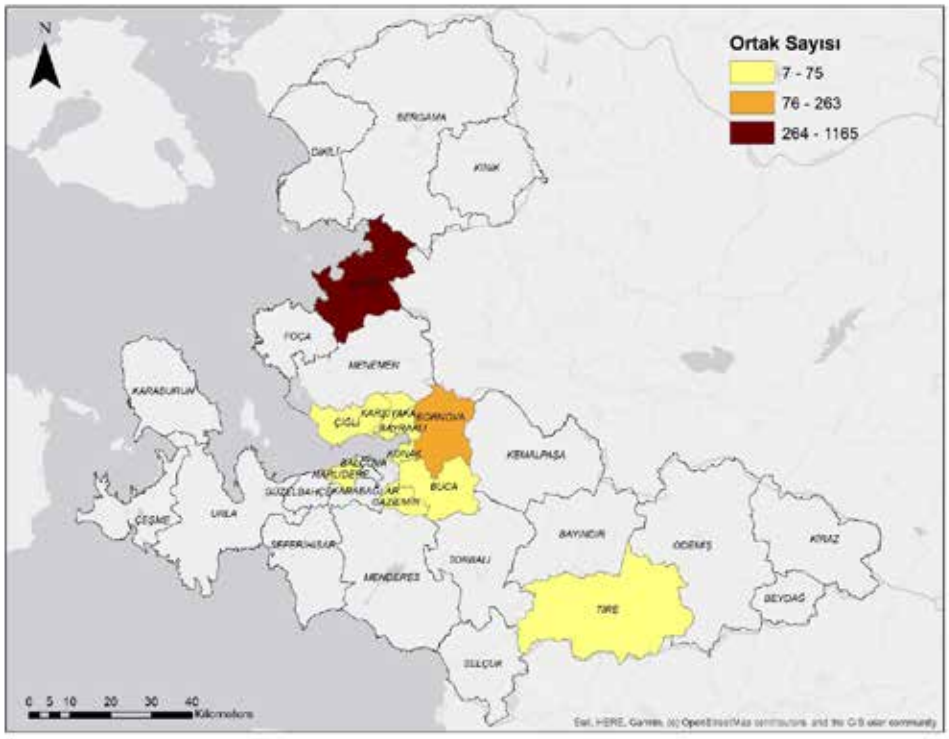
HARİTA 24. İlçe düzeyinde tarım satış kooperatifleri ortak sayısı

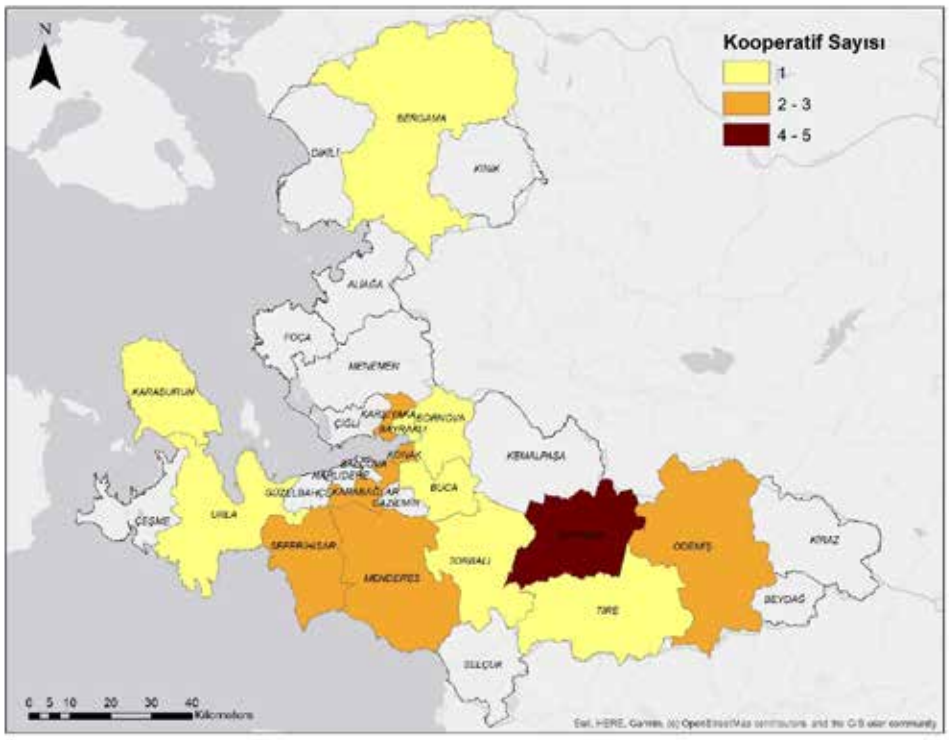
HARİTA 25. İlçe düzeyinde tüketim kooperatifleri sayısı

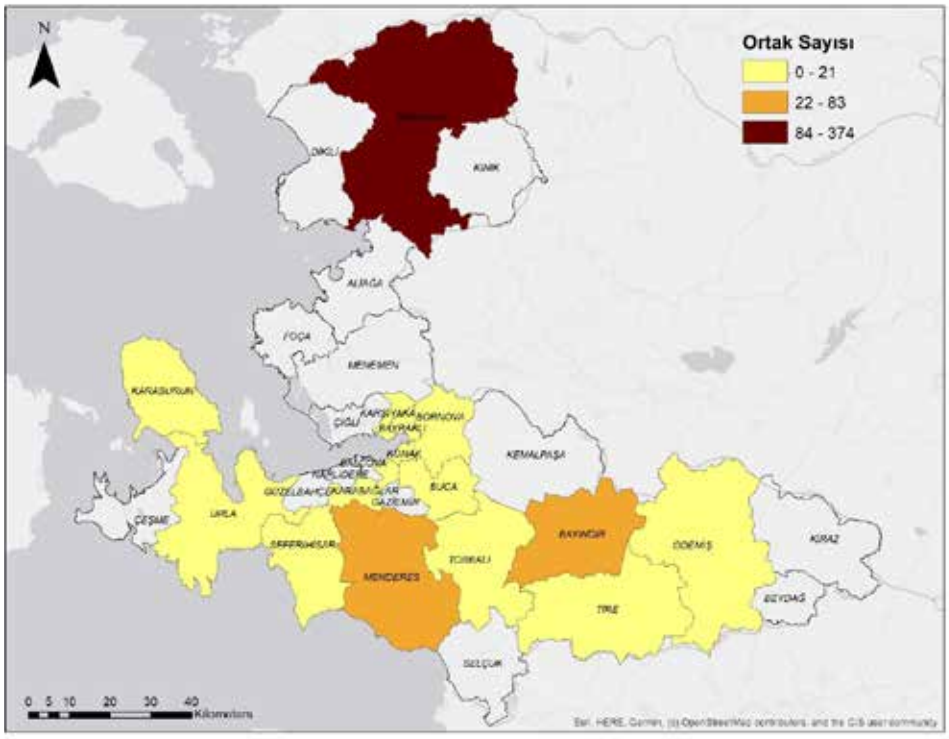
HARİTA 26. İlçe düzeyinde tüketim kooperatifleri ortak sayısı

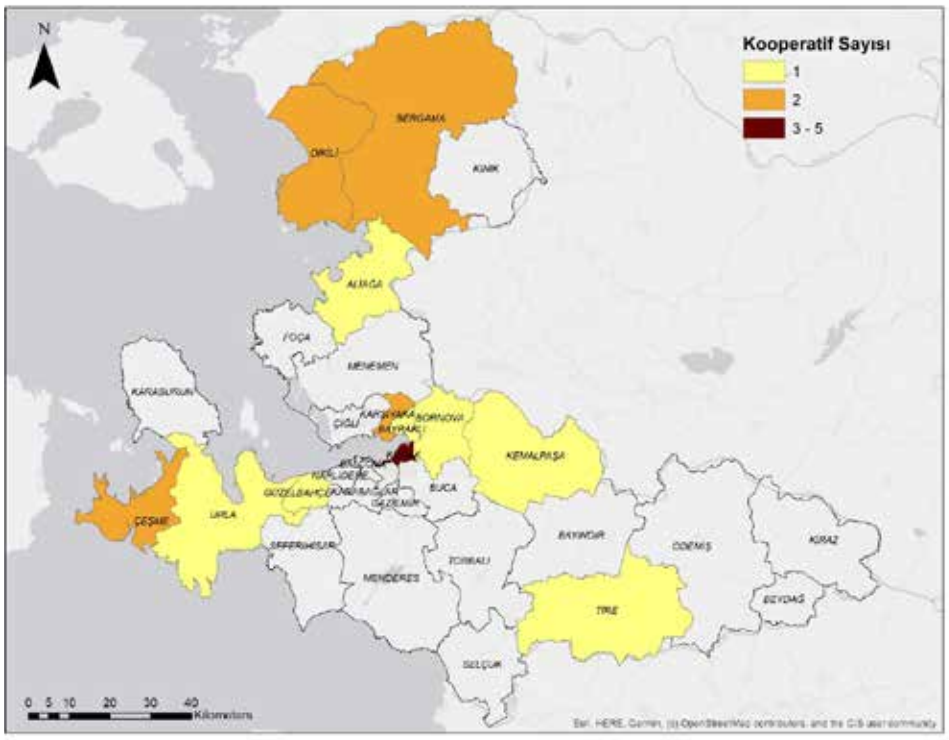
HARİTA 27. İlçe düzeyinde üretim ve pazarlama kooperatifleri sayısı

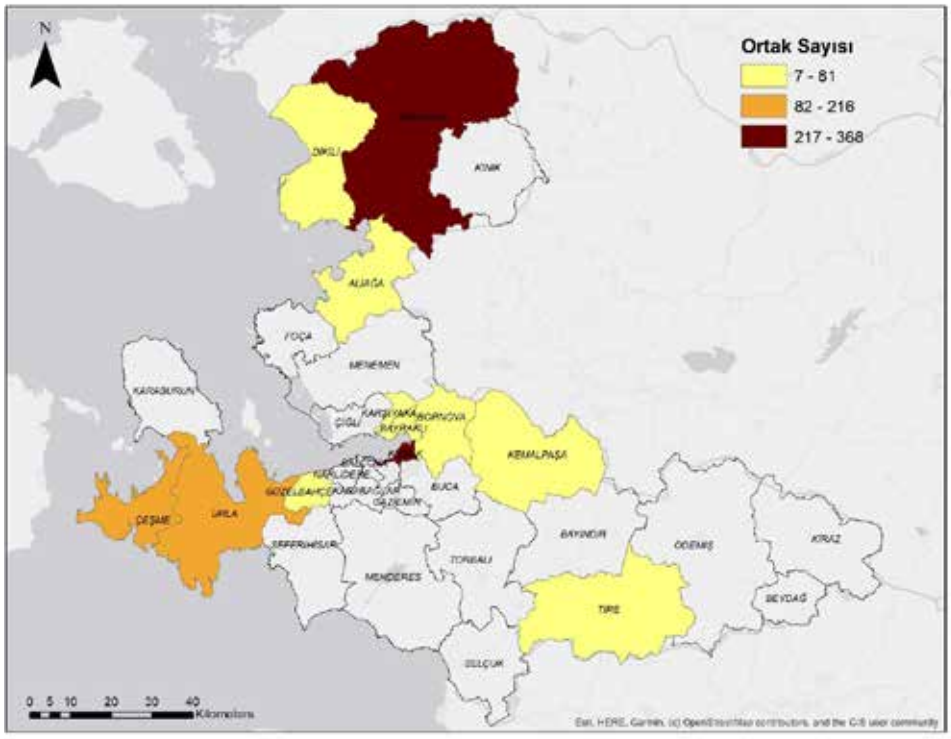
HARİTA 28. İlçe düzeyinde üretim ve pazarlama ortak sayısı

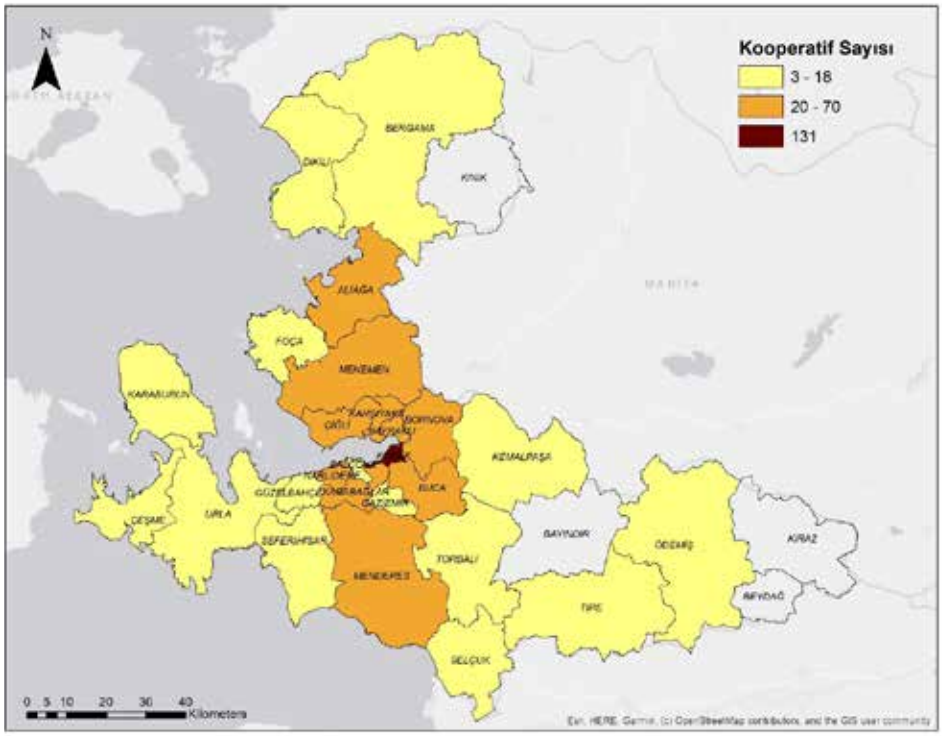
HARİTA 29. İlçe düzeyinde turizm geliştirme kooperatifleri sayısı

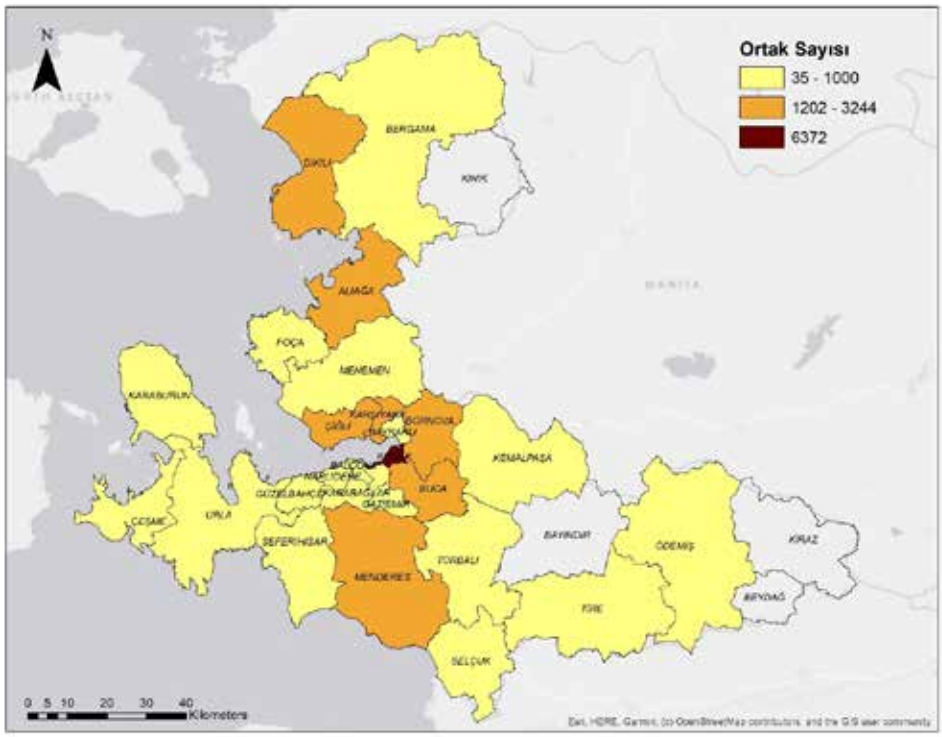
HARİTA 30. İlçe düzeyinde turizm geliştirme kooperatifleri ortak sayısı

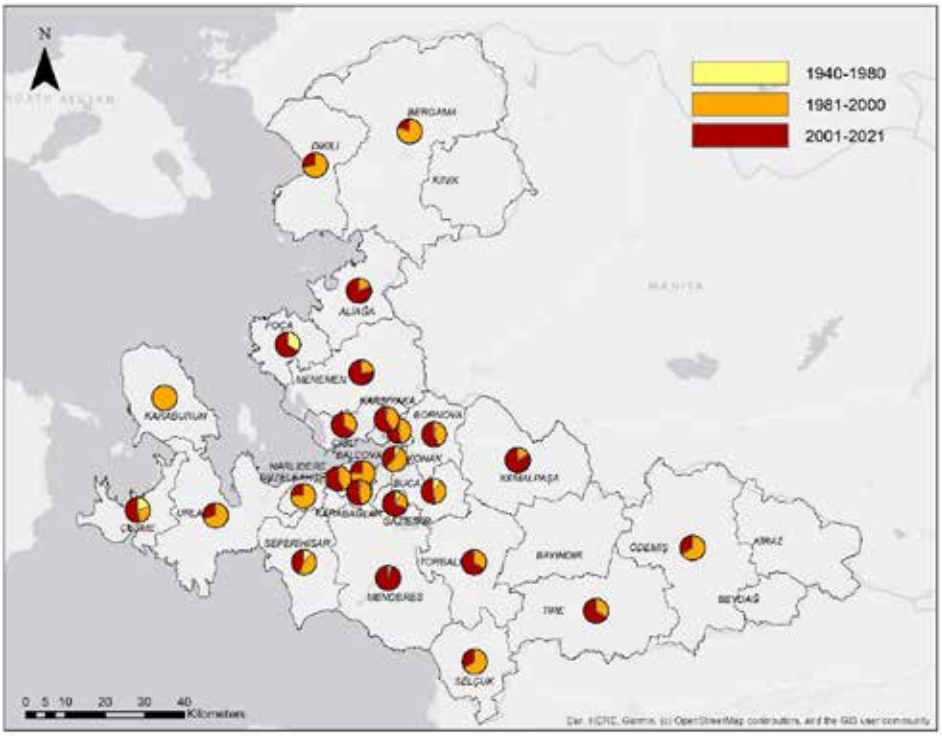
HARİTA 31. İlçe düzeyinde Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'na bağlı kooperatiflerin sayısı

HARİTA 32. İlçe düzeyinde Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'na bağlı kooperatiflerin ortak sayısı

HARİTA 33. İlçe düzeyinde Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'na bağlı kooperatiflerin kuruluş yılı

3.2. Kooperatiflerin Mahallelere Dağılımı

İzmir ilinde yer alan ve üç bakanlığa bağlı tüm kooperatiflerin mahallelere dağılımı incelendiğinde, daha önce de belirtildiği gibi Konak ve Bornova ilçeleri ve bu ilçelerin Konak (44), Akdeniz (28) ve Kazım Dirik (27) mahallelerinin en fazla kooperatife ev sahipliği yapan mahalleler olduğu anlaşılmıştır. Kooperatiflerin ortak sayısında ise İsmet Kaptan (5.157), Karacaoğlan (5.073) ve Kazım Dirik (3.436) mahallelerinin ön plana çıktığı gözlemlenebilir.

Tarım ve Orman Bakanlığı'na bağlı kooperatifler detaylıca incelendiğinde toplamda 205 mahallede 235 kooperatifin yer aldığı görülmüştür. Menderes ilçesi Gümüldür Fevzi Çakmak Mahallesi 3 adet kooperatif ile en yüksek kooperatif sayısına sahip mahalledir. Ortak sayıları açısından Kiraz ilçesi Kırköy Mahallesi 2.431 ortak; Tire ilçesi İbni Melek mahallesi ise 2.150 ortak ile en yüksek ortak sayısına sahip mahallelerdir.

Tarımsal kalkınma kooperatiflerinin mahallelere dağılımında birden fazla kooperatif sayısı ile öne çıkan mahalleler Beydağ Atatürk Mahallesi, Foça Fevzipaşa mahallesi, Kınık Karadere mahallesi, Kiraz Kırköy mahallesi ve Ödemiş Bademli mahallesidir. Ayrıca en yüksek ortak sayısı 2.434 ortak ile Kiraz Kırköy Mahallesinde ve ardından 1.994 ortak ile Tire İbni Melek Mahallesinde görülmektedir.

Menderes Gümüldür Fevzi Çakmak ve Seferihisar Payamlı mahalleleri bulundurdukları 2 sulama kooperatifi ile en fazla sulama kooperatifinin olduğu mahallelerdir. Ancak ortak sayısı bakımından Kemalpaşa Armutlu 85. Yıl Cumhuriyet (902), Kemalpaşa Bağyurdu 29 Ekim (813) ve Kemalpaşa Ören 75.yıl Cumhuriyet mahalleleri (782) en yüksek ortak sayısına sahip mahalleler olarak görülmektedir.

Güzelbahçe ilçesi Yalı Mahallesi birden fazla su ürünleri kooperatifinin olduğu tek mahalledir. Buna rağmen Çiğli Ataşehir Mahallesi 256 ve Karşıyaka Mavişehir Mahallesi 159 ortak ile en yüksek ortak sayısına sahip mahalleler olarak gözlemlenmektedir.

Ticaret Bakanlığı'na bağlı 489 kooperatifin 262 mahallede yer aldığı görülmektedir. Bu mahalleler içerisinde Konak ilçesi Konak Mahallesinde 11, Menderes ilçesi Kemalpaşa Mahallesinde 11 ve Selçuk ilçesi Atatürk Mahallesinde 10 adet kooperatif bulunmaktadır. Bu kooperatiflerin ortak sayıları karşılaştırıldığında ise Bornova Karacaoğlan Mahallesi 4.767 ve Konak İsmet Kaptan Mahallesinin 3.931 ortak ile en yüksek ortak sayısına sahip olan mahalleler olduğu görülmektedir.

54 mahallede yer alan 72 adet işletme kooperatifinin en fazla bulunduğu mahalle 6 adet kooperatif ile Dikili Çandarlı Mahallesi, en fazla ortak sayısı ise sırasıyla 2.176 ortak ile Dikili Çandarlı, 1.375 ortak ile Dikili Salimbey Mahalleleridir.

Diğer kooperatif türlerine kıyasla daha az sayıda olan kadın girişimi üretimi ve işletme kooperatifleri Bayraklı Adalet Mahallesi ve Bornova Kazım Dirik Mahallelerinde ikişer adet bulunmaktadır. Ortak sayısı ise en fazla Karşıyaka Bahriye Üçok mahallesinde görülmektedir.

14 mahallede yer seçen tarım satış kooperatifleri adet olarak en çok Selçuk İsabey ve Tire Cumhuriyet Mahallelerinde yoğunlaşsa da ortak sayısı bakımından en yüksek değerler Bayındır Demircilik (1.652) ve Bergama Bahçelievler (1.393) Mahallelerinde bulunmaktadır.

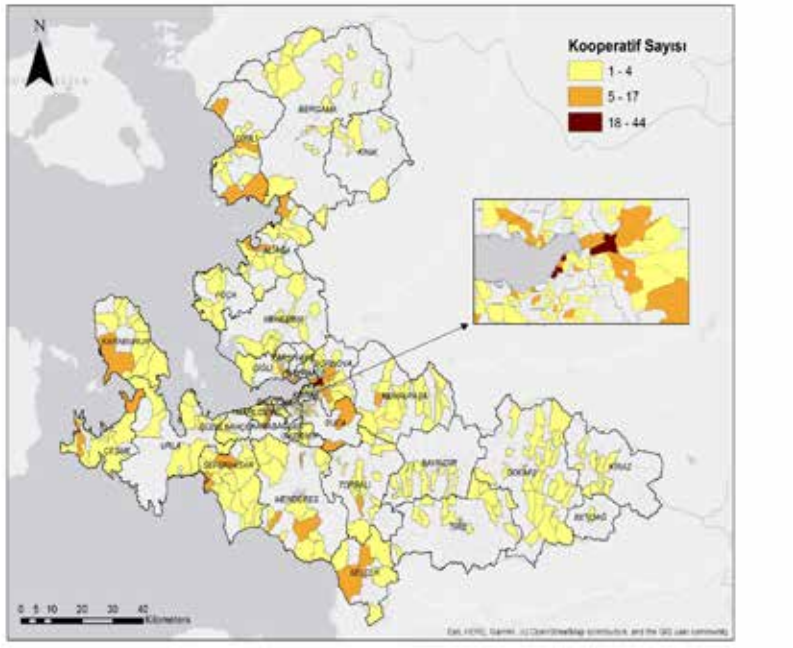
Tüketim kooperatifleri mekânsal olarak bir mahallede yoğunlaşma eğilimi göstermemekle birlikte Aliağa Siteler Mahallesi 1.071 ortak ile en fazla ortağın yer aldığı mahalle olma özelliği taşımaktadır.

Üretim ve pazarlama kooperatifleri de tüketim kooperatifleri ile benzer eğilimde olup az sayıda kooperatif ile yoğunlaşmanın olmadığı bir dağılım sergilemektedir. Bununla birlikte Bergama Barbaros Mahallesi 374 ortak ile en yüksek ortak sayısının görüldüğü mahalledir.

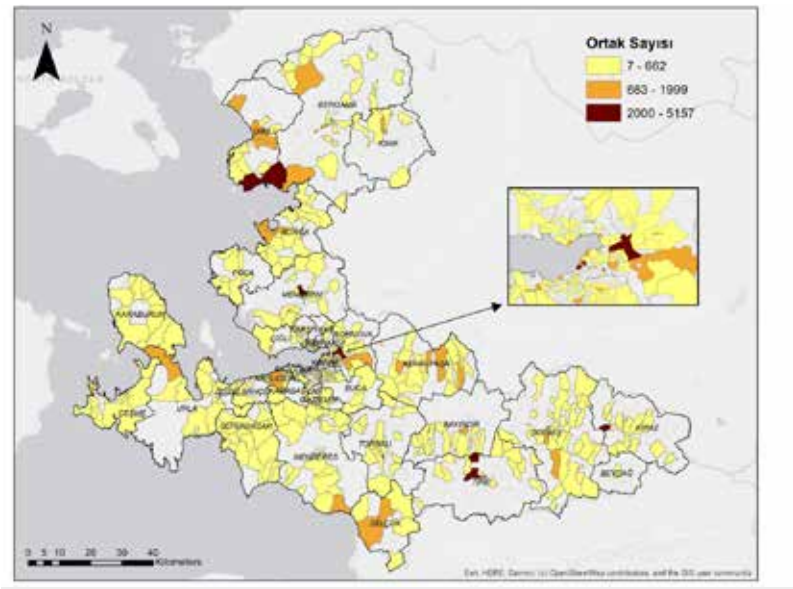
Turizm geliştirme kooperatifleri 4 adet kooperatif ile en çok Konak ilçesi Konak Mahallesinde yer almaktadır. 318 ortak sayısı ile Konak Mahallesi 328 ortağın bulunduğu Bergama Yukarıbey Mahallesini takip etmektedir.

Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'na bağlı 550 kooperatif merkez kent ve çevresindeki 222 mahalleye dağılmış ve Konak Konak Mahallesi ve Konak Akdeniz Mahallelerinde kümelenmiştir. Ortak sayısında ise bu iki mahalleye 1.631 ortak ile Dikili Cumhuriyet Mahallesi'nin de eklendiği görülmektedir.

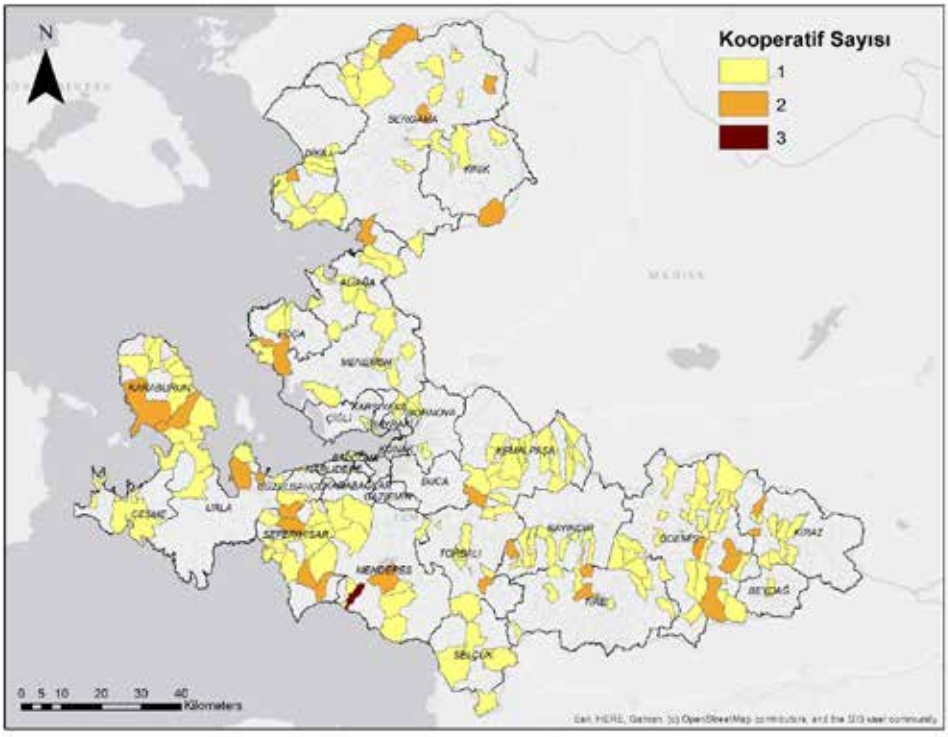
HARİTA 34. Mahalle düzeyinde kooperatif sayısı (üç bakanlık toplamı)

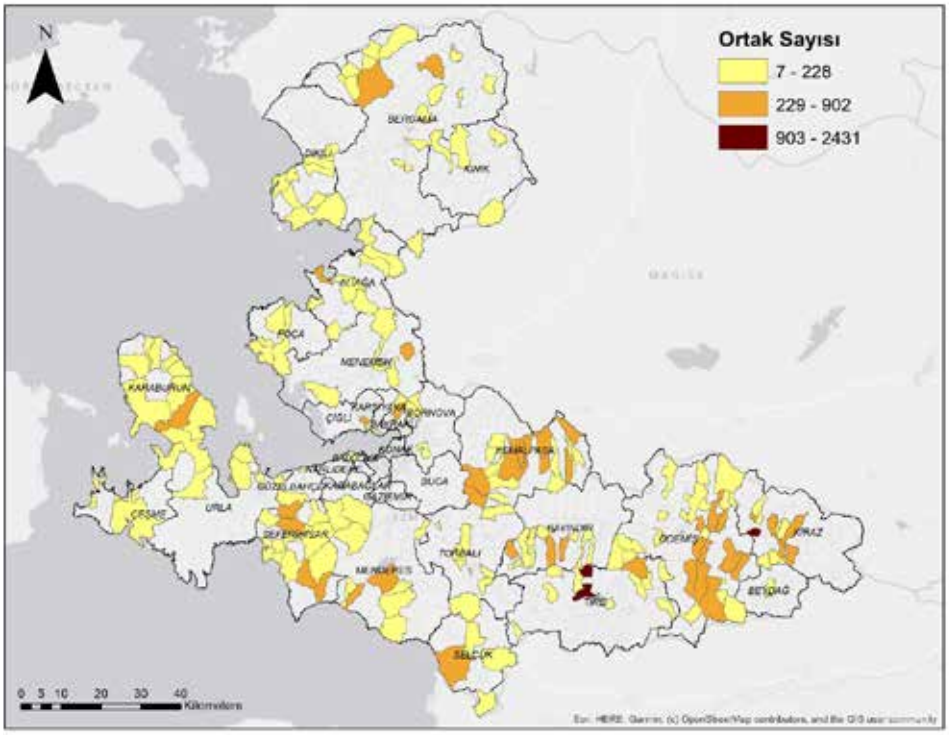
HARİTA 35. Mahalle düzeyinde kooperatif ortak sayısı (üç bakanlık toplamı)

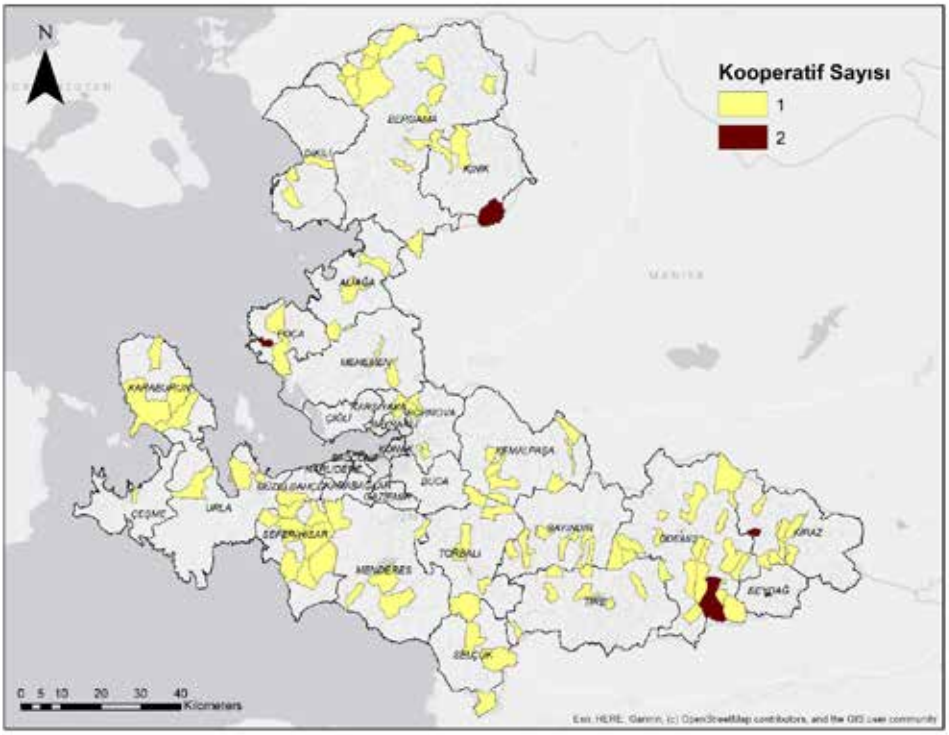
HARİTA 36. Mahalle düzeyinde Tarım ve Orman Bakanlığı'na bağlı kooperatiflerin sayısı

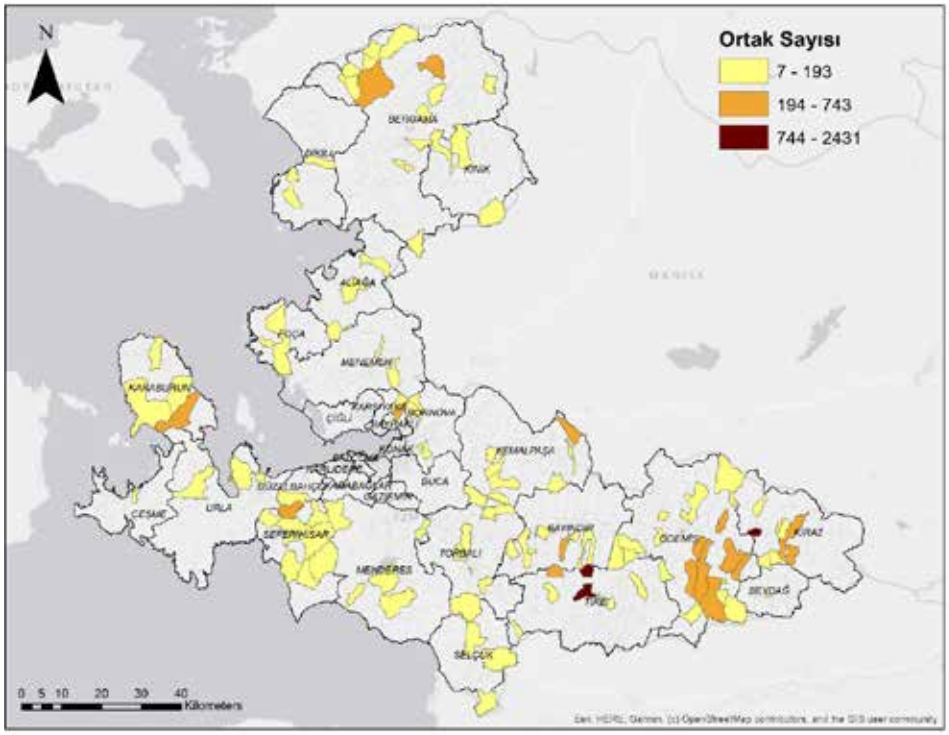
HARİTA 37. Mahalle düzeyinde Tarım ve Orman Bakanlığı'na bağlı kooperatiflerin ortak sayısı

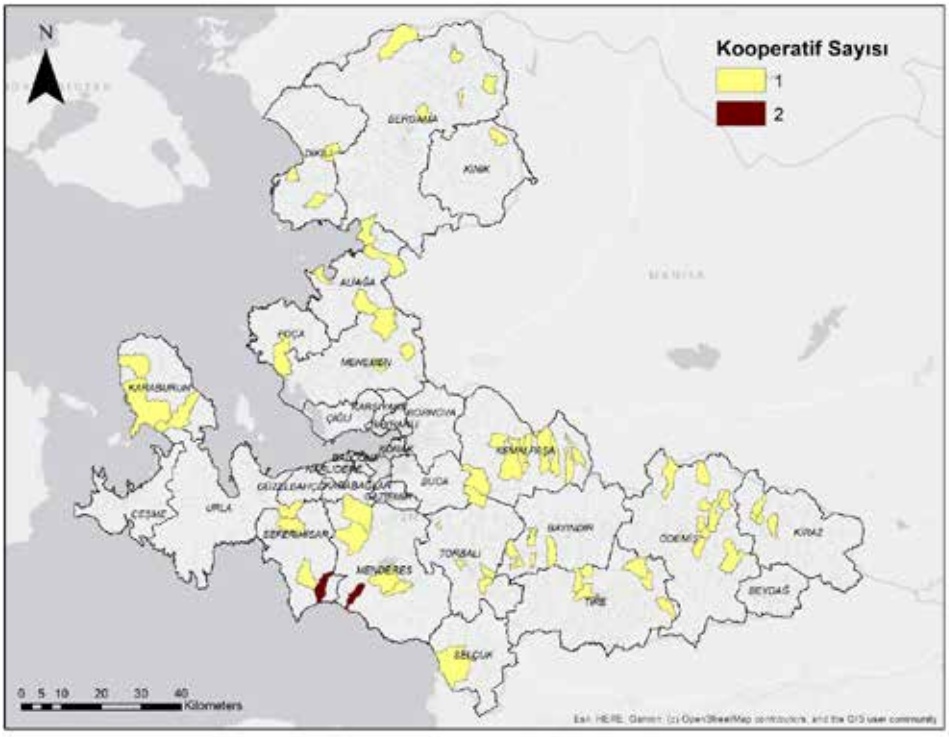
HARİTA 38. Mahalle düzeyinde tarımsal kalkınma kooperatifleri sayısı

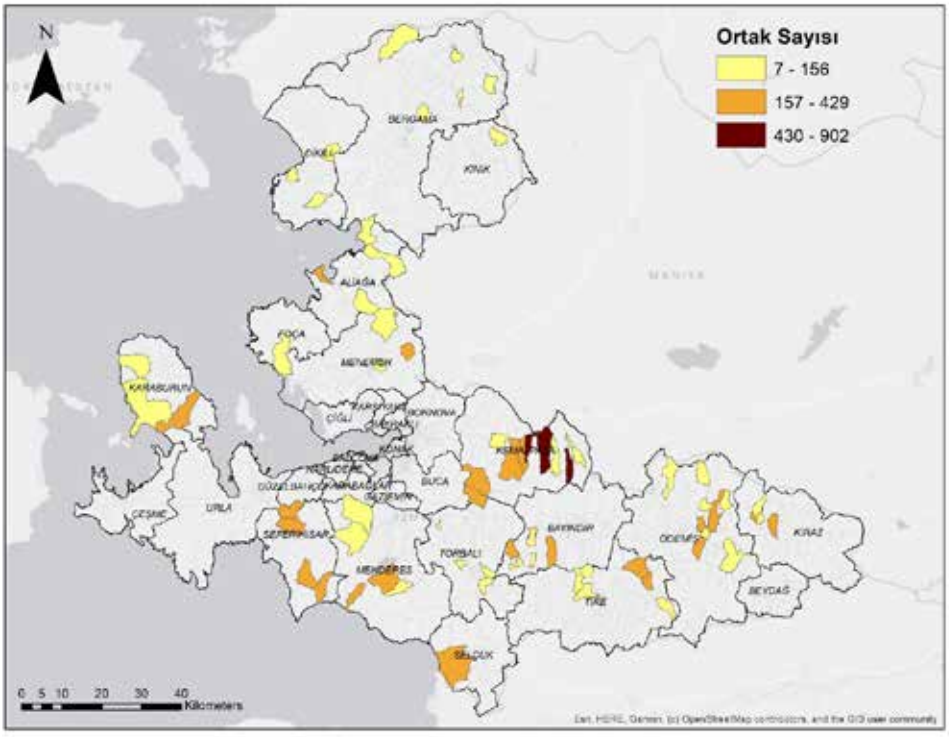
HARİTA 39. Mahalle düzeyinde tarımsal kalkınma kooperatifleri ortak sayısı

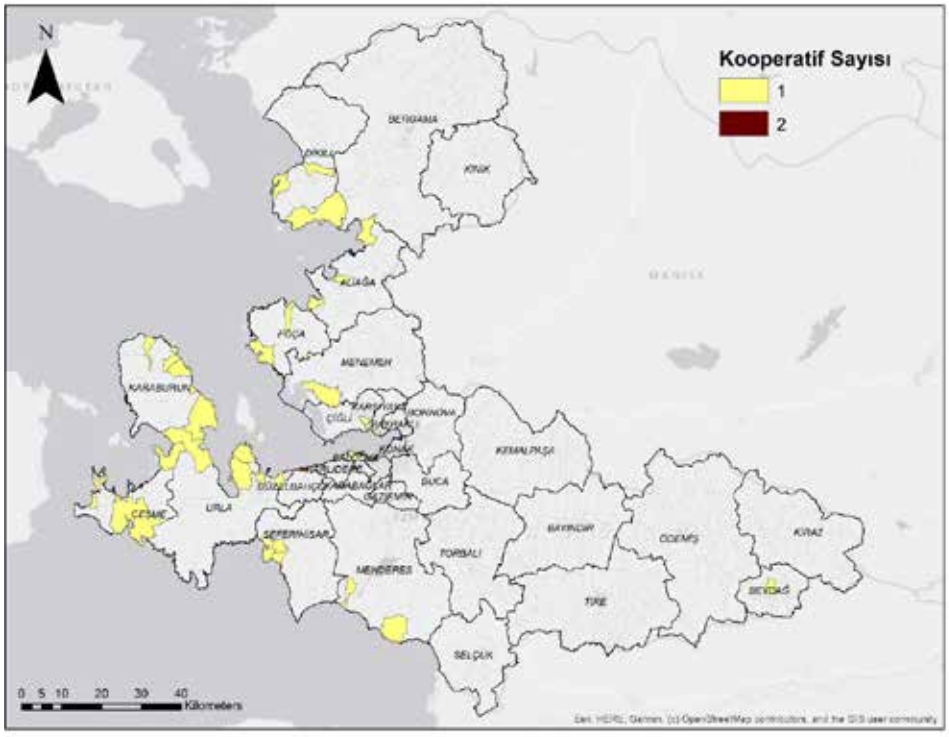
HARİTA 40. Mahalle düzeyinde sulama kooperatifleri sayısı

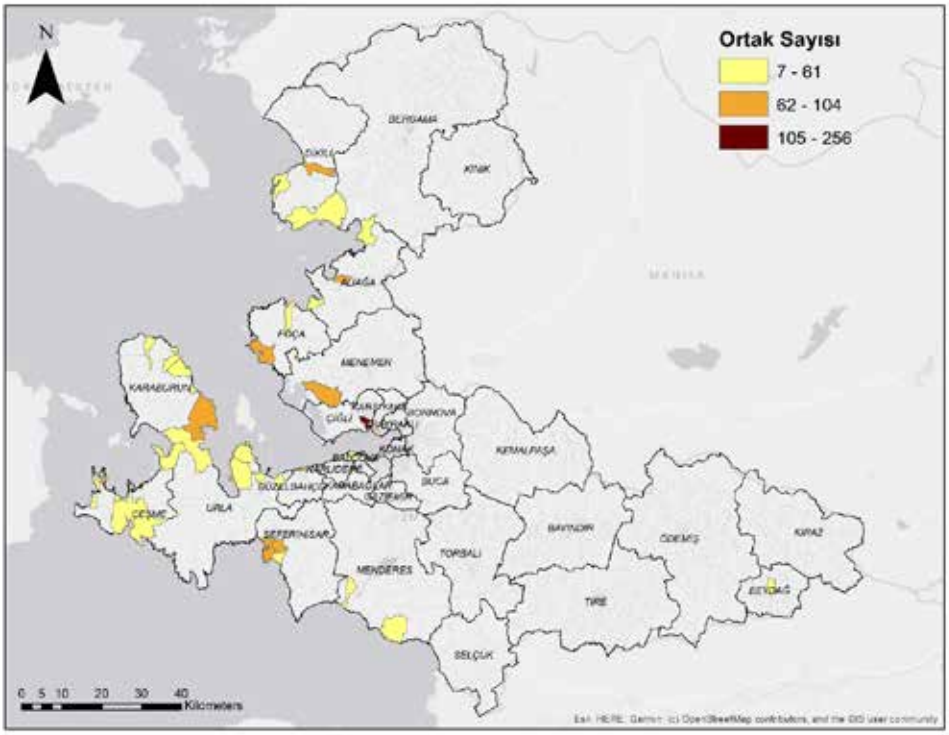
HARİTA 41. Mahalle düzeyinde sulama kooperatifleri ortak sayısı

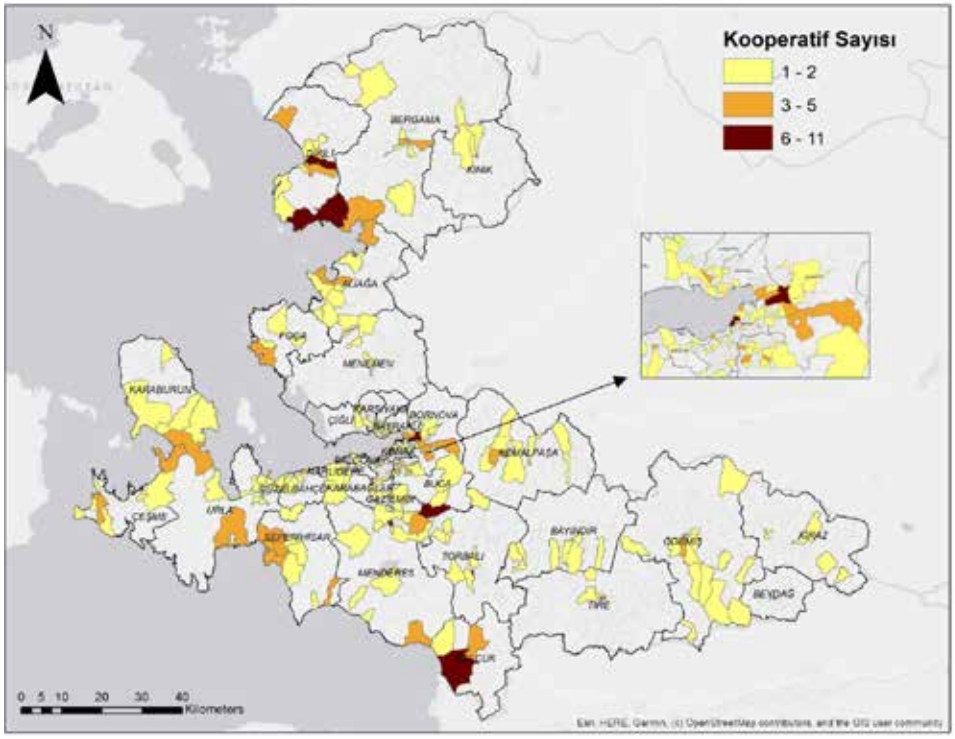
HARİTA 42. Mahalle düzeyinde su ürünleri kooperatifleri sayısı

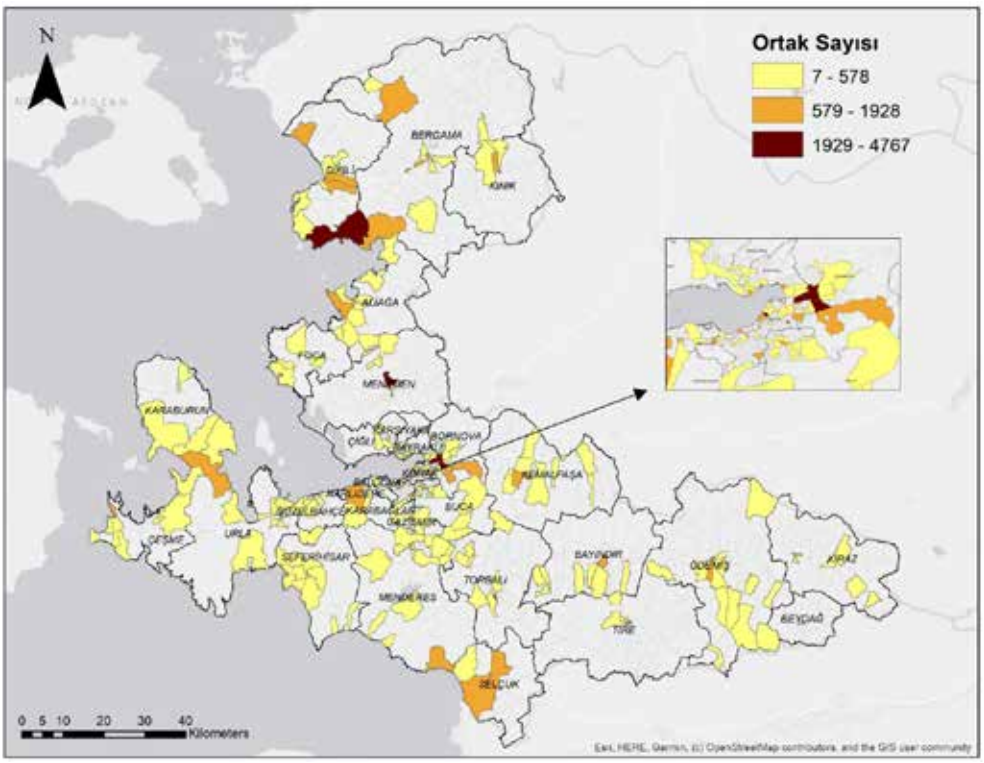
HARİTA 43. Mahalle düzeyinde su ürünleri kooperatifleri ortak sayısı

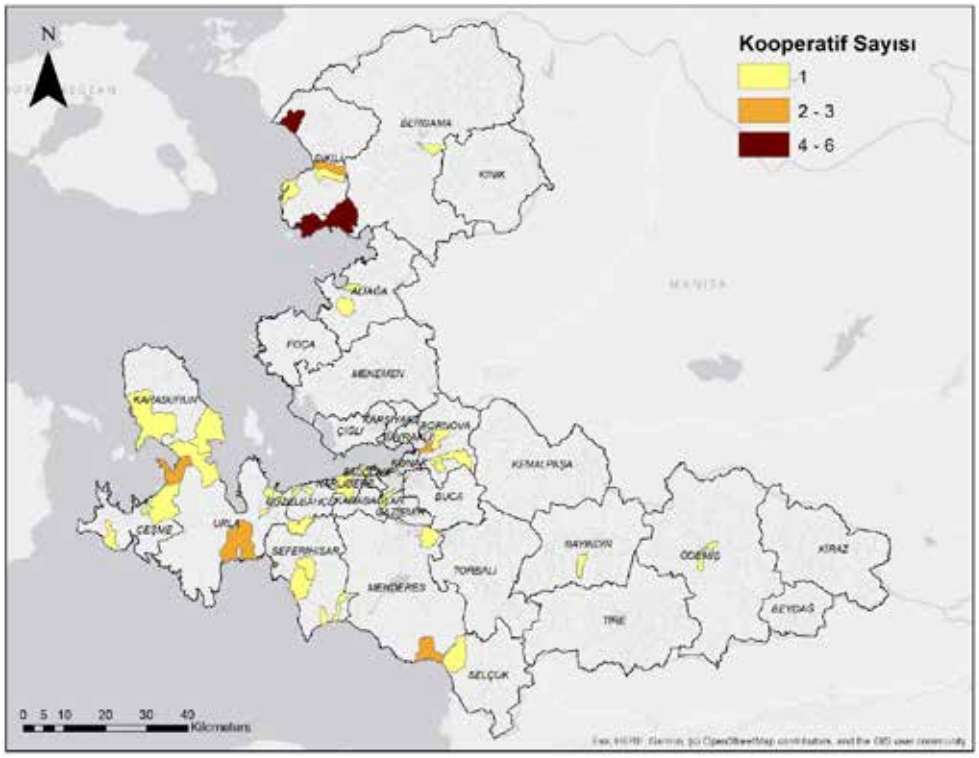
HARİTA 44. Mahalle düzeyinde Ticaret Bakanlığı'na bağlı kooperatiflerin sayısı

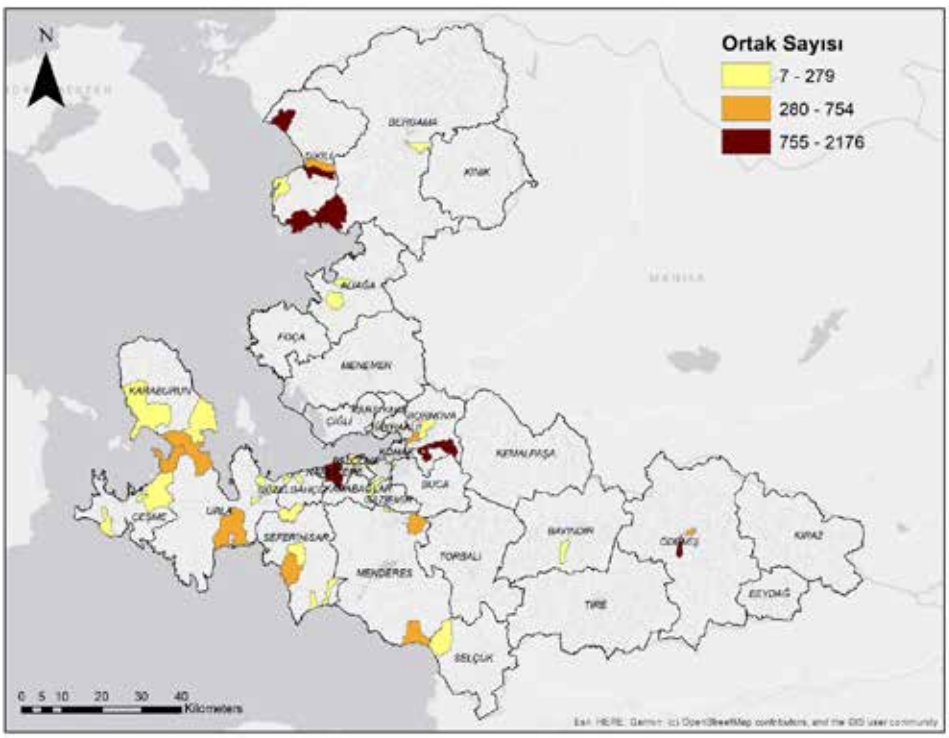
HARİTA 45. Mahalle düzeyinde Ticaret Bakanlığı'na bağlı kooperatiflerin ortak sayısı

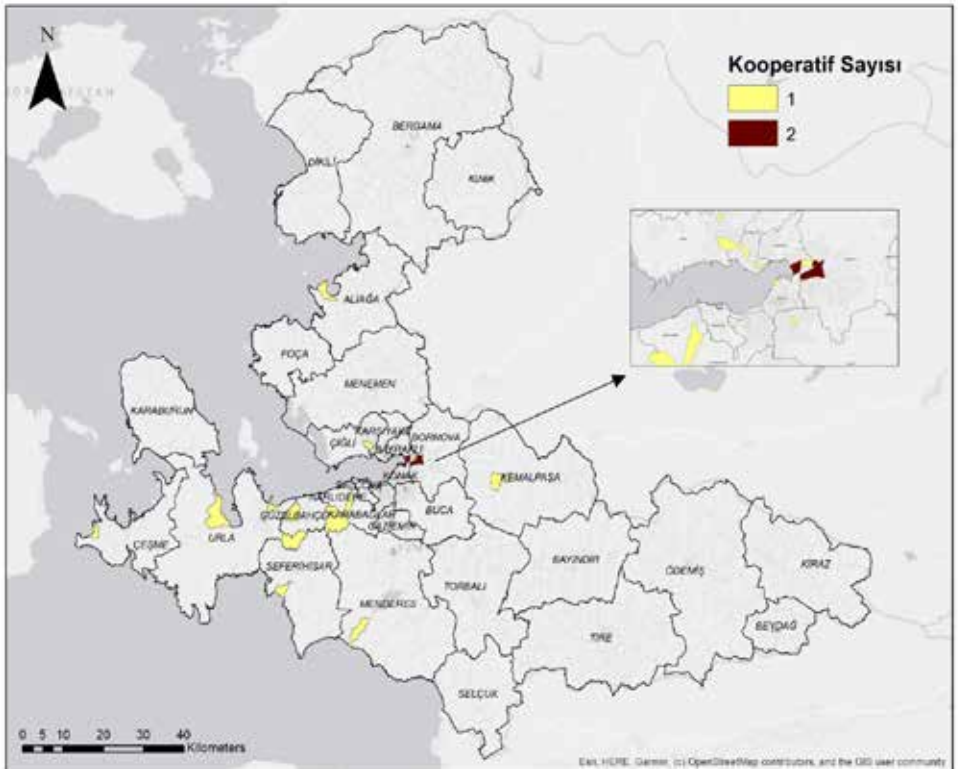
HARİTA 46. Mahalle düzeyinde işletme kooperatifleri sayısı

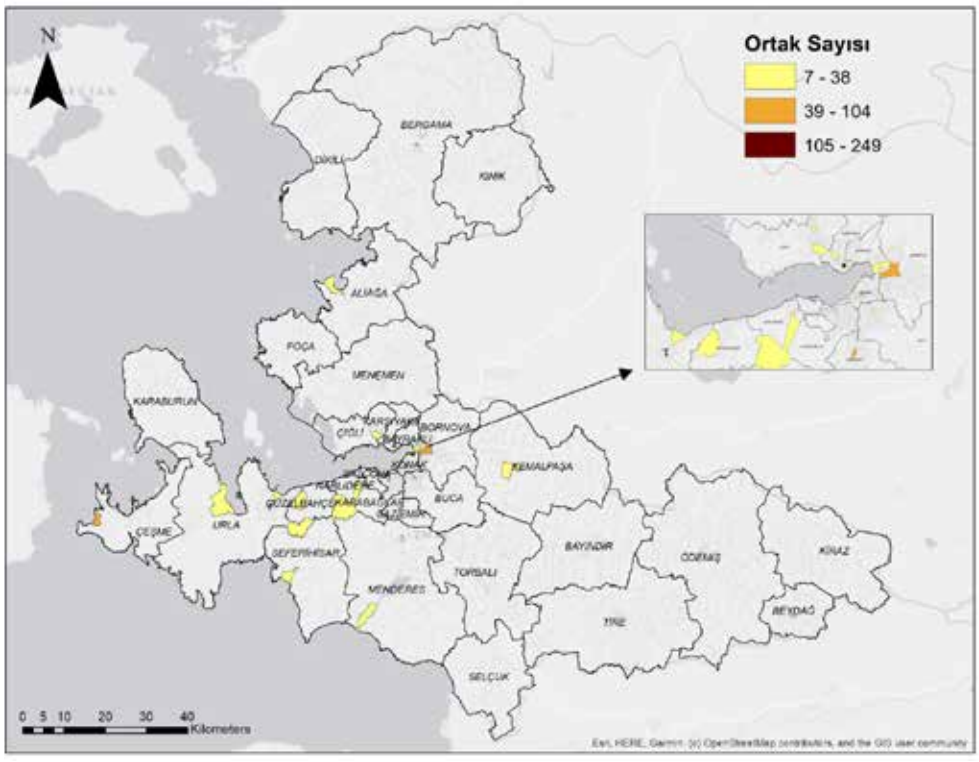
HARİTA 47. Mahalle düzeyinde işletme kooperatifleri ortak sayısı

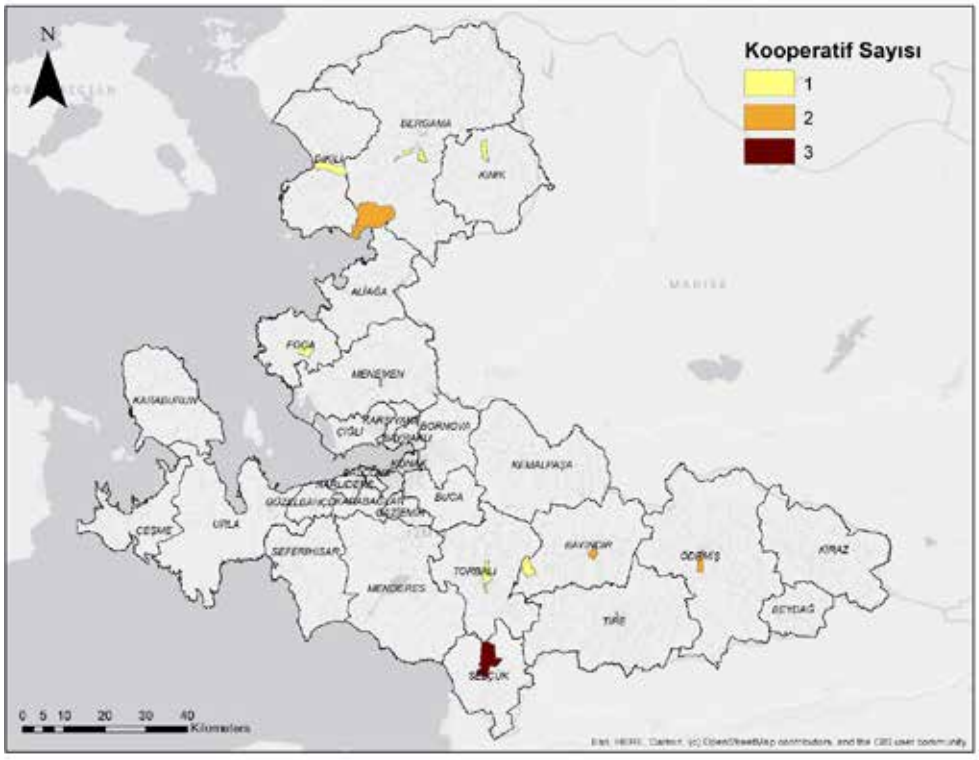
HARİTA 48. Mahalle düzeyinde kadın girişimi üretimi ve işletme kooperatifleri sayısı

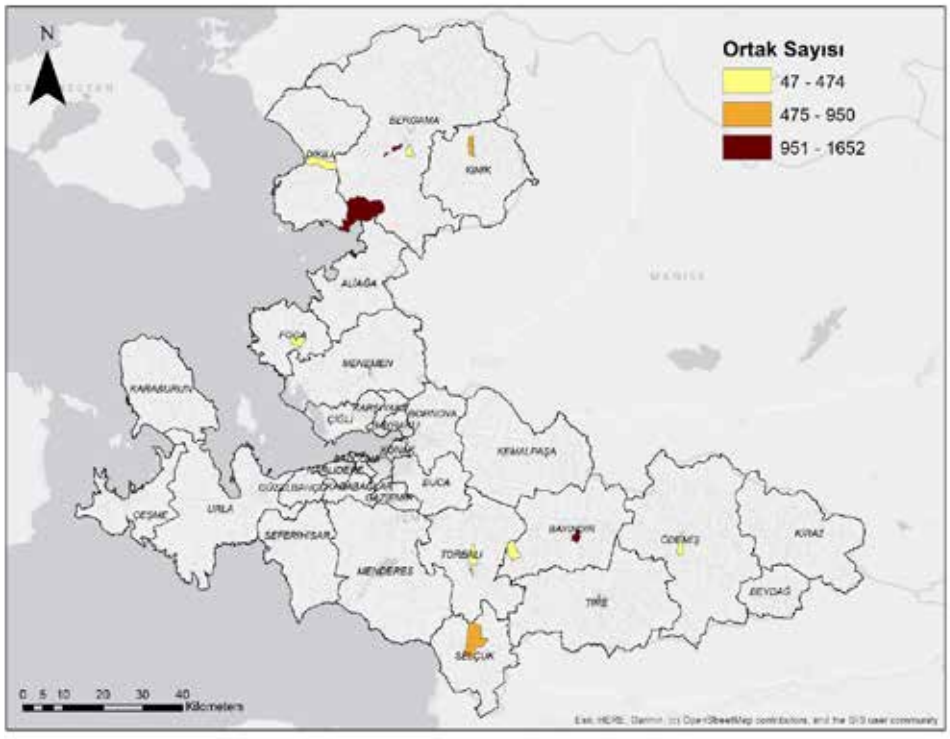
HARİTA 49. Mahalle düzeyinde kadın girişimi üretimi ve işletme kooperatifleri ortak sayısı

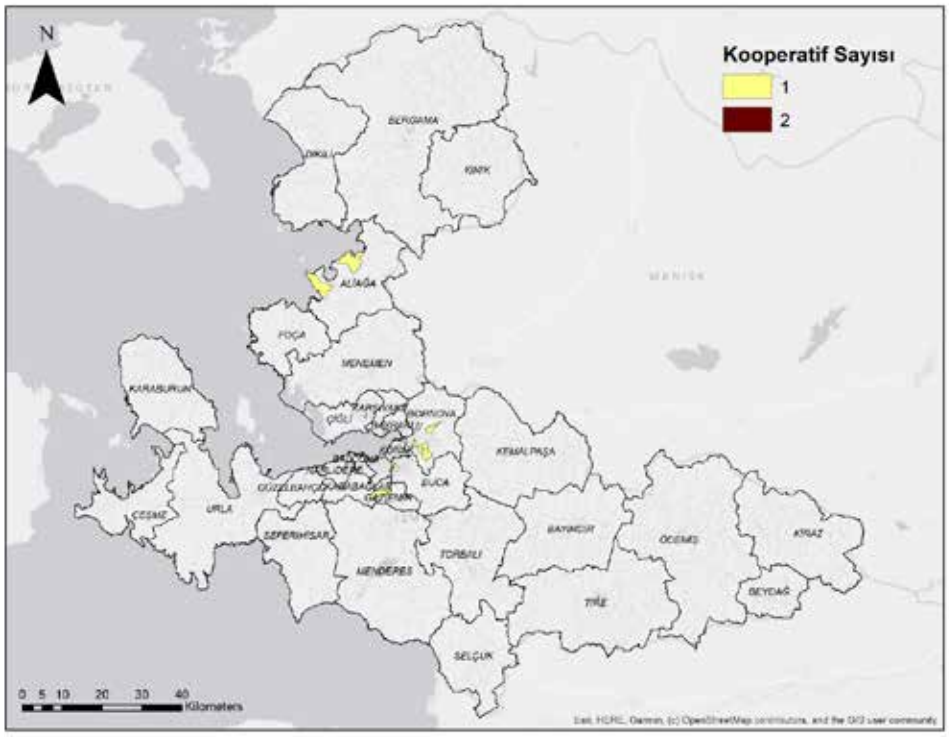
HARİTA 50. Mahalle düzeyinde tarım satış kooperatifleri sayısı

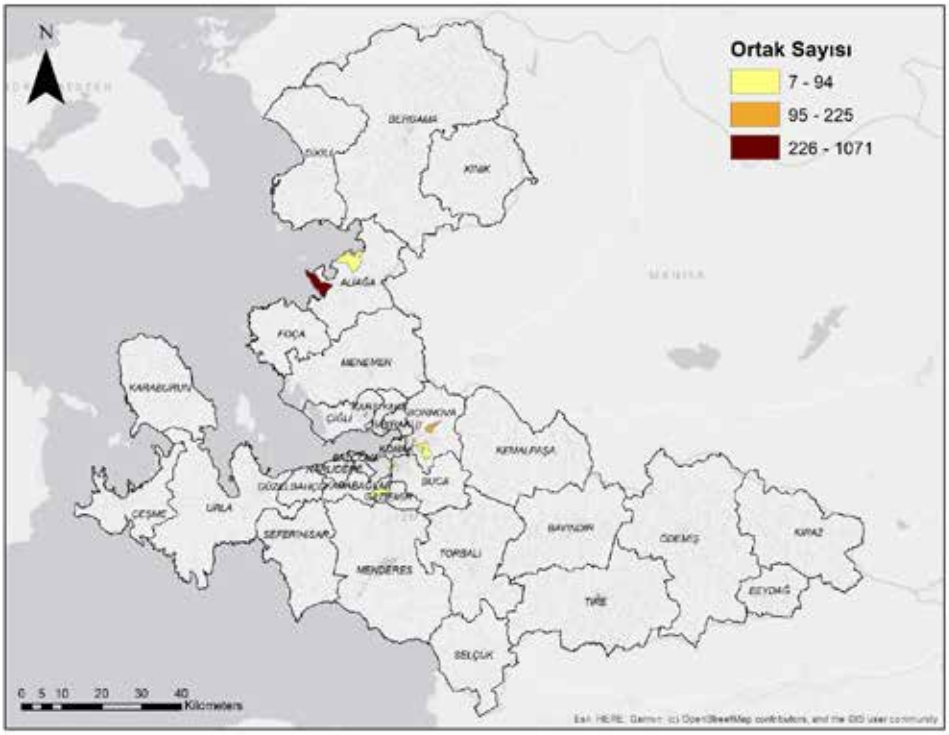
HARİTA 51. Mahalle düzeyinde tarım satış kooperatifleri ortak sayısı

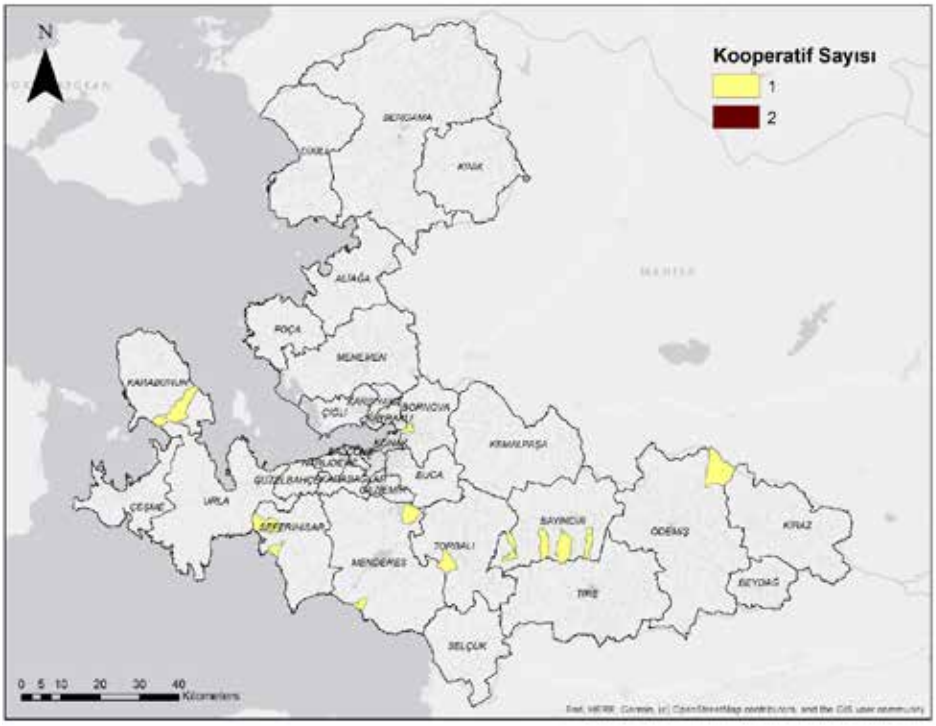
HARİTA 52. Mahalle düzeyinde tüketim kooperatifleri sayısı

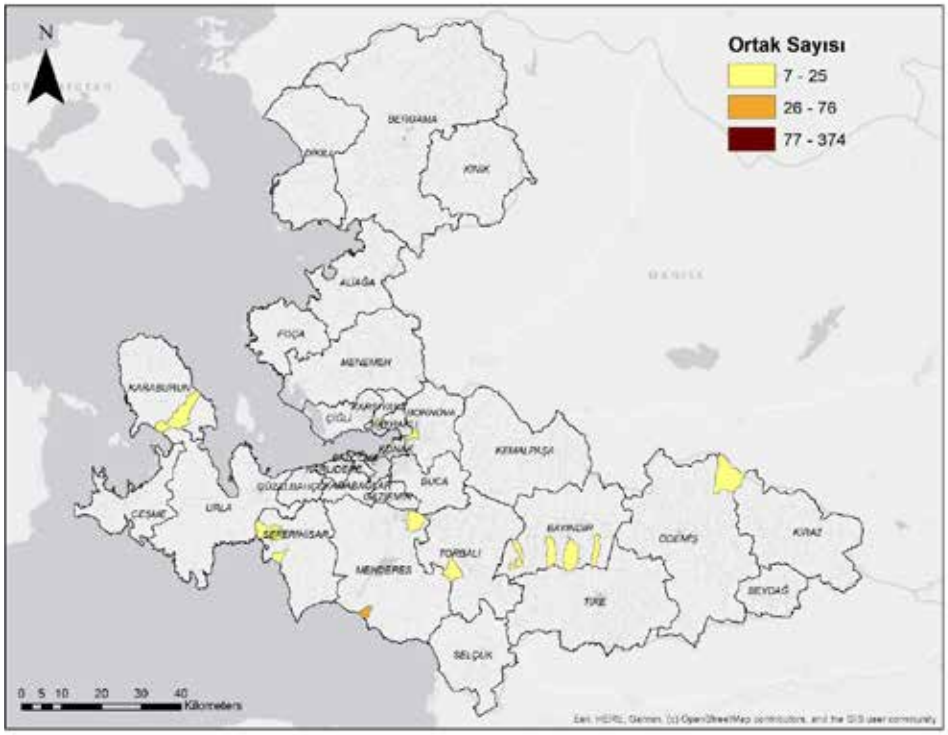
HARİTA 53. Mahalle düzeyinde tüketim kooperatifleri ortak sayısı

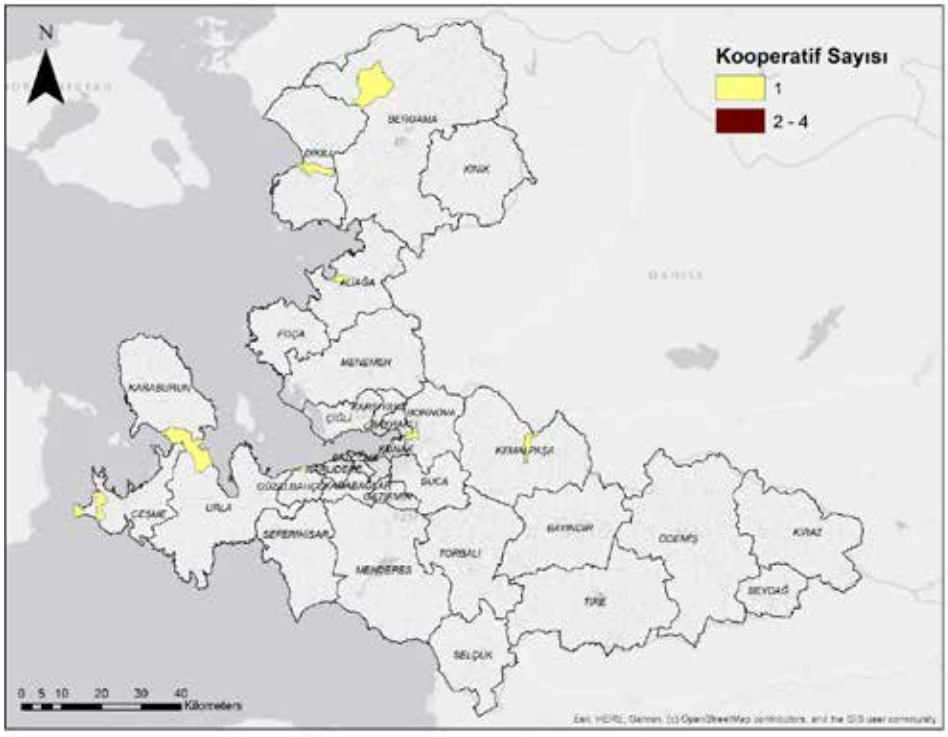
HARİTA 54. Mahalle düzeyinde üretim ve pazarlama kooperatifleri sayısı

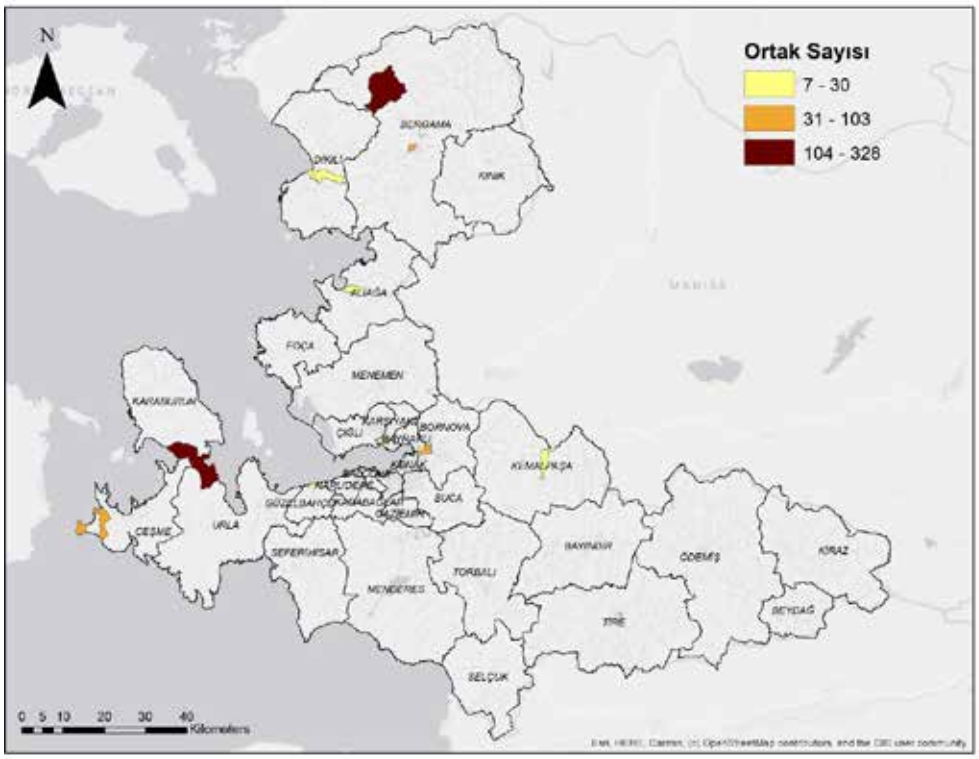
HARİTA 55. Mahalle düzeyinde üretim ve pazarlama ortak sayısı

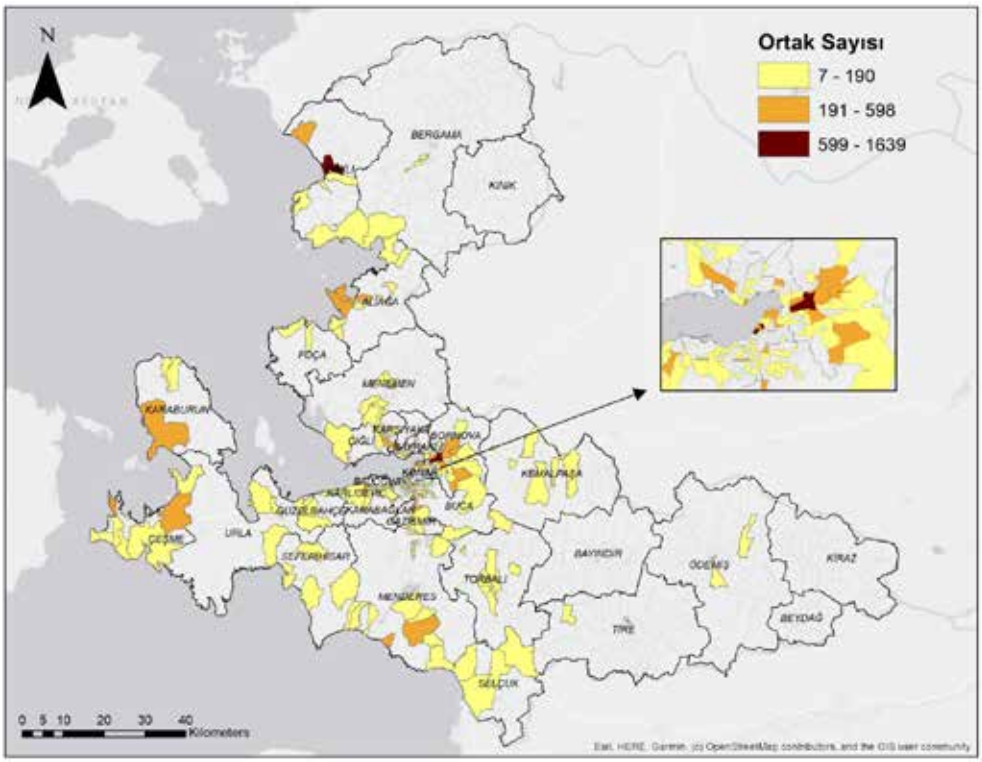
HARİTA 56. Mahalle düzeyinde turizm geliştirme kooperatifleri sayısı

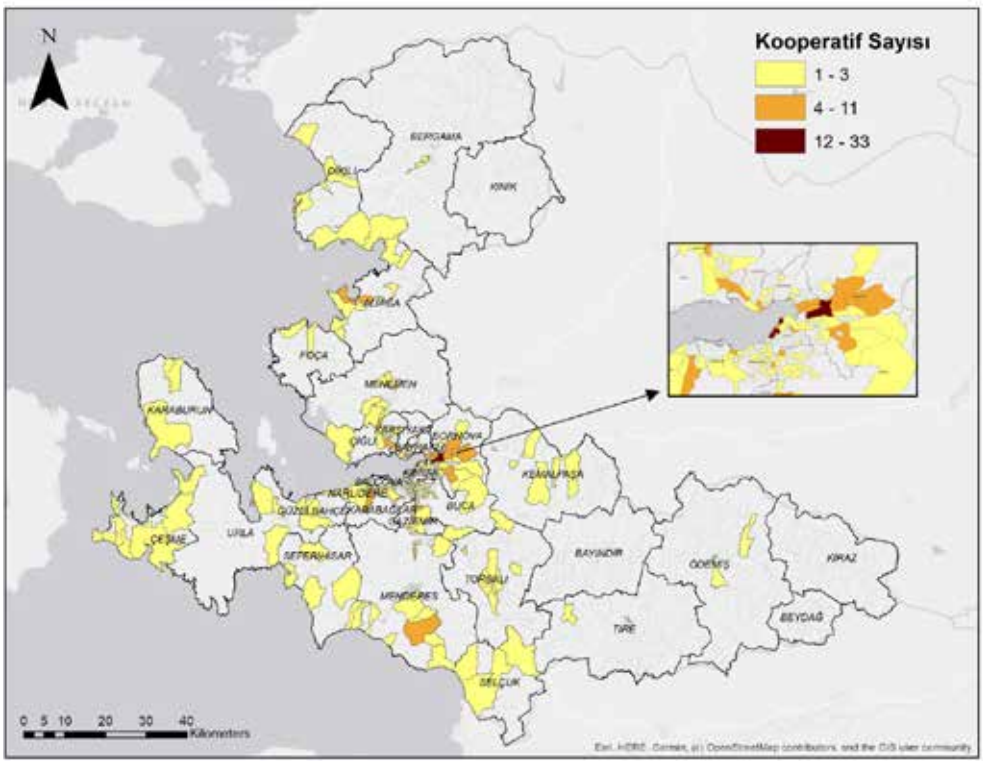
HARİTA 57. Mahalle düzeyinde turizm geliştirme kooperatifleri ortak sayısı

HARİTA 58. Mahalle düzeyinde Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'na bağlı kooperatiflerin sayısı

HARİTA 59. Mahalle düzeyinde Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'na bağlı kooperatiflerin ortak sayısı

BÖLÜM 4.

İzmir Kooperatifleri ve Ekonomik Dayanıklılık Endeksi

Bu bölümde İzmir'deki kooperatiflerin ekonomik dayanıklılıkları İzmir'de faaliyet gösteren 14 kooperatif türünden oluşturulan örneklemden elde edilen veriler yardımıyla, farklı boyutlarıyla analiz edilmiştir. Ekonomik dayanıklılık, bir kurumun gerek kısa dönemde karşılaşabileceği şoklar (pandemi, doğal afetler, ekonomik kriz vd.) gerekse de içinde yer aldığı ekonomik yapıda orta ve uzun dönemdeki eğilim ve değişiklikler (büyüme, rekabet, verimlilik vb.) karşısında uyum kapasitesini göstermektedir. Bu doğrultuda İzmir'deki kooperatiflerin ekonomik dayanıklılığı üç ayrı boyut üzerinden incelenmiştir.

Birinci boyut olan idari dayanıklılık kapsamında, kooperatiflerin hâlihazırda sahip oldukları insan sermayesinin idari işler, üretim, satış ve finansman konularındaki kapasitelerinin ortaya konulması hedeflenmektedir. Ekonomik dayanıklılığın idari boyutunu oluşturan endeks, kooperatiflerin idari işler, mal ve hizmet üretimi ve bu süreçte kullanılan yenilikler, mali kaynaklara erişim ile mal ve hizmetlerin satışı/pazarlanması konularında mevcut insan kaynaklarını yeterli bulma düzeylerine dair sorulardan oluşmaktadır.

İkinci boyut olan stratejik dayanıklılık kooperatiflerin mal ve hizmetlerinin üretimi ve satışına yönelik stratejileri ile yenilik ve iletişim stratejilerine dair değerlendirmelerini temel almaktadır. Stratejik dayanıklılığı ölçmeye yönelik endeks, kooperatiflerin üretim yöntem ve teknikleri, ürünlerinin kalite ve çeşitliliği, pazara erişim kanalları ve pazar çeşitlilikleri, faaliyetlerinin farklı alanlarında uyguladıkları ya da uygulayacakları yenilikler ile bu alanlarda sosyal mecrayı kullanma becerilerine yönelik sorulara verilen cevaplardan meydana gelmektedir.

Ekonomik dayanıklılığı oluşturan son boyut olan sermaye dayanıklılığı ise kooperatiflerin sermaye yapıları ve mali yapılarını odak noktası olarak almaktadır. Bu endeks, kooperatiflerin sahip oldukları taşınır ve taşınmaz mallar, borçlarını çevirme oranları ve mali kaynak bulmakta kapsamında yeterliliklerine yönelik sorular ile oluşturulmuştur.

Bu bölümde ilk olarak endekslerde yer alan sorular incelenip endekslerin nasıl oluşturulduğuna değinildikten sonra, üç temel eksene ve analizde kullanılan diğer değişkenlere dair betimleyici istatistikler tanıtılmıştır. İkinci kısımda, ankette yer alan kooperatiflerin yapısal özellikleri ile endeksler arasındaki ilişki incelenmiştir. Ayrıca, ekonomik dayanıklılığın farklı boyutlarını ölçen endekslerin ekonomideki orta-uzun vadeli eğilimler, değişiklikler ve son dönemdeki şoklar ile olan ilişkileri değerlendirilmiştir. Son kısımda ise, araştırmanın bu bölümünde elde edilen temel bulgular eşliğinde ekonomik dayanıklılık endeksinin kooperatifler açısından önemi tartışılmıştır.

4.1. Ekonomik Dayanıklılık Endeksleri

İzmir'deki kooperatifleri temsil eden 114 kooperatif ile yapılan anket çalışması toplam 90 sorudan oluşmaktadır. Anket formunda ekonomik dayanıklılığın farklı boyutlarının ölçümüne yönelik 5'li Likert ölçeğinde 16 soru yer almaktadır. Endeksler bu sorulara verilen cevapların toplamlarının ortalama değerleri üzerinden oluşturulmuştur. Endekslerin iç tutarlılıklarının güvenilir düzeyde olması için Cronbach's Alfa yöntemi; endekste yer alan soruların aynı boyutu ölçtüğünden emin olmak için ise temel bileşenler (principal component) analizi kullanılmıştır.

4.1.1. İdari Dayanıklılık Endeksi

İdari dayanıklılık endeksini oluşturan sorularda idari işler, mal ve hizmet üretimi ile bu süreçte kullanılacak yenilikler; mali kaynak bulma, mali kaynakları idare etme ve ürün satışıyla pazarlamasına yönelik alanlarda kooperatiflerin dışarıdan profesyonel desteğe ihtiyaç duyup duymadıkları araştırılmaktadır. Bu kapsamda ankette yer alan sorular ve elde edilen sonuçlar Tablo 45'de belirtilmiştir.

TABLO 45. İdari dayanıklılık endeksine yönelik anket soruları ve sonuçları

Anket Sorusu	Kesinlikle katılıyorum		Katılıyorum		Emin değilim		Katılmıyorum		Kesinlikle Katılmıyorum	
	Frekans	Oran	Frekans	Oran	Frekans	Oran	Frekans	Oran	Frekans	Oran
İdari işlerle (bürokratik, mevzuat vs.) ilgili dışarıdan desteğe (örneğin profesyonel insan kaynağı) ihtiyacımız var.	7	6,1	35	30,7	7	6,1	64	56,1	1	0,9
Mal ya da hizmet üretimi ve buralarda kullanacağımız yeniliklerle ilgili dışarıdan desteğe (örneğin profesyonel insan kaynağı) ihtiyacımız var.	5	4,4	34	29,8	8	7,0	66	57,9	1	0,9
Mali kaynak bulma, bunları kullanma ile ilgili dışarıdan desteğe (örneğin profesyonel insan kaynağı) ihtiyacımız var.	8	7,0	47	41,2	8	7,0	51	44,7	0	0,0
Ürün satışı/pazarlaması ile ilgili dışarıdan desteğe (örneğin profesyonel insan kaynağı) ihtiyacımız var	9	7,9	42	36,8	6	5,3	56	49,1	1	0,9

İdari endeks, kooperatif yöneticilerinin farklı idari alanlarda dışarıdan destek alma ihtiyaçlarına verdikleri cevaplar temelinde yaratılmıştır. Tablo 45'de görüldüğü üzere kooperatiflerin dış kaynağa en çok ihtiyaç duydukları alan mali kaynak bulma ve mali kaynakları kullanma ile ilgilidir. Ankete katılanların % 48,2'lik kısmı bu alanda dışarıdan desteğe ihtiyaç duymaktadır. Ürün satışı ve pazarlaması % 44,7 oran ile dışarıdan destek ihtiyacı duyulan konularda ikinci sırada yer almaktadır. Dışarıdan desteğe en az ihtiyaç duyulan alan ise %34,2 ile mal/hizmet üretimi ve buralarda kullanılacak yeniliklere erişim olarak belirtilmiştir. Tüm alanlarda katılımcıların yarısından fazlası dışarıdan insan kaynakları gibi bir desteğe ihtiyaç duymadıklarını belirtmiştir.

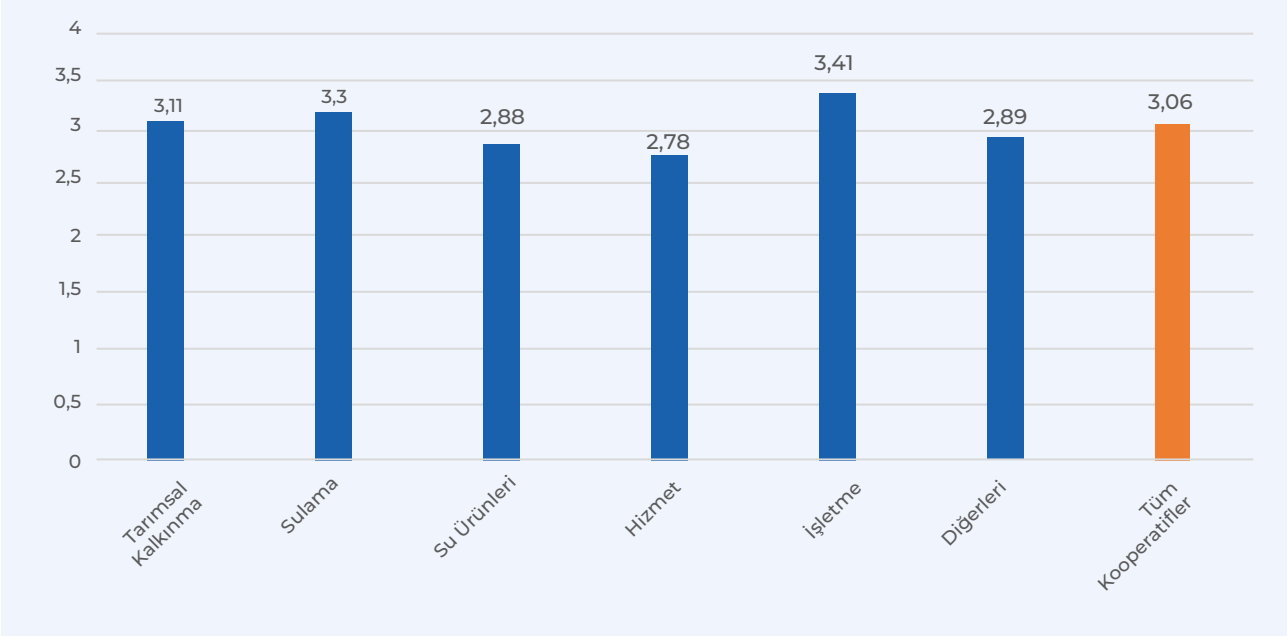
TABLO 46. Endeks frekans ve oranları

Endeks Değer Aralığı	Frekans	Oran
5> ile 4 (Çok Yüksek)	41	36
4 > ile 3 (Yüksek)	28	24,6
3> ile 2 (Düşük)	37	32,4
2> ile 1 (Çok Düşük)	8	7

Ortalama =3,06 Medyan=3,5

İdari dayanıklılık sorularında, profesyonel insan kaynağına kesinlikle ihtiyacımız yok cevabına en yüksek puan olan 5, dışarıdan profesyonel insan kaynağına kesinlikle ihtiyacımız var cevabına ise en düşük puan olan 1 verilmiştir. Endeks değerler, idari dayanıklılık kapsamında yer alan dört soruya verilen cevapların toplam skorlarının basit ortalaması alınarak hesaplanmıştır. Cevapların ortalamasının 5'e yakın olması, ilgili kooperatifin dışarıdan profesyonel insan kaynağı ihtiyacının daha düşük olduğunu, dolayısıyla da idari dayanıklılığının yüksek olduğunu göstermektedir. Ortalama skorun 1'e yakın olması ise dışarıdan profesyonel insan kaynağı ihtiyacının daha fazla olması nedeniyle idari dayanıklılığın düşük olduğunu göstermektedir. Tablo 46 anket sonuçlarına göre hesaplanan endeks değerlerinin farklı aralıklardaki frekans ve oranlarını göstermektedir. Buna göre kooperatiflerin yaklaşık % 61'i üç ve üçün üzerinde skor alarak farklı konularda dışarıdan desteğe ihtiyaç duymadıklarını yani idari dayanıklılıklarının yüksek olduğunu belirtmiştir. İdari dayanıklılık endeksi değerlendirilirken anket sorularını ağırlıklı olarak kooperatif yöneticilerinin yanıtlamış olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Bu grubun kendi idari performanslarını öznel olarak daha olumlu değerlendirebilecekleri dikkate alındığında, anket sonuçlarında dışarıdan profesyonel insan kaynağına duyulan ihtiyacın gerçekte olduğundan biraz daha az gösterildiği düşünülebilir.

ŞEKİL 100. Kooperatif türlerine göre idari dayanaklılık endeksi

Şekil 100'de hesaplanan endeks değerleri kooperatif türlerine göre incelendiğinde işletme, sulama ve tarımsal kalkınma kooperatiflerinin diğer türlere göre daha yüksek değerlere ulaştığı gözlemlenmektedir. En düşük değerler ise hizmet ve diğer kooperatif türlerinde gözlemlenmektedir. İdari dayanıklılık endeksinin kooperatif türleri, kooperatif özellikleri ve anketteki diğer önemli verilerle olan ilişkisi bir sonraki bölümde istatiksel olarak daha ayrıntılı incelenecektir.

4.1.2. Stratejik Dayanıklılık Endeksi

Stratejik dayanıklılık endeksini oluşturan sorular üzerine uygulanan Cronbach's Alpha ve temel bileşenler analizi sonucunda tüm soruların hem içsel tutarlılık hem de aynı boyutu ölçme açısından bir arada kullanılması doğru bulunmamıştır. Tablo 47'de yer alan sorulardan oluşturulan stratejik dayanıklılık endeksi, kooperatiflerin üretim yöntem/teknikleri, ürün çeşitliliği/ kalitesi, pazara erişim, pazar çeşitliliği, farklı alanlarda uygulanan ya da uygulanacak yenilikler ve bunlarla ilgili yeni iletişim mecralarından yararlanma düzeyleri gibi alanlarda ihtiyaçlarını ve kapasitelerini göstermektedir.

Stratejik endeksi oluşturan soruların yanıtları kooperatiflerin kendilerini en fazla (%69,2) üretim yöntem ve teknikleri alanında yeterli bulduklarını göstermektedir. Pazara erişim yolları ve pazar çeşitliliği alanında kendilerini yeterli gören kooperatif oranı ise %67,5 düzeyindedir. Mal ve hizmet çeşitliliği/kalitesi ve farklı alanlarda uygulanan ya da uygulanacak yenilikler konularında kendini yeterli gören kooperatiflerin oranı %64,9 ile aynı seviyededir.

"Üretim, satış ve pazarlama gibi konularda yeni iletişim mecralarından yararlanma" kooperatiflerin kendilerini yeterli görme oranının en düşük olduğu alan olarak ortaya çıkmaktadır. Bu alanda kendini yeterli gören kooperatiflerin oranı yüzde 58'in altında kalmaktadır. Yine aynı alanda ortaya çıkan ilginç bir sonuç ise, bu soruya "Emin değilim" yanıtı verenlerin % 21,1 düzeyinde olmasıdır. Bu oranın yüksek olması kooperatiflerin önemli bir kısmının yeterli düzeyde internet ve sosyal medya kullan(a)madığını ve/ya bu kanalların üretim, satış ve pazarlama gibi konularda kooperatiflere sağlayabileceği kazanımlar konusunda yeterli bilgiye sahip olmadıklarını göstermektedir.

TABLO 47. Stratejik dayanıklılık endeksine yönelik anket soruları ve yanıtları

Anket Sorusu	Kesinlikle katılıyorum		Katılıyorum		Emin değilim		Katılmıyorum		Kesinlikle Katılmıyorum	
	Frekans	Oran	Frekans	Oran	Frekans	Oran	Frekans	Oran	Frekans	Oran
Kooperatifimizin kullandığı üretim yöntem ve teknikleri bizim için yeterlidir.	11	9,6	68	59,6	12	10,5	20	17,5	3	2,6
Kooperatifimizin sahip olduğu mal/hizmet çeşitliliği ve kalitesi bizim için yeterlidir.	12	10,5	62	54,4	14	12,3	25	21,9	1	0,9
Kooperatifimizin sahip olduğu pazara erişim yolları ve pazar çeşitliliği bizim için yeterlidir.	9	7,9	68	59,6	13	11,4	22	19,3	2	1,8
Kooperatifimizin üretim, pazarlama ve mali konularda uyguladığı (uygulayacağı, uygulamayı düşündüğü) yenilikler (inovasyon) bizim için yeterlidir.	4	3,5	70	61,4	17	14,9	21	18,4	2	1,8
Kooperatifimizin üretim, satış ve pazarlama gibi konularda internet ve sosyal medya gibi yeni iletişim mecralarından yararlanma düzeyi bizim için yeterlidir.	6	5,3	62	54,4	24	21,1	20	17,5	2	1,8

TABLO 48. Stratejik endeks frekans ve oranları

Endeks Değer Aralığı	Frekans	Oran
5 (En yüksek)	3	2,6
5> ile 4 (Çok Yüksek)	55	48,2
4 > ile 3 (Yüksek)	30	26,3
3> ile 2 (Düşük)	24	21,1
2> ile 1 (Çok Düşük)	2	18

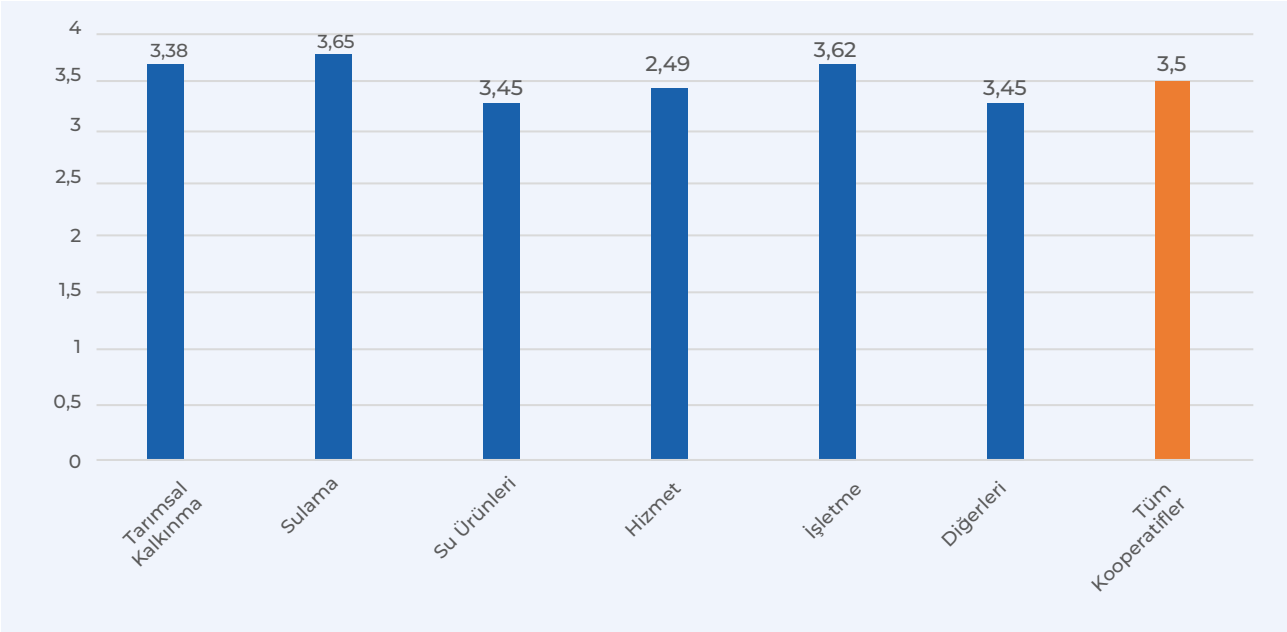
Ortalama =3,51 Medyan=4

Stratejik dayanıklılık kapsamında yer alan sorularda kooperatiflerin yeterli olduklarına kesinlikle katıldıkları alanlara 5, kesinlikle katılmadıkları alanlara ise 1 puan verecekleri bir puanlama yapılmıştır. Beş soruya verilen cevapların ortalamasının 5'e yakın olması, stratejik alanlarda yeterliliğin daha yüksek olması dolayısıyla stratejik dayanıklılığın yüksek olduğunu göstermektedir. Ortalama skorun 1'e yakın olması ise farklı stratejik alanlardaki yeterliliklerin yani stratejik dayanıklılığın düşük olduğunu göstermektedir. Endeks değerler beş soruya verilen cevapların toplam

skorlarının basit ortalaması alınarak hesaplanmıştır. Tablo 48 endeks değerlerin farklı aralıklardaki frekans ve oranlarını göstermektedir. Buna göre kooperatiflerin yaklaşık % 77'si üç ve üçün üzerinde skor alarak farklı stratejik alanlarda kendilerini yeterli gördüklerini belirtmiştir.

Kooperatif türlerine endeks değerleri arasındaki fark çok düşük düzeydedir (Şekil 101). En yüksek endeks değerleri ortalama 3,65 ve 3,62 ile sırasıyla sulama ve işletme türlerinde gözlenmektedir. Tarımsal kalkınma kooperatiflerinde stratejik dayanıklılık endeksi diğer türlere göre daha düşük çıkmaktadır. Stratejik dayanıklılık endeksinin kooperatif türleri, kooperatif özellikleri ve anketteki diğer önemli verilerle olan ilişkisi bir sonraki bölümde istatiksel olarak daha ayrıntılı incelenecektir.

ŞEKİL 101. Kooperatif türlerine göre stratejik dayanaklılık endeksi

4.1.3. Sermaye Dayanıklılığı Endeksi

Sermaye dayanıklılığı endeksini oluşturan sorular üzerine uygulanan Cronbach's Alpha ve temel bileşenler analizi sonucunda tüm soruların hem içsel tutarlılık hem de aynı boyutu ölçme açısından bir arada kullanılması doğru bulunmuştur. Bu sorulara verilen cevaplardan oluşturulan sermaye dayanıklılığı endeksi, kooperatiflerin sahip oldukları taşınabilir ve taşınamaz malların seviyesinin, kooperatiflerin borç çevirme kapasitelerinin ve teminat kullanma imkânlarının yeterliliği üzerinden sermaye ve mali açıdan dayanıklılıklarını göstermektedir.

Tablo 49'da görüldüğü üzere kooperatiflerin kendilerini en yeterli gördükleri alan % 71,2 oranı ile yükümlülüklerini çevirme kapasitesi olarak ortaya çıkmaktadır. Bunu %62,3 oranı ile teminat kullanma imkânı izlemektedir. Kooperatiflerin görece daha yetersiz oldukları alanlar sermaye yapılarının mali alanda yarattığı kırılganlıktan çok sermaye düzeylerinin seviyesi olarak görünmektedir. Özellikle traktör, makine, ekipman gibi taşınabilir malların seviyesini yeterli bulma oranı (%55,3) diğer alanlara göre daha düşüktür. Taşınmaz malları yeterli bulma oranı ise %59,7'ye çıkmaktadır.

TABLO 49. Sermaye dayanıklılığı endeksine yönelik anket soruları ve sonuçları

Anket Sorusu	Kesinlikle katılıyorum		Katılıyorum		Emin değilim		Katılmıyorum		Kesinlikle	
	Frekans	Oran	Frekans	Oran	Frekans	Oran	Frekans	Oran	Frekans	Oran
Kooperatifimizin sahip olduğu taşınmaz mallar (bina, arazi, depo vs.) bizim için yeterlidir.	6	5,3	62	54,4	14	12,3	27	23,7	5	4,4
Kooperatifimizin sahip olduğu taşınabilir mallar (traktör, makine, ekipman vs.) bizim için yeterlidir.	5	4,4	58	50,9	15	13,2	29	25,4	7	6,1
Kooperatifimizin yükümlülükleri (borçları) çevirme kapasitesi bizim için yeterlidir.	9	7,9	72	63,2	11	9,6	21	18,4	1	0,9
Kooperatifimizin teminat kullanma imkânı bizim için yeterlidir.	6	5,3	65	57	19	16,7	22	19,3	2	1,8

TABLO 50. Sermaye dayanıklılığı endeksi frekans ve oranları

Endeks Değer Aralığı	Frekans	Oran
5	4	3,5
5> ile 4	41	36
4 > ile 3	41	36
3> ile 2	25	21,9
2> ile 1	3	26

Ortalama =3,39 Medyan=3.5

Sermaye dayanıklılığı kapsamında yer alan sorularda kooperatiflerin mali ve sermaye alanlarında yeterli olduklarına kesinlikle katıldıkları sorulara 5, kesinlikle katılmadıkları sorulara ise 1 puan verecekleri şekilde 1-5 arasında bir puan dağılımı yapılmıştır. Dört soruya verilen cevapların ortalamasının beşe yakın olması mali ve sermaye alanlarındaki yeterliliğin dolayısıyla da sermaye dayanıklılığın yüksek olduğunu; ortalama skorun 1'e yakın olması ise sermaye dayanıklılığın düşük olduğunu göstermektedir.

Endeks değerler beş soruya verilen cevapların toplam skorlarının basit ortalaması alınarak hesaplanmıştır. Tablo 50 endeks değerlerin farklı aralıklardaki frekans ve oranlarını göstermektedir. Sonuçlara göre kooperatiflerin yaklaşık % 75,5'i üç ve üçün üzerinde skor alarak sermaye dayanıklılığı açısından kendilerini yeterli gördüklerini belirtmiştir.

4.1.4. Endeks Dışı Kalan Değişkenler ve Analizde Kullanılan Diğer Değişkenler

Bu kısımda endeks ilişkileri incelenecek diğer değişkenlerin betimleyici analizleri yapılmıştır.

TABLO 51. Endeks dışı değişkenler: karar verme süreçlerine katılım

Anket Sorusu	Kesinlikle katılıyorum		Katılıyorum		Emin değilim		Katılmıyorum		Kesinlikle Katılmıyorum	
	Frekans	Oran	Frekans	Oran	Frekans	Oran	Frekans	Oran	Frekans	Oran
Ortaklarımızın genel kurullar dışında karar verme süreçlerine katılımı yeterlidir.	15	13,2	71	62,3	9	7,9	17	14,9	2	1,8
Kadın ortaklarımızın genel kurullar dışında karar verme süreçlerine katılımı yeterlidir.	9	7,9	74	64,9	16	14	13	11,4	2	1,8

Tablo 51'de yer alan iki sorunun idari dayanıklılık endeksi içinde yer alması hedeflenmiş ancak istatiksel analizler sonucunda bu soruların iki ayrı değişken olarak ele alınmasının daha tutarlı olacağı değerlendirilmiştir. Kooperatif ortaklarının genel kurullar dışındaki karar verme süreçlerine katılımı kooperatiflerin %75,5'inde yeterli, %16,7'sinde yetersiz görülmüştür. Katılımcılığın toplumsal cinsiyet eşitliliği açısından değerlendirildiği ikinci soruda ise kadın ortakların genel kurullar dışında karar verme süreçlerine katılımı kooperatiflerin %72,8'inde yeterli bulunmuştur. Anketi cevaplayanların ağırlıklı olarak kooperatif yöneticilerinden oluşması ve bu yöneticilerin yine ağırlıklı olarak erkeklerden meydana gelmesi, oranların yüksek çıkmasının önemli bir neden olarak düşünülebilir. Yöneticilerin kendi performanslarını daha öznel değerlendirmeye eğilimli olmaları, idari dayanıklılık endeksinde benzer şekilde katılımcılığa yönelik sonuçların olumlu cevap oranını artırmış görünmektedir. Bir sonraki bölümde bu sorulardan oluşturulan iki ayrı değişken kooperatiflerdeki katılımcılığın ve toplumsal cinsiyet eşitliği boyutunun diğer endekslerle ilişkisini anlamak için kullanılmıştır.

TABLO 52. Endeks dışı değişkenler: finansmanda kamu kaynaklarının önem düzeyi

Anket Sorusu	Kesinlikle katılıyorum		Katılıyorum		Emin değilim		Katılmıyorum		Kesinlikle Katılmıyorum	
	Frekans	Oran	Frekans	Oran	Frekans	Oran	Frekans	Oran	Frekans	Oran
Finansman konusunda kooperatifimiz için kamu kaynakları (devlet ve belediye) diğer kaynaklara (özel sektör, diğer kooperatifler, kendi kaynaklarımız) göre daha önemlidir.	8	7	74	64,9	12	10,5	18	15,8	2	1,8

Tablo 52'de yer alan sorunun öncelikle sermaye dayanıklılığı endeksi içinde yer alması hedeflenmiş ancak istatiksel analizler sonucunda bu sorunun ayrı bir değişken olarak ele alınmasının daha tutarlı olacağına karar verilmiştir. Akette yer alan kooperatiflerin yaklaşık % 74'ü finansman konusunda kamu kaynaklarının diğer kaynaklara göre daha önemli olduğunu belirtmiştir. Bir sonraki bölümde bu sorudan oluşturulan değişken kooperatiflerin kamu kaynaklarına olan bağımlılık düzeyinin diğer endekslerle ilişkisinin anlaşılması için kullanılmıştır.

TABLO 53. Endeks dışı değişkenler: ciro değişimi

Anket Sorusu	% 100'den fazla arttı		% 100 - % 50 arasında arttı		% 50'den az arttı		Değişmedi		Azaldı	
	Frekans	Oran	Frekans	Oran	Frekans	Oran	Frekans	Oran	Frekans	Oran
Son 3 yıldaki ciro değişimini hangi seçenek en iyi göstermektedir?	8	7,0	13	11,4	26	22,8	39	34,2	28	24,6

Tablo 53'te kooperatiflerin son 3 yıldaki ciro değişimine dair veriler bulunmaktadır. Kooperatiflerin %41,2'si cirolarının son 3 yılda farklı oranlarda arttığını belirtmiştir. Cirosu artan kooperatiflerin yarısından fazlasında ciro artışı %50'nin altında kalmıştır. Cirolarının değişmediğini belirten kooperatiflerin oranı %34,2; son 3 yılda cirosunda düşüş yaşayan kooperatiflerin oranı ise yüzde 24,6'dır.

TABLO 54. Endeks dışı değişkenler: şokların ciro değişimine etkisi

Anket Sorusu	Kesinlikle katılıyorum		Katılıyorum		Emin değilim		Katılmıyorum		Kesinlikle Katılmıyorum	
	Frekans	Oran	Frekans	Oran	Frekans	Oran	Frekans	Oran	Frekans	Oran
Kooperatifimizin ortaklarına sunduğu ekonomik katkı son yıllarda yaşanan pandemi ve diğer şoklara (yangın, sel, ekonomik kriz gibi...) rağmen artmıştır.	16	14,0	55	48,2	17	14,9	22	19,3	4	3,5

Tablo 54'te son yıllarda yaşanan şoklar karşısında kooperatifin sundukları ekonomik kazanımlara dair bilgi yer almaktadır. Buna göre kooperatiflerin % 62,2'si son yıllarda yaşanan şoklara rağmen ortaklara ekonomik katkıda bulunduklarını belirtmiştir. Ortaklarına katkı sunamadığını düşünen kooperatiflerin oranı ise %22,8'de kalmaktadır.

Tablo 53 ve Tablo 54'te yer alan sorulardan oluşturulan değişkenlerle, dayanıklılık endekslerinin hem ekonomideki genel eğilimler alanı (son 3 yılın ciro değişimi) hem de kooperatiflerin şoklar karşısındaki performansı değerlendirilmiştir. Ekonomide genel eğilimleri yansıtma amacı ile sorulan diğer sorular da (son 3 yılın maliyet değişimi, taşınabilir/taşınamaz mal değişimi ve borç değişimi) değerlendirilmiş; ancak bu sorular ile farklı dayanıklılık endeksleri arasında istatiksel anlamda herhangi bir ilişki gözlemlenmediği için sorular dışarıda bırakılmıştır. Böylece ekonomik dayanıklılığın farklı boyutlarını ölçtüğü varsayılan endekslerin dolaylı bir testi yapılmıştır.

Analiz kısmında kullanılan ve kooperatiflerin yapısal özelliklerini öne çıkaran diğer kategoriler ise, kooperatif türleri, ortak sayıları, yaşları ve ciro büyüklükleri olarak belirlenmiştir. Örneklemin büyüklüğü üzerinden gidildiğinde adı geçen özelliklerin etkisini istatiksel olarak daha anlamlı test edebilmek için çeşitli kategoriler oluşturulmuştur.

TABLO 55. Kooperatif türleri değişkeni

Kooperatif Türleri	Frekans	Oran
Tarımsal Kalkınma	37	32,5
Sulama	25	21,9
Su ürünleri	8	7,0
Hizmet	9	7,9
İşletme	19	16,7
Diğer	16	14,0
Toplam	**114**	**100**

TABLO 56. Diğer değişkenler

1. Ortak sayısına göre kooperatifler değişkeni	**Ortak Sayısı**	50'den az	50-150 arası	150'den fazla
	Frekans	42	43	29
	Oran	36,8	37,7	25,4
2. Kooperatif yaşı değişkeni	**Kooperatif Yaşı**	10'dan az	10-30 arası	30'dan büyük
	Frekans	38	41	35
	Oran	33,3	36	30,7
3.Ciro büyüklüğüne göre kooperatifler değişkeni	**Toplam Ciro**	70.000'e kadar	70.000-500.000	500.000 üzeri
	Frekans	63	24	27
	Oran	55,3	22,1	23,6

Örneklem içerisindeki oranı en yüksek olan beş kooperatif türü ayrı kategori olarak değerlendirilmiş, geri kalan kooperatif türleri ise "Diğer" kategorisinde toplanmıştır (Tablo 55). Tarımsal kalkınma kooperatifleri % 32,5 oranı ile örneklemdeki en büyük kooperatif türünü oluşturmuş, bu türü % 21,9 oranı ile sulama, %16,7 oranı ile işletme kooperatifleri takip etmiştir. Devam eden tablolarda kooperatifler ortak sayısı, kooperatif yaşı ve ciro büyüklüklerine göre sınıflandırılmıştır. Tablo 56'da ciro büyüklüğü ile ilgili değişkenin ilk kategorisinin görece baskın olmasının nedeni örneklemde yer alan kooperatiflerin yaklaşık %33'ünün ciro değerlerini "0 TL" olarak belirtmesidir.

4.2. Endeks Analizleri

Bu bölümde, anket sorularına verilen cevaplar üzerinden hazırlanan üç ayrı endeks ile kooperatiflerin yapısal özellikleri, karar alma süreçleri, toplumsal cinsiyet dengesi, ekonomik eğilimi temsilen son üç yıldaki ciro değişimleri, şoklar karşısında ortaklarına sundukları ekonomik kazanımlar ve kamu kaynaklarına bağımlılıkları arasındaki ilişkiler incelenmiştir.

Bu doğrultuda her bir endekste ortalama değer kıstas alınarak ortalamanın altında ve üstünde kalan kooperatif sayıları belirlenmiştir. İdari dayanıklılık endeksi için ortalama değer 3,06, stratejik dayanıklılık ve sermaye dayanıklılığı için ise sırası ile 3,51 ve 3,39 olarak hesaplanmıştır.

4.2.1. İdari Dayanıklılık Endeksi

TABLO 57. Kooperatif türleri ve idari dayanıklılık endeksi

Kooperatif Türü	Düşük	Yüksek	Toplam
Tarımsal Kalkınma	18	19	37
Sulama	8	17	25
Su ürünleri	5	3	8
Hizmet	6	3	9
İşletme	4	15	19
Diğerleri	12	4	16
Toplam	**53**	**61**	**114**

Ki-Kare = 14,6462, P = 0,011 (Fisher's exact)

TABLO 58. Ortak sayısı ve idari dayanıklılık endeksi

Ortak Sayısı			
Seçenekler	**Düşük**	**Yüksek**	**Toplam**
50'den az	22	20	42
50-150 arası	20	23	43
150'den fazla	11	18	29
Toplam	**53**	**61**	**114**

Ki-kare=1,4399, P= 0,487

Kooperatif türleri ve idari dayanıklılık arasındaki ilişki Tablo 57'de yer alan veriler üzerinden analiz edilmiştir. İşletme kooperatifleri, ortalama endeks skorunu geçen kooperatif oranı açısından ilk sırada yer almaktadır. İşletme kooperatiflerinin %79'a yakını dışarıdan profesyonel işgücü desteğine daha az ihtiyaç duymaktadır. Bu kapsamda ikinci sırada yer alan sulama kooperatiflerinin %68'i idari dayanıklılık endeksinde yüksek skora sahiptir. İdari dayanıklılık alanında ortalama değerin üzerinde puan alan kooperatif sayısı "Diğerleri" kategorisinde en düşüktür. Bu kategori içinde yüksek endeks skoruna sahip olanların oranı %25'te kalmaktadır. "Diğerleri" kategorisinde yer alan kooperatiflerin ağırlıklı olarak son 10 yılda kurulmuş olmaları nedeniyle, profesyonelleşme sürecinde eski kooperatiflere göre geride kaldıkları düşünülmektedir. En yaygın kooperatif türü olan tarımsal kalkınma kooperatiflerinde ise düşük ve yüksek endeks skoruna sahip kooperatiflerin oranı hemen hemen aynıdır. Kooperatif türleri ve idari dayanıklılık endeksi arasındaki ilişki istatiksel olarak güvenlidir.

Kooperatiflerin ortak sayıları ve idari dayanıklılık arasındaki ilişki Tablo 58'de yer alan veriler üzerinden analiz edilmiştir. Bu tabloya göre ortak sayısı arttıkça yüksek endeks skoruna sahip kooperatiflerin oranı da artmaktadır. Yüksek skora sahip kooperatiflerin oranı 50'den az ortağı olan kooperatiflerde % 47,62 iken bu oran 150'den fazla ortağı olan kooperatiflerde %62,1'e çıkmaktadır. Bu durum, kooperatiflerin ortak sayısı ile profesyonel insan kaynağı ihtiyacı arasında bir ilişkiye işaret etse de, bu ilişkinin istatiksel olarak güvenilir olmadığı da gözlenmiştir.

TABLO 59. Kooperatif yaşı ve idari dayanıklılık endeksi

Kooperatif Yaşı			
Seçenekler	**Düşük**	**Yüksek**	**Toplam**
10'dan az	24	14	38
10-30 arası	15	26	41
30'dan büyük	14	21	35
Toplam	**53**	**61**	**114**

Ki-Kare = 6,4532 P= 0,040

TABLO 60. Ciro büyüklüğü ve idari dayanıklılık endeksi

Geçen yıl kooperatifinizin yıllık cirosu kaç TL'dir?			
Seçenekler	**Düşük**	**Yüksek**	**Toplam**
70.000'e kadar	37	30	67
70.000-500.000	8	19	27
500.000 üzeri	8	12	20
Toplam	**53**	**61**	**114**

Ki-kare = 5,4784 P = 0,065

TABLO 61. Yönetime katılım ve idari dayanıklılık endeksi

Ortaklarımızın genel kurullar dışında karar verme süreçlerine katılımı yeterlidir.			
Seçenekler	**Düşük**	**Yüksek**	**Toplam**
Evet	40	46	86
Hayır	12	7	19
Emin Değilim	1	8	9
Toplam	**53**	**61**	**114**

Ki-kare= 0,108 P = 0,7425

Kooperatif yaşı ve idari dayanıklılık arasındaki ilişkiye göre düşük endeks skorunun en yoğun gözlendiği kategori son 10 yılda kurulmuş kooperatiflerdir. Bu kategoride düşük endeks skoruna sahip olan kooperatiflerin oranı % 63,2 düzeyindeyken aynı oran 10-30 yaş ve üzeri kategorilerde, sırasıyla %36,6 ve %40'tır. İstatistiksel olarak anlamlı çıkan bu ilişkiye göre erken aşamalardaki kooperatiflerin dışardan profesyonel insan kaynağı desteğinden olumlu bir şekilde yararlanmaları beklenebilir **(Tablo 59)**.

Kooperatif ciro büyüklüğü ve idari dayanıklılık arasındaki istatiksel güvenilirliği düşük çıkan ilişkiye göre ciro büyüklüğü 70 bin ve altında olan kooperatifler daha düşük endeks skoruna sahiptir. Bu kategoride düşük endeks oranına sahip kooperatif oranı %55,2 düzeyindeyken daha yüksek cirolu kooperatiflerde sırasıyla %29,6 ve %40 civarındadır. Ortak sayısı ve ciro büyüklüğüne ilişkin gözlemler, daha büyük kooperatiflerin dışarıdan profesyonel işgücü desteğine daha az ihtiyaç duyduklarını; ciro büyüklüğü ve ortak sayısının endeks değeri ile ilişkili olduğunu göstermektedir **(Tablo 60)**.

Yönetime katılım ve idari dayanıklılık endeksi arasındaki ilişkiye göre, ortakların genel kurullar dışında karar verme süreçlerine katılımını yeterli bulan kooperatif oranı yaklaşık %75'tir. Katılımının yetersiz olduğunu düşünen kooperatiflerin oranı(%22,6) düşük endeks skoruna sahip kooperatiflerde yüksek endeks skoruna sahip olanlardan (% 11,6) daha fazladır. Yönetime katılımın yeterliliği değişkeni açısından yüksek ve düşük endeks skorlarında istatiksel bir fark olmadığı için idari dayanıklılık ve katılımcılık değişkenleri arasında istatiksel olarak güvenilir bir ilişki bulunmamaktadır **(Tablo 61)**.

TABLO 62. Kadınların yönetime katılımı ve idari dayanıklılık endeksi

Kadın ortaklarımızın genel kurullar dışında karar verme süreçlerine katılımı yeterlidir.			
Seçenekler	**Düşük**	**Yüksek**	**Toplam**
Evet	35	48	83
Hayır	10	5	15
Emin Değilim	8	8	16
Toplam	**53**	**61**	**114**

Ki-kare =2,671 P= 0,1022

TABLO 63. Son 3 yılda ciro artışı ve idari dayanıklılık endeksi

Son 3 yıldaki ciro değişimini aşağıdakilerden hangisi en iyi göstermektedir?			
Seçenekler	**Düşük**	**Yüksek**	**Toplam**
% 100'den fazla arttı	1	7	8
% 100 - % 50 arasında arttı	7	6	13
% 50'den az arttı	12	14	26
Değişmedi	18	21	39
Azaldı	15	13	28
Toplam	**53**	**61**	**114**

Ki-kare=1,244 P = 0,2647

TABLO 64. Şoklar ve idari dayanıklılık endeksi

Kooperatifimizin ortaklarına sunduğu ekonomik katkı son yıllarda yaşanan pandemi ve diğer şoklara (yangın, sel, ekonomik kriz gibi...) rağmen artmıştır.			
Seçenekler	**Düşük**	**Yüksek**	**Toplam**
Evet	34	37	71
Hayır	11	15	26
Emin Değilim	8	9	17
Toplam	**53**	**61**	**114**

Ki-kare = 0,195 P= 0,6589

TABLO 65. Kamu kaynaklarına bağımlılık ve idari dayanıklılık endeksi

Finansman konusunda kooperatifimiz için kamu kaynakları (devlet ve belediye) diğer kaynaklara (özel sektör, diğer kooperatifler, kendi kaynaklarımız) göre daha önemlidir.			
Seçenekler	**Düşük**	**Yüksek**	**Toplam**
Evet	38	44	82
Emin Değilim	6	6	12
Hayır	9	11	20
Toplam	**53**	**61**	**114**

Ki-kare= 0,000 P=0,9946

Ortakların karar verme süreçlerine katılımı toplumsal cinsiyet bağlamında incelendiğinde, kadınların karar alma süreçlerine katılımını yeterli bulan kooperatif oranının yüksek endeks skoruna sahip olanlar içinde %78,7 düzeyinde; düşük endeks skoruna sahip olanlar içinde ise yaklaşık %66 olduğu görülmektedir **(Tablo 62)** .

Kadınların katılımını yetersiz bulanların oranı ise yüksek endeks skoru grubu içinde %8,2, düşük skor grubunda %18,2 seviyesindedir. Bu gözlemlere göre kadın ortakların karar verme süreçlerine katılımının daha yeterli görülmesi ile idari dayanıklılık endeksinin yüksek olması arasında bir ilişki görülse de bu ilişkinin istatiksel olarak güvenilir olmadığı değerlendirilmektedir.

Ekonomik eğilimi temsilen kooperatiflerin son 3 yıldaki ciro değişiklikleri ile idari dayanıklılık endeksleri arasındaki ilişkiye yönelik veriler Tablo 63'te yer almaktadır. İdari dayanıklılık endeks skoru yüksek olan kooperatiflerin oranı cirosu % 100'den fazla artan kooperatiflerde en yüksek düzeydedir. Bu kooperatiflerin %87,5'i yüksek endeks skoruna sahiptir. Diğer ciro kategorilerinde ise düşük ve yüksek endeks skoruna sahip olanlar benzer düzeydedirler. Endeks ve ciro değişiklikleri arasındaki ilişki istatiksel olarak güvenilir bulunmamıştır.

Tablo 64'te kooperatiflerin son yıllarda yaşanan pandemi, yangın, deprem gibi şoklar karşısında ekonomik kazanımlarını hangi ölçüde artırdıkları ile idari dayanıklılık endeksi arasındaki ilişkiye bakılmaktadır. Her üç cevap kategorisinde de yüksek ve düşük skorlu grupların cevap oranları benzer olduğu için bu iki değişken arasında istatiksel anlamda güvenilir bir ilişki bulunmamıştır.

Tablo 65'te finansman konusunda kamu kaynaklarına daha bağımlı olan kooperatiflerle idari dayanıklılık arasındaki ilişki incelenmektedir. Bir önceki tabloya benzer şekilde her üç cevap kategorisinde de yüksek ve düşük endeks skoruna sahip olan kooperatiflerin cevap oranları birbirine yakın olduğu için bu iki değişken arasında istatiksel anlamda güvenilir bir ilişki bulunmamıştır.

4.2.2. Stratejik Dayanıklılık

TABLO 66. Kooperatif türleri ve stratejik dayanıklılık endeksi

Kooperatif Türü	Düşük	Yüksek	Toplam
Tarımsal Kalkınma	17	20	37
Sulama	6	19	25
Su ürünleri	4	4	8
Hizmet	4	5	9
İşletme	7	12	19
Diğerleri	7	9	16
Toplam	**53**	**61**	**114**

Ki-Kare = 3,7957 P = 0,557

TABLO 67. Ortak sayısı ve stratejik dayanıklılık endeksi

Ortak Sayısı	Düşük	Yüksek	Toplam
50'den az	18	24	42
50-150 arası	20	23	43
150'den fazla	7	22	29
Toplam	**45**	**69**	**114**

Ki-kare= 3,9474 P = 0,139

TABLO 68. Kooperatif yaşı ve stratejik dayanıklılık endeksi

Kooperatif Yaşı	Düşük	Yüksek	Toplam
10'dan az	22	16	38
10-30 arası	13	28	41
30'dan büyük	10	25	35
Toplam	**45**	**69**	**114**

Ki-kare = 8,1734, P = 0,017

Stratejik dayanıklılık endeksine göre kooperatif türleri bazında hesaplanan ortalama skorun üzerinde ve altında kalan kooperatif sayıları Tablo 66'da verilmiştir. İdari dayanıklılık endeksinden farklı olarak stratejik dayanıklılık endeksinin kooperatif türleri arasındaki dağılımı daha çok benzerlik göstermektedir. Tüm kooperatif türlerinde yüksek endeks skoruna sahip kooperatiflerin oranı düşük endeks skoruna sahip olanlardan daha fazladır. Sulama (% 76) ve işletme (% 63,2) kooperatif türleri, yüksek endeks skoru oranında ilk iki kooperatif türüdür. Stratejik dayanıklılık endeksi ve kooperatif türleri arasında istatiksel olarak güvenilir bir ilişki bulunmamıştır.

Tablo 67'de kooperatiflerin ortak sayılarına ve stratejik dayanıklılık endeks ortalamasına göre dağılımı yer almaktadır. Ortak sayısı 150'den fazla olan kooperatifler, yüksek endeks skor oranı (%75,9) en fazla olan kooperatiflerdir. Ortak sayısı 50-150 arası ve 50'den az olan diğer iki kategorilerde bu oran sırasıyla %53,5 ve % 57,1 seviyelerine düşse de, tüm kategorilerde yüksek endeks skoruna sahip olan kooperatifler çoğunluktadır. Bu gözlemlere göre stratejik dayanıklılık endeksi ve kooperatif ortak sayısı arasında istatiksel olarak güvenilir bir ilişki bulunmamaktadır.

Kooperatif yaşı ve idari dayanıklılık endeksi arasındaki ilişkiye benzer şekilde, kooperatif yaşı ve stratejik dayanıklılık endeksi arasında da istatiksel olarak güvenilir bir ilişki bulunmaktadır. Stratejik dayanıklılık endeks skoru yüksek olan grubun son 10 yılda kurulan kooperatifler içindeki oranı %42,1 düzeyindeyken bu oran 10-30 yaş kategorisinde % 68,3 ve 30 yaş üzeri kategorisinde ise %71,4 düzeyindedir. Bu verilere göre üretim, satış, yenilikler, pazarlama ve sosyal medya kullanımına yönelik stratejiler açısından en genç kooperatiflerin henüz yeterli düzeye gelmedikleri anlaşılmaktadır **(Tablo 68)**.

TABLO 69. Ciro büyüklüğü ve stratejik dayanıklılık endeksi

Toplam Ciro	Düşük	Yüksek	Toplam
70 bine kadar	29	38	67
70 bin -500bin	8	19	27
500 bin üzeri	8	12	20
Toplam	**45**	**69**	**114**

Ki-kare = 1,5045, P= 0,471

TABLO 70. Yönetime katılım ve stratejik dayanıklılık endeksi

Ortaklarımızın genel kurullar dışında karar verme süreçlerine katılımı yeterlidir.			
Seçenekler	**Düşük**	**Yüksek**	**Toplam**
Evet	24	62	86
Hayır	15	4	19
Emin Değilim	6	3	9
Toplam	**45**	**69**	**114**

Ki-Kare = 19,816 P= 0,0001

TABLO 71. Kadınların yönetime katılımı ve stratejik dayanıklılık endeksi

Kadın ortaklarımızın genel kurullar dışında karar verme süreçlerine katılımı yeterlidir.			
Seçenekler	**Düşük**	**Yüksek**	**Toplam**
Evet	27	56	83
Hayır	8	7	15
Emin Değilim	10	6	16
Toplam	**45**	**69**	**114**

Ki-kare=5,562 P = 0,0184

Yüksek endeks skoruna sahip kooperatiflerin oranı bütün ciro büyüklüğü kategorilerinde düşük endeks skoruna sahip olanlardan fazladır. Bu oranlar, ciro kategorileri arasında istatiksel olarak fark göstermemektedir. Yüksek endeks değerine sahip kooperatif oranının (%70,4) en fazla olduğu ciro büyüklüğü "70 bin-500 bin" kategorisidir. Bu kategoriyi sırasıyla %60 oranı "500 bin üzeri" ve %56,7 oranı ile "70 bine kadar" kategorisi takip etmektedir. Stratejik dayanıklılık endeksi ile kooperatiflerin ciro büyüklükleri arasında istatiksel olarak güvenilir bir ilişki bulunmamaktadır **(Tablo 69)**.

Kooperatif ortaklarının karar verme süreçlerine katılımı ile stratejik dayanıklılık endeksi arasındaki ilişki incelendiğinde, yüksek endeks skoruna sahip olan kooperatiflerde katılımı yeterli bulanların oranı % 89,9 iken aynı oranın düşük endeks skoruna sahip olanlarda %53,3'te kaldığı görülmektedir. Katılımı yetersiz bulanlar ise düşük endeks skoruna sahip olan kooperatif grubunda %33,3 düzeyinde olup aynı oran yüksek endeks skoru grubunda sadece %5,8'dir. İstatiksel olarak da yüksek güvenilirliğe sahip olan bu ilişkiye göre stratejik dayanıklılığın yüksek olduğu kooperatiflerde ortakların karar verme süreçlerine katılımı çok daha yeterli bulunmaktadır. Bu da kooperatiflerin üretim yöntem/teknikleri, ürün çeşitliliği/ kalitesi, pazara erişim, pazar çeşitliliği, farklı alanlarda uygulanan ya da uygulanacak yenilikler ve bunlarla ilgili yeni iletişim mecralarından yararlanma gibi konulardaki stratejilerinin tabandan katılımla ilişkili olduğunu göstermektedir.

Ortakların karar verme sürecine katılımı toplumsal cinsiyet boyutu açısından da stratejik dayanıklılık endeksi ile istatiksel olarak güvenilir bir ilişki içindedir. Yüksek endeks değerine sahip olan kooperatiflerde kadınların katılımını yeterli bulanlar %81,2 iken bu oran düşük endeks skor grubunda %60 düzeyindedir. Kadınların karar verme süreçlerine katılım düzeyinden emin olmayanların ve bu düzeyi yeterli bulmayanların toplam oranı da yüksek endeks değerine sahip kooperatifler için %18,8 iken düşük endeks skoru grubunda %40'dır. Bir önceki kısma benzer şekilde stratejik dayanıklılık endeksinin yüksek olması tüm ortakların karar verme sürecine katılımının etkisinin ötesinde, özellikle kadın ortakların katılımı ile ilişkili görülmektedir. Bu sonuç üretim yöntem/teknikleri, ürün çeşitliliği/kalitesi, pazara erişim, pazar çeşitliliği, farklı alanlarda uygulanan ya da uygulanacak yenilikler ve bunlarla ilgili yeni iletişim mecralarından yararlanma gibi konularda oluşturulan stratejilerde tabandan gelen çok sesliliğin önemine dikkat çekmektedir **(Tablo 71)**.

TABLO 72. Son 3 yılda ciro artışı ve stratejik dayanıklılık endeksi

Son 3 yıldaki ciro değişimini aşağıdakilerden hangisi en iyi göstermektedir?			
Seçenekler	**Düşük**	**Yüksek**	**Toplam**
% 100'den fazla arttı	3	5	8
% 100 - % 50 arasında arttı	4	9	13
% 50'den az arttı	8	18	26
Değişmedi	17	22	39
Azaldı	13	15	28
Toplam	**45**	**69**	**114**

Ki-kare=1,896 P=0,1686

TABLO 73. Şoklar ve stratejik dayanıklılık endeksi

Kooperatifimizin ortaklarına sunduğu ekonomik katkı son yıllarda yaşanan pandemi ve diğer şoklara (yangın, sel, ekonomik kriz gibi...) rağmen artmıştır.			
Seçenekler	**Düşük**	**Yüksek**	**Toplam**
Evet	21	50	71
Hayır	14	12	26
Emin Değilim	10	7	17
Toplam	**45**	**69**	**114**

Ki-kare =6,859 P = 0,0088

TABLO 74. Kamu kaynaklarına bağımlılık ve stratejik dayanıklılık endeksi

Finansman konusunda kooperatifimiz için kamu kaynakları (devlet ve belediye) diğer kaynaklara (özel sektör, diğer kooperatifler, kendi kaynaklarımız) göre daha önemlidir.			
Seçenekler	**Düşük**	**Yüksek**	**Toplam**
Evet	26	56	82
Emin Değilim	6	6	12
Hayır	13	7	20
Toplam	**45**	**69**	**114**

Ki-kare =7,852 P= 0,0051

Kooperatiflerin son 3 yıldaki ciro artışları ile stratejik dayanıklılık endeksi arasındaki ilişki Tablo 72'de yer alan veriler üzerinden incelenmiştir. Yüksek endeks grubu içinde cirosunun arttığını söyleyen kooperatiflerin oranı %46,4 iken aynı oran düşük endeks grubu içinde %33,3 düzeyindedir. Son 3 yılda cirosunun değişmediğini ya da azaldığını belirten kooperatifler düşük endeks skoruna sahip olan kooperatiflerin %66,7'sini oluştururken, yüksek endeks grubunda bu oran % 53,6'da kalmaktadır. Daha yüksek oranda ciro artışları ile yüksek endeks değerleri arasında bir ilişki gözlense de bu ilişki istatiksel olarak güvenilir bulunmamıştır.

Karşılaştıkları şoklar sırasında ortaklarına sundukları ekonomik kazanımların arttığını belirten kooperatiflerin yüksek endeks grubundaki oranı % 72,5 iken aynı oran düşük endeks grubunda %46,7'de kalmaktadır. Ekonomik kazanımların artışı konusunda emin olmayan kooperatifler ile artış olmadığını belirten kooperatiflerin toplam oranı ise yüksek endeks grubunda %27,5 seviyesindeyken düşük endeks grubunda %53,3 seviyesindedir. Yaşanan şoklar karşısında kooperatiflerin sunduğu ekonomik kazanımlar yüksek endeks değerine sahip olan kooperatiflerde artmakta olup bu ilişki istatiksel olarak güvenilir bulunmuştur **(Tablo 73)**.

Kooperatiflerin kamu finansman olanaklarına bağımlılık düzeyi ile stratejik dayanıklılık endeksi arasındaki ilişki Tablo 74'te yer alan veriler üzerinden incelenmiştir. Kamu mali kaynaklarının diğer alternatiflere göre daha önemli olduğunu söyleyen kooperatifler yüksek endeks grubunun %81,2'sini oluştururken, bu oran düşük endeks grubunda %57,8'dir. Kamu mali kaynaklarının diğer kaynaklardan daha önemli olmadığını belirten kooperatiflerin oranı ise iki endeks grubu arasında önemli bir fark göstermektedir. Kamu mali kaynaklarını diğer kaynaklardan önemli görmeyen kooperatifler, düşük endeks grubunun %28,9'una denk düşerken, aynı oran yüksek endeks grubunda sadece %10,1'dir. İstatiksel olarak da son derece güvenilir olan bu ilişkiye göre stratejik dayanıklılığı daha yüksek olan kooperatifler stratejilerini geliştirirken büyük ölçüde kamu desteklerinden yararlanmış görünmektedirler.

4.2.3. Sermaye dayanıklılığı

TABLO 75. Kooperatif türleri ve sermaye dayanıklılık endeksi

Kooperatif Türü	Düşük	Yüksek	Toplam
Tarımsal Kalkınma	14	23	37
Sulama	8	17	25
Su ürünleri	2	6	8
Hizmet	2	7	9
İşletme	4	15	19
Diğerleri	11	5	16
Toplam	**53**	**61**	**114**

Ki-kare = 10,6848 P= 0,071

TABLO 76. Ortak sayısı ve sermaye dayanıklılık endeksi

Ortak Sayısı	Düşük	Yüksek	Toplam
50'den az	23	19	42
50-150 arası	10	33	43
150'den fazla	8	21	29
Toplam	**41**	**73**	**114**

Ki-kare= 10,3434 P = 0,006

TABLO 77. Kooperatif yaşı ve sermaye dayanıklılık endeksi

Kooperatif Yaşı	Düşük	Yüksek	Toplam
10'dan az	20	18	38
10-30 arası	12	29	41
30'dan büyük	9	26	35
Toplam	**41**	**73**	**114**

Ki-kare= 6,9786 P = 0,03

Kooperatif türleri ile sermaye dayanıklılığı arasında istatiksel güvenilirliği düşük olan bir ilişki bulunmaktadır. Yüksek endekse sahip olan kooperatiflerin en çok bulunduğu türlerin başında %79 oranı ile işletme kooperatifleri gelmekte, bunu %77,8'lik bir oran ile hizmet ve %75'lik bir oran ile su ürünleri kooperatifi takip etmektedir. Örneklemde en fazla kooperatif içeren tarımsal kalkınma kooperatiflerinde yüksek endeks değerine sahip olanların oranı % 62,2'dir. Sermaye dayanıklılığının en düşük olduğu tür olarak ise "diğerleri" kategorisi öne çıkmaktadır. Yalnızca bu kategoride düşük endeks değerine sahip olan kooperatif oranları yüksek endeks değerine sahip olanlardan fazladır **(Tablo 75)**.

Kooperatifler ortak sayısı büyüklüklerine göre sermaye dayanıklılık endeksi ile istatiksel güvenilirliği yüksek olan bir ilişki göstermektedirler. Düşük endeks değerine sahip olan kooperatifler sadece ortak sayısı 50'den az olan kategoride % 54,8'lik bir oran ile çoğunluğa sahipken, diğer kategorilerde yüksek endeks değerine sahip olan kooperatiflerin ağırlığı ortaya çıkmaktadır. Buna göre ortak sayısı 50-150 arasında olan kooperatiflerde yüksek endeks değerine sahip olan kooperatiflerin oranı % 76,7 iken aynı oran ortak sayısı 150'den fazla olan kooperatiflerde %72,4 düzeyindedir. Ortak sayısı arttıkça sermaye dayanıklılığı da yükselmektedir **(Tablo 76)**.

Sermaye dayanıklılık endeksi ile kooperatif yaşı arasında istatiksel güvenilirliği orta düzeyde olan bir ilişki gözlenmektedir. Düşük endeks değerine sahip olan kooperatifler sadece son 10 yıl içinde kurulan kooperatifler içinde daha fazla bir orana (%52,6) sahiptirler. 10-30 yaş arası ile 30 yıldan eski kooperatif gruplarında yüksek endeks değerine sahip olanlar sırası ile % 70,7 ve % 74,3 oranları ile çoğunluktadır. Sermaye dayanıklılık endeksi kooperatiflerin faal olma yaşı ile yükselmektedir **(Tablo 77)**.

TABLO 78. Ciro büyüklüğü ve sermaye dayanıklılık endeksi

Toplam Ciro	Düşük	Yüksek	Toplam
70 bine kadar	30	37	67
70 bin-500bin	6	21	27
500 bin üzeri	5	15	20
Toplam	**41**	**73**	**114**

Ki-kare=5,5169 P = 0,063

TABLO 79. Yönetime katılım ve sermaye dayanıklılık endeksi

Ortaklarımızın genel kurullar dışında karar verme süreçlerine katılımı yeterlidir.			
Seçenekler	**Düşük**	**Yüksek**	**Toplam**
Evet	26	60	86
Hayır	10	9	19
Emin Değilim	5	4	9
Toplam	**41**	**73**	**114**

Ki-kare=4,781 P= 0,0288

TABLO 80. Kadınların yönetime katılımı ve sermaye dayanıklılık endeksi

Kadın ortaklarımızın genel kurullar dışında karar verme süreçlerine katılımı yeterlidir.			
Seçenekler	**Düşük**	**Yüksek**	**Toplam**
Evet	28	55	83
Hayır	6	9	15
Emin Değilim	7	9	16
Toplam	**41**	**73**	**114**

Ki-kare = 0,584P = 0,4448

Ciro büyüklüğü ile sermaye dayanıklılığı ilişkisine bakıldığında öncelikle her ciro kategorisinde yüksek endeks değerine sahip olan kooperatiflerin çoğunlukta olduğu göze çarpmaktadır. Bu oran toplam cirosu 70 bin liranın altında olan kooperatiflerde %55,2 ile en düşük düzeydeyken, orta ve yüksek ciroya sahip olan kooperatiflerde %75'in üzerine çıkmaktadır. Sermaye dayanıklılık endeksi ve ciro büyüklüğü arasında gözlenen bu pozitif ilişki istatiksel açıdan düşük bir güvenilirlik sunmaktadır **(Tablo 78)**.

Kooperatif ortaklarının karar verme süreçlerine katılımı ile stratejik dayanıklılık endeksi arasında istatistiksel olarak orta düzeyde güvenilirlik gösteren ilişkiye göre yüksek endeks değerine sahip olan kooperatiflerde ortakların katılımı daha yeterli bulunmaktadır. Ortaklarının katılımını yeterli bulan kooperatiflerin oranı yüksek endeks değerine sahip olan kooperatiflerin %82,2'si iken düşük endeks grubunun %63,4'üdür. Katılımın yeterliliği konusunda emin olmayan ya da katılımı yeterli bulmayan kooperatiflerin oranı ise yüksek endeks değerlerine sahip grupta %17,8 düzeyinde olup, düşük endeks değeri grubunda yaklaşık % 36,6 seviyesindedir **(Tablo 79)**.

Ortakların karar alma sürecine katılımının toplumsal cinsiyet boyutu ile sermaye dayanıklılık endeksi arasında istatiksel açıdan güvenilirliği olan bir ilişki bulunamamıştır. Gerek düşük gerekse de yüksek endeks değerlerine sahip kooperatifler gruplarında, kadınların karar alma süreçlerine katılımı sorusuna verilen cevaplar arasında istatiksel bir fark bulunmamaktadır. Kadınların katılımını yeterli bulanlar düşük endeks grubunda %68,3, yüksek endeks grubunda %75,3 oranındadır **(Tablo 80)**.

TABLO 81. Son 3 yılda ciro artışı ve sermaye dayanıklılık endeksi

Son 3 yıldaki ciro değişimini aşağıdakilerden hangisi en iyi göstermektedir?			
Seçenekler	**Düşük**	**Yüksek**	**Toplam**
% 100'den fazla arttı	0	8	8
% 100 - % 50 arasında arttı	3	10	13
% 50'den az arttı	9	17	26
Değişmedi	16	23	39
Azaldı	13	15	28
Toplam	**41**	**73**	**114**

Ki-kare= 5,305 P=0,0213

TABLO 82. Şoklar ve sermaye dayanıklılık endeksi

Kooperatifimizin ortaklarına sunduğu ekonomik katkı son yıllarda yaşanan pandemi ve diğer şoklara (yangın, sel, ekonomik kriz gibi...) rağmen artmıştır.			
Seçenekler	**Düşük**	**Yüksek**	**Toplam**
Evet	17	54	71
Hayır	16	10	26
Emin Değilim	8	9	17
Toplam	**41**	**73**	**114**

Ki-kare= 5,305 P=0,0213

TABLO 83. Kamu kaynaklarına bağımlılık ve sermaye dayanıklılık endeksi

Kooperatifimizin ortaklarına sunduğu ekonomik katkı son yıllarda yaşanan pandemi ve diğer şoklara (yangın, sel, ekonomik kriz gibi...) rağmen artmıştır.			
Seçenekler	**Düşük**	**Yüksek**	**Toplam**
Evet	17	54	71
Hayır	16	10	26
Emin Değilim	8	9	17
Toplam	**41**	**73**	**114**

Ki-kare =12,610 P =0,0004

Kooperatiflerin son üç yıldaki değişimi ile sermaye dayanıklılık endeksi arasında istatiksel olarak orta düzeyde güvenilir bir ilişki bulunmaktadır. Cirolarının %100'ün üzerinde artığını söyleyen kooperatiflerin tamamı sermaye dayanıklılık endeksi yüksek olan kooperatiflerdir. Yüksek değerli kooperatiflerin yaklaşık %48'i cirolarında artış olduğunu söylerken, düşük endeks değerine sahip olan kooperatiflerde bu oran sadece %29,2'dir. Bu dağılıma göre yüksek sermaye dayanıklılığına sahip olmak yüksek ciro artışı ile ilişkili gözükmektedir **(Tablo 81)**.

Son yıllarda yaşanan şoklar karşısında kooperatiflerin sunduğu ekonomik kazanımlar ile sermaye dayanıklılık endeksi arasında gözlenen ilişki istatiksel anlamda yüksek güvenilirlik göstermektedir. Şoklar karşısında ekonomik kazanım sunduklarını söyleyen kooperatiflerin oranı yüksek sermaye endeksine sahip grup içinde %74 iken, aynı oran düşük endeks değerine sahip kooperatifler içinde sadece %41,5 düzeyindedir. Emin olmayanlarla birlikte kooperatiflerin kazanım sunmadığını söyleyenlerin oranı yüksek endeks değer grubunda %26, düşük endeks değer grubunda %58,5 seviyesindedir. Sermaye dayanıklılık endeksinin yüksek olması nedeniyle daha sağlam bir sermaye ve mali yapıya sahip olan kooperatiflerin şoklar karşısında ortaklarına daha fazla ekonomik kazanım imkânı sundukları görülmektedir **(Tablo 82)**.

Kooperatiflerin kamu mali kaynaklarına bağımlı olma derecesi ile stratejik dayanıklılık endeksi arasındaki ilişkiye bakıldığında, yüksek endeks değerine sahip olan kooperatiflerin %83,6'sının kamu mali kaynaklarını diğer kaynaklara göre daha önemli bulunduğu görülmektedir. Düşük endeks değerine sahip olan kooperatiflerde aynı oran %51,2'dir. Kamu mali kaynaklarını birincil kaynak olarak değerlendirmeyen kooperatiflerin yüksek endeks grubundaki oranı sadece %9,6 iken aynı cevabı veren kooperatifler düşük endeks grubundakilerin %31,7'sini oluşturmaktadır. Dolayısı ile mali açıdan kamu kaynaklarına bağlı olmanın yüksek endeks değerleri ile olan ilişkisi istatiksel açıdan da yüksek düzeydedir **(Tablo 83)**.

4.3. Sonuç

Bu bölümde ekonomik dayanıklılığın farklı boyutlarını ölçmek için kullanılan idari, stratejik ve sermaye dayanıklılık endeksleriyle ilgili temel bulgular değerlendirilmiştir. Kooperatiflerin tür, yaş, ortak sayıları ve ciro büyüklükleri gibi temel yapısal özellikleri istatiksel anlamda en yoğun olarak idari dayanıklılık ile ilişkili bulunmuştur. Buna göre farklı alanlarda profesyonel insan kaynağı gibi dış desteğe en az ihtiyaç duyan kooperatif türleri işletme ve sulama kooperatifleri olarak öne çıkarken, içinde ağırlıklı olarak kadın girişimi, tarım satış ve turizm geliştirme kooperatiflerinin olduğu "diğerleri" kategorisi profesyonel insan kaynağı açısından desteğe ihtiyaç duymaktadır. İşletme ve sulama kooperatifleri sermaye dayanıklılığı açısından da en yüksek değerlere sahip kooperatiflerin başında gelmektedir. Stratejik dayanıklılık açısından ise kooperatif türleri arasında önemli bir ayrım görülmemektedir.

Endekslerle ilişkisi istatiksel olarak anlamlı bulunan diğer yapısal özellikler içinde kooperatiflerin yaşı öne çıkmaktadır. Özellikle son 10 yılda kurulan kooperatifler her bir endeks açısından daha düşük skorlara sahiptir. Ekonomik dayanıklılığı güçlendirmeye yönelik tasarlanan politikaların öncelikle bu kooperatif türlerine ağırlık vermesi önem kazanmaktadır. İdari dayanıklılık ve sermaye dayanıklılığı açısından kooperatiflerin yıllık cirosu da önem kazanmaktadır. Her iki endeks için ciroları daha düşük olan kooperatiflerde daha düşük değerler elde edilmiştir. Kooperatiflerin kapsayıcılığını ölçen ortak sayısı ise sadece sermaye dayanıklılık endeksi ile ilişkili gözükmekte ve ortak sayısı 50'nin altında olan kooperatiflerde sermaye dayanıklılığı konusunda düşük skorlu kooperatiflerin oranı yüksek çıkmaktadır. Stratejik dayanıklılık endeksinin kooperatiflerin yapısal özellikleri ile istatiksel olarak anlamlı bir ilişkisinin bulunamaması bu endeksin önemsiz olduğunu değil tam tersine tür, yaş, ortak sayısı ve ciro büyüklüğünden bağımsız olarak tüm kooperatiflerde stratejik açıdan düşük ve yüksek endeks değerine sahip olan kooperatiflerin bulunduğunu göstermektedir. Özellikle şoklar karşısında kooperatiflerin gösterdiği performans açısından önem taşıyan stratejik dayanıklılığı güçlendirmeye yönelik politikaların sadece belirli özelliklere sahip kooperatifler ile sınırlandırılmaması gerekmektedir.

Kooperatiflerin karar alma süreçlerine ne ölçüde tabandan katılım olduğunu ve bunun toplumsal cinsiyet eşitlilik boyutunu da öne çıkaran değişkenler istatiksel anlamda en güvenilir olarak stratejik dayanıklılık endeksi ile ilişki halindedir. Kooperatiflerin üretim yöntem/teknikleri, ürün çeşitliliği/ kalitesi, pazara erişim, pazar çeşitliliği, farklı alanlarda uygulanan ya da uygulanacak yenilikler ve bunlarla ilgili yeni iletişim mecralarından yararlanma gibi alanlardaki yeterlilikleri sadece ortakların karar verme sürecine katılımının yüksek olduğu kooperatiflerde değil, bu süreçte kadınların da güçlü olduğu kooperatiflerde yüksek değerlere sahip gözükmektedir. Bu bulgular eşliğinde stratejik dayanıklılığı güçlendirmeye yönelik politikaların, kooperatiflerde karar verme sürecinde ortakların rolünün, toplumsal cinsiyet dengesini de öne çıkararak, güçlendirilmesini hedeflemelidir.

Son yıllardaki ekonomik eğilimler karşısında kooperatiflerin gösterdiği performansı ölçen son üç yıldaki ciro değişikliği sadece sermaye dayanıklılık endeksi ile istatiksel olarak anlamlı bir ilişki gösterirken, yaşanan şoklar karşısında kooperatiflerin ortaklarına ekonomik kazanım sağlaması hem stratejik hem de sermaye dayanıklılığı ile ilişki içindedir. İdari dayanıklılık endeksi ise her iki değişkenle de istatiksel olarak anlamlı bir ilişki sergilemektedir. Dolayısı ile kooperatiflerin gerek kısa dönemde karşılan şoklar gerekse de içinde yer aldıkları ekonomik yapıdaki daha orta ve uzun dönemdeki eğilim ve değişiklikler karşısında uyum göstererek başarılı bir şekilde devam etme kapasitesi, özellikle stratejik ve sermaye dayanıklılık endeksinde yüksek skor grubunda olan kooperatifler için daha güçlü gözükmektedir. Diğer bir önemli bulgu da, hem stratejik hem de sermaye dayanaklık endekslerinin yüksek olduğu kooperatiflerin aynı zamanda mali açıdan kamu kaynaklarına daha bağlı olan kooperatifler olmalarıdır. Bu önemli ilişki bir açıdan finansal piyasalarda ortaya çıkan sorunlarla baş etmekte zorlanan ve mali kaynaklara piyasa koşullarında erişim zorluğu yaşayan kooperatifler için ekonomik dayanıklılıklarını güçlendirmede önemli bir destek oluşturmaktadır. Diğer bir taraftan da kooperatifleri kamu kaynakları üzerinden farklı kanallarla merkezi ve yerel yönetime bağlı kılarak, kendi çabalarıyla ekonomik dayanıklılıklarını iyileştirme konusunda sınırlandırma potansiyeli taşımaktadır.

BÖLÜM 5.

İzmir Kooperatifleri Ağ Analizi

Sosyo-ekonomik sistemlerin çağımızda geçirdiği değişim hem bireyler hem de kurumların faaliyetlerinin giderek artan düzeyde "ilişkisel" bir nitelik kazanması anlamına gelmektedir. Bundan dolayı sosyal bilimlerin birçok alanında ilgi görmeye başlayan ağ analizi yaklaşımı sosyo-ekonomik olguları anlama konusunda klasik ekonomi paradigmalarından farklı bir perspektif sunmaktadır. Günümüzde verilere erişimdeki kolaylıkla birleşince ilişkisel analiz yaklaşımı geleneksel olarak sektörler veya coğrafi ve idari birimlerin sınırları içerisinde incelenen sosyo-ekonomik faaliyetlerin bu sınırları aşan ilişkisel yapılarını ortaya çıkartma imkânı vermektedir.

Bu bölümde ağ yaklaşımı kullanılarak İzmir ilindeki kooperatiflerin hem birbirleri hem de diğer sosyo-ekonomik aktörlerle ilişkileri incelenecektir. Bu incelemenin amacı bir bütün içerisinde farklı kooperatif türlerinin ve kooperatif olmayan aktörlerin sosyo-ekonomik yapıdaki yerlerini ve rollerini belirleyebilmek ve değerlendirebilmektir. Bu tür bir inceleme bir sosyo-ekonomik yapının nasıl entegre olduğunu ortaya çıkartmaktadır. Her sosyal sistemin yapısında merkezi oluşturan birçok farklı aktörle bağlı olan ve yapıyı bir arada tutması açısından varlığı kritik önemde olan aktörler bulunmaktadır. Buna karşılık daha çeperde varlığının devamı belirli bağların güçlendirilmesine bağlı olan aktörler bulunmaktadır. Ağ analizi bu aktörleri belirleyebilmektedir. Bunun yanı sıra ağ yapısının incelenmesi kooperatiflerin içinde bulundukları sistemin ana parçalarının (alt-sistemlerinin) ve işleyişinin anlaşılmasına katkı verebilecektir.

Kooperatiflerin dâhil olduğu sosyo-ekonomik ağlar incelenirken farklı veri kaynakları ve veri toplama yöntemleri kullanılmış, araştırma uzayı ve örneklemler belirlenmiştir. Örneklemin en belirgin özelliği farklı kooperatif türlerindeki kooperatif sayılarının birbirinden çok farklı olmasıdır. Örneğin İzmir'deki yapı kooperatifleri veya sulama kooperatifleri görece daha yaygın iken eğitim kooperatifleri daha az sayıdadır.

Çalışmada kullanılan veri kaynaklarından ilki anket yöntemiyle toplanan verilerdir. Anket çalışmasına yerel kalkınmada öncelikli sektörlerde faaliyet gösteren 18 kooperatif türü dâhil edilmiş, saha çalışmasında ise 18 kooperatif türünden 14'ü ile ilgili veri elde edilebilmiştir. Anket çalışmasında soruları yanıtlayan temsilcinin demografik özellikleri, kooperatifin türü, bulunduğu ilçe gibi bilgilerin istendiği soruların yanında ilişkisel verilerin teminine yönelik aşağıdaki sorular sorulmuştur:

TABLO 84. İlişkisel verilerin teminine yönelik anket soruları

Anket Sorusu	Cevap Seçenekleri
Aşağıdaki kurum türlerini son bir yıl itibariyle en fazla satış yaptıklarınız 5, satış yapmadıklarınız 1 olmak üzere 1'den 5'e doğru sıralayınız.	▸ Belediye ve iştirakleri ▸ Devlet kurumları ve iştirakleri ▸ Ulusal perakende zincirleri ▸ Yerel perakendeciler ▸ Diğer kooperatif veya birlikler ▸ Doğrudan son tüketiciye ▸ Yurtdışı alıcılar ▸ Diğer
Eğer diğer kooperatiflere satış yapıyorsanız aşağıdaki kooperatif türlerini son bir yıl itibariyle en fazla satış yaptıklarınız 5, satış yapmadıklarınız 1 olmak üzere 1'den 5'e doğru sıralayınız.	▸ Tarımsal kalkınma kooperatifi ▸ Sulama kooperatifi ▸ Su ürünleri kooperatifi ▸ İşletme kooperatifi ▸ Kadın girişimi üretimi ve işletme kooperatifi ▸ Tarım satış kooperatifi ▸ Tarım satış kooperatifleri birliği ▸ Tüketim kooperatifi ▸ Üretim ve pazarlama kooperatifi ▸ Turizm geliştirme kooperatifi ▸ Diğer

Anket Sorusu	Cevap Seçenekleri
Eğer diğer kooperatiflerden alım yapıyorsanız aşağıdaki kooperatif türlerini son bir yıl itibariyle en fazla alım yaptıklarınız 5, alım yapmadıklarınız 1 olmak üzere 1'den 5'e doğru sıralayınız.	▸ Tarımsal kalkınma kooperatifi ▸ Sulama kooperatifi ▸ Su ürünleri kooperatifi ▸ İşletme kooperatifi ▸ Kadın girişimi üretimi ve işletme kooperatifi ▸ Tarım satış kooperatifi ▸ Tarım satış kooperatifleri birliği ▸ Tüketim kooperatifi ▸ Üretim ve pazarlama kooperatifi ▸ Turizm geliştirme kooperatifi ▸ Diğer
Eğer diğer kooperatif ve kurumlarla bilgi ve deneyim paylaşımı veya eğitim konularında iş birliği yapıyorsanız aşağıdaki kurum türlerini son bir yıl itibariyle en fazla iş birliği yaptıklarınız 5, iş birliği yapmadıklarınız 1 olmak üzere 1'den 5'e doğru sıralayınız.	▸ Belediye ve iştirakleri (ilçe ve büyükşehir) ▸ Devlet kurumları ▸ Üniversiteler ve Araştırma Merkezleri ▸ Kooperatif olmayan dernek, vakıf ve STK'lar ▸ Kooperatif Birlikleri ▸ Diğer kooperatifler ▸ Diğer
Ortaklarınız kooperatifinizden ne şekilde faydalanıyor? En yoğun faydalanma şekli 5 olacak şekilde 1'den 5'e doğru sıralayınız. İlgili hizmetten faydalanılmaması halinde 1 puan veriniz.	▸ Kooperatife ürün satarak ▸ Kooperatifte istihdam edilerek ▸ Risturn (gelir-gider farkı) alarak ▸ Kooperatifin (kendisine ait ya da erişimi olduğu) satış noktalarında ürün satışı yaparak ▸ Kooperatifin işleme tesislerinden yararlanarak ▸ Kooperatiften girdi temin ederek (tohum, gübre, kredi, makine) ▸ Kooperatifin sunduğu diğer hizmetlerden yararlanarak (eğitim, danışmanlık) ▸ Kooperatiften tüketim ürünleri satın alarak ▸ Diğer
Eğer belediye ve iştiraklerine satış yapıyorsanız son bir yıl itibariyle bu satışlar toplam satışlarınızın yüzde kaçını oluşturmaktadır?	Açık uçlu sorudur.
Eğer devlet kurumları ve iştiraklerine satış yapıyorsanız son bir yıl itibariyle bu satışlar toplam satışlarınızın yüzde kaçını oluşturmaktadır?	Açık uçlu sorudur.

Çalışmada kullanılan ikinci veri kaynağı Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı bünyesinde bulunan Girişimci Bilgi Sistemi (GBS) olmuştur. Bu sistemde farklı kamu kurum ve kuruluşlarının idari kayıtlarındaki girişim ve işyerlerine ait ekonomik faaliyetlere ilişkin veriler, ortak standartlar çerçevesinde bir veri tabanında toplanarak entegre edilmekte; çalışma amaçları doğrultusunda toplu ya da mikro veri olarak kullanıma sunulmaktadır. Çalışma kapsamında gerçekleştirilen mikro veri talebinde 27 farklı kooperatif türünden toplam 1.339 kooperatifin anonimleştirilmiş alım-satım verilerini içeren bir örneklem oluşturulması istenmiştir. Ancak bakanlık bünyesinde bulunan internete kapalı Çalışma ve Araştırma Merkezi'nde (ÇAM) gerçekleştirilen analizde, veri gizlilik kuralları çerçevesinde yalnızca 16 kooperatif türü arasındaki ilişkiler kullanıma uygun bulunarak araştırmaya dâhil edilmiştir. Aşağıdaki bölümlerde farklı veri kaynakları ve veri türlerinden elde edilen bulgular paylaşılmıştır.

5.1. Anket Çalışması: Kooperatifler Arasındaki Ağlar

Anket çalışmasında görüşülen kooperatif türleri ve kooperatif sayıları Tablo 85'de yer almaktadır. Örneklem bu haliyle kooperatif türlerinin oluşturduğu araştırma uzayını orantılı bir şekilde temsil etmektedir.

Anket çalışması kapsamında kooperatif temsilcilerine temsil ettikleri kooperatifin başat kooperatif türleri ile gerçekleştirdikleri alım-satımlar ve bu türlerle bilgi-deneyim paylaşımlarının göreli düzeyi sorulmuş, 1-5 ölçeğinde değerleme istenmiştir. Başat kooperatif türleri, farklı türdeki kooperatiflerin sayıları dikkate alınarak en kalabalık kooperatif türlerini içerecek ve anket uygulamasında sağlıklı veri toplanmasına elverecek şekilde 9 tür ile sınırlandırılmış, buna ilaveten "diğer" seçeneği sunulmuştur.

TABLO 85. Toplanan anketlerin kooperatif türlerine göre kırılımı

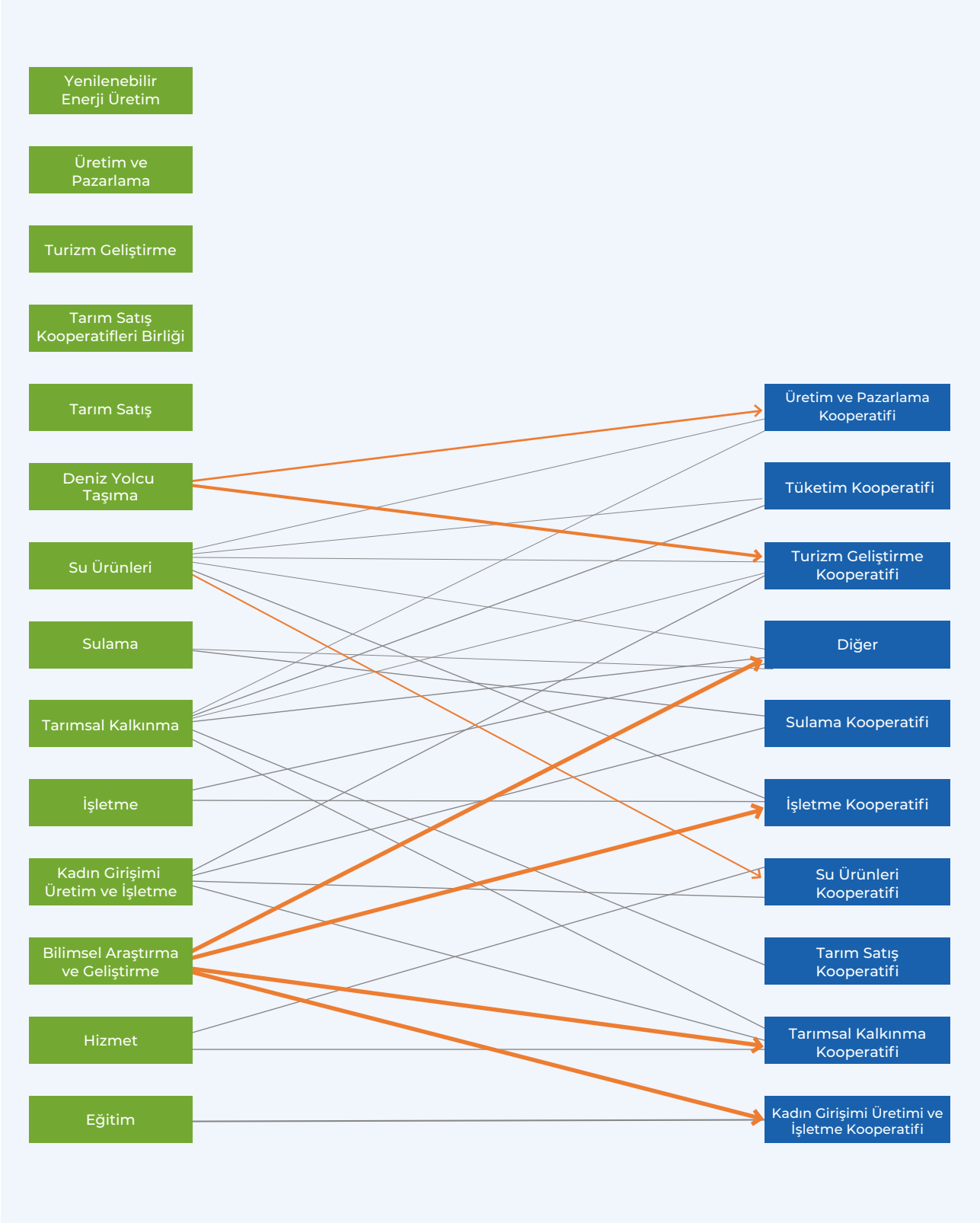
Kooperatif Türü	Kooperatif Sayısı
Bilimsel Araştırma ve Geliştirme	1
Deniz Yolcu Taşıma	1
Eğitim	1
Hizmet	9
İşletme	19
Kadın Girişimi Üretim ve İşletme	3
Su Ürünleri	8
Sulama	25
Tarım Satış	3
Tarım Satış Kooperatifleri Birliği	1
Tarımsal Kalkınma	37
Turizm Geliştirme	3
Üretim ve Pazarlama	2
Yenilenebilir Enerji Üretim	1

Anket sonuçları kooperatif türü bazında konsolide edilmiş ve sonuçların ortalamaları alınmıştır. Türlerin örneklemdeki temsil sayıları arttıkça ortalama değerlerin daha sağlıklı olacağı ifade edilebilir. Anket sonuçları kooperatif türü bazında ortalama değerler olarak EK-6'da verilmiştir.

Kooperatiflerin diğer kooperatiflerle alım, satım ve bilgi-deneyim paylaşımı ilişkileri Şekil 102 ve Şekil 103'teki ağ grafiklerinde gösterilmiştir. Bu ağlara bakıldığında bazı farklı konfigürasyonlar göze çarpmaktadır:

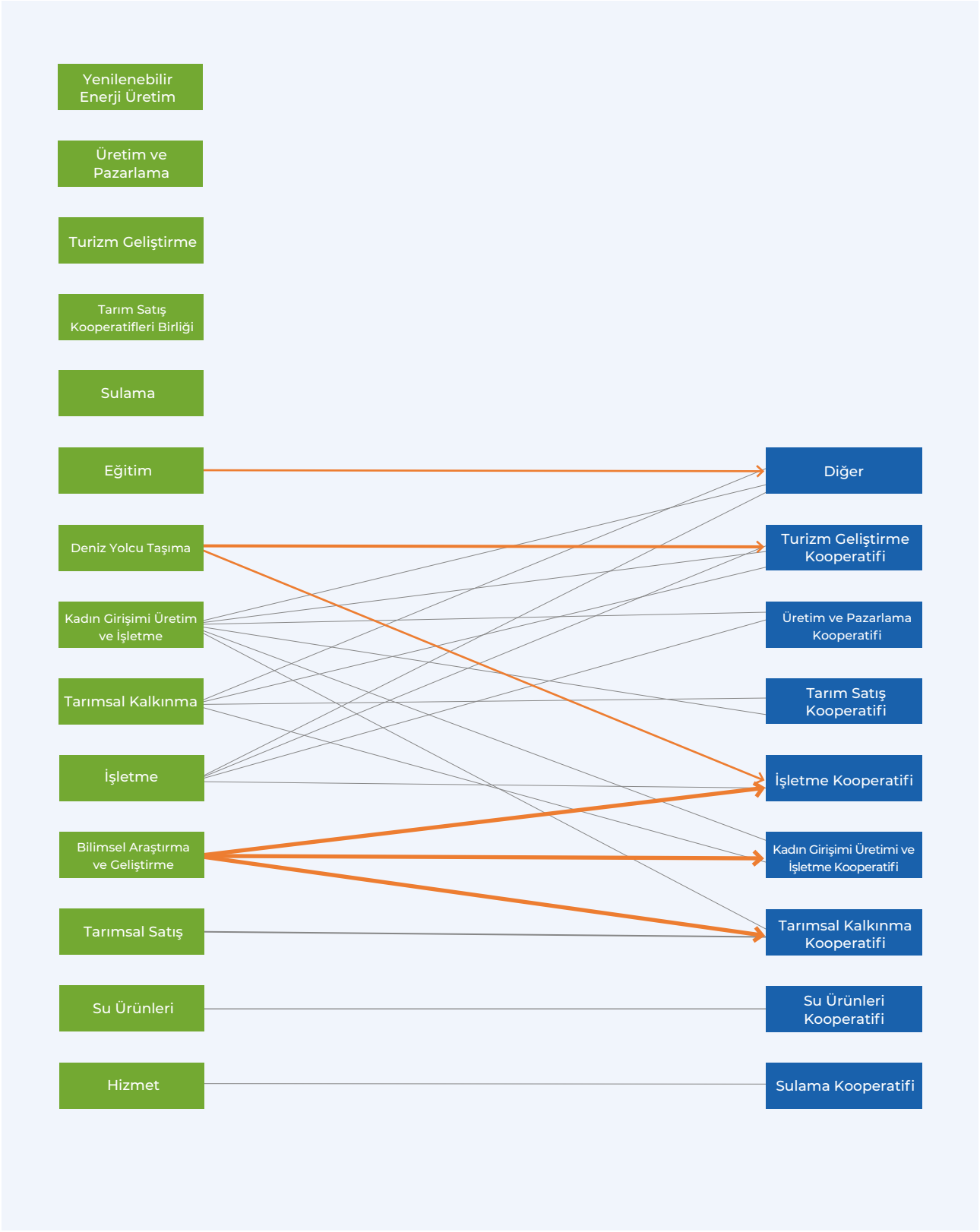
- Yenilenebilir enerji, üretim ve pazarlama, turizm geliştirme, tarım satış kooperatifleri birliği gibi bazı kooperatifler diğer kooperatiflerle satış veya satın alım ilişkilerinin olmadığını belirtmişlerdir. Öte yandan üretim ve pazarlama, turizm geliştirme, tarım satış kooperatifleri ve birlikleri bu kooperatiflerden bazılarıyla alışveriş içerisinde olduklarını beyan etmiştir. Örneğin Şekil 103'e göre üretim ve pazarlama kooperatiflerinden alım yapan kooperatifler bulunmaktadır ancak bu kooperatif türünden alınan verilerde diğer kooperatiflere satış yapılmadığı belirtilmektedir. Söz konusu asimetri bazı kooperatif türlerinin ankette daha az temsil edilmesi ile ilgili görünmektedir.
- Sulama kooperatifleri diğer kooperatiflere satış yapmakta ancak diğer kooperatiflerden alım yapmamaktadır.
- Bilimsel araştırma ve geliştirme kooperatifleri hem satış hem alım açısından diğer kooperatif türleriyle en fazla ilişkisi olduğunu bildiren türdür, ancak bu grupta sadece bir kooperatif bulunmaktadır.
- Su ürünleri kooperatifleri diğer türlere satış yapmakta ancak sadece kendi türünden alım yapmaktadır.
- Kooperatif türlerinin çoğu diğer kooperatiflerle alım-satım ilişkilerinde 5 veya 5'e yakın yüksek değerleri kullanmamıştır. Bu durum ticari ilişkilerinin kooperatif olmayan aktörlerle yoğunlaştığına işaret etmektedir.

ŞEKİL 102. Kooperatif türlerinin diğer kooperatif türlerine satışları*

*Okların kalınlığı ilişkinin gücünü ifade etmektedir**

ŞEKİL 103. Kooperatif türlerinin diğer kooperatif türlerinden yaptığı satın almalar

*Yeşil renk satın aldığını beyan eden gruptur**

Kooperatiflerin diğer kurumlar ve aktörlerle bilgi alışverişi ilişkileri Şekil 104'te gösterilmiştir. Örneklemdeki tek yenilenebilir enerji kooperatifi bu üçüncü ağda da ilişkisiz olan yegâne türdür. Ağın geneli değerlendirilirse bilgi ve deneyim ilişkilerinin alım-satım ilişkilerine göre oldukça yoğun bir ağ oluşturduğu söylenebilir. Ankette ulaşılan kooperatifler hem çok çeşitli kurumlarla hem de oldukça güçlü bilgi-deneyim alışverişi bildirmişlerdir.

Buna ilaveten bilgisine başvurulan aktörlerin kabaca üç gruba ayrıştığı görülmektedir:

- Kooperatif birlikleri
- Belediyeler ve diğer kooperatifler
- Devlet kurumu, vakıf ve üniversiteler

Bu grupların bilgi-deneyim aktarma dereceleri yakın olmakla beraber devlet kurumu/dernek-vakıf/üniversite grubunun biraz daha ön planda olduğu görülmektedir.

ŞEKİL 104. Kooperatif türlerinin diğer aktörlerle bilgi ve deneyim alışverişleri

5.2. Anket Çalışması: Kooperatiflerin Diğer Kurumlarla Ağları

Araştırmada kooperatiflere belediye ve devlet kurumlarına yaptıkları satışların tüm satışları içindeki yüzdesi sorulmuştur. Farklı kooperatif türleri için ortalama oranlar Tablo 86'da gösterilmiştir.

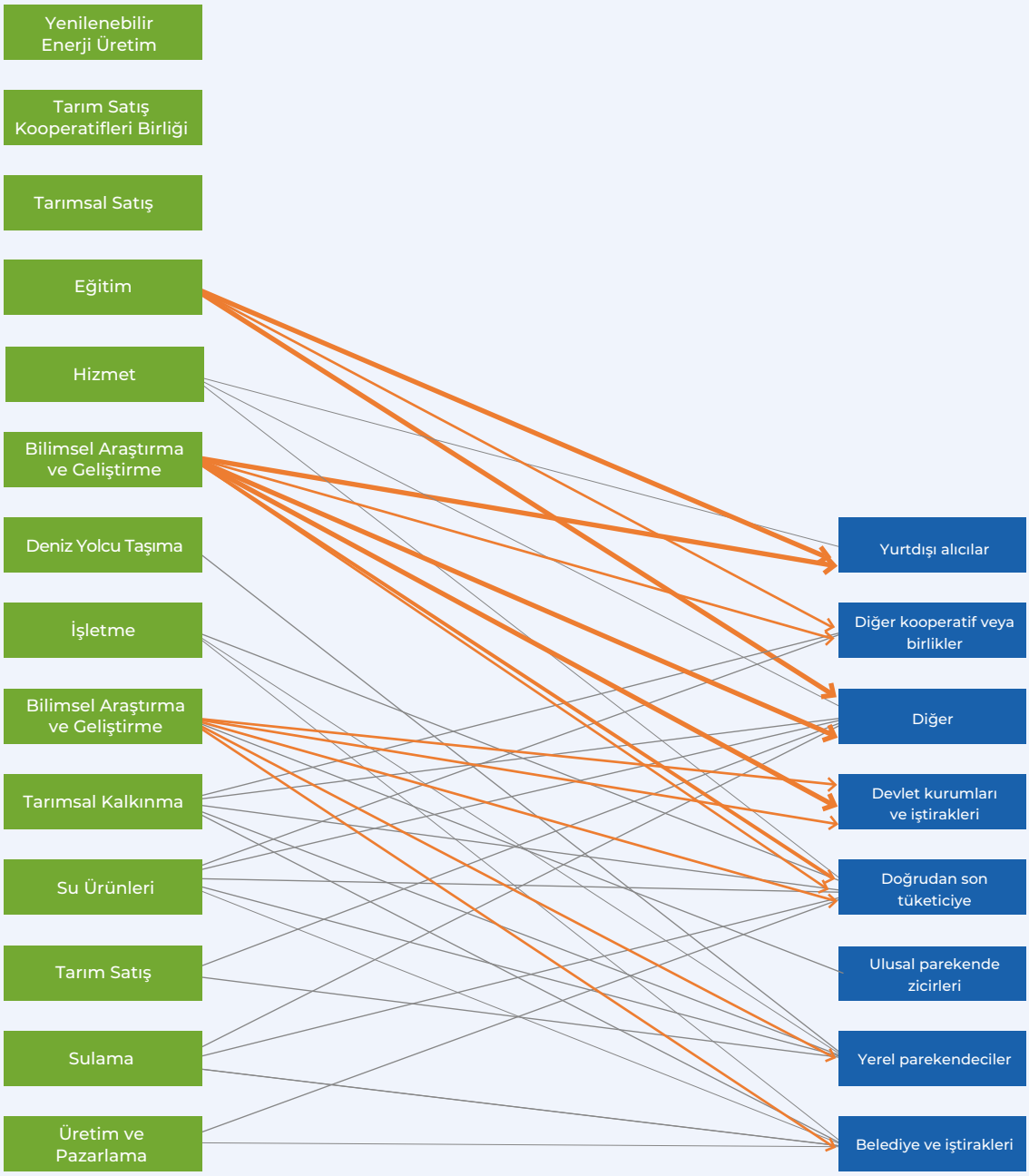
TABLO 86. Kooperatif türlerinin belediye ve kamu iştiraklerine satışlarının tüm satışları içerisindeki yüzdesi

Tür	Belediyelere satış	Kamuya satış
Bilimsel Araştırma ve Geliştirme	0,0	0,0
Deniz Yolcu Taşıma	0,0	0,0
Eğitim	0,0	0,0
Hizmet	0,0	0,0
İşletme	4,4	1,8
Kadın Girişimi Üretim ve İşletme	25,0	20,0
Su Ürünleri	4,4	0,0
Sulama	0,4	0,0
Tarım Satış	0,0	0,0
Tarım Satış Kooperatifleri Birliği	0,0	0,0
Tarımsal Kalkınma	11,6	2,6
Turizm Geliştirme	0,0	0,0
Üretim ve Pazarlama	5,0	5,0
Yenilenebilir Enerji Üretim	0,0	0,0

Sonuçlara göre kadın girişimi kooperatifleri belediye ve kamuya en fazla satış yapan kooperatif türüdür. Bu türü daha küçük oranlarla tarımsal kalkınma kooperatifleri takip etmektedir. Genel olarak belediyeler kamu iştiraklerinden daha önemli bir alıcı durumundadır. Öte yandan birçok kooperatif türünün ne belediye ne de kamu iştirakleri ile bir satış ilişkisi bulunmamaktadır.

Kooperatiflerin diğer aktörlere satışlarının oluşturduğu ağ Şekil 105'te görselleştirilmiştir. Bu ağda üç tür hiçbir kurum veya kooperatif türüne satış yapmadıklarını belirtmiştir. Bunun dışındaki kooperatifler ise görece ayrışmış iki küme oluşturmaktadırlar.

ŞEKİL 105. Kooperatif türlerinin diğer kurumlara satışları

5.3. Girişimci Bilgi Sistemi-Kooperatiflerin Arasındaki Ticari İlişkiler

Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı bünyesindeki Girişimci Bilgi Sistemi (GBS) Türkiye'deki işletmelerle ilgili farklı kurumlardan (SGK, Maliye Bakanlığı, vb.) gelen verileri bünyesinde toplamaktadır. Ticari bilgilerin korunması ile ilgili mevzuat çerçevesinde bu veriler çevrimdışı hizmet veren Çalışma ve Araştırma Merkezi (ÇAM) içerisinde izne tabi olarak işlenebilmekte ve gizlilik ihlali yaratmamak koşuluyla konsolide edilerek ÇAM dışarısına çıkartılabilmektedir.

Proje çerçevesinde GBS ile yürütülen çalışmada 2016-2020 yıllarını kapsayacak şekilde son beş yılın verileri kullanılmıştır. Gizlilik ihlalini önlemek amacıyla kooperatifler arasındaki ticari satış ilişkileri kooperatif türü bazında konsolide edilerek kullanılmıştır.

Bazı kooperatif türlerinde daha az sayıda kooperatif bulunması ve/veya bu kooperatiflerin ticari hareketlerinin sınırlı olması dolayısıyla ÇAM'da toplulaştırılan verilerden bazı kooperatif türlerine ilişkin olanların kullanımı mevzuata göre mümkün olmamıştır. Buna göre araştırmada kullanılan veriler 27 kooperatif türünden yalnızca 16 türü içermektedir. GBS verisi talep edilen toplam 1.339 kooperatifin 27 farklı kooperatif türüne dağılımı ve türlerin ağ analizinde kullanılma durumu Tablo 87'de gösterilmiştir.

TABLO 87. GBS ağ analizinde kullanılan kooperatif türleri ve sayıları

Kooperatif türü	Kooperatif sayısı	Ağ verisinde kullanılma durumu
Tarımsal Kalkınma Kooperatifi	155	Kullanıldı
Tarımsal Kalkınma Kooperatifi T.*	7	Kullanıldı
Sulama Kooperatifi	75	Kullanıldı
Sulama Kooperatifi T.*	8	Kullanılmadı
Su Ürünleri Kooperatifi	45	Kullanıldı
Tarımsal Amaçlı Kooperatif Birlikleri**	4	Kullanıldı
Bilimsel Araştırma ve Geliştirme Kooperatifi	4	Kullanılmadı
Deniz Yolcu Taşıma Kooperatifi	5	Kullanılmadı
Eğitim Kooperatifi	9	Kullanıldı
Esnaf Sanatkâr Kredi ve Kefalet Kooperatifi	49	Kullanılmadı
Gayrimenkul İşletme Kooperatifi	75	Kullanılmadı
Hizmet Kooperatifi	8	Kullanıldı
İşletme Kooperatifi	83	Kullanıldı
Kadın Girişimi Üretim ve İşletme Kooperatifi	31	Kullanıldı
Karayolu Yolcu Taşıma Kooperatifi	11	Kullanılmadı
Motorlu Taşıyıcılar Kooperatifi	115	Kullanıldı
Tarım Satış Kooperatifi	22	Kullanıldı
Tarım Satış Kooperatifleri Birliği	4	Kullanıldı
Temin Tevzi Kooperatifi	5	Kullanıldı

Kooperatif türü	Kooperatif sayısı	Ağ verisinde kullanılma durumu
Turizm Geliştirme Kooperatifi	25	Kullanılmadı
Tüketim Kooperatifi	18	Kullanıldı
Üretim Pazarlama Kooperatifi	27	Kullanılmadı
Yenilenebilir Enerji Üretim Kooperatifi	4	Kullanılmadı
Küçük Sanayi Sitesi Yapı Kooperatifi	16	Kullanıldı
Konut Yapı Kooperatifi	495	Kullanıldı
Konut Yapı Birlikleri	6	Kullanılmadı
Toplu İşyeri Yapı Kooperatifi	33	Kullanılmadı

*Tasfiye halinde

** Tarım ve Orman Bakanlığı'na bağlı birlikleri kapsamaktadır.

Bu kooperatifler arasındaki alım-satım ilişkilerinin meblağ verisi gizlilik kuralları nedeniyle kullanılamamıştır. Bu nedenle kooperatifler arasındaki ticari ağın incelenmesinde işlem meblağı yerine işlem sayısı esas alınmıştır. Başka kooperatiflerle alım satım kaydı bulunmayan veya belirli bir sayının altında olan kooperatif türleri bu ağ verisinde bağlantısız olarak görünmektedir. Bağlantısız görünen kooperatifler dışarıda bırakıldığında, bağlantılı ağ 10 kooperatif türünden oluşmuştur. Bağlantılı ağdaki alım-satım işlem adedi tür çiftlerine göre Tablo 88'de gösterilmiştir. Tabloda ayrıca meblağ değerleri, GBS tarafından izin verilen aralık skalasına göre kodlanarak en sağ sütunda verilmiştir.

TABLO 88. GBS verilerine göre kooperatif türleri arasındaki alım-satım adetleri

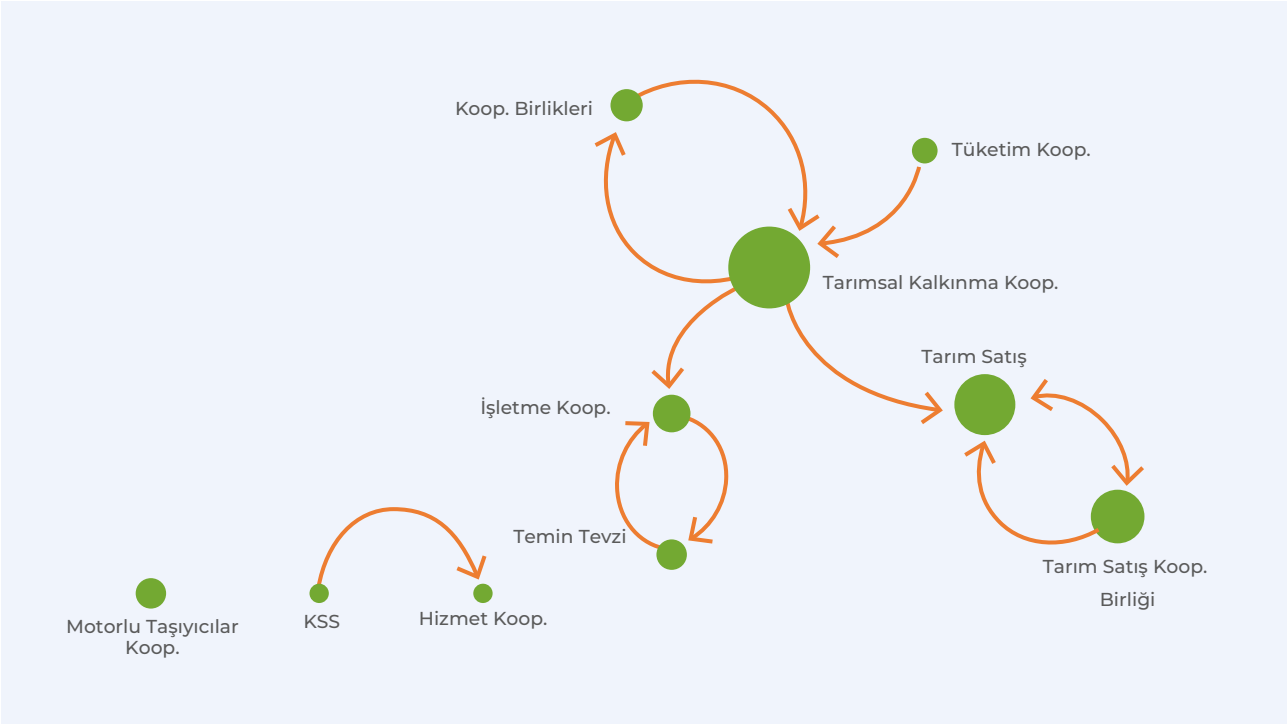
Alan	Satan	İşlem Adedi	Meblağ Skalası*
İşletme Kooperatifi	Temin Tevzi Kooperatifi	7	A
Tüketim Kooperatifi	Tarımsal Kalkınma Kooperatifi	10	A
Küçük Sanayi Sitesi Yapı Kooperatifi	Hizmet Kooperatifi	3	B
Tarımsal Kalkınma Kooperatifi	Tarımsal Amaçlı Kooperatif Birlikleri	11	B
Tarım Satış Kooperatifi	Tarım Satış Kooperatifi	48	C
Tarımsal Kalkınma Kooperatifi	Tarım Satış Kooperatifi	54	C
Temin Tevzi Kooperatifi	İşletme Kooperatifi	14	C
Tarımsal Amaçlı Kooperatif Birlikleri**	Tarımsal Kalkınma Kooperatifi	43	D
Motorlu Taşıyıcılar Kooperatifi	Motorlu Taşıyıcılar Kooperatifi	30	D
Tarım Satış Kooperatifi Birliği	Tarım Satış Kooperatif Birliği	143	D
İşletme Kooperatifi	Tarımsal Kalkınma Kooperatifi	14	E
Tarım Satış Kooperatifi	Tarım Satış Kooperatifleri Birliği	244	E
Tarım Satış Koop Birliği	Tarım Satış Kooperatifi	228	E
Tarımsal Kalkınma Kooperatifi	Tarımsal Kalkınma Kooperatifi	184	E

* A < 100.000 ₺, B < 500.000 ₺, C < 2.000.000 ₺, D < 10.000.000 ₺, E > 10.000.000 ₺
** Tarım ve Orman Bakanlığı'na bağlı birlikleri kapsamaktadır.

5.4. GBS Verileri- Ağ Haritası ve Merkezilik Ölçütleri

GBS'den elde edilen alım-satım verileri ile oluşturulan ağ Şekil 106'da görselleştirilmiştir. Görselde kooperatif türlerini temsil eden düğümlerin büyüklüğü kooperatif türünün faaliyet miktarını (alım ve satım adetlerinin toplamı) yansıtmaktadır. İlişkilerde ok yönü satış yapılan yönü temsil etmektedir. Motorlu taşıyıcılar kooperatifi sadece kendi kooperatif türüyle alışveriş yaptığı için ağın kalan kısmından kopuktur. Benzer şekilde KSS ve Hizmet kooperatiflerinden oluşan tür ikilisi de sadece birbiri ile bağlıdır ve ağın genelinden kopuktur.

ŞEKİL 106. GBS alım-satım verilerine göre kooperatif türleri arası ağ haritası

Bu ilişkisel sistemdeki aktörlerin önemi ağ analizindeki farklı metriklerle ölçülmektedir. Bu çalışmada kullanılan bazı metrikler şunlardır:

Derece merkeziliği: Bir bileşenin diğerleriyle olan ilişkilerinin sayısı olarak tanımlanır. Alım satım ağında derece merkeziliği bir türün yaptığı satışların adedi olarak ölçülmektedir.

Yakınlık (Closeness) Merkeziliği: Bu merkezilik uzaklığın tersi olan yakınlığı kullanarak hesaplanır. İki kooperatif türü arasındaki yakınlık onların alım-satım adedi olarak düşünülürse uzaklık da "1 / yakınlık" olarak bulunur. Her bir ağ bileşeni için, bileşen ile diğerleri arasındaki uzaklık toplamlarının tersi alınarak hesaplanır. Bir türden diğerine doğrudan alım satım yoksa aradaki türlerden geçen yoldaki uzaklıkların toplamı alınır.

Aradalık (Betweenness) merkeziliği: Ağ bileşenleri için tanımlanan aradalık merkeziliği ağ içerisinde bir kooperatifin diğer tüm kooperatifleri birbirine bağlayan yollardan kaçta kaçının üzerinde yer aldığının ölçüsüdür.

Bu metrikler genel olarak ağ ilişkilerinin yönlü (alım veya satım gibi) olduğu sistemlere uygun olmadığından hesaplamalar akış yönü ihmal edilerek yapılmıştır. Ayrıca türlerin kendi içinde olan (görselde kendine dönen okla ifade edilen) alım-satımları da metrik hesaplamalarında dışarıda bırakılmaktadır. Elde edilen ölçümler Tablo 89'da gösterilmiştir.

TABLO 89. Farklı kooperatif türlerinin GBS alım-satım ağındaki yapısal merkezilik ölçümleri

Tür	Derece	Yakınlık	Aradalık
İşletme Kooperatifi	35	0,29	0,14
Tüketim Kooperatifi	10	0,29	0,00
Küçük Sanayi Sitesi Yapı Kooperatifi	3	0,11	0,00
Tarımsal Kalkınma Kooperatifi	132	0,30	0,36
Tarım Satış Kooperatifi	526	0,30	0,14
Temin Tevzi Kooperatifi	21	0,29	0,00
Tarımsal Amaçlı Kooperatif Birlikleri	54	0,30	0,00
Motorlu Taşıyıcılar Kooperatifi	0	0,10	0,00
Tarım Satış Kooperatifi Birliği	472	0,30	0,00
Hizmet Kooperatifi	3	0,11	0,00

Bu metriklerden "derece merkeziliği" sistemdeki bir aktörün yakın çevresine etkisini ölçerken "aradalık merkeziliği" aktörün sistem genelindeki birleştirici rolünü ölçmektedir. Yakınlık merkeziliği ise bunların arasında, orta menzilli bir merkezilik ölçütüdür. Bu ölçümlere göre tarımsal kalkınma kooperatifleri bu sistemde bağlayıcı rolü en yüksek aktördür. Oysa yerel düzeyde, sadece işlem sayılarına bakıldığında tarım satış ve tarım satış kooperatif birliği türleri tarımsal kalkınma kooperatiflerinden daha aktiftirler. Çok farklı işlem sayıları olmakla beraber tarım satış ve işletme kooperatif türleri bağlayıcılık rolü açısından ikinci sırayı paylaşmaktadırlar.

İşletme kooperatifleri türü yerel ağdaki düşük derecesine rağmen aradalık (bağlayıcılık) ve yakınlık açısından mühim değerler göstermektedir. Bu ölçütlere bakılarak ağın yapısal merkezinde olan tarımsal kalkınma kooperatiflerinden sonra tarım satış ve işletme kooperatifleri ikinci ve üçüncü derecede önemli kooperatif türleridir.

5.5. Kooperatif Ortak İlişkileri

Ankette kooperatif ortaklarının kooperatif ile olan ilişkisine yönelik bir soru sorulmuş, farklı ilişki/faydalanma türleri için en yoğun faydalanma şekli 5, uygulanmayan fayda/ilişki şekli 1 olacak şekilde puanlama istenmiştir. Örneklemde bulunan kooperatif türlerinin bu faydalanma türleri açısından ortalamaları Tablo 90'da gösterilmiştir.

Sonuçlara göre doğrudan istihdam yoluyla ortaklarına fayda sağlama açısından eğitim kooperatifleri birinci sıradadır. Buna karşılık kadın kooperatiflerinde ortakların kooperatife doğrudan ürün satışı ön plana çıkmaktadır.

Tarım satış kooperatiflerinde ortakların kooperatife hem satış hem alım yaparak ilişkilendiği görülmektedir. Kadın girişimi ve su ürünleri türlerinde ise ortaklar daha çok kooperatife satış yaparak fayda sağlamaktadırlar.

TABLO 90. Ortakların kooperatif ile ilişki kurma veya faydalanma biçimleri (1-5 ölçeğinde)

Kooperatif Türü	Kooperatife ürün satarak	Kooperatifte istihdam edilerek	Risturn (gelir-gider farkı) alarak	Kooperatifin (kendisine ait ya da erişimi olduğu) satış noktalarında ürün satışı yaparak	Kooperatifin işleme tesislerinden yararlanarak	Kooperatiften girdi temin ederek (tohum, gübre, kredi, makine	Kooperatifin sunduğu diğer hizmetlerden yararlanarak (eğitim, danışmanlık)	Kooperatiften tüketim ürünleri satın alarak	Diğer
Bilimsel Araştırma ve Geliştirme Kooperatifi	1,0	1,0	1,0	1,0	5,0	1,0	5,0	1,0	1,0
Deniz Yolcu Taşıma Kooperatifi	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	3,0	1,0
Eğitim Kooperatifi	1,0	5,0	1,0	1,0	1,0	1,0	3,0	1,0	5,0
Hizmet Kooperatifi	1,0	1,1	1,4	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0
İşletme Kooperatifi	1,2	1,5	1,4	1,3	1,6	1,3	1,7	1,5	2,3
Kadın Girişimi Üretim ve İşletme Kooperatifi	3,3	1,7	1,3	2,3	2,3	2,3	2,3	1,3	1,7
Su ürünleri Kooperatifi	2,5	2,1	1,9	2,4	1,5	1,5	1,9	1,8	1,8
Sulama Kooperatifi	1,7	1,2	1,5	1,7	1,8	1,2	1,7	1,4	1,5
Tarım Satış Kooperatifi	2,3	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	2,3	3,7
Tarım Satış Kooperatifleri Birliği	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0
Tarımsal Kalkınma Kooperatifi	2,9	2,4	2,4	2,5	1,9	1,9	2,1	2,1	1,8
Turizm Geliştirme Kooperatifi	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0
Üretim ve Pazarlama Kooperatifi	2,0	2,5	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0
Yenilenebilir Enerji Üretim Kooperatifi	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0

5.6. Kooperatif Ağları ve Ekonomik Dayanıklılık

Ekonomik dayanıklılık bölümünde de belirtildiği üzere, ankete katılan kooperatiflerin önemli bölümü (%74) kamu kaynaklarının finansman konusunda kooperatifler için diğer kaynaklara göre daha önemli olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca stratejik dayanıklılığın daha yüksek olduğu kooperatifler bu kapsamda büyük ölçüde kamu desteklerinden yararlanmış olup aynı durum sermaye dayanıklılığı için de gözlemlenmiştir.

Ekonomik dayanıklılık bulguları bu bölümde Tablo 86 ve Şekil 105'te belirtilen bulgularla beraber değerlendirilmiştir. Bazı kooperatif türleri açısından kamu ve belediye kurumlarına yapılan satışlar ayakta kalmalarında önemli bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Kadın kooperatifleri ve tarımsal kalkınma kooperatifleri bu anlamda dikkat çekmekte olup bu kooperatif türlerinin kamu-belediye ile olan ilişkileri ekonomik dayanıklılıklarının önemli bir unsuru olarak gözükmektedir.

Bu noktada araştırma kapsamında incelenen kooperatifler ve kamu-belediye kurumlarından oluşan sistemdeki ilişkilere iki aktör grubuna ayırarak bakmakta yarar olabilir:

1. Kooperatif, kamu ve belediyeden oluşan ve araştırmanın daha çok odaklandığı kamusal aktörler
2. Anket ve GBS verilerinde "diğer" kategorisinde yer alan piyasa aktörleri.

Bu genel hattan bakıldığında, ekonomik dayanıklılığı yüksek olan kooperatiflerin ağ ilişkileri açısından kamusal aktörler kadar piyasa aktörleriyle de ilişkilerinin güçlü olduğu söylenebilir. Örneğin Şekil 105'te tarımsal kalkınma ve kadın kooperatifi başta bazı türlerin kamusal aktörlerle güçlü ilişkileri ön plana çıkarken eğitim, hizmet, bilimsel araştırma gibi bazı türlerin "diğer" piyasa aktörleriyle ilişkileri daha güçlü görünmektedir. Tarımsal kalkınma kooperatifleri Şekil 106 ve Tablo 89'da görüleceği üzere yapısal olarak sistemin merkezinde durmaktadır, ancak alım-satım ilişkileri açısından en güçlü kooperatif türü değildir. Buna karşılık tarım satış kooperatifleri tarımsal kalkınma kooperatifleri için diğer aktörlerle (birlikler, perakendeciler vb.) olan ekonomik ilişkilerinde bir köprü görevinde durmaktadır (Şekil 105).

Genel olarak bakıldığında, ekonomik dayanıklılık ve ağ ilişkilerinin beraber incelenmesi bize ağdaki rollerin veya ekonomik dayanıklılığın tür bazında endeks ve metriklerle incelenmesinden çok alt sistemler ve bağlantıları perspektifiyle incelenmesinin yerinde olduğunu göstermektedir. Kooperatiflerle ilgili veri stoklarının gelişmesi durumunda bu çerçevede uygun başka analizlerin (örn. blokmodel) yapılmasında da yarar olacaktır.

BÖLÜM 6.

İzmir'de Kooperatiflerin Gelişme Dinamikleri

Bu çalışmanın temel hedeflerinden biri İzmir'de kooperatifçiliğin geliştirilmesine yönelik sorunların tespit edilmesi ve gelecekte hazırlanacak kooperatifçilik stratejisi/eylem planları için politika geliştirme önerilerinin sunulmasıdır. Bu bağlamda çalıştaylar, odak grup görüşmeleri, derinlemesine mülakatlar ve yerinde inceleme yöntemleri sayesinde elde edilen niteliksel veriler ve anket çalışmasından elde edilen niceliksel verilere dayalı olarak İzmir'de farklı kooperatifleşme modellerinin gelişme dinamikleri incelenmiştir. Bu bölümde kooperatiflerin yoksullukla mücadele, toplumsal cinsiyet eşitliği, insana yakışır iş, tarım ve kırsal kalkınma ve yeşil ekonomi hedeflerine ulaşmadaki etkileri sırasıyla incelenmiştir.

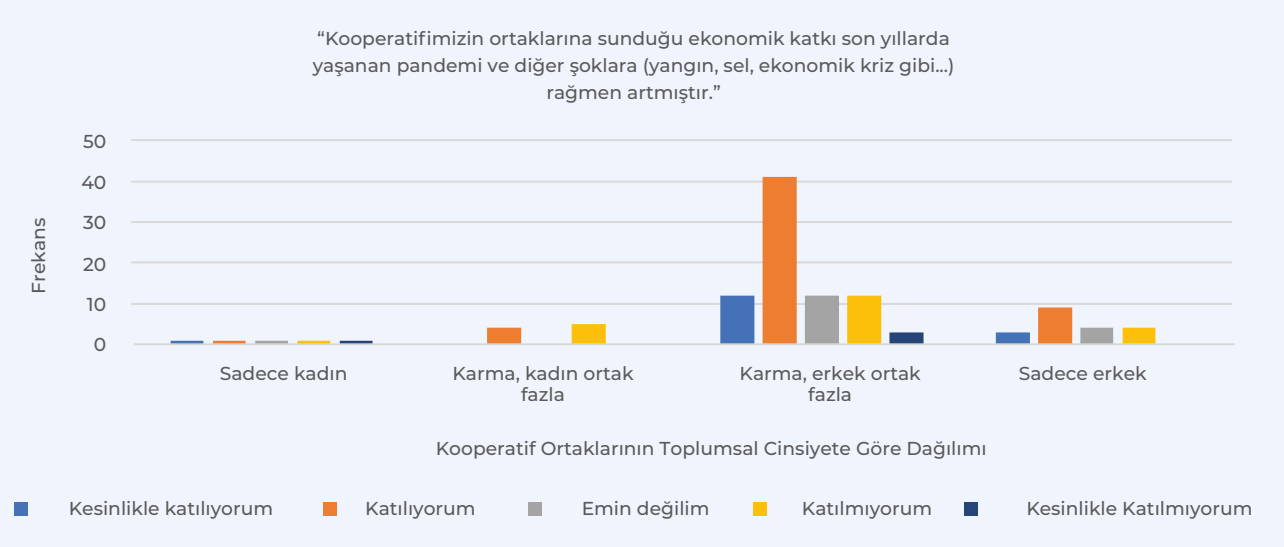
6.1. Sosyal Dışlanma, Yoksulluk ve Kooperatifler

Sosyal kooperatifler, sadece ortaklarının çıkarlarını gözeten değil; kırılgan olan toplumsal grupların ihtiyaçlarını karşılayan ve toplumun genel refahını artırmayı kendisine görev edinen kooperatiflerdir. Bu anlamda, sosyal hizmetlerde, sağlık, eğitim alanlarında sunulan hizmetlerde ve dezavantajlı grupların işe katılımında önemli rollere sahiptirler (Vidovic ve Rakin, 2017). Sosyal kooperatifler özellikle kamusal hayata katılımı sınırlı düzeyde olan birey ve grupların ihtiyaçlarını giderebilmeyi amaçlamaktadır (Borzaga ve Galera, 2016).

Yoksulluk çok boyutlu bir meseledir; sadece ekonomik kaynaklara erişimle ilgili bir olgu değildir. Eğitim, barınma ve sağlık hizmetlerine erişim, yaşam hakkı, temiz çevre, sağlıklı gıda, karar alma süreçlerine aktif katılım, oy hakkı, sosyal hayata katılım, toplumsal içermeyi kapsayan statü ve güçle ilgili çok boyutlu bir olgudur (Sizya, 2001). Kooperatifler hem iktisadi hem iktisadi olmayan boyutlarıyla yoksullukla mücadelede çok çeşitli rollere sahiptir.

Anket çalışmasına katılan kooperatif temsilcilerinin %62'si pandemi ve ekonomik krize rağmen kooperatiflerinin ortaklarına sundukları ekonomik katkının arttığını belirtmiştir. Bu soruya verilen cevapların kooperatif ortaklarının toplumsal cinsiyet dağılımı temelinde nasıl farklılaştığı incelenmiştir. "Sadece kadın" ortaklı kooperatiflerin %40'ı, "kadın ortağı fazla" olan karma kooperatiflerin %44'ü, "sadece erkek" ortaklı kooperatiflerin %60'ı ve "erkek ortağı fazla" olan karma kooperatiflerin %66'sı pandemi ve ekonomik kriz gibi şoklara karşı kooperatiflerinin ortaklarına sunduğu faydanın arttığını belirtmiştir (Şekil 107).

ŞEKİL 107. Anket sonuçları: karşılaşılan şokların ortaklara sunulan ekonomik katkıya etkisi

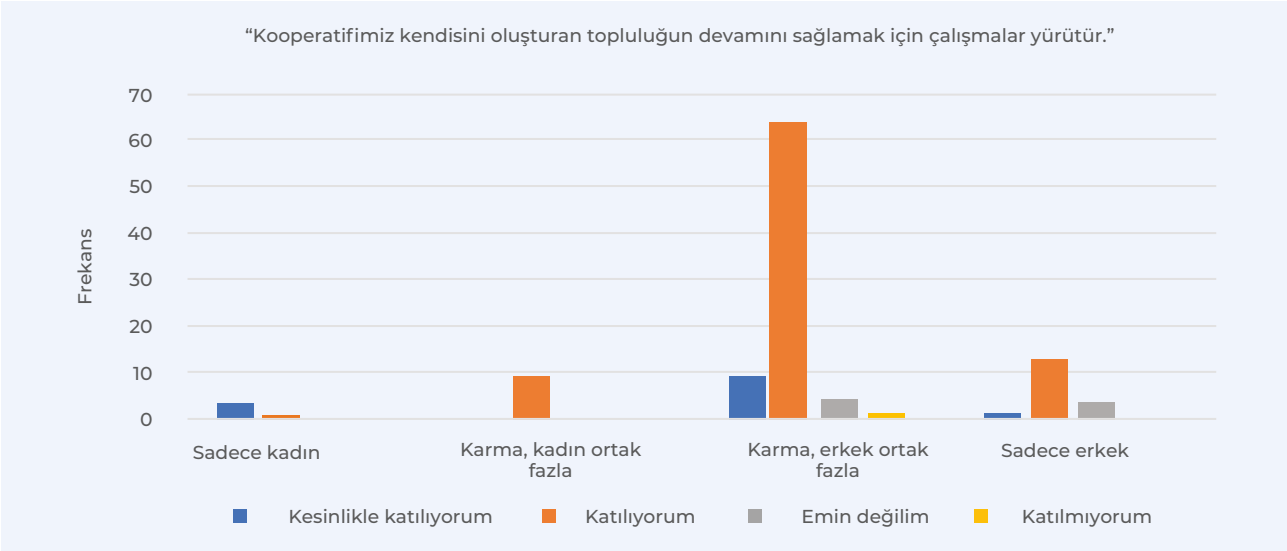
Anket çalışmasına katılan kooperatif temsilcilerinin %82'si kooperatiflerinin ortakları için eğitim faaliyetleri yürüttüğünü belirtmiştir. Şekil 108 "sadece kadın" ortaklı kooperatiflerin tamamının, "kadın ortağı fazla" olan karma kooperatiflerin %78'inin, "erkek ortağı fazla" olan karma kooperatiflerin %81'inin, "sadece erkek" ortaklı kooperatiflerin ise %80'inin ortakları için eğitim faaliyetleri yürüttüğünü göstermektedir.

ŞEKİL 108. Anket sonuçları: kooperatiflerin yürüttükleri eğitim çalışmaları

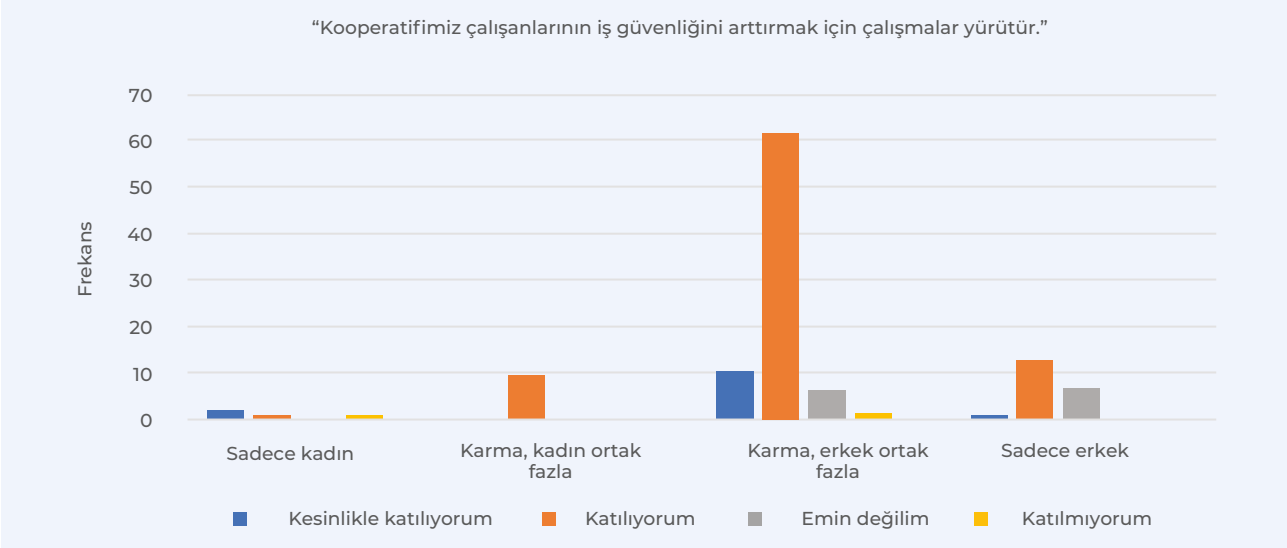
Yerel toplulukları gözetme ve güçlendirme konusunda kooperatiflerin üstlendiği roller incelenmiştir. Anket çalışmasına katılan kooperatif temsilcilerinin %90'ı kooperatiflerinin bu amaç için faaliyet yürüttüğünü belirtmiştir. "Sadece kadın" ortaklı kooperatiflerin tamamı, "kadın ortağı fazla" olan karma kooperatiflerin tamamı, "erkek ortağı fazla" olan karma kooperatiflerin %91'i, "sadece erkek" ortaklı kooperatiflerin ise %80'i kendisini oluşturan topluluğun devamını sağlamak için çalışmalar yürütmektedir (Şekil 109).

ŞEKİL 109. Anket sonuçları: kooperatiflerin topluluğun devamına yönelik çalışmaları

Anket çalışmasına katılan kooperatif temsilcilerinin %88'i kooperatiflerinin çalışanların iş güvenliğini arttırmak için çalışmalar yürüttüğünü belirtilmiştir. "Sadece kadın" ortaklı kooperatiflerin %80'i, "kadın ortağı fazla" olan karma kooperatiflerin tamamı, "erkek ortağı fazla" olan karma kooperatiflerin %90'ı ve "sadece erkek" ortaklı kooperatiflerin ise %75'i iş güvenliğinin sağlanması ve iş koşullarının iyileştirilmesi gibi alanlarda çalışmalar yürütmektedir (Şekil 110).

ŞEKİL 110. Anket sonuçları: kooperatiflerin iş güvenliği çalışmaları

Kadın kooperatifleri, yoksulluk açısından oldukça kırılgan bir toplumsal grup olan kadınları güçlendirmeyi hedeflemektedir. Kadın kooperatifleri, ortaklarının yoksullukla mücadele etmesine destek olurken toplumsal cinsiyet eşitliğinin geliştirilmesine de katkı sunmaktadır. Göçmen, mülteci gibi dezavantajlı/marjinalize edilmiş toplulukları kapsayan kooperatifleşme deneyimleri sadece ekonomik eşitsizliklerle değil aynı zamanda dışlama ve ayrımcılıkla da mücadele etmektedir. Bu bağlamda kooperatifler kırılgan ve dezavantajlı gruplar özelinde sosyal içerme konusunda etkili çalışmalar yürütebilmektedir. Araştırma kapsamında, İzmir'de mülteci kadınlar ve Roman topluluklarla ilgili faaliyetler yürüten kooperatiflerle görüşülmüştür. Kimi kooperatif temsilcileri toplumsal sorunlarla mücadelede ve toplumsal barışın güçlendirilmesinde kooperatiflerin üstlenebileceği rollerin altını çizmiştir:

> ***"...yoksullukla mücadelede, kadın kooperatiflerinin önemli örnekler olduğunu düşünüyorum. Bu anlamda, özellikle iş piyasasından dışlanmış, daha uzun işsizler dediğimiz, marjinalize edilmiş dediğimiz mülteci kadınlar için bir potansiyeli var... kadınların işgücü piyasasına girmesi konusunda önemli engeller var. Bu anlamda kadın kooperatifleri, kadınların ekonomik güçlenmesine de destekleyici oluyor" (Görüşme 33).***

> ***"Roman çocuklarının erken okul terki ve erken evliliklerini engellemek için psikolojik danışmanlık ayarladık. Uyuşturucudan uzak durmaları için de spor, dans vb. etkinlikler düzenleniyor" (Görüşme 38).***

Topluluk odaklı kooperatifler kaynak yaratmak, gelirleri çeşitlendirmek, refahı artırmak, eğitim sunmak ve topluluk geliştirmek amacıyla çok çeşitli ve çok boyutlu hizmetler yürütmektedir. Ancak topluluk kooperatifçiliğinin ve sosyal kooperatifçiliğin geliştirilmesinin önünde çok sayıda engel bulunmaktadır. İzmir'de görüşme yürütülen çeşitli kooperatif temsilcileri mevzuat sorunu, birleştirici bir üst yapının eksikliği, güven ilişkilerinin ve dayanışma ağlarının kurulup korunması önündeki zorluklar gibi pek çok soruna işaret etmiştir:

> ***"Avrupa'da sosyal kooperatifler aslında daha büyük bir kooperatif yapısının üzerine geliyor...normal ticari kooperatiflerin yarattığı topluluk ya da çalışma deneyimi, mevzuatıyla, mobil uygulamasına kadar bütün o deneyimler ... sosyal kooperatifler için de harika bir alan çıkardı. ...ben Avrupa'da işsiz kaldığım anda ortağı olduğum tüketici kooperatifinin kasiyeri olarak 3 saat çalışabiliyorum. Ortağı olduğum bisiklet kooperatifinde kurye olarak 4 saat çalışıp ek gelir elde edebiliyorum... kırılgan bir grup varsa bir vaktimi de ona ayırabiliyorum çünkü artık ben zaten kendimi finanse edebiliyorum. Dolayısıyla rahat rahat o tarafta gönüllü hizmetlere gidebilirim. Ama biz daha maalesef o aşamaya gelmedik, o aşamayı yaşamadık. Doğrudan hızlı bir şekilde sosyal kooperatifçilikle tanıştık, ki bence yine de iyi oldu. Yine de birçok böyle hızlı bir şekilde aşamayı geliştirdik" (Görüşmeci 32).***

Yoksulluk bireysel değil toplumsal bir sorundur ve yoksullukla mücadele bireysel değil toplumsal bir gayret gerektirir. Kooperatifler yoksullukla grup

halinde (topluluk olarak) mücadele etmek için etkili birer araçtır. Damgalama ve sosyal dışlama yerine sosyal içermeye dönük kooperatifleşme çabaları yoksulluğa karşı verilen mücadeleyi toplumsallaştırmaktadır. İzmir'de yoksullukla mücadele etmek için yoksul kesimler tarafından ya da yoksul kesimler adına oluşturulan topluluk kooperatiflerinin ortaya çıktığını görüyoruz. Fakat bu oluşumların yürüttüğü çalışmalar henüz gelişim aşamasındadır:

> ***"Eğer yeni nesil dediğimizde, eşit ücret, eşit emek, adaletli bölüşüm, dayanışma dediğimiz kavramların önde tutulduğu ve ortakların da eşit söz hakkına sahip olduğu kooperatifleri konuşacaksak... Bu emek bölüşüm kültüründe insana yaraşır iş kendi kendini zaten getiriyor. Ama tabi kaç kooperatif İzmir yerelinde bunu uyguluyor, bu birazcık soru işareti... İnsana yaraşır iş, toplumsal cinsiyet eşitliği ve yoksullukla mücadeleye birazcık şey de ekleyebiliriz; toplumda görünmeyen, dokunulmamış gruplara hizmet edebilecek, onları da içinde barındıran kooperatif türlerine gidersek yerel kalkınmayı o açıdan da destekleyebiliriz" (Görüşmeci 34).***

İzmir'de henüz yeni yeni ortaya çıksa da yoksullukla ve dışlanmayla mücadele eden kooperatifleşme deneyimlerinin çok paydaşlı bir yapıda geliştiği gözlemlenmektedir. Belediyelerin geliştirdiği sosyal politika programları kapsamında kamudan uzmanların gönüllü olarak yoksullukla mücadele etmek için kooperatifleşme süreçlerinde yer alması çok-paydaşlı yapıya bir örnek oluşturmaktadır. İzmir'de böylesi kooperatifleşme süreçleri yereldeki toplumsal bağları daha çok güçlendirme ve toplumsal barışı sağlamlaştırma potansiyeli taşımaktadır. Dolayısıyla bu yeni nesil kooperatifleşme deneyimleri yoksul kesimlerin asgari düzeyde geçinmesini sağlamanın ötesine geçerek genel anlamda insani toplumsal gelişmeyi sağlamaya dönük bir nitelik kazanabilir.

6.2. Toplumsal Cinsiyete Dayalı Eşitlik ve Kooperatifler

Kooperatifler ortakların aktif katılımı sayesinde demokratik karar alma süreçlerine dayalı olarak yönetilen yapılardır. Bu özellikleri nedeniyle kooperatifler kadınların sosyal, ekonomik ve psikolojik açıdan güçlenmesine katkı sunabilir (ILO, 2015). Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) ve Uluslararası Kooperatifler Birliği gibi kuruluşlar kooperatifçiliğin toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamada önemli rollere sahip olabileceğini vurgulamaktadır (ILO, 2015: Martinho ve Meira, 2018). Türkiye'de 2021 yılının son çeyreğindeki verilere göre iş gücüne katılma oranı erkeklerde %71,4 iken kadınlarda %34,2'dir (TÜİK, 2022). Kadın ve erkekler arasında formel işgücüne katılım oranındaki bu farkı azaltmada kadın kooperatifleri ortaklarına özellikle düşük maliyetli çocuk bakım hizmetleri sunarak ve işle ilgili konularda danışmanlık sağlayarak katkı sunabilir (Duguid ve ark., 2015: 26).

Basmakalıplaşmış toplumsal cinsiyet rolleri kadınların toplumsal hayatlarını etkilemekle beraber kurumsal hayattaki konumlanışlarını da belirlemektedir. Kooperatiflerin toplumsal cinsiyete dayalı kurumsal bağlamını değerlendirirken içerisinde bulundukları kültürel yapı ve bu yapıya bağlı birey ve grup ilişkilerini göz ardı etmemek gerekmektedir. Ataerkil sisteme dayalı cinsiyet düzenlerinde dezavantajlı olarak konumlandırılan kadınlar kooperatifler içerisinde de benzer bir konumda bulunmaktadır. Kadınlar kooperatiflere ya ortak olamamakta ya da ortak olsa bile karar alma süreçlerine aktif katılım gösterememektedir. Özetle, içinde bulunduğu toplumun kurumları olarak kooperatifler toplumsal cinsiyet eşitsizliğini yansıtabilmektedir.

Toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini gidermek için bireysel, kültürel ve kurumsal boyutlar bir arada değerlendirilmelidir. Kadınları sadece ekonomik açıdan güçlendirmek tek başına yeterli değildir. Kadınların öncelikle eşitsizlikler konusunda özsel farkındalık geliştirebileceği ve eşitsizlikleri gidermek için kendi becerilerine inanacakları destekleyici bir ortam yaratmak gereklidir (Morgan ve Winkler, 2020: 141). Bu anlamda, emek piyasalarına ve kaynaklara ulaşmak, işgücüne katılım için gerekli bilgi ve becerilerin gelişmesini sağlamak, toplumsal hayata katılmak, kamusal alanda görünür olmak, eşitsizliklere karşı farkındalığı artırmak, özgüven ve dayanışma ağları geliştirmek gibi meselenin birçok boyutu bir arada düşünülmelidir. Yapılan araştırmalar kadın kooperatiflerinin iş deneyimi, sosyal alana katılım, ekonomik kazanç, kamusal alanda görünürlük, özgüven ve eğitim gibi konularda kadınları güçlendirici rollere sahip olduğuna işaret etmektedir. Kadın Emeğini Değerlendirme Vakfı'nın katkılarıyla 2014 yılında 101 kadın kooperatifi üzerine yürütülen bir araştırmaya göre, Türkiye'de kadın kooperatiflerinin kurulma nedenleri öncelikle "kadınlara iş sağlamak", "kadınları sosyal açıdan güçlendirmek" ve "kadınların ortak sorunlarına çözüm üretmek" gibi hedeflerle ilişkilidir (Duguid ve ark., 2015). Araştırma kapsamında görüşme yürütülen kadın kooperatifleri de benzer hedefleri ön plana çıkarmaktadır:

> ***"Kadınlar kendi ihtiyaçları etrafında örgütlendiğinden neye ihtiyacı olduğunu biliyor. Sırf ekonomik güçlenme elde etmiş olmuyor. Evden çıkabildiği için eğitim, sosyalleşme gibi ihtiyaçlarını karşılıyor. Kendi yaşadığı bölge, mahalle, çocuklarıyla alakalı eksiklikleri görüyor. Yerel yönetimlerle ilişkiye geçerek bu aksaklıkların giderilmesini talep ediyor. Kamusal alana çıkmış oluyor. Aslında kooperatifte ev geçindirecek kadar para kazanamıyorlar. Üyelerin %90'ı gönüllü olarak çalışıyor. Görünürlüğü sağlamak, örgütlenmek, dayanışmayı sağlamak kadınları çok daha güçlü kılıyor" (Odak Görüşmeci 9).***

> ***"...esas olarak sosyal ihtiyaçlar daha fazla öne çıkıyor. Teknoloji kullanmayı, ekonomiyi öğreniyorlar. Sorun çözmeyi öğrendim diyen var. Birbirlerinden çok şey öğreniyorlar, toplumda söz sahibi, karar sahibi olmak. Genel olarak sosyal gelişim, sosyal dışlanmışlıktan kurtulma, görünür olma" (Odak Görüşmeci 10).***

Ticaret Bakanlığı'nın 2021 yılı haziran ayında yayınladığı "Türkiye Genelindeki Kooperatif ve Birlik Raporu" isimli dokümana göre Türkiye'de toplamda 6.857 ortağa sahip 608 adet kadın girişimi üretim ve işletme kooperatifi bulunmaktadır. İzmir'de 32 adet kadın girişimi, üretim ve işletme kooperatifi bulunmakta olup bu kooperatif türünün toplam ortak sayısı 1.071'dir.[9] Urla'da dört; Bayraklı, Karşıyaka ve Konak ilçelerinde üçer; Bornova, Çiğli, Karabağlar ve Menderes ilçelerinde ikişer kadın kooperatifi bulunmaktadır. Kadın kooperatiflerinin bulunduğu diğer ilçeler Tablo 91'de gösterilmiştir. İzmir'de bir kadın kooperatifine düşen ortak sayısı ortalama 33'tür. Kooperatiflerin yarısından fazlası (%53'ü) en çok 12 ortağa sahiptir. Bununla beraber, 12-50 ortağa sahip dokuz kooperatif, 50-100 ortağa sahip dört kooperatif bulunmaktadır. 100'den fazla ortağa sahip kooperatif sayısı sadece ikidir. Kadın kooperatiflerinin ortak sayılarına ve kuruluş yıllarına ilişkin diğer detaylar bu raporun envanter bölümünde mevcuttur.

Yürütülen görüşmelerde kadın kooperatiflerinin sayısının son yıllarda iki farklı eğilim temelinde artış gösterdiği belirtilmiştir. Bazı kooperatifler tabandan yukarı, dayanışma odaklı kurulurken bazıları yukarıdan aşağı, hibe odaklı kurulmuştur. Katılımcılar, gözlemlerine dayalı olarak tabandan kurulan kooperatifler toplamın aşağı yukarı üçte birini oluşturduğunu ifade etmişlerdir. Hibe odaklı kooperatiflerin ise uzun vadede sürdürülebilir yapılar olamayacağı tahmin edilmektedir. Kadınları güçlendirmede oynadıkları rolün önemine rağmen, bu tip kooperatiflerin ne tür kısıtlara sahip olduğu çok iyi analiz edilmelidir. İlk olarak, ortakların aktif katılımını sağlamak yerine fonlardan yararlanmak amacıyla kurulan bazı kadın kooperatiflerinde resmi olarak görünen ortak kadın olmasına karşın erkeklerin gerçekte baskın olduğu belirtilmiştir. İkinci olarak, toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümü üzerinden kadınlara çizilen sınırların bu kooperatiflerin büyük çoğunda korunduğu görülmektedir. Türkiye'de kadın kooperatiflerinin yürüttüğü gelir getirici faaliyetler en çok gıda, el işi ve tarımsal üretimde yoğunluk kazanmıştır (Duguid ve ark., 2015). Bu anlamda pek çok kadın kooperatifi cinsiyete dayalı geleneksel iş bölümü ve rollerini yeniden üreten bir yapıya sahiptir.

Kooperatifler her ne kadar kadınların ev içi ücretsiz emeğini (yiyecek, elişi vb.) ekonomik bir değere dönüştürse de kadını ev içine hapseden roller ve sorumlulukları (geleneksel iş bölümünü) yeniden pekiştirilebilmektedir. Bu bağlamda kadınların başka beceriler edinmesi, eğitim olanaklarına erişmesi ve formel emek- iş piyasalarına katılabilmeleri tam olarak sağlanamamaktadır. Toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizliklerin İzmir'deki kooperatif oluşumlarında da devam ettiği görülmektedir. Pek çok kooperatif, kadın emeğinden faydalandığı halde yönetim düzeyinde kadınlara yer vermemektedir. Özellikle kırsal alanlarda kadınların kamusal hayata dâhil olmasının önündeki engeller dikkat çekmektedir. Ortakları hem kadın hem erkelerden oluşan karma kooperatiflerde kadınlar, çoğunlukla geleneksel cinsiyet düzenine tabi kalarak halen söz, karar ve yönetim hakkına eşit düzeyde ulaşamamaktadır:

> ***"[Bizim] kooperatifin %25-30'u kadınlardan oluşuyor. Özellikle laboratuvar ve muhasebe işlerinde kadınların sayısı oldukça fazla. Fakat ...üyemiz olmasına rağmen sadece 3-5 tanesi kadın, yönetimde ise hiç kadın yok. Aslında erkekler kooperatif işlerinde söz sahibi olsalar da üretimde kadın ve erkek beraber. Genç kadınlar kooperatifçilik konusunda daha atılgan, fakat 40-50 yaş civarındaki kadınlar dâhil olmak isteseler ailelerinden/eşlerinden izin almaları gerekiyor..." (Görüşme 18).***

Anket çalışmasına katılan kooperatif temsilcilerinin 91'i (%79,8) erkek, 23'ü (%20,2) kadındır. Cinsiyete göre karma yapıda olan 89 kooperatif anket çalışmasına dâhil olmuştur. Bunların dokuzunda kadın ortak daha fazla iken 80'inde erkek ortak daha fazladır. Görüşülen kooperatif temsilcilerinin %17'si kooperatiflerinin "sadece erkek" ortaklı olduğunu belirtirken, %4,4'ü "sadece kadın" ortaklı olduğunu belirtmiştir (Tablo 91).

9 İzmir İl Ticaret Müdürlüğü'nden Temmuz 2021 tarihinde alınan bu verilere göre İzmir'de aktif kadın kooperatifi sayısı 32'dir. Şubat 2022 tarihinde Ticaret Bakanlığı'nın web-sitesinde görüntülenen bir rapor ise kadın kooperatifi sayısının 40'ı aştığını göstermektedir. Araştırma süresince kadın kooperatifinin sayıları hızla artmaya devam etmiştir.

TABLO 91. Kooperatif ortaklarının toplumsal cinsiyete göre dağılımı

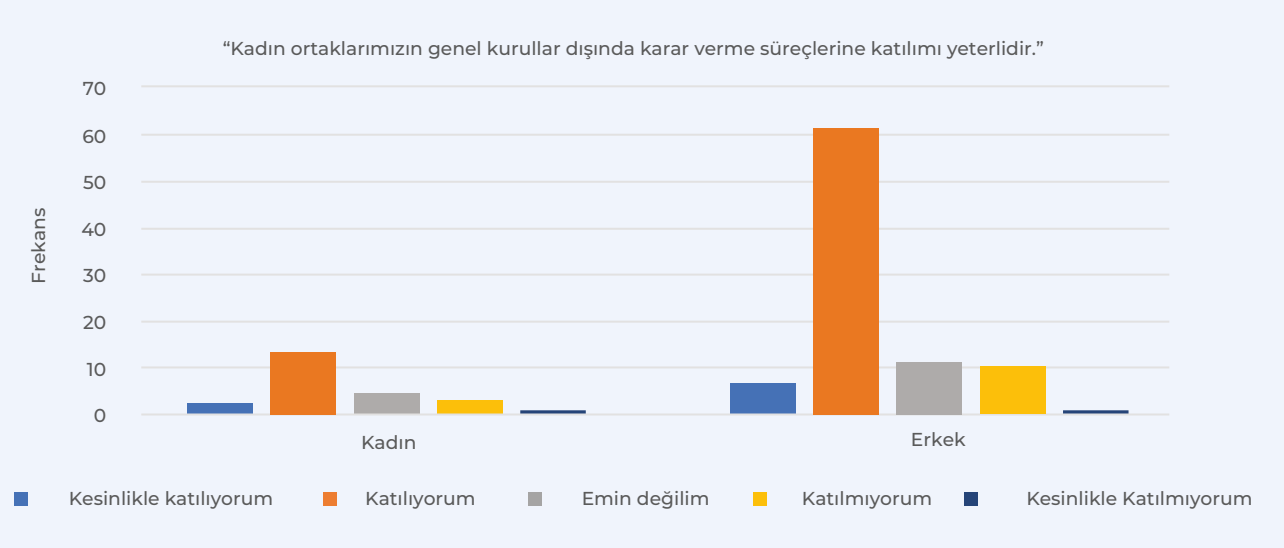
Ortakların Toplumsal Cinsiyete Göre Dağılımı	Kooperatif sayısı	Yüzdelik oranı
Sadece kadın	5	4,4
Karma, kadın ortak fazla	9	7,9
Karma, erkek ortak fazla	80	70,2
Sadece erkek	20	17,5
Toplam	**114**	**100,0**

Kadın ortakların genel kurullar dışında karar alma süreçlerine katılımı yeterlidir görüşünü erkekler %67 oranında katılıyorum, %7,6 oranında kesinlikle katılıyorum şeklinde değerlendirirken (toplam %74,6), kadın ortaklar %56,5 oranında katılıyorum, %8,6 oranında kesinlikle katılıyorum şeklinde değerlendirmiştir(toplam %65,1) (Şekil 111). Kadınların %17'si, erkeklerin %12'si kadınların karar alma süreçlerine katılımını yetersiz bulmaktadır. Erkeklerle kadınlar arasındaki bu fark erkek ortakların kadın katılımını yeterli görmeye daha eğilimli olabileceği varsayımını beslemektedir:

"Kırsaldaki kadın erkek olayını siz de biliyorsunuzdur. Kadınlar genelde eşlerine yardımcı olarak kooperatifimize destek oluyor. Resmi olarak kadın üyemiz yok ve yönetimde de yer almıyorlar. Dediğim gibi sadece eşlerine yardımcı olarak kooperatife destek oluyorlar, sağ olsunlar" (Görüşme 45).

"Kooperatifimizde ne üye olarak ne de çalışan olarak hiç kadın yok. Kadınlar ve eşleri tercih etmiyor diye düşünüyorum" (Görüşme 46).

ŞEKİL 111. Anket Sonuçları: kadın ortakların karar verme süreçlerine katılımı

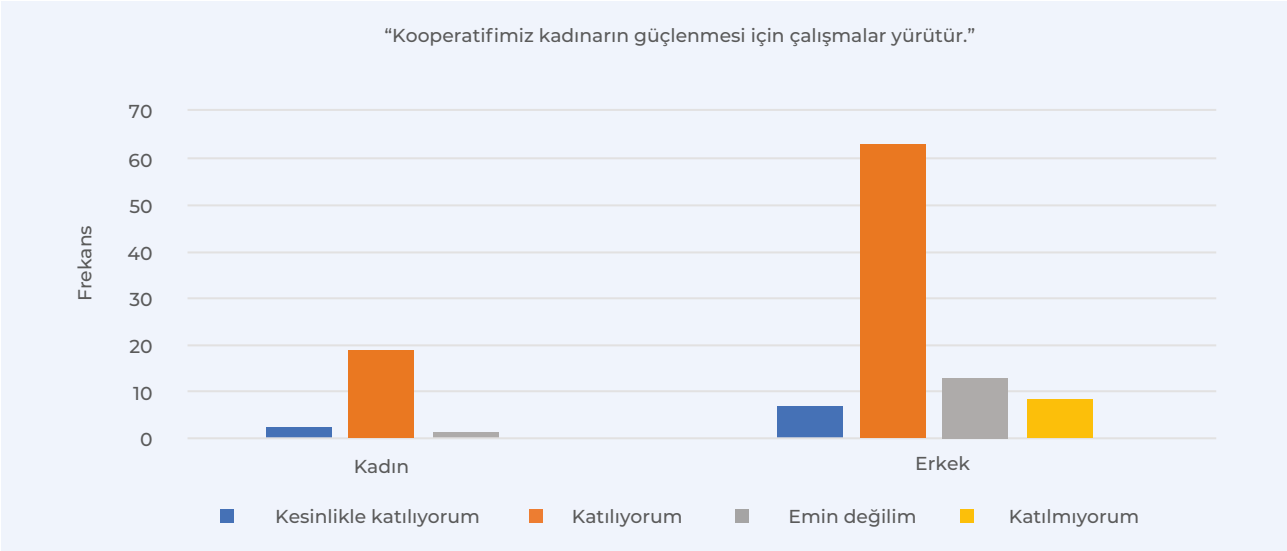

Çeşitli sınırlılıklara rağmen, İzmir'de kadın kooperatifleri kadınların üretici, satıcı, ortak ve yönetici gibi rollere sahip olabildiği örgütsel yapılar olarak toplumsal cinsiyete dayalı eşitliğin sağlanmasına katkı sunmaktadır:

"Belki sayılarla ölçülebilen bir şey olmuyor ama kadınların ilk başta kamusal alana çıkması, dışarıya çıkamayan kadınların kooperatif vasıtasıyla sosyal yaşama katılması, ekonomik güçlenmesi, bilgilendirme/seminer/eğitimlere katılmasıyla aslında toplumsal cinsiyet açısından ilerleme kaydettiklerini görüyoruz" (Görüşme 33).

Kooperatiflerin kadınların güçlenmesinde oynadığı role ilişkin değerlendirmelerde toplumsal cinsiyete dayalı olarak bir farklılaşmanın ortaya çıktığı görülmektedir (Şekil 112). Kadın katılımcıların %95,6'sı kooperatiflerinin kadın güçlenmesine katkı sunduğunu belirtmiştir. Kadınlar arasında sadece bir kooperatif temsilcisi tereddüt bildirmiş olup olumsuz cevap hiç alınmamıştır. Erkek katılımcıların ise %76,9'u olumlu görüş, %14,3'ü tereddüt, %8,8'i olumsuz görüş bildirmiştir. Bu veriler kooperatiflerin kadının güçlenmesindeki katkısını kadınların daha fazla deneyimleyip anlamlandırdığını göstermektedir.

ŞEKİL 112. Anket sonuçları: kooperatiflerin kadınların güçlendirilmesine yönelik çalışmaları

Kooperatiflerin yönetimi, karar alma mekanizmaları ve ortaklık yapıları göz önüne alındığında cinsiyete göre karma kooperatiflerde kadınların katılımının hayli az olduğu göze çarpmaktadır. Kadınlar, karma kooperatiflerde genellikle üretici, satıcı, hizmet veren gibi rollerde faaliyet yürütse de yönetici pozisyonunda ve karar alma süreçlerinde sınırlı şekilde yer alabilmektedir. Geleneksel iş bölümü ve kaynaklara erişimdeki eşitsizlik nedeniyle kadınların karma kooperatiflerde aktif rol alması ya mümkün olmamakta ya da zorlu bir mücadele gerektirmektedir. Aktif katılım için verilen bu mücadele çoğu zaman aile ve toplum üyeleri ile çatışma, geleneksel iş yüküne ek vardiyaların ortaya çıkması ve cinsiyete dayalı basmakalıplarla (stereotype) uğraşmayı kapsayabilmektedir. Erkek ortakların/eşlerin/ebeveynlerin baskısı ya da kadınların kendilerinin eğitim, beceri ve özgüven konusunda hissettikleri yoksunluk bu mücadelenin diğer zorlayıcı unsurlarıdır.

Sadece kadın ortaklardan oluşan kooperatif biçimlerinde kadınların daha rahat bir biçimde aktif katılım gösterebildiği bilinmektedir. Bu cinsiyete dayalı bölünme, kadınların sınırlı bir alanda güçlenmesine katkı sağlamakla beraber daha geniş karar alma mekanizmalarına ve yeni iş kollarına erişimlerini sağlamakta elbette tek başına yeterli değildir. Sadece kadın ortaklardan oluşan kooperatiflerde kadınlar ortaklaşma, dayanışma ve beraber iş yapma pratikleri geliştirmekte ve karar alma süreçlerine aktif katılım gösterebilmektedir. Bu kooperatiflerin güçlendirilmesi pek çok kadının sınırlı da olsa kamusal alana katılmasına, sosyalleşmesine, iş gücüne katılıp gelir elde etmesine, yeni beceriler kazanmasına ve özgüven geliştirmesine katkı sunmaktadır. Kadın kooperatifleri geleneksel iş alanları ve mevcut becerilerle sınırlı kalmayıp yeni iş yapma deneyimleri ve olanakları sunma yönünde geliştirilmelidir. Bunun yanı sıra karma yapılarda da toplumsal cinsiyet eşitliğini hedefleyen uygulamalar teşvik edilmelidir. Son olarak, kadın kooperatiflerinin gelişmesi önündeki çeşitli engeller (vergi yükü ve sınırlı gelir) kaldırılmalıdır. Kadın kooperatifleri temsilcileri toplumsal cinsiyete dayalı eşitlik politikaları, kooperatifçilik alanında toplumsal cinsiyete dayalı eşitliği pekiştirici hibe, destek ve kota uygulamaları ve son olarak dayanışma ve ortaklaşmaya dayalı kapsayıcı birliklerin oluşturulmasını talep etmektedir.

6.3. İnsana Yakışır İş ve Kooperatifler

Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) insana yakışır işleri "üretken ve adil bir ücret getiren, ailelere sosyal konum, çalışanlara işyerinde güvence sağlayan, kişisel gelişim ve toplumla bütünleşme açısından daha iyi fırsatlar sunan, insanların kaygılarını serbestçe dile getirme özgürlüğüne sahip oldukları, örgütlenerek yaşamlarını etkileyen kararların alınmasına katılabildikleri ve tüm kadınlar ve erkeklerin eşit fırsatlardan yararlanıp eşit muamele gördükleri işler" olarak tanımlamaktadır[10]. Bu amaçlar doğrultusunda ILO tarafından insana yakışır işler gündeminde farklı stratejiler öne çıkarılmaktadır. Kooperatifler insanların gönüllü olarak bir araya gelerek ekonomik, sosyal ve kültürel ortak amaçları için birlikte çalıştıkları demokratik ve özerk işletmelerdir. Bu tanıma göre kooperatiflerin insana yakışır işlerin yaratılması için planlanan stratejilerin gerçekleşmesinde kilit rol oynamaları beklenmektedir.

ILO'nun insana yakışır işler gündemindeki öncelikli stratejisi sürdürülebilir ekonomik kazanımlar sağlayan istihdamın yaratılmasıdır. Kooperatiflerin istihdama katkısı iki boyut üzerinden düşünülebilir. İlk boyut, kooperatiflerin bir işletme olarak kendi içinde yarattığı istihdamken, ikinci boyut kooperatif ortaklarının kendi istihdam koşullarında yarattığı etkiler olarak ortaya çıkmaktadır.

ILO'nun çalışma yaşamındaki hakların güvence altına alınması stratejisi açısından bakıldığında, dezavantajlı ve/veya yoksul olanlar başta olmak üzere tüm çalışanların temsiliyetini ve katılımını sağlayacak ve çıkarlarını koruyacak yasal düzenlemeler önem kazanmaktadır. Kooperatiflerin ortaklık yapılarında farklı dezavantajlara sahip gruplara ağırlık vermelerinin insana yakışır işler açısından bu alanda önemli katkılar sağladığı gözlemlenmektedir. İzmir'de son yıllarda sayısı hızla artan kadın girişimi üretim ve işletme kooperatiflerinin, kadınların işgücüne katılım oranının benzer ülkelere göre daha düşük olduğu Türkiye'de kadın istihdamına yönelik engelleri kaldırma açısından etkili olduğu görülmektedir.

Gelir kaybı durumunda telafi sunan ya da çalışanların sağlık hizmetlerine yeterli düzeyde erişimini güvence altına alan sosyal korumanın yaygınlaştırılması, ILO'nun insana yakışır iş gündeminde olan bir başka stratejidir. Bu alanda kooperatifler sosyal güvenlik kurumuna kayıtlı olan çalışan sayısını artırarak, çalışanlarının kamusal sosyal güvenceden yararlanmasını sağlamaktadır. Kooperatifler aynı zamanda ortak ekonomik ve sosyal amaçlar doğrultusunda faaliyet gösteren işletmler olarak, özel iş yerlerinden farklı şekilde, ekonomik kazanımlarını büyük ölçüde ortaklarının ekonomik ve toplumsal refahına yönelik kullanmaktadır. Sonuç olarak kooperatifler, ortaklarına ekonomik istikrarsızlık ve salgın ya da deprem gibi dış şoklar karşısında diğer işletme türlerinden farklı olarak kamusal sosyal güvencenin ötesinde bir destek sunmaktadır. Kooperatiflerin demokratik yapısı sayesinde, ortakların genel kurulların yanında tüm karar verme süreçlerine katılımı sağlanabilmekte, bu yapı özel işletmelerde farklı aktörler arasında sosyal diyaloğu sınırlayan hiyerarşik yapıya alternatif sunmaktadır. Bu kapsamda kooperatifler ekonomik aktörler arasındaki uyumluluğu güvence altına alacak şekilde sosyal diyaloğun geliştirilmesi stratejisine katkı sağlayabilmektedir.

10 International Labor Organization (ILO). "İnsana Yakışır İş". https://www.ilo.org/ankara/areas-of-work/dw/lang--tr/index.htm

Bu bölümün geri kalan kısmında kooperatiflerin insana yakışır iş bağlamındaki katkılarının daha iyi anlaşılabilmesi için İzmir'de geri dönüşüm çalışanlarının kooperatifleşme sürecine odaklanılmaya çalışılmıştır. Kooperatifleşme süreci ile hedef alınan grupların temelini sokak toplayıcıları ve atıkların toplandıktan sonra sökülüp ayrıştırıldığı ara depolarda çalışanlar oluşturmaktadır. Paydaş görüşmelerinde, geri dönüşüm çalışanları ile ilgili tespit edilen temel sorunlar aşağıda belirtilmiştir:

- Aylık kazanç ortalamalarının düşük olması ve kazançlarının süreklilik taşımaması
- Yeterli düzeyde araç gerece (örneğin motorlu araçlara) erişim sağlanamaması nedeniyle verimlilik düzeylerinin düşük kalması
- Yeterli koruyucu donanıma sahip olmamaları ya da çalıştıkları depolarda sağlık ve iş güvenliği koşullarının yetersiz olmasından dolayı meslek kaynaklı sağlık sorunlarının yaşanması
- Kayıt dışı olarak çalışılması nedeniyle gelir istikrarı ve sağlık güvencesinin olmaması, farklı kaynaklardan gelen yardımlara bağımlı hale gelinmesi
- Sektörde yaygın olarak çocukların çalıştırılması
- Erken yaşta okuldan ayrılmak zorunda kalan çocukların bilgi ve beceri kazanımı temelinde kişisel gelişimlerinin engellenmesi ve işgücü piyasalarında gelecekteki potansiyel kazanımlarının sınırlanması
- Çoğunlukla toplumun dezavantajlı gruplarından gelmeleri, çalışma koşulları nedeniyle farklı düzeylerde toplumsal dışlanmaya maruz kalmaları ve toplumla sağlıklı ilişkiler kuramamaları.
- Çalışma koşulları nedeniyle yapılan işin değersiz bulunması

Geri dönüşüm çalışanları katı atıkların ayrıştırılarak önemli ölçüde geri dönüştürülmesini sağlamakta, sürdürülebilir bir ekonominin oluşumuna katkı sunmaktadırlar. Bu bağlamda, kişi başına gelirin ve şehirleşmenin hızla arttığı bölgelerde ortaya çıkan katı atık yönetimine dair sorunların giderilmesinde oldukça önemli bir role sahiptirler. Dolayısıyla çalışma koşullarının insana yakışır işler düzeyine eriştirilmesinde kooperatifleşme sürecinin, Latin Amerika ve Asya'da gelişmekte olan birçok ülkedeki uygulamalara benzer şekilde, İzmir ölçeğinde de başarılı olma potansiyeline sahip olduğu düşünülmektedir.

Yapılan görüşmelerde, geri dönüşüm sektöründe çalışanların yukarıda belirtilen sorunların çözümüne dair taleplerinin olduğu ve bu taleplerin yerel düzeydeki kanaat önderleri ve sivil toplum kuruluşları tarafından desteklenerek kooperatifleşme sürecinin başlatıldığı tespit edilmiştir. Bu doğrultuda öncelikle geri dönüşüm çalışanlarının ilçeler bazında bir araya getirilerek kooperatife ortak yapılması planlanmıştır. Böylelikle geri dönüşüm çalışanlarının kooperatif ortağı olarak ekonomik kazanımlarının iyileştirilmesi beklenmektedir. Kooperatifleşme sayesinde gerçekleştirilecek ortak çalışma sonucunda geri dönüşüm çalışanlarının topladıkları atık miktarının, dolayısıyla da pazarlık güçlerinin artması; atıkların daha yüksek fiyata satılması ve tedarik zinciri içerisindeki paylarının büyümesi sağlanabilecektir. Diğer taraftan, kooperatifleşme süreci sayesinde çalışanların erişim sağlayacakları donanımlarla (araç, teçhizat, koruyucu malzeme vd.) kapasitelerinin artırılması mümkün olabilecektir. Ayrıca atık toplama ve ayrıştırma aşamalarındaki sağlık ve iş güvenliği koşullarında önemli iyileştirmeler gerçekleştirilebilecektir.

Atıkların daha yüksek fiyata satılmasının yanında, kooperatif tarafından elde edilecek ekonomik kazanımların ortakların genel refahına yönelik kullanılması sosyal güvence artışı da sağlayacaktır. Örneğin küçük yaşta çocuklara yönelik kreşler ve etüt merkezlerinin kurulması, ebeveynlerin işgücüne daha düzenli katılarak gelir düzeylerini artırmalarını sağlayabilecek, bu sayede çocukların erken yaşta eğitim hayatından koparılıp çalışmaya yönlendirilmesinin önüne geçilecektir.

Aynı süreçte kooperatif ortağı olarak yasal anlamda güvence altına alınacak geri dönüşüm çalışanları sosyal anlamda da tanınır ve görünür hale gelecek ve toplumsal konumları güçlenecektir. Geri dönüşüm sektöründe çalışanların yasal güvence ile tanınır ve görünür olması, bu sektörde özellikle de toplumun dezavantajlı kesimlerinin yer aldığı düşünüldüğünde hem ekonomik refahlarının güçlenmesi hem toplumun geri kalanı ile bütünleşmelerinin sağlanması açısından önemli kazanımlar sağlayacaktır.

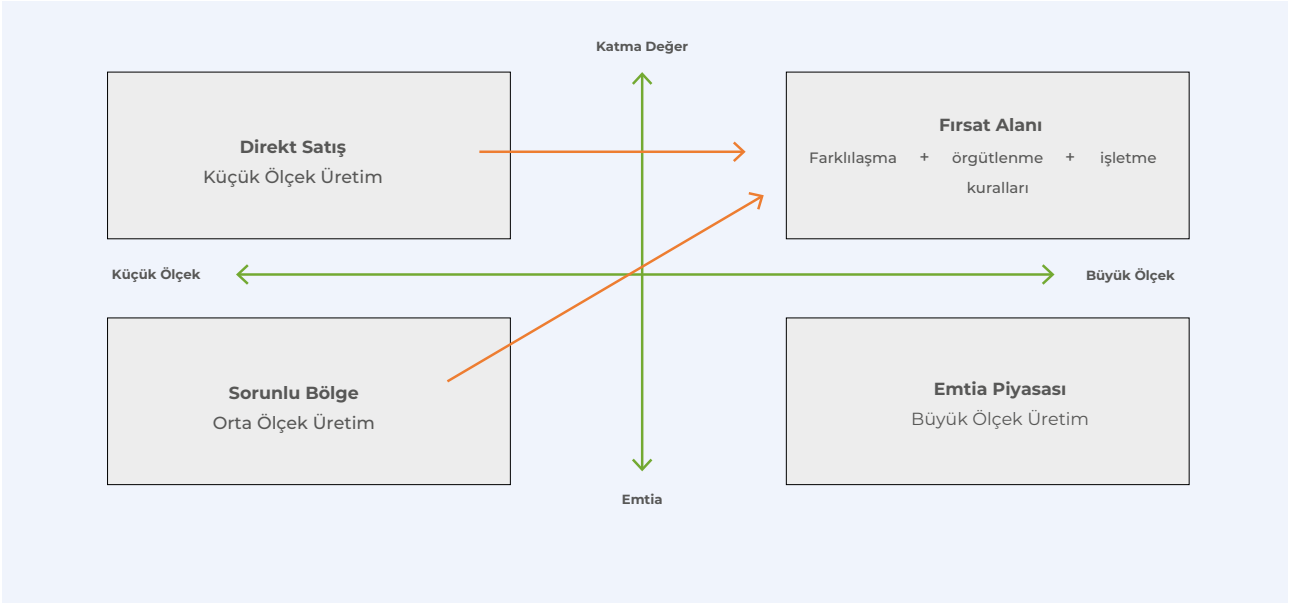
6.4. Tarım, Kırsal Kalkınma ve Kooperatifler

Tarımsal üretimde ölçek artışı sanayide olduğu gibi yatay entegrasyonla değil kooperatifleşmeye dayalı olarak gerçekleşen dikey entegrasyonla mümkün olmaktadır. Sanayi kollarında coğrafi olarak birbirinden uzak ve dağınık küçük işletmeler yatay entegrasyon ile birleşerek birim alanda daha çok üretimin gerçekleşmesine ve üretim maliyetlerinin azalmasına dayalı bir ölçek ekonomisi kurarlar. Kooperatifleşme alanında ünlü teorisyenlerden Chayanov'a göre sanayide geçerli olan bu yatay entegrasyonu tarımsal üretimde sağlamak mümkün değildir (Nizam, 2021). Kooperatifleşmenin mümkün kıldığı dikey entegrasyon sayesinde tarımda küçük meta üretimi tarıma dayalı sanayinin ve devletin himayesinde ölçek ekonomisi kurularak gelişebilmektedir. Türkiye'de küçük meta üretim modelinin yaygın olmasını sağlayan temel politikalar tarım satış kooperatiflerini güçlendirmiştir. Diğer bir ifadeyle tarım satış kooperatifleri devlet tarafından çiftçilere uygun girdi ve kredi temin etmek, piyasaları düzenlemek ve üretimi modernize etmek için kullanılmıştır. 1960'lara kadar Türkiye'de kooperatifçiliğin gelişmediği ve küçük üreticilerin finansal kaynaklar açısından tüccar ve tefecilere bağımlı olduğu bilinmektedir (Atasagun, 1977, Tokin, 1977, Boratav, 1969). Devlet tarafından tüccar ve tefecilerin piyasadaki hâkimiyetini kırmak için kullanılan tarım satış kooperatifleri 1980'lere gelindiğinde küçük meta üretimini Türkiye'de egemen üretim formu kılmıştır (Keyder, 1983).

2000 yılında tarım satış kooperatifleri özerkleştirilmiş ve küçük çiftçilerin finansal hizmetler, teknoloji ve tarımsal altyapı gibi devlet destekli hizmetlere erişimleri kısıtlanmıştır. Çiftçiler ayni ve nakdi kredileri yine yüksek faizle tüccarlardan tedarik etmeye başlamıştır. Kısaca tarım satış kooperatiflerinin özelleştirilmesinin ardından tüccarların piyasadaki güçleri yeniden artmıştır (İslamoğlu ve ark., 2008). Serbest ticarileşme politikaları geleneksel mekanizmaları yok ederken çiftçiler dünya piyasalarındaki fiyatlarla rekabet etmek zorunda kalmıştır (Keyder ve Yenal, 2011). Tarım satış kooperatifleri ya tasfiye olmuş ya da şirketleşerek dönüşüme ayak uydurmaya çalışmıştır. Bu dönüşüm sürecinde girişimcilik faaliyetleri temelinde sadece bölgeler arası değil iller ve ilçeler arası rekabet artmıştır. İzmir'de ilçeler ve hatta köyler arasında tarımsal kalkınma kooperatiflerinin yürüttüğü girişimcilik faaliyetleri temelinde rekabet yaşanmaktadır.

Küçük üreticileri koruma görevini artık sadece tarım satış kooperatifleri değil tarımsal kalkınma kooperatifleri de girişimcilik temelinde yerine getirmeye çalışmaktadır (Nizam ve Yenal, 2020). Küresel piyasalara eklemlenme süreci finansal zorlukların yanında gıda güvenliğini sağlamaya dönük yaptırımlar (standartlaşma baskısı) getirmiştir. Bu dönüşüm sürecine uyum gösterebilen kooperatifler örnek model olarak toplum nezdinde itibar kazanmıştır. İzmir'de kimi tarımsal kalkınma kooperatifler bu dönemde markalaşmış ve ülke genelinde bilinir/tanınır olmuştur. Görüşülen bir kooperatif temsilcisi, tüketicilerin gösterdiği talep sayesinde bazı süpermarket zincirlerinin kendilerinden kooperatifin belirlediği kurallar çerçevesinde ürün tedarik ettiğini bildirilmiştir. Kooperatif bu örnekte ürün iadesi kabul etmemektedir ve kendisinin belirlediği raf fiyatının uygulanmasını şart koşmaktadır. Bu sayede kooperatif, ortaklarının ürünlerini piyasanın üzerinde fiyatlarla alabilmektedir. Ulusal tarım politikalarının dönüştüğü bu neoliberal süreçte küçük meta üretimini koruyabilen ve markalaşan kooperatifler örnek girişimcilik hikâyesi ya da dayanıklılık hikâyesi olarak görülmeye başlamıştır. İzmir'de sayıları ve faaliyetleri her geçen gün artan tarımsal kalkınma kooperatifleri ortaklarına Şekil 113'de görülen fırsat alanını yaratmayı amaçlamaktadır.

ŞEKİL 113. Kooperatifleşmede ölçek stratejileri[11]

İzmir'de faaliyet gösteren bir tarım satış kooperatifi olan TARİŞ'in özerkleştirilmesinin ardından kooperatif ortak sayısı sayısı açısından hiçbir zaman eski gücüne sahip olamamıştır. TARİŞ İzmir'i temsil eden en önemli markalardan biridir. Piyasaya yön verme konusundaki etkisini bir miktar sürdürebildiği, tarım sanayinin gelişimine katkı sunduğu ve yeşil dönüşüm için öncü Ar-Ge çalışmaları yürüttüğü görülmüştür. Lakin neoliberal dönüşüm sürecinde İzmir'de daha küçük ölçek üretime sahip tarımsal kalkınma kooperatiflerinin sembolik açıdan oldukça güç kazandığı görülmektedir. Türkiye'de son dönemde verilen çeşitli hibe destekleri tarımsal kalkınma kooperatiflerinin sayısının hızla artmasına neden olsa da bu kooperatiflerin çoğu yerel toplulukların ihtiyaçları temelinde tabandan yukarı gelişen deneyimler olmadıkları için tasfiye sürecine girmek üzeredir. İzmir ilindeki tarımsal kalkınma kooperatiflerini güçlü kılan temel nüve hem köklü bir geçmişe sahip olmaları hem kırsal-kentsel topluluklar arasında kurulan dayanışma ağları temelinde gelişme göstermeleridir. Kooperatif ürünleri kentli orta sınıflara yalnız territoryal bir lezzet değil aynı zamanda politik bir lezzet de sunmaktadır (Nizam ve Yenal, 2020). Diğer bir ifadeyle kentli tüketicilerin kooperatif ürünlerine gösterdiği ilgi sadece insan sağlığı ya da gastronomiyle ilgili değil ekoloji ve sosyal adaletle ilgili hassasiyetlerle de ilişkilidir (Nizam, 2021). İzmir'de kooperatifçilik, alternatif gıda hareketi olarak isimlendirebileceğimiz yeni bir toplumsal hareket temelinde son 5-10 yıl içinde yeniden keşfedilmeye başlanmıştır.

Ucuzluk marketlerinin artması ve kentli orta sınıfların alım güçlerinin azalmasıyla birlikte tüketim kooperatiflerinin son yıllarda piyasada diğer tedarikçilerle rekabet etmekte zorlandığı ve oldukça güç kaybettiği bilinmektedir. İzmir'de de son yıllarda yeni kurulan tüketim kooperatifleri mevcut olsa da (en son 2019 yılında kurulmuştur) bu tür, kapanan kooperatif sayısı en fazla olan kooperatif türü olarak dikkat çekmektedir. Alternatif gıda hareketleri içinde yer alan kentli topluluklar kooperatif olmanın getirdiği ekstra maliyetleri üstlenmek yerine kurumsal olmayan çeşitli dayanışma ağları geliştirmektedir. Tüm dünyada bir topluluk oluşturma stratejisi olarak kabul gören ve yaygınlaşan topluluk destekli tarım grupları İzmir'de de son 5-10 yılda oldukça yaygınlaşmıştır. Kısaca

11 Scientia. (2020). Thomas Gray – Cooperative Structures: Finding a Way Forward for Mid-size Farms. https://www.scientia.global/dr-thomasgray-cooperative-structures-finding-a-way-forward-for-mid-size-farms/

özetlemek gerekirse bu gruplar aracılığıyla tüketiciler çiftçilerin tarımsal üretimde üstlendikleri risklere ve faydalara ortak olmaktadır. Bu model içinde çiftçiler ya tüketicinin talep ettiği kadar üretmekte ya da tüketiciler çiftçinin ürettiği tüm ürünleri satın alma garantisi sunmaktadır. Böylelikle üreticinin pazarlamaya ayırdığı bütçe ve üretim maliyeti bir ölçüde azalmaktadır. Üretici pazar bulamama riskinden kurutulmakta ve ürünün elinde kalmasına dair endişe yaşamamaktadır.

İzmir'de bazı tarımsal kalkınma kooperatifleri ürünlerini marketlerde satmak yerine üretici ve tüketicinin doğrudan ve sürekli biçimde iletişimde olduğu bu gıda grupları içinde satmayı tercih ettiklerini belirtmiştir. Üreticiler ve tüketicilerin aynı çatı altında olduğu bu örgütlenmeler ileride çok-paydaşlı kooperatif yapılarına dönüşebilme potansiyeline sahiptir. Kent ve kır arasındaki sürdürülebilir gıda akışını sağlamada çok paydaşlı kooperatifler geleneksel kooperatife kıyasla daha başarılıdır. Bir topluluk oluşturma sürecine dayalı olan bu yapılarda çıkarları birbirinden farklılaşan sosyal gruplar arasında sosyal ağlar (dayanışma ekonomileri) örülebilmektedir.

Görüşme yapılan bir kadın kooperatifi, salgının ilk aylarında bölge için oldukça önemli bir festivalin iptal olmasının ardından ürününün elinde kalacağından endişe eden çiftçilere destek sunduklarını ifade etmiştir. Çiftçilerden aldıkları enginarları işleyip paketlemişler ve sosyal medyada yürüttükleri kampanya üzerinden büyükşehirlerdeki tüketicilere ulaştırmışlardır. Bir başka ilçedeki kadın kooperatifiyle yapılan görüşmede, ortaklar ilçelerinde üretilen mandalinaların israf olmasını önlemek için meyve kurusu, reçel, tatlı, kolonya ve sirke gibi ürünler olarak işleyerek sıfır atıkla pazarlamaya karar verdiklerini belirtmiştir. İzmir'de yöresel tarım ürünlerini işleyen ve pazarlayan kadın kooperatiflerinin sayısı her geçen gün artmaktadır. Bu gelişme örnek bir kırsal kalkınma modeline dönüşme potansiyeline sahiptir. Yukarıda bahsi geçen tedarik ilişkileri çok-paydaşlı kooperatiflerin pratikte oluşturduğu aktörler arası iş birliği ve koordinasyona örnek teşkil etmektedir.

Diğer taraftan İzmir'de 2021 yılında kurulan yeni bir tarımsal kalkınma kooperatifiyle yapılan görüşmede temsilciler özerklik nedeniyle hiçbir fon ya da hibe desteğine başvurmadıklarını belirtmişlerdir. Tarlaların astronomik değer kazandığı bu köyde bir grup köy sakininin kooperatif kurma nedeni tarımsal üretimi yeniden canlandırabilmektedir. Tarlaları değer kazandıkça köydeki yaşamlarını idame ettirebilmekten endişe duyan yerel halk tarımsal üretime yeniden dönmüş, kaybolmaya yüz tutan atalık susam tohumlarını yeniden üretmeye başlamış ve tahin haline getirerek markalı niş bir ürün olarak pazarlamaya başlamıştır. Kooperatif, köye yerleşen ama satın aldıkları tarlaları boş bırakıp işlemeyen kent-soylu sakinlere çağrı yaparak ortaklarının bu arazilerde ekim yapmasını sağlamıştır. İzmir'de bu ve benzeri "yeni köylüler" olarak isimlendireceğimiz kentli grupların kırsala yerleşme pratikleri bir nevi kırsal alanlardaki yaşamı cazip hale getirmesi açısından umut verse de son yıllarda bu durum tarım arazilerinin tarım dışı amaçlarla kullanılmasına neden olmaktadır. Hobi bahçeleri açmak vb. amaçlarla kurulan gayrimenkul işletme kooperatiflerinin sayılarının her geçen gün artması ve hatta Türkiye'deki bu türdeki kooperatiflerin dörtte birinin İzmir'de bulunması bu tehlikeye ışık tutmaktadır.

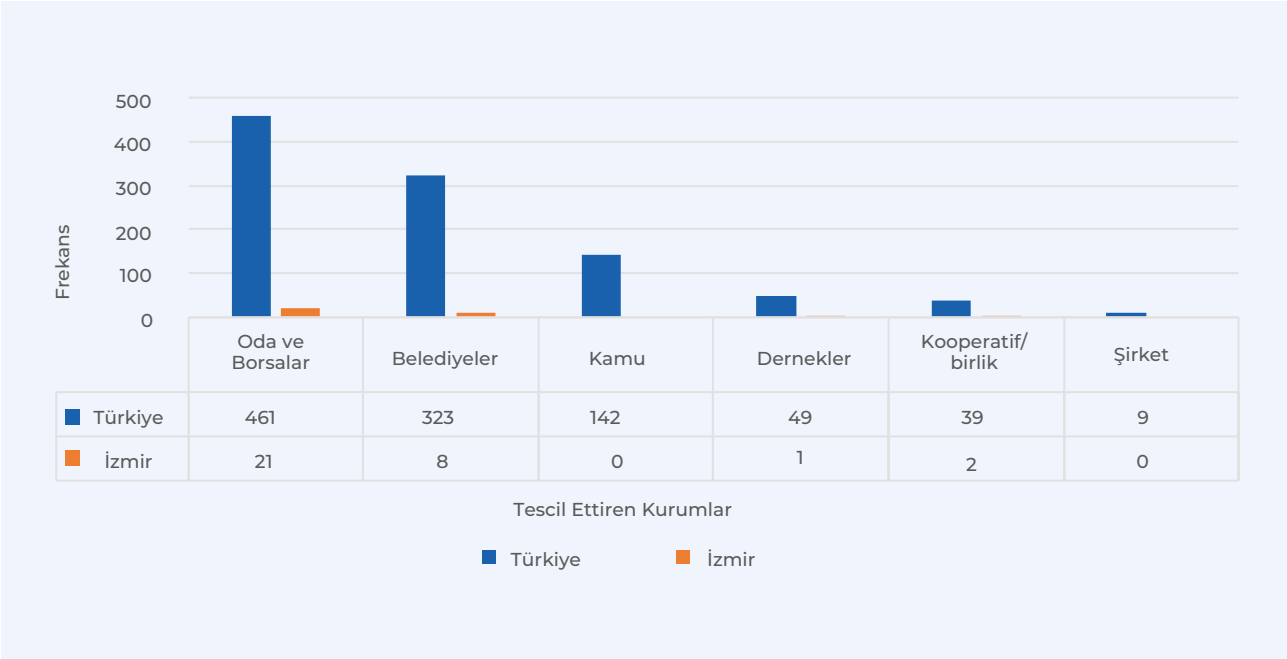
Yukarıda verilen örnek, topluluk kooperatiflerinin sürdürülebilir kalkınma amaçlarına ulaşmada oldukça başarılı olduğunu göstermektedir. Daha önce giriş bölümünde de bahsedildiği gibi bu kooperatiflerinin en belirgin ortak özelliği yerel topluluklar tarafından duyulan güçlü bir aidiyet duygusu ve gelecek endişesi temelinde ortaya çıkmış olmalarıdır. Sosyal ve ekonomik açıdan marjinalleşen kırsal alanların yeniden canlanmasını sağladıkları için son yıllarda hayli önem kazanan bir kırsal kalkınma modeline dönüşmüşlerdir. İzmir'de topluluk kooperatiflerinin tabandan gelişen bir hareket temelinde gelişim gösterdiği gözlemlenmektedir. İzmir'deki tarımsal amaçlı kooperatifler Avrupa'daki örneklerle kıyaslandığında ekolojik tarım ve gıda sistemleri geliştirmek idealleriinden bir hayli uzak olsalar da yakın gelecekte çeşitli farkındalık çalışmalarıyla üretimlerini daha sürdürülebilir kılan projeler geliştirmek konusunda teşvik edilmelidir.

Tarım son yüzyıla kadar yerel topluluklar ve doğa arasındaki etkileşime dayalı olarak sürdürülmüş ve bu etkileşim temelinde yöreye özgü (yere özgü) tarımsal pratikler ve üretim sistemleri gelişmiştir. Endüstriyel tarım modeli ise tarımın, yapıldığı bölgedeki ekolojik ve kültürel koşullardan kopuk hâle gelmesine ve kırsal yoksulluğun artmasına, doğal kaynakların tükenmesine ve köyden kente göç gibi toplumsal sorunların derinleşmesine neden olmuştur. Günümüzde tarımsal üretimde oldukça başarılı olan Hollanda gibi Avrupa ülkelerinde tarımsal üretimin bütünlüğünün, yerelliğinin ve özgüllüğünün yeniden sağlanması için kooperatifler neredeyse 20-30 yıl önce yeniden devreye girmiştir. Örneğin Hollanda'da bazı kuş türlerinin soyunun tükenmek üzere olduğu Frisia Woodlands bölgesinde Noardelike Fryske Walden isimli kooperatif devletle iş birliği kurarak hem kuşların yaşam alanlarını koruyan hem yöre halkının turizm gelirlerini artıran yerel bir üretim modeline geçiş yapılmasını sağlamıştır (Wiskerke ve ark., 2003). Kooperatif, kuşların soyunu korumak için çayırların daha kısa ve daha uzun aralıklarla biçilmesi ya da kuşların yuvalarının tespit edilerek korunması gibi önlemler almıştır.

Diğer taraftan İtalya'nın Emilia Romagna bölgesinde Consorzio Vacche Rosse (CVR) isimli kooperatif bir zamanlar az süt verdiği için neredeyse yok olan yerel bir damızlık cinsini (Vache di Razza Reggiana) bölgede yeniden yaygınlaştırmıştır (Swagemakers ve ark., 2019). Bu bölge parmesan gibi dünyaca ünlü birçok coğrafi işaretli ürüne ev sahipliği yapmaktadır. Bölgedeki bazı çiftçiler verimi düşük olsa bile yerel damızlık cinsinden elde edilen sütün daha yağlı ve protein açısından daha zengin olması nedeniyle bu cinsin korunmasını istemiştir. Yerel cinsten alınan süt 1991 yılıyla birlikte diğer cinslerden alınan sütlerden farklılaştırılmış ve daha yüksek fiyattan alıcı bulmuştur. Bu sütten üretilen parmesanı kooperatif kendi markasıyla (Vache Rosse) pazarlayarak süt üreticisine diğerlerinden en az %50 daha fazla kazanç sunmuştur. Kooperatif, süt piyasasındaki dalgalanmalara karşı kendi ortaklarını oldukça dirençli bir hale getirmiştir.

Avrupa ülkelerinde coğrafi işaretler genellikle üretici kooperatifler tarafından tescil edilmekte ve korunmaktadır. Coğrafi işaretler bir ürünün yetiştiği yöreden kaynaklı ayırt edici özellikleri olduğuna işaret eder ve o ayırt edici özelliklerin korunmasını sağlar. Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikası kapsamında da coğrafi işaretler yerel tarım modellerinin korunması ve kırsal kalkınmanın artırılması için stratejik enstrümanlar olarak kabul görür. Coğrafi işaretler tarım, gastronomi ve el sanatları gibi yerel/yöresel ürünler için yeni piyasalar (niş piyasa) oluşturur, kısa tedarik zincirleri kurar, katma değeri ve istihdamı artırır, ekolojik ve kültürel kaynakların sürdürülebilir yönetimini sağlar, kırsal turizm gelirleri oluşturur, kırsal yaşamın daha çekici hale gelmesini sağlar. Kısaca kırsal kalkınma için coğrafi işaretler oldukça önemli enstrümanlardır.

ŞEKİL 114. Türkiye ve İzmir'de coğrafi işaret tescil ettiren kurumların dağılımı[12]

Türkiye'de 1995 yılında Avrupa Gümrük Birliği'ne uyum çerçevesinde çıkan bir kanun hükmünde kararnameyle korunmaya başlayan coğrafi işaretler, 2016 Aralık tarihli 6769 sayılı kanun ile korunmaya devam etmektedir. Türkiye'de coğrafi işaretler yoğun olarak odalar ve borsalar (%45), belediyeler (%31) ve kamu kurumları (%14) tarafından tescil edilmiştir (Şekil 114). Ülke genelinde coğrafi işaretlerin ancak %4'ü üretici kooperatifleri/birlikleri tarafından tescil edilmiştir. İzmir'de TARİŞ Zeytin ve Zeytinyağı Tarım Satış Kooperatifleri Birliği tarafından tescil ettirilen Güney Ege Zeytinyağları ve Kuzey Ege Zeytinyağları kooperatifler tarafından tescil ettirilen coğrafi işaretlere örnektir. İzmir'de coğrafi işaretlerin sadece %6'sı kooperatifler tarafından tescil edilmiştir ve bu oldukça düşük bir orandır. Şu anda başvuru aşamasında olan coğrafi işaretler tescillenirse bu oran %4'e düşecektir.

İzmir'de son 5-10 yıl içinde kamu kurumları ve belediyeler tarafından yapılan tescil başvurularının sayısı artmıştır. Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü üzere, üretici kooperatifleri ekonomik faydaların yanında çevresel, kültürel ve sosyal faydaların da yaratılması için coğrafi işaretleri sahiplenmelidir. Sadece kooperatifleşmeye dayalı olarak korunan coğrafi işaretler sosyal, kültürel, ekonomik ve çevresel faydaların geliştirilmesini ve bu faydaların tabana yayılmasını sağlayabilir. Çeşme Kavunu, Urla Sakız Enginarı, Kavacık Üzümü, Kemalpaşa Kirazı, Bornova Kınalı Bamyası, Ödemiş Patatesi ve Bornova Misket Üzümü gibi tarımsal değerlerin korunabilmesi için odalar/borsalar, kamu kurumları ya da büyükşehir belediyesi tarafından tescil ettirilen bu ürünlerin üretici kooperatifleri tarafından tescil edilmesi ve sahiplenilmesi teşvik edilmelidir.

12 4 Mart 2022 tarihinde Türk Marka ve Patent Kurumu'nun web sitesinde yer alan istatistiklere göre hesaplanmıştır.

6.5. Kooperatifler ve Toplumsal Dönüşüm: Yeşil Ekonomi

Kooperatifler toplumsal yapılar olarak şirketler gibi kâr ya da büyüme amacı gütmeyen, ortaklarının dolayısıyla da içine gömülü oldukları toplulukların/toplumun çıkarlarını gözeten kurumlardır. Kooperatiflerin bu yapısı onları tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de toplumsal sorunlara ve bu sorunlara çözüm arayışlarına dair önemli aktörler haline getirmiştir. Toplumsal sorunların çok çeşitli sebepleri ve muhtemel çözüm yolları vardır; bunlar sorunlar özelinde değişmektedir. Örneğin toplumsal cinsiyet eşitsizliği meselesinin arkasındaki ekonomik, yasal, toplumsal ve kültürel faktörlerden, ardından da bu alanlarda atılması gereken adımlardan, müdahalelerden ya da reformlardan bahsetmek mümkündür. Bu çözüm yollarının tümü bir araya geldiğinde toplumsal dönüşüm gerçekleşmiş sayılır. Bireylerin davranışlarının değişmesinden öte, daha kapsamlı bir değişimden, başka bir ifadeyle toplumun büyük kısmını kapsayan bir dönüşüm ihtiyacından bahsedilmektedir.

Toplumsal sorunların çözülmesi ve kapsamlı toplumsal dönüşümlerin gerçekleşmesinde kooperatifler önemli roller oynamaktadır Özellikle de kendi faaliyet alanlarına temas eden toplumsal sorunlar özelinde bu rolleri daha da baskın olabilmektedir. Bu doğrultuda İzmir'deki kooperatiflere odaklanıldığında, yerel ya da küresel ölçekte yaşanmakta olan çok çeşitli toplumsal soruna yüksek bir hassasiyetin mevcut olduğunu görmek mümkündür. Aşağıda örnekleri sıralanacak mülakatlardan alınmış ifadeler bunu kanıtlar niteliktedir:

> ***"Bizim derdimiz, kente göçü artık durduralım. Köylerde de daha sağlıklı, daha çevreci, daha kaliteli ürünler yetiştirebilelim" (Görüşme 25).***

> ***"...kadın erkek eşitliği yine bugünkü toplumumuzda başat sorunlarımızdan birisi. Kadının toplumsal hayata katılması, özellikle ev kadınlarının gerçekten toplumun değişmesi, dönüşmesi adına.." (Görüşme 24).***

Kooperatiflerin toplumsal dönüşüm süreçlerine katkı biçimleri ya da imkânları oldukça çeşitlilik göstermektedir. Toplumsal dönüşüm ihtiyacı gerektiren sorunların çözümünde kooperatifçiliğin sunduğu katkılardan ilki toplumun örgütlenmesini sağlamaktır. Kooperatifler sayesinde mümkün olabilen/olabilecek bir örgütlenme biçimiyle, örneğin kadınların toplumsal ve ekonomik hayata katılımına ya da iklim kriziyle baş edilmesine imkân veren koşullar oluşturulur. Soyut bir kavram olan "örgütlenme biçimi" derinlemesine mülakatlarda verilen örneklerle şu şekilde somutlaşmaktadır:

> ***"Kent çeperlerinde de genel olarak nüfus demografik açıdan özellikle kadınların, ev kadınlarının hem eğitsel açıdan hem ekonomik açıdan toplumsal yaşama katılmada geride kaldıklarını görüyoruz. İşte biz bu eksiklerimizi kooperatifçilikle aşabiliriz diye düşünüyorum" (Görüşme 24).***

> ***"Kadın erkek eşitliğinin sağlanması, yoksulluğun aşılması, yeşil ekonomi, iklim kriziyle baş etmek gibi yeni kavramlarla bizim mücadele etmemiz adına kooperatifçilik gerçekten önemli bir seçenek sunuyor, önemli bir örgütlenme biçimi getiriyor" (Görüşme 23).***

Kooperatiflerin toplumsal dönüşüme dair oynayabilecekleri roller örgütlenme biçiminden başlayan ve öncelikle ortakları arasında, ardından kooperatifle toplum arasında kurulan ilişkilere dair çeşitli başlıklarla değerlendirilebilir. Araştırma kapsamında bu doğrultuda ulaşılan bulgulardan oluşan aşağıdaki tablo esasen, İzmir'deki kooperatiflerin toplumsal dönüşüme katkı sunmalarını sağlayabilecek bir dizi önemli ölçütün derecesini göstermektedir. Uluslararası Kooperatif Birliği tarafından belirlenen evrensel kooperatifçilik ilkelerinin İzmir'deki kooperatifler tarafından benimsenme düzeyini ölçmek için oluşturulan yargılara büyük oranda "katılıyorum" yanıtı alınmıştır (Tablo 92). Gözleme dayalı olarak kooperatiflerin gerçekte bu ilkelere gösterdiği uyumun anket çalışmasında elde edilen bulgularla çok fazla örtüşmediği

belirtilmelidir. Anket katılımcılarının büyük oranda kooperatif başkanlarından oluşması olumlu geri dönüşlerin bir nedeni olabilir. Olumlu geri dönüşler diğer taraftan kooperatiflerin toplumsal dönüşüme sunabilecekleri katkılara dair duyulan inancı da yansıtıyor olabilir.

TABLO 92. İzmir'de kooperatiflerin sahip olduğu değerler ve toplumsal dönüşüme katkısı

Anket Soruları	Kesinlikle katılıyorum (%)	Katılıyorum (%)	Emin değilim (%)	Katılmıyorum (%)	Kesinlikle Katılmıyorum (%)	Toplam (%)
Kooperatifimiz isteyen herkesin üyeliğine açıktır.	8,8	57,0	0,9	31,6	1,8	100,0
Ortaklarımız istediklerinde kooperatifi demokratik bir biçimde denetler.	18,4	74,6	3,5	3,5	0,0	100,0
Kooperatifimiz, ortaklarının kooperatif gelirlerine eşit katkı yapması ve eşit pay almasını destekler.	14,0	78,1	2,6	5,3	0,0	100,0
Kooperatifimiz özerktir, diğer kurumların etkisinden bağımsız bir şekilde yönetilir.	18,4	78,1	0,9	2,6	0,0	100,0
Kooperatifimiz, ortakları için eğitim çalışmaları yürütür.	12,3	69,3	8,8	8,8	0,9	100,0
Kooperatifimiz diğer kooperatiflerle iş birliği ve dayanışma geliştirir.	11,4	73,7	10,5	4,4	0,0	100,0
Kooperatifimiz kendisini oluşturan topluluğun devamını sağlamak için çalışmalar yürütür.	13,2	77,2	7,9	1,8	0,0	100,0
Kooperatifimiz kadınların güçlenmesi için çalışmalar yürütür.	8,8	71,9	12,3	7,0	0,0	100,0
Kooperatifimiz çalışanlarının iş güvenliğini arttırmak için çalışmalar yürütür.	12,3	75,4	9,6	2,6	0,0	100,0
Kooperatifimizin ortaklarına sunduğu ekonomik katkı son yıllarda yaşanan pandemi ve diğer şoklara (yangın, sel, ekonomik kriz gibi...) rağmen artmıştır.	14,0	48,2	14,9	19,3	3,5	100,0

Tablo 92 "ortaklarımız istediklerinde kooperatifi demokratik bir biçimde denetler", "kooperatifimiz, ortaklarının kooperatif gelirlerine eşit katkı yapması ve eşit pay almasını destekler", "kooperatifimiz özerktir, diğer kurumların etkisinden bağımsız bir şekilde yönetilir", "kooperatifimiz diğer kooperatiflerle iş birliği ve dayanışma geliştirir", "kooperatifimiz kendisini oluşturan topluluğun devamını sağlamak için çalışmalar yürütür" gibi ifadelerin "katılıyorum" ve "kesinlikle katılıyorum" şeklinde cevaplanma oranlarının toplamda yüzde 85'in üzerinde seyrettiğini göstermektedir. Bu oranın yüksek olması, kooperatiflerin toplumsal dönüşüme katkı verebilmeleri için gereken asgari değerlerin birçoğuna yüksek düzeyde sahip olduklarını göstermektedir. Ancak derinlemesine görüşmelerde "dönüşümü içeride sağlamak" olarak kavramlaştırılabilecek bir çabaya ihtiyaç duyulduğu ve bunun için halen atılabilecek adımlar olduğu anlaşılmaktır:

"Maalesef ki eski kooperatif başkanları ile sorunlar yaşıyoruz. Sürekli söyleniyorlar ama çözüm odaklı

değiller. "Gelin çözelim hep beraber" diyoruz ama hiçbiri yaklaşmıyor. Bir şeyleri çözmek istemiyorlar, sadece şikâyet edip yerel kurumlardan yardım istiyorlar. Artık bunu aşmamız gerektiğini ve herkesin elinden geleni yapması gerektiğini düşünüyorum" (Görüşme 41).

"İç dönüşüm" toplumsal dönüşümleri sağlamak açısından oldukça önemli bir dinamiktir. Kooperatifler iç dönüşümün gerçekleşmesinde de rol almaktadır. Kooperatiflerin toplumsal dönüşüme dair oynadıkları ve daha fazla oynayabilecekleri rollerden biri "dönüşümü yukarı doğru tetiklemek" olarak ifade edilebilecek bir eylem, müdahale türüdür. Bu eylem, kooperatiflerin merkezi ya da yerel-bölgesel kamu otoritelerini etkilemeleri ve dönüştürmeleri anlamını taşımaktadır. Görüşmelerde katılımcılar kooperatiflerin üretebileceği bu tür sosyal etkilerin önemine işaret etmiştir:

"...demokratik kitle örgütü olan tarımsal amaçlı kooperatiflerin hem siyasal hem de sosyal anlamda merkezi hükümeti yönlendirici hareketler, eylemler yapmasının gerekli olduğuna inanıyorum" (Görüşme 22).

Bu kısımda kooperatiflerin toplumsal dönüşümlere katkılarıyla ilgili faaliyet alanlarından bağımsız olarak uyguladıkları-uygulayabilecekleri yöntemler-yaklaşımlar ön plana çıkartılmıştır. Devam eden kısımda ise kooperatiflerin faaliyet alanları başka bir deyişle varoluş amaçları itibariyle toplumsal dönüşüm süreçlerinde oynamakta oldukları ya da potansiyel olarak oynayabilecekleri fonksiyonlara odaklanılmıştır. Örneğin kadın kooperatiflerinin, toplumsal cinsiyet eşitsizliğini azaltmak amacıyla verdikleri çaba, yarattıkları katkı bu çerçeveye dâhildir. Bu kapsamda, araştırma için belirlenmiş alt başlıklardan biri olan ekoloji, iklim, çevre krizi, yeşil ekonomi ya da yeşil dönüşüm konusunda İzmir'de kooperatiflerin yürüttüğü faaliyetler incelenmiştir.

Yeşil Ekonomi ve İzmirli Kooperatifler

İzmir'deki kooperatiflerin yeşil dönüşüme nasıl ve ne kadar katkıda bulundukları, bulunabilecekleri üzerine bir tartışma yürütmek oldukça anlamlıdır. Dünyadaki kooperatifler ekolojik sürdürülebilirliği geliştirmek için çok çeşitli faaliyetler yürütmektedir. Tablo 93 dünyanın farklı ülkelerinde çeşitli kooperatif türlerinin faaliyet alanılarını, ekolojik sürdürülebilirlik hedeflerini ve eylemlerini özetlemektedir (ICA-EU, 2021:13). Bu çerçevede, ilgili tablo araştırma kapsamında İzmir'de incelenen kooperatiflerin yeşil ekonomi kapsamındaki hâlihazırda gerçekleştirmekte oldukları faaliyetler ya da gelecekte benimseyebilecekleri hedefleri anlamak için önemli fikirler sunmaktadır.

TABLO 93. Kooperatiflerin ekolojik sürdürülebilirlik hedeflerine yönelik faaliyetleri

Kooperatif Türü	Yeşil Ekonomi Faaliyetleri
Finans Kooperatifleri	▸ Sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin uygulanması için sermaye ya da düşük faizli kredi desteği sağlamak ▸ Fosil yakıtlara ve sürdürülebilir olmayan girişimlere yatırımı durdurmak ▸ Yeşil teknolojilere ve sorumlu finans alanına yatırım yapmak ▸ İktisadi ve finansal yerelleşme ▸ Topluluk para birimleri
Ziraat Kooperatifleri	▸ Sürdürülebilir gıda üretimi ve ekolojik tarım ▸ Açlık ve yetersiz/kötü beslenmeyle mücadele ▸ Gıda israfını azaltma ▸ İklim değişikliğine karşı dayanıklılık ve uyum ▸ Küçük ölçekte çiftçiliği destekleme ▸ Ekolojik uygulamaların öz değerlendirmesi

Kooperatif Türü	Yeşil Ekonomi Faaliyetleri
Emlak Kooperatifleri	▸ Enerji yoksulluğuyla mücadele ▸ Enerji verimliliği ve temiz enerji kaynaklarının tercihi ▸ İklim değişimine karşı dayanıklılık ve uyum ▸ Güneş paneli kurulumu ▸ Sürdürülebilir yapı malzemelerinin kullanımı ▸ Ev renovasyonu
Enerji Kooperatifleri	▸ Hava kirliliğini ve emisyon salınımını azaltmak ▸ Temiz enerji üretimi ▸ Yenilenebilir enerji kullanımını artırmak ▸ Enerji verimliliğini ve yenilikçiliği artırmak ▸ Hesaplı yenilenebilir ve topluluk mülkiyetindeki enerji kaynaklarına erişim sağlamak ▸ İletişim, aydınlatma, su pompası gibi kritik hizmetlere erişim sağlamak ▸ Enerjinin demokratikleşmesi ▸ Afetle mücadele ve afet önleme
Sanayi ve hizmet kooperatifleri	▸ Çevre kirliliğini azaltma ▸ Doğa dostu üretim süreçleri ▸ Atık minimizasyonu ve atığı önleme ▸ Ekoloji araştırmaları ve yenilikçilik ▸ Su araçlarının sağlanması
Ormancılık Kooperatifleri	▸ Doğal kaynakların korunması ve sürdürülebilir yönetimi ▸ Doğal çeşitliliğin korunması ve geliştirilmesi ▸ Ağaç dikimi ve yabanileştirilmesi ▸ Karbon toplanması ve saklanması ▸ Sürdürülebilir üretim yöntemleri
Tüketici ve satış kooperatifleri	▸ Güvenli, besleyici ve hesaplı gıdaya erişimi artırmak ▸ Gıda atığını azaltmak, beslenme tercihlerini ve tüketici davranışlarını değiştirmek ▸ Sürdürülebilir balık üretimi ▸ Nakliye ve tedarik zinciri verimliliği ▸ Plastik atıkları azaltma ▸ Organik ve sağlıklı prosesler, kimyasal kullanımının azaltılması
Geri Dönüşüm Kooperatifleri	▸ Yeşil istihdam olanakları ▸ Atık yönetimi ▸ Geri dönüşün oranlarının artırımı, atık gömmenin azaltılması ▸ Halk sağlığı
Ulaşım kooperatifleri	▸ Yeşil hareketlilik ve istihdam ▸ Doğa dostu kargo hizmetleri ▸ Kirliliği ve emisyon salınımını azaltmak ▸ Yeşil tedarik zinciri oluşturma ▸ Halk sağlığı

Kaynak: ICA -EU (2021:13)

Derinlemesine mülakatlarda İzmir'deki kooperatiflerin yeşil ekonomiyle ilişkili olarak değerlendirilebilecek faaliyetleri hakkında dile getirilen hususlardan bazıları şu şekilde sıralanabilir:

"Amacımız iklim değişikliğini önlemek için bisiklet kullanımını arttırmak" (Görüşme 47)".

"Suyun altında toprakları kalan köylülere maddi destek amacıyla kurulduk. Gölümüzü ve içerisindeki yaşamı korumak da amaçlarımızdan..." (Görüşme 45).

" Basınçlı damlama sulama amacıyla da kurulduk. Amacımız su tasarrufu" (Görüşme 46).

"...Balıklarımız ve denizlerimiz konusunda farkındalık yaratmak amacıyla düzenlendi. Sanırım bunu çevre dostu proje olarak sayabiliriz" (Görüşme 51).

"Çevre dostu yatırımlar yapmak için kurulduk. Aynı zamanda kırsal alandaki kooperatiflerle de çalıştığımız için kırsal kalkınmaya da etkimiz var" (Görüşme 53).

Bu örnekler üzerinden İzmir'de incelenen kooperatifler arasında yeşil ekonomi alanında faaliyet gösteren yapılar olduğunu söylemek mümkündür. Bu kooperatifler yansımaları Türkiye ve İzmir'de de hissedilen iklim değişikliği, küresel ısınma, ekolojik kriz gibi küresel ölçekte yaşanan derin toplumsal krizlere karşı çözüm geliştirmeye çalışmaktadır. Sınırlı ya da başlangıç aşamasında da olsa söz konusu kooperatiflerin yeşil ekonomiyle ilişkili faaliyetleri toplumsal dönüşüm açısından önemli boyutlara sahiptir. Örneğin bir katılımcı yerel üretimi ve kültürel aidiyeti güçlendirerek köyden kente göçün azaltılmasına destek olmaya çalıştıklarını belirtmiştir:

"Sahip olduğumuz kültürün önemli değer olduğunu düşünüyoruz. Kırsaldan kente göçü engellemek istiyoruz. Kadim bilgilerin aktarımı ile bunu engellemek istiyoruz. İnsanların sahip olduklarının değerli olduğunu anlatmaya çalışıyoruz. Bunu kültürel değer olarak aktarabiliriz. Aidiyet hissini kültür besler. Bu sayede buradaki çocuklar bulundukları yere daha ait hissedip kente göç oranları düşürülebilir" (Görüşme 55).

İzmir'de yerel üretimi destekleyerek, kendi kendine yeten topluluklara ulaşmayı kendine hedef edinmiş, bu amaç üzerine çalışan kooperatifler mevcuttur.

Diğer taraftan bazı kooperatifler zirai faaliyetlerde kimyasal kullanımını azaltarak hem insan odaklı hem doğa odaklı bir tarımsal üretim modeli geliştirmeyi hedeflemektedir:

"Amacımız kendi kendimize yetebilmek ve kendi sütümüzü, peynirimizi vb. ihtiyaçlarımızı karşılamak" (Görüşme 18).

"İnsanı değerli buluyoruz, hastalıklara sebep olacak zehirlerle heba edilmesine razı değiliz. Ayrıca o gıdalara eklenen maddeler çevreye de zarar veriyor. Çevreyi korumak için de çalışıyoruz" (Görüşme 49).

Tarımsal amaçlı kooperatiflerin yeşil dönüşüm konusundaki farkındalıkları "Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları" kapsamında uygulanan politika ve programlar sayesinde bir nebze daha gelişmiştir. Başka bir açıdan bakıldığında ise tarımla ilgili kooperatiflerin iklim krizine dair doğrudan tecrübelerine dayanan bir farkındalık avantajı ve buna bağlı olarak ortaklarına karşı sorumlulukları vardır:

"Şimdi biliyorsunuz, sürdürülebilir kalkınma hedeflerine bazı kooperatifler taahhütler verdi. Ne dediler? Gıda israfını şu kadar azaltacağım, işte karbon ayak izini azaltacağım, yenilenebilir enerji kullanımını arttıracağım... Yani, bunlar zaten olmazsa olmazlar" (Görüşme 23).

"İklim krizi en büyük tehdit. Çiftçinin bilgiye erken erişimi söz konusu. Yani birilerinin bilgiye ulaşıp da çiftçiye sunması değil, çiftçilerin bilgileri ilk ağızdan alması söz konusu. Bunların hepsi yerel kalkınmanın yüzleri. Kooperatifin bu rolü üstlenmesi, bu bakış açılarının artık kooperatiflere gelmesi gerekiyor" (Görüşme 23).

İklim kriziyle tarlasında birebir mücadele etmek zorunda kalan çiftçinin, kooperatif aracılığıyla doğrudan bilgilendirildiği, kapasite açısından desteklendiği bir örgütlenme modeli geliştirilmesine ihtiyaç olduğu belirtilmektedir. Kooperatiflere düşen rol bununla da sınırlı görülmemektedir. Çiftçilerin "yeşil ekonomi" olarak ifade edilen mevzuatlar bütününün beraberinde getireceği taahhüt ve yaptırımlarla başa çıkabilmesi için kooperatiflere ihtiyaç duyacağı belirtilmiştir. Genel bir kabule göre üreticilerin yeni mevzuatlara uyum sağlamasında kooperatifler önemli bir

kolaylaştırıcı rol üstlenmektedir. Kooperatiflerin yeşil dönüşümün yasal uyum tarafında süreci üreticiler için daha kolay anlaşılır ve uygulanır hale getirmede çeşitli roller üstelenmesi gerektiği düşünülmektedir. Diğer taraftan bazı katılımcılar kooperatiflerin yakın gelecekte üstlenmesi gereken bu önemli roller için kendilerini yenilemeleri gerektiğine işaret etmiştir. Kooperatiflerin yeşil dönüşümle ilişkili yeni bağlamlara (yeşil ekonomi, döngüsel ekonomi vb.) ancak yeni bir perspektif kazanarak hâkim olacağı belirtilmiştir:

> ***"Yeşil ekonomi yarın öbür gün bir sürü taahhütler getirecek, zorlamalar getirecek. Çiftçi ancak kooperatif örgütlenme modeliyle bu işin üstesinden gelebilir" (Görüşme 23).***

> ***"Son cümle olarak da şunu ifade etmek istiyorum: Bugüne kadar olanların dışında tüm kooperatiflerin, yeşil ekonomi, döngüsel ekonomi, sürdürülebilirlik bağlamında kendilerini yenilemeleri gerekiyor. Artık kooperatiflerin yerel kalkınmaya katkısının yeniden şematize edilmesi, yeniden kurgulanması ve bu işlevlerin sağlık, kalite boyutlarını dikkate alarak yenilenmesi gerekiyor. Yani bugüne kadar kooperatifler önemli işlevler yerine getirdi ancak bunlar yeterli değil. Bunun geliştirilmesi gerekiyor ama bunun yeni tanım, yeni bir perspektifte yapılması gerekiyor" (Görüşme 25).***

Neticede, kooperatiflerin yeşil ekonomiyi de kapsayan toplumsal dönüşüme katkı sunan ve hatta belirli konularda toplumsal dönüşümün belirleyici aktörleri haline gelmeleri için gerekli toplumsal hassasiyete sahip, doğru değerler üzerine kurulu ve tarihsel olarak önemli işlevler üstlenmiş yapılar olduklarını söylemek mümkündür. Bu rolü daha da fazla sahiplenebilmeleri için faydalanılabilecek yaklaşımlardan biri de "kalkınma amaçlı iletişim" (Akın, 2021a, 2021b) olarak bilinen araştırma ve uygulama çerçevesi olabilir. Kalkınma ve insani yardım konularında olumlu davranış değişikliklerini ve toplumsal dönüşümü sağlamaya yönelik bir yaklaşım olan "kalkınma amaçlı iletişim" başta Birleşmiş Milletler kurumları olmak üzere, çeşitli yapılarca benimsenmiş ve uygulanmıştır. Araştırma, toplumsal katılım ve çeşitli iletişim yöntemleriyle yürütülen bu yaklaşımda, öncelikle amaçlanan davranış değişikliğinin ya da toplumsal değişimin önündeki engeller tespit edilmektedir. Daha sonra paydaş olarak konumlandırılan hedef kitlelerin aktif katılımıyla geliştirilen müdahaleler, çeşitli iletişim kanal ve yöntemleri de kullanılarak uygulanmakta, süreç ve sonuçlar değerlendirilmektedir.

Örneğin İzmir'de bir enerji kooperatifinin, ortaklarına ya da toplumsal dönüşüme yönelik hedeflerinden biri kalkınma amaçlı iletişim yaklaşımı çerçevesinde ele alındığında, söz konusu hedeflin netleştirilmesi, hedef grupların detaylıca analiz edilmesi, amaçlanan davranış değişikliğinin önündeki engellerin belirlenmesi, çözüm yollarının tüm paydaşlarla birlikte geliştirilmesi, iletişim ve müdahale sürecinin tasarlanması, test edilmesi, uygulanması ve ölçülmesi şeklinde ilerleyecek bir metodoloji uygulanacaktır. Böylece değişime yönelik süreç, hedeflenen sonuçların ölçülebildiği bir yöntemle daha başarılı olacaktır. Muhakkak ki kalkınma amaçlı iletişim yaklaşımı, İzmir'dekiler de dâhil olmak üzere kooperatiflerin toplumsal dönüşüme dair oynayabilecekleri fonksiyonu genişletmek için faydalanabileceği yaklaşımlardan yalnızca birisidir. Bu kapsamda yapılan araştırmalara göre tespit edilen eksiklerin ve dinamiklerin dikkate alınması halinde sürecin işe yarama ihtimali oldukça kuvvetlidir.

6.6. Sonuç Yerine

Kooperatifler ortaklarının iktisadi, sosyal ve kültürel alanlarda ortak ihtiyaç ve amaçlarını karşılamak hedefiyle yönetilen, ortaklar tarafından sahip olunan, insan ve dolayısıyla topluluk/toplum odaklı yapılardır. Yalnızca kâr amacı gütmeyen, değerler üzerinden işleyen yapılar olan kooperatifler, uluslararası düzeyde kabul görmüş ilkeleri paylaşırlar ve daha iyi bir dünya için iş birliği ve dayanışma üzerinden hareket ederler. Adaleti, eşitliği ve toplumsal adaleti faaliyetlerinin merkezine yerleştirirler. Bu çerçevede, kooperatifler tüm dünyada bireylerin bir araya gelip, uzun vadeli istihdam ve refah üreten sürdürülebilir iş modelleri üretmesine imkân sağlamaktadır.

Bu tespit yeşil ekonomi alanı için de geçerlidir. Ekonomik, sosyal ve ekolojik sürdürülebilirlik ülke ve dünya ekonomisi için tek geçerli gelecek tahayyülü olarak kabul görmektedir. İzmir'deki kooperatifler de dâhil olmak üzere dünyanın farklı noktalarındaki kooperatiflerde çevresel farkındalık artmaktadır. Uluslararası Kooperatif Birliği'nin temel ilkeler metnindeki yedinci madde yani "toplumu gözetme" bu farkındalığın çıkış noktası ve aynı zamanda dayanağıdır. Kooperatifler, ortaklarını yani içine gömülü oldukları toplumu önceleyerek, yeşil ekonomi doğrultusunda toplum çıkarını gözetmekte, bunun için çeşitli faaliyetlerde bulunmaktadırlar. Şüphesiz ki bu faaliyetler henüz emekleme aşamasındadır ve alınacak epey yol vardır. Ancak yine de İzmir'deki kooperatiflerin yeşil ekonomiye geçiş sürecinde önemli roller üstlenebilecekleri aşikârdır.

Bu doğrultuda atılacak adımlardan en önemlisi hem farkındalığı artırmak hem farkındalıktan eyleme geçişi hızlandıracak çeşitli destekleri kooperatiflere sunmaktır. Zira yeşil ekonomi ve yeşil dönüşüm yeni alanlar ve kavramlardır; kooperatiflerin bu alanlara dair yeterli kapasitelerinin olmaması normaldir. Uluslararası Kooperatif Birliği'nin temel ilkeler metnindeki beşinci madde uyarınca eğitim ve bilgilendirme faaliyetlerine odaklanılması gereklidir. Öncelikli olarak belirli kooperatiflerin uluslararası tecrübeler doğrultusunda kapasiteleri artırılmalıdır. Bu araştırmada tespit edildiği üzere İzmir kooperatiflerinin hâlihazırda bu alana dair bir hassasiyeti ve dahası bölgenin kadim bir bilgi birikimi mevcuttur. Dolayısıyla yereldeki bu hassasiyet ve birikim, uluslararası yeşil ekonomiye geçiş tecrübesiyle buluşturulmalıdır.

BÖLÜM 7.

Araştırma Bulguları ve Politika Önerileri

Bu bölümde araştırmanın temel bulguları ve politika önerileri başlıklar halinde özetlenmiştir.

Envanter çalışmasının temel bulguları

Envanter çalışması kapsamında Ticaret İl Müdürlüğü, Tarım ve Orman İl Müdürlüğü ve Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği İl Müdürlüğü'nden alınan bilgiler doğrultusunda kooperatif bazındaki veriler analiz edilmiştir. İzmir'de Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'na bağlı kooperatifler diğer bakanlıklara bağlı kooperatifle kıyasla sayıca daha fazladır. Toplam ortak sayısı ve ortalama ortak sayısı açısından ise Ticaret Bakanlığı'na bağlı kooperatifler diğer bakanlıklara bağlı kooperatiflere göre ilk sırada gelmektedir.

Ticaret Bakanlığı'na bağlı kooperatiflerin faaliyet gösterdiği alanlar çeşitlilik açısından da oldukça zengindir. Kooperatif türlerinin dağılımına göre İzmir'de işletme, ulaşım, kredi ve kefalet gibi kooperatif türleri sayıca fazlayken, yardımlaşma, hizmet, yenilenebilir enerji ve tüketim gibi kooperatif türleri oldukça azdır. Bununla beraber, küçük sanatlar, elektrik enerjisi üretimi, sigorta kooperatifi, sağlık kooperatifi gibi kooperatif türlerinin sayısı marjinal düzeydedir. 2021'de elde edilen son verilere göre İzmir'de kadın kooperatiflerinin sayısı her geçen gün artmaktadır. 2021 Haziran verilerine göre Türkiye'de kurulan 594 kadın kooperatifinin 32'si İzmir'de bulunmaktadır. 2021 yılının sonuna doğru İzmir'de 40'a ulaşan kadın kooperatiflerinin sayısının her geçen gün daha çok artacağı tahmin edilmektedir.

Tarım ve Orman Bakanlığı'na bağlı kooperatifler ise İzmir ilindeki en köklü kooperatiflerdir. Kırsal alanlardaki toplulukları temsil eden ve doğal kaynakların yönetimini sürdüren kooperatifler olarak daha kapsayıcı ve kitlesel bir örgütlenmeye sahiptirler. Kapanma ve tasfiye oranları açısından da diğer bakanlıklardaki kooperatiflere göre daha istikrarlı bir seyir izlemektedirler.

Türkiye genelinde son 10 yılda en çok kurulan kooperatif türü konut yapı kooperatifleri, işletme kooperatifleri ve motorlu taşıyıcılar kooperatifi olmuştur. İzmir'de ise birinci sırada konut yapı kooperatifleri, ikinci sırada gayrimenkul işletme kooperatifleri, üçüncü sırada tarımsal kalkınma kooperatifleri ve dördüncü sırada kadın girişimi üretici ve işletme kooperatifleri bulunmaktadır.

Envanter çalışmasının önemli bulgulardan biri, Türkiye'deki gayrimenkul işletme kooperatiflerinin dörtte birinin İzmir'de bulunmasıdır. Gayrimenkul işletme kooperatiflerinin sayısının son yıllarda artış göstermesinin en temel sebebi tarım arazilerinin hobi bahçeleri olarak küçük parsellere bölünmesi ve çitlenerek satılmasıdır. Tapu müdürlükleri üzerinden parsellenerek satılması imkânsız olan bu araziler noter sözleşmesi yöntemiyle kooperatif ortaklarına satılabilmektedir.

Bir diğer önemli bulgu, 2011-2021 yılları arasındaki dönemde kurulan kooperatif sayısında önemli artışların yaşanmış olmasıdır. İzmir'de özellikle 2017 yılı ile birlikte kooperatifleşme hareketinin yeniden canlandığı görülmektedir. Bu artışın derinleşen ekonomik krize karşı dayanışma ve yardımlaşma kültürünün yeniden gelişim göstermesinden ya da toplumsal sorunlara yenilikçi ve yaratıcı çözümler getiren yeni nesil kooperatiflerin sosyal girişimcilik hareketinden kaynaklanabileceği düşünülmektedir. Pandemi dönemi, yeni kurulan kooperatiflerin sayısında kısa bir süreliğine düşüş yaşanmasına neden olsa da bu etkinin sona erdiği görülmektedir. İzmir'de kooperatiflerin sayısının ve çeşitliliğin önümüzdeki yıllarda artmaya devam edeceği öngörülebilir.

Tarım, yapı, ulaşım ve işletme faaliyetlerine odaklanan geleneksel kooperatifler hâlâ önemini korurken kültür, sanat, eğitim, araştırma ve geliştirme, enerji gibi yeni alanlarda faaliyet gösteren kooperatifler daha görünür olmuştur. Yeni nesil kooperatif türlerinin İzmir'de sayısı artmaktadır. İzmir'de kooperatifleşme hareketi 2011-2021 yılları arasında kadın emeğini değerlendirmek ve güçlendirmek, dezavantajlı toplulukların refahını artırmak gibi sosyal içermeye dönük kimlik hareketleri ekseninde yeni formlar kazanmaya başlamıştır. Başta İtalya olmak üzere Avrupa'daki başarılı sosyal kooperatif modelleri örnek alınarak oluşturulan bu yeni nesil kooperatifler henüz emekleme aşamasındadır. Kooperatifçilikle ilgili geleneksel mevzuatlar yeni kooperatifleşme dinamiklerini kapsamaktan uzaktır ve yeni yasal düzenlemelerin hazırlanmasına dair çalışmalar henüz tamamlanmamıştır.

Kırsal alanlarda ve tarımsal amaçlı faaliyet yürüten kooperatifler daha kitlesel örgütlenmeler oluştururken kentsel alanlarda özellikle son dönemlerde ticari faaliyetlere yoğunlaşan kooperatiflerin ortak sayısı 7-10 kişi arasında kalmaktadır. İzmir'de 11-50 ortağa sahip kooperatif sayısının daha çok olduğu görülmektedir. 7-10 ortaklı kooperatifler ise ikinci sırada gelmektedir. Bir başka ifadeyle İzmir'deki kooperatiflerin yaklaşık %65'inin ortak sayısı 50 kişiden azdır. Ticaret Bakanlığı'na bağlı kooperatiflerin çoğu 7-10 ortağa sahipken Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'na bağlı kooperatiflerin büyük kısmı 11-50 ortağa, Tarım ve Orman Bakanlığı'na bağlı kooperatiflerin büyük kısmı ise 101-500 ortağa sahiptir. Ticaret Bakanlığı'na bağlı esnaf sanatkârlar kredi kefalet kooperatifi, temin tevzi kooperatifleri, tarım satış kooperatifleri ile Tarım ve Orman Bakanlığı'na bağlı tarımsal kalkınma ve sulama kooperatifleri ortak sayısı en çok olan kooperatif türleridir. Kamusal kaynaklı kredilere aracılık eden, devlet tekelinin olduğu sektörlerde ticaret yapan ve müşterek kaynakların kolektif yönetimini sürdüren kooperatiflerin daha kitlesel örgütlenmeler yaratabildiği görülmektedir. Ortak sayısını kooperatiflerin ölçek büyüklüğünün bir göstergesi olarak ele alırsak (üretim ölçeği ayrıca hesaplanmalıdır) kooperatif türleri arasında ölçek düzeyinde bir ayrışma yaşanmaktadır.

Son dönemde kurulan sosyal ekonomileri güçlendirmeye dönük kooperatifçilik girişimlerinin ortak sayıları bir hayli az iken geleneksel kooperatiflerin ortak sayıları bir hayli yüksektir. Benzer bir ayrışma tarımsal kooperatifler için de geçerlidir. Tarım satış kooperatifleri bölgesel üretime odaklandıkları için ortak sayısı ve üretim ölçeği açısından büyük kooperatif modeli kapsamında yer almaktadır. Diğer taraftan ilçe ya da daha küçük havzalardaki üretime odaklanan tarımsal kalkınma kooperatiflerinin ortak sayıları orta düzeyde kalmakta olup bu kooperatifler küçük ölçekli bir üretim modelini temsil etmektedir. İzmir'de kooperatifçilik hareketi bağlamında bir ölçek tartışması sürdürülmektedir. Özellikle tarımsal kalkınma kooperatiflerinin faaliyet alanlarının bölge, il, ilçe, mahalle gibi idari sınırlar ya da havza temelli ekolojik sınırların hangisi temelinde daraltılması gerektiği önemli sorulardan birine dönüşmüştür. Kimi teknokratlar için bu bir optimizasyon sorunsalı iken üreticiler için bu bir üretim politikası geliştirme sorunsalıdır. Ampirik veriler temelinde İzmir'de tarım satış kooperatifi gibi ölçek ekonomisi kuran kooperatiflerin eski güçlerini koruyamadıkları ve ilçe/mahalle (köy) sınırlarında faaliyet gösteren tarımsal kalkınma kooperatiflerinin sayısının artış gösterdiği gözlemlenmektedir. Kooperatifleşmeyi güçlendirmek için izlenecek politikaların önünde kooperatif sayısını artırmak ya da ortak sayısını artırmak gibi birbiriyle çelişkili görünen iki tercih yer almaktadır.

Haritalandırma çalışmasının temel bulguları

Tarım ve Orman Bakanlığı'na bağlı kooperatiflerin mekânsal dağılımı incelendiğinde Ödemiş ilçesi hem kooperatif sayısı hem de ortak sayısı ile öne çıkmaktadır. Bu ilçeyi Tire ve Kemalpaşa ilçeleri izlemektedir. Ortalama ortak sayısında (bir kooperatife düşen ortak sayısı) ise Kiraz, Bayraklı ve Kemalpaşa ilçeleri ilk sıralarda yer almaktadır. Ticaret Bakanlığı'na bağlı kooperatifler çoğunlukla Konak ilçesinde yer seçerken, Bornova en yüksek ortak sayısına sahip ilçe olarak dikkat çekmektedir. Ortalama ortak sayısında Bornova'yı Menemen ilçesi takip etmektedir. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'na bağlı kooperatiflerde ise Konak ilçesinde yer seçme eğilimi çok yüksek oranda görülmektedir. Aynı zamanda Konak ilçesi en yüksek ortak sayısına sahip ilçe özelliğini de taşımaktadır. Ortalama ortak sayısı ise en fazla Dikili ilçesinde görülmektedir.

Üç bakanlığa ait veriler toplu olarak değerlendirildiğinde kent merkezi Konak'ın 180'in üzerinde kooperatif ve 20.000'e yaklaşan ortak sayısı ile üstün konumu devam etmektedir. Ortalama ortak sayısı değerlendirildiğinde ise Kiraz, Tire, Dikili gibi ilçeler ön plana çıkmaktadır. İlçelerin nüfusu ve ortak sayısı oranlandığında kooperatifleşme oranının en yüksek olduğu ilçeler Karaburun, Dikili ve Seferihisar ilçeleridir.

Ekonomik dayanıklılık çalışmasının temel bulguları ve önerileri

Kooperatiflerin türü, yaşı, ortak sayıları ve ciro büyüklükleri gibi temel yapısal özellikleri ile ekonomik dayanıklılığın farklı boyutları arasında istatiksel anlamda önemli bulgulara rastlanmıştır. Farklı alanlarda profesyonel insan kaynağı gibi dış desteğe en az ihtiyaç duyan kooperatif türleri olarak işletme ve sulama kooperatifleri öne çıkarken, ağırlıklı olarak kadın girişimi, tarım satış ve turizm geliştirme kooperatiflerini kapsayan "diğerleri" kategorisi bu kapsamda desteğe ihtiyaç duymaktadır. İşletme ve sulama kooperatifleri sermaye dayanıklılığı açısından da en yüksek değerlere sahip kooperatiflerin başında gelmektedir. Stratejik dayanıklılık açısından ise kooperatif türleri arasında önemli bir ayrım gözükmemektedir.

Endekslerle ilişkisi istatiksel olarak anlamlı bulunan bir başka yapısal özellik olarak kooperatiflerin yaşı öne çıkmaktadır. Özellikle son 10 yılda kurulan kooperatifler her bir endeks açısından daha düşük skorlara sahiptir. Ekonomik dayanıklılığı güçlendirmeye yönelik tasarlanan politikaların öncelikle bu kooperatif türlerine ağırlık vermesi önem kazanmaktadır. İdari ve sermaye dayanıklılığı açısından kooperatiflerin yıllık cirosu da önem kazanmaktadır. Her iki endeks için ciroları daha düşük olan kooperatiflerde daha düşük değerler elde edilmiştir. Kooperatiflerin kapsayıcılığını ölçen ortak sayısı ise sadece sermaye dayanıklılık endeksi ile ilişkili gözükmekte olup ortak sayısı 50'nin altında olan kooperatiflerde sermaye dayanıklılığı konusunda düşük skorlu kooperatiflerin oranı yüksektir.

Stratejik dayanıklılık endeksi ile kooperatiflerin yapısal özellikleri arasında istatiksel olarak anlamlı bir ilişkinin bulunamaması bu endeksin önemsiz olduğunu değil tam tersine stratejik dayanıklılığı güçlendirecek politikaların tür, yaş, ortak sayısı ve ciro büyüklüğünden bağımsız olarak tüm kooperatiflere yönelik tasarlanması gerektiğini göstermektedir.

Kooperatiflerin karar alma süreçlerine tabandan katılım düzeyini ve toplumsal cinsiyet eşitliği boyutunu öne çıkaran değişkenler istatiksel anlamda en güvenilir olarak stratejik dayanıklılık endeksi ile ilişki halindedir.

Kooperatiflerin üretim yöntem/teknikleri, ürün çeşitlilik/kaliteleri, pazara erişimleri, pazar çeşitlilikleri, farklı alanlarda uygulanan ya da uygulanacak yenilikler ve bunlarla ilgili yeni iletişim mecralarından yararlanma düzeyleri gibi alanlardaki yeterlilikleri sadece ortakların karar verme sürecine katılımının yüksek olduğu kooperatiflerde değil, bu süreçte kadınların da güçlü olduğu kooperatiflerde yüksek değerlere sahip gözükmektedir. Bu bulgular eşliğinde stratejik dayanıklılığı güçlendirmeye yönelik politikaların, kooperatiflerde karar verme sürecinde ortakların rolünün, toplumsal cinsiyet dengesini de öne çıkararak, güçlendirilmesini hedeflemelidir.

Ekonomik eğilimler karşısında kooperatiflerin gösterdiği performansı ölçen son üç yıldaki ciro değişikliği sadece sermaye dayanıklılık endeksi ile istatiksel olarak anlamlı bir ilişki gösterirken, yaşanan şoklar karşısında kooperatiflerin ortaklarına ekonomik kazanım sağlaması hem stratejik hem de sermaye dayanıklılığı endeksleri ile ilişki içindedir. İdari dayanıklılık endeksi ise her iki değişkenle de istatiksel olarak anlamlı bir ilişki sergilememektedir. Dolayısı ile kooperatiflerin hem kısa dönemde karşılaşabilecekleri şoklar hem içinde yer aldıkları ekonomik yapıda orta ve uzun dönemde yaşanabilecek eğilim ve değişikliklere uyum gösterme kapasiteleri, özellikle stratejik ve sermaye dayanıklılık endekslerinde yüksek skor grubunda yer alan kooperatifler için daha güçlü gözükmektedir.

Ekonomik dayanıklılık kapsamında diğer bir önemli bulgu, hem stratejik hem sermaye dayanaklık endeksleri yüksek olan kooperatiflerin aynı zamanda mali açıdan kamu kaynaklarına daha fazla bağlı olan kooperatifler olmalarıdır. Bu önemli ilişki bir açıdan finansal piyasalarda ortaya çıkan sorunlarla baş etmekte zorlanan ve mali kaynaklara piyasa koşullarında erişim zorluğu yaşayan kooperatifler için ekonomik dayanıklılıklarını güçlendirmede önemli bir destek oluşturmaktadır. Diğer bir taraftan da kooperatifleri kamu kaynakları üzerinden farklı kanallarla merkezi ve yerel yönetime bağlı kılarak, kendi çabalarıyla ekonomik dayanıklılıklarını iyileştirme konusunda sınırlandırma potansiyeli taşımaktadır. Ekonomik dayanıklılık analizinin bulguları temelinde aşağıdaki politika önerileri geliştirilmiştir:

Kooperatiflere Yönelik Eğitim Kurumları: Dışarıdan alınacak profesyonel insan kaynağı ihtiyacı üzerinden tanımlanan idari dayanıklılık endeksinin daha düşük bulunduğu kooperatifler görece daha yeni ve düşük cirolu kooperatif türlerinde gözlemlenmektedir. Bu kooperatiflerde ihtiyaç duyulan insan kaynağı desteğinin üretim bazlı alanlardan çok mali kaynak bulma ve kullanma ile satış ve pazarlama alanlarında olduğu görülmektedir. Adı geçen alanlarda özel sektör tecrübesine sahip kişilerin istihdam edilmesi bir politika önerisi olarak akla gelmektedir. Ancak profesyonel insan kaynağı desteğine daha fazla ihtiyaç duyan kooperatifler aynı zamanda düşük cirolu kooperatiflerdir; piyasadaki rekabetçi ücretler dikkate alındığında kooperatiflerin bu istihdamı sağlamaları kolay olmayacaktır. Ayrıca, önceliklerini piyasadaki rekabet şartları doğrultusunda belirleyecek profesyonel karar alıcıların, kooperatiflerin demokratik biçimde şekillenen ve ortakların çıkarlarını ön planda tutan stratejileriyle yaşayabilecekleri uyum sorunu, kooperatiflerin performansını olumsuz yönde etkileyebilecektir. Bu nedenle kooperatiflerin profesyonel insan kaynağı ihtiyaçlarının giderilmesine yönelik eğitim kurumlarının oluşturulması önem kazanmaktadır. Eğitim kurumları sayesinde hem kooperatiflerin bilgi ve tecrübe birikimlerinin kurumsal düzeyde korunması ve geliştirilmesi hem de bu birikimin kooperatiflerin ihtiyaçları doğrultusunda yeni beşerî sermaye yaratılmasında kullanılması sağlanacaktır. Bu kurumlar aynı zamanda kooperatiflerin üretim, pazarlama, ürün kalitesi, teknoloji ve yenilik gibi alanlarda oluşturdukları stratejileri diğer kooperatiflerle paylaşmalarına ve ortak çalışmalarla geliştirmelerine imkânı tanıyacaktır.

Katılım mekanizmalarını güçlendirme: Kooperatiflerin üretim yöntem/teknikleri, ürün çeşitlilik/ kaliteleri, pazara erişim kanalları, pazar çeşitlilikleri, farklı alanlarda uygulanan ya da uygulanacak yenilikler ve bunlarla ilgili yeni iletişim mecralarından yararlanmaları gibi alanlarda sahip oldukları stratejileri güçlendirmek için hem ortakların hem ortaklar arasındaki kadınların karar alma süreçlerine katılımlarını geliştirmeye yönelik politikalar kooperatif türleri ve kooperatiflerin yapısal özelliklerinden bağımsız olarak tüm kooperatifler için önemli gözükmektedir. Kooperatif karar alma süreçlerini sadece yönetim kurulu ile sınırlandırmadan, yeni iletişim mecralarını da daha etkili kullanarak, ortakları kooperatiflerin faaliyetleri, planları ve sorunları konularında bilgilendirerek ve bu alanlarda ortakların seslerini daha fazla duyurmalarına imkân tanıyacak mecraların geliştirilmesi kooperatiflerin ortak strateji oluşturmalarına önemli katkıda bulunacaktır.

Devlet ve yerel yönetim ile daha eşit düzeyde etkileşim içinde olmak: Kamu mali kaynaklarının kullanımı gerek stratejik gerekse de sermaye dayanıklılığı açısından kooperatiflere önemli bir katkı sağlamaktadır. Bu sayede kooperatifler mali kaynak ihtiyaçlarının karşılanması açısından piyasa koşullarına bağımlı kalmamakta ve dolayısı ile de piyasa koşullarında yaşanan ekonomik istikrarsızlık ve şoklar karşısında daha dayanıklı hale gelmektedir. Ancak kamusal kaynaklar üzerinden kooperatiflerle devlet ve yerel yönetimler arasında kurulan bu ilişkinin kooperatiflerin idari, mali ve stratejik özerkliğini olumsuz etkileme ihtimali de göz ardı edilmemelidir. Bunun için devlet/yerel yönetimler ile kooperatifler arasındaki ilişki bir himayecilik (clientelist) ilişkisinden çok kooperatiflerin ekonomik, toplumsal ve kültürel katkılarının daha net tanımlandığı ve takdir edildiği bir iletişim dilinin yaratıldığı daha denk bir ilişki üzerinden tasarlanmalıdır. Bu amaçla bir taraftan yasal düzenlemelerle kooperatiflerin idari ve stratejik özerkliklerinin güçlendirilmesi, diğer taraftan da kooperatiflerin ekonomik, sosyal ve kültürel katkılarının daha iyi tanınıp takdir edilmesi için üniversite, STK, yerel yönetimler ve kooperatifler arasındaki iletişim ağlarının geliştirilmesi hedeflenmelidir.

Ağ Analizi çalışmasının temel bulguları

Kooperatif türlerinin birbiriyle ve diğer ekonomik aktörlerle ticari ilişki ağı incelendiğinde yapısal bazı özellikler dikkat çekmektedir. Bu özellikler kooperatiflerin deneyimlediği haliyle ekonomik sistemin güçlü ve zayıf yönlerine veya farklı kooperatif türlerinin sistemde oynadığı rollere işaret etmektedir. Bazı kooperatif türleri diğer kooperatiflerden yoğun alım yaparken bu kooperatiflere daha az satış yapmakta, kamu ve belediyelere yapılan satışlar ise

bazı kooperatif türlerinin ekonomik faaliyetlerinde vazgeçilmez bir yer almaktadır. Kooperatif türlerinin kendi içindeki ekonomik ağına bakıldığında, tarımsal kalkınma kooperatifi gibi bazı türlerin bu ağda köprü rolü olduğu görülmektedir. Sistemin bu yapısal özellikleri bir yandan güçlendirilmesi gereken doğal özellikler, diğer yandan ise kırılganlık olarak görülebilir. Yapıdaki darboğazları rahatlatacak yeni yapısal ilişkilerin teşvik edilmesi düşünülebilir.

Sosyal Dışlanma, Yoksulluk ve Kooperatifler

Kooperatifler hem ekonomik hem de ekonomik olmayan boyutları ile yoksullukla mücadele için önemli kurumlardır. İstihdama katılımın sağlanması, bireysel gelirlerin ve topluluk gelirlerinin artırılmasının yanı sıra, bilgi ve becerilerin geliştirilmesi, barınma ve sağlık gibi hizmetlere ulaşılması, kapsayıcı bir şekilde toplumun güçlendirilmesi gibi çok boyutlu bir şekilde farklı kesimlere faaliyet alanı oluşturabilme potansiyelleri vardır. İzmir'de sosyal kooperatifçilik anlayışı ile toplumsal dışlanma ve marjinalleştirilme tehlikeleri olan toplulukları kapsayan, bu topluluklardaki insanları ekonomik ve ekonomik olmayan boyutlarıyla güçlendirerek ekonomiye, sosyal hayata ve topluma katkı sunmalarına olanak veren kooperatifler mevcuttur. Yoksullukla ve sosyal dışlanma ile mücadele edebilen sosyal kooperatifçilik yaklaşımındaki oluşumların sayısını artırmak, bu kooperatifleri desteklemek ve geliştirmek eşitliğe, kapsayıcılığa ve toplumsal kalkınmaya katkı sunabilecektir. Sosyal kooperatifçiliğin yoksullukla mücadele kapsamında geliştirilmesi için gerekli mevzuat düzenlemelerinin yapılması ve birleştirici bir üst yapı ile koordinasyon sağlanması bu alanda önemli olacaktır.

Toplumsal Cinsiyete Dayalı Eşitlik ve Kooperatifler

Sosyal kooperatifçilik anlayışıyla çalışan kooperatifler kadınların işgücüne, sosyal hayata, kamusal alana ve karar alma mekanizmalarına katılımını güçlendirerek toplumsal cinsiyet eşitliğine katkı sunabilmektedir. Toplumsal cinsiyet eşitliği temelli uygulamalarda kültürel etmenleri, kurumsal dinamikleri ve bireysel eğilimleri kapsayacak çok boyutlu çözümler hedeflenmelidir. Sadece kadınların ortak olduğu kooperatifler, kadınların söz alma, yönetime katılma, karar mekanizmalarına dâhil edilme, ortaklaşma ve dayanışmaları açısından büyük katkılar sunmaktadır. Bu tür kooperatifler tüm katkılarına rağmen geleneksel toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümüne paralel beceri ve işlere dayanan sınırlı bir alanda çalışmaktadır. Kadınların farklı sektörlerde ve iş yapma biçimlerinde yer alabilmelerine de imkân tanıyan farklı becerilerini, bilgilerini ve deneyimlerini geliştirmek de toplumsal cinsiyet eşitliği için önemlidir. Bu kooperatifler, farklı alanlarda da desteklenmeli ve geliştirilmelidir. Sadece kadın ortaklı kooperatifleri geliştirmek cinsiyete dayalı eşitlik için yeterli bir uygulama değildir. Bunun yanı sıra cinsiyete göre karma yapıda olan kooperatiflerdeki kadın katılımını arttırmak kadınların farklı sektörlerdeki görünürlüğü ve daha geniş kapsamlı bir eşitlik için önemlidir. Cinsiyete göre karma yapıda olan kooperatiflerdeki cinsiyet eşitliği için hibe, kota ve destek gibi uygulamalar daha eşitlikçi bir kooperatifçilik ve toplum yapısı için fayda sağlayabilecektir.

İnsana Yakışır İş ve Kooperatifler

Kooperatifler insanların gönüllü olarak bir araya gelerek ekonomik, sosyal ve kültürel ortak amaçları için kurdukları ve birlikte çalıştıkları demokratik ve özerk işletmelerdir. Bu tanıma göre kooperatiflerin insana yakışır işlerin yaratılması için planlanan stratejilerin gerçekleşmesinde kilit rol oynamaları beklenmektedir. Kooperatiflerin insana yakışır iş bağlamındaki katkılarını daha iyi anlamak için İzmir'de son dönemde ortaya çıkan geri dönüşüm çalışanlarının kooperatifleşme sürecine odaklanılmıştır. Katı atıkların ayrıştırılmasını sağlayıp bu atıkları önemli ölçüde geri dönüştürerek sürdürülebilir bir ekonomiye çok önemli bir katkıda bulunan geri dönüşüm çalışanları, kişi başına gelirin ve şehirleşmenin hızla arttığı bölgelerde ortaya çıkan katı atık yönetimine dair sorunların giderilmesinde önemli bir rol oynamaktadırlar. Dolayısı ile çalışanların koşullarının insana yakışır işler düzeyine eriştirilmesinde kooperatiflerin katkısı Latin Amerika ve Asya'daki birçok gelişmekte olan ülkelerdeki uygulamalarına benzer şekilde

İzmir ölçeğinde de başarılı olma potansiyeline sahip gözükmektedir. Bu bağlamda yapılan görüşmelerde, geri dönüşüm sektöründe çalışanların yukarıda bahsedilen sorunların çözümüne dair talepleri olduğu ve bu taleplerin yerel düzeydeki kanaat önderleri ve sivil toplum kuruluşları tarafından desteklenip kooperatifleşmeye yönelik bir model haline getirildiği tespit edilmiştir. Ayrıca kooperatifleşmeye yönelik talebin de yerel yönetimin farklı kademeleri tarafından dikkate alınıp somut çalışmalara dönüştürüldüğü gözlemlenmiştir. Bu çalışmalarda öncelikle geri dönüşüm çalışanlarının ilçeler bazında bir araya getirilmesi ve kurulacak kooperatiflere ortak yapılması planlanmaktadır. Geri dönüşüm çalışanlarının kendi başlarına güvencesiz ortamlarda çalışmak yerine kooperatif ortağı olarak ekonomik kazanımlarının iyileştirilmesi beklenmektedir. Geri dönüşüm sektöründe özellikle de toplumun dezavantajlı kesimlerinin yer aldığı düşünüldüğünde, bu durum hem ekonomik refahlarının güçlenmesi hem toplumun geri kalanı ile bütünleşmelerinin sağlanması açısından önemli kazanımlar sağlayacaktır.

Tarım, Kırsal Kalkınma ve Kooperatifler

İzmir'de tarımsal amaçlı faaliyet yürüten kooperatiflerin üretim ölçeği düzeyinde ayrıştığı görülmektedir. Tarım satış kooperatifleri birliği dikey entegrasyon modeliyle ölçek ekonomisi kuran bölgesel bir kooperatifleşme deneyimi iken tarım kalkınma kooperatifleri ilçe-mahalle düzeyinde örgütlenen orta-ölçek ya da küçük ölçek üretim yapan kooperatifleşme modelidir. Tarım satış kooperatifleri modelinde verimlilik, küresellik ve üretim baskısı ön plana çıkarken tarımsal kalkınma kooperatifleri modelinde katılım, yerellik ve tüketim baskısı ortaya çıkmaktadır. Küçük ölçek üretime sahip olsalar bile ürünlerini niş piyasada satabilen kooperatifler ortaklarına görece daha yüksek gelirler sağlamaktadır.

Tarımın neoliberal dönüşümü ve küresel piyasalarla entegrasyon sürecinde terk edilen korumacı politikalar ardından tarım satış kooperatiflerinin gücü azalmıştır. Ampirik araştırma temelinde görülmektedir ki İzmir'de tarımsal kalkınma kooperatifleri ölçek ekonomisi kuran tarım satış kooperatiflerine göre daha çok ortak çekebilmektedir. Özellikle ilçe-mahalle ölçeğinde kurulan tarımsal kalkınma kooperatifleri buradaki kırsal yaşamın daha cazip hale gelmesini sağlamıştır. Bu bağlamda kırsal kalkınma açısından oldukça etkili sonuçlar üretebildikleri görülmektedir. Tarım satış kooperatifleri ya da tarımsal kalkınma kooperatiflerinden birini diğerine tercih etmek yerine her ikisinin bir arada var olabileceği destekleme mekanizmaları geliştirmek gereklidir. Diğer taraftan bu farklı türdeki kooperatiflerin kendi içinde tedarik ilişkileri kurmalarına dönük platformların geliştirilmesi ve topluluk oluşturmaya dair projelerin yürütülmesi gerekmektedir.

İzmir'de alternatif gıda hareketlerinin etkisinde kooperatiflerin yeniden keşfedildiği bir canlanma dönemi olmuştur. Bu dönüşüm sürecinin kazanını tarımsal kalkınma kooperatifleri ve kadın kooperatifleri olmuştur. İzmir'de yerel tarım ürünlerini işleyen ve pazarlayan kadın kooperatiflerinin sayısı her geçen gün artmaktadır. Tarımsal kalkınma kooperatifleri ve kadın kooperatifleri arasında pratikte gelişen iş birlikleri ve koordinasyon çok-paydaşlı kooperatifleşme örnekleri geliştirebilir. Bu iki kooperatif türü arasında gelişen iş birlikleri kırsal kalkınma açısından örnek bir modele dönüşebilir. Diğer taraftan İzmir'de kentli tüketicilerin tercihleri tedarik zincirlerini dönüştürücü bir güce sahip olsa da tüketici kooperatiflerinin her geçen gün güç yitirdiği ve sayıca azaldığı görülmektedir. Ucuzluk marketlerinin artması ve kentli orta sınıfların alım güçlerinin azalmasıyla birlikte tüketim kooperatiflerinin son yıllarda sayısı bir hayli azalmıştır. Tüketicilerin kendileri için ayrıca bir kooperatif kurması yerine çok-paydaşlı kooperatiflere dâhil olması teşvik edilebilir. Tüketici gruplarının çok-paydaşlı yapılara dâhil olması yerelde kısa tedarik zincirlerinin güçlenmesini sağlayabilir.

Yukarıda belirtildiği gibi İzmir'de kooperatifçilik hareketi alternatif gıda hareketi temelinde yeniden keşfedilmeye başlamıştır. Kooperatifler bu dönemde topluluk ya da çok paydaşlı kooperatifler olarak isimlendirdiğimiz yeni nesil formlar kazanarak dönüşmektedir. Tarımsal kooperatifler üzerine özgün düşünceler geliştiren bir araştırmacı olan Thomas Gray geleneksel kooperatiflerin içinde barındırdığı üç temel ikileme işaret eder: 1) katılımcılık (demokrasi)/verimlilik (kapitalizm); 2) yerellik/küresellik ve 3) üretim/

tüketim. Geleneksel kooperatiflerin yaşadığı bu ikilemler yeni nesil kooperatifleşme deneyimlerinde çok-paydaşlı yapılar tarafından aşılmaktadır. Belediye gibi yerel kurum ve kuruluşların desteğiyle kurulan ya da sürdürülen kooperatifler bu çok-paydaşlı kooperatifleşme hareketi içerisinde görülebilir. Belediye ya da başka kamu kurumlarının sağladığı destekler kooperatiflerin özerk bir yapı olarak kendisini var etmesine engel teşkil etmemelidir. Tüzel kişilerin kooperatiflere bir paydaş olarak ortaklığı çok-paydaşlı kooperatiflerin gelişimi açısından önemlidir. Lakin kamu kurumları ya da siyasi çevrelerin kooperatifleri kendi organına dönüştürmesi tehlikesi vardır ve bu kooperatifleşmenin en temel değerlerinden biri olan özerklik ilkesine aykırıdır.

Ayrıca, kentli grupların kırsala yerleşme pratikleri bir nevi kırsal alanlardaki yaşamı cazip hale getirmesi açısından umut verse de son yıllarda bu durum tarım arazilerinin tarım dışı amaçlarla kullanılmasına neden olmaktadır. Hobi bahçeleri açmak vb. amaçlarla kurulan gayrimenkul işletme kooperatiflerinin sayılarının her geçen gün artması ve hatta Türkiye'deki bu türdeki kooperatiflerin dörtte birinin İzmir'de bulunması bu tehlikeye ışık tutmaktadır.

Kooperatifler ve Toplumsal Dönüşüm: Yeşil Ekonomi

Kooperatifler ortakları tarafından sahip olunan ve bu doğrultuda ortaklarının ortak iktisadi, sosyal ve kültürel ihtiyaç ve amaçlarını karşılamak hedefiyle yönetilen, insan ve dolayısıyla topluluk/toplum odaklı yapılardır. Yalnızca kâr amacıyla değil değerler üzerinden işleyen kurumlar olan kooperatifler, uluslararası olarak kabul görmüş ilkeleri paylaşırlar ve daha iyi bir dünya için iş birliği ve dayanışma üzerinden hareket ederler. Adaleti, eşitliği ve toplumsal adaleti faaliyetlerinin merkezine yerleştirirler. Bu çerçevede, dünyanın dört bir yanında kooperatifler bireylerin bir araya gelip, uzun vadeli istihdam ve refah yaratan sürdürülebilir iş modelleri üretmesine imkân sağlamaktadır.

Bu tespit yeşil ekonomi alanı için de geçerlidir. Ekonomik, sosyal ve ekolojik sürdürülebilirlik ülke ve dünya ekonomisi için tek geçerli gelecek tahayyülü olarak kabul görmektedir. İzmir'deki kooperatifler de dahil olmak üzere dünyanın farklı noktalarındaki kooperatiflerde çevresel farkındalık artmaktadır. Uluslararası Kooperatif Birliği'nin temel ilkeler metnindeki yedinci madde "toplumu gözetme" bu farkındalığın çıkış noktası ve aynı zamanda dayanağıdır: Kooperatifler, ortaklarını yani içine gömülü oldukları toplumu önceleyerek, yeşil ekonomi doğrultusunda toplum çıkarını gözetmekte, bunun için çeşitli faaliyetlerde bulunmaktadır. Şüphesiz ki bu faaliyetler henüz emekleme aşamasındadır ve alınacak epey yol vardır. Ancak yine de İzmir'deki kooperatiflerin yeşil ekonomiye geçiş sürecinde önemli roller üstlenebilecekleri aşikârdır.

Bu doğrultuda atılacak adımlardan en önemlisi hem farkındalığı artıracak hem de farkındalıktan eyleme geçişi hızlandıracak çeşitli destekleri kooperatiflere sunmak olabilir. Zira yeşil ekonomi ya da yeşil dönüşüm yeni alanlar ve yeni kavramlardır; kooperatiflerin bu alana dair yeterince kapasiteleri olmaması normaldir. Önerilen, yine Uluslararası Kooperatif Birliği'nin temel ilkeler metnindeki beşinci madde uyarınca eğitim ve bilgilendirmeye yoğunlaşmak, öncelikli olarak belirli kooperatiflerin uluslararası tecrübeler doğrultusunda yeşil dönüşüme dair kapasitelerinin artırılmasıdır. Bu araştırmada tespit edildiği üzere İzmir kooperatiflerinin hâlihazırda bu alana dair bir hassasiyeti ve dahası bölgenin kadim bir bilgi birikimi mevcuttur. Dolayısıyla önerilen, bu yerel hassasiyet ve birikimle, uluslararası yeşil ekonomiye geçiş tecrübesini buluşturmaktır.

Son olarak, kooperatiflerin sürdürülebilirliklerinin ölçülmesi (yeşil dönüşümü de kapsayacak şekilde) ve nesnel göstergelere dayanan bu ölçümün sonuçlarına göre çeşitli adımların atılması düşünülebilir. Örneğin kapasite attırma programları kapsamında verilen destekler kooperatiflere bir sürdürülebilirlik endeksi temelinde yapılan değerlendirme neticesinde dağıtılabilir. Böylesi bir endeks hem sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin kooperatifler tarafından benimsenmesi açısından hem kamu kurumları/özel sektör kuruluşlarına iş birliği yapabilecekleri kooperatifleri nesnel zeminde tespit edebilmeleri açısından fayda sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Agarwal, B. (2001). Participatory exclusions, community forestry, and gender: an analysis for South Asia and a conceptual framework. World Development, 29 (10).

Akın, A. (2021a). Davranış değişikliği ve toplumsal dönüşüm amaçlı iletişimsel müdahalelere disiplinler arası bir çerçeve: 'Kalkınma amaçlı iletişim'. Conference On Strategic Communication Management 3, 16th Of December, 2020 / Proceedings Of Galatasaray University.

Akın, A. (2021b). Marshall plan films and documentaries: A meditation on origin of communication for development in Turkey. Ankara Üniversitesi İlef Dergisi, 2021 Özel Sayı: 2. Uluslararası Dijital Çağda İletişim Sempozyumu, Süreklilikler ve Kesintiler: Kültürler, Pazarlar ve Siyaset, 9-32. DOI: 10.24955/ilef.1037941.

Arıkan, Z. (1989). İzmir'de ilk kooperatifleşme çabaları. Tarih İncelemeleri Dergisi, 4: 31-43.

Atasagun, Y. S. (1977). Türkiye'de teşkilatlı zirai kredi dağıtımının bugünkü durumu. Book chapter: O. Arı (der), Köy Sosyolojisi Okuma Kitabı, 82-115. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Bianchi, M., Vieta, M. (2019).Italian community co-operatives responding to economic crisis and state withdrawal: a new model for socio-economic development. Implementing the sustainable development goals: what role for social and solidarity economy? [Conference]. UNTFSSE International Conference, Geneva.

Birchall, J., Simmons, R. (2009). Cooperatives and poverty reduction: Evidence from Sri Lanka and Tanzania, Cooperatives for Development. International Labour Organization (ILO). Retrieved, March 4th, 2022, from https://coopseurope.coop/development/sites/default/files/co-operatives-and-poverty-reduction.pdf.

Boratav, K. (1969). Tarımda feodal üretim ilişkileri, feodal kalıntılar ve basit meta Üretimi, Emek, 6.

Carlo, B., Galera, G. (2016). Innovating the provision of welfare services through collective action: The case of Italian social cooperatives. International Review of Sociology, 26(1), 31-47, DOI: 10.1080/03906701.2016.1148336.

Cooperatives Europe. (2012). Co-operatives for Europe: Moving forward together. Retrieved March 4th, 2022, fromhttps://coopseurope.coop/sites/default/files/CoopsEurope_Brochure_HiResApril.pdf.

Cooperatives Europe. (2020). Survey Report: The COVID-19 crisis and its economic and social impact on cooperatives across Europe. Retrieved March 4th, 2022,from https://coopseurope.coop/sites/default/files/Covid19%20Report_CoopsEurope-compressed.pdf.

Cooperatives Europe, (2020b). COVID 19 coop response. Retrieved March 4th, 2022 from https://coopseurope.coop/resources/news/covid-19-coop-response.

Dohmwirth, C., Hanisch, M. (2019).Women's active participation and gender homogeneity: evidence from the South Indian dairy cooperative sector. Journal of Rural Studies, 72.

Duguid, F., Durutaş, G., Wodzicki, M. (2015). Türkiye'de kadın kooperatiflerinin mevcut durumu, Kadın Emeğini Geliştirme Vakfı. Canadian Co-operative Association, The World Bank.

Forney, J., Haberli, I. (2017). Co-operative values beyond hybridity: the case of farmers' organisations in the Swiss dairy sector. Journal of Rural Studies, 53.

Fourat, E., Closson, C., Holzemer L., Hudon, M. (2020). Social inclusion in an alternative food network: values, practices and tensions. Journal of Rural Studies, 76.

GDRC. (n.d.). The SEWA Bank. Retrieved, March 4th 2022, from https://www.gdrc.org/icm/inspire/sewa.html.

Gonzalez, R. A. (2017). Going back to go forwards? From multi-stakeholder cooperatives to Open Cooperatives in food and farming. Journal of Rural Studies, 53.

Gümrük ve Ticaret Bakanlığı. (2017). Türkiye Kooperatifçilik Raporu 2016. Retrived March 4th, 2022, from https://ticaret.gov.tr/data/5d41e45e13b87639ac9e02dc/15fb10a7fe0bba-07482ac9da277b5d35.pdf

ICA. (n.d.).What is a cooperative. Retrieved March 4th, 2022,from https://www.ica.coop/.

ICA. (n.d.). Facts and figures. Retrieved March 4th, 2022,from https://www.ica.coop/en/cooperatives/facts-and-figures.

ICA. (2020). A people-centred path for a second cooperative decade 2020-2030 strategic plan. Retrieved, March 4th, 2022 from https://www.ica.coop/sites/default/files/2021-11/CooperativeStrategy%20July%202020%20FINAL%20EN.pdf.

ICA, EU. (2021). Cooperation for the transition to a green economy: Global thematic research report, Belgium.

Jan, M. (2008). Successful women Cooperatives in India. Retrieved, March 4th 2022, from

https://www.researchgate.net/publication/215567355_Successful_women_Cooperatives_in_India.

ILO.(2015). Advancing gender equality: The co-operative way. International Labour Office, Geneva, Switzerland.

ILO. (n.d.). İnsana Yakışır İş. Retrieved, March 4th, 2022, fromhttps://www.ilo.org/ankara/areas-of-work/dw/lang--tr/index.htm.

İslamoğlu, H., Güloksüz, E., Kaya, A. Y., Çavdar, A., Karakoç, U., Nizam, D., Yazıcı, G. (2008). TUBITAK proje raporu: Türkiye'de tarımda dönüşüm ve küresel piyasalarla bütünleşme süreçleri. Retrieved, Jan 30th, 2021, from http://uvt.ulakbim.gov.tr/uvt/index.php?cwid=3&vta-di= TPRJ&ts=1358248685&.

Kasmir, S. (2016) The Mondragon Cooperatives: successes and challenges. Retrieved, March 4th 2022, from https://globaldialogue.isa-sociology.org/articles/the-mondragon-cooperatives-successes-and-challenges.

Keyder, Ç., Yenal, Z. (2011). Agrarian change under globalization: Markets and insecurity in Turkish agriculture, Journal of Agrarian Change, 11 (1), 60–86.

Keyder, Ç. (1983). The cycle of sharecropping and the consolidation of small peasant ownership in Turkey, Journal of Peasant Studies, 10, 130–145.

Kimura, A. H. (2010). Between technocracy and democracy: an experimental approach to certification of food products by Japanese consumer cooperative women. Journal of Rural Studies, 26 (2).

Martinho, A. L., Meira, D. (2018). Cooperativism and gender equality: From principles to practices in governance bodies composition on cooperatives in Portugal. Conference: XVII Congreso de Investigadores en Economía Social y Cooperativa,Toledo, Espanha.

Morgan, M. S., Winkler, R. L. (2020).The third shift? Gender and empowerment in a women's ecotourism cooperative", Rural Sociology, 85(1), 137-164.

Münkner, H. (2004). Multi-stakeholder co-operatives and their legal framework. Book chapter: Borzaga, C., Spear, R. (eds.). (2004). Trends and challenges for co-operatives and social enterprises in developed and transition countries, Edizioni 31, Trento.

Nizam, D. (2020). Yeni bir kırsal kalkınma, bilindik bir kırsal annelik: Ticarileşen yöresel yemeklerin toplumsal cinsiyet rollerine etkisi", İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi, 40.

Nizam, D. (2021). Kooperatifler, belediyeler ve gıda ağları: Tire Süt Kooperatifi örneği. Journal of Business Innovation and Governance, 4 (1), 113-131.

Nizam, D. (2021). Yeni Nesil Kooperatifler: Topluluk, Aidiyet ve Yer-Temellilik. Oğlak Yayınları, İstanbul.

Nizam, D., Yenal, Z. (2020). Seed politics in Turkey: the awakening of a landrace wheat and its prospects, The Journal of Peasant Studies, 47:4, 741-766, DOI: 10.1080/03066150.2019.1708725.

Renting, H., Van Der Ploeg, J. D. (2001). Reconnecting nature, farming and society: environmental cooperatives in the Netherlands as institutional arrangements for creating coherence. Journal of Environmental Policy Planning, 3.

Sizya, M. J. (2001). The role co-operatives play in poverty reduction in Tanzania. Paper Presented at the United Nations in observance of the International Day for the Eradication of Poverty.

Swagemakers, P., García, D. D., Milone, P., Ventura, F., Wiskerke, J. (2019). Exploring cooperative place-based approaches to restorative agriculture. Journal of Rural Studies, 68.

Tekeli, İ. (2018). İzmir Modeli: İzmir için demokratik bir belediyecilik modeli önerisi. İzmir Büyükşehir Belediyesi Akdeniz Akademisi.

Ticaret Bakanlığı. (2021). Türkiye geneli kooperatif ve birlik raporu. Retrieved, March 4th, 2022 from https://ticaret.gov.tr/data/5d43d82d13b876433065528e/T%C3%9CRK%C4%B0YE%20GENEL%C4%B0%20KOOPERAT%C4%B0F%20VE%20B%C4%B0RL%C4%B0K%20RAPORU.pdf.

Tökin, İ. H. (1977), Borçlanma şekilleri ve neticeleri. Book chapter: O. Arı (der), Köy Sosyolojisi Okuma Kitabı, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 116-121.

TÜİK. (2022). İşgücü istatistikleri IV. Çeyrek: Ekim - Aralık, 2021. Retrieved, March 4th, 2022 from https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-IV.-Ceyrek:-Ekim--Aralik,-2021-45643.

Vidović, D., Rakin, D. (2017). Social entrepreneurship and the revitalization of the cooperative sector: emergence of social cooperatives in Croatia and Serbia. Book chapter: Baglioni, S., Roy, M., Mazzei, M., Srbijanko J. K., Bashevska, M. (2017). Social enterprise developments in the Balkans, reactor - research in action, Skopje, 7-22.

Wiskerke J. S. C., Bock, B. B., Stuiver, M., Renting, R. (2003).Environmental co-operatives as a new mode of rural governance. Netherlands Journal of Agricultural Science, 51.

Yıldırır Kocabaş, Ö. (2010). Türkiye'de tarımsal kooperatifçilik düşüncesinin gelişimi. Libra Yayıncılık.

EK-1 KATILIMCI LİSTESİ

Çalıştay Katılımcıları

Katılımcı Adı	Katılımcı Kurumu
Hakkı Çetin	TARİŞ Zeytin ve Zeytinyağı Tarım Satış Kooperatifleri Birliği
Mustafa Kaymakçı	Mahmut Türkmenoğlu Kooperatifçilik Vakfı
Pınar Nacak	İzmir Ticaret Borsası
Mehmet Şakir Örs	Gazeteci-Yazar
Özge Sever	HALKA Temizlik İşleri Hizmet Kooperatifi
İlker Kılıçer	Ege Tiyatro Kooperatifi
Taner İşeri	Ege Tiyatro Kooperatifi
Alper Akbulut	Başka Bir Okul Mümkün Eğitim Kooperatifi
Kardelen Cazgır	Simurg Kadın Kooperatifleri Birliği
Eda Kayadibinlioğlu	Genç-işi kooperatifi
Yıldız Başaran	Genç-işi kooperatifi
Şamil Beştoy	Apikoop, Arıcılık ve Apiterapi Ürünleri Üretim ve Pazarlama Kooperatifi
Katılımcı (anonim)	Tarımsal Kalkınma Kooperatifi
Katılımcı (anonim)	Üniversite
Katılımcı (anonim)	Sivil Toplum Kuruluşu
Katılımcı (anonim)	İşletme Kooperatifi
Katılımcı (anonim)	Yapı Kooperatifleri Birliği

(Çalıştaylar 12 ve 26 Kasım 2021 tarihlerinde çevrimiçi düzenlenmiştir. İsimlerinin paylaşılması için onay vermeyen katılımcılar anonimleştirilmiştir.)

Çalıştay Dışında Görüşme Yapılan Kurum Listesi

Mülakat Tekniği	Katılımcı Kurum
Odak grup görüşme	Belediye
Odak grup görüşme	Belediye
Odak grup görüşme	Bilimsel Araştırma ve Geliştirme
Odak grup görüşme	Bilimsel Araştırma ve Geliştirme
Odak grup görüşme	Bilimsel Araştırma ve Geliştirme
Odak grup görüşme	Kadın Girişimi Üretim ve İşletme
Odak grup görüşme	Kadın Girişimi Üretim ve İşletme
Odak grup görüşme	Kadın Girişimi Üretim ve İşletme
Odak grup görüşme	Sivil Toplum Kuruluşu
Odak grup görüşme	Sivil Toplum Kuruluşu
Odak grup görüşme	Tarımsal Kalkınma Kooperatifi
Odak grup görüşme	Tarımsal Kalkınma Kooperatifi
Odak grup görüşme	Tarımsal Kalkınma Kooperatifi
Odak grup görüşme	Üniversite
Telefonla görüşme	Eğitim Kooperatifi
Telefonla görüşme	Deniz Yolcu Taşıma Kooperatifi
Telefonla görüşme	Esnaf Sanatkârlar Kredi Kefalet Kooperatifler Birliği
Telefonla görüşme	Fikri Mülkiyet Hakları ve Proje Danışmanlığı Kooperatifi
Telefonla görüşme	Gayrimenkul İşletme Kooperatifi
Telefonla görüşme	Hizmet Kooperatifi
Telefonla görüşme	Sağlık Hizmetleri Kooperatifi
Telefonla görüşme	Sigorta Kooperatifi
Telefonla görüşme	Su Ürünleri Kooperatifi
Telefonla görüşme	Sulama Kooperatifi
Telefonla görüşme	Tarımsal Kalkınma Kooperatifi
Telefonla görüşme	Turizm Geliştirme Kooperatifi
Telefonla görüşme	Tüketim Kooperatifi

Mülakat Tekniği	Katılımcı Kurum
Telefonla görüşme	Üretim ve Pazarlama Kooperatifi
Telefonla görüşme	Yardımlaşma Kooperatifi
Telefonla görüşme	Yenilenebilir Enerji Üretim Kooperatifi
Yerinde inceleme	Kadın Girişimi Üretim ve İşletme
Yerinde inceleme	Kadın Girişimi Üretim ve İşletme
Yerinde inceleme	Kadın Girişimi Üretim ve İşletme
Yerinde inceleme	Tarımsal Kalkınma Kooperatifi
Yerinde inceleme	Tarımsal Kalkınma Kooperatifi
Yerinde inceleme	Tarımsal Kalkınma Kooperatifi
Yerinde inceleme	Tarımsal Kalkınma Kooperatifi
Yerinde inceleme	Üretim ve Pazarlama Kooperatifi
Zoom derinlemesine mülakat	Akademisyen
Zoom derinlemesine mülakat	Akademisyen
Zoom derinlemesine mülakat	Akademisyen
Zoom derinlemesine mülakat	Eğitim Kooperatifi
Zoom derinlemesine mülakat	Kamu Kurumu
Zoom derinlemesine mülakat	Kamu Kurumu
Zoom derinlemesine mülakat	Konut Yapı Kooperatifleri Birliği
Zoom derinlemesine mülakat	Sivil Toplum Kuruluşu
Zoom derinlemesine mülakat	Tarımsal Kalkınma Kooperatifi
Zoom derinlemesine mülakat	Temiz Tevzi Kooperatifi
Zoom derinlemesine mülakat	Üniversite
Zoom derinlemesine mülakat	Üretim ve Pazarlama Kooperatifi
Zoom derinlemesine mülakat	Üst Birlik

EK-2 ANKET SORU FORMU

İzmir Kooperatif Analizi Projesi

İzmir Kalkınma Ajansı ve İzmir Ekonomi Üniversitesi arasında iş birliğine dayalı olarak İzmir Kooperatif Analizi Çalışması isimli bir araştırma projesi yürütülmektedir. Bu projenin amacı, İzmir il sınırları içinde bulunan kooperatiflerle ilgili bir envanter oluşturmaktır. Projenin çıktıları kooperatiflerin ekonomik dayanıklılık, yeşil ekonomi/yeşil dönüşüm, insana yakışır iş ve sosyal kalkınma hedeflerine ulaşması için geliştirilecek bölgesel stratejilere katkı sunacaktır.

Bu proje kapsamında yürütülen anket çalışmasına katılımız isteniyor çünkü ortak, çalışan ya da yönetici olarak kooperatifçilikle ilgili çalışma yürüten bir kurum/kuruluşu temsil hakkınız bulunuyor. Araştırmaya katılmaya karar verdiğiniz takdirde, en fazla 20 dakikalık bir ankete katılımınız istenecektir. Çalışmada yer almak bütünüyle gönüllülük esasına dayalıdır. Katılımcı ve kurumlarla ilgili bilgilere sadece araştırmacılar erişebilir. Çalışmanın sonuçları bir makale ya da rapor olarak yayımlanabilir, fakat sizi ya da kurumunuzu tanınabilir kılan hiçbir bilgi bu raporlarda paylaşılmayacaktır.

Katılımcının Bilgileri

1. Toplumsal Cinsiyet

a. Kadın
b. Erkek
c. Diğer

3. Yaş

a. 18-29
b. 30-39
c. 40-49
d. 50-59
e. 60-69
f. 70 ve üzeri

3. Eğitim Durumu

a. Okur-yazar değil
b. Okur-yazar ama diplomalı eğitim yok
c. İlkokul
d. Ortaokul
e. Lise
f. Üniversite
g. Yüksek Lisans
h. Doktora

4. Kooperatifteki görevi

a. Başkan
b. Yönetim Kurulu üyesi
c. Ortak
d. Çalışan/Personel
e. Gönüllü
f. Diğer (.....)

Kooperatifin Bilgileri

5. Kooperatifin türü

Anket araştırmasına dahil edilen 18 kooperatif türünün ismi bu soruda listelenecektir. Ağ analizinde yer alan sorularda ise sadece sayısı 18 ve üstü olan kooperatif türleri formatlama (cevaplama süresini azaltmak gibi) nedeniyle cevaplara (dokuz kooperatif +diğer seçeneği olarak) dahil edilecektir.

1-Tarımsal kalkınma
2- Sulama
3- Su Ürünleri
4-Bilimsel araştırma ve geliştirme
5-Deniz yolcu taşıma
6-Eğitim
7-Elektrik enerjisi üretim ve tüketim
8-Fikri mülkiyet hakları ve proje danışmanlığı
9-Hizmet
10-İşletme
11-Kadın girişimi üretim ve işletme
12-Tarım satış
13-Tarım satış kooperatifleri birliği
14-Tüketim
15-Turizm Geliştirme
16-Üretim ve pazarlama
17-Yaş sebze ve meyve pazarlama
18-Yenilenebilir enerji üretim

6. Kooperatifin Bulunduğu İlçe:

7. Kooperatifin Bulunduğu Mahalle:

8. Kooperatifin Kurulduğu Yıl:

9. Kooperatifin Ortak Sayısı:

10. Kooperatifin Çalışan Sayısı:

11. Kooperatifin Üye Olduğu Üst Birlikler

12. Kooperatif ortaklarının cinsiyete göre dağılımı nedir?

a. Sadece kadın
b. Karma, kadın ortak fazla
c. Karma, erkek ortak fazla
d. Sadece erkek
e. Diğer

Mali Bilgiler

13. Geçen yıl kooperatifinizin yıllık cirosu kaç TL'dir?

14. Son 3 yıldaki ciro değişimini aşağıdakilerden hangisi en iyi göstermektedir?

a. % 100'den fazla arttı
b. % 100. % 50 arasında arttı
c. % 50'den az arttı
d. Değişmedi
e. Azaldı

15. Son 3 yıldaki maliyet değişimini aşağıdakilerden hangisi en iyi göstermektedir?

a. % 100'den fazla arttı
b. % 100. % 50 arasında arttı
c. % 50'den az arttı
d. Değişmedi
e. Azaldı

16. Son 3 yıldaki taşınabilir/taşınmaz mal değişimini aşağıdakilerden hangisi en iyi göstermektedir?

a. % 100'den fazla arttı
b. % 100. % 50 arasında arttı
c. % 50'den az arttı
d. Değişmedi
e. Azaldı

17. Son 3 yıldaki borç ve diğer yükümlülük değişimini aşağıdakilerden hangisi en iyi göstermektedir?

a. % 100'den fazla arttı
b. % 100. % 50 arasında arttı
c. % 50'den az arttı
d. Değişmedi
e. Azaldı

Ağ Analizi

Aşağıdaki kurum türlerini son bir yıl itibariyle en fazla satış yaptıklarınız 5, satış yapmadıklarınız 1 olmak üzere 1'den 5'e doğru sıralayınız.

	1	2	3	4	5
18. Belediye ve iştirakleri					
19. Devlet kurumları ve iştirakleri					
20. Ulusal perakende zincirleri					
21. Yerel perakendeciler					
22. Diğer kooperatif veya birlikler					
23. Doğrudan son tüketiciye					
24. Yurtdışı alıcılar					
25. Diğer (...)					

26. Eğer belediye ve iştiraklerine satış yapıyorsanız son bir yıl itibariyle bunlar satışlarınızın yüzde kaçını oluşturmaktadır?

27. Eğer devlet kurumları ve iştiraklerine satış yapıyorsanız son bir yıl itibariyle bunlar satışlarınızın yüzde kaçını oluşturmaktadır?

Eğer diğer kooperatiflere satış yapıyorsanız aşağıdaki kooperatif türlerini son bir yıl itibariyle en fazla satış yaptıklarınız 5, satış yapmadıklarınız 1 olmak üzere 1'den 5'e doğru sıralayınız.

	1	2	3	4	5
28. Tarımsal kalkınma kooperatifi					
29. Sulama kooperatifi					
30. Su ürünleri kooperatifi					
31. İşletme kooperatifi					
32. Kadın girişimi üretimi ve işletme kooperatifi					
33. Tarım satış kooperatifi/Tarım satış kooperatifleri birliği					
34. Tüketim kooperatifi					
35. Üretim ve pazarlama kooperatifi					
36. Turizm geliştirme kooperatifi					
37. Diğer (...)					

Eğer diğer kooperatiflerden alım yapıyorsanız aşağıdaki kooperatif türlerini son bir yıl itibariyle en fazla alım yaptıklarınız 5, alım yapmadıklarınız 1 olmak üzere 1'den 5'e doğru sıralayınız.

	1	2	3	4	5
38. Tarımsal kalkınma kooperatifi					
39. Sulama kooperatifi					
40. Su ürünleri kooperatifi					
41. İşletme kooperatifi					
42. Kadın girişimi üretimi ve işletme kooperatifi					
43. Tarım satış kooperatifi/Tarım satış kooperatifleri birliği					
44. Tüketim kooperatifi					
45. Üretim ve pazarlama kooperatifi					
46. Turizm geliştirme kooperatifi					
47. Diğer (....)					

Eğer diğer kooperatif ve kurumlarla bilgi ve deneyim paylaşımı veya eğitim konularında iş birliği yapıyorsanız aşağıdaki kurum türlerini son bir yıl itibariyle en fazla iş birliği yaptıklarınız 5, iş birliği yapmadıklarınız 1 olmak üzere 1'den 5'e doğru sıralayınız.

	1	2	3	4	5
48. Belediye ve iştirakleri (ilçe ve büyükşehir)					
49. Devlet kurumları					
50. Üniversiteler ve Araştırma Merkezleri					
51. Kooperatif olmayan dernek, vakıf ve STK'lar					
52. Kooperatif Birlikleri					
53. Diğer kooperatifler					
54. Diğer (.....)					

Ortaklarınız kooperatifinizden ne şekilde faydalanıyor? En yoğun faydalanma şekline 5 ve uygulanmıyorsa 1 olacak şekilde 1'den 5'e doğru puanlayınız.

	1	2	3	4	5
55. Kooperatife ürün satarak					
56. Kooperatifte istihdam edilerek					
57. Risturn (gelir-gider farkı) alarak					

58. Kooperatifin (kendisine ait ya da erişimi olduğu) satış noktalarında ürün satışı yaparak					
59. Kooperatifin işleme tesislerinden yararlanarak					
60. Kooperatiften girdi temin ederek (tohum, gübre, kredi, makine)					
61. Kooperatifin sunduğu diğer hizmetlerden yararlanarak (eğitim, danışmanlık)					
62. Kooperatiften tüketim ürünleri satın alarak					
63. Diğer (...)					

Dayanıklılık Endeksi

A – Yönetimsel Dayanıklılık

Aşağıdaki ifadelere ne kadar katıldığınızı belirtin.

64. İdari işlerle (bürokratik, mevzuat vs.) ilgili dışarıdan desteğe (örneğin profesyonel insan kaynağı) ihtiyacımız var.

a. Kesinlikle Katılıyorum
b. Katılıyorum
c. Emin değilim
d. Katılmıyorum
e. Kesinlikle Katılmıyorum

65. Mal ya da hizmet üretimi ve buralarda kullanacağınız yeniliklerle ilgili dışarıdan desteğe (örneğin profesyonel insan kaynağı) ihtiyacımız var.

a. Kesinlikle Katılıyorum
b. Katılıyorum
c. Emin değilim
d. Katılmıyorum
e. Kesinlikle Katılmıyorum

66. Mali kaynak bulma, bunları kullanma ile ilgili dışarıdan desteğe (örneğin profesyonel insan kaynağı) ihtiyacımız var.

a. Kesinlikle Katılıyorum
b. Katılıyorum
c. Emin değilim
d. Katılmıyorum
e. Kesinlikle Katılmıyorum

67. Ürün satışı/pazarlaması ile ilgili dışarıdan desteğe (örneğin profesyonel insan kaynağı) ihtiyacımız var.

a. Kesinlikle Katılıyorum
b. Katılıyorum
c. Emin değilim
d. Katılmıyorum
e. Kesinlikle Katılmıyorum

68. Ortaklarımızın genel kurullar dışında karar verme süreçlerine katılımı yeterlidir.

a. Kesinlikle Katılıyorum
b. Katılıyorum
c. Emin değilim
d. Katılmıyorum
e. Kesinlikle Katılmıyorum

69. Kadın ortaklarımızın genel kurullar dışında karar verme süreçlerine katılımı yeterlidir.

a. Kesinlikle Katılıyorum
b. Katılıyorum
c. Emin değilim
d. Katılmıyorum
e. Kesinlikle Katılmıyorum

B – Stratejik Dayanıklılık

Aşağıdaki ifadelere ne kadar katıldığınızı belirtin?

70. Kooperatifimizin kullandığı üretim yöntem ve teknikleri bizim için yeterlidir.

a. Kesinlikle Katılıyorum
b. Katılıyorum
c. Emin değilim
d. Katılmıyorum
e. Kesinlikle Katılmıyorum

71. Kooperatifimizin sahip olduğu mal/hizmet çeşitliliği ve kalitesi bizim için yeterlidir.

a. Kesinlikle Katılıyorum
b. Katılıyorum
c. Emin değilim
d. Katılmıyorum
e. Kesinlikle Katılmıyorum

72. Kooperatifimizin sahip olduğu pazara erişim yolları ve pazar çeşitliliği bizim için yeterlidir.

a. Kesinlikle Katılıyorum
b. Katılıyorum
c. Emin değilim
d. Katılmıyorum
e. Kesinlikle Katılmıyorum

73. Kooperatifimizin üretim, pazarlama ve mali konularda uyguladığı (uygulayacağı, uygulamayı düşündüğü) yenilikler (inovasyon) bizim için yeterlidir.

a. Kesinlikle Katılıyorum
b. Katılıyorum
c. Emin değilim
d. Katılmıyorum
e. Kesinlikle Katılmıyorum

74. Kooperatifimizin üretim, satış ve pazarlama gibi konularda internet ve sosyal medya gibi yeni iletişim mecralarından yararlanma düzeyi bizim için yeterlidir.

a. Kesinlikle Katılıyorum
b. Katılıyorum
c. Emin değilim
d. Katılmıyorum
e. Kesinlikle Katılmıyorum

C) Sermaye Dayanıklılığı

Aşağıdaki ifadelere ne kadar katıldığınızı belirtin?

75. Kooperatifimizin sahip olduğu taşınmaz mallar (bina, arazi, depo vs.) bizim için yeterlidir.

a. Kesinlikle Katılıyorum
b. Katılıyorum
c. Emin değilim
d. Katılmıyorum
e. Kesinlikle Katılmıyorum

76. Kooperatifimizin sahip olduğu taşınabilir mallar (traktör, makine, ekipman vs.) bizim için yeterlidir.

a. Kesinlikle Katılıyorum
b. Katılıyorum
c. Emin değilim
d. Katılmıyorum
e. Kesinlikle Katılmıyorum

77. Kooperatifimizin yükümlülükleri (borçları) çevirme kapasitesi bizim için yeterlidir.

a. Kesinlikle Katılıyorum
b. Katılıyorum
c. Emin değilim
d. Katılmıyorum
e. Kesinlikle Katılmıyorum

78. Kooperatifimizin teminat kullanma imkânı bizim için yeterlidir.

a. Kesinlikle Katılıyorum
b. Katılıyorum
c. Emin değilim
d. Katılmıyorum
e. Kesinlikle Katılmıyorum

79. Finansman konusunda kooperatifimiz için kamu kaynakları (devlet ve belediye) diğer kaynaklara (özel sektör, diğer kooperatifler, kendi kaynaklarımız) göre daha önemlidir.

a. Kesinlikle Katılıyorum
b. Katılıyorum
c. Emin değilim
d. Katılmıyorum
e. Kesinlikle Katılmıyorum

D) Sosyal Değerler ve Toplumsal Faydalar

80. Kooperatifimiz isteyen herkesin üyeliğine açıktır.

a. Kesinlikle Katılıyorum
b. Katılıyorum
c. Emin değilim
d. Katılmıyorum
e. Kesinlikle Katılmıyorum

81. Ortaklarımız istediklerinde kooperatifi demokratik bir biçimde denetler.

a. Kesinlikle Katılıyorum
b. Katılıyorum
c. Emin değilim
d. Katılmıyorum
e. Kesinlikle Katılmıyorum

82. Kooperatifimiz, ortaklarının kooperatif gelirlerine eşit katkı yapması ve eşit pay almasını destekler.

a. Kesinlikle Katılıyorum
b. Katılıyorum
c. Emin değilim
d. Katılmıyorum
e. Kesinlikle Katılmıyorum

83. Kooperatifimiz özerktir, diğer kurumların etkisinden bağımsız bir şekilde yönetilir.

a. Kesinlikle Katılıyorum
b. Katılıyorum
c. Emin değilim
d. Katılmıyorum
e. Kesinlikle Katılmıyorum

84. Kooperatifimiz, ortakları için eğitim çalışmaları yürütür.

a. Kesinlikle Katılıyorum
b. Katılıyorum
c. Emin değilim
d. Katılmıyorum
e. Kesinlikle Katılmıyorum

85. Kooperatifimiz diğer kooperatiflerle iş birliği ve dayanışma geliştirir.

a. Kesinlikle Katılıyorum
b. Katılıyorum
c. Emin değilim
d. Katılmıyorum
e. Kesinlikle Katılmıyorum

86. Kooperatifimiz kendisini oluşturan topluluğun devamını sağlamak için çalışmalar yürütür.

a. Kesinlikle Katılıyorum
b. Katılıyorum
c. Emin değilim
d. Katılmıyorum
e. Kesinlikle Katılmıyorum

87. Kooperatifimiz kadınların güçlenmesi için çalışmalar yürütür.

a. Kesinlikle Katılıyorum
b. Katılıyorum
c. Emin değilim
d. Katılmıyorum
e. Kesinlikle Katılmıyorum

88. Kooperatifimiz çevreye daha az zarar verecek şekilde üretim ve hizmetlerini geliştirmek için çalışmalar yürütür.

a. Kesinlikle Katılıyorum
b. Katılıyorum
c. Emin değilim
d. Katılmıyorum
e. Kesinlikle Katılmıyorum

89. Kooperatifimiz çalışanlarının iş güvenliğini arttırmak için çalışmalar yürütür.

a. Kesinlikle Katılıyorum
b. Katılıyorum
c. Emin değilim
d. Katılmıyorum
e. Kesinlikle Katılmıyorum

90. Kooperatifimizin ortaklarına sunduğu ekonomik katkı son yıllarda yaşanan pandemi ve diğer şoklara (yangın, sel, ekonomik kriz gibi...) rağmen artmıştır.

a. Kesinlikle Katılıyorum
b. Katılıyorum
c. Emin değilim
d. Katılmıyorum
e. Kesinlikle Katılmıyorum

EK-3 ANKET ÇALIŞMASI KATILIMCI BİLGİLERİ

A-Kooperatifler

Kooperatiflerin Tür Dağılımı

Kooperatif Türü	Frekans	Yüzdelik Oran
Tarımsal kalkınma kooperatifleri	37	32,5
Sulama kooperatifleri	25	21,9
Su ürünleri kooperatifleri	8	7,0
Bilimsel araştırma ve geliştirme	1	0,9
Deniz yolcu taşıma kooperatifleri	1	0,9
Eğitim kooperatifleri	1	0,9
Hizmet kooperatifleri	9	7,9
İşletme kooperatifleri	19	16,7
Kadın girişimi üretim ve işletme kooperatifleri	3	2,6
Tarım satış kooperatifleri	3	2,6
Tarım satış kooperatifleri birliği	1	0,9
Turizm Geliştirme kooperatifleri	3	2,6
Üretim ve pazarlama kooperatifleri	2	1,8
Yenilenebilir enerji üretim kooperatifleri	1	0,9
Toplam	**114**	**100,0**

Kooperatiflerin İlçe Dağılımı

Kooperatifin Bulunduğu İlçe	Frekans	Yüzdelik oran
Karaburun	6	5,3
Seferihisar	4	3,5
Karşıyaka	3	2,6
Beydağ	2	1,8
Kemalpaşa	14	12,3
Bayındır	10	8,8
Ödemiş	15	13,2
Konak	4	3,5
Bornova	2	1,8
Güzelbahçe	2	1,8

Kooperatifin Bulunduğu İlçe	Frekans	Yüzdelik oran
Buca	3	2,6
Foça	**1**	**,9**
Aliğa	4	3,5
Selçuk	3	2,6
Menemen	4	3,5
Çeşme	3	2,6
Menderes	7	6,1
Urla	5	4,4
Narlıdere	2	1,8
Bayraklı	4	3,5
Bergama	9	7,9
Kiraz	1	0,9
Torbalı	1	0,9
Karabağlar	1	0,9
Dikili	4	3,5
Toplam	**114**	**100,0**

Katılımcılar

Toplumsal Cinsiyet	Frekans	Yüzdelik oran
Kadın	23	20,2
Erkek	91	79,8
Toplam	**114**	**100,0**

Yaş	Frekans	Yüzdelik oran
19-29	6	5,3
30-39	7	6,1
40-49	23	20,2
50-59	40	35,1
60-69	30	26,3
70 ve üzeri	8	7,0
Toplam	**114**	**100,0**

Eğitim durumu	Frekans	Yüzdelik oran
İlkokul	27	23,7
Ortaokul	11	9,6
Lise	27	23,7
Üniversite	46	40,4
Yüksek lisans	3	2,6
Toplam	**114**	**100,0**

Kooperatifteki Görevi	Frekans	Yüzdelik oran
Başkan	69	60,5
Yönetim Kurulu üyesi	20	17,5
Ortak	6	5,3
Çalışan/Personel	10	8,8
Gönüllü	7	6,1
Diğer	2	1,8
Toplam	**114**	**100,0**

EK-4 DİĞER KOOPERATİF TÜRLERİ

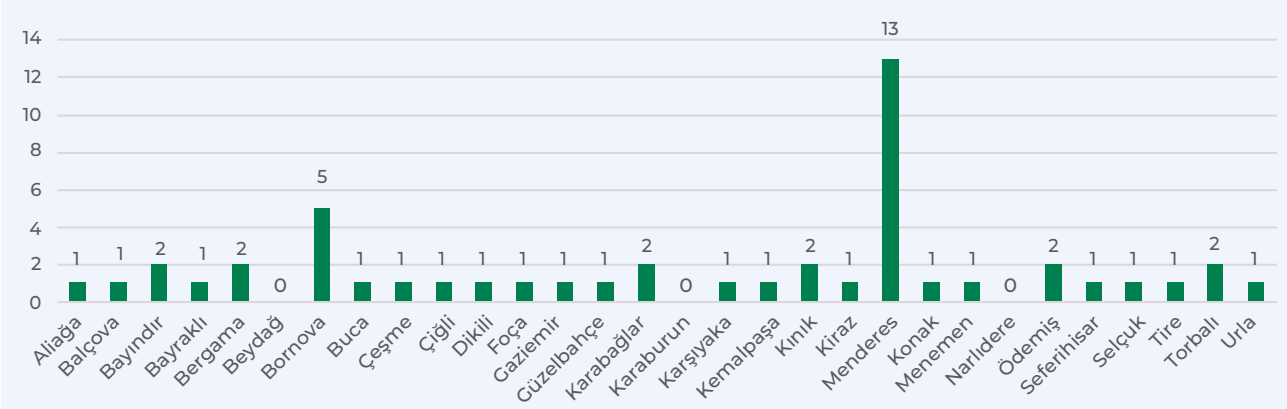
Esnaf ve Sanatkârlar Kredi ve Kefalet Kooperatifi

İzmir ili sınırlarında,

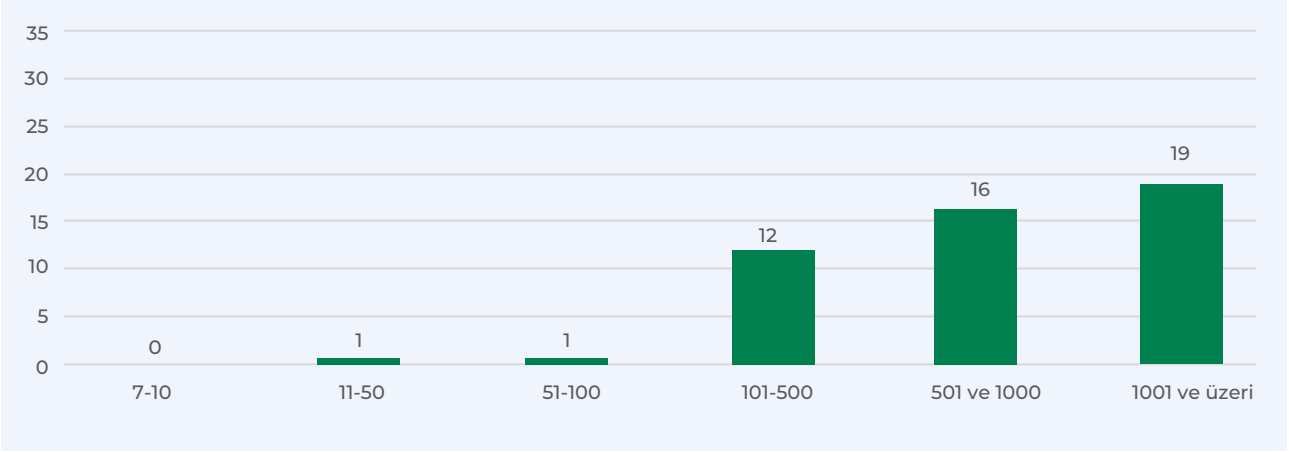
- Aktif olan kooperatif sayısı: 49
- Kooperatiflerin toplam ortak sayısı: 48.179
- Ortalama ortak sayısı: 983
- En eski kuruluş yılı: 1954
- En yeni kuruluş yılı: 2012
- Bu kooperatif türü toplam ortak sayısı ve ortalama ortak sayısı bakımından birinci sırada yer almaktadır.
- Konak ve Bornova ilçelerinde kooperatif sayısı yoğunluk göstermektedir.
- 1997 ve 2011 bu kooperatif türünün en çok kurulduğu yıllardır.

İlçe	Kooperatif Sayısı	Yüzdelik Oran
Aliağa	1	2,0
Balçova	1	2,0
Bayındır	2	4,1
Bayraklı	1	2,0
Bergama	2	4,1
Beydağ	0	0,0
Bornova	5	10,2
Buca	1	2,0
Çeşme	1	2,0
Çiğli	1	2,0
Dikili	1	2,0
Foça	1	2,0
Gaziemir	1	2,0
Güzelbahçe	1	2,0
Karabağlar	2	4,1
Karaburun	0	0,0
Karşıyaka	1	2,0
Kemalpaşa	1	2,0
Kınık	2	4,1
Kiraz	1	2,0
Konak	13	26,5
Menderes	1	2,0
Menemen	1	2,0
Narlıdere	0	0,0
Ödemiş	2	4,1
Seferihisar	1	2,0
Selçuk	1	2,0
Tire	1	2,0
Torbalı	2	4,1
Urla	1	2,0
Toplam	**49**	**100,0**

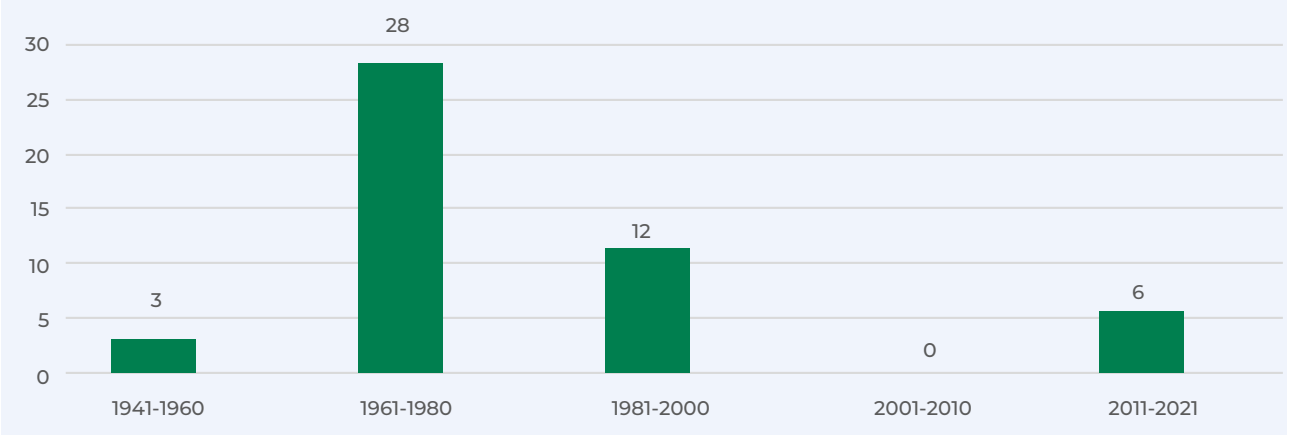
İzmir'de Esnaf ve Sanatkarlar Kooperatiflerin İlçelere Göre Dağılımı

İzmir'de Ortak Sayısına Göre Esnaf ve Sanatkarlar Kooperatiflerin Dağılımı

İzmir'de Kuruluş Yılına Göre Esnaf ve Sanatkarlar Kooperatiflerin Dağılımı

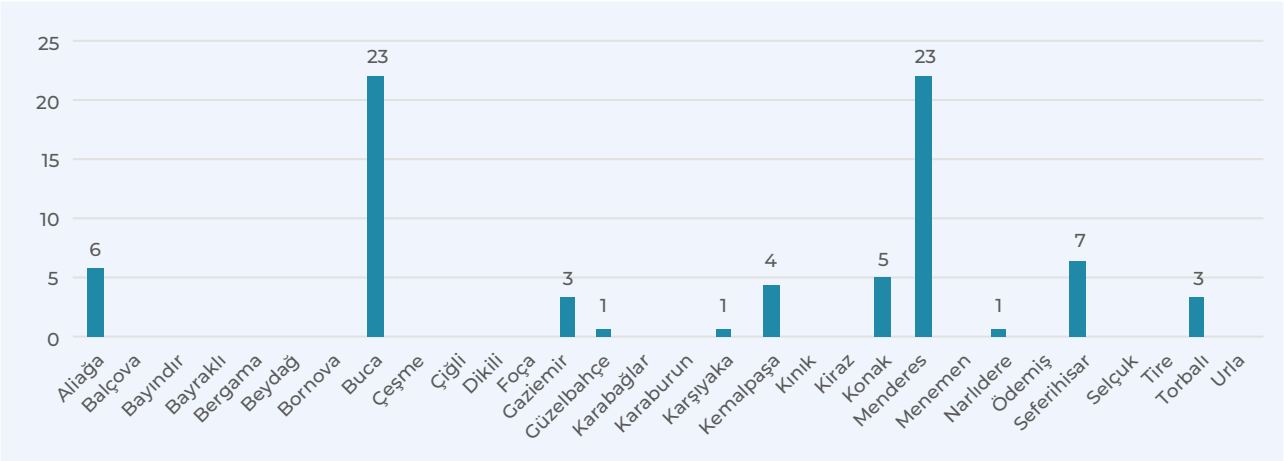
Gayrimenkul Kooperatifleri

İzmir ili sınırlarında,

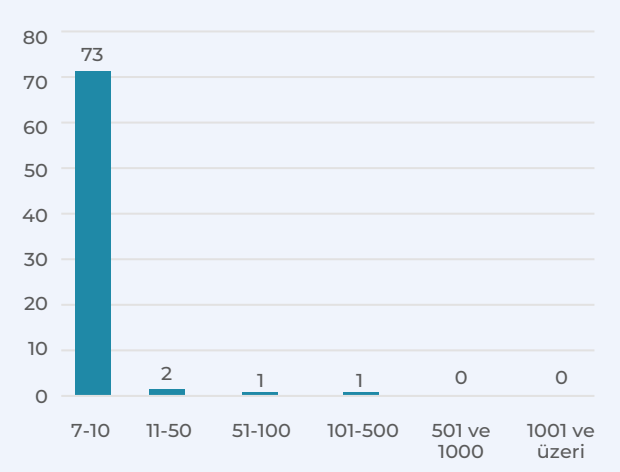
- Aktif olan kooperatif sayısı: 77
- Kooperatiflerin toplam ortak sayısı: 749
- Ortalama ortak sayısı: 10
- En eski kuruluş yılı: 2016
- En yeni kuruluş yılı: 2020
- Menderes ve Buca ilçelerinde kooperatif sayısı yoğunluk göstermektedir.
- Ortak sayısı 7-10 kişi arasında yoğunluk göstermektedir. Bu kooperatif türü ortalama ortak sayısı en düşük kooperatiflerden biridir.
- 2018 yılı bu türde kooperatifin en çok kurulduğu yıldır. Hobi bahçelerinin popülerlik kazanması nedeniyle son yıllarda sayısı en çok artış gösteren kooperatif türlerinden biridir.

İlçe	Kooperatif Sayısı	Yüzdelik Oran
Aliağa	6	7,8
Buca	23	29,9
Gaziemir	3	3,9
Güzelbahçe	1	1,3
Karşıyaka	1	1,3
Kemalpaşa	4	5,2
Konak	5	6,5
Menderes	23	29,9
Narlıdere	1	1,3
Seferihisar	7	9,1
Torbalı	3	3,9
Toplam	**77**	**100**

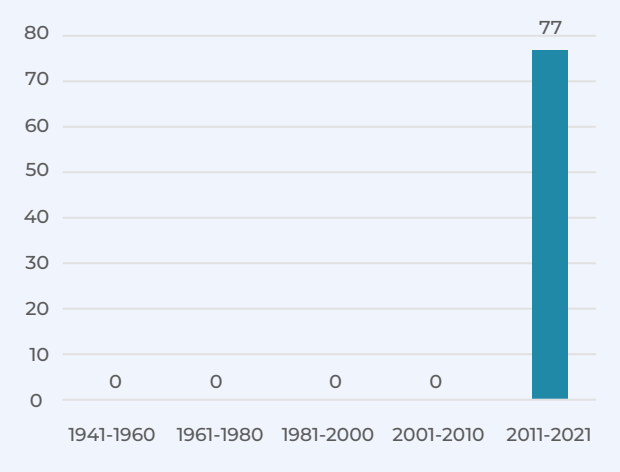
İzmir'de Gayrimenkul Kooperatiflerin İlçelere Göre Dağılımı

İzmir'de Ortak Sayısına Göre Gayrimenkul Kooperatiflerin Dağılımı

İzmir'de Kuruluş Yılına Göre Gayrimenkul Kooperatiflerin Dağılımı

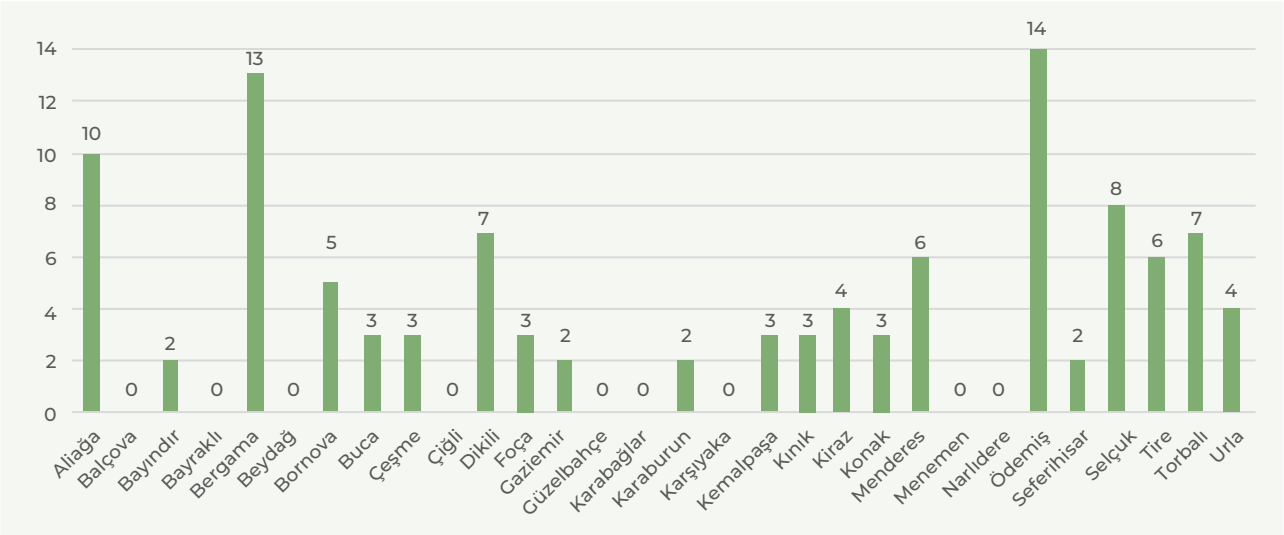
Motorlu Taşıyıcılar Kooperatifi

İzmir ili sınırlarında,

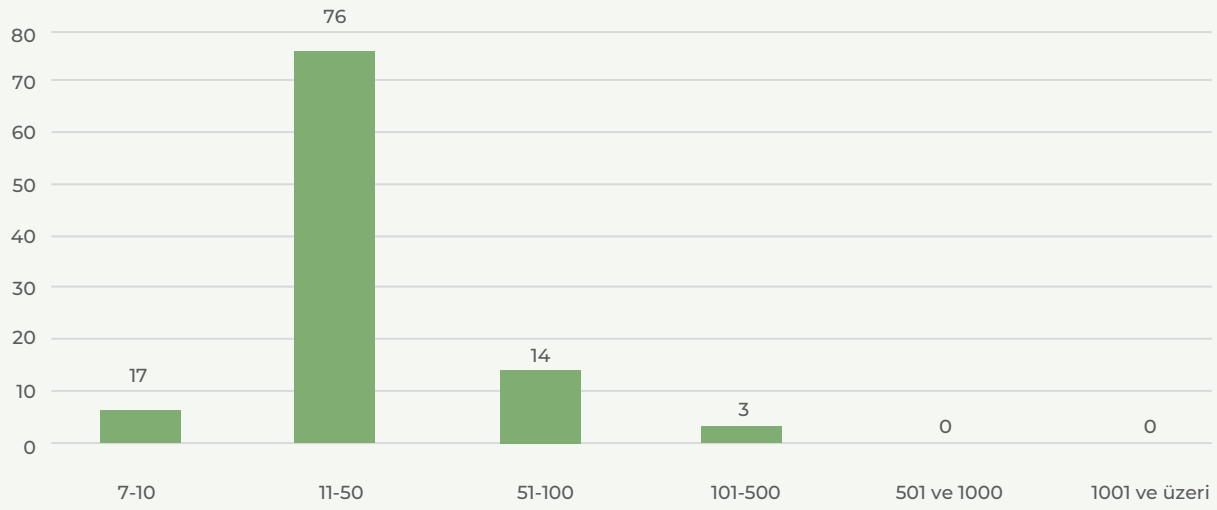
- Aktif olan kooperatif sayısı: 110
- Kooperatiflerin toplam ortak sayısı: 3.477
- Ortalama ortak sayısı: 32
- En eski kuruluş yılı: 1970
- En yeni kuruluş yılı: 2014
- Sayı bakımından 3. sırada yer alan kooperatif türüdür. Toplam ortak (8. sırada) ve ortalama ortak sayısı (17. sırada) bakımından görece daha alt sıralarda yer almaktadır.
- Bu türdeki kooperatif sayısı Ödemiş, Bergama ve Aliağa'da görece daha yüksektir.
- Ortak sayısı 11-50 kişi arasında yoğunluk göstermektedir.
- Mevcut kooperatiflerin çoğu 1981-2000 yılları arasında kurulmuştur. 1993 ve 2003 bu türdeki kooperatiflerin en çok kurulduğu yıllardır.

İlçe	Kooperatif Sayısı	Yüzdelik Oran
Aliağa	10	9,1
Bayındır	2	1,8
Bergama	13	11,8
Bornova	5	4,5
Buca	3	2,7
Çeşme	3	2,7
Dikili	7	6,4
Foça	3	2,7
Gaziemir	2	1,8
Karaburun	2	1,8
Kemalpaşa	3	2,7
Kınık	3	2,7
Kiraz	4	3,6
Konak	3	2,7
Menderes	6	5,5
Ödemiş	14	12,7
Seferihisar	2	1,8
Selçuk	8	7,3
Tire	6	5,5
Torbalı	7	6,4
Urla	4	3,6
Toplam	**110**	**100,0**

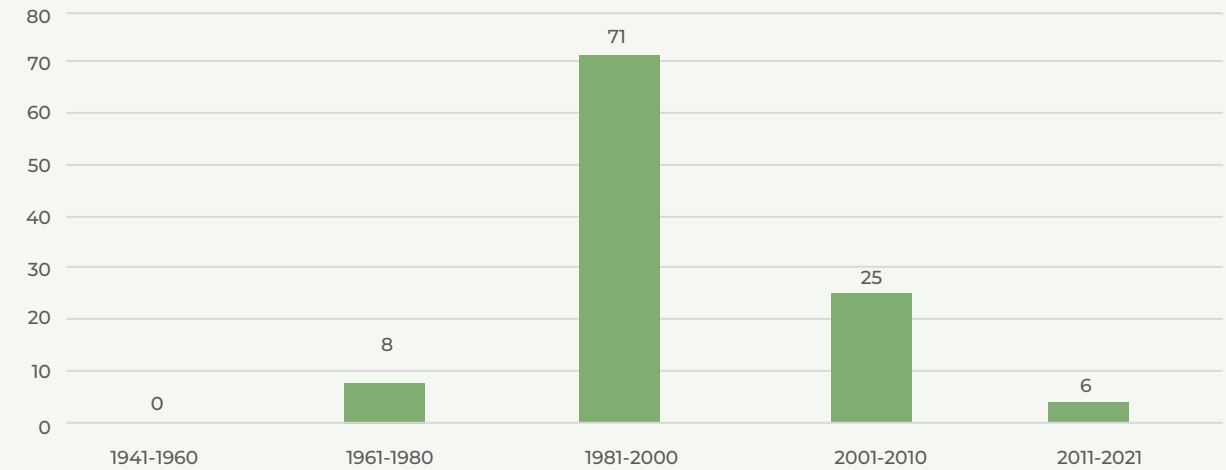
İzmir'de Motorlu Taşıyıcılar Kooperatiflerin İlçelere Göre Dağılımı

İzmir'de Ortak Sayısına Göre Motorlu Taşıyıcılar Kooperatiflerin Dağılımı

İzmir'de Kuruluş Yılına Göre Motorlu Taşıyıcılar Kooperatiflerin Dağılımı

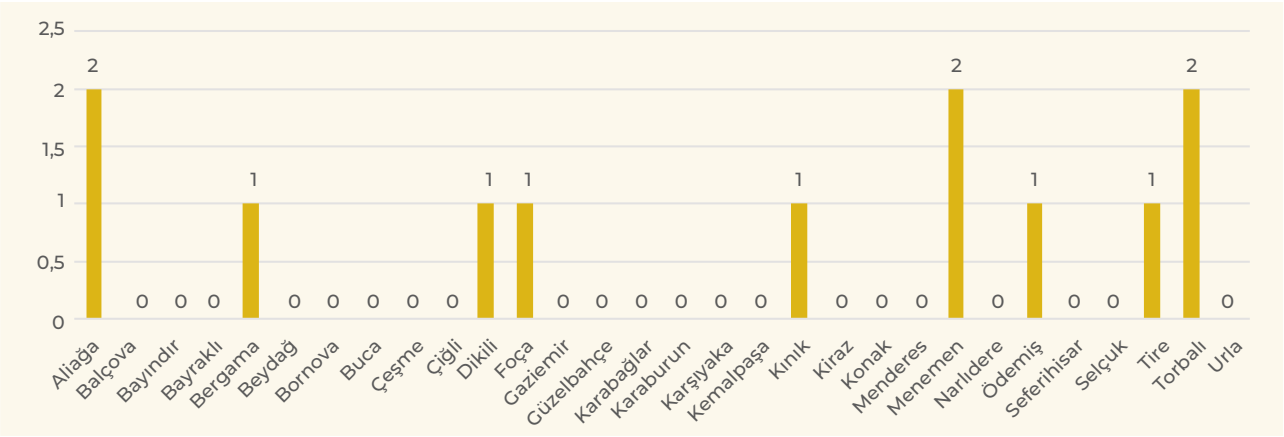
Karayolu Yolcu Taşıma Kooperatifi

İzmir ili sınırlarında,

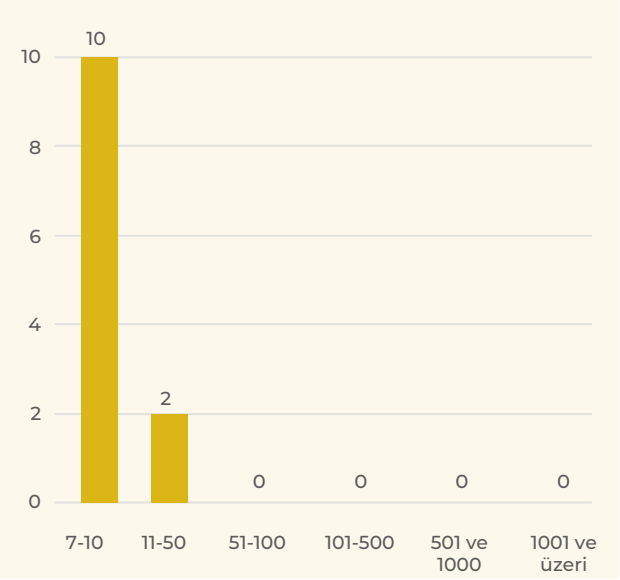
- Aktif olan kooperatif sayısı: 12
- Kooperatiflerin toplam ortak sayısı: 141
- Ortalama ortak sayısı: 12
- En eski kuruluş yılı: 1987
- En yeni kuruluş yılı: 2019
- Bu türdeki kooperatifin en çok bulunduğu ilçeler Aliağa, Menemen ve Torbalı'dır.
- Ortak sayısı 7-10 kişi arasında yoğunluk göstermektedir.
- Mevcut kooperatiflerin çoğu 2011-2021 yılları arasında kurulmuştur. Son yıllarda sayısı artan kooperatif türlerinden biridir.

İlçe	Kooperatif Sayısı	Yüzdelik Oran
Aliağa	2	16,7
Bergama	1	8,3
Dikili	1	8,3
Foça	1	8,3
Kınık	1	8,3
Menemen	2	16,7
Ödemiş	1	8,3
Tire	1	8,3
Torbalı	2	16,7
Toplam	**12**	**100**

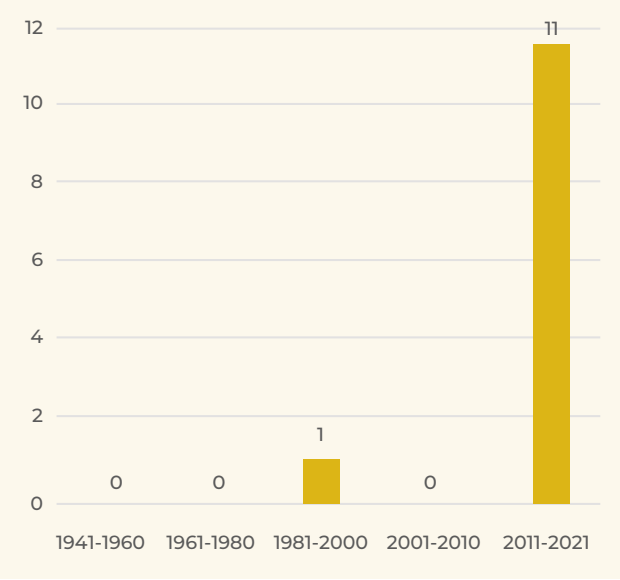
İzmir'de Karayolu Yolcu Taşıma Kooperatiflerin İlçelere Göre Dağılımı

İzmir'de Ortak Sayısına Göre Karayolu Yolcu Taşıma Kooperatiflerin Dağılımı

İzmir'de Kuruluş Yılına Göre Karayolu Yolcu Taşıma Kooperatiflerin Dağılımı

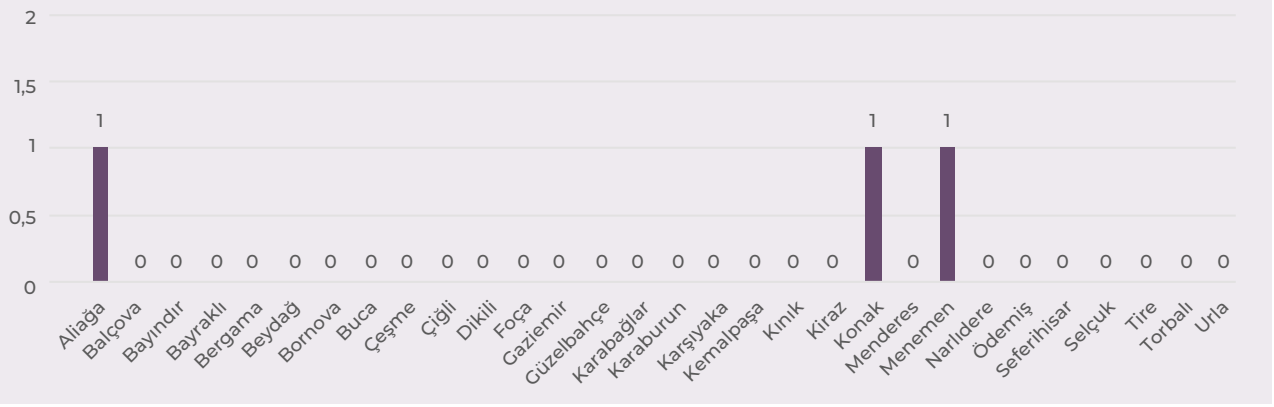
Karayolu Yük Taşıma Kooperatifi

İzmir ili sınırlarında,

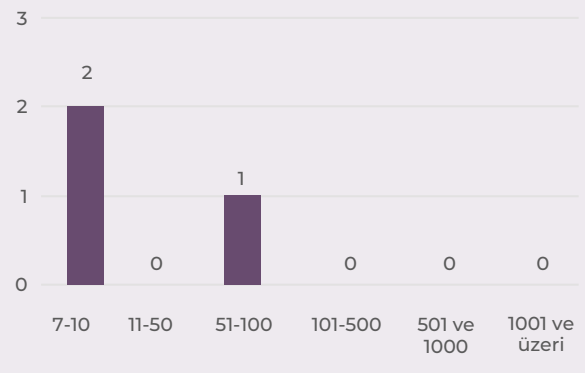
- Aktif olan kooperatif sayısı: 3
- Kooperatiflerin toplam ortak sayısı: 69
- Ortalama ortak sayısı: 23
- En eski kuruluş yılı: 1994
- En yeni kuruluş yılı: 2020
- Sadece üç ilçede bulunmaktadır. Aliağa, Konak ve Menemen'de birer adet bu türden kooperatif mevcuttur.
- İki kooperatifin ortak sayısı 7-10 kişi ve bir kooperatifin ortak sayısı 51-100 kişi arasında yer almaktadır.
- Üç kooperatiften ikisi 2011-2021 yılları arasında kurulmuştur.

İlçe	Kooperatif Sayısı	Yüzdelik Oran
Aliağa	1	33,3
Konak	1	33,3
Menemen	1	33,3
Toplam	**3**	**100**

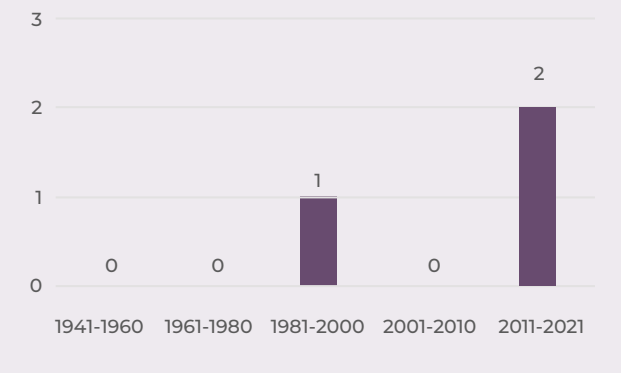
İzmir'de Karayolu Yük Taşıma Kooperatiflerin İlçelere Göre Dağılımı

İzmir'de Ortak Sayısına Göre Karayolu Yük Taşıma Kooperatiflerin Dağılımı

İzmir'de Kuruluş Yılına Göre Karayolu Yük Taşıma Kooperatiflerin Dağılımı

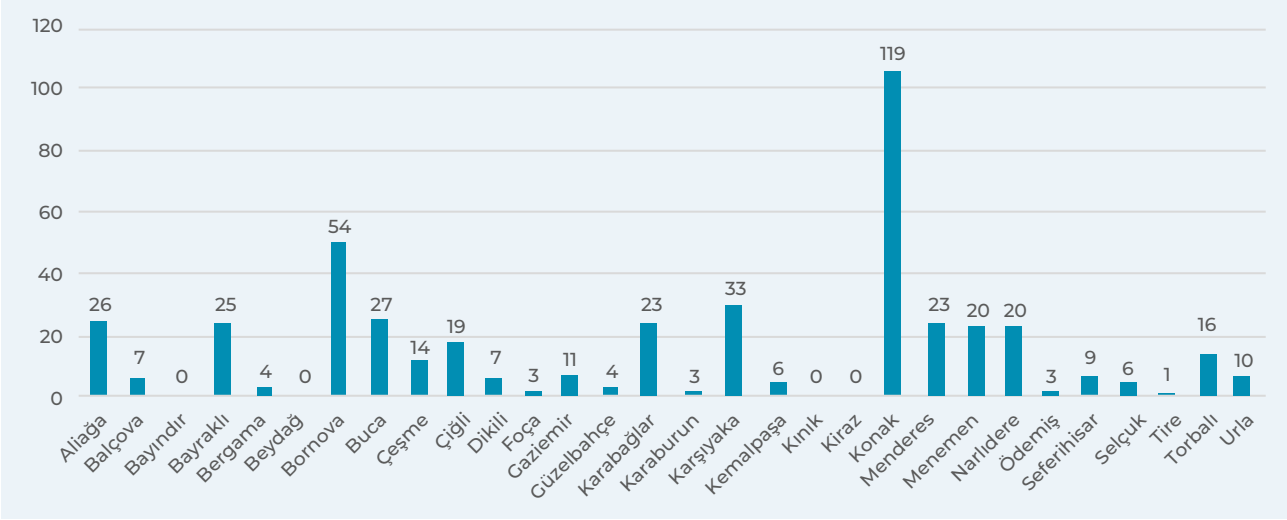
Konut Yapı Kooperatifi

İzmir ili sınırlarında,

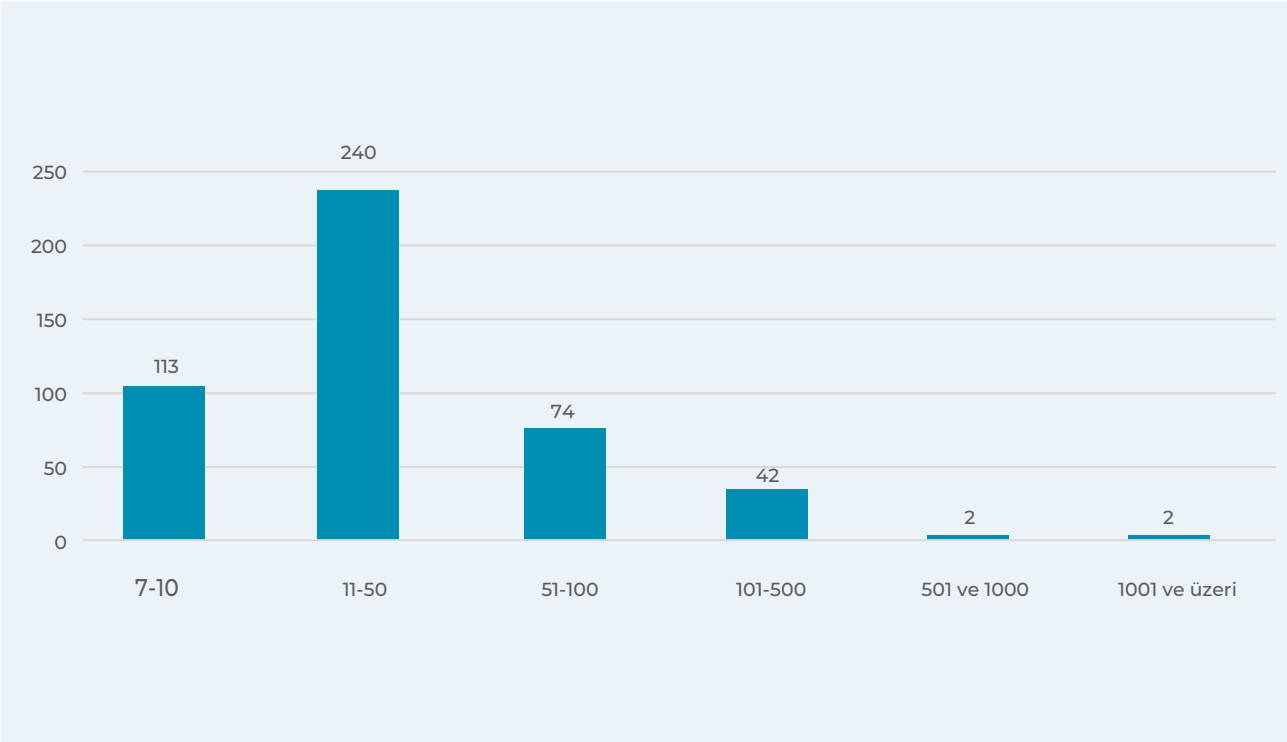
- Aktif olan kooperatif sayısı: 493
- Kooperatiflerin toplam ortak sayısı: 22.835
- Ortalama ortak sayısı: 46
- En eski kuruluş yılı: 1950
- En yeni kuruluş yılı: 2021
- Sayısı en çok olan kooperatif türüdür. Toplam ortak sayısı bakımından 2. sırada yer alır. Ortalama ortak sayısı bakımından alt sıralarda yer almaktadır.
- Konak ve Bornova ilçelerinde yoğunluk göstermektedir.
- Ortak sayısı 11-50 arasında yoğunluk göstermektedir. Son yıllarda kurulan kooperatifler yoğunluklu olarak 7 ortaktan oluşmaktadır.
- Mevcut kooperatiflerin çoğu 1981-2000 ve 2011-2021 yılları arasında kurulmuştur.

İlçe	Kooperatif Sayısı	Yüzdelik Oran
Aliağa	26	5,3
Balçova	7	1,4
Bayraklı	25	5,1
Bergama	4	0,8
Bornova	54	11,0
Buca	27	5,5
Çeşme	14	2,8
Çiğli	19	3,9
Dikili	7	1,4
Foça	3	0,6
Gaziemir	11	2,2
Güzelbahçe	4	0,8
Karabağlar	23	4,7
Karaburun	3	0,6
Karşıyaka	33	6,7
Kemalpaşa	6	1,2
Konak	119	24,1
Menderes	23	4,7
Menemen	20	4,1
Narlıdere	20	4,1
Ödemiş	3	0,6
Seferihisar	9	1,8
Selçuk	6	1,2
Tire	1	0,2
Torbalı	16	3,2
Urla	10	2,0
Toplam	**493**	**100,0**

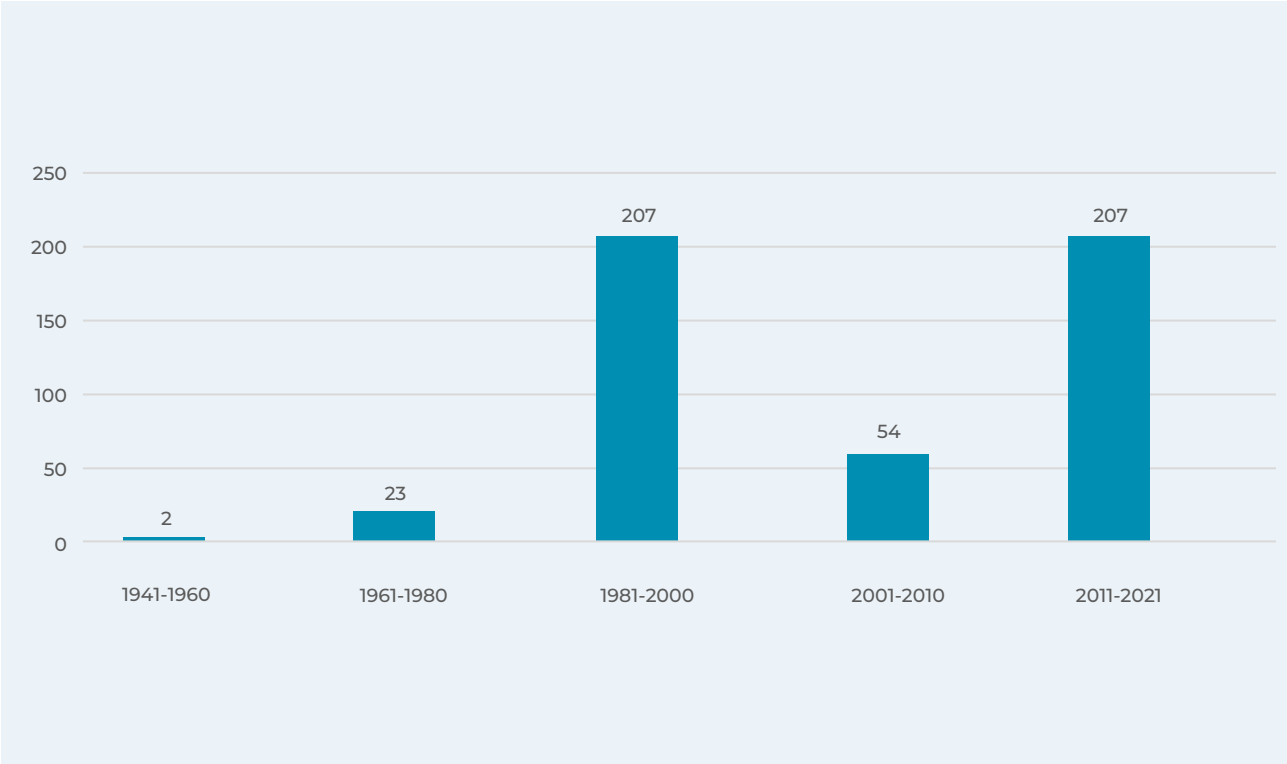
İzmir'de Konut Yapı Kooperatiflerin İlçelere Göre Dağılımı

İzmir'de Ortak Sayısına Göre Konut Yapı Kooperatiflerin Dağılımı

Kuruluş Yılına Göre Konut Yapı Kooperatiflerin Dağılımı

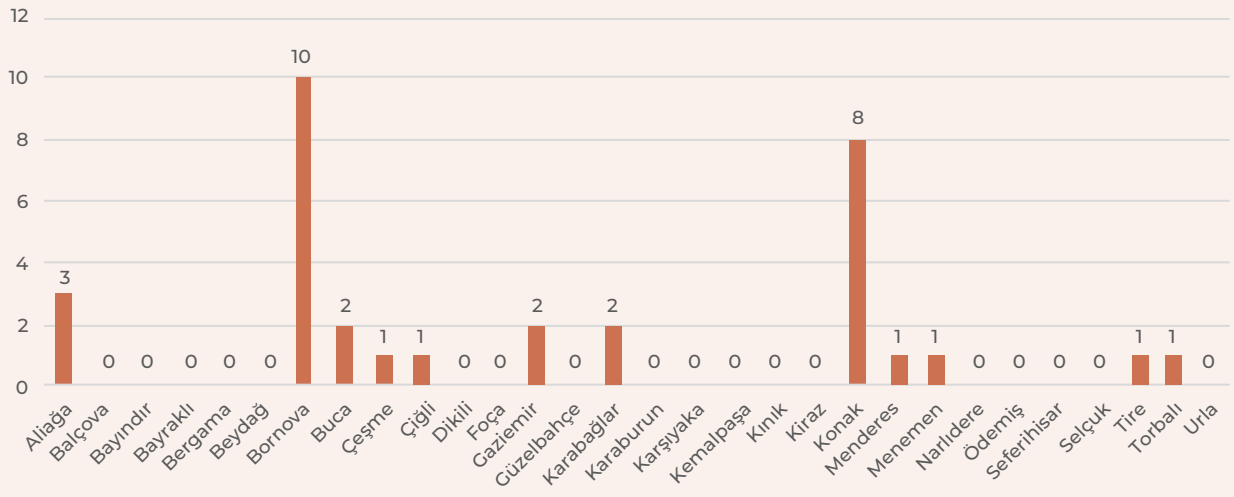
Toplu İş Yeri Yapı Kooperatif Birliği

İzmir ili sınırlarında,

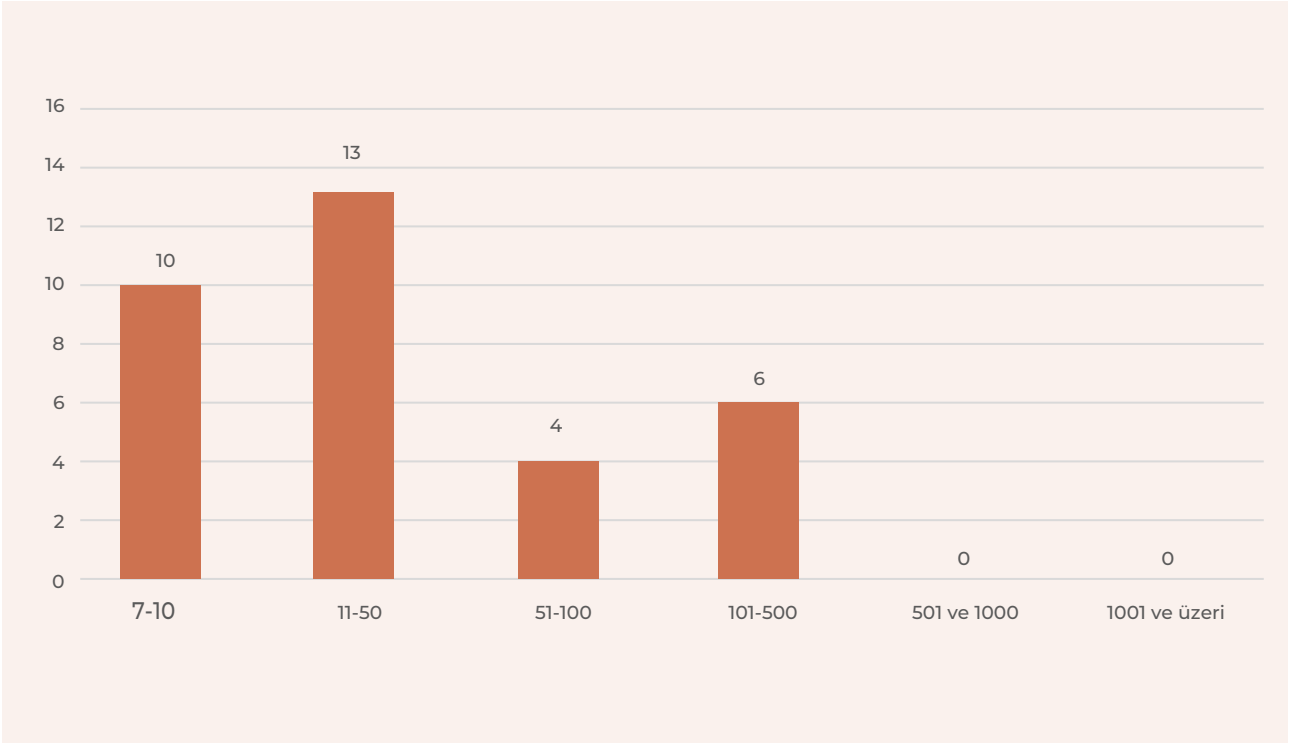
- Aktif olan kooperatif sayısı: 33
- Kooperatiflerin toplam ortak sayısı: 2.185
- Ortalama ortak sayısı: 66
- En eski kuruluş yılı: 1983
- En yeni kuruluş yılı: 2021
- Kooperatif sayısı olarak 9. sırada ve toplam ortak sayısı olarak 10. sırada yer almaktadır.
- Bornova ve Konak ilçelerinde kooperatif sayısı görece daha fazladır.
- Ortak sayısı 7-10 ve 11-50 kişi arasında yoğunluk göstermektedir. Son yıllarda kurulan kooperatiflerin ortak sayısı görece daha azdır.
- Mevcut kooperatiflerin çoğu 2011-2021 yılları arasında kurulmuştur.

İlçe	Kooperatif Sayısı	Yüzdelik Oran
Aliağa	3	9,1
Bornova	10	30,3
Buca	2	6,1
Çeşme	1	3,0
Çiğli	1	3,0
Gaziemir	2	6,1
Karabağlar	2	6,1
Konak	8	24,2
Menderes	1	3,0
Menemen	1	3,0
Tire	1	3,0
Torbalı	1	3,0
Toplam	**33**	**100,0**

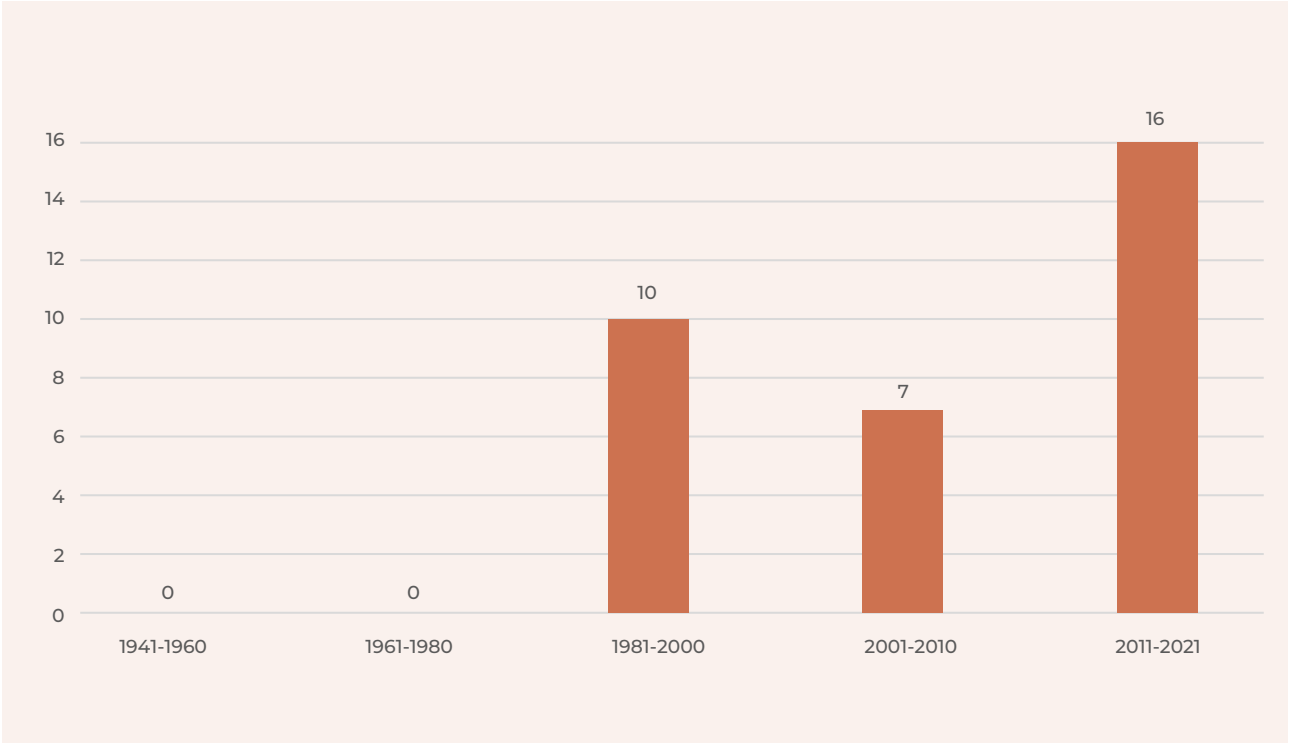
İzmir'de Toplu İş Yeri Kooperatiflerin İlçelere Göre Dağılımı

İzmir'de Ortak Sayısına Göre Toplu İş Yeri Kooperatiflerin Dağılımı

İzmir'de Kuruluş Yılına Göre Toplu İş Yeri Kooperatiflerin Dağılımı

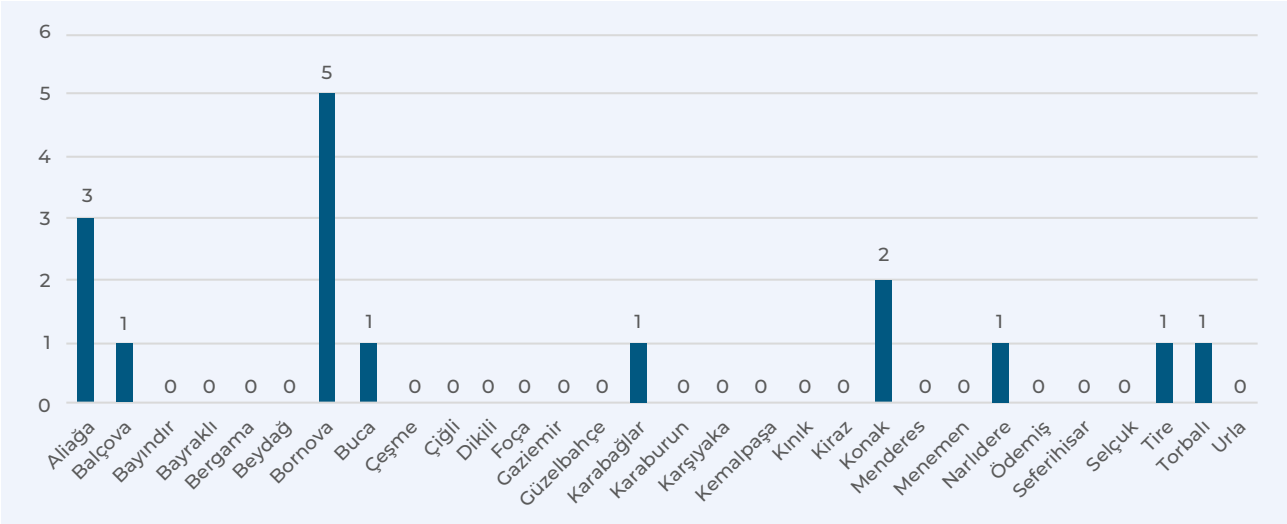
Küçük Sanayi Sitesi Yapı Kooperatifi

İzmir ili sınırlarında,

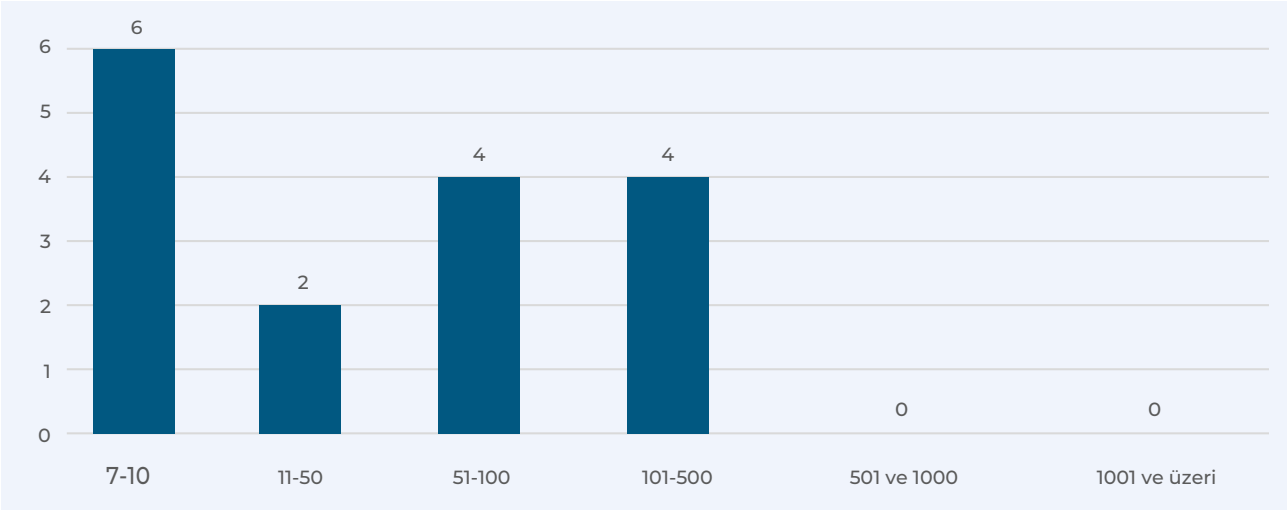
- Aktif olan kooperatif sayısı: 16
- Kooperatiflerin toplam ortak sayısı: 1.198
- Ortalama ortak sayısı: 75
- En eski kuruluş yılı: 1984
- En yeni kuruluş yılı: 2019
- Bornova ve Aliağa ilçesinde kooperatif sayısı görece daha yüksektir.
- Kooperatif ortak sayısı 7-10 kişi arasında yoğunluk göstermektedir.
- Mevcut kooperatiflerin çoğu 2011-2021 yılları arasında kurulmuştur.

İlçe	Kooperatif Sayısı	Yüzdelik Oran
Aliağa	3	18,8
Balçova	1	6,3
Bornova	5	31,3
Buca	1	6,3
Karabağlar	1	6,3
Konak	2	12,5
Narlıdere	1	6,3
Tire	1	6,3
Torbalı	1	6,3
Toplam	**16**	**100,0**

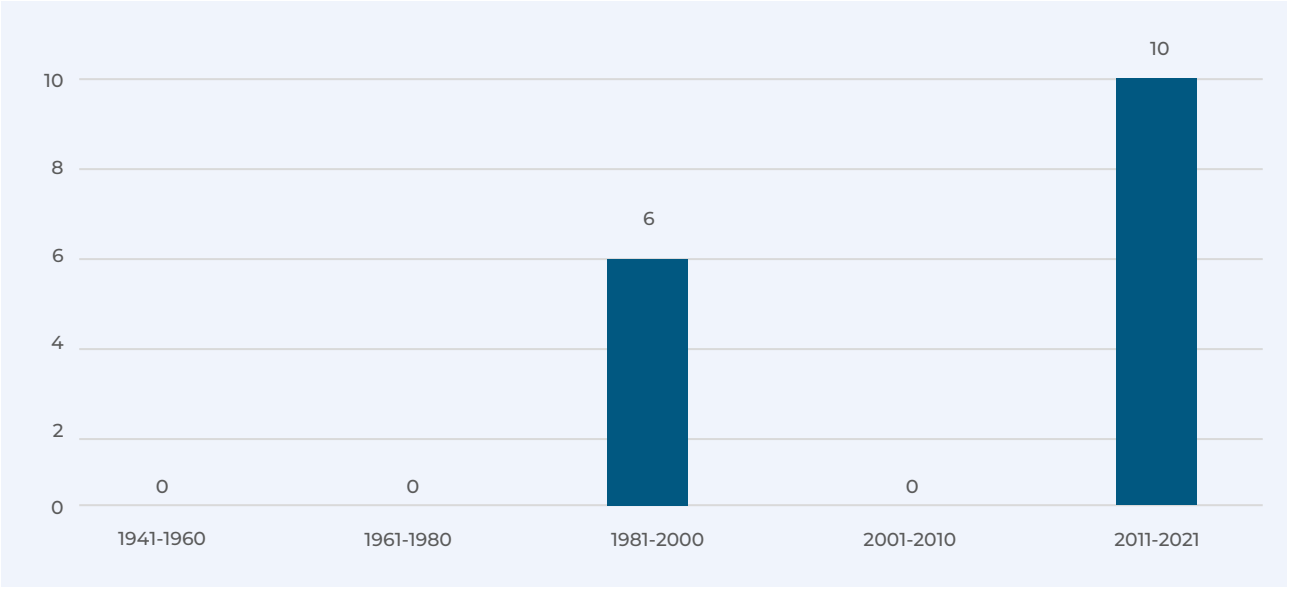
İzmir'de Küçük Sanayi Sitesi Kooperatiflerin İlçelere Göre Dağılımı

İzmir'de Ortak Sayısına Göre Küçük Sanayi Sitesi Kooperatiflerin Dağılımı

İzmir'de Kuruluş Yılına Göre Küçük Sanayi Sitesi Kooperatiflerin Dağılımı

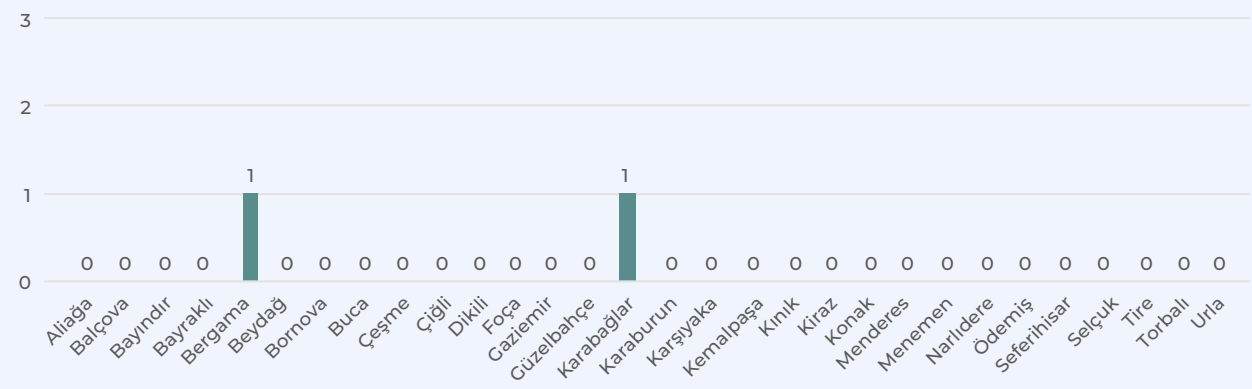
Karma Sanayi Sitesi Yapı Kooperatifi

İzmir ili sınırlarında,

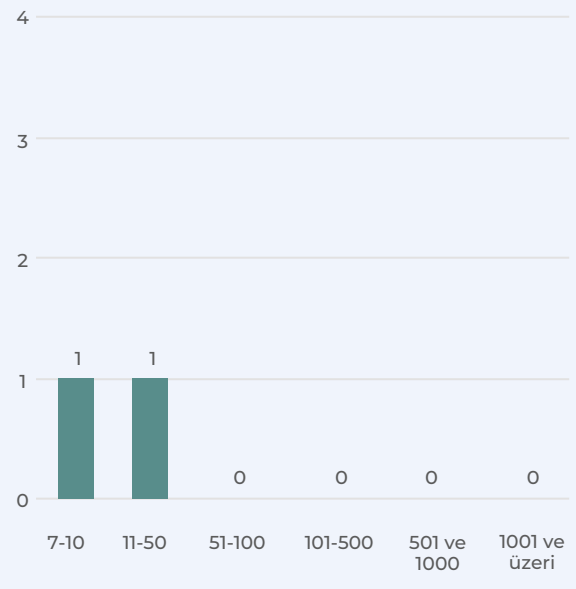
- Aktif olan kooperatif sayısı: 2
- Kooperatiflerin toplam ortak sayısı: 21
- Ortalama ortak sayısı: 11
- En eski kuruluş yılı: 2010
- En yeni kuruluş yılı: 2021
- Bergama ve Karabağlar ilçelerinde birer adet bulunmaktadır.

İlçe	Kooperatif Sayısı	Yüzdelik Oran
Bergama	1	50
Karabağlar	1	50
Toplam	**2**	**100**

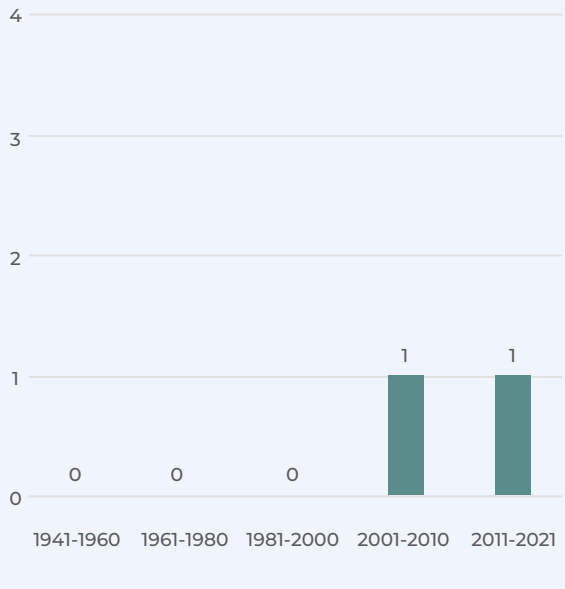
İzmir'de Karma Sanayi Sitesi Kooperatiflerin İlçelere Göre Dağılımı

İzmir'de Ortak Sayısına Göre Karma Sanayi Sitesi Kooperatiflerin Dağılımı

İzmir'de Kuruluş Yılına Göre Karma Sanayi Sitesi Kooperatiflerin Dağılımı

Sigorta Kooperatifi

İzmir ili sınırlarında,

- Aktif olan kooperatif sayısı: 1
- Kooperatifin toplam ortak sayısı: 220
- Kooperatifin kuruluş yılı: 2015
- Kooperatif Konak ilçesinde bulunmaktadır.

Küçük Sanat Kooperatifi

İzmir ili sınırlarında,

- Aktif olan kooperatif sayısı: 1
- Kooperatifin toplam ortak sayısı: 27
- Kooperatifin kuruluş yılı: 2005
- Kooperatif Aliağa ilçesinde bulunmaktadır.

Sağlık Hizmetleri Kooperatifi

İzmir ili sınırlarında,

- Aktif olan kooperatif sayısı: 1
- Kooperatifin toplam ortak sayısı: 46
- Kooperatifin kuruluş yılı: 2013
- Kooperatif Karşıyaka ilçesinde bulunmaktadır.

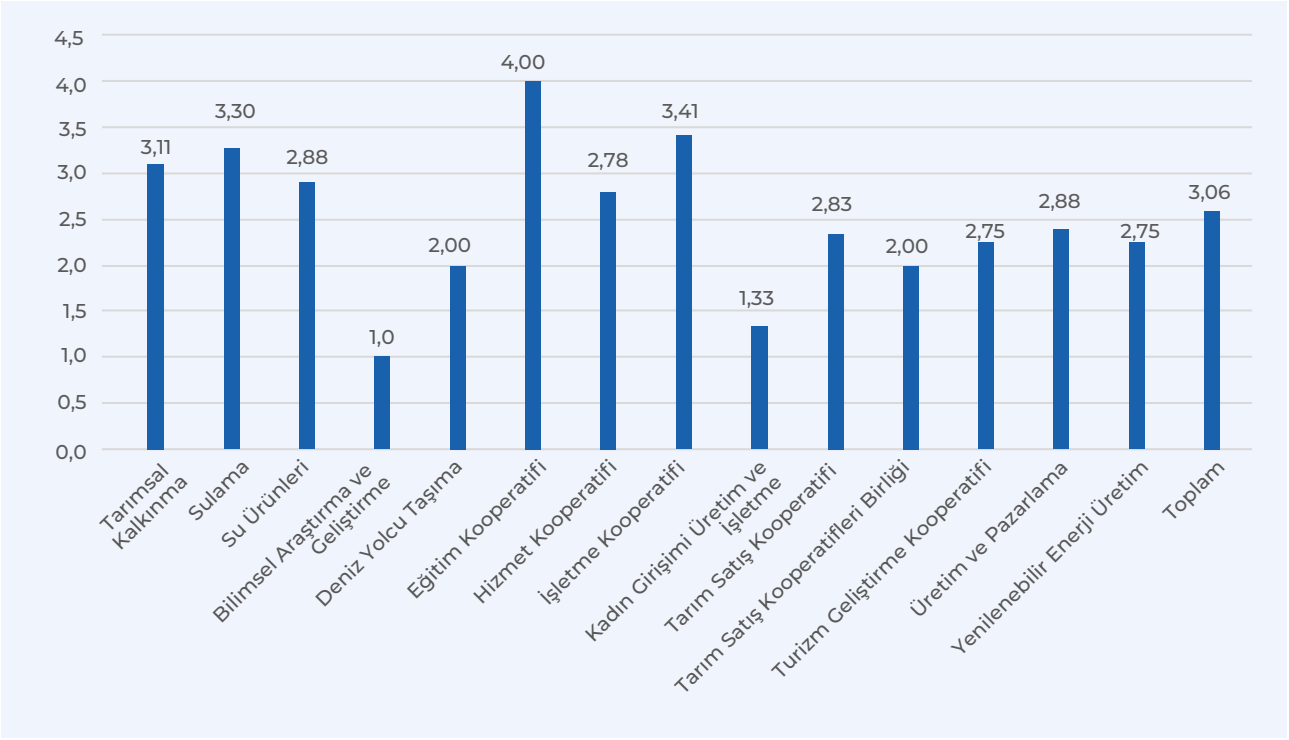
Yardımlaşma Kooperatifi

İzmir ili sınırlarında,

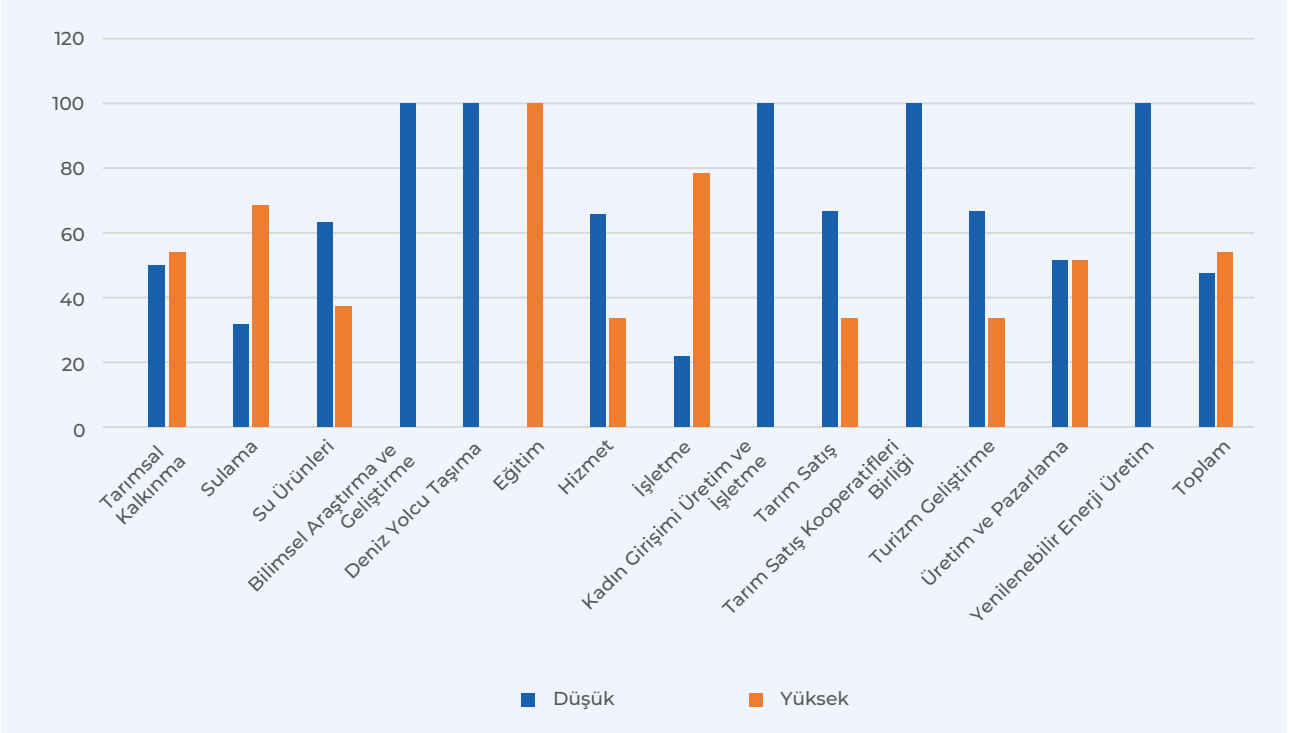
- Aktif olan kooperatif sayısı: 1
- Kooperatifin toplam ortak sayısı: 25
- Kooperatifin kuruluş yılı: 1973
- Kooperatif Konak ilçesinde bulunmaktadır.

EK-5 EKONOMİK DAYANIKLILIK ENDEKSİ EK TABLOLAR

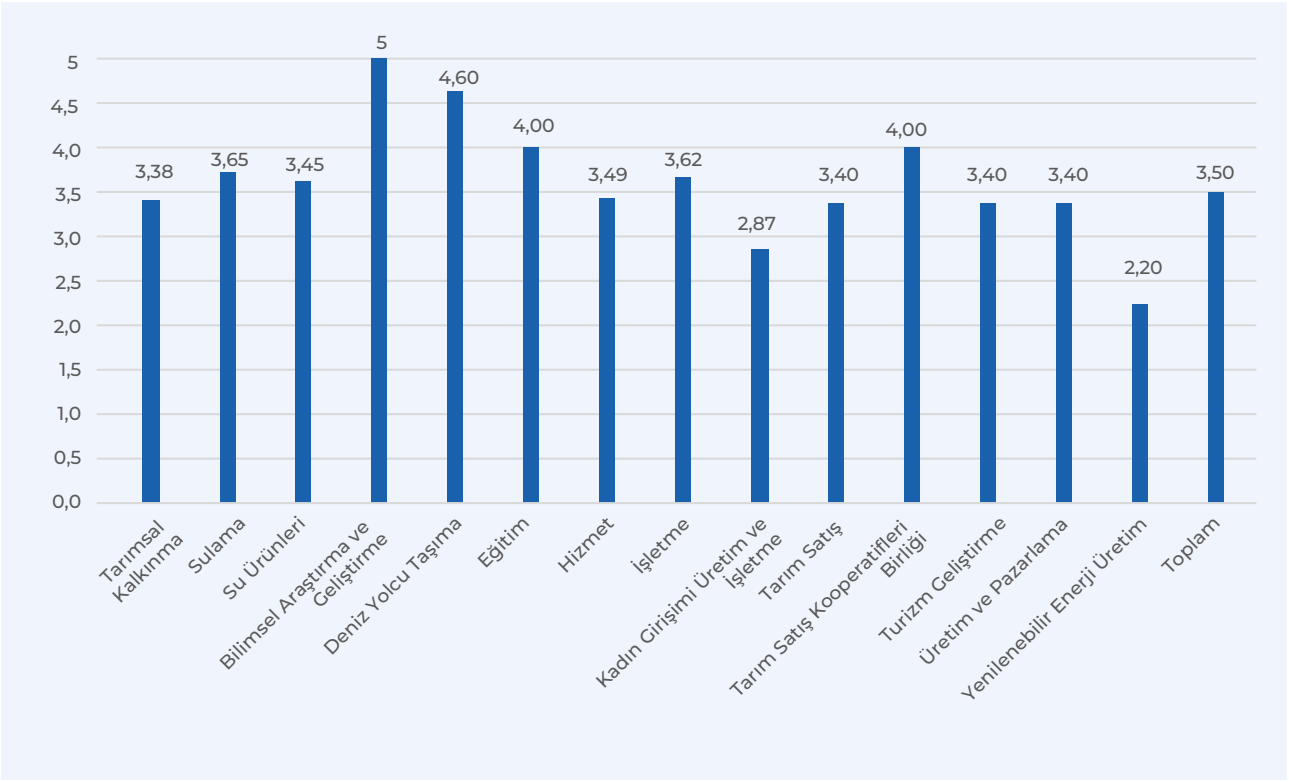
Kooperatif Türlerine Göre İdari Dayanıklılık Endeksi

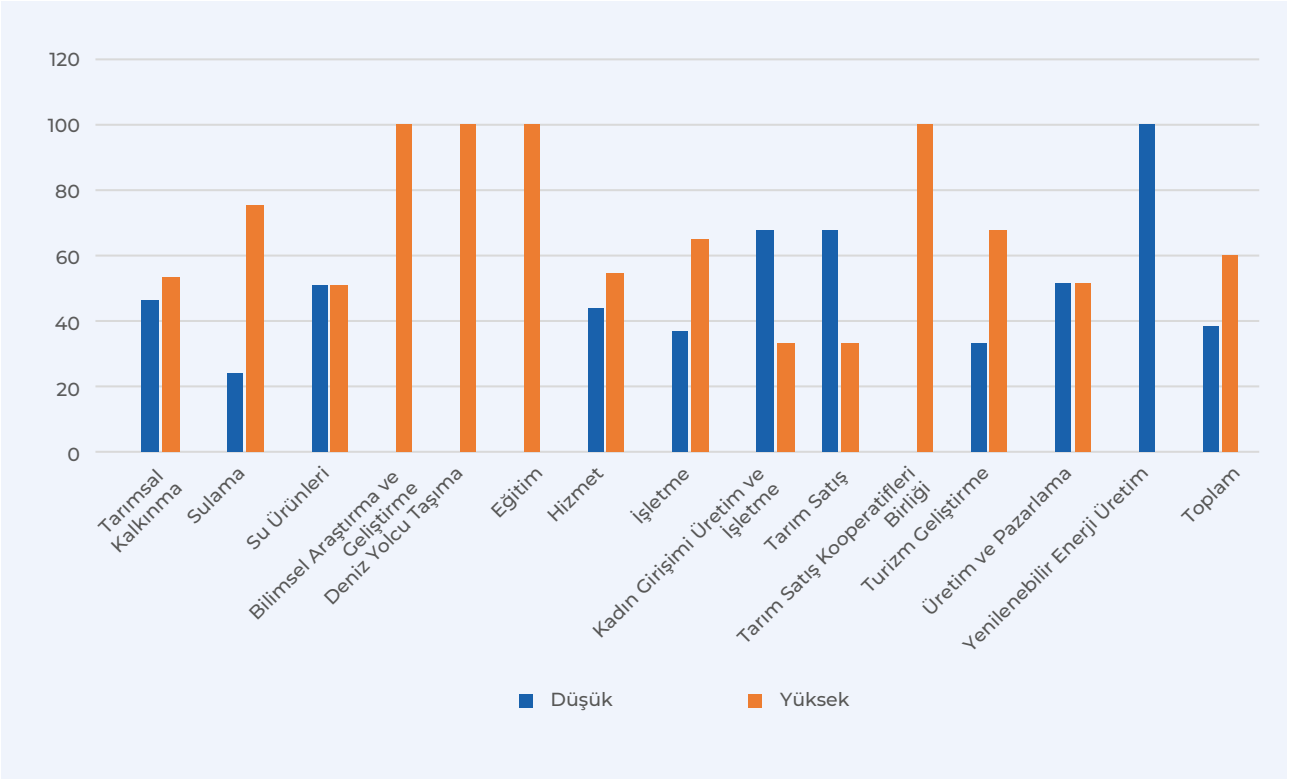
Kooperatif Türlerine Göre İdari Dayanıklılık Endeksi (Düşük ve Yüksek Endeks Oranları)

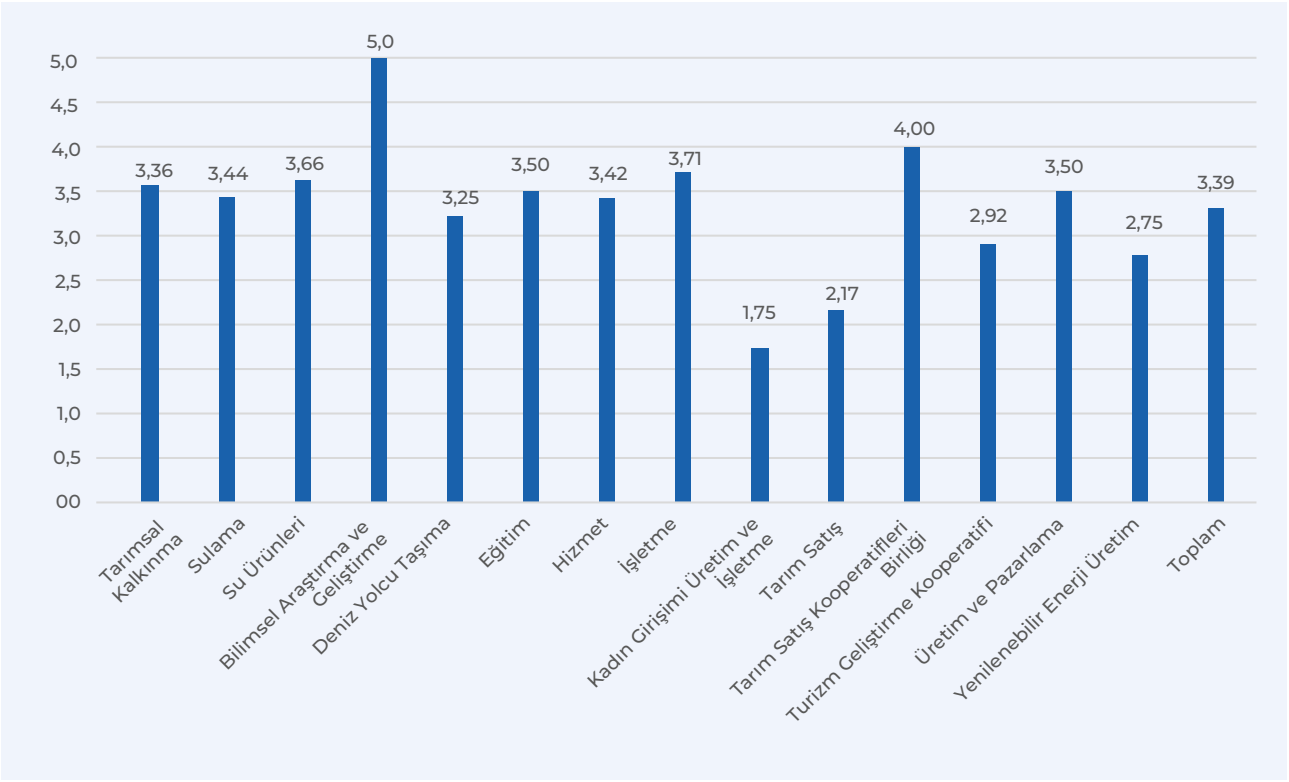
Kooperatif Türlerine Göre Stratejik Dayanıklılık Endeksi

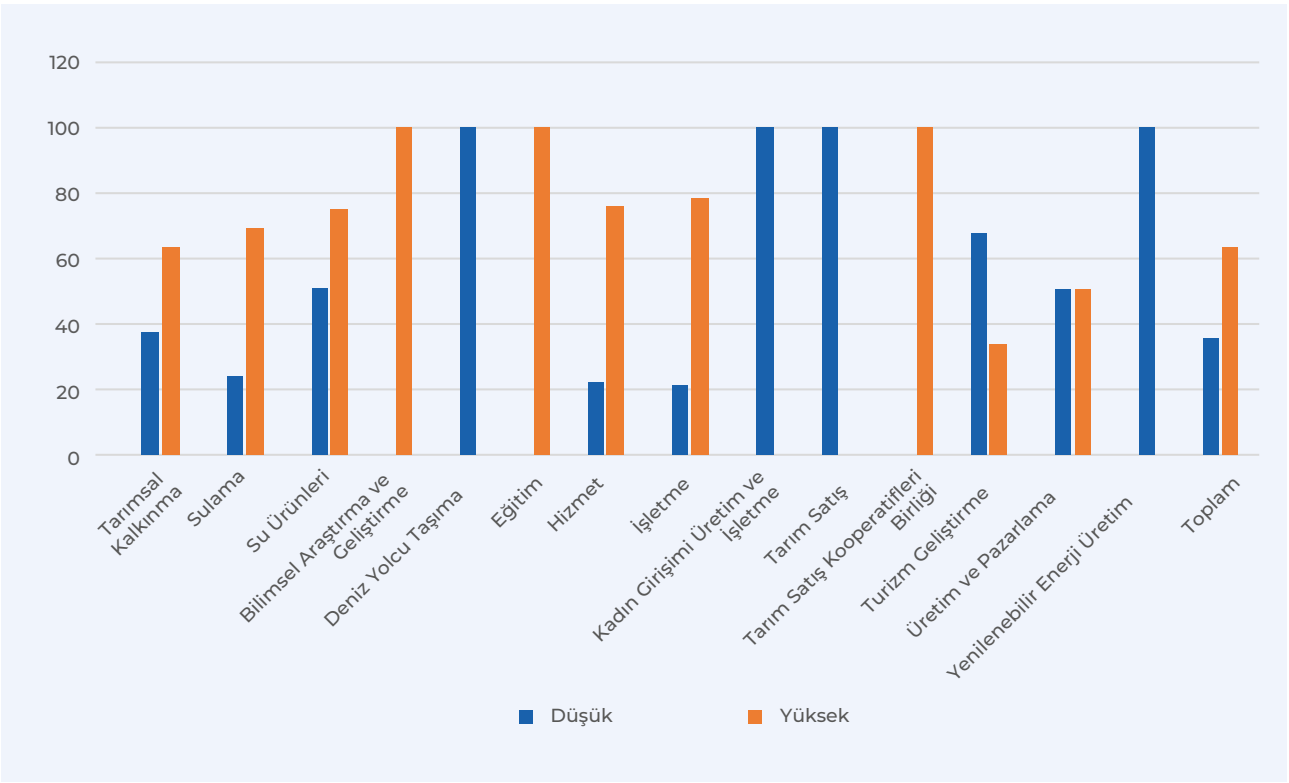
Kooperatif Türlerine Göre Stratejik Dayanıklılık Endeksi (Düşük ve Yüksek Endeks Oranları)

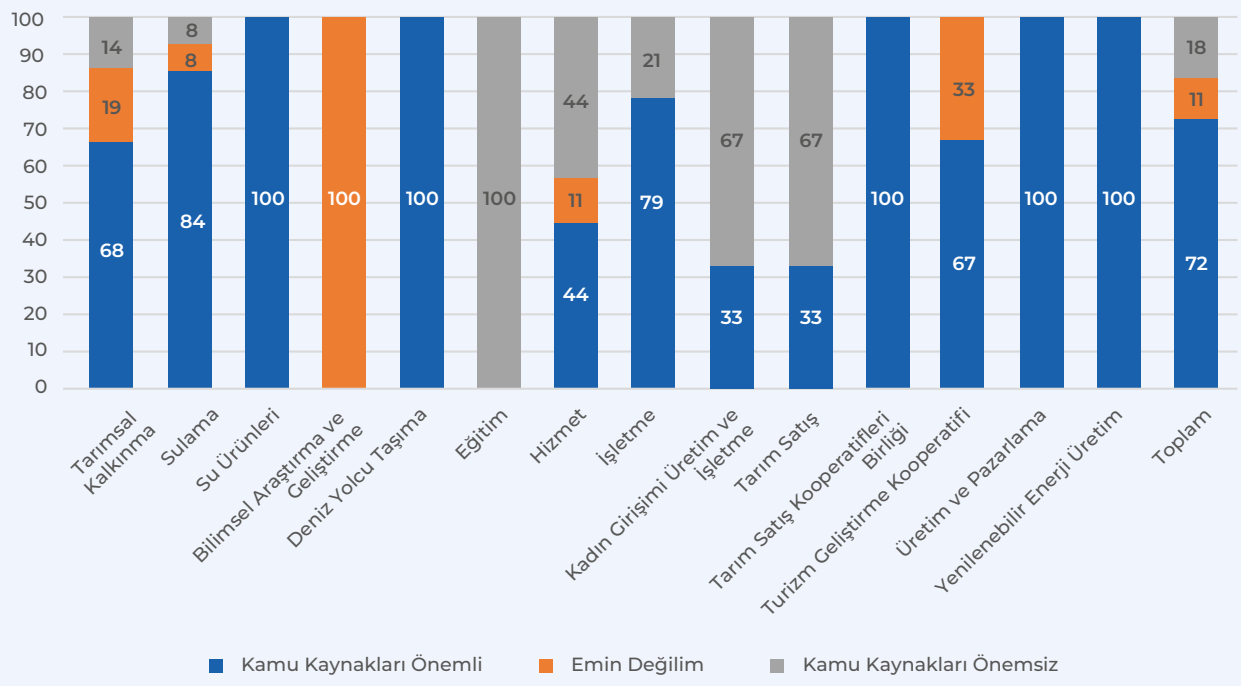
Tüm Kooperatif Türlerine Göre Sermaye Dayanıklılık Endeksi

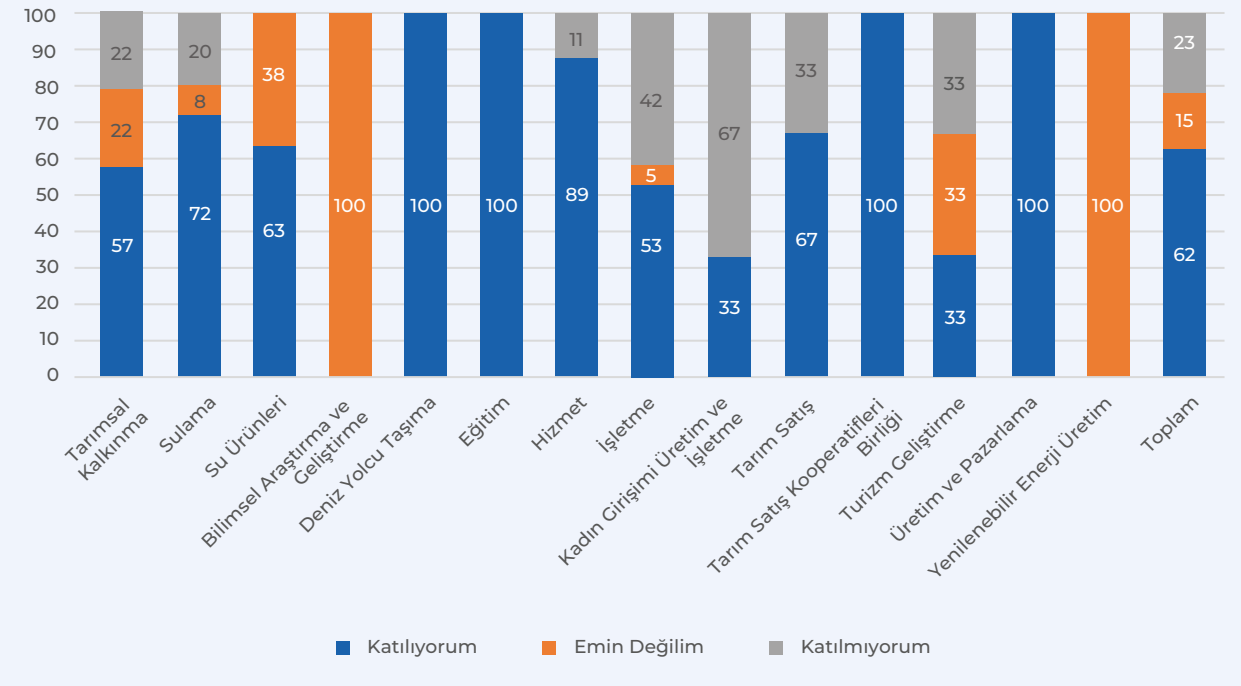
Kooperatif Türlerine Göre Sermaye Dayanıklılık Endeksi (Düşük ve Yüksek Endeks Oranları)

Kooperatif türlerine göre kamu kaynaklarının önemi

Kooperatif türlerine göre pandemi ve diğer şoklar durumunda ortaklara sunulan ekonomik katkının artışı

EK-6 ANKET AĞ VERİLERİ

Kooperatif türlerinin diğer türlere satışları

Kooperatif Türleri	Tarımsal kalkınma kooperatifi	Sulama kooperatifi	Su ürünleri kooperatifi	İşletme kooperatifi	Kadın girişimi üretimi ve işletme kooperatifi	Tarım satış kooperatifi/ Tarım satış kooperatifleri birliği	Tüketim kooperatifi	Üretim ve pazarlama kooperatifi	Turizm geliştirme kooperatifi	Diğer
Bilimsel araştırma ve geliştirme	4.00	0.00	0.00	4.00	4.00	0.00	0.00	0.00	0.00	4.00
Deniz yolcu taşıma	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	2.00	3.00	0.00
Eğitim	0.00	0.00	0.00	0.00	1.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
Hizmet	0.00	0.00	0.33	0.00	0.11	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
İşletme	0.00	0.00	0.00	0.26	0.05	0.00	0.00	0.00	0.05	0.37
Kadın girişimi üretim ve işletme	0.00	0.33	0.00	0.00	0.67	0.33	0.00	0.00	0.33	0.00
Su ürünleri	0.00	0.00	1.38	0.13	0.00	0.00	0.13	0.13	0.13	0.13
Sulama	0.00	0.16	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.16
Tarım satış	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
Tarım satış kooperatifleri birliği	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
Tarımsal kalkınma	0.41	0.03	0.00	0.05	0.03	0.11	0.11	0.11	0.11	0.35
Turizm Geliştirme	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
Üretim ve pazarlama	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
Yenilenebilir enerji üretim	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00

Tablo EK-6-2 Kooperatif türlerinin diğer türlerden alımları

Kooperatif Türleri	Tarımsal kalkınma kooperatifi	Sulama kooperatifi	Su ürünleri kooperatifi	İşletme kooperatifi	Kadın girişimi üretimi ve işletme kooperatifi	Tarım satış kooperatifi/ Tarım satış kooperatifleri birliği	Tüketim kooperatifi	Üretim ve pazarlama kooperatifi	Turizm geliştirme kooperatifi	Diğer
Bilimsel araştırma ve geliştirme	4.00	0.00	0.00	4.00	4.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
Deniz yolcu taşıma	0.00	0.00	0.00	2.00	0.00	0.00	0.00	0.00	3.00	0.00
Eğitim	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	2.00
Hizmet	0.00	0.11	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
İşletme	0.11	0.05	0.00	0.32	0.11	0.05	0.00	0.21	0.21	0.47
Kadın girişimi üretim ve işletme	0.33	0.00	0.00	0.00	0.33	0.33	0.00	0.33	0.33	0.33
Su ürünleri	0.00	0.00	0.63	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
Sulama	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
Tarım satış	1.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
Tarım satış kooperatifleri birliği	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
Tarımsal kalkınma	0.49	0.00	0.08	0.05	0.03	0.24	0.08	0.19	0.08	0.49
Turizm Geliştirme	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
Üretim ve pazarlama	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00

Tablo EK-6-3 Kooperatif türlerinin diğer türler ile bilgi alışverişi

Kooperatif Türleri	Belediye ve iştirakleri (ilçe ve büyükşehir)	Devlet kurumları	Üniversiteler ve Araştırma Merkezleri	Kooperatif olmayan dernek, vakıf ve STK'lar	Kooperatif Birlikleri	Diğer kooperatifler	Diğer
Bilimsel araştırma ve geliştirme	4.00	4.00	4.00	4.00	4.00	4.00	4.00
Deniz yolcu taşıma	0.00	0.00	2.00	2.00	0.00	0.00	0.00
Eğitim	1.00	2.00	2.00	4.00	1.00	3.00	2.00
Hizmet	0.56	0.44	0.33	0.22	0.33	0.33	0.22
İşletme	0.74	0.79	0.16	0.37	0.68	0.53	0.53
Kadın girişimi üretim ve işletme	0.67	1.33	0.67	1.33	0.67	2.00	0.67
Su ürünleri	1.38	1.88	1.25	0.88	2.50	1.50	0.50
Sulama	1.44	1.36	0.68	0.48	1.28	1.00	0.64
Tarım satış	0.33	0.00	0.00	0.00	0.33	0.00	1.33
Tarım satış kooperatifleri birliği	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
Tarımsal kalkınma	1.78	1.38	0.92	0.89	0.95	0.95	0.70
Turizm Geliştirme	0.67	0.67	0.67	0.67	1.00	1.00	0.67
Üretim ve pazarlama	0.50	0.50	0.50	2.50	0.50	1.00	0.00
Yenilenebilir enerji üretim	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00

EK-7 KOOPERATİFLERİN İHTİYAÇLARI, BEKLENTİLERİ VE ÖNERİLERİ

Proje kapsamında kooperatif ortaklarıyla mülakat, odak grup görüşmesi ve çalıştaylar aracılığıyla yapılan görüşmeler sonucunda kooperatiflerin beklenti ve ihtiyaçlarına yönelik bazı öneriler tespit edilmiştir. Bu bölümde ilk olarak katılımcılar tarafından sıklıkla tekrar edilen beklenti ve ihtiyaçlar ayrıntılarıyla tarif edilmiş, ardından önerilen tüm fikirler listelenmiştir.

Çok sayıda kooperatif yerine daha büyük, geniş kapsamlı kooperatifler: Katılımcılar tarafından en sık dile getirilen fikirlerden biri, aynı sektörde ve bölgede faaliyet gösteren küçük çaplı kooperatiflerin birleşmesi, bir araya gelmesi yönündedir. Bu öneri, özellikle tarım alanında faaliyet gösteren kooperatif ortakları tarafından sıkça dile getirilmiştir. Aynı havzada çok sayıda kooperatifin aynı işi yaptığını ve bunun verimsiz olduğunu, daha büyük örgütlenmeler ile maliyetlerin de düşmesiyle daha verimli bir işleyiş olacağını ifade etmişlerdir. Köy kooperatifçiliği, bu sorunun bir örneği olarak gösterilmiştir. Aynı şekilde tarım sektörü haricindeki kooperatif ortakları da kooperatiflerin niceliğindense, niteliklerinin güçlendirilmesinin kooperatifçilik adına daha yararlı olacağını belirtmişlerdir. Bunun için benzer amaçlarda faaliyet gösteren kooperatiflerin bir araya getirilmesi önerisi sunulmuştur.

Tarımsal örgütlenmenin tek bir çatı altında toplanması: Yukarıda bahsi geçen çok sayıda küçük kooperatif olması problemiyle bağlantılı olarak, tarım alanında faaliyet gösteren kooperatif ortakları, bu alanda baş gösteren bir örgüt kalabalığından yakınmışlardır. Tarımdaki örgüt ve birlik fazlalığının çıkar çatışmasına sebep olduğunu ve verimliliği düşürdüğünü belirtmişlerdir. Bu sebeple benzer örgüt ve birliklerin tek bir çatı altında toplanması gerektiğine dair bir öneri ortaya çıkmıştır.

Kooperatiflerin çeşitlerinin arttırılması, farklı alanlara destek verilmesi: Katılımcıların dile getirdiği bir diğer konu da kooperatiflerin faaliyet alanlarının genişletilmesidir. Enerji, sanat, zanaat gibi alanlarda kooperatifler kurulabileceği önerisi sunulmuştur. Konuya paralel olarak bir katılımcı, bölgesel sektör analizleri aracılığıyla eksikliklerin ve ihtiyaçların tespit edilip, kooperatif desteklerinin buna göre düzenlenebileceği önerisini sunmuştur (Görüşme 34). Bu öneri, hem tek sektörde çok sayıda kooperatif birikmesi problemi, hem de çeşitliliğin arttırılması önerisiyle birlikte değerlendirilebilir.

Kooperatifçilik mevzuatının/yönetmeliğinin yenilenmesi: Katılımcılar tarafından en problemli görülen alanlardan biri mevcut kooperatifçilik mevzuatıdır. Bu mevzuatın güncel dünya standartlarına uygun şekilde yenilenmesi gerektiği sıkça vurgulanmıştır. Mevzuatın yenilenmesiyle kooperatiflerde sürdürülebilirliğin artması da beklenen sonuçlar arasında yer almaktadır.

Kooperatiflerde KDV/vergi yükümlülüklerinin hafifletilmesi: Mevzuat değişikliği isteği gibi, kooperatiflere yönelik vergi düzenlemelerinde iyileştirilmeler yapılması da sıkça dile getirilen beklentilerden bir tanesidir. Bunun devlet desteği kapsamında yapılmasını önerenler olduğu gibi, KDV'nin kooperatifler için tamamen kaldırılması ya da %1'e düşürülmesi gibi öneriler de dile getirilmiştir. KDV haricinde genel olarak kooperatiflerin vergisel yükümlülüklerinin azaltılması ve kâr amacı gütmeyen kooperatiflerin mevzuatta ayrıca konumlandırılması da öneriler arasında bulunmaktadır.

Bakanlık karmaşasının çözülmesi: Aynı ya da benzer sektörlerde faaliyet yürüten kooperatiflerin farklı bakanlıklara bağlı olması sorunu pek çok kez dile getirilmiştir. Durumun karmaşaya sebep olduğu ve karışıklığın giderilmesi gerektiği belirtilmiştir.

Kooperatif bankası kurulması: Kooperatiflerin finansal sorunlarından yola çıkarak, tarım kooperatifleri başta olmak üzere pek çok kooperatif ortağı bir kooperatif bankası kurulması gerektiğini dile getirmiştir. Finansal sorunlar kapsamında kooperatiflere kredi kolaylığı sunulması da önerilerden biridir.

Belediye gibi kurumların desteklerini arttırması: Teknik sorunlar, altyapı, eğitim, finansman, ekipman gibi çeşitli alanlarda devletin, belediyelerin ve STK'ların desteğine ihtiyaç duyulduğu belirtilmiştir.

Tüketim kooperatiflerinin canlandırılması, kooperatif-tüketici arası tedarik zincirinin kısalması: Üreticiyle tüketiciyi daha kolay buluşturmak başlığı altında en çok dile getirilen konulardan biri, tüketici kooperatiflerinin önemi olmuştur. Üretim kooperatiflerini desteklemek ve tüketiciye daha kolay ulaşmak açısından tüketim kooperatiflerinin canlandırılması gerektiği sık sık vurgulanmıştır. Üretim ve tüketim kooperatiflerinin beraber çalışmasının ideal bir yöntem olacağı belirtildiği gibi, kooperatiflerin kendi satış kanallarını oluşturması önerisi de sunulmuştur.

Yerel/kırsal kalkınmanın desteklenmesi: Yukarıda bahsi geçen tedarik zinciri, finansal ve eğitimsel sorunların bir parçası olarak, bu gibi olanakların yerelde de sağlanması ile yerel kalkınmaya öncelik verilmesi gerektiği katılımcılar tarafından belirtilmiştir. Özellikle tarım kooperatifi ortaklarınca, köyden kente göçün önüne geçilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Bunun için yerelde eğitim olanaklarının artırılması, tedarik sorunlarının çözülmesi ve yerel yönetimlere ayrılan bütçenin arttırılması gibi çözüm önerileri dile getirilmiştir.

Önerilen diğer ihtiyaç ve beklentiler

- Kooperatifçiliğin geliştirilmesinde multi-disipliner bir yaklaşım izlenmesi
- Kooperatiflerin modernize edilmesi
- Kooperatiflerde teknoloji kullanımının arttırılması
- Kooperatifçilik bakanlığı kurulması
- Kooperatiflerin markalaşmasının desteklenmesi
- Devletin denetleme gibi konularda kooperatiflerle işbirliği yapması
- Yerli üretime öncelik verilmesi
- Kooperatiflerin kentle bağlantı kurmasının sağlanması
- Ortak kooperatif muhasebe sistemi kurulması
- Gıda gruplarıyla, ekolojik pazarlarla, belediyelerle bağlantı sağlanması
- Tarım satış kooperatiflerinin canlandırılması
- Türkiye çapında kadın kooperatifleri örgütlenmesi kurulması
- (Tarımsal alanda) kooperatiflerin yeniden yapılanması
- Tedarik zincirinin güçlendirilmesi
- Mahalle bazlı kooperatifçilik - etnik grupların katılımının sağlanması
- Marketlerle olan ödemede vade sıkıntısına yönelik bir marketler kanunu çıkarılması
- Üretim ve tüketim kooperatiflerinin beraber çalışması
- Sürdürülebilir yapının korunabilmesi için çok sayıda ortak olması
- (Kentsel dönüşüm alanında) kooperatiflere öncelik verilmesi - belediyenin yapı kullanma izin belgesi vermesi
- Kooperatiflerin kendi satış kanallarını oluşturması
- Bölgesel sektör analizleri aracılığıyla ihtiyaç olan alanların belirlenip ona göre kooperatif desteklerinin oluşturulması
- Kooperatiflerin ara eleman ihtiyacını yine kooperatifler ile karşılaması
- Ticaret odası ile kooperatiflerin daha yakın ilişkiler kurması
- Kooperatiflerin teknik eksikliklerinin giderilmesi
- Kooperatif kurmak isteyenlere teşvikler sağlanması
- Enerji kooperatiflerine teşvik sağlanması
- Seminerler, konferanslar, projelerle kooperatifçiliğe teşvik sağlanması
- Kooperatiflerin projelerine İZKA, belediye gibi kurumlardan destek sağlanması
- Profesyonel yöneticiler kooperatif yönetiminde hata yapabileceğinden, sektörün içinden kişiler tercih edilmesi gerekliliği
- Cinsiyet ayrımının ortadan kalkmasına yönelik girişimler (örn. Köy-koop'un toplantılara hem kadın hem erkek üye gelmesini şart koşması gibi)
- Ortak sayısının başlarda daha az tutulması
- Belediye yardımları konusunda siyasi bakışın ortadan kalkması/siyasetin bu işe karıştırılmaması
- Görsel medya kullanımının arttırılması
- Yoksullukla mücadelenin devlet politikası haline gelmesi
- (Tarımda) devlet desteğinin artması, kompanse edici politikalar izlenmesi (çiftçinin zararının devlet tarafından karşılanması gibi)
- Kooperatiflere kredi kolaylığı getirilmesi
- Profesyonel yönetim getirilecekse ortaklarla iyi denge kurulması

İZMİR KALKINMA AJANSI

Megapol Çarşı Kule, Halkapınar Mahallesi,
1203/11. Sk. No: 5-7, Kat: 19, 35170 Konak/İzmir

T. +90 232 489 81 81 F. +90 232 489 85 05

www.izka.org.tr

Kalkınma Ajansları Yayınları Bedelsizdir, Satılamaz